

ISSN 2413-516X

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Бахши илмҳои филологӣ
2023. №6

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2023. №6

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2023. No.6

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҲАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2023

**ПАЁМИ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ**

Муассиси маҷалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРИИ:

Хушвахтзода Қобилҷон *Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Хушвахт

МУОВИНИ САРМУҲАРИИ:

Сафармамадов *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Сафармамад

Муборакшоевич

МУОВИНИ САРМУҲАРИИ:

Исмонов Кароматулло *Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Имомзода

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳаммадюсф

Сайдалӣ

Юсуфзода

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ

Носирҷон Салимӣ

Раҳматуллозода

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ

Саҳидод

Назарзода Сайфиддин

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарҳодими илми Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ, узви вобастаи АМИТ

Гулназарова Чило

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалӣ Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Абдуллозода Масрур

Аҳмад

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сирочиддини Эмомалӣ

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АМИТ

Кучарзода Аламхон

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Саидов

Ҳалимҷон Азизович

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мамадназаров

Абдусалом

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муродов Мурод

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нағзибекова

Меҳриниссо Бозоровна

Хочаев Давлатбек

Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дӯстзода Ҳамроҳон

Чума

Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Бахши илмҳои филологӣ

– 2023. – №6. ISSN 2413-516X

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии

Тоҷикистон №182/ЖР-97

ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишони Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com

Е-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016, №1924 ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои илмҳои филологиро барои ҷоп қабул менамояд: **10.01.00 – Адабиётшиносӣ; 10.02.00 – Забоншиносӣ.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд. Маҷалла сомонаи расмӣ худро дорад, ки дар он матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

© ДМТ, 2023

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета
Хушвахт (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского
Сафармамад национального университета (Душанбе, Таджикистан)
Муборакшоевич

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра
Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Имомзода Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ, профессор кафедры
Мухаммадюсуф Сайдали теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального
университета

Юсуфзода Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ

Носирджон Салими

Рахматуллозода Доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ

Сахидод

Назарзода

Сайфиддин

Гулназарова Джило

Доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института
языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ

Доктор филологических наук, профессор Таджикского государственного института
языков им. Сотима Улугзаде

Абдуллозода

Масрур Ахмад

Сироджиддини Эмомали

Доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной
журналистики Российско-Таджикского (славянского) университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-
таджикской литературы Таджикского национального университета

Кучарзода

Аламхон

Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-
таджикской литературы Таджикского национального университета, член-
корреспондент НАНТ

Сандов

Халимджон Азизович

Мамадназаров

Абдусалом

Муродов Мурод

Доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедрой
английского языка Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета
языков Азии и Европы Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского
национального университета

Нагзибекова

Мехриниссо Бозоровна

Ходжаев Давлатбек

Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и
сравнительной типологии Таджикского национального университета

Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии
Таджикского национального университета

Дустзода

Хамрохон Джума

Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой современного
таджикского литературного языка Таджикского национального университета

Вестник Таджикского национального
университета.

Серия филологических наук.

– 2023. – №6. ISSN 2413-516X

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры
Республики Таджикистан №182/ЖР-97

Журнал подготавливается к изданию
в Издательском центре ТНУ.

Адрес Издательского центра:

734025, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных
изданий, рекомендованных ВАК Минобрнауки Российской
Федерации от 03.06.2016, №1924.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям
науки: **10.01.00 – Литературоведения; 10.02.00 –**
Языкознание.

Журнал включен в базу данных Российского индекса
научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в
РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com),
в котором размещаются полнотекстовые версии
опубликованных материалов.

©ТНУ, 2023

**BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGY**

**Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY**

The journal is established in 2012. Issued 6 times a year.

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda Kobiljon Khushvakht Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector of the Tajik National University

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Candidate of philology sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University

EDITORIAL BOARD:

Imomzoda Muhammadusuf Saidali Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University

Yusufzoda Nosirjon Salimi Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST

Khorkashev Sakhidod Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAST

Nazarzoda Saifiddin Doctor of Philology, professor, leading researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the NAST

Gulnazarova Jilo Doctor of Philology, Professor of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda

Abdullozoda Masrur Akhmad Doctor of Philology, Professor of the Department of National and International Journalism of the Russian-Tajik (Slavonic) University

Sirojiddini Imomali Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University

Kucharzoda Alamkhon Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University, Corresponding Member of the NAST

Saidov Khalimdzhon Azizovich Doctor of Philology, Professor of the Department of English Language of the Tajik National University

Mamadnazarov Abdusalom Doctor of Philology, Professor of the English Department of the Faculty of Languages of Asia and Europe of the Tajik National University

Murodov Murod Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University

Nagzibekova Mekhriniso Bozorovna Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University

Khodzhaev Davlatbek Doctor of Philology, Professor of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University

Dustzoda Khamrokhon Dzhuma Candidate of Philology, assistant professor, Head of the Department of Modern Tajik Literary Language of the Tajik National University

Bulletin of the Tajik National University. Series of philology
– 2023. – № 6. ISSN 2413-516X

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.

Address of the Publishing Center:
17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025,
Republic of Tajikistan,

Web site: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Tel.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016, No. 1924.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: **10.01.00 - Literary studies; 10.02.00 - Linguistics.**

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com), which houses full-text versions of published materials.

© TNU, 2023

ЗАБОНШИНОСӢ-ЯЗЫКОЗНАНИЕ

ТДУ: 491.550

КАЛИМАӢОИ МАРБУТ БА УЗВӢОИ ИНСОН ДАР АШӢОРИ РӢДАКӢ

Раҳматуллозода С.Р., Ҷӯрабекзода Ф.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Аз умри устод Рӯдакӣ беш аз ҳазор сол сол сипарӣ шуд ва дар тули ин муддати мадиди шеъри утуд Абуабдуллои Рӯдакӣ вирди забони мардум аст ва муҳаққиқон перомени масъалаҳои гуногуни шеъри шоир ибрози назар менамоянд. Агар ба таҳқиқи донишмандон назар афканем, равшан хоҳем дид, ки муҳаққиқон бештар ба масъалаҳои ҳаёти шоир ва таҳқиқи ҷанбаҳои адабии шеъри адиб тавачҷуҳи бештар кардаанд. Ба масоили марбут забоншиносии шеъри шоир ба истиснои ҷанд асару мақолаҳои мухтасар қорҳои муҳимми илмӣ-тадқиқотии фарогир дида намешавад. Дар ҳоле, ки забони осори боқимондаи устод Рӯдакӣ бозгӯии масоили бисёр муҳимми илмист, ки нисба ба баррасиҳои ҳаматарафаи таҳқиқотӣ мебошад. Аз ҷумла, таҳқиқи қабатҳои луғавии осори шоир яке аз масъалаҳои ҳаёти, ки то имрӯз ба таври ҳаматарафа мавриди баррасии илмӣ қарор нагирифтааст. Ин ҳолат мубрам будани мавзӯи интихобнамудаи моро таъмин менамояд.

Калимаҳои марбут ба узвҳои бадан яке аз қабатҳои асосии таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба шумор мераванд. Онҳо дар соҳаи тиб ҳамчун узви инсон ба маънои асосии худ истифода мешавад, аммо дар осори адабӣ ва лафзи мардум аз қадим дар баробари маънои асосӣ ба маъноҳои гуногуни маҷозӣ қорбурд доранд, ки дар обурангии асари бадеи бо сохтани ибораҳои намакини фразеологӣ саҳми калон доранд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ин қабати луғавӣ ба ҳаёти мардум ворид шуда, одамон аз онҳо дар сохтани зарбулмасалу мақол ва воҳидҳои фразеологӣ ба таври фаровон истифода мебаранд. Серистеъмолии онҳо ба ташаккули таркиби луғавӣ мусоидат карда, истифодаи онҳо дар адабиёти беш аз ҳазорсолаамон гувоҳи мансубияти онҳо ба қабати бисёр муҳим ва воҷасози забони тоҷикӣ мебошанд. Дар осори адабӣ онҳо барои сохтани унсурҳои маҷозии ташбеҳу истиора, метафораю метонимия ва синекдоха аҳамияти муҳим пайдо кардаанд. Дар ин ҳолат калимаҳои марбут ба соматизмҳо хусусияти умумистеъмолӣ касб карда, мансуб будани худро ба фонди асосии луғавӣ аз рӯйи ба категорияи калимаҳои аслии дохил шуданашон муайян мекунад. “Бештарини калимаҳои умумистеъмол низ вожаҳои қадимаи решагирӣ ташкил дода, дар ифодаи мафҳумҳои ҳаётан муҳими зиёде ба қор бурда мешаванд. Онҳо дар байни гурӯҳҳои мухталифи луғавӣ бо сермаъноиву доираи васеи истеъмолиро фаро гирифтани худ фарқ мекунад. Чунин калимаҳо, одатан, бо маънои асосии луғавии худ умумистеъмол буда, барои дарк кардани он овардани ин ё он матн, ё мисол зарур нест [2, с.138].

Ин хусусиятҳо дар ашъори Рӯдакӣ низ дида мешаванд, ки барои ҳалқият ва тоҷикона будани шеъри шоир мусоидат кардаанд. Ин ҷо месазад, ки андешаи Асосгузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти мухтарам кишвар Эмомалӣ Раҳмонро оид ба шеъри Рӯдакӣ ба ёд орем: “Забон ва тарзи гӯйиши ин нобиғаи илму фарҳанг ончунон тоҷикона аст, ки кас гумон мекунад, ки ин шеърҳо дар айёми мо суруда шудаанд... Имрӯз моро аз ҳарвақта бештар зарур аст, ки осори ин абармарди фарҳангу миллатро омӯхта, нисбат ба осор ва рӯзгори ӯ маълумоти кофиро пайдо намоем” [6]. Дар ҷойи дигар шеъри Рӯдакиро Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин баҳо додааст: “Дар ашъори Рӯдакӣ аксари вожаву таркибҳо аз забони зиндаи мардум қорбаст шудаанд, аз ин хотир ин сурудаҳо ба зиндагӣ ва воқеиятҳо бештар созгорӣ доранд” [5, с.281].

Дар ҳақиқат осори Рӯдакӣ аз забони зиндаи халқ об хӯрда, дар шакли адабии сайқалёфта пешниҳод гардидааст, ки таркиби луғавии он саршор аз қабатҳои гуногуни луғавӣ аст ва яке аз онҳо соматизмҳо мебошад.

Дар осори Рӯдакӣ калимаҳои зерини соматикӣ истифода шудаанд, ки дар ҷадвал нишон додани дараҷаи қорбурд ва муродифоти онҳоро лозим медонем.

№	Калимаи истифодашуда	Дараҷаи қорбурд	Муродиф	Дараҷаи қорбуди муродиф
1	Дил	46 бор		
2	Чашм	17 бор	Дида	2 бор
			Наргис	2 бор
3	Рӯй	20 бор	Рух	6 бор
			Гуна	2
			Чехра	1 бор
			Талъат	1 бор
			Ҷамол	3 бор
4	Даст	11 бор		
5	Зулф	11 бор	Турра	1 бор
6	Тан	10 бор	Ҷисм	1 бор
			Қолбад	3 бор
7	Сар	8 бор		
8	Гӯш	8 бор		
9	Лаб	7 бор		
10	Мӯй	6 бор	Ғесу	1 бор
			Мӯ	1 бор
11	Пой	6 бор		
12	Дандон	5 бор		
13	Забон	5 бор	Зуфон	1 бор
14	Хун	5 бор		
15	Қаф	3 бор		
16	Хол	3 бор		
17	Ҷигар	3 бор		
18	Даҳан	2 бор		
19	Мижа	2 бор		
20	Қом	2 бор		
21	Пистон	2 бор		
22	Панҷа	2 бор		
23	Ангушт	2 бор		
24	Рағ	1 бор		
25	Қомат	1 бор		
26	Абрӯ	1 бор		
27	Пешонӣ	1 бор		
28	Димоғ	1 бор		
29	Гулӯ	1 бор		
30	Ғабғаб	1 бор		
31	Сина	1 бор		
32	Занаҳдон	1 бор		
33	Мушт	1 бор		
34	Заҳра	1 бор	Сафро	1 бор

35	Ашк	1 бор	Сиришк	2 бор
36	Миён	1 бор		
37	Чин (чини пешонӣ)	1 бор		
38	Риж (риш)	1 бор		

Соматизмҳо дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ назар ба чадвали овардашуда ба маротиб зиёданд, аммо мо дар ин ҷо фақат ба калимаҳои сари кор дорем, ки дар осори устод Рӯдакӣ истифода шудаанд. Калимаҳои дар чадвал овардашуда маҷмуи соматизмҳои мебошанд, ки дар эҷодиёти Рӯдакӣ ба кор рафтаанд. Онҳоро ба қабатҳои зерин тақсим кард:

1. Вожаҳои соматикӣ.

- **номи умумии узвҳои бадан:** тан (10), колбат (3), **чисм** (1), қомат (1), мӯ//мӯй (6), хол (3). Намуна:

Чаҳор чиз мар озода ро зи ғам бихарад:

Тани дурусту хуӣ неку номи неку хирад [7, с.56].

Агар май нестӣ, яксар ҳама дилҳо хароб астӣ,

Агар дар **колбад** ҷонро надидастӣ, шароб астӣ [7, с.26].

Барои парвариши **чисм** ҷон ҷӣ ранча кунам,

Ки ҳайф бошад рӯҳулқудус ба сағбонӣ! [7, с.52]

Ман **мӯйи** хешро на аз он мекунам сиёҳ,

То боз навҷавон шаваму нав кунам гуноҳ [7, с.40].

Зулфи туро “чим” кӣ кард, он ки ӯ

Холи туро нуқтаи он “чим” кард [7, с.44].

- **номи сар ва узвҳои дар он ҷойгирифта:** сар (6), дида (1), рӯй (16), гуна (1); чеҳра (1), рух (4), зулф (11), зулфак (2), лаб (7), дандон (5), гесу (1), гӯш (5), даҳан (3), забон (2, зуфон), мижа (2), ком (2), абрӯ (1), пешонӣ (1), димоғ (1), занаҳдон (1бор). Чанд байт барои намуна:

В-ар ҷон ба **лаб** оядам, ба ҷуз мардуми **чаши**,

Як қатраи об бар **лабам** кас накунад! [7, с.84].

Ба чаши дилат дид бояд чаҳон,

Ки чаши **сари** ту набинад ниҳон [7, с.69].

Рӯят дарёи ҳусну **лаълат** марҷон,

Зулфат анбар, садаф **даҳан**, дур **дандон** [7, с.77].

- **номи гардан:** гулӯ (1), ғабғаб (1), турра (1). Чанд байт барои намуна:

Абрӯ киштию чини пешонӣ мавҷ,

Гирдобӣ бало **ғабғабу** чашмат тӯфон! [7, с.78].

Мушавваш аст дилам аз карашмаи Салмо,

Чунон ки хоҳири Маҷнун зи **турраи** Лайло! [7, с.28].

- **номи ақсоми дасту по:** даст (11), каф (3), панча (2), ангушт (2), мушт (1), по (1), пой (4). Чанд байт барои намуна:

Маӣ лаъл пеш ору пеши ман ой,

Ба як **даст** ҷому ба як даст чанг [7, с.45].

Реги Омуву дурушти роҳи ӯ

Зери **поям** парниён ояд ҳаме! [7, с.13].

Исо ба раҳе дид яке кушта фитода,
Ҳайрон шуду бигрифт ба дандон **сари** ангушт [7, с.41].

- **номи болоии кафаси сина:** сина (1), пистон (2). Намуна:
Бифканад оташ андар дили ҳусн,
Он чи ҳичрони ту аз **сина** фиканд [7, с.31].

Ҷуз ки набошад ҳалол дур бикардан,
Баччаи кучак зи шири **модару** пистон [7, с.14].

2. Вожагони спланхнология (узвҳои дарунӣ). Дар ин гурӯҳ танҳо дар ду ҳолат калимаҳоро мушоҳида кардан мумкин аст.

- **номи умумии узвҳои дохилии бадани инсон:** дил (46), чигар (3). Намуна:
Дониш **андар дил чароғи равшан аст**,
В-аз ҳама бад бар тани ту чавшан аст! [7, с.117].

Эй он, ки ман аз ишқи ту андар **чигари** хеш,
Оташкада дорам саду бар ҳар мижае жӣ! [7, с.111].

- **номи узвҳои ҳозима:** захра (1):
Захра кучо будаме ба мадҳи амире,
К-аз пайи ӯ офарид гетӣ Яздон?! [7, с.18].

Доир ба номи увҳои нафаскашӣ ва увҳои пешобдон дар осори Рӯдакӣ вожаҳоро во нахӯрдем.

3. Вожагони сенсионимӣ (узвҳои ҳисси инсонӣ). Аз баррасии маъноии калимаҳои ба гурӯҳи аввал (лексикаи соматикӣ) маълум мешавад, ки як қисми калимаҳои он ба лексикаи сенсионимӣ низ марбут мешавад ва вазифаи муштаракро фаро мегиранд. Аз ҷумла:

- **номи узвҳои босира** (биноӣ): чашм (17, мардуми чашм), дида (1);
Ба чашми дилат дид бояд ҷаҳон,
Ки **чашми** сари ту набинад ниҳон [7, с.69].

Ба хушшӣ, гӯйӣ, андар **дидаи** беҳоб хоб астӣ.
Саҳоб астӣ қадаҳ гӯйию май қатрай саҳоб астӣ [7, с.26].

- **номи узвҳои сомеа** (шунавоӣ): гӯш (5):
Аё савсанбуногӯше, ки дорӣ,
Ба рашки хештан ҳар савсанеро! [7, с.23].

- **номи узвҳои шомма** (буй) ва **зоиқа** (мазза); димоғ (1), даҳан (3), забон (2), зуфон (1), ком (2). Намуна:

Бо ҳар кӣ суҳан гӯям, агар хоҳаму гар не,
Аввалсуҳанам номи ту андар **даҳан** ояд [7, с.35].

Замона гуфт маро: -“Ҳашми хеш дор нигоҳ,
Киро **забон** на ба банд аст, пой дар банд аст!» [7, с.51].

- **номи узвҳои ломиса** (ламс) даст (11), каф (3), панча (2), ангушт (2): Намуна:
Юсуфрӯе, к-аз ӯ фиғон кард дилам,
Чун **дасти** занони мисриён кард дилам [7, с.95].

Аз **кафи** турке сиёҳчашми парирӯй,
Қомат чун сарву зулфаконаш чавгон [7, с.14].

4. Вожагони ангеологӣ (узвҳои хунгузар) хун (5), рағ (1). Намуна:
Ҷое, ки **гузаргоҳи** дили маҳзун аст,
Он ҷо ду ҳазор найза боло хун аст [7, с.85].

Дар ашъори устод Рӯдакӣ калимаҳои **чамол**, **колбад**, **ашк**, **сиришк**, **сафро** во меҳӯрад, ки ба таври мушаххас узве аз инсонро ифода намеkunанд. Калимаҳои **чамол** ва **колбад** тамоми сару тани одамро ба таври умумӣ ифода карда, ба гурӯҳи калимаҳои услуби баланд шомил аст. Ҳамчунин, вожаҳои **ашк** ва **сиришк** ҳам маҳсули бадани инсонанд ва тавассути эҳсосоти мусбат ё манфӣ аз бадани одам ҳосил мешаванд. Вожаи **сафро** ба

маъноӣ шираи меъда истифода шудааст ва ба гурӯҳи калимаҳои услуби баланд мансуб аст. Аз ин рӯ, мо онҳоро ба гурӯҳи лексикаи эҳсосотӣ номгузорӣ менамоем. Намуна:

Норафта ба шохроҳи васлат гоме,
Ноёфта аз ҳусни **ҷамолат** коме [7, с.102].

Агар май нестӣ, яксар ҳама дилҳо хароб астӣ,
Агар дар **колбад** ҷонро надидастӣ, шароб астӣ [7, с.26].

Муҳаққиқ Қ. Мухторӣ дар рисолааш “Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ” (2002) аз мавҷудияти калимаҳои **кек** (мардуми чашм), **фурунҷ** (атрофи даҳон), **хабок** (фарқи сар) ёдовар мешавад, аммо дар “Девон”-и Рӯдакӣ (2018), ки мо дар асоси он қорамоноро тарҳрезӣ менамоем, дида нашуданд.

Бо ҳамин метавон гуфт, ки воҳидҳои марбут ба узвҳои бадан яке аз қабатҳои асосии таркиби луғавии осори устод Рӯдакӣ буда, аксарияти онҳо то имрӯз ба ҳамон маъноҳои аслии маҷозие, ки он замон дар муомилоти забонӣ буданд, истифода мешаванд.

А Д А Б И Ё Т

1. Вак, Ф.О. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке / Ф.О. Вак. – Таллин, 1964. – 134 с.
2. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Маориф, 2007. - Ҷ1-243 с..
3. Мирзоев, А. Абу Абдулло Рӯдакӣ / А.Мирзоев. – Сталинобод: Нашр. дав. Тоҷикистон, 1958. – 275 с.
4. Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ / Қ.Мухторӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 144 с.
5. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. – Душанбе, 2016.
6. Рӯдакӣ. Бахшида ба 1150-солагии устод Рӯдакӣ. – Душанбе, 2008. – 210 с.
7. Рӯдакӣ. Девон. – Душанбе, 2018. – 484 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008.
9. Хоркашев С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа / С. Хоркашев. – Душанбе: Маориф, 2014. – 234 с.
10. Шарифова Ф. Хусусиятҳои вожагонии “Кашф-ул-махҷуб”-и Ҳуҷравӣ / Ф. Шарифова. – Душанбе: Ирфон, 2011.

КАЛИМАҲОИ МАРБУТ БА УЗВҲОИ ИНСОН ДАР АШЪОРИ РӯДАКӢ

Осори устод Рӯдакӣ дар тури садсолаҳо аз зовияҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Бо вуҷуди ин, яке аз масъалаҳои муҳими илмие, ки ба он кам таваҷҷуҳ шудааст, баррасии калимаҳои марбут ба узвҳои инсон ба шумор меравад. Таҳқиқ нишон дод, ки ин қабати луғавӣ дар осори устод Рӯдакӣ мақоми махсус дорад. Онҳо бо муодилоҳашон ба теъдоди гуногун ва бо маъноҳои аслии маҷозӣ дар шеърӣ шоир истифода шудаанд. Ин аст, ки дар мақола истифодаи калимаҳои марбут ба узвҳои инсон, муродифоти онҳо ва басомадашон нишон дода шуда, таҳқиқи луғавӣ-семантикии онҳо сурат гирифтааст.

Калидвожаҳо: осори устод Рӯдакӣ, вожагони соматикӣ, спланхнология, сенсионимӣ, ангеологӣ, хусусиятҳои луғавӣ, таркиби луғавӣ, услуби баланд.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ ОРГАНАМ В СТИХАХ РУДАКИ

Творчество устода Рудаки на протяжении веков рассматривалось с разных сторон. Однако одним из важных научных вопросов, которому уделялось мало внимания, является анализ лексических единиц, относящихся к органам человека. Исследования показали, что эта лексика имеет особое место в творчестве устода Рудаки. Их синонимы в поэзии Рудаки используются в разных количествах, в основном в переносном значениях. Именно поэтому в статье анализируется употребление слов, относящихся к органам человека, их синонимы и частотность, а также проведено их лексико-семантическое исследование.

Ключевые слова: творчество мастера Рудаки, соматическая лексика, спланхнология, сенсионимия, ангеология, лексические характеристики, лексический состав, высокий стиль.

LEXICAL UNITS RELATED TO HUMAN ORGANS IN RUDAKI'S POEMS

The works of the master Rudaki have been considered from different angles for centuries. However, one of the important scientific issues that has received little attention is the analysis of lexical units related to human organs. Studies have shown that this vocabulary has a special place in the work of master Rudaki. They and their synonyms in the poet's poetry are used in different quantities, mainly in figurative meanings. That is why the article analyzes the use of words related to human organs, their synonyms and frequency, as well as their lexical-semantic study.

Key words: Master Rudaki's works, somatic vocabulary, splachnology, senseonymy, angelology, lexical features, lexical composition, high style.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло* - д.и.ф., профессор, узви вобастаи АМИТ. Суроға: 734013, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 30. E-mail: saxidodi@list.ru. Тел.: (+992) 919-00-21-78

Ҷурабекзода Фотима - Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ унвончӯ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 938-18-72-43

Сведения об авторах: *Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло* - д.ф.н., профессор, член корр. НАНТ. Адрес: 734013, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 30. E-mail: saxidodi@list.ru. Тел.: (+992) 919-00-21-78

Джурабекзода Фатима - Институт языка и литературы имени А. Рудаки, соискатель. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 938-18-72-43

Information about the authors: *Rahmatullozoda Sahidod Rahmatullo* - Doctor of Philological Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734013, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 30. E-mail: saxidodi@list.ru. Phone: (+992) 919-00-21-78

Jurabekzoda Fatima - Institute of Language and Literature named after A. Rudaki, applicant. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Phone: (+992) 938-18-72-43

ТАҲҚИҚИ МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАҲВИ ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ

ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОЧИК

Абдурахмонова М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омӯзиши наҳви чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забоншиносии тоҷик аслан аз солҳои 20-уми садаи XX оғоз шуда, то охири солҳои 60-ум ба як мактаби таҳқиқоти забоншиносӣ табдил меёбад ва барои муҳаққиқони давраҳои баъдина имконият фароҳам меорад, ки омӯзиши сохтори наҳвии забони тоҷикиро дар асоси осори наср ва назми бадеӣ бештар ҷанбаи илмиву амалӣ бубахшанд.

Солҳои 70-ум ва 80-ум давраи нав дар омӯзиши наҳви забони тоҷикӣ буд. Дар ин давраҳо назарияи наҳви забони тоҷикӣ асоси устувори илмӣ пайдо карда, дар масъалаи таснифоти чумлаҳои мураккаби тобеъ асосан ҷаҳмиши ягона ба вучуд омад. Силсилаи таҳқиқот ба устуворсозии назарияи сохтори забон дар асоси наср ва назми бадеӣ, шеваҳои забони тоҷикӣ тақвият пайдо намуд.

Дар самти омӯзиши чумлаҳои мураккаби тобеъ пажӯҳишҳои як зумра олимони ва дар ин замина нашри монографияҳои бунёдии олимони ҷудогона заминаи мусоиди тадқиқотҳои минбаъда дар ин соҳа ба вучуд оварданд, ки мақолаву рисолаҳои Н.Маъсумӣ, Б.Ниёзмӯҳаммадов, Д.Тоҷиев, Ш. Рустамов, С. Атобуллоев, Р.Асоев, Б.Қамолиддинов, К.Қаландаров, Ф.Зикриёев, Д. Хоҷаев ва дигарон аз ҳамин қабиланд.

Соли 1970 асари Б. Ниёзмӯҳаммадов “Забоншиносии тоҷик” [11] аз ҷоп баромад. Як боби ҷудогонаи он ба масъалаи чумлаҳои мураккаби тобеъ бахшида шуда бошад ҳам, дар мавриди тобишҳои маъноии чумлаҳои пайрав чизе гуфта намешавад ва маълумот дар бораи чумлаҳои пайрав низ ҳеле мухтасар аст.

Дар мавриди китоби дарсии мактабҳои олӣ “Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис” [8], ки зери таҳрири Б. Ниёзмӯҳаммадов нашр шудааст, низ чунин гуфтан мумкин аст, яъне дар ин китоб низ дар мавриди тобишҳои маъноии чумлаҳои пайрав маълумоте зикр карда намешавад.

Арзиши ин ду асари илмӣ методӣ дар он аст, ки, қабл аз ҳама, муаллиф то андозае дастовардҳои илми забоншиносии тоҷики солҳои пешинро ҷамъбаст намуд ва нишон дода тавонист, ки дар таснифоти чумлаҳои сода ва мураккаб то ин дам асосан ҷаҳмиш ва шинохти умумӣ ба даст омадааст, ҳелҳои чумлаҳои пайрав, воситаҳои алоқаи онҳо бо сарҷумла, ҷойи ҷумлаи пайрав нисбат ба сарҷумла, пайвандакҳои ҳосси чумлаҳои пайрав гурӯҳбандӣ карда оварда шудаанд.

Дар асари забоншинос С.Атобуллоев «Чумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик» [5] оид ба тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави мубтадо ва хабар фикру мулоҳизаҳо оварда шудааст. Муҳаққиқ қайд намудааст, ки «илми забоншиносӣ исбот мекунад ва далелҳои забони адабӣ тасдиқ менамоянд, ки қариб аксарияти чумлаҳои пайрав ба ғайр аз вазифаи асосии худ, ки аз шарҳу эзоҳ додан ва возеҳ намудани ягон хусусияти сарҷумла иборат аст, дорои тобишҳои гуногуни маъноӣ низ мебошанд. Дар чумлаҳои пайрав тобишҳои маъноии сабаб, натиҷа, шарт, замон, муайянкунандагӣ аз ҳама бештар ва равшантар мушоҳида мешаванд. Дар чумлаҳои мураккаби тобеъ агар дар сарҷумла сабабу шарт ифода шуда бошад, дар ҷумлаи пайрав оқибати он, натиҷаи он (хоҳ вай воқеъ гардида бошад ва хоҳ ҳоло дар ҷараён бошад ва ё дар оянда воқеъ гардад) ифода меёбад. Ва ё баръакс дар ҷумлаи пайрав сабабу шарт ифода шуда бошад, оқибатро сарҷумла нишон медиҳад. Ин чиз хусусияти доимӣ, дохилӣ ва муҳимтарини чумлаҳои мураккаби тобеъ аст. Аз ин рӯ, чунин хусусияти доимӣ ва дохилии ҷумлаи пайравро дар грамматика ба дараҷаи аввалин бардоштан мумкин нест. Агар ҳамин тавр муносибат карда шавад, он гоҳ вазифаи грамматикӣ чумлаи пайрав аз назари муҳаққиқ дур ва пинҳон хоҳад шуд. Ба фикри мо, дар баробари муайян намудани вазифа, моҳияти асосии ҷумлаи пайрав, муносибати он ба сарҷумла,

тобиши маъноии онро то андозае омӯхтан ва муқаррар намудан аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд. Ин имконият медиҳад, ки ҳатто ҷиҳатҳои нозуктарини ҷумлаҳои пайрав ҳам равшан гардониди шавад” [5]. Дар ҷумлаҳои пайрави мубтадо тобиши маъноии шарт ё натиҷагӣ ва сабабӣ хеле зиёд аст ва дар баъзе мавридҳо ҷумлаи пайрави мубтадоро бо ҷумлаи пайрави шартӣ, натиҷа ва сабаб омехтан мумкин аст. Тобиши муайянкунандагии ҷумлаи пайрави мазкур низ қайд шудааст [5]. Муаллиф инчунин ифодаи тобишҳои маъноӣ сабаб, мақсад, шарт, қиёс ва натиҷаро вобаста ба ифодаи ҷузъҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав қайд намудааст [5, с.167-177].

Соли 1976 монографияи Ф. Зикриёев “Ҷумлаи пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик” [10] аз ҷоп баромад. Номбурда ду хели ҷумлаҳои пайрави ҳолро таҳқиқ намуда, фаслҳои ҷудогонаро ба “Полисемия (сермаъноӣ)-и ҷумлаҳои пайрави тарзи амал” ва “Полисемия (сермаъноӣ)-и ҷумлаҳои пайрави монандӣ” мебахшад. Дар ҷумлаҳои пайрави тарзи амал муҳаққиқ тобишҳои маъноии монандӣ, натиҷа, мақсад, ҳилоф, сабаб, замон, муайянкунанда ва дар ҷумлаҳои пайрави монандӣ тобишҳои маъноии муайянкунанда, сабаб, мақсад ва ҳилофро ҷудо мекунад.

Имконоти сермаъноии ин ду хели ҷумлаҳои пайравро зикр намуда, таъкид медорад, ки маъноҳои иловагии ин ҷумлаҳо дар заминаи маъноӣ асосиашон ба вучуд омадаанд.

Аз ҷониби муҳаққиқ баён гардидани андешае, ки маъноҳои иловагии ҷумлаҳои пайрави монандӣ дар гурӯҳи ҷумлаҳои пайрави ирреалӣ бештар ба мушоҳида мерасанд, хеле ҷолиб аст.

Дар мавриди тобишҳои маъноӣ доштани ҷумлаҳои пайрави тарзи амал андешаи ронда, Ф.Зикриёев тобишҳои маъноии монандӣ, натиҷа, мақсад, ҳилоф, сабаб, замон ва муайянкунандаро оварда, “ва ғайраро....” мегӯяд, аммо дар шумори ҳамон “ва ғайраҳо” тобишҳои дигари маъноии ин хели ҷумлаи пайравро нишон намедиҳад. Солҳои 70-90-уми садаи XX як силсилаи мақолаҳои забоншинос Д. Хоҷаев дар бораи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва тобишҳои маъноии иловагии ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда, сермаъноии ҷумлаҳои пайрави сабаб, замон, макон аз ҷоп баромаданд [ниг.:17], муҳимтар аз ҳама, номбурда соли 1980 дар мавзӯи “Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик” [ниг.: 17] рисолаи номзадӣ навишта, дар баробари бисёр хусусияти муҳимми ҷумлаи пайрави муайянкунанда ба масъалаи тафовути ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда аз ҷумлаи пайрави замон ва миқдору андоза, тобишҳои иловагии маъноии ҷумлаи пайрави муайянкунанда, муродифоти ҷумлаи пайрав бо ибораи сифати феълӣ муфасссал таваккуф мекунад. Муаллиф дар фасли “Тобишҳои иловагии маъноии ҷумлаи пайрави муайянкунанда” 10 тобиши маъноии ҷумлаи пайрави муайянкунандаро нишон додааст, аз ҷумла, тобишҳои маъноии замон, макон, сабаб, мақсад, шарт, ҳилоф, монандӣ, натиҷа, миқдору андоза, тарзи амал [ниг.:17].

Ҷиҳати хеле арзишманди ин рисола андешаҳои муаллиф дар мавриди тобишҳои маъноӣ (сермаъноӣ)-и ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда аст, ки шартҳо ва воситаҳои асосии шинохтан, ҷудо ва фарқ кардани ин навъи ҷумлаи пайрав зикр гардида, бо мисолҳо тақвият дода мешаванд.

Силсилаи мақолаҳои забоншинос Р. Асоев низ дар солҳои 70-ум дар маҷалла ва маҷмуаҳои илмӣ дар мавриди сермаъноии ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа аз ҷоп баромаданд [ниг.:5], ки муаллиф дар онҳо бевосита дар бораи тобишҳои иловагии маъноӣ ва сермаъноии ҷумлаҳои пайрав мулоҳиза баён мекунад. Андешаҳои дар ин мақолаҳо баёншудаи муаллиф хеле дертар дар соли 2010 дар шакли як монографияи илмӣ ба таърифи расиданд [ниг.: 4], ки як фасли ҷудогонаи он “Сермаъноии ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа” ба масъалаҳои маъноӣ асосӣ ва тобиши иловагӣ дар ҷумлаи пайрав, тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа бахшида шуда, муаллиф тобишҳои иловагии натиҷа, шарт, монандӣ, сабаб, мақсад, муқоиса, ҳилоф, замонро дар ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа нишон медиҳад.

Соли 1984 таҳқиқоти шевашиносии С. Атобуллоев “Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 4” [ниг.: 6] аз ҷоп баромад. Ин қисмати таҳқиқоти муаллиф пурра ба ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ бахшида шуда буд. Маълумоти зикрнамудаи муаллиф дар мавриди ҷумлаҳои мураккаби тобеъ арзиши хеле баланди илмӣ дорад. Муҳимтар аз

хама, С. Атобуллоев дар хусуси сермаъноӣ ва тобишҳои маъноии ҳамаи хелҳои ҷумлаҳои пайрав маълумот медиҳад. Муҳаққиқ пайвандакҳои тобеъкунанда ва мутобикати шаклҳои феълӣ -хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, калимаҳои ҳамнисбат, ҷойи ҷумлаи пайрав нисбат ба сарҷумларо аз омилҳои муҳимтарини сермаъноии ҷумлаҳои пайрав медонад [6, с.98].

Муҳаққиқ кӯшиш мекунад, ки нақши пайвандакҳои тобеъкунандаро дар сермаъноии ҷумлаҳои пайрав махсус қайд намояд. Чунончи, дар мавриди пайвандаки то ҳамчун пайвандаки замони ишора намуда, қайд менамояд, ки ин пайвандак бо хелҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрав омада, ба онҳо тобиши замони мебахшад [6, с.147]. Дар мавриди калимаҳои ҳамнисбат сухан ронда, таъкид мекунад, ки “Як хусусияти ин навъ ҷумлаҳои мураккаб дар он аст, ки дар таркиби сарҷумлаи онҳо калимаи ҳамнисбати бо ҷонишинҳо ифодашуда, ҷонишинҳои маъноӣ зарфидошта ба сифати пешоянд дар шакли қадӣ, ба манзайле, ҳамиқаре / ҳамқа, чанде ки, то чанде ки, қадӣ ту омада ба ҷумлаи пайрав тобишҳои маъноӣ мебахшад” [6, с.147]. Дар баробари калимаҳои ҳамнисбат муҳаққиқ як қатор зарфҳоро низ калимаҳои ҳамнибат шуморида, тобишҳои маъноии иловагӣ бахшидани онҳоро ба ҷумлаҳои пайрав зикр намудааст. Умуман, арзиши таҳқиқоти мазкур дар омӯзиши масъалаҳои сермаъноии ҷумлаҳои пайрав хеле баланд аст, муаллиф бо овардани мисолҳои фаровон мавқеи худро асоснок менамояд.

Силсилаи таҳқиқоти хеле арзишманд аз ҷониби Ш. Рустамов соли 1988 анҷом дода шуд. Номбурда дар китоби “Мушкilotи синтаксис” [14] фасли ҷудогонаро ба ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва мавқеи онҳо дар низомии синтаксиси забони тоҷикӣ бахшида, маълумоти хеле васеъ дар бораи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, принсипҳои шинохтан ва ҷудо кардани онҳо, воситаҳои алоқа, мавқеи калимаҳои ҳамнисбат дар ҷумлаҳои мураккаб, нақши пайвандакҳои тобеъкунанда, гурӯҳбандии ҷумлаҳои пайрав ва монанди инҳоро таҳқиқ намуда, назари худро дар хусуси масъалаҳои зикршуда дар муқоиса бо назари муҳаққиқони гуногун меорад.

Дар ин китоб Ш. Рустамов назари худро дар мавриди таснифоти ҷумлаҳои пайрав бо назардошти тамоми андешаҳои то ин дам мавҷудбуда баён мекунад. Муҳаққиқ фасли мукаммали ҷудогонаро ба ҷумлаи пайрави муайянкунанда ҷудо мекунад ва дар мавриди хусусиятҳои ин ҷумлаи пайрав, воситаҳои алоқаи он бо сарҷумла, тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави муайянкунанда маълумоти муфассал медиҳад, аз ҷумла, тобишҳои маъноии шарт, сабаб, натиҷа, ҳилоф, ҳолат, замон, макон, мақсад, микдору дараҷа, тобиши тахминро нишон ва шарҳ медиҳад.

Соли 1989 дар забоншиносии тоҷик грамматикаи академии забони тоҷикӣ ба нашр расид, ки онро метавон натиҷаи таҳқиқоти чандинсолаи олимони замони шуравии тоҷик номид. Қисмати ҷумлаҳои мураккаби тобеи ин китоб дар муқоиса бо китобҳои дарсии қаблӣ фарқи кулӣ дорад.

Муваффақиятҳои зиёди ин китобро дар муқоиса бо таълифоти қаблӣ дар боло таҳлилгардида батафсил баён накарда, танҳо ин нуктаро таъкид кардан мехоҳем, ки дар масъалаи сермаъноии ҷумлаҳои пайрав маълумот хеле васеъ оварда мешавад. Мавқеи ин хусусияти ҷумлаҳои пайравро дар омӯзиши ҷумлаҳои мураккаби тобеъ зикр намуда, муаллифон бар он назаранд, ки: “Масъалаи сермаъноии ҷумлаҳои пайрав яке аз хусусиятҳои муҳими синтаксиси ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳисоб мешавад. Бояд қайд кард, ки ҷумлаҳои пайрав аз ҷиҳати сохти синтаксисӣ ва ифода баъзан ба ҳамдигар зоҳиран монанд шаванд ҳам, вале аз лиҳози тобишҳои зиёди маъноӣ фарқ мекунанд” [7, с.72].

Муаллифон дар мавзуи ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда, пуркунанда, хабар ва мубтадо таҳти фаслҳои ҷудогона тобишҳои маъноии ин хелҳои ҷумлаҳои пайравро оварда, 10 тобиши маъноӣ ҷумлаи пайрави муайянкунанда, 3 тобиши маъноии ҷумлаи пайрави пуркунанда, 8 тобиши маъноии ҷумлаи пайрави мубтадо, 9 тобиши маъноии ҷумлаи пайрави хабарро нишон медиҳанд. Дар фасли ҷумлаҳои пайрави ҳол бошад, дар бораи тобишҳои маъноии иловагӣ гирифтани ҷумлаҳои пайрави тарз, микдору дараҷа, сабаб, мақсад, натиҷа, макон, шарт, ҳилоф маълумот дода мешавад. Муаллифон дар сермаъноии навъҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрав нақши калимаҳои ҳамнисбат, пайвандакҳо, мутобикати шаклҳои феълӣ, ҷойи ҷумлаҳои пайравро таъкид менамоянд:

“Сермаъноии онҳо ба маъноӣ вазифаҳои пайвандакҳои тобеъкунанда ва калимаҳои ҳамнисбат, ба ифодаи хабар ва мутобиқати шаклҳои гуногуни феъл, ба муносибатҳои маъноӣ асосӣ ва иловагӣ, хусусиятҳои интонатсия ва ҷойи ҷумлаҳои пайрав вобаста аст. Бинобар ин ҷумлаҳои гуногуни пайрави забони тоҷикӣ ба ҳамдигар маъно ва тобишҳои маъноӣ умумӣ дошта бошанд ҳам, мо онҳоро танҳо аз рӯи маъно ба як навъи ҷумлаи пайрав дохил карда наметавонем. Дар ин сурат ҷиҳати сохт ва ифодаи онҳо муҳимтар аст” [7, с.72].

Таълифгардидани грамматикаи академии забони тоҷикӣ, воқеан, ташаббуси хеле бузург дар омӯзиши сохтори грамматикаи забони тоҷикӣ ба шумор меравад, зеро маҳз ин таълифот ба бисёр масъалаҳои баҳсноки синтаксиси забони тоҷикӣ равшанӣ андохт.

Даҳсолаи охири садаи XX-ро, бо вучуди мушкilotи иқтисодӣ сиёсӣ дар ҳаёти ҷомеа, дар илми забоншиносии тоҷик оғози давраи нав гуфтан мумкин аст.

Аввалин китоби дарсӣ пас аз соҳибистиклолии Тоҷикистон оид ба синтаксиси забони тоҷикӣ бо номи “Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2” таҳти назари Ш. Рустамов таълифгардид. Дар ин китоби дарсӣ низ бисёр маълумот дар заминаи ҳамон грамматикаи академии забони тоҷикӣ оварда мешавад. Он аслан нашри сеюми такмилёфта аз соли 1970 ба шумор меравад.

Муаллифони китоб чун муаллифони таҳқиқоти дигар тобишҳои маъноӣ ҷумлаҳои пайравро зикр мекунанд ва махсусан роҳҳо ва воситаҳои ин сермаъношавиро нишон медиҳанд. Чунончи, дар тобиши маъноӣ пайдо кардани ҷумлаи пайрави пуркунанда се омили асосиро нишон медиҳанд: “1. хабари ҷумлаи пайрави пуркунанда бо ҳамаи ҷиғҳои феълӣ ифода ёфта метавонад ва ин имконият медиҳад, ки ҷумлаи пайрав тобишҳои зиёдеро ифода намояд, 2. ҷумлаи пайрави пуркунанда хабарҳоро эзоҳ медиҳад, ки онҳо маъноҳои басо гуногунро дар бар мегиранд ва вобаста ба онҳо ҷумлаи пайрав бо ҷиғҳои матлуб омада тобишҳои зиёд пайдо мекунанд, 3. дар таркиби ҷумлаи пайрав калимаҳои модалӣ ва ҳиссаҳо омада, боиси ифодаи тобишҳои гуногуни маъно мегарданд” [8, с.279].

Дар хусуси тобишҳои маъноӣ ҷумлаи пайрави мубтадо мулоҳиза ронда, қайд мекунанд, ки “Азбаски субъекти сарҷумла дар шакли ҷумлаи пайрав воқеъ мегардад, вай барои ифодаи мазмунҳои объективӣ субъективӣ қодир мебошад. Тобишҳои маъноӣ ҷумлаи пайрави мубтадо ба муносибати қисматҳои он ба тарзи ифодаи сарҷумла ва ҷумлаи пайрав вобаста мебошад” [8, с.285] ва нисоят чор тобиши маъноӣ ҷумлаи пайрави мубтадоро муқаррар менамоянд: тобиши натиҷа ва ҳулоса, шарт, сабаб ва мақсад.

Муаллифон сермаъноӣ ҷумлаҳои пайрави хабарро шарҳ дода, бо 9 тобиши маъноӣ маъноӣ иловагӣ омадани онро нишон медиҳанд, аз ҷумла, мақсад қиёс, монандӣ, натиҷа, тарз ва дараҷа, пуркунанда.

Сабаби ин сермаъноиро дар “ба вазифаи хабари сарҷумлаи ҷумлаи пайрави хабар омадани ҷонишинҳои ишоратии ин, он, ҳамин, ҳамон, чунин, чунон, таркибҳои ин ҳел, ин ҷо” медонанд. Дар ин маврид, бандакҳои хабарӣ низ нақши муҳим доранд ва ин хусусияти ҷумлаҳои пайрави хабарро бештар ҳосси услубӣ гуфтугӯӣ медонанд [8, с.285].

Муаллифони китоб дар бораи ҳуди ҷумлаи пайрави хабар маълумоти хеле кӯтоҳ оварда, бевосита ба тобишҳои маъноӣ он мегузаранд.

Қисмати ҷумлаҳои пайрави ҳол дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик...” ба қалами Б. Ниёзмӯҳаммадов тааллуқ дорад, чунон ки қайд кардем, ин китоб аслан нашри сеюми такмилёфтаи китоби дарсии соли 1970 аст. Бинобар ин, дар ин қисмат маълумоти нав оварда намешавад ва чун нашри соли 1970 дар хусуси тобишҳои иловагии маъноӣ ҷумлаҳои пайрави ҳол низ ҷиҳате гуфта намешавад.

Муҳаққиқ В. Абдулазизов дар мавзӯи “Хусусиятҳои сохториву маъноӣ ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик” таҳқиқоти монографӣ анҷом дода, масъалаи сермаъноӣ ҷумлаҳои пайравро аз масъалаҳои мубрам ва баҳсталаби забони адабии тоҷик медонад [ниг.: 1].

Муҳаққиқ дар рисола маъноҳои иловагии сабаб, мақсад, муайянкунанда, шарт, муқоисаву монандӣ, натиҷаро нишон дода, инчунин таъкид мекунанд, ки “баъзе ҷумлаҳои

пайрави пуркунанда дорои якчанд маъноӣ иловагианд, монанди муайянкунандаву натиҷа, мақсад ва муайянкунанда ва амсоли инҳо” [2, с.119].

В.Абдулазизов омилҳои сермаъношавии ҷумлаҳои пайрави пуркунандаро ба семантикаи хабари сарҷумла, семантикаи хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, таркибҳои пайвандакӣ, калимаву таркибҳои ҳамнисбат вобаста медонад.

Асари забоншинос К. Қаландаров «Ташаккул ва тақомули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик» як давраи васеи таърихи забони адабии тоҷикро дар асрҳои X-XIX дар бар мегирад. Муаллиф дар бораи таърихи пайдоиши ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, нақши воситаҳои грамматикӣ дар алокаи тобеи ҷумлаи пайрав ба сарҷумла маълумот дода, тобишҳои маъноӣ гирифтани ҷумлаҳои пайрави алохидаро низ қайд намуда, мавқеъ ва ифодаи пайвандакҳои тобеъкунанда, калимаҳои ҳамнисбат, тарзи ифодаи хабари сарҷумла ва ҷумлаи пайрав, ифодаи мубтадои сарҷумла бо исмҳои маънӣ, ба вазифаи мубтадои сарҷумла омадани ҷонишинҳои ишоратӣ ва шахсиرو омилҳои тобишҳои маъноӣ гирифтани ҷумлаҳои пайрав доништааст. Вобаста ба ин масъала чунин андешаронӣ намудааст: «Вақте ки ҷумлаи пайрав аз исми эзоҳталаби худ ҷудо ва баъди хабар меояд, маъноӣ духура мегирад ва ба кадом вожа вобаста будани он, ҳамчунин муайян кардани хели ҷумлаҳои пайрав душвор мегардад» [11, с.24].

Муаллифи китоби дарсӣ барои мактабҳои олии “Забони адабии муосири тоҷик. Синтаксис. Васоити таълим барои донишҷӯён” [ниг.: 13] М. Норматов дар қисмати муқаддимагии маълумот дар бораи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ доир ба хусусияти сермаъноӣ-полисемӣ доштани ҷумлаҳои пайрав ишора мекунад ва ба фикри муаллифони китобу дастурҳои қаблӣ таъя карда, чунин мегӯяд: “Сермаъноии ҷумлаҳои пайрав ба маъно ва вазифаҳои пайвандакҳои тобеъкунанда ва калимаҳои ҳамнисбат, ба ифодаи хабар ва мутобиқати шаклҳои гуногуни феъл, ба муносибатҳои маъноӣ асосӣ ва иловагӣ, хусусиятҳои интонатсионӣ ва ҷойи ҷумлаҳои пайрав вобаста аст” [13, с.248].

Дар мавриди тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави хабар мулоҳиза ронда, муаллиф қайд мекунад, ки вобаста ба ифодаи мубтадои сарҷумла ҷумлаи пайрави хабар тобишҳои сабаб, мақсад, шарт, қиёс ва натиҷаро ифода мекунад [13, с.262]. Ишораҳои муаллиф доир ба ҷумлаҳои пайрави пуркунанда низ ҷой доранд, аммо дар мавриди сермаъноии ҷумлаҳои гурӯҳи пайрави ҳолӣ чизе мушоҳида нагардид.

Ба ҳар сурат, муҳаққиқ масъалаи тобишҳои маъноии ҷумлаи пайравро аз мадди назар дур нагузоштааст.

Ба ин тариқ, омӯзиши масъалаи сермаъноии ҷумлаҳои пайрав дар илми забоншиносии тоҷик дар ҳамаи давраҳои инкишофи он дар мадди назари муҳаққиқон қарор дошта, ба ин масъала назар ва мавқеи мутахассисон якранг набудааст.

Сарчашмаи омӯзиш ва таҳқиқи мавзуи мазкур асосан дар доираи таҳқиқоти дигар фаро гирифта шуда, ё чун ҷузъи масъалаи асосии баррасишаванда таҳлил гардидааст, яъне масъалаи сермаъноии ҷумлаҳои пайрав дар забоншиносии тоҷик мавриди таҳқиқоти монографӣ қарор дода нашудааст, танҳо мақолаҳои ҷудогона дар хусуси баъзе ҷумлаҳои пайрав баён гардида, паҳлӯҳои ҷудогонаи ин масъала дар мавриди баъзе ҷумлаҳои пайрав баён карда шудаанд.

Омӯзиши масъалаи сермаъноии ҷумлаҳои пайрав дар забоншиносии тоҷик нишон медиҳад, ки илми забоншиносии тоҷик марҳала ба марҳала дар заминаи донишҳои назариявӣ ва амалии ҷамъовардашуда дар давоми даҳсолаҳо ташаккул ёфта, ба як мактаби бузурги илмӣ методӣ табдил ёфтааст.

Муқарриз: Мирзоёров Ф. – номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Абдулазизов, В. Сложноподчиненные предложения с придаточными дополнительными в таджикском литературном языке: автореф. дис. канд. фил. Наук / В.Абдулазизов. – Душанбе, 1993. – 29 с.
2. Абдулазизов, В. Хусусиятҳои сохториву маъноии ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / В. Абдулазизов. - Душанбе: Сино, 2014. – 140 с.
3. Асоев, Р. Ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа бо маъноӣ иловагии шарт / Р. Асоев // Маҷмуаи илмӣ. Серияи филологӣ. Ҷилди 6. - 1976. - С.27-33.
4. Асоев, Р. Ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа дар забони тоҷикӣ / Р. Асоев. - Душанбе, 2010. – 168 с.

5. Асоев, Р. Чумлаи пайрави микдору дараҷа ё натиҷа / Р. Асоев // Мактаби советӣ. - 1978. - №1. - С.19-23.
6. Атобуллоев, С. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 4. / С. Атобуллоев. - Душанбе, 1984. - 252 с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. - Душанбе: Дониш, 1989. - 224 с.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. - Душанбе, 1970. - 268 с.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2. - Душанбе: Маориф, 1995. - 342 с.
10. Зикриёев, Ф. Чумлаи пайрави тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ф. Зикриёев. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 125 с.
11. Қаландаров, К. Ташаккул ва тақомули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик / К. Қаландаров. - Душанбе: Шарқи озод, 2004. - 463 с.
12. Ниёзмӯҳаммадов, Б. Забоншиносии тоҷик / Б. Ниёзмӯҳаммадов. - Душанбе, 1970. - 386 с.
13. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик. Синтаксис. Васоити таълим барои донишҷӯён / М. Норматов. - Душанбе, 2011. - С.248.
14. Рустамов, Ш. Мушкilotи синтаксис / Ш. Рустамов. - Душанбе: Маориф, 1988. - 344с.
15. Ходжаев, Д. Сложно-подчиненного предложения с придаточными определительными в современном таджикском литературном языке: автореф. дисс. канд. филол. наук / Д. Ходжаев. - Душанбе, 1980. - 19 с.
16. Хоҷаев, Д. Гуфтори нақу қуҳан нағардад / Д. Хоҷаев. - Душанбе: Шӯҷоиён, 2011. - 230 с.
17. Хоҷаев, Д. Чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянқунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2021. - 142 с.

ТАҲҚИҚИ МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАҲВИ ЧУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК

Мақола ба масъалаи омӯзиши наҳви ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони тоҷикӣ бахшида мешавад. Муаллиф солҳои 70-90-уми садаи XX-ро давраи оғози таҳқиқоти ҷиддии илмӣ масъалаҳои наҳви ҷумлаҳои мураккаб шуморида, дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ ин моҳияти таҳқиқоти солҳои мавриди назарро ошкор мекунад. Ба андешаи омӯзиши наҳви ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аслан, дар солҳои 20-уми садаи XX оғоз гардида, дар солҳои 60-ум он аллакай ба як мактаби илмӣ табдил меёбад. Ба назари муаллиф таҳқиқоти то солҳои 60-ум асосан характери методӣ дошта, назари муаллифону мураттибон барои хонандагони мактабҳои миёна ва олӣ пешбинӣ гардида буд. Дар солҳои 70-ум бошад, масъалаҳои мубрам дар атрофи ҷумлаҳои пайрав ба миён гузошта шуда, махсусан дар таснифоти онҳо, таҳқиқи хелҳои ҷудогонаи ҷумлаҳои пайрав, тобишҳои маъноӣ, муродифот қорҳои зиёде анҷом дода шуданд. Ҳамчунин таҳқиқоти мазкур дар китобҳои дарсӣ ва дастурҳои методӣ роҳ ёфта, ба сифати онҳо таъсири мусбат ва амиқ расониданд. Ҳамин аст, ки дар мавриди хусусиятҳои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ маълумоти арзишманде дар китобҳои дарсӣ ҷой дода шудаанд. Дар асоси ҳамин мулоҳиза ва таҳлилҳо муаллиф солҳои 70-умро давраи ҳеле самараноки таҳқиқоти илмӣ масъалаҳои наҳви ҷумлаҳои мураккаб мешуморад.

Калидвожаҳо: соҳтори наҳвии забон, наҳв, ҷумлаи мураккаби тобеъ, ҷумлаи пайрав, сарҷумла, пайвандакҳои тобеъқунанда, тобиши маъноӣ.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ГРАММАТИКЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена проблеме изучения сложноподчиненных предложений в грамматике таджикского языка. Автор рассматривает 70-90-е годы XX века как период начала серьезных научных исследований сложных предложений, на основе анализа научных источников раскрывается сущность исследований рассматриваемого периода. Таким образом, изучение придаточных предложений в грамматике фактически началось в 20-х годах 20 века, а в 60-х уже стало научной школой. По мнению автора, исследования до 1960-х годов носили в основном методический характер и, по мнению авторов и составителей, предназначались для учащихся средних и высших учебных заведений. В 1970-е годы были подняты важные вопросы, касающиеся придаточных предложений, особенно классификации, их различных типов семантических нюансов, т.е. была проделана большая работа. Кроме того, это исследование нашло свое отражение в учебниках и методических указаниях и оказало положительное и глубокое влияние на их качество. Вот почему учебники содержат ценные сведения о характеристике придаточных предложений. На основе этих наблюдений и анализа автор считает, что 1970-е годы считаются весьма плодотворным периодом в научных исследованиях сложных предложений.

Ключевые слова: грамматический строй языка, грамматика, сложное предложение, придаточное предложение, предлог, подчинительные союзы, многозначность.

TOPICAL ISSUES OF GRAMMAR OF COMPLEX SENTENCES IN TAJIK LINGUISTICS

The article is devoted to the problem of studying the grammar of complex subordinate clauses in the Tajik language. The author considers the 70-90s of the twentieth century as the period of the beginning of serious scientific research on the grammar of complex sentences and, based on the analysis of scientific sources, reveals the essence of the studies of the years under consideration. Thus, the study of the grammar of complex subordinate clauses actually began in the 20s of the 20th century, and in the 60s it already became a scientific school. In the author's opinion, research until the 1960s was mainly methodological in nature and, according to the authors and compilers, was intended for students of secondary and higher educational institutions. In the 1970s, important questions were raised around clauses, especially their classification, research into different types of clauses,

semantic nuances, and a lot of work was done. In addition, this research has found its way into textbooks and guidelines and has had a positive and profound impact on their quality. This is why textbooks contain valuable information about the characteristics of complex clauses. Based on these considerations and analyzes, the author considers the 1970s to be a very fruitful period of scientific research on the grammar of complex sentences.

Key words: grammatical structure of the language, grammar, subordinating complex sentence, subordinate clause, preposition, subordinating conjunctions, polysemy.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдурахмонова Мастура Амиралиевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ 17. E-mail: abdurahmonzoda-m@mail.ru.
Тел.: (+992) 988-34-29-59

Сведения об авторе: *Абдурахмонова Мастура Амиралиевна* - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры современного таджикского литературного языка. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: abdurahmonzoda-m@mail.ru.
Тел.: (+992) 988-34-29-59

Information about the author: *Abdurakhmonova Mastura Amiralievna* - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Tajik Literary Language. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. E-mail: abdurahmonzoda-m@mail.ru.
Phone: (+992) 988-34-29-59

УСУЛҲОИ ВОЖАСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ АРАБӢ

Шодиев М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вожасозӣ (калимасозӣ) як баҳши муҳимми илми забоншиносӣ мебошад, ки дар он имкониятҳои калимасозӣ ва усулу воситаҳои он мавриди омӯзиш қарор мегиранд ва бадин васила ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон муайян карда мешавад. Ҳар чи қадар чиҳози вожасозии забон муассир ва ғаёл бошад, ҳамон қадар забон аз чиҳати захираи луғавӣ ғанитар ва тавонотар мешавад. Мубрамияти омӯзиши ин мавзӯ дар он аст, ки калимасозӣ раванди номиналиро таъмин намуда, дар ғаёлияти таснифию маърифатии шахс нақши муҳим мебозад.

Дар забоншиносии араб аз оғоз то кунун дар заминаи луғатшиносӣ, тасриф ва қонунҳои тағйиру таҳаввули вожаҳо ва усулу решапойии он пажӯҳишҳои вижа ва густурда анҷом гирифтаанд. Натиҷаҳои ин кӯшишҳо ва баррасию мутолиот дар пайдоиши илми морфология ва нигориши луғатномаҳои забон таҷассум ёфта, дар асари ин пажӯҳишҳо қоидаҳои иштиқоқ ва вожасозии араб ба ҳукми қонун даромад. Дар ин мақола кӯшиш ба ҳарч рафтааст, то дар асоси манбаъҳои пешин ва навин нақши иштиқоқ ва вожасозӣ, навъҳои иштиқоқ таърифу тавзеҳ дода шаванд.

Иштиқоқ (الاشتقاق) дар фарҳангҳо ба маънои гирифтани чизе аз чизи дигар омадааст. Масалан, дар забони арабии муосир ба маҳсулоти ширӣ «*муштаққоту-л-ҳалиб*» меғунд. Асли ҳуди калимаи иштиқоқ аз феъли «*шаққа*» (*яшукку-шаққан*) ба маънои нисф ё баҳше аз як чиз гирифтани аст [3, с.489]. Иштиқоқ ҳамчун истилоҳ, «гирифтани калимае аз калимаи дигар, бо вучуди таносуби маъноӣ ва тафовути лафзӣ миёни он ду калима аст» [12, с.346]. Ҳамин тавр, таърифи иштиқоқ иборат аст аз тавлиди (эҷоди) бархе аз алфози дигар ва ирҷои онҳо ба як асл, ки мушаххаскунандаи маншаи решаи он алфоз аст. Ин асл ҳам нишонгари маънои муштарак ва аслии алфоз ва ҳам ғӯи маънои вижа ва ҷадиди онҳост [11, с.174]. Дар ин маврид забоншиносони араб фикри худро баён намудаанд, ки дар раванди баррасии мавзӯ аз онҳо низ зикр меравад. Забоншиносони рус низ мавқеи худро дар ин бора баён дошта, аз ҷумла, изҳор кардаанд, ки истилоҳи «*ал-иштиқоқ*»-«*الاشتقاق*» дар забоншиносии араб ду маънои гуногун дошт. Ба маънои аввал: муайян кардани асоси решагии вожа то маънои он тафсир шавад, муайян кардани этимологияи он, муқаррар намудани робитаи ирсии он бо асли вожаҳое, ки аз як реша мебошанд. Корбурди минбаъдаи ин истилоҳ бевосита ба ташаккули калимаҳои нав бо маъноҳои нави луғавӣ алоқаманд аст.

Дар мавриди асоси вожасозӣ низ ду андеша вучуд дорад: яке андешаи забоншиносони мактаби Басра, ки асоси вожасозиро дар реша мегиданд, дар ҳоле ки забоншиносони Куфа ҷунин меҳисобиданд, ки асоси калимасозӣ феъл аст [7].

Бо *иштиқоқ-вожасозӣ* яке аз шоҳҳои муҳимми забоншиносӣ- этимология робитаи зич дорад. Ҷунончи дар боло зикр шуд, *иштиқоқ* ин луғатсозӣ аст, аммо истилоҳи этимология дар забонҳои аврупоӣ аз забони юнонии қадим гирифта шуда, ба маънои шинохт *этимолон*, яъне маънии ҳақиқии вожа буда [1, с.11], дар ҳоли ҳозир ба унвони яке аз шоҳҳои муҳимми забоншиносӣ шинохта мешавад, ки дар бораи саргузашти вожагон аз нуқтаи назари таҳаввулоти лафзӣ ва маъноӣ дар тули таърих ва маншаву маъҳази аввалияи он баҳс мекунад. Ба ибораи дигар, этимология решашиносии тамоми вожагони забон аст, аз исмҳо ва феълҳо гирифта то ҳиссаҷҳо (хуруф). Ҳамчунин дигар калимаҳои *ҷомид* (*решагӣ*) ва *муштақ* (*сохташуда*), *мунсарриф* (*тасрифшаванда*) ва *ғайримутасаррифро* дарбар мегирад. Фарқияти этимология аз иштиқоқ дар ин аст, ки қаламрави амали иштиқоқ маҳдуд ба дигарсозии амалии вожа аст, аммо этимология ба омӯзиши гузаштаи таърихӣ он мепардозад. Дар ин маврид метавон гуфт, ки таҳлилу шинохти морфологии вожагон баҳше аз ҳадафҳои этимологиро таъмин мекунад.

Масалан, дар таҳлили сарфии вожаи «**қулна**» гуфта мешавад, ин вожа дар асл «**қавална**» будааст. Ҳарфи **вов** ҳарфи иллати *мутаҳарриқи мо қабла мафтӯҳ* аст, бино бар ин **вов** ба алиф табдил гардид ва **қолна** шуд. Миёни алиф ва **вов**-и сокин, бархӯрди ду сокин пеш омад ва **алиф** ҳазф гардид (афтид) ва **қална** шуд. Фатҳаи (*а*) қоф ба замма (*у*) табдил шуд то нишон дода шавад, ки ҳарфи ҳазфшуда **вов** будааст. Пас, решаи вожаи **қулна** аз чӣ гирифта шудааст? Таърихчаи он чӣ будааст? Оё асолати арабӣ доштааст ва ё ин ки калимаи иқтибосшуда аст? Ба ин тартиб, таҳаввулотӣ дигари пешомада дар ин вожа дар чорҷӯбаи мавзуи баҳси тасриф ва ё иштиқоқи сарф намегунҷад. Бинобар ин, бархилофи назари бисёре аз мутарҷимон ва нависандагони араб, ки иштиқокро ба унвони муодил барои этимология ба кор мебаранд, он муодили фарогир нест, аз ҳамин сабаб дар арабӣ низ *илму-т-таъсил* (*решаишиносӣ*) ба унвони истилоҳи илмӣ ва дақиқ барои этимология мавриди истифода қарор гирифтааст.

Иштиқоқ дар забони арабӣ дорои аҳаммияти вижа буда, нақши муассире дар густариши вожаҳо ва истилоҳоти забони арабӣ дорад. Ҳамчунин, дар забонҳои мухталиф имкон фароҳам намудааст, ки барои истилоҳот ва маъноӣ тозаӣ арабӣ ва ғайриарабӣ муодилҳои муносиб сохта шаванд. Масалан, дар қадим бо баҳрагирӣ аз иштиқоқ тавонистанд аз вожаи форсии «андоза», «ҳандаса» бар вазни «фаълала» бисозанд, сипас аз **ҳандаса**: *муҳандис* ва *ҳандасат* ва *ҳандасӣ* бигиранд. Аз вожаи **ҷуроб**: *ҷавраба-юҷаврибу-ҷаврия* бар вазни *фаълала* ва *таҷавраба-ятаҷавраба-таҷуврибан* бар вазни «тафълалула»-ро бисозанд. Ҳамчунин, вожаи «**шарвор**»-ро табдил ба *сирвол* карданд, пас аз он *сарвала-юсарвилу-сарвалатун* бар вазни *фаълала-юфаълилу фаълалҳу* ба маъноӣ *шарвол* пӯшидан) аз он гирифтанд. Дар замони ҳозир низ барои вожаи *радио* калимаи *мизёро* бар вазни *мифъл* исми олат, аз *азоа-язиу-изоа*: паҳш кардан сохтаанд. **Музӣ** ва **музӣ** низ ба маъноӣ гӯянда бар вазни *муфъл* исми фоил аз ҳамин вожа иштиқоқ кунанд, ҳамчунин, *сайёра*-мошин ва *тайёра*-ҳавопаймо ва *дарроҷа*-дучарха, ба вазни «*фаъъола*»-и сиғаи муболиға, *таййор* ва *тоира* ва *матор* ва *тайярон* аз **тора** ятиру *тайарон* ба маъноӣ паридан ба забони фасеҳ ва парвоз кардан бигиранд [8, с.157].

Шоёни зикр аст, ки иштиқоқ ҳамвора мояи қувват ва густурдагии забони арабӣ будааст ва вожасозӣ ба забони фасеҳи арабӣ маҳдуд нашудааст, балки арабҳое, ки дорои гӯйиши маҳаллӣ ҳастанд ва ҳеч гуна огоҳӣ ё иттилоъ аз забоншиносии арабӣ надоранд, аз рӯйи тақлид ва қиёс ба луғатсозӣ мепардозанд. Чунончи дар гӯйиши арабии Аҳвоз, вожагони форсиро дар қолабу авзони арабӣ қарор медиҳанд ва дар гуфтушунидҳои маҳаллии худ ба кор мебаранд. Монанди «**ҷавваша**» ба маъноӣ ҷӯш додан ва «**ҷассаба**» ба маъноӣ часп задан ва «**парраса**» ба маъноӣ пурсиш кардан ва ҳар се намуна бар вазни «*фаъъала*» аз боби «*тафъл*» аст [8, с. 152].

Забоншиносони араб иштиқокро ба ҷаҳор навъ тақсим карданд: иштиқоқи сағир (*иштиқоқи сарфӣ*), *иштиқоқи кабир* (*иштиқоқи қалбӣ-бадал*), *иштиқоқи акбар* (*иштиқоқи табдили ҳуруф*), *иштиқоқи кибор* (*иштиқоқи нахт*).

Иштиқоқи сағир (сарфӣ/морфологӣ). Истилоҳи сарф ва ё тасриф дар забони арабӣ ба маъноӣ тағйиру таҳаввул аст, вале забоншиносони араб таърифҳои мухталиф низ аз он кардаанд. Аз ҷумла Сибавайҳи Байзавӣ Шерозӣ (в.180 ҳ.қ.) низ дар ин маврид фикри худро дар «Китоб» [10] баён кардааст, ки онро Абусаъиди Сайрофӣ в.368х.қ. дар «Шарҳи Китоб» овардааст. Вай истилоҳи «ат-тасриф» ва «ал-феъл»-ро дар гуфтаи Сибавайҳ чунин шарҳ медиҳад: «Ат-Тасриф», яъне тағйири калима бар мисол ва рехти калимаи дигар аст, феъл ҳаммонандсозии калима аз ҳайси вазн бо он мисол аст, монанди ин ки бигӯянд аз **зараба** ҳаммонанди **ҷулҷул** бисозед. Ҷулҷулро бо феъл месанҷем, мебинем, ки *фуълул* мешавад, пас, мегӯем: «**зурбуб**» [9, с.21]. Абулфатҳ ибни Ҷиннӣ забоншиносии шинохтаи қарни ҷаҳоруми ҳиҷрӣ (в.392х.қ.) ҳам дар китоби «Ат-Тасриф ал-мулукӣ» тасрифро чунин тавсиф намудааст: «ат-Тасриф», яъне ин ки ҳуруфи аслии калимаро дар назар бигиред, ва онро бо афзудан ё тағйир додани ҳарфи он дигаргун созед. Монанди **зараба**, ки сохтори он мозӣ (замони гузашта) аст, ва агар музореъи (замони ҳозира оянда) онро бихоҳед **язрибу** мегӯед ва исми фойили он **зориб** ва исми мафъули он **мазруб** ва масдари он **зарбан** ва фиъли маҷҳули он **зуриба** мебошад [5, с. 153].

Олимони забоншинос дар бораи асл ва решаи муштақот ихтилофи назар доштанд, уламои Куфа феълро ва уламои Басра исмро асли муштақот медонистанд. Сибавайх ва уламои Басра феълро баргирифта аз исм (масдар) медонанд. Уламои Куфа муътакиданд, ки масдар аз феъл гирифта шудааст. Зеро исм танҳо бар ҳудус (зухур кардан-М.Ш.), вале феъл ҳам бар ҳудус ва ҳам бар замон далолат мекунад. Пас, феъл мураккаб ва исм басит (сода) мебошад ва мураккаб наметавонад асли сода бошад [4, с.54].

Дар маҷмӯъ 24 тарзи иштиқоқи ин навъи иштиқоқ дар китобҳо нишон дода мешавад. Ва ҳама ин баррасиро метавон чунин ҳулоса кард, ки навъи аввал *иштиқоқи сағир* (الاشتقاق الصغير) (*калимасозии хурд*) ташаккули як калима аз калимаи дигар аст, ки тартиби ҳарфҳои реша ва пайдарпайии онҳоро тағйир додан мумкин нест. Вожаҳои сохта ва ҳарфҳои решагии онҳо ҳамон як маънои луғавиро нигоҳ медоранд, масалан, калимаи "كتب"-*катаба* (*навиштан*) ва дорои ҳарфҳои решаи "ك+ت+ب" - к т б. Калимаҳои сохта: *كاتب-котиб, مكتوب-мактуб, اكتب-уктуб* бинавис ва ғ.

Иштиқоқи кабир (*қалбмаконӣ*). Навъи дигари иштиқоқ, ки онро олимони забоншиноси араб пешниҳод кардаанд, *иштиқоқи кабир* (*қалбмаконӣ*) мебошад. Калимаҳои ҳаммаъно, ки аз ҷиҳати шумораи ҳарфҳои асли (решагӣ) баробар ва танҳо яке аз ҳарфҳои онҳо ивази ҷой шуда бошад, вожагони муштақ ба *иштиқоқи кабир*, ё *қалбмаконӣ* гуфта мешаванд, монанди *мадаҳа-ҳамада; қазаба-чабаза; наъа-ноъа; яиса-айиса* ва ғайра. Ин навъ калимасозӣ дар гузашта ҷой дошт ва ҷанбаи гуфторӣ (лаҳҷавӣ) доштааст ва ҳоло он ҷойиз нест. Намунаи онро дар забони форсӣ ва тоҷикӣ низ дидан мумкин аст, мисли гуфтани «қулф» ба ҷойи «қуфл», «сурфа» ба ҷойи «суфра», «кирбит» ба ҷойи «кибрит» ва ғайра. Масалан, муаллифи луғанномаи «Айн» бо истифода аз ин усул аз вожаи сеҳарфӣ шаш вожа сохтааст: монанди *ъабада, баъд, даъб, бадъ, адб, ва даъб*. Ў аз калимаҳои чаҳорҳарфӣ ва панҷҳарфӣ низ иштиқоқ кардаанд [13, с.14]. Вожаҳои бо ин усул дар дигар луғатномаҳо низ ба мушоҳида мерасад.

Иштиқоқи акбар (*табдили ҳуруф*). Дигар навъи иштиқоқ ин *иштиқоқи акбар* (*табдили ҳуруф*) аст. Ин гуна иштиқоқ аз сохтани як вожа аз вожаи дигар сурат мегирад ва он ду вожа бояд аз ҷиҳати маъно муштарак бошанд ва дар бештари ҳарфҳои онҳо ҳамоҳангӣ ва дар бархе тафовит бошанд. Монанди *наақ ва наҳақ; салаб ва салам; унвон ва улвон; кад ва кадҳ; рад ва радъ*. Ибни Ҷиннӣ, забоншиноси номвари қарни чаҳоруми ҳиҷрӣ (322-392 х) дар китоби мавсум ба «ал-Ҳасоису-л-арабия» иддао мекунад, ки вай нахустин касе будааст, ки назарияи иштиқоқи акбарро кашф ва усули онро ихтироъ кардааст. Вай дар «Бобун фи ал-иштиқоқ ал-акбар»-и китоби худ чунин навиштааст: «Иштиқоқи акбар, яъне ин ки решаи яке аз вожагони сеҳарфиро дар назар бигиред ва онро бо дигар вожагоне, ки аз ҷобачойии (ҷойивазкунии -Ш.М.) ҳуруфи аслии он вожа ба даст меояд, ҳамл бар як маъно кунед, мисли *к л м*, бо ҷобачойии ҳуруфи он, вожагони зер ҳосил мешавад: *кмл, млк, лmk, млк, лкм*. Ҳамчунин дар *қ в л* вожагони *қвл, вқл, влк, лқв*» [6, с.134]. Маънои муштарак *к л м* (*калама*) ва муштақоти он бар *шиддат ва қувват* далолат мекунад ва аз миёни шаш сурати он панҷ сурат қорбурди забонӣ дошта, сурати шашуми он *лавақ* дар каломи араб матрук шудааст. Маънои *калама* –заҳм шуд; ва *камал*-комил шуд; ва *лакам*-мушт зад; ва *макал*-оби ҷох кам шуд; ва *малак*-молик шуд ва маъною мафҳуми муштарак ҳамаи ин муштақот бар *шиддат* ва *қувват* далолат дорад, ҳарчанд ҳар вожа бар маънои хоси худ далолат мекунад [8, с.156]. Назарияи Ибни Ҷиннӣ дар бораи *муштақоти акбар* ҳам дар қадим ва ҳам дар даврони муосир мавриди интиқоди бархе аз забоншиносони араб қарор гирифтааст. Аз пешиниён Ҷалолуддини Суютӣ онро ғайри қобили эътимод тавсиф мекунад ва иштиқоқи вожагони арабиро бо ин усул ба ҳеҷ вачҳ дуруст наметавонад [12, 347]. Забоншиноси муосир Иброҳим Анис низ далели ин назарияро қофӣ наметавонад [2, с.52].

Воқеан, назарияи иштиқоқи акбари Ибни Ҷиннӣ наметавонад бар тамоми вожагони забони арабӣ татбиқ шавад. Муҳаққиқ Маҳмуд Шакиб Ансорӣ дуруст қайд мекунад, ки душвории ин кор ба ҳуди забони арабӣ бозмегардад, забоне, ки реша дар аъмоқи таърихи қадими Ҷазирату-л-араб ва атрофи он доштааст ва ҳамроҳ аз забонҳо ва ғӯйишҳои дигари ин сарзамини куҳансол таъсир пазируфтааст. Ҳар он чи ба вом (қарз)

гирифтааст дар қолаби арабӣ рехта ва ба он шаклу ранги вожагони арабӣ бахшидааст. Ин доду ситадҳо мояи густурдагӣ ва ғанои ин забон гаштааст. Анвои иштиқоқҳое, ки дар пеш тавзеҳ дода шуд, ҳар кадом дар бахше аз қаламрави паҳновари арабӣ корсоз будааст [8, 157-158].

Иштиқоқи кибор «наҳт». Навъи ҷаҳоруми иштиқоқ, ки онро гурӯҳе аз забоншиносони араб эътироф кардаанд, **иштиқоқи кибор «наҳт»** мебошад. **Наҳт** дар луғатномаҳои арабӣ ба маънои «тарошидан» аст ва калимоти **манҳут** аз масдар гирифта нашуда, балки аз исмҳо ё аз таркиби ду феъл, ё аз ҷумла сохта шудааст. Афъоли манҳут дар сифаҳои сулосии мучаррад ва мазид фийҳи андак ва дар рубоии мучаррад ва мазид фийҳ бисёранд, монанди «**ақарраба ас-судга-зулфро каядумӣ бофт**». Аз калимаи **ақраб** (ун) бар вазни рубоии **фаълалун** гирифта шудааст. Вожаи **ҳандаса** аз **ҳандасаҳ** иштиқоқ шудааст ва **ҳандаса**, аслан, аз «**андоза**»-и форсӣ гирифта шудааст. «**Тасарвала Зайду-Зайд шалвор пӯшид**», ки аз **сирвол** иштиқоқ ёфта ва вожаи **сирвол** аз **шалвори** форсӣ гирифта шудааст. **Иштиқоқи кибор** аз ду феъл мисли **баъсара-бааса** ва **асора**; аз ду исм **забтара-тавонманд-аз забт** ва **забар** ва ё **табарҳаза**- мансуб ба Табаристон ва Хоразм; ва **абшамӣ-мансуб ба абдушамсин**. Ҳамчунин, гоҳе аз исми макон бар вазни **мафъала-масбаъа-замини** пур аз дарранда; **маклаба-замини** пур аз саг; **махшаба-замини** пур аз ҷӯб; **маънаба-замини** пур аз ангур (токистон) сохта мешаванд [8, с.158]. Навъи ҷаҳоруми иштиқоқро Академияи забони арабии Миср ҷоиш доништааст.

Дигар нуктаи ҷолиб дар боби воҷасозӣ дар забони арабӣ ин **феълҳои илҳокӣ** (феълҳои замшуда) мебошанд. Феълҳои аслии дар забони арабӣ сеҳарфӣ (мучаррад-решагӣ) ва сохташуда (мазид фиҳи), ё ҷаҳорҳарфӣ мучаррад ва мазид фиҳи мебошанд. Аммо баъзан феълҳое ба кор рафтааст, ки аз назари ҳарфҳои аслии сеҳарфиянд, вале афзудани як ҳарф бар онҳо онро бар вазни рубоӣ медарорад. Монанди: **савмаа, юсавмиу, савмаатун**; - ҷамъ кардан; бар вазни **фавъала, юфавъилу, фавъалатун**, ки сулосии мучарради он **самаа, ясмаъу, самъан**-бо сухан гирд овардани ашҳос аст. Ё **барҳана, юбарҳину, барҳанатун** ва **бурҳонан**-бурҳон овардан; собит кардан, бар вазни **фаълала, юфаълилу, фаълалатун**, ки феъли сеҳарфаи мучаррад аст. Зоҳиран ин вожа ғайриарабӣ мебошад [14, ҷ.3, с.184]. Дар забони арабӣ феълҳо ва исмҳо аз ғайри масдарҳо низ иштиқоқ мешавад. Мо дар забони арабӣ илова бар иштиқоқ аз масдарҳо, метавонем мушоҳида кунем, ки аз исмҳои зот (номӣ), макон, замон ва савт ва ҳатто аз ҳуруфи маъонӣ бар вазни афъоли аслии иштиқоқ шудаанд. Масалан:

-аз **исмҳои зот**: -**истаъсада**-далер шуд; -аз вожаи **асад** (**шер**);

-**тааззара**-шалвор ё ҷодар пӯшидан: **озор**- шалвор ё ҷодар;

-**аврақа**-барг даровардан: аз **варақ**-барг.

-аз **исмҳои замон ва макон**: -**ахрафа**- ба тирамоҳ ворид шудан; аз **хариф-тирамоҳ**; **арбаъа**-вориди баҳор шудан; аз **рабиъ**-баҳор; **афъоли асбаҳа, азҳа, азҳара** ва **аъсара**-вориди субҳ, қабл аз зӯҳр, зӯҳр ва аср шуданро ифода мекунанд.

-аз **исмҳои савт**: -**авва аз-зиғбу** - гург зуза кашид; **гоқа ал-гурроби**-зоғ қар-қар кард ва ғайра;

-аз **ҳуруфи маъонӣ**: - монанди **анъама-аз наъам-оре, бале; саввафа-имрӯзу фардо** кардан;- аз **савфа** гирифта шудааст.

- аз **вожаҳои ғайри арабӣ** –аъҷамӣ дар қиёси феълҳои арабӣ вожа сохтаанд: монанди **сахтайта**-бар вазни **фаълалла**;-аз вожаи форсии **сахт**; **дарҳама**-ба андоза дар ҳам шуд; [5, с.385]. Ба ҳамин монанд аз калимаҳои **зандик, девон, лагом, меҳргон** ва **наврӯз** ва монанди инҳо феъл ва сифатҳо иштиқоқ кардаанд.

Афзудан ва ё мушаддад кардани вожаҳо: бо илова кардани ҳарфи **те**-и марбута (муаннас) сохтани калимаҳои ифодакунандаи хусусият ва вежагиҳо, мисли: **инсоният**, ки ба ҳамаи сифатҳои неки инсон далолат мекунад; ё вожаи **димукротият**-демократия.

Иштиқоқ аз шумораҳои арабӣ: монанди афъоли **ваҳҳада, юваҳҳаду, тавҳидун**-аз **воҳид**; ба ҳамин монанд **салласа, аллафа**... ва ғайра.

Аз ҳуруфи маъонӣ: **анайята, камайята, ҳаллайята**-аз ҳиссаҳои **ан, кам, ҳал** ва ғайра [8, с.210]. Ҳамин тавр, метавон намунаҳои зиёди тарзу усули воҷасозиро дар забони арабӣ, чи дар гузашта ва чи дар замони муосир, мисол овард, аммо дар баёни он дар

ҳаҷми як мақола имконпазир нест ва он пажӯҳишу ковишҳоро дар ҳаҷми бештар аз ин тақозо мекунад.

Ҳамин тавр омӯзиши иштиқоқ ва вожасозӣ дар забони арабӣ нишон медиҳад, ки он дар раванди вожасозӣ нақши бузург доштааст. Аз оғози пайдоиши худ дорои раванди табиӣ ва ҷонварон ва номгузории онҳо сурат гирифтааст. Сипас аз он исмҳои зот (номӣ) ва маъно пайдо шудаанд ва аз роҳи иштиқоқи сарфӣ ва иштиқоқи кабиру кубори ин забон шакл гирифта ва густариш пайдо карданд. Аҳли бодияи араб дар ин раванд саҳми шоиста доштааст. Онҳо бо тақлиду қиёс бар он чи доштанд ё аз дигарон гирифтанд, вожагонро аз якдигар иштиқоқ мекарданд ва вобаста ба ниёзи худ ба калимасозӣ мепардохтанд. Дар асрҳои аввали ҳиҷрӣ фаъолияти луғавии забоншиносони мусулмон (арабу аҷам) бо шиносоии ин забон ва вожасозии арабӣ оғоз шуд ва ба мурури замон фаъолияти онҳо густариш ёфт ва асоси назарии онро поягузорӣ карданд, ки имрӯз ҳам марида истифода ва низ омӯзишу такмил қарор дорад. Усулҳои иштиқоқ дар ҷаҳорҷӯби қоидаҳои забоншиносӣ дар ҳар давраи замон эҷоди маъноӣ тоза ва аз алфози бегона сохтани вожагон ва истилоҳоти арабиеро имконпазир кардааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Абулқосимӣ, Муҳсин. Решашиносӣ / Муҳсин Абулқосимӣ. - Техрон, 1374х.к. - 96 с.
2. Анис Иброҳим. Мин асрори-л-луға / Иброҳим, Анис. - Ал-Қоҳира, 1966. - 358 с.
3. Ал-Муъҷаму-л-васит. - Техрон, б/т.-572 с.
4. Аз-Зуҷҷ Абулқосим. Ал-Изоҳ фи иллати-н-наҳв. - Қум, 1363х.ш. - 169 с.
5. Ибн Ҷиннӣ, Абулфатҳ Усмон. Ат-Тасриф ал-мулкӣ. - Лубнон, 1982. - 99 с.
6. Ибн Ҷиннӣ, Абулфатҳ Усмон. Ал-Ҳасоис. - Бейрут, 1952. Ҷ.2. - 585 с.
7. Магомедов, А. Способы словообразования в арабском и аварском языках / А. Магомедов // Мир науки, культуры, образования. - № 4 (89) 2021. (-361-363).
8. Маҳмуд Шакиб Ансорӣ. Иштиқоқ ва вожасозӣ дар забони арабӣ / Ансорӣ, Маҳмуд Шакиб // Маҷаллаи эронии Анҷумани забон ва адабиёти араб. - Соли аввал, шумораи 3, пойиз 1384. - С.142- 149.
9. Ас-Сайрофӣ, Абусаъид. Шарҳ ал-Китоб. - Ал-Қоҳира, 1922. - Ҷ.5. - 485 с.
10. Сибавайх, Абу бишр Амр. Ал-Китоб. - Ал-Қоҳира, 1988. - Ҷ 2. - 430 с.
11. Ас-Солех Субҳӣ. Дирасот фи фикҳи-л-луға. - Бейрут, 1970. - 400 с.
12. Ас-Суютӣ, Ҷалолуддин. Ал-Музҳир. - Ал-Қоҳира, 1958. - Ҷ.1. - 217 с.
13. Ал-Фароҳидӣ, ал-Ҳалил ибни Аҳмад. Ал-Айн. - Бағдод, 1967. - Ҷ.2. - 350 с.
14. Ҳасан Аббос. Ан-Наҳв ал-вофӣ. - Техрон, б/т. - Ҷ.3. - 736 с.

УСУЛҲОИ ВОЖАСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ АРАБӢ

Дар ин мақола масъалаи усулҳои вожасозӣ дар забони арабӣ ва нақши усули иштиқоқ ва навъҳои он дар асоси сарчашмаҳои забоншиносии пешин ва навини арабию ғайри арабӣ мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Ҳамчунин назари забоншиносони араб дар мавриди иштиқоқ ва вожасозӣ дар забони арабӣ ва хусну кубҳи он оварда шудааст. Дар маҷмӯъ хулоса мешавад, ки истифода аз усулҳои гуногуни вожасозӣ дар ғанӣ шудани захираи луғавии забон аҳамияти вижа дорад.

Калидвожаҳо: иштиқоқ, вожасозӣ, забони арабӣ, забоншиносӣ, Ибни Ҷиннӣ, Фароҳидӣ, калима.

СПОСОБЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается вопрос способов словообразования в арабском языке, в частности метод иштикак и его видов на основе древних и современных арабских и зарубежных лингвистических источников. Также приведены взгляды арабских лингвистов относительно иштикака и других видов словообразования в арабском языке, его преимущества и недостатки. В целом отмечается, что использование различных способов словообразования имеет особое значение в обогащении словарного запаса любого языка.

Ключевые слова: иштикак, лексика, арабский язык, языкознание, Ибн Джинни, Фарахиди, слово.

WORD FORMATION IN THE ARABIC LANGUAGE

This article discusses the question of the ways of word formation in the Arabic language, in particular the Ishtikak method and its types based on ancient and modern Arabic and foreign linguistic sources. The views of Arabic linguists regarding Ishtikak and other types of word formation in Arabic, its advantages and disadvantages are also given. In general, it is noted that the use of various methods of word formation is of particular importance in enriching the vocabulary of any language.

Key words: Ishtikak, vocabulary, Arabic language, linguistics, Ibn Jinni, Farahidi, word.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шодиёв Мирзохуджа* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: mir_shod1955@mail.ru. Тел.: (+992) 985-96-00-61

Сведения об авторе: *Шодиев Мирзохуджа* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент. **Адрес:** 732025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: mir_shod1955@mail.ru. Тел.: (+992) 985-96-00-61

Information about the author: *Chodiev Mirzohuja* - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. **Address:** 732025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: mir_shod1955@mail.ru. Phone.: (+992) 985-96-00-61

МАВҶЕИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ЛУҒОТИ СОҲАИ ХУНАРМАНДӢ ВА МАИШӢ ДАР ЛАҲЧАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Абдуллоева Г.З.

Донишгоҳи байналмилалӣи забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар таркиби луғавии лаҳчаҳои водии Ҳисор, ба мисли дигар лаҳчаву шеваҳо теъдоди зиёди калимаву истилоҳоти иқтибосӣ ба назар мерасанд. Аксарияти онҳо калимаву истилоҳоти арабие мебошанд, ки дар ғӯйиши ворисони ин лаҳчаву шеваҳо мавриди истифода қарор доранд. Вожаву истилоҳоти арабӣ бо сабабҳои гуногун ба забони тоҷикӣ ва лаҳчаву шеваҳо ворид шудаанд ва дар дохили ин лаҳчаҳо чунон ҳазм гаштаанд, ки ҳатто барои муайян намудани баромади этимологии онҳо як таҳқиқоти мукаммали забоншиносӣ лозим аст. Аксарияти ин калимаҳо ифодакунандаи мафҳумҳои сиёсат ва дигар мафҳумҳое, ки бо зисту зиндагонии мардум иртиботи ногузастанӣ доранд, буда метавонанд. Оид ба ин масъала дар китоби “Забони миллат-ҳастии миллат” чунин оварда шудааст: «Бисёр луғатҳо ва истилоҳоти марбут ба сиёсат ва фалсафа ва ё фунуни адабӣ дар забони тоҷикӣ то имрӯз ҳамон истилоҳотест, ки аз забони арабӣ баъд аз ислом дохил шудаанд» [19, с.431].

Чи тавре дар боло зикр намудем, аксарияти ин вожаву истилоҳот ифодакунандаи мафҳумҳое мебошанд, ки бо зисту зиндагонии мардум иртиботи ногузастанӣ доранд. Масалан, ифодакунандаи рукнҳои шариат. Барои намуна калимаи тасбеҳро мегирем. Ин калима миёни мардумон дар ин мавзёҳо хеле серистеъмол буда, ба маънои “донаҳои ба ришта кашидашуда, ки дар вақти зикр онро як-як мегардонанд” қорбаст мешавад, ки ин маънои он дар луғат нишон дода шудааст [15, с.336].

Зикр бояд намуд, ки ин гурӯҳи калимаҳо дар лексикаи соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ ба мисли дигар лаҳчаҳои забони тоҷикӣ бо ду роҳ инкишоф ёфта истодаанд, бо роҳи бевосита ва бавосита.

Роҳи бевоситаи калимаҳои иқтибосии арабӣ ба рушди худӣ луғати лаҳчаҳои водии Ҳисор иртиботи ногузастанӣ дорад: маънои маҷозӣ гирифтани калимаҳои *халифа* (омӯзонандаи қуръон, мардикорӣ қардан, алочабофӣ қардан), *қасоба* (тоқии гирдаки зардӯзӣ), пайдо намудани маъниҳои иловагӣ дар калимаҳои *лаҳм* (гӯшти мулоим), *маърақа* (чорабиниҳои ба муносибати маргу мурда ва тӯй), *авҷот* (хӯрок), *ятимак* (ченаки вазн), *ғарибак* (ҷое, ки бо рушди ҳунармандӣ таъсис ёфтааст) тобишҳои услубӣ пайдо намудани калимаҳо сабабҳои ба шумор мераванд, ки бевосита рушду такомули дохилии лексикаи лаҳчаҳои водии Ҳисорро таъмин месозанд.

Роҳи бавоситаи иқтибосшавии калимаҳо дар вобастагӣ ба таъсири ҳамешагии забонҳои бегона ба амал меояд. Тавре маълум аст, ба ҳамаи лаҳчаву шеваҳо ва забонҳо таъсири мутақобилаи забонҳо хоҳ нохоҳ мерасад. Махсусан, водии Ҳисор, ки дар роҳи Абрешим қарор дорад, бевосита ба рушду такомул ва паҳншавии калимаҳои иқтибосӣ дар ин мавзёе поя гузошта тавонист, инчунин рушди ҳунармандӣ ва тичорат боис шуданд, ки ба лаҳчаҳои ин водӣ гурӯҳ-гурӯҳ калимаҳои иқтибосӣ ворид гардида, таркиби луғавии лаҳчаҳои мазкурро бою ғанӣ гардонанд.

Гарчанде дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳчаҳои водии Ҳисор калимаву истилоҳоти иқтибосӣ хеле зиёд ба назар расанд ҳам, аммо агар жарфтару амиқтар назар афканем, ба мушоҳида мерасад, ки иқтибосоти туркӣ-ӯзбекӣ ва русӣ-байналмилалӣ аз нигоҳи теъдод зиёдтар буда, ҳатто номи маҳалҳо аз қабилҳои *Наймано*, *Қалӯқо*, *Бойбичаҳо*, *Олтинҷилав* бо калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ номгузорӣ карда шудаанд. Гарчанде бо ташаббуси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон номҳои ин мавзёҳо тоҷикӣ шуда бошанд ҳам, аммо то айнаи замон барои мардуми муқимӣ бо тарзи пештара ном гирифтани ин мавзёҳо қулайтар мебошад.

Дар луғати соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ лаҳчаҳои водии Ҳисор ба меъёрҳои фонетикӣ, лексикӣ ва грамматикӣ мутобиқ гаштани калимаву истилоҳоти иқтибосӣ ба назар мерасанд.

Аслан, худи калимаҳои *косиб* (хунарманд), *касаба* (пеша) сирф арабӣ буда, дар гӯйиши мардумони ин водӣ ба мисли дигар гӯйишҳо ҳазм гаштаанд. Аксарияти калимаву истилоҳоти соҳаи хунармандӣ ва маишӣ калимаҳои иқтибосии арабӣ мебошанд. Теъдоди зиёди ин калимаву истилоҳотро ба инобат гирифта, онҳоро ба таври зайл гурӯҳбандӣ намудем:

А) Соҳаи хунармандӣ

Калимаву истилоҳоти иқтибосии арабии соҳаи чармгарӣ. Дар соҳаи чармгарӣ, инчунин истифодабарии калимаҳои *сурфа* ва *қассоб* низ дар ин бахш ба назар мерасанд. Дар гӯйиши мардуми ин мавзеъ калимаи “сурфа” дар таркиби калимаҳои мураккаб омада, гунаҳои *сурфадӯз* (шахсе, ки сурфа медӯзад), *сурфабур* (шахсе, ки аз чарм сурфаро пора менамояд), *сурфартто* (зане, ки дар маросими оиши бивийн ва оши бивисшанбегӣ сурфа мепартояд), *сурфагундор* (зане, ки пас аз маросимҳои оиши сурфаро ҷамъ мекунад), *таги сурфа* (пуле, ки дар оши бивийн ва оши бибисешанбегӣ дар таги сурфа мепартояд), *сурфакушоён* (маросими ордбезон), *сурфаи мурод* (дастурхони туй кушодан) –ро ба вучуд овардааст. Муаллифи китоби “Забони миллат- ҳастии миллат” ин гуна калимаҳоро истилоҳоти дурага номидааст [19, с.338]. Дар ин маврид чунин номгузорӣ шудани ин калимаҳо дар ин китоб то андозае ба ҳақиқат наздик мебошад, зеро, дар ҳақиқат, ин калимаҳо на танҳо аз ду реша, инчунин аз ду решаи баромади гуногундошта ташкил шудаанд. Дар ин маврид муаллифи китоби “Забони миллат- ҳастии миллат” зери мафҳуми “дурага” дузабонаро дар назар дорад.

Калимаву истилоҳоти иқтибосии арабии соҳаи кулолӣ. Теъдоди ин гурӯҳи калимаҳо чандон зиёд нест. Истилоҳоти дурагаи *қаламмонак* (асбобе, ки дар он қаламҳоро мегузоранд), *шамъмонак* (асбобе, барои гузоштани шамъ сохта шудааст), *сурмадон* (асбоби хурдакаки кулолие, ки дар он сурмаро нигоҳ медоранд), *ғаллаандозак* (асбобе, ки дар он ғалла нигоҳ дошта мешавад) бо калимаҳои арабии “қалам” ва “шамъ”, “сурма” ва “ғалла” сохта шудаанд, ки ба соҳаи кулолӣ мансубанд. Шарҳи калимаи “қалам” аз ҷониби устод Айни чунин дода шудааст: «Қалам олоте, ки бо вай хат менависанд» [2, с.510].

Истифодабарии калимаи “зарф” низ дар баъзе мавридҳо бар ивази калимаи “*ишиача*” дар гӯйиши мардуми қаратоғии водии Ҳисор ба назар мерасад: Ёа зарфи калон доруя бачаҳақат резондас (Н.Ш.). Тавассути пасванди -и ташаккулёбии вожаи “*довудӣ*” луғоти соҳаи кулолӣ ба назар мерасад, ки ифодакунандаи мафҳуми “нақше, ки дар рӯи зарфҳо мекашанд буда, қорбасти ин калима бештар дар нутқи калонсолон ба назар мерасад: Алишер косаи гули *довудии* ҳамсоямона ай дастуш ғалтонда шикастай, дадаша гуфтум ай бозор оварсай (Ч.Т.).

Калимаву истилоҳоти соҳаи заргарӣ. Дар луғоти ин соҳа ҳам ба мисли дигар соҳаҳо тавассути калимаҳои арабӣ ба вучуд омадани калимаҳои мураккаб ба назар мерасанд. Ба мушоҳида гирифтём, ки танҳо тавассути калимаи арабии “*ҳалқа*” (як навъи гӯшвор) дар гӯйишҳои мардумони ин мавзеъ калимаву ибораҳои зиёде сохта шудаанд, ки дар мавридҳои гуногун мавриди истифода қарор мегиранд, аз қабили *ҳалқи дупочакдор* (гӯшворе, ки ду овеза дорад), *ҳалқи балдоқ* (як навъи гӯшвор), *ҳалқи баргак* (навъи гӯшворе, ки ба барг шабоҳат дорад), *ҳалқи заргарӣ* (гӯшворе, ки заргарон омода намудаанд), *ҳалқи тилло* (гӯшвори аз тилло сохташуда), *ҳалқи нуқра* (гӯшворе, ки аз нуқра сохта шудааст), *ҳалқи келинчакӣ* (гӯшворе, ки дар маросими тӯии арӯсӣ арӯсон ба гӯшҳояшон меовезанд), *ҳалқи бечишмак* (гӯшвори бенигин), *ҳалқи нигиндорак* (гӯшвори нигиндор), *ҳалқи почадар* (гӯшворе, ки овезаҳои дароз дорад), *ҳалқи почакалта* (гӯшворе, ки овезаҳои кӯтоҳ дорад) ва ғайра. Калимаҳои *ҳалқаи бичир*, *ҳалқаи гуломӣ*, *ҳалқаи загиранок*, *ҳалқаи марҷонӣ*, ки дар нутқи занони водии Ҳисор қорбасти мегарданд, ҳосси забони адабӣ низ мебошанд» [4, с.63].

Бояд зикр намоем, ки калимаи муҳра низ баромади арабӣ дошта, тавассути ин калима ба зухур омадани калимаҳои *муҳри аловак* (муҳрае, ки дар торикӣ шуъла медиҳад), *муҳри гарди хазина* (муҳраи хурд ба мисли гард), *муҳри ақиқӣ* (муҳраи сурх), *муҳри садаф* (муҳраи сафед)-ро ба мушоҳида гирифтём. Инчунин, вожаҳои *лочвард* (санги қиматбаҳо барои сохтани гӯшвор ва ангуштпона), *марҷон* (як навъ муҳра) низ арабӣ мебошанд.

Калимаву истилоҳоти иқтибосии арабии соҳаи дӯзандагӣ: *чома* (чапон), *қарс* (рӯймол), *газал* (нақше, ки дар шерозаи тоқӣ медӯзанд), *ҷайб* (кисса), *ливос* (либос) ва ғайра.

Бояд ҳаминро зикр намоем, ки тавассути калимаи “чома” калимаҳои мураккаби *чомадӯз*, *чомадӯзӣ*, *чомапорақун*, *чомашиерозгир* ба зухур омадаанд, ки сирф хусусиятҳои этнолингвистӣ ва сотсиоллингвистӣ дошта, бо тарзи зисту зиндагонии ин халқҳо алоқамандии зич доранд ва баъзе истилоҳоти ин бахш аз давраҳои аввали ташаккули забонамон маншаъ мегиранд, ки ба ин калимаи “устим” (остини чома)-ро [14, с.63], ки дар нутқи мардуми куҳансоли Қаратоғи водии Ҳисор айнан дар ҳамин шакл мавриди истифода қарор дорад, мисол оварда метавонем: Устими чомачекама камакак да (р) рӯған олуда карем (Ш.Т.)

Дар ин мавзё мақоли “Ҷомаи бемаслиҳат кӯтоҳ намеояд” ба мисли забони адабӣ дар истифода қарор дошта, хусусияти маъноии худро то ба имрӯз гум накардааст, ки дар ташаккулёбии он мавқеи калимаи “чома” назаррас аст. Ин мақол ҳам дар нутқи намоёндагони шеваи шимолӣ ва ҳам дар нутқи намоёндагони шеваи ҷанубӣ як хел дар истифода қарор дорад: Чоку чиликата гифта, рош равем гуфтам, гапакама гӯш накарӣ, ман медониستم, ки *чоми бе маслиҳат кӯтоҳ намебиёд* (Ш.Т); Оваи чакана ба ранги нофармън медухтиш хъшрутар мешид, меган алла *ҷумаи бе маслиҳат кӯтоҳ нъмеша* (Б.Т.).

Аммо бар хилофи ин ақида бояд ҳаминро зикр намоем, ки баъзе аз калимаву истилоҳоте дар бахши чомадӯзӣ дар ғӯйиши мардумони ин мавзё вучуд доранд, ки маънову муҳтавои онҳо маҳз ба ворисони ин лаҳҷаҳо ошно буда, майдони маъноии онҳо аз ҳудуди ин мавзёҳо дур рафта наметавонанд. Ба ин мисол шуда метавонад таркиби луғавии “*ҷомаи рӯйи тобут*” (чомае, ки барои мардони пиронсол дӯхта, дар сандук мегузоранд, то ин ки рӯзи маргаш ба сари тобуташ партоянд).

Мавриди қайд аст, ки маънии ибораҳои “*ҷомаи шаҳӣ*”, “*чома кӯдакона*”, “*ҷомаи тӯйӣ*”, “*ҷомаи занона*”, “*ҷомаи мардона*” ба намоёндагони ҳамаи лаҳҷаву шеваҳо ошно мебошанд. Илова бар ин, ҳаминро зикр намуданием, ки калимаи “чома” ба диду зехни мардуми ин мавзё чунон ҳам зиёд рост омадааст, ки ҳатто обсабзи дар гирду атрофи ҷӯйҳо рӯйидаро “*чоми қурвоқа*” номгузорӣ намудаанд.

Дар бобати ибораи “*ҷомаи ҳасрат нӯшидан*” ҳаминро гуфтаниам, ки ин ибора дар нутқи мардуми кӯҳансоли ин мавзё дар ифодаи маъноӣ “афсӯс хӯрдан” ба назар мерасад: Агар отаҳакат гапама мегуфтаниам ҳамаи Шодичона хонадор мекаран, ҳоли Шодичон салту сувайт намегашту ҳудакашон *чоми ҳасрат* пушида наметиштан (Ш.Т.).

Вожаи *чомадӯзиро* дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор синоними “*чапондӯзӣ*” низ иваз мекунад. Синоними истилоҳи “чома” дар лаҳҷаи мазкур вожаи лаҳҷавии *чапон* мебошад. Ин бахши ҳунармандӣ дар тамоми кишвари мо маъмул буда, дар ҳар як мавзё калимаву истилоҳоти зиёде мавриди истифода қарор доранд, ки дорои хусусиятҳои хосси худ мебошанд. Вобаста ба ин бахши ҳунармандӣ Н. Гадоев қайд мекунад, ки вожаи “чома” дар лаҳҷаи Тагнов ду шакл дорад: *чома* ва *ҷума* [5, с.53].

Калимаву истилоҳоти арабие, ки ба мафҳумҳои бофандагӣ марбутанд. Дар ташаккулёбии ин навъи калимаҳо мавқеи иқтибосоти арабӣ баръало намоёнанд. Инро мо дар мисоли калимаҳои *алочаи маҳмадшоҳии зирагӣ* (ин нақши алоча ба Маҳмад ном шахс мансуб аст), *алочаи мушқузайфар* (алочае, ки аз ду ранг ришта мушкӣ ва заъфарон бофта шудааст), *алочаи ғарбӣ* (алочае, ки нақшаш ғарбӣ аст), *алочаи алифӣ* (алочае, ки нақшаш ба ҳарфи алиф шабоҳат дорад), *халифагӣ қардан* (марде, ки ба бофандагӣ машғул аст) *ғарибак* (ченаки вазн 107 гр), *ятимак* (ченаки вазн) ва ғайра.

Б) Калимаву истилоҳоти арабии ифодакунандаи соҳаи маишӣ. Теъдоди ин гурӯҳи калимаҳо назар ба калимаҳои соҳаи ҳунармандӣ хеле зиёдтар буда, дар нутқи ҳаррӯзаи мардум дар истифода қарор доранд ва зиёдии мавод моро водор сохт, ки онҳоро боз ба гурӯҳҳо ҷудо намоем:

Калимаву истилоҳоте, ки ҳангоми ба ҷо овардани рукнҳои шаръии ислом мавриди истифода қарор мегиранд: Аз сабаби он ки мардумони ин мавзё суннату анъанаҳои дини мубини исломро ба ҷо меоваранд, аз ин лиҳоз истифодабарии ин навъи калимаҳо хеле

зиёд ба назар мерасанд, аз қабилӣ Оло, Таъоло, *ибодат, рӯза, лайлатулқадр, ифтор, саҷда, ният, қироат, китобат, воҷибот, ҳаҷ, ашки майрам* ва ғайра.

Дар бобати истифодабарии калимаи “ашки марям” ҳаминро гуфтаним, ки ин аслан номи як навъ гиёҳест, ки тибқи хурофотҳои динӣ, гӯё аз ашки Марями бокира рӯйидааст, аз тухми он гиёҳ доначаҳои калон-калон ба мисли муҳра мерӯяд ва онро мардуми маҳаллӣ ба чойи тасбеҳ истифода мебаранд.

Гарчанде дар ифодаи маъноӣ “Худо” истилоҳоти зиёде дар забони тоҷикӣ вучуд дошта бошад, ҳам аммо дар ғӯйиши мардуми водии Ҳисор бештар истифодабарии калимаи “Оло” (Олоҳ) ба назар мерасад: Ё Оло мадад кун, Насимҷони мана а(з) қарзу қавола бурор (Ш.Т.).

Ин вожа муродифҳои зиёде дорад, ки муҳаққиқ Қ. Саидаҳтамов низ ин падида ро дар таҳқиқоти хеш ба мушоҳида гирифта, чунин овардааст: “Истилоҳоти Худо, Худованд, Яздон, Яздонпараст, Яздонӣ, Эзид, Парвардигор, Ҷонофарин, Кирдгор, Додор, Офаридгор, Офариниш, Офаранда ва ғайра аз вожаҳои аслии забон буда, ғуруҳи вожаҳои маъноиро дар дохили ғуруҳи мавзуи истилоҳоти марбут ба номи Худованд ташкил медиҳанд” [11, с.110].

Истифодабарии ин калимаҳо аз мавриду мавқеъ ва тасвири забони ҷаҳони ин қавму қабिलाҳо низ иртиботи ногузастанӣ дорад. Масалан, вожаи “шох” дар тасвири забони мардуми кӯҳистон аз ҷумла мардуми Ваҳон ивазкунандаи вожаи “Худо” будааст [8, с.26].

Номи ашхоси диндор: Истифодабарии номи ашхоси динӣ бо забони адабии тоҷик якранг буда, тафовут ба назар намерасад, аз қабилӣ *шайх, қозӣ, қозикалон, мулло халифа, амир, аҷнабӣ, эшон* ва ғайра.

Дар ин маврид лозим донистем калимаи “эшон”-ро ҳамчун истилоҳи динӣ каме шарҳу тафсир намоем. Рӯшан аст, ки калимаи арабии “эшон” дар нутқи мардумони ин мавқеъ ба мисли забони адабӣ ба ду маънӣ маъруфият дорад, ба маъноӣ “шахси диндор” ва “ҷонишини онҳо”. Албатта, фаромӯш набояд сохт, ки дар ин водӣ намояндагони илму фарҳанг низ истиқомат менамоянд, аз ин лиҳоз, ин калима бо ду маъноӣ доштааш маъмул аст. Аммо ба ҳилофи ин андешаҳо ҳаминро гуфтаним, ки агар дар гузашта шахсе ҳамчун эшон (қории Қуръони шариф) дар байни ин мардум эътибор дошта бошад, агар авлоди онҳо ро низ эшонҳо меноманд.

Рӯшан аст, ки эшонҳо дар байни мардуми водии Ҳисор то ҳанӯз як мавқеи муайянро ишғол менамоянд. Онҳо диққату эҳтироми хоссаеро сазоворанд. Анъанаи дигаре миёни ин мардум то айнӣ замон ҳифз гардидааст, ки эшонҳо бояд ҳатман фарзандони худро бо эшонҳо оиладор намоянд.

Миёни донишмандон оид ба баромади вожаи “эшон” ақидаҳои мухталиф вучуд дорад. Масалан, оид ба баромади вожаи “эшон” забоншиноси варзида А.Семёнов чунин ибрози ақида намудааст: «Ишони форсӣ дар шеваҳои кӯҳистон, Самарқанд ва Бухоро дучор намешавад. Дар Осиёи Марказӣ маъноӣ калимаи “эшон” шахси диндор буда, аз ҷиҳати баромади худ форсӣ нест» [12, с.83]. Ба ақидаи А. Семёнов вожаи эшон дар ифодаи шахси диндор вожаи арабӣ намебошад.

Муҳаққиқи забони “Махмуъуттаворих” Камолова Г. менависад, ки “эшон” дар асари номбурда ба маъноӣ “шахси баландмартаба ва диндор” қайд мешавад. Дар ин сурат эшон на чун ҷонишин, балки ҳамчун исм зоҳир мешавад. Барои тавқиати фикр муаллиф ҷумлаи зеринро овардааст: “То муддати панҷ сол ба пеши эшон дарс хонда бисёр дониш пайдо кардам” [6, с.95].

Чи таве дар боло зикр намудем, дар забони тоҷикӣ ҷонишини эшон бо ҷонишини “онҳо” муродиф мебошад. Баромади ин ҷонишинро донишманд А.Семёнов чунин менигорад: «Ҷонишини “эшон” калимаи кӯтоҳқардашудаи “Али шон”, ки маъноаш “шахси баландмартаба ва баландараҷа мебошад ба ҳисоб меравад» [12, с.89]. Ба андешаи мо ин ҷонишин бо калимаи Али шон ягон алоқамандие надорад.

Аз сабаби он ки вожаи “эшон” ҳамчун ҷонишин дар гузашта дар осори пурғановати ниёгонамон хеле зиёд қорбааст шудааст, аз ин лиҳоз миёни донишмандон баҳсҳои бекаронеро ба зухур овардааст. Забоншиноси дигар Б.Сиёев маъноӣ дигари ин калимаро ба инобат гирифта, чунин қайд намудааст: «Ҷонишини “эшон” таърихи қадима дорад, он

дар қадима ва миёна инкишофи забонамон дар баробари соҳиби маъноӣ ишора буданаш ба сифати ҷонишини шахси сеюми ҳам истеъмоли шудааст» [13, с. 73].

Калимаҳои иқтибосии арабие, ки ба марғу мурда вобастаанд. Ҳангоми номбар намудани ин ғуруҳи калимаҳо баромади арабӣ доштани онҳо камтар ба назар мерасад, зеро аксарияти ин калимаҳо дар водии Ҳисор шакли лаҳҷавиро ба худ касб намудаанд, ба мисли *ҷиноза* (ҷаноза), *маит* (майт, шахси вафоткарда), *шаҳодатгӯӣ* (калимаи шаҳодатро хондан), *ёсин фуруваран* (хондани сураи Ёсин ҳангоми баромадани ҷон), *азроил ваҳмак* (ваҳм), *раҳматӣ* (шахси мурдагӣ), *саволу ҷувов* (пурсиш дар он дунё), *қиймат* (он дунё), *маърака* ва ғайра. Дар ин бахш калимаи манзил ба маъноӣ “ғӯристон” истифода мешавад: Баъди кор ё сари *манзилаки* отаҳакам равам (Ш.Т); Сари *манзил* брем, тоза кнем, ки ҷазири бӯд шӯдаст (Т.Ҳ.). Забоншинос Б. Алиев ҳангоми таҳлили этнолингвистии лексикаи этнографии яғнобӣ овардааст, ки калимаи қабристон дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар шакли ғӯристон ва қабристон волеҳӯрад [3, с. 19].

Оид ба калимаи *маърака* забоншиносон фикру андешаҳои ҷолиб баён намудаанд. Ин калима ҳам дар забони адабии тоҷик ва ҳам дар лаҳҷаву шеваҳои дар ҳамин шакл мавриди истифода қарор дорад. Муҳаққиқ А. Ҳасанов қорбасти ин калимаро дар ҳамин шакл дар лаҳҷаи шимолӣ ба мушоҳида гирифтааст [18, с. 126].

Ба масъалаи омӯзиши вожаҳои анъанавӣ аксарияти муҳаққиқон даст зада истодаанд. Масалан, муҳаққиқ А. Хонхӯчаева чунин ибрози андеша намудааст: “Дар вазъи имрӯза яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносӣ масъалаи омӯзиши вожаҳои этнографии ифодакунандаи маросимҳои дафн ва ғӯӣ арӯсӣ ба ҳисоб меравад” [17, с. 5].

Калимаҳои иқтибосии арабии ифодакунандаи мафҳумҳои беморӣ. Аслан шахси беморро дар лаҳҷаи ҳакимӣ ва Қаратоғи водии Ҳисор “маразӣ” меноманд. Калимаҳои *қайт* (партофтан), *медакасал* (меъдадард), *димоғмахкам* (бинимахкам), *ҷасатхам* (букрӣ), *кифтқачала* (кифти ноҳамвор), *дабба* (осеби пой), *майимӣ* (маъюб), *зиқи нафас* (нафси беморӣ), *ҳомила* (обиштан) дар ғӯйиши мардумони ин водӣ хеле серистеъмолянд.

Калимаҳои иқтибосии ифодакунандаи номи ҳешовандон. Бештари ин калимаҳо дар шакли аслии хеш дар истифода қарор доранд, аз қабилҳои *хола* (хоҳари модар) *амма* (хоҳари падар), *ҳамишра* (хоҳар), *ойла* (зан, завҷа), *амак* (бародари падар), *волида* (волидайн), *авлот* (авлод), *аждод* (ачдод), *айол* (зан, ҷинси зан) ва ғайра.

Аз омӯзишу пажӯиши калимаҳои арабӣ дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор ба хулосае омадем, ки истифодаи онҳо миёни мардуми ин мавзё гуногун аст. Албатта, ҳангоми истифодаи онҳо синну сол ва вазъи иҷтимоии ворисони лаҳҷа ба назар мерасад. Масалан, мардуми куҳансол, ки бештар рукнҳои диниро адо менамоянд, бештар калимаҳои рӯза, тоат, фитри рӯза, ифтор, уламо, фақирро мавриди истифода қарор медиҳанд.

Мактаббачагон бошанд, бештар калимаҳои *талаба*, *китоб*, *қалам*, *дафтар*, *мактаб*, *нақша*, *унсӯрҳои малим* (*муаллим*), *машқ*, *тарбия*, *шарқ*, *ғарб*, *ҷумла*, *истило* (*истилоҳ*), *адабиёт*, *дафтар*, *ахлоқ*, *фаррош нӯҷумро* асосан дар гуфторашон қорбасти менамоянд.

Калимаҳои *ҳофиз*, *қосиб* (қосиб), *қасон* (қассоб), *ама* (амма), *авқот* (ақвот), *асал*, *ғалла* ва ғайра бошанд, дар истеъмоли ҳама табақаҳои аҳолии истифода мешаванд.

Аз гуфтаҳои боло ба хулоса омадан мумкин аст, ки калимаву истилоҳоти арабӣ дар луғоти соҳаи маишӣ ва ҳунармандии лаҳҷаҳои водии Ҳисор хеле зиёд ба назар расида, солҳои зиёд дар истифода қарор доранд, ба меъёрҳои дохилии лаҳҷаву шеваҳои мазкур мутобиқ гардида ҳамчун моли худӣ дар истифодаанд.

Ихтисораҳо: Т.Ҳ. - деҳаи Туда, ноҳияи Ҳисор; Н.Ш. - деҳаи Навобод, ноҳияи Шаҳринав; Ҷ.Т. - деҳаи Ҷиртак, ноҳияи Турсунзода; Ш.Т. - деҳаи Шунук, ноҳияи Турсунзода; Б.Т. - деҳаи Батош, ноҳияи Турсунзода.

Муқарриз: *Назарзода С.* – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Абдуллоева, З.Ф. Таърихи инкишофи истилоҳоти мусиқӣ дар забони тоҷикӣ: дисс... канд.филол наук / З.Ф. Абдуллоева. – Душанбе, 2019. – 144 с.
2. Айни, С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С.Айни // Куллийёт. Ҷ.12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 560 с

3. Алиев, Б.П. Ягнобская этнографическая лексика: автореф. дисс...канд. филол. наук / Б.П. Алиев. – Душанбе, 1998. – 21 с.
4. Бобомуродова, М. Краткий словарь лексики женских украшений / М. Бобомуродова. – Душанбе: Бебок, 2014. – 71 с.
5. Гадоев, Н. Лексикаи лахчаи Тагнов / Н. Гадоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 208 с.
6. Камолова, Г. Хусусиятҳои грамматикӣ забони насли асри XVI (дар асоси материали “Маҷмӯи-уттаворих” / Г. Камолова. - Душанбе, 1973. – 122 с.
7. Крылов, Г.А. Этимологический словарь русского языка / Г.А. Крылова. СПб.: Полиграфуслуги, 2005. – 432 с.
8. Матробиён, С.Қ. Мавқеи форматҳои иқтибосии намоз дар забони ваҳонӣ / С.Қ. Матробиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – №4/1(95). – С.26-30.
9. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ) / Ҳ. Мачидов. - Душанбе: Ирфон, 2007. – 242 с.
10. Мухаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1. / Бурҳон, Мухаммадхусайн. - Душанбе: Адиб, 1993. – 280 с.
11. Саидаҳтамов, Ф. Истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои динӣ дар “Қобуснома”-и Унсурӯлмаолии Қайковус / Ф. Саидаҳтамов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – №5. – С.100-114.
12. Семёнов, А.А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии / А.А. Семёнов. – Санкт Петербург, 1900. – С.83-89.
13. Сиёев, Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ / Б. Сиёев. – Душанбе: Дониш, 1982. – 73 с.
14. Сирочуддин Алихони Орзу. Ҷароғи ҳидоят / Орзу, Алихон Сирочуддин. – Душанбе, 1992. – 238 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - М.: Сов.Энцикл., 1969. - 947 с.
16. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 2. / М. Фасмер. - М.: Прогрес, 1986. – 871 с.
17. Хонхуҷаева, А. Тематическая классификация этнографической лексики, относящейся к траурным традициям / А. Хонхуҷаева // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2019. – №3. – С.3-9.
18. Ҳасанов, А.А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахви осори садаҳои X-XIII дар ғӯйиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ) / А.А. Ҳасанов. - Хучанд: Нури маърифат, 2003. - 254 с.
19. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат ҳастии миллат. Китоби 1. – Душанбе, 2016. – 516 с.
20. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат ҳастии миллат. Китоби 2. - Душанбе, 2020. – 431 с.

МАВҚЕИ КАЛИМАВУ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ЛУҒОТИ СОҲАИ ХУНАРМАНДӢ ВА МАИШӢ ДАР ЛАҲЧАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Дар мақола зикр гардидааст, ки дар таркиби луғавии лаҳчаҳои водии Ҳисор, ба мисли дигар лаҳчаву шеваҳо теъдоди зиёди калимаву истилоҳоти иқтибосӣ ба назар мерасанд. Аксарияти онҳо калимаву истилоҳоти арабие мебошанд, ки дар ғӯйиши ворисони ин лаҳчаву шеваҳо мавриди истифода қарор доранд. Инчунин, муаллиф овардааст, ки вожаву истилоҳоти арабӣ бо сабабҳои гуногун ба забони тоҷикӣ ва лаҳчаву шеваҳо ворид шудаанд ва дар дохили ин лаҳчаҳо чунон ҳазм гаштаанд, ки ҳатто барои муайян намудани баромади этимологии онҳо як таҳқиқоти мукаммали забоншиносӣ лозим аст. Аксарияти ин калимаҳо ифодакунандаи мафҳумҳои сиёсат ва дигар мафҳумҳое, ки бо зисту зиндагонии мардум иртиботи ногустастанӣ доранд, буда метавонанд. Ҳангоми шарҳу тафсири калимаҳои арабии ифодакунандаи соҳаи ҳунармандӣ муаллиф диққати хешро бештар ба калимаи чома равона сохтааст, ки бо ин навъи либос аксарияти суннату анъанаҳои мардуми тоҷик алоқамандӣ дорад. Теъдоди калимаву истилоҳоти соҳаи маишӣ назар ба соҳаи ҳунармандӣ дар ғӯйиши мардуми ин мавзъе зиёдтар ба назар мерасанд. Муаллифи мақола, инчунин зикр намудааст, ки калимаҳои арабӣ дар бештари ҳолатҳо ифодакунандаи мафҳумҳои рукнҳои шариат мебошанд. Муаллиф чунин натиҷагирӣ намудааст, ки калимаву истилоҳоти арабӣ дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишии лаҳчаҳои водии Ҳисор мавқеи асосиро ишғол намуда, солҳои зиёд дар истифода қарор доранд, ба меъёрҳои дохилии лаҳчаву шеваҳои мазкур мутобиқ гардида ҳамчун моли худӣ дар истифодаанд.

Калидвожаҳо: забон, лаҳча, шева, водии Ҳисор, калимаҳои иқтибосӣ, иқтибосоти арабӣ, соҳаи ҳунармандӣ, соҳаи маишӣ.

МЕСТО ЗАЙМСТВОВАННЫХ АРАБСКИХ СЛОВ И ТЕРМИНОВ В РЕМЕСЛЕННО-ПРОМЫСЛОВОЙ ЛЕКСИКЕ ГОВОРОВ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В статье отмечается, что в лексике говоров Гиссарской долины, как и других диалектов и говоров, имеется большое количество заимствованных слов и терминов. Большинство из них составляют арабские слова и термины, которые используются в речи наследников этих диалектов. Также автор констатировал, что арабские слова и термины вошли в таджикский язык и диалекты по разным причинам и были усвоены в этих диалектах таким образом, что даже для определения их этимологии необходимо полное лингвистическое исследование. Большинство этих слов могут обозначать понятия политики и другие понятия, неразрывно связанные с жизнью людей. При объяснении и толковании арабских слов, обозначающих область ремесел, автор больше сосредоточил свое внимание на слове «джома» (ватный халат), которое связано с этим видом одежды в большинстве обычаев и традиций таджикского народа. Количество слов и терминов, употребляемых в бытовом секторе, больше распространено в языке жителей этой местности, чем в сфере ремесел. Автор статьи также упомянул, что арабские слова в большинстве

случаев выражают понятия столпов шариата. Автор пришел к выводу, что арабские слова и термины занимают основное место в лексике ремесленных и бытовых отраслей в говорах Гиссарской долины и используются на протяжении многих лет. Адаптированные к внутренним стандартам этих диалектов и говоров, они используются как их собственное достояние.

Ключевые слова: язык, диалект, говор, Гиссарская долина, заимствование, арабские заимствование, ремесленной отрасли, бытовая отрасль.

THE POSITION OF ARABIC QUOTATION WORDS IN THE VOCABULARY OF CRAFTS AND HOUSEHOLD IN THE DIALECTS OF THE HISAR VALLEY

It is mentioned in the article that in the vocabulary of the dialects of the Hisar Valley, like other dialects and styles, there are a large number of quoted words and terms. Most of them are Arabic words and terms that are used in the speech of the successors of these dialects. Also, the author stated that Arabic words and terms entered the Tajik language and dialects for various reasons and were digested within these dialects in such a way that even to determine their etymological origin, a complete linguistic study is needed. Most of these words can represent concepts of politics and other concepts that are inextricably linked with people's life. During the explanation and interpretation of the Arabic words denoting the field of crafts, the author focused his attention more on the word "Joma", which is associated with this type of clothing in most of the Tajik people's customs and traditions. The number of words and terms used in the household sector is greater than in the field of crafts in the language of the people of this area. The author of the article also mentioned that Arabic words in most cases express the concepts of the pillars of Sharia. From the above, it can be concluded that Arabic words and terms are very common in the vocabulary of the domestic and handicraft spheres of the dialects of the Hisar Valley and have been in use for many years. The author came to the conclusion that Arabic words and terms occupy the main position in the vocabulary of the household and crafts of Hisar Valley dialects and have been in use for many years. Adapted to the internal standards of these dialects and styles, they are used as their own property.

Key words: language, dialect, style, Hisar Valley, quotations, Arabic quotations, craft industry, household industry.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: **(+992) 917-11-64-26**

Сведения об авторе: *Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна* – Таджикский международный университет иностранных языков имени С.Улуғзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: **(+992) 917-11-64-26**

Information about the author: *Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna* – Tajik State Institute of Languages named after S.Ulughzoda, candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik language. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str., 17/6. Phone: **(+992) 917-11-64-26**

НАҚШИ ИСМ ВА СИФАТ ДАР СОХТАНИ СИФАТҲОИ МУРАККАБ ДАР ДОСТОНИ “ДУВАЛРОНӢ ВА ХИЗРҲОН”-И АМИР ХУСРАВИ ДЕҲЛАВӢ

Ҳабибзода З.И.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ

Амир Хусрави Деҳлавӣ яке аз бузургтарин шоирони тоҷикзабони Ҳиндустон аст, ки бо осори гаронарзиши хеш дар таърихи адабиёти тоҷик мақоми хоса дорад. Гузаштагони Амир Хусрави Деҳлавӣ аз тоҷикони Кеш-Шаҳрисабз буда, дар замони истилои муғулҳо ба Ҳиндустон ҳичрат намудаанд. Амир Хусрави Деҳлавӣ дар ташаккул ва нумуи таркиби луғавии забони адабии тоҷик бо осори офаридаи хеш саҳми арзанда гузоштааст. “Мақоми Амир Хусрави Деҳлавӣ дар густариши забону адабиёти тоҷикӣ дар нимҷазираи Ҳиндустон хеле бузург буда, адибони баъдӣ ба вай ҳам дар шаклу ҳам дар мавзӯ пайравӣ кардаанд” [13, с.93].

Амир Хусрави Деҳлавӣ дар офаридани осори гаронарзиши хеш аз тамоми имконоти забони адабӣ истифода намуда, калимаву вожаҳо, иборотеро офарида ба кор бурда, ки сухани форсиро ба арш расонидааст. Дар осори адиб калимаҳои мураккаб, хусусан сифатҳои мураккаб ҷойгоҳи махсус дошта, ифоданокӣ, муассирӣ, образнокии асарро таъмин менамоянд. Калимаҳои мураккаб як усули муъҷазбаёнии баён мебошад, қаламкаш ва адиби нуктасанҷ аз ин хазинаи бебаҳои забон истифода намуда, фикре хешро ифоданок баён менамояд.

Амир Хусрави Деҳлавӣ дар пайравии Низомии Ганҷавӣ асари панҷгонаи хешро офарид. «Хамса»-и шоир, ки аз маснавию достонҳои «Матлаъу-л-анвор», «Ширин ва Хусрав», «Мачнун ва Лайлӣ», «Оинаи Искандарӣ» ва «Ҳашт бихишт» фароҳам омада, дар пайравии «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ суруда шудаанд, маснавии калонҳаҷми «Қирону-с-саъдайн» (беш аз 3940 байт), ки мавзӯи маҳаллӣ ва таърихӣ Ҳиндустонро ба мо ҳикоят мекунад, бо забони ноби тоҷикӣ равону суфта, ширину дилнишин сурда шудаанд.

Достони “Дувалронӣ ва Хизрхон” яке аз достонҳои шоир буда, бо забони шевою дилангез ва ширини тоҷикӣ суруда шудааст.

Шоир аз тамоми имконоти калимасозии забони тоҷикӣ истифода намудааст. Сохтани сифатҳои мураккаби тобеъ яке аз роҳҳои маъмултарин усули калимасозӣ маҳсуб ёфта, дар маводи пажӯҳиши мо мавқеи махсусро ишғол менамоянд. Муаллифони дастури таълимии забони тоҷикӣ С. Ҳалимов ва К.Шукурова доир ба сифатҳои мураккаб ва роҳҳои сохтани онҳоро маълумоти саҳеҳ дода, қолабҳои сифатҳои мураккаби сечуза ва омехта зикр намуда, фарқи онҳоро аз сифатҳои дучуза қайд мекунанд [12, с. 73-74].

Сифатҳои мураккаби тобеъ аз ҷиҳати таркиби морфологӣ гуногун мешаванд. Сифатҳои мураккаб дар осори адиб бештар хусусияти тавсифӣ доранд, зеро онҳо хусусият, аломати ашёву ҳодисаҳо, тасвири табиат ва ҳислату рафтор ва пиндори одамонро тасвир мекунанд. Дар мақолаи мазкур хангоми баррасии сифатҳои мураккаби тобеъ ба таркиби морфологӣ онҳо эътибор дода шуда, аз ҷиҳати таркиби морфологӣ тасниф карда, дар мавридҳои зарурӣ ба ҷиҳати маъноии калимаҳо эътибор дода мешавад.

Дар сохтани сифатҳои мураккаб ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ нақши муҳим доранд ва ин ҷо мо он вожаҳоро мавриди баррасӣ қарор додем, ки аз исм ва сифат сохта шудаанд. Маводи гировардари аз ҷиҳати таркиби морфологӣ чунин тасниф намудан мумкин аст:

1. **Исм+исм.** Ин усули сохта шудани сифатҳои мураккаби тобеъ маъмул буда, дар маводи гирдовардаи мо вожаҳои мураккаби **мардум+фиреб**, **хуршед+поя**, **зиён+кор**, **фитна+ҷое**, **гулранг** ва ғ.мушохида гардиданд. Калимаи **мардумфиреб** аз ибораи изофии фиребандаи мардум, ду исм **мардум** ва **фиреб** таркиб ёфта, ҳислати инсонро мефаҳмонад:

Касе, к-аш тоҷи шохӣ баҳри зеб аст,

На тоҷ, он кундузи **мардумфиреб** аст [2, с.12].

Калимаи мураккаби **хуршедпоя** аз ду исм: **хуршед** ва **поя** бунёд гардида, адиб онро барои тавсифи симои шоҳ ба маънои “баландқадр, баландмартаба, олиқадр, олиҷоҳ” [7, с.291] истифода намудааст:

Ду фарсанге кунад як абр соя,
Ду кишвар як шаҳи **хуршедпоя** [2, с.12].

Калимаи мураккаби **зиёнкор** серистеъмол буда, барои ифодаи хислати шахси бадкор, зараррасон истифода мегардад. Он аз исмҳои маънии **зиён** ва **кор** таркиб ёфтааст:

Симоъ, дар лаҳни доводист, бисёр,
Бувад мулки Сулайсонро **зиёнкор** [2, с.15].

Сифати мураккаби **гулранг** аз ибораи **чун ранги гул** ба маънои “гулгун, сурхранг, сурх” [10, с.286] истифода мешавад ва дар байти якум ба маънои оби чашми хунолуд, оби чашми талх, ки дар лаҳзаи мушкӣ ва сахтӣ мерезад, омадааст. Дар байти дуюм ишора ба маҳбубаи нозукандом, мисли гул зебо қорбасти гардидааст:

Чу ғамро ҷо намонд андар дили танг,
Ба чеҳра нақш бастам, 3-ашки **гулранг** [2, с.19].
Гирифт андар канор он сарви **гулранг**,
Ба сони барги гул дар ғунҷаи танг [2, с.182].

Шоир барои нишон додани аломати ханҷар вожаи мураккаби **оташзабонаро** истифода кардааст, ки аз ибораи забонаи оташ ба вучуд омадааст. **Оташзабона** ишора ба бурро, тез будани ханҷар аст:

Зи захми ханҷари **оташзабона**,
Ки ҳафт он фатҳу нусратро нишона [2, с.191].

Шоир ба замони беадолат, ба замони пур аз ҷафо, ғаму азоб ишора намуда, калимаи мураккаби **ҷафобаҳр**, яъне ҷабри беандоза-ро ба қор бурда, матлабро ифоданок баён кардааст:

Хатое қард даврони **ҷафобаҳр**,
Ки чун нақши хито ҳақ қардаш аз даҳр [2, с.191].

Сифати мураккаби **сарбузург** аз ибораи изофии сари бузург сохта шуда, ба маънои “1.қаллақалон, 2. маҷ. сардор, сарбори бузург” [9, ҷ.2. 1969] ташреҳ ёфтааст, ки дар байти зерин ба ҳар ду маънӣ қорбасти шудааст:

Шуқухӣ шер 3-он афзун зи гург аст,
Ки дар маъниву сурат **сарбузург** аст [2, с.18].

Дар сохтани калимаҳои мураккаб исмҳои маънӣ серистеъмол буда, дар маводи мо як гурӯҳ калимаҳое мушоҳида гардиданд, ки ҳар ду ҷузъашон исмҳои маънӣ мебошанд: **пари+кеш**, **соҳиб+давлат**, **фитна-ҷо**, **фалак+ғом**, **ори+шиғарф**.

Калимаи мураккаби **парикеш** дар фарҳангҳо шарҳ наёфтааст. Вожаи **парӣ** ба маънои “мутлақи чин; дар урфи ҳол навъе аз занони чин, ки ниҳоят хубрӯ бошанд, истеъмол намоянд” [10], 1.афс., д.вучуде ба сурати зане бисёр зебо, ки ба чашм ноаён монанди ғаришта бол дошта, парвоз мекардаст ва занони зеборо ба он ташбеҳ медиҳанд [7, с.18]. Вожаи **кеш** дорои маъноҳои “1. мазҳаб, оин; 2. рафтор, одоб, расму одат; кеш-тирдон, тиркаш, навъе аз порчаи катонӣ” [9, с.550] мебошад. Дар байти зерин вожаи парикеш ба маънои маҷозии парирафтор қорбасти гардидааст, ки ҳоси услуби бадест ва офаридаи шоир мебошад:

Накӯ донанд хубони **парикеш**,
Ки лутфи девгирӣ аз катон беш [2, с.21].

Калимаи мураккаби **фитнаҷо** ҳоси услуби бадеӣ буда, дар луғатҳо шарҳ наёфтааст. Он аз ибораи изофии **ҷойи фитна** ба миён омадааст. Адиб онро киноя ба шахсоне, ки саропо фитнақоранд, ба қор бурдааст:

Диле дорам асири **фитнаҷо**,
Мусалсал ғашта дар банди балое [2, с.19].

Калимаи мураккаби **соҳибдавлат** аз ибораи изофии **соҳибӣ давлат** ба вучуд омада, дар тамоми услубҳо қорбасти мегардад ва серистеъмол мебошад:

Чу “ронӣ” буд **соҳибдавлату** ком,
Дувалронӣ мураккаб қардамаш ном [2, с.23].

Калимаи мураккаби **олампаҳо** сифати Худованд мебошад ва серистеъмол аст:

Ба ҳукми ҳазрати **олампаҳош**,
Алам бар боми Мултон зад сипоҳаш [2, с.36].

Бо вожаи фалак калимаҳои мураккаби **фалакмартаба, фалакпаймо, фалактавон, фалактоз, фалакмуҳит, фалакпеч, фалакпоя, фалаксайр, фалаксаро, фалаксарой, фалакфарсо, фалакулафлок, фалакҷаноб, фалакмаҳд, фалакмеъроҷ, фалакмиқдор, фалакнил, фалакфулк, фалакаъморӣ, фалакбурҷ, фалакзада** дар сарчашмаҳо [9; 10; 7] шарҳ ёфтаанд, аммо вожаи **фалакгом** мушоҳида нагардид. Вожаи мураккаби **фалакгом** ба маънои маҷозии фалакпо, яъне тезпо, чобук омадааст:

Зи ҳиммат сохтам раҳши **фалакгом**,
Ба як гунбад расидам бар нухум бом [2, с.18].

Калимаи мураккаби **оришигарф** аз калимаи ори **“бараҳна, урён, луч, маҳрум, ҳолӣ”** ва **шигарф** **“1.ачиб, 2. ба ҳубӣ ва зебоӣ беназир, зебо, ҳуб, 3. бузург, боҳашамат, бошуқух”** [9, с.589] таркиб ёфта, ба маънои маҷозӣ омадааст:

Беҳиндавлат зи ганҷи хеш сарф аст,
Матой орият **оришигарф** аст [2, с.20].

Калимаҳои мураккаб дар асар барои нишон додани симои зоҳирӣ ва ботинии инсон истифода гардида, ифоданокиро таъмин намудаанд: **норпистон, хампушт, ишқпеша:**

Рақам кардӣ, ки дар боғеву бӯстон,
Ҳарифат лӯъбатони **норпистон** [2, с.153].
Магар лола чу ман шуд **ишқпеша**,
Ки доғе дар чигар дорад ҳамеша [2, с.153].
Магар чун ман бунафша дид мӯят,
Ки **хампушт** аст чун зулфи дутӯят [2, с.153].

Дар асари мавриди назар калимаи мураккаби **мӯрғобифиреб** мушоҳида гардид, ки аз исмҳои **мӯрғ, об**, пасванди **–ӣ, фиреб** таркиб ёфтааст:

На ҳар боғе басте обиву себ аст,
На ҳар ҷӯ оби **мӯрғобифиреб** аст [2, с.154].

Сифатҳои мураккаб бештар хусусияти тавсифӣ доранд. Дар байти зерин адиб барои офаридани маҳбуба калимаҳои мураккаби **субҳрӯй, мушқбӯйро** ба кор бурдааст:

Сабоҳаш бо бутони **субҳрӯй** аст,
Шабаш бо лӯъбатони **мушқбӯй** аст [2, с.165].

2. Исм+сифат. Ин усули калимасозии калимаҳои мураккаб дар маводи гировардаи мо қаммаҳсул аст: **соякӯтоҳ, шаб+кӯр, субҳ+рӯй, поч+ажанда, пур+хор**

Раво бошад, ки зерӣ бурҷи худ шох,
Кунад ҳамсоягонро **соякӯтоҳ** [2, с.12].
Магар к-овард дудам бар фалак зӯр,
Ки анҷум 3-ин наमत гаштанд **шабкӯр** [2, с.164].
Қабӯтар **почажанда**, по чу **гулнор**,
Малах эзор рангин, соқ **пурхор** [2, с.187].

3. Сифат-исм. Ин қолаби маъмул ва серистеъмол дар сохтани сифатҳои мураккаб ба ҳисоб меравад. Дар маводи гирдовардаи мо низ чунин усули сохта шудан калимаҳои мураккаб серистеъмол аст. Адиб барои тасвири ҳолат, ҳислати одамон, ҳодисаву воқеаҳо, аломати ашё, одамон чунин қолабро зиёд ба кор бурдааст.

Вожаи мураккаби **бадсиғол** аз сифати аслии **бад** ва исми маънии **сиғол** **“ҳаёл, андеша”** таркиб ёфта, ба маънои шахси бадандеш, бадхоҳ, душман қорбаст мешавад ва дар истифода нест:

Қасе, к-ӯ мамлақатро **бадсиғол** аст,
Бикӯш, к-он хуни беҳурмат ҳалол аст [2, с.9].

Адиб барои нишон додани ҳолати мулкӣ, ки пояи мустаҳкам надорад, ноустувор, бебақо вожаи **сустбунёдро** ба кор бурдааст:

Чу бозичаст мулки **сустбунёд**,
Бад-ин бозича чун тифлон машав шод [2, с.11].

Дар сохтани сифатҳои мураккаб бештар сифатҳои аслии ва исмҳои сода истифода гардидаанд. Адиб барои ифодаи макон, ҷой, кишвари қадим вожаи мураккаби **куҳанбумро** ба кор бурдааст.

Зиҳӣ банда, ки аз як ҳукми маҳдум,
Ҳумоюн кард з-ислом ин **куҳанбум** [2, с.25].

Калимаи мураккаби **оташинмавч** ду пояи калимасозиро аз сар гузаронидааст: якум, аз исми **оташ** ва пасванди –**ин** сифати нисбии **оташин** сохта шудааст, дуюм, аз сифати нисбии **оташин** ва исми **мавч** сифати мураккаби **оташинмавч** сохта шудааст. Вожаи мураккаби **оташинмавч** ба маънои мавчи пуртуғён, пуршӯр омадааст:

Зи шамшере, ки зад бар рои Каннавч,
Дар обаш гарқ кард аз **оташинмавч** [2, с.25].

Сифати мураккаби **фаррухниҳол** аз сифати **фаррух** “зебо, нақӯ, хучаста, муборак” ва исми **ниҳол** таркиб ёфта, ба маънои маҷозии бахти нақӯ, хучаста омадааст:

На охир асли сардарду ҳумор ўст [2, с.16].
Зиҳӣ бахт, ар чунон **фаррухниҳоле**,

Барои тавсифи симои духтар калимаи мураккаби **марзиясурат** корбаст гардидааст. Вожаи **марзиясурат** аз сифати **марзия** “мақбул, писандида” ва исми **сурат** таркиб ёфта, ба маънои зебосурат, хушнамо, хушоянд истифода шудааст:

Разия духтари **марзиясурат**,
Сарир орош аз ҷойи сарират [2, с.26].

Дар байти зерин барои сифати мардуми мусулмон калимаи мураккаби **чирадаст** корбаст шудааст. вожаи чира ба маънои “ғолиб, музаффар, фирӯз” истифода мегардад. Вожаи чирадаст дар байти зерин ба маънои забардаст, ғолиб истифода шудааст:

Мусулмонон **чирадасту** хиндувон ром,
Надонистӣ кас аз ҷинси муғул ном [2, с.27].

Калимаи мураккаби **дилтанг** аз ибораи фразеологии дили касе танг шудан ба вучуд омадааст. Калимаи мураккаби **дилтанг** ба маънои “озурда, ғамгин, ранҷида, зик” [9, с.377] истифода мешавад:

Зи баҳри авни мазлумони **дилтанг**,
Ғиёсуддину дунё шуд бар авранг [2, с.27].

Калимаи мураккаби **сарбаланд** аз ибораи **сари баланд** ба вучуд омада, дар байти зерин ба маънои “сарфароз, ифтихорманд” корбаст шудааст:

Касе, к-аз сайри гардун баҳрманд аст,
Зи анҷум ҳамчун анҷум **сарбаланд** аст [2, с.35].

Дар байти зерин ду калимаи мураккаб: **некбахт** ва **олидарахт** истифода гардида, ки калимаи **некбахт** ба маънои одами хушбахт, хуштолеъ омадааст. Он дар асл сифати мураккаб буда, дар байти зерин ба вазифаи исми шахс омада, артикли номуайянии –е қабул намудааст. Калимаи мураккаби **олидарахт** аз сифати аслии олӣ ва исми дарахт таркиб ёфта, ба маъноии маҷозии мақоми баланд, баландпоя омадааст:

Чу давлатманд бошад **некбахте**,
Ки аз давлат шавад **олидарахте** [2, с.35].

Калимаи мураккаби **тундкина** аслан сифати шахс аст, аммо Амир Хусрави Деҳлавӣ онро чун аломати ашё, асбоби ҷангӣ гурз ба кор бурдааст. Вожаи мураккаби **тундкина** дар сарчашмаҳо шарҳ наёфтааст:

Зи захи гурзҳои **тундкина**,
Сари душман шуда меҳмони сина [2, с.37].

Калимаи мураккаби **бадҳол** аз ибораи изофии **ҳолати бад** бунёд ёфта, хусусияти сагонро ифоданок инъикос намудааст:

Гурезанда сағони куфри **бадҳол**,
Чу шери ғозӣ дин ба дунбол [2, с.39].

Калимаи мураккаби **хампушт** аз ибораи **пушти хам** таркиб ёфта, ҳамчун сифати зохирии фалак корбаст шудааст:

Ба давлат з-он пасаш, к-ин ҷархи **хампушт**,
Калиди фатҳи Деҳлӣ дод дар мушт [2, с.40].

Калимаи мураккаби **гаронбор**-бори гарон, вазнин ба маънои маҷозии мушкилӣ доштан омадааст:

Ба нола гуфт пушту дил **гаронбор**,
Чӣ берун мекашӣ аз пой ман хор [2, с.166].

Вожаи мураккаби **бадхӯй** асосан барои тасвири симои манфии шахсоне истифода мегардад, ки бадхулқ, беадаб, бадтабиат, тундмизоч мебошанд. Аммо адиб ин вожаро ба чашмони беадаб ба кор бурдааст, ки чолиб мебошад:

Гаҳе берӯят, ар з-ин чашми **бадхӯй**,

Чаҳон хоҳам, ки бинам ҳам бад-он рӯй [2, с.148].

Вожаи мураккаби **тирарӯз** ба маънои “бадбахт, сияхбахт, сияхрӯзгор” истифода мегардад. Дар байти якум ба маънои **бадбахт, сияхрӯз** чун аломати шаб истифода гардидааст. Дар байти дуюм ба вазифаи исм гузашта, пасванди чамъсози –он қабул намуда, исми шахс- шахсони сияхрӯзро мефаҳмонад:

Шаби хичрон, агарчи **тирарӯз** аст,

Умеди васл дар вай дилфурӯз аст [2, с.157].

Ба рӯзи тираи дилҳои сӯзон,

Ба шабҳои сиёҳи **тирарӯзон** [2, с.167].

Дар байти зерин калимаҳои мураккаби **гарон+санг, бадхол, кӯтоҳ+по, кӯтоҳ+даст+й, ҷовид+бунёд** истифода шудаанд, ки хоси услуби бадеӣ мебошанд. Вожаи мураккаби **ҷовидбунёд** ба маънои абадӣ будан, ҷовидон будан истифода гардидааст:

В-агар ман нестам **ҷовидбунёд**,

Хизирхон дар замона ҷовидон бод [2, с.186].

Дар сохтани калимаҳои мураккаб нақши ибораҳо, хусусан ибораҳои изофӣ назаррас мебошад. Калимаи мураккаби **кӯтоҳпо** аз ибораи пойи кӯтоҳ бунёд гардидааст ва аломати зохирии инсонро ифода мекунад. Вожаи мураккаби **кӯтоҳдастӣ** аз се ҷузъ- кӯтоҳ, даст ва пасванди -й иборат буда, ду пояи калимасозиро аз сар гузаронидааст:

Маяфган панча чун шерон ба мастӣ,

Чу **кутаҳпо** шав аз **кӯтоҳдастӣ** [2, с.186].

Калимаи мураккаби **гаронсанг** ба маънои санги вазин омадааст:

Чунон кун тез теги худ бар он санг,

Ки буррӣ санги роёни **гаронсанг** [2, с.191].

Зи қасри Лаъл фармон дод дарҳол,

Ки оранд он нигори **муштарифол** [2, с.177].

Дар байти зерин калимаҳои мураккаби **афзун+гуҳар+манд** мушоҳида гардид, ки аз вожаҳои афзун, гуҳар, пасванди –манд аркибёфта, имрӯз дар истеъмол нест:

На чандон зеваре **афзунгуҳарманд**,

Магар дар гӯшу гардан гавҳаре чанд [2, с.181].

Аз таҳлили маводи гирдомада маълум гардид, ки Амир Хусрави Дехлавӣ услуби нигориши ҳосе дошта, дар интиҳоб ва корбурди вожаҳо маҳорати нотакрор дорад.

Дар сохтани сифатҳои мураккаб исмҳои маънӣ ва сифатҳои аслии серистеъмоланд. Адиб барои тавсифи ҳодисаву ашёҳо, образи персонажҳо ва муҷазбаҳои матлаб сифатҳои мураккабро ба кор бурдааст. Дар асари мавриди назар вожаҳои мураккабе мушоҳида гардидан, ки дар фарҳангҳо шарҳ наёфтаанд ва ҳосси услуби адиб мебошад, ба мисоли **афзунгуҳарманд**, тундкина, отанишмавҷ, ҷафобаҳр ва ғ.

Муқарриз: Саломов А. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Айни С. Куллийт. Ҷ. 12. / С.Айнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1976. – 563 с.
2. Амир Хусрави Дехлавӣ. Мунтахабот. – Сталинобод: Ирфон, 1960. – 241 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Қисми I: Фонетика, Морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.
4. Кумахов, М.А. О соотношении морфемного строения слова и словообразования / М.А. Кумахов // Вопр. языкознания. - 1963. - №6. - С.107-120.
5. Низомова, С.Ф. Сифатҳои мураккаб дар достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ / С.Ф. Низомова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2001. - № 3[7]. - С.3-7.
6. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 92 с.
7. Фарҳанги осори Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 409 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). - М.: Сов. энциклопедия, 1969. - Ҷ.1. – 951 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). - М.: Сов. энциклопедия, 1969. - Ҷ.2. - 1904 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ.1 – 949 с.; - Ҷ.2. – 944 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2008. - Ҷ.2. – 944 с.
12. Ҳалимов С. Луғати терминҳои забоншиносӣ / С. Ҳалимов, К.Шукурова. - Душанбе: Ирфон, 1988. - 194 с.

НАҚШИ ИСМ ВА СИФАТ ДАР СОХТАНИ СИФАТҲОИ МУРАККАБ ДАР ДОСТОНИ “ДУВАЛРОНИ ВА ХИЗРХОН”-И АМИР ХУСРАВИ ДЕХЛАВИ

Дар мақола доир ба сифатҳои мураккаби тобӣ ва роҳи усулҳои сохта шудани онҳо сухан меравад. Муаллиф дар асоси маводи фаровон аз достони “Дувалронӣ ва Хизирхон” –и Амир Хусрави Деҳлавӣ махсусиятҳои ин ғуруҳи калимаҳоро ошкор ва баён намуда, мулоҳизаҳои илмиро тавассути таҳлили мисолҳои фаровон исбот мекунад. Ба назари муҳаққиқ сифатҳои мураккаби тобӣ зиёд ба мушоҳида мерасанд, ки аз ҷиҳати қолаб ба исм+исм, исм+сифат, сифат+исм, сифат+сифат ва ғайра ҷудо мешаванд. Сифатҳои мураккаб дар осори адиб ба ҷараёни ҳодисаву воқеаҳо алоқаманд буда, маъни ва мафҳумҳои гуногунро мефаҳмонанд. Муаллифи мақола дуруст қайд кардааст, ки сифатҳои мураккаби тобӣ имконияти мушаххас ва мучазбаёнӣ, ба таври конкрет ифода кардани мафҳумҳои дошта, адиби нозукбаён аз ин имконияти забони тоҷикӣ хеле моҳирона истифода бурдааст. Инчунин калимаҳои зиёде дар осори адиб ба назар мерасанд, ки маҳсули эҷоди ҳудӣ буда, сахми адибро дар ташаккули таркиби луғавии забони тоҷикӣ нишон медиҳанд.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, сифатҳои мураккаб, семантика, таркиби луғавӣ, исм+сифат, нависанда, мучазбаёнӣ, қолабҳо ва ғайра.

РОЛЬ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО И ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО В СОЗДАНИИ СЛОЖНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ПОЭМЕ "ДУВАРАНИ И ХИЗРХАН" АМИРА ХОСРАВИ ДЕХЛАВИ

В данной статье анализируются сложные подчинительные прилагательные и пути их образования. Автор на основе многочисленных материалов из поэмы “Дувалрони ва Хизирхон” Амира Хусрави Деҳлавӣ выявляет особенности таких словосочетаний и посредством анализа многих примеров доказывает свое мнение. По мнению автора, в данной поэме встречаются бесчисленные примеры сложных подчинительных прилагательных, и они разделяются по данной схеме: существительное-существительное, существительное-прилагательное, прилагательное-существительное, прилагательное-прилагательное и т.п. В творчестве поэта сложные прилагательные связаны с различными обстоятельствами и отражают различные смысловые понятия. Как отмечает автор статьи, сложные подчинительные прилагательные способствуют конкретному выражению понятий и краткости, что поэт с особым талантом использует эти возможности языка. Также в творчестве поэта встречаются многочисленные примеры, которые непосредственно создал сам автор, и это является доказательством вклада поэта в становление и развитие лексического запаса таджикского языка.

Ключевые слова: словообразование, сложные прилагательные, семантика, лексический запас, существительное-прилагательное, поэт, краткость, схема и т.п.

THE ROLE OF SUSTAINABLE AND ADJECTIVES IN THE CREATION OF ADJECTIVES IN THE POEM "DUVARANI AND KHIZRKHAN" BY AMIRA KHOSRAVI DEHLAVI

This article analyzes complex subordinate adjectives and the ways of their formation. The author, based on numerous materials from the poem “Duvalroni va Khizirkhon” by Amir Khusravi Dehlavi, identifies the features of such phrases and proves his opinion by analyzing many examples. According to the author's opinion, in this poem there are countless examples of complex subordinate adjectives and they are divided according to this scheme: noun-noun, noun-adjective, adjective-noun, adjective-adjective, etc. In the poet's work, complex adjectives are associated with various circumstances and reflect various semantic concepts. As the author of the article notes, complex subordinate adjectives contribute to the concrete expression of concepts and brevity, that the poet uses these language capabilities with a special talent. Also in the poet's work there are numerous examples that the author himself directly created and this is proof of the poet's contribution to the formation and development of the lexical stock of the Tajik language.

Key words: word formation, compound adjectives, semantics, lexical stock, noun-adjective, poet, brevity, scheme, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳабибзода Зоҳир Иzzат* - Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакӣ, унвонҷӯ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 21. E-mail: zoirhhdt@mail.ru

Сведения об авторе: *Ҳабибзода Зоҳир Иzzат* - Институт языка и литературы имени А.Рудакӣ, соискатель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, пр. Рудакӣ, 21. E-mail: zoirhhdt@mail.ru

Information about the author: *Habibzoda Zohir Izzat* - Institute of Language and Literature named after A. Rudaki, applicant. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 21. E-mail: zoirhhdt@mail.ru

Курбонов Э.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Гирифтани иқтибосот аз забонҳои дигар як раванди қонунӣ ва давомдори ҳар як забони олам мебошад. Дар таърихи инкишофи забони тоҷикӣ ин раванд бо усул, роҳ ва сабабҳои гуногун ба амал омадааст. Охири садаи XX ва ибтидои асри XXI давраи ғаёлона пур шудани таркиби луғавии забони тоҷикӣ бо калимаҳои хориҷӣ дар робита бо дигаргуниҳои маъруфи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ дар ҳаёти ҷомеаи мо ва, махсусан, рушди босуръати системаи иттилоот ва алоқа мебошад. Чунин луғат аз ҷиҳати таркиб якранг набуда, дар соҳаҳои гуногуни ғаёлияти инсон арзи ҳастӣ намуда, ба ҷамъият хизмат мекунад, аз ҳамин ҷиҳат аст, ки масъалаи типологияи калимаҳои хориҷӣ, махсусан дар ин давра, мубрам ба ҳисоб меравад. Ин ҳодиса аз ҷиҳати мутабоқишавии воҳидҳои қарзгирӣ, тағйирёбии онҳо дар зери таъсири интерференсия, инчунин ғаёлият дар системаи забони қабулқунанда омӯхта мешавад. Хусусиятҳои ин равандҳо метавонанд аз омилҳои дохилӣ ва беруна вобаста бошанд. Вомгирӣ раванDEST, ки ҳам ба вазъияти дузабонӣ ва ҳам якзабонӣ хос аст, ки унсурҳои забони дигаре, ки ба забони модарӣ бегонаанд, бо дониستاني забоне, ки онҳо аз он гирифта шудаанд, танзим мешаванд. Дар аксари мавридҳо воҳидҳои қарзӣ ба ин ё он дараҷа дар ҳама сатҳҳои забон мутабоқ карда мешаванд, яъне, мувофиқи меъёрҳои забони қабулқунанда тағйир дода мешаванд.

Масъалаи типологияи луғавии вожаҳои иқтибосӣ дар забоншиносии умумӣ, хосатан Аврупо ва Русия қайҳо боз инкишоф ёфтааст. Муҳаққиқон ду навъи типологияи иқтибосӣ – универсалӣ ва махсусиро ҷудо кардаанд. Истилоҳи аввал (универсалӣ) барои таснифи на танҳо калимаҳои хориҷӣ, балки нисбат ба вожаҳои забони модарӣ низ истифода мешавад. Дуюм (типологияи махсус) барои тавсифи танҳо калимаҳои хориҷӣ (иқтибосот) мувофиқ аст.

Забоншиносон типологияҳои мавзӯӣ ва хронологиро ба типологияи универсалӣ дохил мекунаанд. Типологияи мавзӯӣ калимаҳои хориҷиро ба гурӯҳҳои соҳавӣ муттаҳид менамояд ва он ҳамон соҳаҳои ғаёлияти инсонро муқаррар мекунад, ки он ҷо ба вожаҳои иқтибосӣ ниёз аст. Ин типология дар таҳқиқоти илмӣ васеъ муаррифӣ шудааст. Ба он луғати соҳаи иқтисодӣ (консерн, саҳмия, вексел, ваучер, дистрибютор, демпинг, маркетинг, лизинг; брокер, ревизор, дилер, бартер, брокер ва ғ.), луғати сиёсӣ (парламент, саммит, импичмент ва ғ.), луғат аз соҳаи технологияи компютерӣ (ip, antispaM, байт, бит, веб саҳифа, логин, провайдер, вебсайт ва ғ.), луғати варзишӣ (айкидо, армрестлинг, боулинг, виндсерфинг, стритбол), лексикаи таърихи санъат (биеннале, гала, сериал, триллер), лексикаи тиб (вертебрология, маневр), косметология (пиллинг, лифтинг, скраб) ва ғайра дохил мешаванд.

Типологияи хронологӣ давра ё замони ворид шудани калимаҳои хориҷӣ ба забонро меомӯзад. Профессор Мачидов Ҳ. калимаҳои иқтибосии забони тоҷикиро аз ҷиҳати типологияи хронологӣ ба ду давраи калон ҷудо намудааст: «... иқтибосҳои луғавӣ ба навъҳои қадим ва ҷадид ҷудо карда мешаванд. Иқтибосҳои хеле қадим дар даврони моқаблаи таърих аз забонҳои модӣ, бохтарӣ, портӣ, сугдӣ, ҳиндӣ, юнонӣ ва ғайра ба вуқӯъ пайваستاанд. Онҳо имрӯз ба гурӯҳи вожаҳои ҳамаҷониба ҳазмшудаи забонамон дохил шуда, бо меъёрҳои истеъмолии он пурра мутабоқат мекунаанд. Баръакси ин иқтибосҳои ҷадиди луғавӣ, ҳарчанд ки баъзе қабатҳои он таърихи бештар аз ҳазорсола дорад, ба дараҷаи кофӣ ҳазм нашудаанд ва нишонаҳои хориҷӣ будани онҳо то ба имрӯз ҳам зоҳир шуда меистанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои аз забонҳои арабӣ, туркию муғулий, русӣ ва ба тавассути онҳо воридшударо дохил кардан мумкин аст, ки дар онҳо ҷо-ҷо хосиятҳои овозӣ, сарфӣ ва ҳатто имлоии он забонҳо боқӣ мондаанд. Риояи ин хосиятҳо ва ё, баръакс, риоя нашудани онҳо баъзан боиси баҳси на фақат муҳаққиқон, балки ҳавасмандони соҳаи забон мегардад» [9, с.86].

Забони тоҷикӣ, бидуни шак, яке аз забонҳои қадимаи дунё ба ҳисоб меравад, аммо забони адабии муосири тоҷикӣ ҳамчун забони мустақили миллӣ умри қариб садсоларо дорад ва дар байни гурӯҳи забонҳои эронӣ ҷавонтарин забон шумурда мешавад. Ташаккули забони адабии муосири тоҷикӣ ба миёнаи солҳои 20-уми садаи XX рост меояд. Аз ин ҷост, ки мо бояд ба омӯзишу таҳқиқи вожаҳои иқтибосии давраи навтарин (аз солҳои 20-уми асри XX то ду даҳсолаи аввали садаи XXI) дар забони тоҷикӣ бипардозем.

Дар асоси ин принцип, ба назари мо, иқтибосгирии забони адабии муосири тоҷикиро шартан ба ду давра тақсим намудан ба мақсад мувофиқ аст: а) даврони Ҳокимияти Шуравӣ ва б) давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар даврони Шуравӣ, чунонки аз таърих маълум аст, таъсири забони русӣ ба забонҳои миллии Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла забони тоҷикӣ, хеле зиёд буд. Вожаҳои фаровони равою норавои русӣ дар тамоми муддати асри XX ба забони адабии тоҷикӣ дохил шудан гирифтанд. «Агар дар даҳсолаи аввали Ҳокимияти Шуравӣ истифодаи калимаҳои номақбули **политика, союз, приказ, позитсия, аэроплан, практика** ва монанди онҳо аз воқеияти одии он давр маҳсуб ёбад, дар даҳсолаи охири мавҷудияти Ҳокимияти Шуравӣ ҳам калимаҳои **совешания, установка, тема, реформа, новатор, график, ресурс** ва даҳҳо дигар бе ягон зарурият истифода бурда мешуданд» [9, с.115].

Баъди ба истиқлол расидани Тоҷикистон дохилшавии калимаҳои нав аз ин забон ба сабабҳои маълум хеле коҳиш ёфт ва ҳатто бисёри он вожаҳое, ки васеъ ба қор бурда мешуданд, аз истеъмоли ғаёл баромаданд. Бо вучуди он, мавқеи забони русӣ дар инкишофи луғати забони тоҷикӣ паст нагашта, имрӯзҳо ҳам калимаҳои зиёде аз забонҳои аврупоӣ маҳз ба тавассути ин забон ба забонамон ворид мегарданд. Профессор С. Назарзода дар ин бора чунин нигоштааст: «Ин манбаъ ба андешаи мо, дар оянда низ аҳаммияти худро гум накарда ҳамчунон боқӣ хоҳад монд. Зеро илова бар таъсири мустақими ин забон дар ташаккули истилоҳоти нави забони тоҷикӣ, ягонагии алифбо, имло ва тарзи талаффузи луғату истилоҳоти бегона ин вобастагиро бисёр амиқ ва мустаҳкам кардааст» [12, с.259].

Типологияи генетикӣ калимаҳои иқтибосиро аз нуқтаи назари пайдоишашон баррасӣ мекунад. Чунин типология ба таъсиси забони сарчашма (донор) асос ёфтааст. Пас, аз рӯйи ин принцип луғати хориҷӣ ба ду гурӯҳи калон тақсим мешавад: а) калимаҳое, ки аз забонҳои хеш дохил шудаанд ва б) калимаҳои аз забонҳои бегона гирифташуда.

Ба гурӯҳи якум иқтибосҳои аз забонҳои форсии бурунмарзӣ (форсии Эрон (форсӣ) ва форсии Афғонистон (дарӣ)) ва ё тавассути онҳо ба забони мо воридшуда дохил мешаванд. Теъдоди ниҳоят бузурги вожаҳои иқтибосиро маҳз калимаҳое ташкил медиҳанд, ки онҳо а) аз забонҳои форсии дарӣ ва форсии эронӣ, ё б) аз забони арабӣ тавассути ин забонҳо ба забони тоҷикии имрӯз дохил гардидаанд. «Солҳои охир яке аз роҳҳои ба вучуд овардани калимаҳои нав ин қабули онҳо аз забони форсигӯёни хориҷӣ шудааст. Калимаҳои ифодагари маъноҳои нав, ки дар забони мардумони ин кишварҳо дар истифодаанд, ба тоҷикӣ роҳ ёфтаанд» [9, с.159]. Ҳарчанд мақсад аз истифодаи луғоти мазкур эҳёи вожаҳои маҷбуран аз миёнарафта, бозгардонии асолати таърихӣ забони тоҷикӣ ва «ҳамгунсозии риштаҳои илму фан ва технология ба далели таъсири забонҳои хеш» [12, с.256] бошад ҳам, он «бояд бидуни таассуб ва тақлидкорӣҳои хилофи табиати хосси забони тоҷикӣ сурат гирад» [12, с.147]. Дар акси ҳол забони тоҷикии имрӯз хусусият ва таровату асолати хешро аз даст хоҳад дод ва дигар чун забони мустақилу муқтадир вучуд нахоҳад дошт. Бо вучуди он, иқтибоси вожаҳо, чунон ки маълум аст, агар дар доираи қонуниятҳои меъёрии забон қарор гирад, ҳамеша ба нафъи забон хоҳад буд, зеро таҳаввулотҳои луғавии кадом забоне, ки набошад, бидуни иқтибос кам сурат мегирад. Забони адабии тоҷикӣ аз як тараф аз луғати нолозими хориҷӣ пок шуда истода, дар айни ҳол ба вожаҳои тозатару ифодагари мушаххаси мафҳумҳо эҳтиёҷ дорад. «Ин нафъи калимаҳо ғолибан аз забони форсии Эрон, форсии дарӣ ва ба тавассути онҳо аз забони арабӣ қабул шуда истодаанд. Имрӯзҳо дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо анбуҳи вожаҳои навро дучор омадан мумкин аст, ки дар назари аввал онҳо тоҷикӣ ё арабӣ менамоянд, аммо бо диди жарфтар метавон муайян сохт, ки онҳо аз забони форсии Эрон

ё ба воситаи он аз забони арабӣ ба забонамон дохил гардидаанд» [11, с.78]. Аз ин нуқтаи назар, навроҷаҳои иқтибосии форсиро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: 1) навроҷаҳои иқтибосии аслан форсӣ ва 2) навроҷаҳои иқтибосии арабӣ, ки ба тавассути забони форсӣ дохили забони тоҷикӣ гардидаанд.

Қабати дигари иқтибосҳоро – б) воҷаҳои аз забони ғайрихешовандӣ – русӣ ё тавассути ин забон ба забони тоҷикӣ воридшуда ташкил медиҳанд. Дар воқеъ, тарзи талаффузи калимаҳои иқтибосии забонҳои аврупоӣ, масалан, англисӣ олмонӣ ё фаронсавӣ дар забони аслашон аз тоҷикии онҳо хеле фарқ доранд. Ҷолиби диққат аст, ки калимаҳои нави аз забонҳои аврупоӣ, махсусан англисӣ ба забони русӣ бе тарҷума иқтибосгардида, ба забони тоҷикӣ низ ба тавассути ин забон бе тағйир дохил гаштаанд, аммо он воҷаҳое, ки дар забони русӣ тарҷума шудаанд, ба забони тоҷикӣ низ бо тарҷума ворид гаштаанд. Масалан, вожаи компютер нимаи дуими соли 80-ум ба забони тоҷикӣ ба тавассути забони русӣ аз забони англисӣ ворид гардидааст. Баъзе истилоҳоти марбут ба ин соҳа, ки дар забони русӣ тарҷума шудаанд, ба забони тоҷикӣ ҳам бо тарҷумаи тахтullaфзӣ ворид гаштаанд. Ба ҷумлаи чунин истилоҳот калимаи мушак мисол шуда метавонад, ки дар забони аслаш бо вожаи mouse «муш», дар русӣ бо калкаи мышка «мушак» ифода мешавад. Аслан дар даврони Шуравӣ ҳам воҷаҳои сирф русӣ дар байни луғатҳои иқтибосӣ хеле кам ба назар мерасиданд ва «гурӯҳи асосии онҳоро калимаҳои забонҳои ҷудогонаи Аврупои ғарбӣ ташкил медоданд» [9, с.120]. Имрӯз ҳам чунин аст. Дар байни навроҷаҳои иқтибосии русӣ аврупоӣ мавқеи калимаҳои забони англисӣ бағоят назаррас аст, ки сабаби инро мо дар пешравии илму технология ва забони техникаи муосир эътироф шудани забони англисӣ мебинем. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки қисми зиёди воҷаҳои нави аз забонҳои аврупоӣ дохилшуда англисианд ва аксари ин навроҷаҳо истилоҳоти технологияи наватрини замонавӣанд.

Зарур ба ёдоварӣ аст, ки аксари воҷаҳои аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ дохилшуда дар бисёр забонҳои олам волеҳӯранд, яъне чунин иқтибосот хусусияти байналмилалӣ дорад (аудио, видео, аудитор, бонус, компютер, харизма, логотип ва ғ.).

Воҳидҳои лексикӣ дар сурате интернационалӣ шумурда мешаванд, ки агар онҳо бо се ва зиёда аз он забонҳои ба ҳам наздикинадошта истеъмоли ягона дошта бошанд. Дар забоншиносӣ ҳамин гуна воҷаҳоро калимаҳои сайёр, параллелизмҳо, аналогияи луғавӣ ва вариантҳои фонеморфологӣ меноманд. Аммо истилоҳҳои маъмултарини ин воҳидҳои интернационализмҳо ё калимаҳои байналмилалӣ мебошанд. Ин фонди луғавии байналхалқии миллӣ доимо пурра мешавад. Имрӯзҳо, ба гуфтаи баъзе муҳаққиқон, дар матнҳои солномаи хориҷии расонаҳои олам қариб ҳар як калимаи панҷум интернационализм (байналмилалӣ) аст [18, с.286].

Муҳаққиқон ба чунин воҷаҳо мисолҳои зерин меоранд: компютер, факс, дайджест, гамбургер, хот-дог, имидж, маркетинг, брокер, топ-менеджер, лизинг, факторинг, фастфуд, веб-сервер, домен, гиперматн, конфигурация, мултимедия, чип, онлайн, хакер, хит, лобби, папарацци, ксерокс, грант, фитнес, дисплей, факс, модем, монитор, курсор, видео, спрей, табиғи эълон, коргари меҳмон, тасвир дар словенӣ [10, с.127-134].

Е.В. Маринова чунин мешуморад, ки «гурӯҳи муайяни истилоҳоти соҳавӣ ҳар қадар наватр бошад, дар он ҳамон қадар интернационализм вуҷуд дорад» [10, с.45-48].

Инак, мо типологияи воҷаҳои иқтибосиро дар асоси хусусияти генетикӣ дида баромадем. Дар забоншиносии муосири дунё боз калимаҳои иқтибосиро аз бобати ҳазмшавиашон меомӯзанд. Аммо ин нави типология то ба ҳол камтар инкишоф ёфтааст. Сухан дар бораи дараҷаи азхудкунии воҷаҳои баррасишаванда дар забон меравад, ки як қисми онҳо дар забони ретсипиент (вомгиранда) пурра азхуд карда шудаанд, баъзе дигарашон дар ҳолати ҳазмшавӣ қарор доранд ва як гурӯҳи дигарашон дараҷаи ҳазмшавии сирф доранд. Дар «Луғати энциклопедии лингвистӣ» [14] типологияи воҷаҳои иқтибосӣ аз ҷиҳати ҳазмшавиашон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда шудаанд:

- 1) иқтибосоти пурра азхудшуда (ҳазмгардида): компютер, киллер, прайдвер...;
- 2) калимаҳои хориҷие, ки осори пайдоиши хориҷии худро нигоҳ доранд (иппология «аспиносия», гуава «растании меваи тропикӣ»);
- 3) калимаҳое, ки байни гурӯҳҳои якум ва дуум мавқеи фосилавино ишғол мекунанд (пальто) [14, с.511].

И. Б. Голуб пешниҳод мекунад, ки лексикаи хориҷӣ на танҳо аз рӯйи дараҷаи ҳазмшавӣ, балки аз рӯйи мансубияти услубӣ низ бояд ба назар гирифта шавад. Аз рӯйи ин принцип вай ду гурӯҳи асосии вожаҳои иқтибосиро ҷудо мекунад: 1) луғати қабулшуда, ки дар забони тоҷикӣ доираи истифодаи номаҳдуд дорад; 2) луғати иқтибосии истеъмоли маҳдуд. Ҳар як гурӯҳ зергурӯҳҳоро дар бар мегирад.

Дар байни калимаҳои доираи номаҳдуди гурӯҳҳои зеринро фарқ мекунад:

а) калимаҳое, ки ҳамаи аломатҳои забони аслро гум кардаанд (мактаб, дафтар);

б) калимаҳое, ки баъзе аломатҳои берунии пайдоиши забони хориҷиро нигоҳ медоранд (чаз, жюри);

в) аврупоизм ё интернационализм (трактор, телефон).

Калимаҳои иқтибосии истифодаи маҳдуд иборатанд аз:

а) калимаҳои китобӣ (асосан истилоҳот), ки паҳншавии умумӣ нагирифтаанд (факторинг, лизинг);

б) экзотизмҳо (арба, хидальго);

г) дохилкуниҳои хориҷӣ (бару ерв);

д) вожаҳои барбарӣ [7, с.179-183].

Дар баробари ин, И.Б. Голуб қайд мекунад, ки то имрӯз «дар бораи ба ин ё он гурӯҳ додани калимаҳо меъёри қатъӣ вучуд надорад» [7, с.179].

Аз ҳамаи гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки проблемаи типологияи луғатҳои иқтибосӣ имрӯз ҳалли пурраи худро наёфтааст. Дар ин маврид Е.В. Маринова пешниҳод мекунад, ки яке аз типологияҳои имконпазирро ба аломати доштан ё надоштани муодил дар системаи забони иқтибосгир асос гузорад [10, с.44]. Мо ба андешаи муҳаққиқ шарикем, ки ин хусусият барои дарки сабаби вомгирӣ ва сарнавишти минбаъдаи он муҳим аст. Вожаи ғайриэквивалентӣ, ки ягона номи мафҳуми нав аст, аксаран дар забон мемунад, дар ҳоле ки забон бо мурури замон метавонад аз вожаҳои ғайриэквивалентӣ даст кашад.

Ба луғати ғайриэквивалентӣ олимони калимаҳои хориҷиро дохил мекунад, ки ягона номҳои аломатҳо буда, дар забони қабулкунанда муодил надошта бошанд (Интернет, клип, лифтинг, спам, файл, чат ва ғ.).

Баръакс, луғати эквивалентӣ ба воқеиятҳо ё мафҳумҳои қаблан маълумшуда ишора мекунад. Инҳо номҳои дуумдараҷа мебошанд, ки бо сабабҳои гуногун дар забон пайдо шудаанд (телефон (гӯшӣ), ҳофиз (овозхон), дарвозабон (голкипер) ва ғ.).

Истилоҳи «иқтибос» дар забоншиносӣ вожаи сермаъно ба ҳисоб меравад. Ҳамин тарик, бисёре аз олимони байни мафҳумҳои «иқтибос» ва «вожаи иқтибосӣ» фарқ гузошта, пешниҳод мекунад, ки истилоҳи «иқтибос» ҳамчун «таъсири мутақобилаи забонҳо» таъриф карда шавад, муаллифони дигар ин мафҳумҳоро муайян намуда, мегӯянд, ки вожаҳо бештар вом гирифта шудаанд. Баъзе забоншиносон гирифтани равандро ва бархе дигар натиҷаи равандро дар назар доранд. Бисёре аз забоншиносони хориҷӣ вомгириро “раванде, ки дар натиҷаи гузариши воҳиди забонӣ аз як забон ба забони дигар” тавсиф мекунад [2, с.75]. Дар навбати худ, дигарон чунин мешуморанд, ки қарзгирӣ «унсурҳои ба забони дигар интиқолшуда, яъне, оқибатҳои таъсири мутақобилаи забонҳо, ки метавонад дар ин забон пас аз қатъ шудани ҳамкорӣ вучуд дошта бошанд» [2].

Таҳаввулоте, ки дар забони муосири тоҷикӣ ба амал меоянд, гуногунанд. Инҳо вом гирифтани вожаҳои бегона (баъзан безарурат), ҳучуми унсури гуфторӣ бо шаклҳои оммавии гуфтор, ворид намудани анбуҳи калимаҳо аз ҷуғрофиёи иҷтимоӣ ва касбӣ ба забони адабӣ (ҳам шифохӣ ва ҳам хаттӣ) мебошанд. Ин падидаҳо, аввалан, таҳлили забоншиносӣ ва баъдан, баҳодиҳии меъёриро тақозо мекунад. Ба ғайр аз ин, масъалаи дар луғатҳо, хусусан дар луғатҳое, ки мақоми меъёрӣ доранд, инъикос намудани падидаҳои нав масъалаи чандон сода нест.

Дуруст аст, ки барои рушди қариб ҳар як забон раванди вом гирифтани аз дигар забонҳо қомилан табиӣ ва маъмул аст. Бо вучуди ин, хоҳ-нохоҳ шубҳа ва савол пайдо мешавад, ки магар забони модарии мо қудрати вожафариниро аз даст дода истодааст? Аммо, агар ба забонҳои дигар, аз ҷумла русӣ, муроҷиат шавад, айнан ҳамин ҳодисаро мушоҳида кардан мумкин аст. Зеро дар таърихи ҷомеа мавридҳое ҳам ҳастанд, ки нисбат ба таъсири беруна ва бахусус, ба гирифтани вожаҳои нави хориҷӣ муносибати

тахаммулпазир ҳукмфармо мегардад. Чунин замонро метавон охирҳои садаи XX ва ибтидои асри XXI ном бурд, ки шароитҳои муайяни сиёсӣ, иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ раванди иқтибосгириро барои аксар забонҳои дунё ногузир сохтаанд.

Дар Тоҷикистон ҳама бо истилоҳҳои гуногуни иқтисодӣ ва молиявӣ, аз қабili бартер, брокер, ваучер, дилер, дистрибьютор, сармоягузорӣ, маркетинг ва ғайра шиносанд ва аксари онҳо муддати дароз аст, ки ба забонамон хизмат мекунанд, аммо қаблан онҳо асосан дар байни мутахассисон истифода мешуданд. Имрӯзҳо ин истилоҳот барои тамоми ҷомеа хеле аҳамиятнок шуда, ҳамчун истилоҳоти махсусгардонидашуда аз доираи муҳити касбӣ берун баромада, дар матбуот, дар барномаҳои радиою телевизион, дар суҳанронии оммавии сиёсатмадорони тоҷик мавриди истифода қарор гирифтаанд. Истилоҳҳои сершумори марбут ба технологияи компютерӣ – ҳуди калимаи компютер, инчунин дисплей, файл, интерфейс, принтер ва ғайра, номҳои хориҷии варзиш: виндсерфинг, скейтбординг, армрестлинг, кикбоксинг, фристайл ва ғайра дар байни ҷомеа вожаҳои маъмул шуда истодаанд.

Наздиктарин вазифаи тадқиқоти мо таърифи иқтибосгирӣ мебошад, ки ба И.Г. Добродомов тааллуқ дорад: «Қарзгирӣ унсурҳои забони хориҷӣ (калима, морфема, сохти синтаксисӣ ва ғайра) раванди аз як забон ба забони дигар гузаштани элементҳо мебошад» [3, с.158-159]. Таҳти мафҳуми «иқтибос гирифтани» мо унсурҳои забони хориҷӣ, пеш аз ҳама, калимаҳоро, дар назар дорем, зеро вомгирӣ бештар дар сатҳи луғавӣ сурат мегирад. Ғайр аз ин, иқтибосгирӣ аз як забон ба забони дигар ҳаракати воҳидҳои луғавӣ бо мутабоқиқшавии минбаъдаи лексемаҳои қабулшуда дар системаи забони қабулкунанда мебошад. Раванди вомгирӣ лексикӣ бешубҳа аз вомгирӣ грамматикӣ, калимасозӣ ё фонетикӣ васеътар аст. Дар натиҷаи таъсири мутақобилаи дуру дарози таърихӣ ва омезиши забонҳо вомгирӣ дар таркиби луғавии бисёр забонҳо мавқеи муҳимро ишғол мекунад.

Ҳамин тариқ, мо кӯшиш намудем, ки типологияҳои вожаҳои хориҷиро, ки дар тадқиқот оид ба вожаҳои иқтибосӣ ба назар гирифта шудаанд, ҷамъбаст намоем.

Муқарриз: Музофиршоев М.О. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Ақобиров, Ҷ. Забони матбуоти имрӯзаи тоҷик / Ҷ. Ақобиров // Ҳар кас ба забони худ суҳандон гардад (маҷмуи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 2008. – С.298-305.
2. Аҳманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Аҳманова. – М., 1966. – 315 с.
3. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос / Т. Бердиева. – Душанбе: Дониш, 1991. – 128 с.
4. Бердиева, Т. Ҳазинаи хирад, оид ба забони адабии ҳозираи тоҷик / Т. Бердиева // Адабиёт ва санъат. – 1987. 12.03. – С.6.
5. Волкова, М.Г. Англизмизмҳо дар замони ҳаҷри французӣ (аз маҷмуаи маълумоти пресса) / М.Г. Волкова, Д.О. Қозлова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2014. – № 4 (34). – Ч.II. – С.74.
6. Ғафуров, Р. Дар бораи яке аз роҳҳои бой гардидани таркиби луғавии забони адабии тоҷик / Р. Ғафуров // Маҷмаи масъалаҳо. – 1978. – №6. – С.13-17.
7. Голуб И.Б. Стилистика современного русского языка / И.Б. Голуб. – М.: Просвещение, 1986. – С.179-183.
8. Мамадназаров, А. Фарҳанги донишгоҳии англисӣ – тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: Нодир, 2003. – 492 с.
9. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Маҷидов. – Ҷилди I. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 243 с.
10. Маринова, Е.В. Иноязычные слова в русской речи конца XX начала IX века: проблемы освоения и функционирования: дисс. докт. филол. наук. – М., 2008. – 509 с.
11. Музофиршоев, М. Наввожаҳо ва усули тавлиди онҳо дар забони адабии муосири тоҷикӣ / М. Музофиршоев. – Душанбе: ЭР – граф, 2013. – 170 с.
12. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ забони тоҷикӣ дар садаи XX / С. Назарзода. – Душанбе, 2004. – 302 с.
13. Новые слова и словари новых слов. Под ред. Н.З. Котеловой. – Л., 1978. – 216 с.
14. Русский язык: энциклопедия. Гл. ред. Ю.Н. Караулов. 2-е изд-е, перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия; Дрофа, 1997. – 721 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Мураттибон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. – Иборат аз ду ҷилд. – Душанбе, 2008. – Ҷ.1. – 950 с.; – Ҷ.2. – 945 с.

МУШКИЛОТИ ТИПОЛОГИЯИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСӢ

Гуногунии луғати иқтибосӣ, таъсири он ба забони адабӣ сабаби ҷалби диққати муҳаққиқони забон ба қард баромадани проблемаи типологияи ин навъ луғат гардидааст. Мо типологияҳои универсалӣ ва махсуси вожаҳои хориҷиро, ки имрӯз забоншиносон таҳия кардаанд, баррасӣ кардем. Типологияҳои пешниҳодкардаи олимони ба саволҳои сершумор оид ба семантика, истинодҳои грамматикӣ, мансубияти

услубӣ ва роҳҳои мутобиксозии калимаҳои хориҷӣ ҷавоб медиҳанд. Аммо ба ҳар ҳол, дар робита ба иқтибосоти давраи наварин, тавсифи онҳо, мушкилоти типология то ҳол «қушода» боқӣ мемонад. Дар мақола масъалаи тавсифи типологии лексикаи хориҷӣ ошкор карда шудааст. Масъалаи мазкур дар робита ба вомғии ғазоли вожаҳои хориҷӣ дар охири асри XX ва ибтидои асри XI ва бо суръат мутобик шудани ин тоифаи вожаҳо дар забони ҳозираи тоҷикӣ аҳамияти хосса пайдо мекунад. Муаллиф типологияҳои универсалӣ ва махсуси вожаҳои хориҷиро, ки забоншиносон пешниҳод мекунад, тавсиф намуда, вижагиҳои гуногунро, ки асоси ин типологияҳо мебошанд, овардааст. Дар мақола бисёрҷанба будани гурӯҳбандии қабати калимаҳои омӯхташуда баён шудааст.

Калидвожаҳо: типология, иқтибосҳо, забони тоҷикӣ, типологияи хронологӣ, типологияи генетикӣ, типологияи услубӣ, луғати хориҷӣ.

ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГИИ ЗАЙМСТВОВАННЫХ СЛОВ

Пестрота иноязычной лексики, ее разнообразие обуславливают интерес исследователей к разработке проблемы типологии неродных слов. Данное явление изучается в плане адаптации заимствованных единиц, их изменений под влиянием интерференции, а также функционирования в системе языка-реципиента. Особенности данных процессов могут быть обусловлены как внутренними, так и внешними факторами. Заимствование является процессом, характерным как для ситуации двуязычия, так и одноязычия, когда чуждые родному языку элементы другого языка не регламентируются знанием языка, из которого они почерпнуты. В большинстве случаев заимствованные единицы адаптируются в той или иной степени на всех языковых уровнях, т.е. видоизменяются в соответствии с нормами языка-реципиента. В статье рассмотрены универсальные и специальные классификации иностранных слов, разработанные современными учеными. Предложенные учеными типологии отвечают на многочисленные вопросы о семантике, грамматических отсылках, стилистической принадлежности и способах адаптации иноязычных слов. Однако применительно к последним заимствованиям, их описанию проблема типологии до сих пор остается «открытой». А также раскрывается проблема типологического описания иноязычной лексики. Особое значение этот вопрос приобретает в связи с активным заимствованием иностранных слов в конце 20-начале 21 века и быстрой адаптацией данной категории слов в современном таджикском языке. Автор описывает универсальные и специальные типологии иностранных слов, предложенные лингвистами, и представляет различные признаки, лежащие в основе этих типологий. В статье описана многогранная классификация разных типов изучаемых слов.

Ключевые слова: типология, заимствованные слова, таджикский язык, хронологическая типология, генетическая типология, стилистическая типология, иноязычная лексика.

THE PROBLEM OF THE TYPOLOGY OF LOANWORDS

The diversity of foreign vocabulary, its heterogeneity are the reason for the interest of researchers in developing the problem of the typology of words of non-native origin. This phenomenon is studied in terms of adaptation of borrowed items and their changes under the influence of interference, as well as functioning in the the recipient language. Features of these processes can be caused by both internal and external factors. Borrowing is a process, characteristic for the situation of bilingualism and monolingualism as alien elements of another language are not regulated by the knowledge of the language, from which they are drawn. In most cases, borrowed units adapt to varying degrees in all language levels, modified in accordance with the rules of the recipient language. We have considered the universal and special typologies of foreign words that have been developed by linguists today. The typologies presented by scientists provide answers to numerous questions regarding semantics, grammatical reference, stylistic affiliation, and ways of adapting foreign words. But still, with regard to the latest borrowings, their descriptions, the problem of typology still remains "open". The article reveals the problem of typological description of foreign vocabulary. This issue is of particular relevance in connection with the active borrowing of foreign words at the end of the 20th and beginning of the 21st century and the accelerated adaptation of this category of words in the modern Tajik language. The author describes the universal and special typologies of foreign words offered by linguists, provides various features that are the basis for these typologies. The article states the multidimensionality of the classification of the studied layer of words.

Key words: typology, borrowed words, Tajik language, chronological typology, genetic typology, stylistic typology, foreign vocabulary.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Курбанов Эраҷ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант Ph.D-и кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17

Сведения об авторе: *Курбанов Эрадж* – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры современного таджикского литературного языка. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рӯдаки, 17

Information about the author: *Kurbanov Eraj* - Tajik National University, Ph.D student of the Department of Modern Tajik Literary Language. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ БО ЧУЗӢИ АРАБӢ ДАР ОСОРИ МАНСУРИ ХУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

Зоиров Х.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар тули инкишофи таърихи дуру дароз таркиби луғавии забони тоҷикӣ дучори тағйироту дигаргуниҳои зиёде гардидааст. Тағйироти нисбатан зиёде дар соҳаи вожашиносӣ ба амал омада, аз забонҳои гуногуни дунё ба таркиби луғавии он вомвожаҳои зиёде ворид гардидаанд. Ин вомвожаҳо бо мурури замон мавқеи устувореро дар забон касб карда, баъзан тағйироти мухталифи фонетикӣ маъноиро аз сар гузаронидаанд. Баробари маъмулу забонзада шуданашон вомвожаҳо ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ низ роҳ ёфтанд [ниг.: 7, с.73-81; 8, с.39-50]. Қисми асосии калимаҳои иқтибосии дохили воҳидҳои фразеологиро, албатта, вожаҳои арабӣ ташкил медиҳанд, дар баробари ин, дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ калимаҳои аз забонҳои туркию ўзбекӣ, ҷунонӣ, русӣ ва ғайра иқтибосшударо дучор омадан мумкин аст [8, с.39].

Дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба калимаҳои иқтибосии дохили воҳидҳои фразеологӣ аз ҷониби муҳаққиқон чандин қорҳои таҳқиқотӣ, мақолаҳои илмӣ таълиф гардидаанд, ки нигоштаи забоншинос М. Муслимов бо унвони «Воҳидҳои фразеологӣ забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ» яке аз онҳо буда, фарогири ҳамин мавзӯ мебошад. Муаллиф дар рисолаи хеш доираи муҳокимарониҳои худро дар атрофи масъалаҳои мақоми калимаҳои арабӣ ҳамчун ҷузъи таркибии воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ ва инъикоси арабизмҳо дар гурӯҳҳои ҷудогонаи сохтҳои ин воҳидҳо маҳдуд намуда, воҳидҳои фразеологӣ зиёди бо ҷузъи арабӣ ташаккулёфтаре меорад ва онҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳад [ниг.: 8].

Воҳидҳои фразеологӣ осори насрии Ҳусайн Воизи Кошифиро вобаста аз нигоҳи сохт ва мазмуну мундариҷа ба гурӯҳҳои воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ва воҳидҳои фразеологӣ номӣ ҷудо намуда, таҳлил намудан мувофиқи матлаб аст.

а) Ибораҳои фразеологӣ ҷузъи арабии феълӣ дар осори насрии Ҳусайн Воизи Кошифӣ бештар ба назар мерасанд ва ин қабил воҳидҳои фразеологӣ ҳам аз забони персонажҳои асар ва ҳам аз забони ҳуди муаллиф баён гардидаанд.

Бояд гуфт, ки воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабӣ аз забони адиб дар асар бештар мавҷуд буда, чанд мисол дар ин бобат оварда мешавад: **...аз ҳучуми балои ҷабборон, ...фориғу мутмаин гаштан** – *бепарвоӣ, беаҳамиятӣ*: ...бо эҳтимоми раиятпарварӣ ва марҳамгустарӣ **аз ҳучуми балои ҷабборон** ва ситамгарон **фориғу мутмаин гардад** ва пас подшоҳ бояд ки ба умеди раҳмати илоҳӣ бар оҷизон бибахшад ва рухсорон салтанатро ба ҳоли зебӣ биёрояд [16, с.160]. Сабуктегинро бар **вай раҳм омад** ва дасту пойи охубачаро бикушод ва сар ба саҳро дод [16, с.160]. ...дар бораи раияти худ тариқи марҳамат **фурӯ нагузорӣ** [16, с.160]. Фармуд, ки сайди дилҳои раъият қардан хубтарин шикорест, зеро чун **дилҳои эшонро ба худ ром диҳад**, дигар ҳама чиз **дар пайи дил меравад** ва чун дӯстии подшоҳ дар **дили раъият ҷой гирифт**, дар ҳеч чиз бо вай музоиқа намекунад [16, с.161].

Агар баъд аз ин яке аз шумо ин навъ илтимос аз ман кунад, ўро ба сиёсат расонам [16, с.162]. Ва ҳар оқили хушёр, ки ба сайқали иноят занги ғафлат аз оинаи хотир бизудояд ва бидонад, ки ҷоҳи дун...аст [16, с.163]. Дар ҳадис омада, ки чун одамӣ ба манзили охират равад, ҳама амалҳо аз ў мунқатеъ гарданд...[16, с.164]. ...дар биёбоне рабате сохта будам, магар дарвеше дар гармгоҳи рӯз ба сояи он рабате паноҳ овард ва замоне истироҳат карда, чун машаққати ў ба раҳат мубаддал гашта буд, аз рӯйи ниёз забон ба дуо кушода...[16, с.164]. Аммо, саодати дунё он аст, ки мурғи дили халқро ба ҳукми қарам сайд тавон қард. Ва чун дил, ки султон аст, дар қайди қасе афтод... дарҳои саодат бар ў кушода ва асбоби муродот барои ў омода шавад [16, с.166]. Банди эҳсон, ки бар дил ниҳанд, бар ҳеч чиз фусурда нагардад [16, с.167]. Балки агар қаримро, ки дар қайди ҳаёт

набошад, ёд кунанд, ҳама кас санои ӯ гӯянд [16, с.168]. ...ҳанӯз баҳори зикраш ба раёҳини офарин ораста аст ва чамани неқномияш ба перояи санову таҳсин пероста [16, с.168]. Вали Шом ва ҳокими Яману подшоҳи Рум ба адовати ӯ бархостанд [16, с.168]. Ҳотам дасти қабул ба сина ниҳод ва дар ҷавоби он «самъан ва тоатан» бар забон ронд [16, с.168]. ...чун тири ҳаданг зуд равад ва чун умри гиromӣ зудрав, аспе, ки ба гармрӯй ба оташи дам мушобиҳат зада ва аз тезгомӣ бо боди тариқ ҳамраҳӣ супурда...[16, с.169]. Мехоҳам, ки нақли ӯро бар маҳаки эътибор ва сурати даъвин ӯро дар маҳкамаи маънӣ имтиҳон намоям [16, с.169]. Ва чун малики Шом бар ин ҳол иттилоъ ёфт, ангушти тааҷҷуб ба дандони таҳайюр гирифта фармуд, ки ман он аъробиро меозмудам [16, с.169]. ...ва баъд аз фароғати таом асбоби истироҳат муҳайё сохта...[16, с.170]. Элҷӣ ба фаросат асари малолат бар ҷабини ҳотам мушоҳида фармуда, гуфт...[16, с.170]. Он айёр бо хушхӯй ва дилсӯзӣ бастаи он ҷавон шуда, рӯй ба манзили вай ниҳод ва аз он ҷавон расми зиёфат ва шартӣ меҳмондорӣ ба вачҳе тақдим афтод...[16, с.173]. Бад-ин минвол то шаби тира ба поён расид ва субҳи равшан рӯй аз уфуқи Машриқ оғози тулуъ кард [16, с.173].

Дар ин мисолҳои оварда воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабӣ ба чунин маъноҳо далолат мекунад: «аз ҳучуми балои ҷабборон фориғу мутмаин гаиштан» – бепарвоӣ, беаҳамият будан; «раҳмони илоҳӣ бар оғизон баҳишдан» – комёб гардидан, сарфароз шудан ба чизе; «рухсорай салтанатро ба ҳоли зебоӣ бурдан» – обод кардан, созанда будан; «бар касе раҳм овардан ё раҳми касеро хӯрдан» – дилсӯзӣ, меҳрубонӣ, ғамхорӣ кардан; «тариқи марҳамат фуру нагузоиштан» – лутф кардан, меҳрубонӣ намудан; «сайди дилҳои раъият кардан» – халқпарвар, ғамхори халқ будан; «дили касеро ром кардан» – забон ёфтан ё ба худ ҷалб кардан; «дар дили раъият ҷой гирифтан» – маҳбуб, наздик, мунис гардидан; «ба сиёсат расондан» – тарсондан, таҳдид кардан; «занги гафлат аз хотир зудудан» – бепарвоиро бартараф кардан; «ба манзили охират рафтан» – қабристон, мазор; «ба роҳат будан» – ором, осоиш; «ба ҳукми қарам сайд кардан» - қарампешагӣ, дасткушодагӣ; «дил дар қайди касе афтодан» - ошиқ, дилдода, бедил; «дарҳои саодат бар касе кушодан»- хушбахтӣ, саодатмандӣ; «асбоби мурод ба касе омода кардан» - ба орзу расидан, омодагӣ ба қори нек дидан; «банди эҳсон бар дил ниҳодан» - дилсӯз, ғамхор, неқпеша, ва эҳсонгар; «дар қайди ҳаёт набудан» - вафот кардан, мурдан; «бар адовати ӯ бархостанд» - бад дидан, хуш напазируфтан; «дасти қабул ба сина ниҳодан» - эҳтиром, муаддабӣ; «ба оташи дам мушобиҳат задан» - бадқаҳру ранҷидан; «дар маҳкамаи маънӣ имтиҳон намудан» - озмудан, санҷидан; «ангушти тааҷҷуб ба дандон гирифтани»-ҳайрон мондан; «асбоби истироҳат муҳайё сохтан» - омодагӣ ба истироҳат дидан; «рӯй ба манзили касе овардан» - мутаваҷҷеъ шудан; «оғози тулуъ кардан» - рӯз, равшанӣ.

Ин воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабӣ, ки аз забони муаллифи асар ифода гардидааст, аз нигоҳи сохтор, мазмун ва муҳтаво хеле ҷолибу баландмазмун буда, дар офаридани манзараҳои аҷибу ҷозиб, ҷеҳрасозӣ ва инъикоси ҳолатҳои муҳталиф дар асар мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҳусни асари Ҳусайн Воизи Кошифиро хеле орову пероста гардониданд. Маҳз ҳамин қабил воҳидҳои фразеологӣ, ибораҳои тасвирӣ, ифодаҳои маҷозӣ аз забони адиб ифода ёфта буд, ки асари мазкурро дар қатори яке аз осори пурмоёи қарни XV- и адабиёти тоҷик маҳбубияту мақбулият бахшад. Ин чанд мисоле овардем ба сифати «мушт аз хирвор» буда, дар асар воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабӣ хеле зиёданд ва аксари онҳо дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мақому манзалати муайянро дер боз касб намуда, ба пурғановат гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ нақши муосир гузоштаанд.

б) Дар асар ҳамчунин воҳидҳои фразеологӣ ибораҳои тасвирӣ ва ифодаҳои маҷозӣ дар забони персонажҳои ҳикояту ривоятҳои дар асар мавриди истифода қарор гирифта низ ба назар мерасанд, ки ин қабил воҳидҳои фразеологӣ ҷиҳати равану суфта ва пурмазмуну хонданбоб гардидани забони осори мансури Ҳусайн Воизи Кошифӣ нақши муайяне доранд. Ҳоло барои тақвияти мулоҳизаҳои хеш чанд мисол меоварем: ...мурғи дили халқро ба ҳукми қарам сайд тавон кард [16, с.166]. ...мисли он шутур дар водии Араб нодир бошад [16, с.168]. Пас, ҳамон беҳтар, ки ба дастёрии маллоҳи фикр киштии умри ӯро дар гарқоби фано афганам ва ба мададгории устои андеша рақами номи ӯро аз лавҳи зиндагон аҳв кунам [16, с.172]. Шунидам, ки дар ин навоҳӣ Ҳотам ном касе ҳаст, ки лофи ҷавонмардӣ мезанад ва даъвои эҳсону мардумнавозӣ мекунад [16, с.174]. Шоҳи

Яманро зохир аз ӯ дағдае дар дил ва ҳадшас дар хотир падида омада [16, с.174]. ...на Ҳотамро мешиносам ва на роҳ ба манзили ӯ мебарам [16, с.174]. ...то ман аз уҳдаи аҳде, ки кардам, берун омада бошам...[16, с.174]. Эй меҳмон, бархезу пеш аз он ки мутааллиқони ман хабардор гарданд, сари ман бардору сари худ гир, то мақсуди шоҳи Яман ҳосил ва муроди ту низ муяссар гардад [16, с.174]. Нӯшервон, ки ин ҳикоят шунид, бигирист ва гуфт, ки он подшоҳи золиму ғофил манам ва ба сабаби диёнати ту аз хоби ғафлат бедор шудам [16, с.181]. Агар дигар бор бо ӯ кор хоҳад буд ба аҳди худ вафо кун [16, с.184]. Гуфт: «Подшоҳӣ дар ҳадди зоти худ ваъдаест ба зиммаи подшоҳ, лозим аст, ки ба ин ваъда вафо кунад ва вафо он аст, ки доди мазлум аз зolim бистонад» [16, с.183]. Агар аҳду вафо набошад, тартибу низоми ҷаҳон махву нобуд гардад [16, с.185]. Гуфт: «Он ки фитнаро фурӯ нишонад ва бар мулк лозим аст, ки ҳасбулмақдур дар таслими фитна кӯшиш наояд» [16, с.194]. Дайлами дар аснои он ҳолат Абучаъфарро гуфт: «Хилват кун, то сир аз асрори мамлакат ба ту бигӯям» [16, с.197]. Яке аз салотин дар масофе наъра мезад ва умарои силоҳи худро мегуфт, имрӯз рӯзи имтиҳон аст ва маъракаи ҳарб кӯраи мардон аст ва аз кура ҷуз зари холис ба саломат бурун наояд [16, с.198]. Бар ҷони худ раҳм кун ва аз сари ин оху даргузар [16, с.296]. ...бо зину лаҷоми муталло ба ту додам, савор шав ва аспи худро ҷонибат ва ба мақоми худ бозгард [16, с.296]. Гуфт: «Маро хушнуд кун ва илло назди шоҳ Ҳурмузд ва аз дасти ту тазаллум кунам» [16, с.298]. «Эй малик, бад-он миқдор ки мақдур доштам, ҷидду ҷаҳд намудам ва дар тафакхуси ҷунин мурғе саъй кардам [16, с.211]. Гуфтаанд, аз мумсик бахил сифла бадтар бошад, зеро ки бахил он бошад, ки қарам надорад, аммо аз моли худ баҳра дорад ва мумсик он аст, ки худ нахӯрад ва ба қасе қарам накунад [16, с.243]. Тартиби маҷмуи инҳо аз рӯи иҷмол он аст, ки ҳамаро ба ҷашми шафқат ва айни отифат бинад [16, с.251].

Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабие, ки аз забони қаҳрамонӣ персонажҳои ривояту ҳикоятҳо баён гардида аз нигоҳи шакли мазмун, муҳтаво равану суфта ва пурмазмуну хондабоб мебошад, ки ин гуфтаҳо вақти мутолиаи асар муайян мегардад. Воҳидҳои дар боло оварда шуда инҳоянд: «ҷидду ҷаҳд намудан» - кӯшиш кардан, талош варзидан; «ба қасе қарам накардан» - ёрӣ надодан; «ҷашми шафқат надоштан»-бараҳмӣ.

Гуфтан ҷоиш аст, ки осори мансури Ҳусайн Воизи Кошифӣ, асосан, осори дидактикӣ-ахлоқӣ аст, бинобар ин, муаллифи асар кӯшидааст, ки суханони ҳикматомез ва баландмазмунӣ омехтаи воҳидҳои фразеологӣ аз забони ҳуди ӯ чун шахси соҳибтаҷриба, ҳақими замона, муҳокимакунандаи вазъи аҳволи иҷтимоӣ ва ҳулосакунонда баён гардад. Аз ин ҷост, ки дар забони қаҳрамонҳои ҳикоятҳои таркиби асари мавриди баррасӣ қароргирифта, воҳидҳои фразеологӣ, ибораҳои маҷозӣ нисбатан камтар қорбаст гардидаанд.

б) Ибораҳои фразеологӣ исмӣ. Дар осори мансури Ҳусайн Воизи Кошифӣ ин гурӯҳи ибораҳои фразеологӣ низ истифода гардида, забони асарро суфтаву сайқал ва муассирнок сохтаанд. Аммо аз нигоҳи миқдор ибораҳои фразеологӣ ба ҷузъи арабӣ на он қадар зиёданд, ки ҳоло чанд мисол меоварем: Ва падари худ – Сабуктегинро зиёфате қард, ки хонсолори фалак базме ба он зебӣ надида буд, гӯши замон самоте ба он ороиш наштида [16, с.223]. Султон фармуд, ки он қадом боғ тавонад буд. Ҷавоб дод, ки он ниҳоли тарбият ва эҳсон дар бӯстони фузалову ҳукамо ва шуаро нишондан [16, с.223]. ..боғе сохт чун раъзаи ризвон дилкушо ва монанди фирдавс барин ҳайбатафзо чун бӯстони биҳишт тозаву хуррам ва аз ғояти таровату назҳат рашқи гулшани Ирам...[16, с.223]. ...зеро ки маҳрами асрор дар олам камтар аст [16, с.218]. ...ҳар ҷи бар сафҳаи андеша кашад қилқи ҳаёл...[16, с.228]. Яъне, то арӯси сухан дар паси пардаи туст, машшотаи машиятро ихтиёр боқист [16, с.248]. Агар хоҳад бар сарири нутқаш ҷилва диҳад ва агар хоҳад дар ниқоби одамаш бидорад [16, с.248]. Филҷумла ҷамъе, ки султонро аз эшон ҷора нест ё арбоби сайфанд, чун амирҳову элҷиён ва сипоҳиёну монанди он, ё асҳоби қаломанд [16, с.251]. ...ки ҳамаро ба ҷашми шафқат ва ҷашми отифат бинад [16, с.251].

Дар ин мисолҳо ибораҳои фразеологӣ «**хонсолори фалак**»-сардор, сарвари ташрифоти меҳмонӣ; «**гӯши замон**» - гӯши давр, олам; «**ниҳоли тарбият ва эҳсон**» - некӣ, саховат; «**равзаи ризвон**»-биҳишт; «**маҳрами асрор**» - пинҳон; «**қилқи ҳаёл**» - қалам; «**арӯси сухан**» - риштаи сухан, лаҷоми сухан ё бартарӣ; «**сарири нутқ**» - муассирӣ; «**ниқоби**

одам» - нестӣ, чизи набуда; «**арбоби сайф**» - сипохон; «**асҳоби қалам**» - аҳли зиё, котиб, надими дарбор; «**чашми шафқат**» - меҳр, меҳрубонӣ буда, дар тасвири воқеаҳои гуногун, манзарасозӣ ва тасвири ҷаҳони зоҳирию ботинии персонажҳо истифода гардида, муассирии суҳанро боз беш сохтаанд.

Дар осори мансури Хусайн Воизи Кошифӣ воҳидҳои фразеологӣ муродифоти ҷуфти арабӣ дар ҳикояҳои бадеии асари «Ахлоқи Муҳсинӣ» бештар ба назар мерасанд ва онҳо аз забони персонажҳои ҳикоятҳо оварда шудаанд, ки ин аз рӯи зарурият буда, теъдоди муродифоти ҷуфти арабӣ дар ин қабил ҳикоятҳо беш нестанд. Ҳоло чанд мисол меоварем ва пасон андешаву мулоҳизаҳои худро дар атрофи он баён мекорем:... дарвеш гуфт: «Шукри салтанат адл аст бар умуми оламиён... чихати аҳли истехқоқ муфрад доштан ва шукри **қудрату қувват** бар **очизону заифон** бахшидан...» [16, с.127]. Табассум карду гуфт:... Мол дар маърази **фанову завол** аст...[16, с.134]. Искандар ҷавоб дод, ки ... «тааммул мекунам, ... ба **тасарруфу тасхири** он намудан...» [16, с.136]. Падар ба ӯ навишт: «Эй писар, ҳақтаоло, ки иззатро офарид, **кулфату машаққатро** бо он қарин сохт... хатти подшоҳ иззи мамлакат аст ва ҳиссаи раъият **амну амон** ва истироҳат ... нашавад...[16, с.139]. Малик фармуд, ки шумо гумон мебаред, ки ман бар фавти ҳисси самъ мегирам, ҷӣ медонам, ки оқибати кор **футуру қусур** ба **қувваву хавос** роҳ хоҳад ёфт [16, с.147]. – Эй Рухуллоҳ, ҷаро забунӣ ин кас шудай? Ҳарчанд ӯ қаҳр мекунад, ту лутф менамояд ва бо он ки **ҷабру ҷафо** пеш мебарад, ту меҳру вафо пеш мефармояд [16, с.157]. ... султони вилояти Яман маро талабида ва ваъдаи **молу матоъи** фаровон намуда...[16, с.174]. Овардаанд, ки чун Абдулло Тоҳир ба ҳукумати Хуросон омада дар Нишопур нузул фармуда, **аёнӯ ашроф** ба саломӣ вай омаданд [16, с.175]. Овардаанд, ки дар ... иштиғол ба **айшу ишрат**...[16, с.131]. Пайваста хони инъом бигустурдӣ ва **хоссу оро** ба меҳмонӣ овардӣ...[16, с.181]. Агар **аҳду вафо** набошад, **тартибу низомӣ** ҷаҳон маҳву нобуд гардад...[16, с.185]. Гуфтанд, ки ҳар кӣ бисёр калом кунад, ӯро қаҳр намонад ва дар ҳабар омада, ки дар суҳани бисёр **ғалату сақати** бисёр аст [16, с.247]. Нӯшервон фармуд, ки қарнҳо бояд, ки то чунин маҷмӯе даст диҳад. Биёед, то ҳар яке суҳане бигӯем ва дарег бувад, ки аз мо асаре бар саҳифаи рӯзгор ёдгор намонад [16, с.248] .... То миёни мулозимон **киनावу ҳасад** пайдо нагардад [16, с.251]. Он бечора умед аз зиндагонӣ бурида дар гӯшаи қошона нишаст ва ба ноком шарбатӣ талхи **сабру таҳаммул** таҷарруз карда, мегуфт. Байт:

Дило, зи ҳоли бади худ ҷазаъ макун зинҳор.

Сабури бош, ки некӯ шавад ба охир кор [16, с.252].

Гуфт: «Дар **ақлу ғазл** ҷӣ гунаанд? Чун доирае, ки сару пояш натавон ёфт ва аввалу охираш натавон ёфт» [16, с.158]... То дар ҷашми хоссу ом **муқарраму муаззам** намоянд [16, с.258]. ...агар бандаро ба ҳар **сахву хатое** биронад, худро дар хидмат ориятӣ шиносад...[16, с.260]. ...яке аз бандагон ба хиёнати **фоҳиш**, гуноҳи **зишт** мулавлас гардад ва **таъзиб ва таъзиб** қобили ислоҳ набошад, салоҳ дар он аст, ки ӯро ба зудӣ нафӣ кунад, то дигар бандагон ба **муҳоварату мусоҳиба** ӯ ба дигарон тааддӣ накунад...[16, с.260].

Ҳамин тариқ, муродифоти ҷуфти арабии дар қолаби воҳидҳои фразеологӣ дар ҳикоятҳо истифодагардида аз забони персонажҳо ва ҳуди муаллифи асар барои таъсирбахш гардонидани матн ва ҷолиби диққат сохтани мазмуну мундариҷаи он истифода гардидаанд.

Дар осори мансури Хусайн Воизи Кошифӣ антонимҳои ҷуфтистеъмоли дар қолибҳои ибораҳои рехта ё воҳидҳои фразеологӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки ба асари адиб ҳусни тоза бахшидаанд. Антонимҳои ҷуфтистеъмоли дар ин қолиб омада дар осори мансури Кошифӣ якҷоя қорбаст гардида, зиддиятҳои маъноӣ баръало таҷассум мегардад: ...барои ҷаҳонگیرӣ аз сарҳади Рум бар азимати забти мамолики **Арабу Аҷам** барафрозад ва рикоби ҳумоюн ба чихати тасхири **барру баҳри** олам ҳаракат диҳад [16, с.135]. ...ва ҳулоса, шукргузори он аст, ки дар ҳоли **ҳашму ризо** ҷониби ҳақ фуру нагузори ва осоиши халқро бар осоиши худ муқаддам дорӣ...[16, с.127].

Бояд қайд намуд, ки дар асар бо ҷумлае вохӯрдан мумкин аст, ки 11 вожаи зидмаъно пай дар пай омадаанд ва ин вожаҳои ифодагари антонимики ба гурӯҳи антонимҳои ҷуфтистеъмол мансуб доништан мумкин аст:

Яъне ҳар як меҳоханд, ки зидди худро дафъ кунанд, балки чун ба ҳақиқат бингарӣ, **тавҳиду ширк** ва **караму бухл** ва **тақвову фисқ** ва **яқину шакк** ва **салоҳу фасод** ва **ҳасану қубҳ** ва **тавозуву такаббур** ва **хуббу бугз** ва **ҳаёву вақоҳат** ва ҳузуру ғафлат ва **рахмату қасоват** ва **ҳикмату маломат** ва монанди ин ҳамеша дар гӯшті аст, ки мадади сифоти писандида бошад, то ба қуввати риёзат хӯйҳои бадро зер кунад [16, с.267].

Тавҳид - 1] ягонагӣ, ваҳдат; 2] *динӣ* - эътиқод ба ягонагии Худо [16, с.185, 303]; **ширк** – *динӣ*, куфр, аз рӯи ақидаи ислом Худоро яккаву ягона надониста, ӯро шарикдор ҳисоб кардан [16, с.185, 591]. **Карам** маънии саховат, ҳиммат, кушодастӣ ва ҷавонмардиҳо дорад [16, с.184, 539]. Дар матн **карам** ба маънии саховат, ҳиммат ва **бухл** – бахилӣ, ҳасисӣ, мумсикӣ [16, с.184, 217] корбааст шудааст. **Тақво** – парҳезгорӣ, порсой, худотарсӣ [16, с.185, 351]; **фисқ** – берун шудан аз роҳи ҳақ ва дурустӣ, кардани корҳои ношоам, вайронии ахлоқ, фисқу фучур, фасоди ахлоқ [16, с.185, 435]. **Яқин** - вожаи мазкур дар луғат ба се маънӣ омадааст: 1] собитшуда, донисташуда; возех; бешак, бешубҳа, дуруст; 2] ҳақиқат, ростӣ, дурустӣ; 3] бовар, итминон, эътимод [16, с.185, 639]. Дар матн ба маънии бовар, итминон, эътиқод ва **шак [к]** – шубҳа, гумон [16, с.185, 559] корбааст шудааст. **Салоҳ** – дар луғат ба ду маънӣ омадааст: 1] некӣ, некукорӣ; 2] хайрият, ғоида, нафъ [16, с.185, 182], дар матн ба маънии некукорӣ ба кор рафтааст; **фасод** – дар луғат маъниҳои зиёдро ифода мекунад: 1] табоҳӣ, вайронӣ, бетартибӣ, зишткорӣ, бадахлоқӣ; 2] фитна, балво, исён, саркашӣ; 3] зоеъшавӣ, костан, камшавӣ ва беҳуда аз даст рафтан; нобудшавӣ; 4] вайроншавӣ ва аз ҳолати эътидол баромадани мизоч, фасодшавии хун, қувваи ҳозима [16, с.185, 425]. **Салоҳу фасод** дар матн ба маънои накукорӣ ва зишткорӣ ба кор рафтааст. **Ҳасан** – соҳиби ҳусн, зебо, хуб, неку ва исми хосси мард; номи набераи калонии Муҳаммад [с] [16, с.185, 736]. **қубҳ** – зиштӣ, бадӣ [16, с.185, 702]. Дар ҷумла **ҳасану қубҳ** ба маънии хубиву бадӣ ба кор рафтааст. **Тавозуъ** [ҳоксорӣ кардан, фурутанӣ намудан; ҳоксорӣ, фурутанӣ, шикастнафсӣ [16, с.185, 300] ва **такаббур** [мағрурӣ, гурур, худписандӣ [16, с.185, 308]] ба маънои ҳоксорӣ ва мағрурӣ корбааст шудаанд. **Хуб [б]** [дӯстӣ, дӯст доштан; меҳр, муҳаббат [16, с.185, 755]] ва **бугз** [кина, адоват, душманӣ [16, с.184, 217]] маънии дӯстиву душманиро доранд. **Ҳаё** [шарм, хичолат [16, с.185, 715]] ва **вақоҳат** [бешармӣ; беҳаёӣ; беадабӣ [16, с.185, 231]] ба маънои шарму бешармӣ истифода гардидаанд. **Раҳмат** 1) меҳрубонӣ, шафқат, ғамхорӣ, дилсӯзӣ; 2) *динӣ*, бахшоиши гуноҳ, авф, омурзиш аз тарафи Худо [16, с.185, 133] ва **қасоват** – дилсахтӣ, сангдилӣ, бераҳмӣ [16, с.185, 678]. Дар матн ба маънии ғамхорӣ ва бераҳмӣ ба кор рафтааст. **Ҳикмат** 1) илм, дониш; 2) доноӣ, хирадмандӣ, ғафлат; 3) ҳилм, бурдборӣ, таҳаммул; 4) адл, адолат, дод; 5) Қуръон, китоби муқаддас; 6) панд, андарз, сухани пандомез; **ба Лукмон ҳикмат омӯхтан** омӯхтани чизе ба касе, ки аъламтар аст; 7) сабаб ва иллати ягон ҳодиса, сирри ягон ҳодиса; **арзон бе иллат нест, қимат бе ҳикмат** [16, с.185, 528] ва **маломат** сарзаниш, накуҳиш, коҳиш, таъна [16, с.184, 746], дар ҷумла ба маънии панду сарзаниш омадаанд.

Ҳамин тавр, ибораҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабӣ ифодашаванда дар осори мансури нависанда бо як миқдори муайян истифода гардида, барои муассириву ҷаззобияти суҷаи асар мавриди истифода қарор гирифта, муассирии забони осори мансурро боз афзун намудааст. Ифодаҳои воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабӣ дар асар барои хонданбоб гардидани осори мансури Хусайн Воизи Кошиф сабаб гардидааст, ки дар ин бобат дар боло намунаи мисол оварда шуд.

Муқаррир: **Ҳомидов Д.** – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Бердиева, Т. Назарияи иқтибос / Т.Бердиева. - Душанбе, 1991. - 128 с.
2. Бухоризода, А. Саргузашти калимаҳо / А. Бухоризода. - Душанбе, 2005. - 234 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва орфология. Қисми 1. - Душанбе: Ирфон, 1973. - С.17-87.
4. Забони ҳозираи тоҷик. Лексика. - Душанбе, 1981. - 102 с.
5. Каримов, Ш. Семантикаи воҳидҳои луғавии ғазалиёти Ҳофиз / Ш. Каримов. - Душанбе, 1993. - 146 с.
6. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик / М.Н.Қосимова. - Душанбе, 2003. - 420 с.
7. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ. 1 / Ҳ. Мачидов. - Душанбе, 2007. - 242 с.
8. Муслимов, М. Воҳидҳои фразеологӣ забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ / М.Муслимов. - Душанбе, 2009. - 188 с.
9. Новиков, Л.А. Антонимия в русском языке / Л.А. Новиков. - М.: МГУ, 1973. - 290 с.

10. Талбакова, Ҳ. Луғати антонимҳои забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳ.Талбакова. – Душанбе, 2001. – С.3-15.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.: СЭ, 1969. – Ҷ.1. - 951 с. - Ҷ.2. – 948 с.
12. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома». - Душанбе: Адиб, 1992. - 496 с.
13. Ҷумъаев, М. Хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ / М.Ҷумъаев. - Душанбе: Эҷод, 2009. – 158 с.
14. Ширинбонуи Исматуллоҳ. Дафтари ишқ / Исматуллоҳ, Ширинбону. – Душанбе: Адиб, 2008. – 121 с.
15. Шокиров, Т. Адиб, забон ва услуб / Т.Шокиров. – Душанбе, 2001. – 174 с.
16. Хусайн Воизи Кошифӣ. Футувватномаи султони. Ахлоқи Муҳсинӣ. Рисолаи Ҳотамия. – Душанбе: Адиб, 1991. – 289 с.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОҒӢ БО ҶУЗЪИ АРАБӢ ДАР ОСОРИ НАСУРИ ХУСАӢН ВОИЗИ КОШИФӢ

Дар мақолаи мазкур воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабӣ дар осори мансури Хусайн Воизи Кошифӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақола зикр менамояд, ки воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабӣ дар забони тоҷикӣ ҳамчун воситаи муассири баён барои равшан ифода кардани фикр ва таъмини баҳолати фасоҳати сухан нақши муассиро соҳиб буда, онҳо дар ҳолатҳои гуногуни нутқ дар шаклҳои зиёде истифода шуда, бештар дар як матни алоқаманд (одатан дар як ҷумла) дучор мешаванд ва ба аломату ҳосият, амал ва ҳолатҳои муҳталифи объекти муҳокимашаванда далолат мекунад. Инчунин муаллиф ба он нукта ишорат менамояд, ки бо истифода аз воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабӣ эҷодкор аломату ҳосият ва образфароӣ манзарасозиро баён карда, муносибати худро нисбат ба он нишон медиҳад. Ин унсурҳои забонӣ дар баробари муродифот аз нигоҳи таъдод дар осори мансури Хусайн Воизи Кошифӣ хеле зиёданд. Мақоди мақола барои донишҷӯёни муҳаққиқони осори адабии асрҳои XV-XVI хеле муфид буда, барои таҳияи қорҳои илмӣ шоғирдона аз он баҳрабардорӣ намудан мумкин аст. Ҳамин тавр, ибораҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабӣ ифодашаванда дар осори мансури нависанда бо як миқдори муайян истифода гардида, барои муассири ҷазобияти суҷаи асар мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: муассирӣ, забон, вожаҳо, воҳидҳои фразеологӣ, ҷузъи арабӣ, вомвожа, вожагон, муассир, вижагӣ, муродифот, инкоршаванда, таҳқиқ, гурӯҳҳо, муқобилгузорӣ, таркиб, гурӯҳбандӣ, арабӣ, мафҳум, забон, калима.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С АРАБСКИМ КОМПОНЕНТОМ В ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХУСЕЙНА ВОИЗА КОШИФИ

В данной статье рассматриваются фразеологизмы с арабским компонентом в прозаических произведениях Хусейна Воизи Кошифи. Автор упоминает в статье, что фразеологизмы с арабским компонентом играют важную роль в таджикском языке как действенное выразительное средство для четкого выражения мысли и обеспечения зрелости и красноречия речи (обычно в одном предложении) и обозначают характеристики, действия и различные ситуации обсуждаемого объекта. Также автор указывает на то, что с помощью фразеологизмов с арабским компонентом выражаются особенности и свойства образных и пейзажных зарисовок и показано авторское отношение к ним. Эти языковые элементы, наряду с аллюзиями, очень многочисленны в прозаических произведениях Хусейна Воиза Кошифи. Материал статьи будет полезен студентам и исследователям произведений литературы XV-XVI веков и может быть использован для подготовки студенческих научных работ. Таким образом, фразеологические выражения и единицы, с арабским компонентом в определенном количестве используются в прозаических произведениях писателя для действенности и привлекательности предмета описания.

Ключевые слова: действенность, язык, слова, фразеологизмы, арабский компонент, гласный, лексика, действенный, специальный, союз, отрицание, расследование, группы, противопоставление, состав, группировка, арабский, концепт, язык, слово.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ARABIC COMPONENT IN THE PROSE WORKS OF HUSSEIN VOIZ KOSHIFI

This article deals with phraseological units with an Arabic component in the prose works of Hussein Voizi Koshifi. The author mentions in the article that phraseological units with an Arabic component play an effective role in the Tajik language as an effective expressive means for clearly expressing thoughts and ensuring maturity and eloquence of speech (usually in one sentence) and designate the characteristics, actions and various situations of the object under discussion. The author also points out that with the help of phraseological units with an Arabic component, the creator expresses the features and properties of figurative landscape creativity and shows his attitude towards it. These linguistic elements, along with allusions, are very numerous in the prose works of Hussein Voizi Koshifi. The material of the article is very useful for students and researchers of works of literature of the XV-XVI centuries and can be used to prepare student scientific papers. Thus, phraseological expressions and units expressed with an Arabic component are used in a certain amount in the prose works of the writer and they are used for the effectiveness and attractiveness of the subject of the work.

Key words: effectiveness, language, words, phraseological units, Arabic component, vowel, vocabulary, effective, special, union, negation, investigation, groups, opposition, composition, grouping, Arabic, concept, language, word.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зоиров Холмурод Сафаралиевич* – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав, унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ. **Суроға:** 735140, ш.Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Айнӣ, 67. Тел.: (+992) 000-09-72-47; 111-55-09-90

Сведения об авторе: *Зоиров Холмурод Сафаралиевич* - Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава, соискатель кафедры таджикского языка. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, ул. Айнӣ 67. Тел.: (+992) 000-09-72-47; 111-55-09-90

Information about the author: *Zoirov Kholmurod Safaralievich* - Tajik language of the Bokhtar State University named after N.Khusrav, applicant and department. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Str. Aini 67. Phone: (+992) 000-09-72-47; 111-55-09-90

КОРБУРДИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ҲИКОЯҲОИ АБДУСАЛОМ ДЕҲОТӢ

Сатторова Д.Қ.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар забоншиносии тоҷик доираи таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ аз ҷониби олимони барҷаста хеле васеъ гаштааст. Аввалин таҳқиқот оид ба воҳидҳои фразеологӣ ва хусусиятҳои он ба қалами академик А. Мирзоев тааллуқ доранд. Хизмати забоншиносони барҷаста М. Фозилов, Н. Маъсумӣ ва Ҳ. Мачидов дар шинохти амиқи воҳидҳои фразеологӣ нақши муҳим дорад. Минбаъд устодони дигар: Раззоқ Ғаффоров, Баҳриддин Камолиддинов, Худойдод Ҳусенов, Темур Мақсудов, Светлана Ҳушенова ва дигарон доир ба хусусияти воҳидҳои фразеологӣ ақидаҳои хешро рӯйи қалам овардаанд. Воҳидҳои фразеологӣ бо воҳидҳои синтаксисӣ низ робитаи қавӣ доранд.

Дар забоншиносии тоҷик солҳои шастуми асри гузашта илми фразеология хеле тақомул ёфт. Асари забоншинос С. Ҳушенова дар ин давра зери унвони «Воҳидҳои фразеологии изофии забони тоҷикӣ» рӯйи чоп омад. Забоншиноси машҳури дигар Ҳ. Мачидов рисолаи номзадӣ худро дар мавзӯи «Хусусиятҳои луғавию маъноии воҳидҳои фразеологии феълии забони тоҷикӣ» таълиф намуд. Асари нисбатан мукаммали муҳаққиқи мазкур минбаъд зери унвони «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик» таълиф гашта, ба таъб мерасад ва мукаммалтарин асари илмӣ таҳқиқотии Ҳ. Мачидов «Системаи фразеологияи забони адабии муосири тоҷик» мебошад, ки дар ин асар тамоми паҳлуҳои фразеологияи забони тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ҳ. Ҷалилов доир ба воҳидҳои фразеологӣ таҳқиқоти илмиро зери унвони «Хусусиятҳои сохтuriю маъноӣ ва вазифаҳои синтаксисии воҳидҳои фразеологӣ дар забони адабии муосири тоҷик» анҷом медиҳад ва дар ин асар воҳидҳои фразеологиро аз ҷиҳати сохту маъно ва муносибатҳои синтаксисашон мавриди таҳлилу омӯзиш қарор додааст. Ин таҳқиқот метавонад дар рушди инкишофи минбаъдаи фразеологияи забони тоҷикӣ нақши муҳиму барҷастае бозад.

Муҳаққиқони дигари тоҷик М. Юсупова ва Р. Саидов таҳқиқотҳои худро ба омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ бахшидаанд, ки дорои аҳамияти махсус аст. Р. Саидов оид ба воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ дастури таълимии аз чоп баровард, ки таҳқиқоти чандинсолаи хешро дар бораи воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ дар асоси маводи фаровони назми халқӣ рӯйи қалам овардааст.

Дар забоншиносии тоҷик қайдҳои алоҳидаро оид ба ибораҳои устувори рехта дидан мумкин аст. Чунин қайдҳои шарҳҳои алоҳида дорои аҳамияти зиёданд, зеро ки онҳо барои омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои фразеологияи тоҷик роҳ кушодаанд. Забоншиносони маъруфи тоҷик Мирзоев А., Ниёзӣ Ш., Тоҷиев Д., Маъсумӣ Н., Фозилов М., Мачидов Ҳ. дар асару мақолаҳоиашон доир ба ин масъала ақидаҳои худро ибраз доштаанд.

Чи тавре дар боло қайд кардем, масъалаҳои махсуси фразеология дар асару мақолаҳои забоншиносии солҳои 60-уми тоҷик инъикоси худро ёфтаанд. Шаҳодати ин гуфтаҳо ба вучуд омадани фарҳанги ибораҳои рехта [тартибдиханда М. Фозилов] мебошад, ки ҳафт ҳазор воҳидҳои фразеологӣ ва шарҳи онҳоро дар бар мегирад.

Таҳқиқоти муфиди Н. Маъсумӣ сабаб шуд, ки дар соҳаи омӯзиши забон ва услуби нависандагони ҷудогонаи тоҷик [аз ҷумла фразеологияи онҳо] як қатор асарҳои дигар ба вучуд оянд. Дар ин солҳо як силсила мақолаҳо, якчанд рисолаҳои илмӣ навишта шудаанд. Масъалаҳои доира, ҳаҷм, хосиятҳои муҳим ва гурӯҳҳои асосии воҳидҳои забони тоҷикӣ то андозае муайян гардиданд. Таҳқиқоти минбаъда аз ҷониби забоншиносони тоҷик дар самти фразеология гувоҳӣ аз он медиҳад, ки ин масъала дар соҳаи илми забоншиносӣ хеле муҳим ва баҳсталаб мебошад. Ба монанди, Дӯстов Ҳ. «Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар забони тоҷикӣ», Мирзоева М. «Лексическая и фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айни», «Воҳидҳои фразеологии асарҳои С. Айни ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ», Саломов М. «Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва мачозии фразеологии забони шеърӣ тоҷикӣ».

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки ҳарчанд дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба фразеологизмҳои забони тоҷикӣ таҳқиқоти зиёди илмӣ анҷом дода шуда бошад ҳам, вале масъалаҳои ҳалталаб ҳанӯз ҳам зиёданд.

Дар ташаккул ва ифодаи фикр пайвастиҳои устувори калимаҳо дар шакли ибора ва ифодаҳо ҳамчун унсурҳои тайёри нутқ истифода мешаванд. Чунин унсурҳои нутқро дар забоншиносӣ воҳидҳои фразеологӣ меноманд. Як қисми муҳимми таркиби луғавии забонро воҳидҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд. Воҳидҳои фразеологӣ як ҳиссаи калони боигарӣ ва ҳусну таровати ба худ хосси забони миллӣ ба шумор мераванд.

Дар ҷанд соли охир забоншиносони тоҷик ба омӯзиш ва таҳқиқи ҳарҷонибаи ин ганҷинаи бебаҳо камар бастаанд. Ин бесабаб нест, зеро он воситаи муҳимтарини бурроии нутқ буда, бадеият ва таъсирбахшии каломро таъмин менамояд, боигарии луғавӣ ва хусусиятҳои услубии забонро нишон медиҳад.

Воҳидҳои фразеологӣ дар таркиби луғавии забон қабати махсусро ташкил медиҳанд. Онҳо аз ҷиҳати мавқеъ, маъно ва вазифа ҷолибу устувор буда, дар илми забоншиносӣ хеле назаррас ва мавриди баҳс қарор гирифтаанд. Дар ин маврид фикри моро андешаҳои забоншиносии тоҷик Ҳ. Маҷидов таъвият мебахшад: «Воҳидҳои фразеологӣ ё фразеологизмҳо аз унсурҳои муҳимми забон ба шумор мераванд. Онҳо ҳамчун масолеҳи дар тули қарнҳо рехтаву устуворгардидаи забон дар шакли қолабҳои тайёр ва бо маъниҳои пешакӣ маълум истифода бурда мешаванд» [6, с.4].

Мувофиқи таснифоти воҳидҳои фразеологӣ онҳоро аз рӯи хусусияти маъноӣ, услубӣ ва сохторӣ гурӯҳбандӣ метавон кард, ки ин таснифот гуногунпахлу ва раванди мураккаби илмӣ ба шумор меравад. Дар мақола бо омӯзиши адабиёти илмӣ ва таҳқиқоти ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ таснифоти маъноиву услубӣ нақшабандӣ шуда, ҳамчунин сохтори воҳидҳои фразеологӣ баррасӣ мегардад.

Осори адибони адабиёти тоҷик маҳзани пурғановат ва манбаи пурарзишу гаронбаҳои забон эътироф шудааст. Аз ин рӯ, осори адабии Абдусалом Дехотӣ, ки яке аз ин гуна манбаъҳо ба шумор меравад, мавриди таҳқиқ қарор гирифт. Дар осори адибон бештар ҳаёти воқеӣ ва таҷрибаи андӯхтаи инсон тасвири бадеӣ мегирад. Забоншинос А. Шарофиддинова дар ин маврид фикри худро чунин баён менамояд: «Маҳз дар ҳамин қисмати тасвири асари бадеӣ истифодаи воҳидҳои фразеологӣ хеле фаровон ва сермахсул қорбаст шуда, онҳо низ тасвири воқеияти асари бадеиро пурзӯр мегардонанд» [15, с.19].

Идиомаҳо [ифодаи махсус] аз рӯи ифодаи маъно, ё худ ифодаҳои идиоматикӣ воҳидҳои фразеологӣ махсуси забонро ташкил дода, аз рӯи мазмуни яклухту пуробуранг ва сохти ба қисмҳо ҷудонашавандаи худ ба калимаҳо наздикӣ доранд. Чунончи, ифодаҳои серистеъмоли «гули сари сабад» (азиз, сара), «ҳар чӣ бодо бод» (таваккал), «салмаи сақат» (нолозим, барзиёд), «нури дида» (фарзанд), «дами гарм» (хӯроки гарм), «гӯш ба қимор» (хушёр), «арақи ҷабин рехтан» (меҳнати саҳт қардан), «ба ҷашм расидан» (намудор шудан):

“Агар зиёда аз ин муқобилӣ мекарданд, эҳтимол дошт, ки аз ҷони азишашон ҷудо шаванд” [4, с.36].

“Вай ба ҳоли танҳои худ гиря кард ва ба дарёи ғам фурӯ рафт” [4, с.36].

“Акнун мардуми ҷамоа ҳар пагоҳ гӯш ба қимори қаромоти нав ба нави эшон шуда меистоданд” [4, с.42].

“...ҳамаи мо як одам, бояд ҷамъ шуда, аз як гиребон сар бароварда қоре кунем, ки ҳам қори дунё буд шаведу ҳам амри худо” [4, с.43].

“Дар Майдони Сурх навбат ба навбат дастаҳои мусиқӣ пайдо шуда, гулгулаи оҳангҳои иди фатҳ ва зафарро ба осмонҳо мерасонанд” [4, с.157].

Идиомаҳо мисли ҳамаи ибораҳои фразеологӣ маъноӣ яклухт дошта, ду ва ё зиёда калимаҳои таркиби ифодаи идиоматикӣ як маъноӣ бутун ва ба қисмҳо ҷудонашавандаро ифода менамоянд. Масалан, ифодаҳои «дили касе кашол» (хоҳишманд будан), «дил қандан» (дилхунук шудан), «гӯши касеро тофтан» (касеро танбех додан), «об гирифтан» (сабзидан), ҷашм дӯхтан (дидан), оташ гирифтан (дар ғзаб шудан) ва монанди инҳо аз ҳамин қабиланд.

“Ҷашму ҳуши ҳар як кас ба ду нуқта: Соати Кремл ва ба рӯи марқади Ленин, дӯхта шудааст” [4, с.157].

“Архивбек якбора **отаи гирифта**, вадаррас зада рафт” [4, с.104]. Мувофиқи гуфтаи Виноградов В. ибораҳои фразеологиро аз ҷиҳати маъноӣ чузъҳо ва таносуби маъноӣ умумӣ ба се гурӯҳ тақсим мекунад: а) ибораҳои рехта; б) таркибҳои фразеологӣ, в) ифодаҳои фразеологӣ [2, с.45].

Забоншиноси тоҷик Ҳ. Маҷидов хусусиятҳои гуногуни воҳидҳои фразеологиро ба назар гирифта, қайд мекунад, ки «... чунин воҳидҳои фразеологиро, ки ду ва ё зиёда аз он маъноҳои фразеологӣ бо ҳам алоқамандро ифода карда метавонанд, воҳидҳои фразеологӣ сермаъно ё полисемӣ меноманд [6, с.45].

Ин фикрро чунин фаҳмидан метавон, ки дар забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологӣ ҳастанд, ки якчанд маъноӣ ба ҳам наздикро ифода мекунад. Масалан, ибораи «по дароз кардан»-ро дар матни зерин мебинем:

*«Аслан ҳамин рӯза барои шумо барин бекорхӯчаҳо бароварда шудагӣ; баъди хӯрдани сахарӣ як хоб мекунад-то қариби пешин, баъди пешин то вақти аср боз баҳузур **по дароз мекунад**» [4, с.24].*

Ибораи фразеологӣ «по дароз кардан» хоб рафтан, дам гирифтани, якпахлу хоб рафтан дар заминаи маънии аслӣ ба вучуд омадааст. Инчунин ин ибора ба маъноӣ маҷозӣ низ дар истеъмол аст, ки маъноӣ беҳуш шудан, мурданро дорад.

Ибораи фразеологӣ «чашм пӯшидан» ба маъноӣ маҷозӣ қатъи назар кардан аз чизе, нодида гирифтани, хобидан ва мурданро мефаҳмонад. Нависанда мазмунҳои зеринро дар ҳикояҳои ӯ кор фармудааст:

*«Лекин аз ин ҳам **чашм пӯшидан** мумкин нест, ки идораи журнал баъзан ба муаллифони ҷавобҳои нимдунбул (ё ба ибораи халқӣ «думаш дар хӯрчин») менавишт, ки танҳо боиси тааҷҷуб мешуданд» [4, с.123].*

*«Охир ҳамин ғаму андуҳҳо ва «доги фарзанд» ўро ба бистари беморӣ афканд ва пас аз чанд рӯз касал хоб кардан **аз олам чашм пӯшид**» [4, с.38].*

Абдусалом Дехотӣ дар ҷумлаи якум се таъбири халқиро истифода бурдааст: чашм пӯшидан, ҷавобҳои нимдунбул ва думаш дар хӯрчин, ки дуи охир қисми аз носоҳеҳ будани ҷавоби саволро дорад. Чашм пӯшидан дар ин ҷумла маъноӣ қатъи назарро дошта бошад, дар ҷумлаи дигар ба маъноӣ мурдан омадааст.

С. Ҳалимов қайд мекунад, ки «ибораҳои рехта ҳамчун яке аз қисматҳои муҳими таркиби луғавии забон таърихан ташаккул ва таркиб ёфта, дар осори манзуми ин асрҳо то андозае инъикос ёфтааст. Дар ғазал, қасида, достонҳо ибораҳои рехта, зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун материали тайёри забон истифода шудаанд» [12, с.34].

На танҳо осори манзум, балки осори мансур низ бо чунин дурдонаҳои зебо таъсирбахш оро дода шудааст. «Боигарии забон,-менависад Маъсумӣ, - пеш аз ҳама, аз боигарии фонди асосии луғавӣ, таркиби луғавии он ва баъд ибораҳои махсус идиомаҳо, зарбулмасал ва мақолҳо иборат мебошад» [7, с.23].

Таркиби ибораҳои фразеологӣ ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ аз калима ва иборасе иборат мебошанд, ки онҳоро нависанда барои ба тасвир мувофиқ омадан интихоб менамояд ва онҳо дар асар мавқеи муайян доранд. Нависанда ба хоҳири воқеию халқӣ ва муҳташами пурҷозӣба шудани суханаш ё асараш хеле моҳирона ва санъаткорона аз чунин ибораҳои махсус фаровон истифода бурдааст. Чи тарзе ки дар боло қайд шуд, дар баъзе ҳолатҳо нависанда дар як ҷумла чанд ибораи фразеологиро кор фармудааст, ки ин аз тарзи баён ва услуби махсуси адиб дарак медиҳад.

Фраземаҳо гурӯҳи дуҷумла маъноии воҳидҳои фразеологиро [ифодаҳои воҳиди структурии забон] ташкил медиҳанд. Фраземаҳо низ монанди идиомаҳо пуробуранг ва образнок буда, мундариҷаи яклухт ва сохту таркиби доимӣ доранд. Лекин дар ташаккули маъноӣ яклухт ва сохти онҳо як дигаргунӣ дида мешавад, ки хосси ҳамин гурӯҳ аст. Забоншинос Маҷидов Ҳ. қайд мекунад, ки «фраземаҳо аз гурӯҳҳои дигари семантикӣ маҳз бо тарзи махсуси ташаккули маъноӣ яклухти худ фарқ мекунад. Агар маъноӣ бутуни ифодаҳои идиоматикӣ дар натиҷаи тағйирёбии куллии маъноӣ ҳамаи чузъҳои таркибӣ ба вучуд ояд, пас мундариҷаи яклухти фразема дар заминаи маҳдудшавӣ, дигар шудан, тағйирёбӣ, вобаста шудани маъно ба ё доираи истеъмоли як ё якчанд чузъи таркибӣ суръат меёбад» [6, с.81].

Абдусалом Дехотӣ ба хотири мукаммалии тасвири бадеӣ ва инъикоси воқеии забони персонажҳо дар ҳикояҳои худ ин гуна фраземаҳоро хеле бомаврид истифода намудааст:

*“Офтоб, ки гоҳо дар зерӣ парчаҳои абр пинҳон шуда, гоҳе баромада ба шӯҳии духтарони шӯхушанг тақлид кардани мешуд, аз ин шӯҳии бемаҳалаи **хичолат кашида**, парчаҳои абрро аз пеши рӯи дур андохт...”* [4, с.158].

*“Қадамов дигар чизе нагуфту кепкаширо ба сараш **качу килеб** пахш карда баромада рафт”* [4, с.104].

Фраземаҳо чун идиомаҳо мазмуну мундариҷаи яклухт дошта, тағйирнопазиранд. «Аз идиомаҳо ба қадри муайян фарқи маъноӣ доранд. Чунончи, дар «аҳли байт», «вартаи ҳаёт», «беди маҷнун», «нону намак», «мардумакӣ чашм», «фиреб хӯрдан», «хичолат кашидан», «пой кашидан», «саҳт тарсидан» ва мисолҳои ба инҳо монанд калимаҳои «байт, варта, маҷнун, намак, мардумак, хӯрдан, кашидан, расидан» аз ҷиҳати маъно ва ё истеъмоли маҳдуд мебошанд» [4, с.64].

*“Вой, мани гаранг, **фиреб нахӯрда мурам-э!**...”* [4, с.136].

*“**Аҳли маҳалла**, одамони касбу корҳои гуногун – коргарон, хизматчиёни идораҳо, коркунони савдо, муаллимони мактабҳои олии миёна, донишҷӯён, занони соҳибхона... ҳам дар ин ҷо манзилу макон доранд”* [4, с.137].

Баъзан ибораҳои ёфт мешавад, ки ҳосси забони осори нигорандаанд. Ба монанди «диёри сарсонӣ», «шаллоқҳои обӣ-нонӣ», «қилутмаси аробагузар», «сои тавачҷух» ва ғайра.

Ибораи «диёри сарсонӣ» дар матн ба маънои беҳонаю дар, бемакони будан омадааст: *«Дар он вақт бояд Бобораҳмати бечора бо як пиразан ва духтарчаи кӯчакаш дар **диёри сарсонӣ** умраширо бо ғами манзилковӣ гузаронад...* [4, с.7].

*«Чанде аз бачаҳо ҳам **шаллоқҳои обӣ-нонӣ хӯрда**, чир-пирашон баромад»* [4, с.68].

*«Каси номаълум ба дилаш мегузаронд: «хайр намедонам-дия, лекин мулло акем аз ҷӯраҳои **қилутмаси аробагузар**» барин менамояд»* [4, с.69].

Фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ бошанд, ифодаҳои устуворе, ки маънои яклухти онҳо дар асоси маъноҳои луғавии калимаҳои таркибияшон ба вучуд меоянд. Ифодаҳои рехтаи «афту андом, худ ба худ, масти хоб, доруи дармон, хатти никоҳ, ангушти шаҳодат, арзиши асли, соли нав, ба камол расидан, давра нишастан, роҳ рафтан» ва монанди инҳо ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд:

*“Алопархон, шумо гӯшна мондагӣ барин, гӯшт меҳӯред-мӣ” – гуфта ҳурмат мекарданд, акнун **худ ба худ** аз вай дур шудан гирифтанд”* [4, с.39].

*“Мӯйсафед **худ ба худ** тафсида алав гирифта рафт”* [4, с.43].

*“Аз **афту андоми** онҳо ғаму гусса меборид”* [4, с.43].

Маънои яклухти ин қабил фразеологизмҳо ба ҷамъи маъноҳои ҷузъҳои таркибии онҳо баробар меояд. Масалан, маънои яклухти ифодаҳои устувори «ниҳоят дараҷа, тани сикат, қабат ба қабат» ва монанди инҳо аз маҷмуи маъноҳои таркибияшон ба вучуд омадаанд.

Ифодаҳои ғайриидиоматикӣ ҳодисаҳои воқеии ҳаёт, ашё, аломату хусусият, амалу ҳолат ва монанди инҳоро дар шакли ифодаҳои таркибӣ тасвир мекунанд.

Вожаҳои, ки дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ меоянд, маънои аслии худро гум карда, ба маънои маҷозӣ меоянд. Воҳидҳои фразеологӣ хусусияти образнокӣ доранд. Аз ин рӯ, Абдусалом Дехотӣ ин ибораҳоро бо хусусиятҳои ҳосси худ мавриди истифода қарор додааст. «Таркибҳои фразеологӣ, - қайд мекунад Шанский, - аз ибораҳои рехта ғайр аз дигар аломатҳои асосӣ, ки фарқ мекунанд, аз ҷиҳати обурани бадеӣ низ фарқи муайян доранд [14, с.46].

*«Аммо худи меҳмон ва шарикӣ ҷинойтҳои ӯ **гӯсолаи ҳаром мурдагӣ** барин чашишонро ало карда хомӯш монда буданд»* [4, с.75].

*«Дар ғапзани ва хатнависӣ ҳам зиёдтар тезӣ дошт чунон бидиррас мезад, ки **лабаи ба лабаи намечасид**»* [4, с.74].

*«Нагз **бахра мебарам**, - гуфт Шитоб бо чашимони айёронааш ба ман як нигоҳи маънидор карда, - корҳо ванг... ҳар хел лавҳаҳоро тарҷума мекунам...»* [4, с.76].

«Инишооллоҳ шумо барин буродарҳомо зинда бошанд, ман **чоряки арзан барин гам намехӯрам**» [6, с.70].

«Мавқеи мачоз, -қайд мекунад Талбакова Ҳ.- дар сермаъношавии воҳидҳои фразеологӣ хело намоён буда, дар асоси мачозонидан маъноҳои нави фразеологӣ ба вучуд меоянд» [11, с.19].

Таъбирҳои фразеологӣ таъкид мекунад Н. Маъсумӣ, «монанди гурӯҳҳои ҷудогонаи луғавӣ ба соҳаҳои гуногуни зиндагонӣ дахлдор буда, хусусият, руҳия, характер, идея ва амалиёти гуногуни одамонро ифода мекунанд» [7, с.145]. Масалан, таъбири «нури чашм» [фарзанд] -ро аз назар мегузаронем: Дар ҷумлаи якум ҷузъҳо аз ҳамдигар ҷудо оянд, дар ҷумлаи дуюм нависанда аз ин ибора як калимаи мураккаб сохтааст:

1. «Орзуи дилаи ҳамин буд, ки **нури чашми** худ Ҳамидаро бо дастии худ калон қунад ва ба шавҳар бидиҳад» [4, с.8].

2. «Домулло риши худро бо даст шона карда истода гуфт:

-Ҳа, нуричашмро ба мактаб овардед — мӣ» [4, с.17].

Доираи истифодаи воҳидҳои фразеологӣ васеъ буда, дар забону адабиёти бадеӣ гуногунии шаклу намуд ва мазмун он равшан аён гашта, дар ин маврид тасвири забони нависанда барҷаста менамояд. Аломатҳои ибораҳои фразеологӣ дар кӯтоҳии шакли ифода ва устувории анъанавии онҳо муайян мегардад. Нависанда барои халқӣ ва оммафаҳм шудани асараш бояд бештар аз боигарии фразеологӣ забони халқ истифода барад. «Аз забони халқӣ – гуфтугӯӣ гирифта шудани таъбирҳо аз он маълум мешавад, ки ҳамаи калимаҳо, хусусияти грамматикӣ ибораҳо ба хусусиятҳои забони зинда мувофиқат мекунанд» [12, с.55].

Абдусалом Дехотӣ низ ин нуктаро ба назар гирифта, аз таъбирҳои халқӣ самаранок истифода бурда, ҳар яки онро дар мавриди худ истифода намудааст:

«Акнун мардуми ҷамоа ҳар пагоҳ **гӯш ба қимори** каромоти нав ба нави эшон шуда меистоданд» [4, с.42].

«Гӯш ба қимор» маънои ташнаи хабари нав, ҳушёрро дорад.

«Манаҳ тасфидан». Ин таъбир дар ҳолатҳои истифода мешавад, ки гӯянда ба завқ омада аз ҳар тараф сухан мегӯяд:

-Қосим ака,- гуфт вай дар миёни роҳ истода, -дар ин ҷо аз гап гап баромаду **манаҳ тафсид**; як вақт як ҳикояи аҷоиб шунда будам, акнун ба шумо гуфта диҳам [4, с.50].

Ҷумлаи фразеологӣ «нони эшон аз нав ба равған гӯтид»-ро нависанда барои тасвири зиндагии эшонҳои қалбакӣ, ки худро доно тарошида, бо ин роҳ мехоҳанд мардумро фиреб диҳанд, истифода бурдааст. Яъне, аз нав давлатманд, соҳиби иззату обрӯ ва молу мулк шуданро ифода намудааст:

«Муридҳои пештараи чандин солҳо боз бегона шуда рафтагӣ ҳам аз дуру наздик омада ба эшон боз ихлос бастанд, **нони эшон аз нав ба равған гӯтид**» [4, с.47].

Таъбирҳои фразеологӣ хусусият, руҳия, характер ва амалиётҳои гуногуни одамонро ифода мекунанд, зеро ба соҳаҳои гуногуни зиндагӣ вобастагӣ доранд. Нависанда ибораҳои фразеологиро ба мақсаде меорад, ки руҳияи қаҳрамони асари ӯ ба хонанда намоён шавад.

Дар эҷодиёти Абдусалом Дехотӣ воҳидҳои фразеологӣ устувору рехта баъзан барои ифода намудани мафҳумҳои динию хурофотӣ истифода гардидаанд. Дар ҳикояи «Қурбони лайлатулқадр», ки сар то по аз киноя иборат аст, нависанда ба воситаи персонажи марказии худ Собир шайхҳо ва эшонҳои риёкору фиребгарро мазаммат менамояд:

«**-Як бозори тез** бошад, ки кас ҳамаи ин **молҳои дупоро** рама карда бурда фурӯшаду моли чорпо харад! – мегуфт вай» [4, с.26].

Ибораи фразеологӣ «бозори тез» ба маънои бозори хуб, савдояш хеле зиёд, пур аз харидор. «Молҳои дупо» гуфта нависанда шайху муфтиҳӯрони риёкорро дар назар дорад.

Дар забони зиндаи халқ як гурӯҳ воҳидҳои фразеологӣ ҳастанд, ки ниҳоят пуробуранг буда, забонро таъсирнок мегардонанд.

Нависанда ибораҳои мавриди истифода қарор додааст, ки махсус ба ягон ҳодиса ё воқеа хосанд. Масалан, ҳангоми ягон воқеаи нохуш руҳ додан сабабгори он, албатта,

танбеҳ дода мешавад. Дар ин маврид, ин қабил ибораҳо кор фармуда мешаванд: «ҳақоратҳои дастабиринҷӣ», «шаллоқҳои обӣ – нонӣ», «мурғи посӯхта» ва монанди инҳо:

«Ғавғои: «туфлиш домод гум шудааст. Бечора ду рӯз пеш аз тӯй ба 150 сӯм харида буд...» ҳамаро дар ҳайрат андохт. Ҳар кас як касро дузд гумон мекард. Якчанд тамошобинҳои либосашон як қадар қуҳна будагӣ ба дузди шубҳа карда шуда **ҳақоратҳои дастабиринҷӣ шуниданд**» [4, с.68].

«Чанде аз бачаҳо ҳам шаллоқҳои обӣ - нонӣ хӯрда, чир-пирашон баромад» [4, с.68].

«Мирусӯф бегоҳат шуда **мурғи посӯхта барин** ба ҷаҳор тараф медавид ва ҳар касро аз сар то пой даст-даст карда медид» [4, с.68].

Ибораҳои рехтаи фразеологӣ дар забон мавқеи махсус доранд, зеро онҳо ниҳоят пуробуранг ва таъсирбахш буда, доираи истеъмолашон васеъ аст. Хусусияти дигари ин ибораҳо дар он аст, ки онҳо ба дигар забонҳо тарҷума намешаванд. Бисёр вақт семантикаи ибораҳои рехта бо маънои калимаҳои онро ташкилдиханда мувофиқат намекунад. Ин қабил ибораҳоро Абдусалом Деҳотӣ дар ҳикояҳои хеле зиёд истифода намуда, кӯшиш намудааст, ки ҳар яки онҳо мавқеъ ва ҷойи худро дошта бошанд ва дар ин кор муваффақ низ шудааст. Ҷузъҳои таркибии идиомаҳо пурра ба маънои маҷозӣ меоянд, ба маънои аслии худ омада наметавонанд:

«Фарқ надорад, он тавр гӯяд ҳам мешаваду ин тавр гӯяд ҳам, ин гапи маълум, ҳудаиш медонад, - гӯён Туробӣ шартӣ миёни сухани маро бурида, ҳудаиш монанди оби новаи осӣб шаррас занонда, **гап болои гап рехтан гирифт**» [4, с.76].

«Якчанд сол боз камина аз пушти тарҷумаҳои майда-ҷуйда **таъмини маишат карда гаштаам**» [4, с.77].

«Аввал **чаши келинат сиҳат-саломат равшан шавад**, баъд номи бача худ ба худ ёфт мешавад» [4, с.80].

Фарқи воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун унсури луғавию фразеологӣ аз рӯйи сохтор, таркиб, маъно ва вазифа аз дигар воҳидҳои синтаксисӣ: калима, ибора ва ҷумла зиёд ба назар мерасад. Воҳидҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, дар заминаи маънои маҷозии калимаҳо ба вучуд меоянд ва дорои маънои ялхути ягона буда, рехтаи устуворанд: оби хунук ба сар рехтан «дили касеро хунук кардан», якто дуто нашудан «камбағал, нодор», ов барор накардан «ба мақсад нарасидан, гӯш ба дод омадан, «дилгир шудан», даври даврон надидан «ба орзу нарасидан», алифро таёқ нагуфтан «шаҳси нодон, ноухда», гавҳари ноёб «азиз, беҳтарин»:

«... аммо барои Каримҷон ин таклифи модараиш гӯё **як сатил яҳоб** буд, ки нохост ба сараиш рехтанд» [4, с.82].

«Аз шунидани қиссаҳои арӯскобии модараиш гӯиш **Одил ба дод омад...**» [4, с.93].

«Падарат раҳматӣ, - гуфта гап сар кард вай дар сари дастархон, ҳангоми ҷойнӯши, - як умр нимчабаққол шуда **аз дунё гузаштанду яктаашон ҳаргиз дута нашуд**» [4, с.92].

«Бо вучуди хомфарбеҳӣ ва ҳарсасзанон роҳ гаштаниш дар як ҳафта бисёр хонаводаҳои духтардорро давр зада баромад ва ба қавли ҳудаиш, «**оваиш барор накард**» [4, с.93].

«Зиёданисо мисли шавҳараиш **алифро таёқ намегӯяд, вай нимча-есрак бошад, ҳам, савод дорад**» [4, с.93].

«Ҳама: «**келиниш гавҳари ноёб**»... гуфта таъриф мекунад» [4, с.94].

Ҳамчунин воҳидҳои фразеологӣ амалу ҳаракат ва ҳолатеро ифода менамоянд, ки аз ягон ҷиҳат ба ҳуди инсон алоқаманд аст: касеро аз роҳ баровардан «ба бегоҳагӣ баромадан», сирру пиёз «рафтор», дил сиёҳ кардан «сухани нохуб», савдои қулай «савдои хуб»:

«Келини беимонам **писарамро ҳам аз роҳ баровардааст**» [4, с.95].

«Э-ҳе, кай боз ман нописанд шуда мондам? – дод зад Зиёда то таги дари кӯча баромада, ҳоли шӯт аз кор биёд, то ҳама **сирру пиёзатро дона-дона гуфта боб накунонам**, номам Зиёданисо набошад» [4, с.95].

«Махсуми Коҳиш... ҳам дар кӯчаю бозор ва ҳам дар хонаиш бо ягон баҳона ҷанҷол хезонда **дили мардумро сиёҳ мекард**» [4, с.101].

«Ба мардакам як **савдои қулай рост омадааст**» [4, с.135].

Хулоса, воҳидҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ фаровон буда, дар таркиби луғавии забон қабати махсусро ташкил медиҳанд. Дар чанд соли охир забоншиносони тоҷик ба омӯзиш ва таҳқиқи ҳарчонибаи ин ғанҷинаи бебаҳо камар бастаанд. Ин бесабаб нест, зеро он воситаи муҳимтарини бурроии нутқ буда, бадеият ва таъсирбахшии каломро таъмин менамояд, боигарии луғавӣ ва хусусиятҳои услубии забонро нишон медиҳад. Воҳидҳои фразеологӣ барои пуртаъсирӣ ва ифоданокии фикри гӯянда ва нависандагон истифода бурда мешаванд. Донишмандону адибон ба фразеологизмҳо, хусусан, ифодаҳои халқӣ баҳои баланд додаанд ва онҳоро ҳамчун гавҳари бебаҳои забони хеш мавриди истифода қарор додаанд.

Муқарриз: *Насруллоев М.* – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода

АДАБИЁТ

1. Абдукодиров, А. Забон ва услуби Мирзо Турсунзода / А.Абдукодиров. – Душанбе: Дониш, 1978. – 124 с.
2. Виноградов, В.В. Проблемы русской стилистики / В.В. Виноградов. – Москва: Высш. школа, 1981. – 300 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – Ҷ.1. – 356 с.
4. Дехотӣ, А. Кулӣёт. Чилди 3 / А. Дехотӣ. – 1966. – 367 с.
5. Дӯстов, Ҳ. Воҳидҳои фразеологӣ ташбеҳӣ дар забони тоҷикӣ / Ҳ. Дӯстов. – Душанбе, 2015. – 140 с.
6. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
7. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 294 с.
8. Мирзоева, М. Лексическая и фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айни / М. Мирзоева. – Душанбе, 2017. – 400 с.
9. Рубинчик, Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А. Рубинчик. – Москва: Наука, 1981. – 274 с.
10. Саломов, М. «Вижагиҳои савтӣ, маъной ва маҷозию фразеологияи забони шеърӣ тоҷикӣ» / М. Саломов. – Душанбе: Пойтахт, 2017. – 266 с.
11. Талбакова, Ҳ. Истеъмоли калимаҳои ифодакунандаи касбу ҳунар [дӯзандагӣ] дар «Маъвои дил»-и Р.Чалил / Ҳ. Талбакова // Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе: Нашри УДТ, 1973. – С.71-80.
12. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик [асрҳои XI-XII] / С. Ҳалимов. – Душанбе, 2002. – 96 с.
13. Хусенов, Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айни / Х. Хусенов. – Душанбе, 1973. – 255 с.
14. Шанский, Н.И. Основа словообразовательного анализа / Н.И. Шанский. – М., 1953. – 156 с.
15. Шарофиддинова, А. Воҳидҳои фразеологӣ осори Айни. Монография / А.Шарофиддинова. – Тошкент, Yangi nashr, 2016. – 160 с.

КОРБУРДИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ҲИКОЯҲОИ АБДУСАЛОМ ДЕХОТӢ

Дар мақола сухан дар бораи истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ меравад. Дар ташаккул ва ифодаи фикр пайваستҳои устувори калимаҳо дар шакли ибора ва ифодаҳо ҳамчун унсурҳои тайёри нутқ истифода мешаванд. Чунин унсурҳои нутқро дар забоншиносӣ воҳидҳои фразеологӣ меноманд. Як қисми муҳими таркиби луғавии забонро воҳидҳои фразеологӣ ташкил медиҳад. Воҳидҳои фразеологӣ як ҳиссаи калони боигарӣ ва хусну таровати ба худ хосси забони миллий ба шумор мераванд. Дар аввали солҳои сиюм Абдусалом Дехотӣ ҳамчун адиби ҷавон ба майдони адабиёт ворид шуда, бо асарҳои гуногунжанру гуногунмавзӯи худ дар байни хонандагон шухрат пайдо намуд. Нависанда осори адабии хешро дар баробари калимаҳои аслии тоҷикӣ бо ибораҳои фразеологӣ бою рангин сохтааст. Воҳидҳои фразеологӣ, ки аз забонҳои дигар дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ мо мушоҳида намудем, барои пуробурангу муассир сохтани эҷодиёти нависанда истифода шудаанд. Дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ воҳидҳои фразеологӣ низ хеле зиёд истифода шудаанд. Абдусалом Дехотӣ доир ба масъалаҳои гуногуни даврони худ як қатор асарҳои пурмазмуну барҷастае офаридааст. Муаллифи мақола кӯшиш намудааст, ки дар мақолаи худ воҳидҳои фразеологиро мавриди паҷуҳиш қарор диҳад. Ҳамин тавр, истифодаи бомавриди воҳидҳои фразеологӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Дехотӣ дар мақола ба таври умда таҳқиқ гардидааст.

Калидвожаҳо: Абдусалом Дехотӣ, ҷустуҷӯи эҷодӣ, жанр, калима, иқтибос, ибораҳои фразеологӣ, қаҳрамон, забони тоҷикӣ, нависанда, асари бадеӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ОБОРОТОВ В РАССКАЗАХ АБДУСАЛОМА ДЕХОТИ

В статье рассматривается вопрос об использовании фразеологических оборотов в рассказах Абдусалома Дехоти. В развитии и производстве мысли используются устойчивые связи слов как готовые варианты речи. Эти варианты речи в языкознании называются фразеологическими единицами. Одну из частей лексического состава языка составляют именно фразеологические единицы в качестве особого компонента. Фразеологические единицы выявляют индивидуальную красоту и богатство национального языка. В начале тридцатых годов Абдусалом Дехоти вошел в литературу как молодой писатель и прославился среди читателей произведениями

разной тематик и жанров. Наряду с оригинальными таджикскими словами писатель украсил свои литературные произведения фразеологическими оборотами. Отрывки из других языков в рассказах Абдусалома Дехоти используются для того, чтобы сделать творчество писателя было ярким и эффектным. Абдусалом Дехоти создал ряд интересных и ярких произведений по различным проблемам своего времени. Автор статьи постарался, в своей статье провести исследование по изучению фразеологических оборотов. Таким образом, в статье особое внимание уделено использованию фразеологических оборотов в рассказах Абдусалома Дехоти.

Ключевые слова: Абдусалом Дехоти, творческий поиск, жанр, слово, цитата, фразеологические обороты, герой, таджикский язык, писатель, художественное произведение.

ON THE USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ABDUSALON DEHITI'S STORIES

The article considers the use of phraseological units in Abdusalon Dehiti's stories. The thought stable relations of words as ready versions of the speech are used for the development and pronunciation of. These versions of the speech in linguistics are called phraseological units. One of parts of lexical structure of language is made by phraseological units as a special component. Phraseological units reveal individual beauty and richness of national language. In the beginning of the 30th years Abdusalon Dehiti came to the literary arena as a young writer and became famous among the readers with his works in different genres and different themes. The writer made his works colourful besides of the aboriginal Tajik words with the borrowing words, namely with the phraseological units. The phraseological units, which we can see in the Abdusalon Dehiti's stories, are used for making more colourful and more impressive the works of the writer. In the stories by Abdusalon Dehiti are used a lot of phraseological units. Abdusalon Dehiti wrote a number of meaningful and outstanding works according to the different problems of his time. The author of this article tries to analyse the phraseological units in her article. So, the phraseological units of the stories written by Abdusalon Dehiti are shown in the article.

Key words: Abdusalon Dehiti, creative researches, genre, word, phraseology, phraseological units, hero, Tajik language, writer, literary work.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сатторова Дилрабо Қаҳоровна* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, муаллими калон, кафедраи забони тоҷикӣ. **Суроға:** 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. Тел.: (+992) 901-30-36-91, 980-88-78-90

Сведение об авторе: *Сатторова Дилрабо Кахоровна* – Таджикский международный университет иностранных языков им.С.Улугзаде, старший преподаватель, кафедра таджикского языка. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992) 901-30-36-91, 980-88-78-90

Information about the author: *Sattorova Dilrabo Qahorovna* - Tajik International University of Foreign Languages named after S.Ulughzoda, senior lecturer of the Department of Tajik language. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Muhammadiev Str., 17/6. Phone: (+992) 901-30-36-91, 980-88-78-90

*Орзуева П. Ҷ.***Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон**

Ҷумлаҳои мураккаб яке аз масъалаҳои асосии грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик ба ҳисоб мераванд. Махсусан, дар забони адабии ҳозираи тоҷик қисми ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мавқеи махсус доранд. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳи забоншиносон ба сохту таркиби чунин воҳиди нутқ бештар ҷалб гардидааст. Дар забон ҷумлаҳои мураккаби тобеъ робитаҳои мураккабтарини байни ҳодисаҳои ҳастиро ифода менамоянд. Аз ин лиҳоз, қисмҳои таркибии онҳо дар асоси алоқаҳои мураккабтари мантиқии сабабӣ, замонӣ, натиҷагӣ, шартӣ ва ғайра, байни ашёҳо ва ҳодисаҳо ба ҳам алоқаманд мегарданд. Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҷумлаҳои сода ба ҳам пайванд гардида, яке дигареро аз ягон ҷиҳат эзоҳ медиҳанд. Қисмҳои пурқунанда ва тафсилдиҳанда (ҷумлаҳои пайрав) моҳиятан ба қисми асосӣ (сарҷумла) вобаста шуда, ҳамчун натиҷаи талаботи зарурии он ифода меёбанд. Қисмҳои тобеъ, ки аз як тараф, ҳамчун ҳиссаи таркибии сарҷумла воқеъ шаванд, аз дигар тараф, бо хусусияти тобей ва моҳияти шарҳу эзоҳи худ, аз вай фарқ мекунанд.

Забоншиноси тоҷик Ф. Зикриёев доир ба робитаи мазмунӣ доштани ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла дар “Куллииҳои осор” нуқтаи назари хешро чунин баён намудааст: “Ҷумлаҳои пайрав, ки бо сарҷумла алоқаи зичи мазмунӣ дошта, ба он аз ягон ҷиҳат тобеъ мебошанд, танҳо дар ҳолати якҷоя бо сарҷумла ифода гаштан қобили адои вазифаи худ шуда метавонанд. Вобаста ба ин роли ҷумлаҳои пайравро қисман ба роли калима ё ибораҳои таркиби ҷумла баробар кардан мумкин аст” [1, с.17]. Аз ин рӯ, ҷумлаҳои пайрав бо аъзоҳои ҷудогонаи ҷумлаи асосӣ, яъне сарҷумла муносибатҳои гуногун дошта метавонанд. Ҷумлаҳои пайрав нисбат ба сарҷумла барои эзоҳи фикр ва ё пурра кардани тафсил додани он, барои ҷудо кардани фикри яқум, алоқаманд ва монанди ин хизмат мекунанд.

Ҷумлаи пайрав, ки ба сарҷумла аз ҷиҳати маъно вобастагӣ дорад, дар бисёр мавридҳо фикри дар сарҷумла ифодашударо эзоҳ медиҳад ва ин вобастагӣ дар тобеияти грамматикӣ ифода меёбад. Сарҷумла бошад, ба ҷумлаи пайрав тобеияти грамматикӣ надошта, ба он аз ҷиҳати маънои умумӣ алоқаманд аст. Ҷумлаҳои пайрави сабаб дар ҳар ҳолат ҳам, хоҳ ҷумлаҳои пайрави сабаб барои эзоҳи хабари сарҷумла оянд ва хоҳ барои эзоҳи ҳоли сабаб ва таркиби он воқеъ шаванд, аз ҷиҳати сабаб ва барои ҷиҳати ба вуқӯъ омадани ҳаракату амали сарҷумла, аломати он ва ҳолату вазъияти содиршавии онро нишон медиҳанд.

Дараҷаи тобеияти ҷумлаҳои пайрави сабаб ба сарҷумла як хел нест. Баъзе ҷумлаҳои пайрав чун ҷумлаи содаи пурра намудор шуда, барои эзоҳи фикри дар сарҷумла гуфташуда хизмат мекунанд ва ба воситаи ин вазифа воқеъ мегарданд. Ҷумлаҳои пайрави сабабе, ки бар эзоҳи сарҷумла омадаанд, бо он ба воситаҳои гуногуни синтаксисӣ алоқа пайдо мекунанд, ки намоёнтарин ва серистеъмолтарини онҳо пайвандакҳо ва интонатсия мебошанд. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки сарҷумла ва ҷумлаи пайрави сабаби эзоҳии он ба воситаи пайвандакҳо ба ҳам алоқаманд шудаанд, аз ҷиҳати иҷрои вазифа як хел нестанд. Иҷрои вазифаи чунин ҷумлаҳои пайрав вобаста ба калимаҳои нисбӣ, пайвандакҳо ва ҷойгиршавии аъзоҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав ҳар хел аст. Чи тавре ки дар китобҳои дарсӣ қайд гардидааст, “ҷумлаи пайрави сабаб сабаби он чизеро, ки дар сарҷумла гуфта шудааст нишон медиҳад” [8, с.124]. Ин вазифаи умумиест, ки ба ҳамаи ҷумлаҳои пайрави сабаб танҳо аз ин нуқтаи назар нигоҳ карда, онҳоро аз ҳамдигар фарқ накардан дар доираи китобҳои дарсӣ, ки онҳо қоидаҳои асосӣ ва хеле умумиро дар бар мегиранд, маҳдуд шуданро ифода мекунанд.

Доир ба робитаи мазмунӣ ва вазифаҳои эзоҳии ҷумлаҳои пайрави сабаб ба сарҷумла забоншиноси тоҷик Ш. Рустамов ақидаи худро чунин баён намудааст:

“Чумлаҳои пайрави сабаб ҳар як вазифаро вобаста ба фикри дар сарчумла гуфташуда, вобаста ба шароит ва вазъияти ба амал омадани сарчумла, ки он, албатта, ба таркиб ва сохти он низ дахл дорад, иҷро менамоянд. Аз ин ҷост, ки чумлаҳои пайрав аз рӯи вазифа ва мавқеи истеъмолиашон як хел нестанд, онҳо вазифаҳои мухталифи эзоҳиро иҷро менамоянд” [9, с.12]. Аз ин лиҳоз мо тасмим гирифтем, ки ин ҷо дар бораи вазифаҳои гуногуни эзоҳии чумлаҳои пайрави сабаб бо сарчумла дар забони тоҷикӣ сухан намуда, мувофиқати сохторӣ ва маъноии ин чумлаҳоро бо чумлаҳои пайрави сабаби забони англисӣ муқоиса намоем:

а) Чумлаи пайрави сабаб, ки зарурати воқеъ гардидани амали сарчумларо нишон медиҳад

Вақте ки чумлаи пайрав бар эзоҳи ин вазифа меояд, аз як тараф, зарурати воқеъ гардидани амали сарчумларо эзоҳ диҳад, аз тарафи дигар, ҳатмӣ будани онро таъкид месозад ва баъзан барои ҳатмӣ будани он далел шуда меояд. Дар ин гуна вазифа хабари чумлаи пайрав метавонад бо замонҳои мухталиф ва шаклҳои гуногуни сиғаи хабарӣ ва хабарҳои номӣ ифода ёбад. Аммо хабари сарчумла, ки воқеъ гардидани чумлаи пайравро ногузир мегардонад, бо як оҳанги махсус ва аксар бо сиғаи амрӣ ифода меёбад. Азбаски характери вобастакунӣ ба сарчумла хос буда, чумлаи пайрав маҳз барои эзоҳи он хизмат мекунад, мутобиқати шаклҳои феълии сарчумла ва чумлаи пайрав ба сарчумла вобаста мебошад, на ба чумлаи пайрав. Сарчумла чумлаи пайравро водор менамояд, ки дар шакли барои сарчумла мувофиқ воқеъ гардад. Нақши барандагӣ ва мутобиққуниро иҷро намудан вазифаи шаклҳои феълии сарчумла мебошад, шаклҳои феълии чумлаи пайрав бошанд, вазифаи мутобиқшавиро иҷро менамоянд.

Инро дар мисоли чумлаи пайрави сабаб, ки ногузирии воқеъ гардидани амали сарчумларо шарҳ медиҳад равшан дидан мумкин аст, чунки аксари хабари сарчумлаи чумлаи мураккаби тобеи типи мазкур бо сиғаи амрӣ ифода меёбад. Шаклҳои феълии чумлаи пайрав бошанд, асосан бо намудҳои гуногуни сиғаи хабарӣ ифода меёбанд, ки онҳо аз ҷиҳати замон низ мухталифанд. Масалан: **Ту тамошо кун, ки ман аз инҳо ҷӣ навъ ниқори худро мегирам** [1, с.113]. Дар чумлаи мазкур хабари сарчумлаи чумлаи мураккаби тобеъ бо сиғаи амрӣ ифода ёфтааст, шакли феълии чумлаи пайрави сабаб бошад, бо сиғаи хабарӣ ифода ёфта, бо пайвандаки **ки** ба сарчумла тобеъ гардидааст. Хабарӣ сарчумла нисбат ба хабари чумлаи пайрав дар замонҳои гуногун ифода ёфтааст. Яъне, хабари сарчумла дар замони ҳозира омада, чумлаи пайрав дар замони оянда ифода ёфтааст. Дар ин чумла, **ту тамошо кун**, сарчумла буда, **ман аз инҳо ҷӣ навъ ниқори худро мегирам**, чумлаи пайрави сабаб маҳсуб меёбад, ки бо пайвандаки **ки** ба сарчумла тобеъ шудааст. Дар тарҷумаи чумла ба забони англисӣ низ хабари сарчумла бо сиғаи амрӣ ифода ёфта, чумлаи пайрави сабаб бо сиғаи хабарӣ нишон дода шудааст. Аммо дар чумлаи забони англисӣ пайвандаки **ки-that** истифода нашудааст ва ҷойи пайвандакро интонатсияи оҳанг гирифтааст: **Just you watch how I get my own back on them** [13, с.132]. Дар чумлаи мазкур низ хабари сарчумла бо сиғаи амрӣ ифода ёфта, хабари чумлаи пайрав бошад бо сиғаи хабарӣ ифода ёфтааст. Чумлаи пайрави сабаб ба сарчумла ба воситаи пайвандаки **ки** тобеъ шудааст. Хабарӣ сарчумла дар шакли замони ҳозира омада, хабари чумлаи пайрав дар шакли замони оянда воқеъ гардидааст.

б) Чумлаи пайрави сабаб ҳолати воқеъ гардидани амали сарчумларо нишон медиҳад

Дар забони адабии тоҷик чумлаҳои пайрави сабаб, ки бар эзоҳи ҳолати воқеъ гардидани амали сарчумла омадаанд, ба таври фаровон истеъмол меёбанд. Ин ҳолатро аз амал ҷудо тасаввур намудан имконнопазир аст, он доимо ба амал вобаста аст. Аз ин рӯ, ин гурӯҳи чумлаҳо ҳолатро дар истисно не, балки дар алоқаи бо амал доштаашон эзоҳ медиҳанд.

Забоншиноси тоҷик Ш. Рустамов ин тип чумлаҳои пайрави сабабро аз ҷиҳати маъно ва вазифа чунин тасниф намудааст: 1) Чумлаҳои пайрави сабаб ҳолати воқеъ гардидани амали сарчумларо ба таври умумӣ нишон медиҳанд. Ба хабари сарчумлаи ин гуна чумлаҳои мураккаб вобаста шуда омадани аъзоҳои пайрави ҳол шарт нест. Ҳолати эзоҳталаб бевосита бо ҳуди хабари сарчумла ифода ёфта ҳам метавонад [9, с.15]. Масалан: **Азбаски шогирдони тағоиям ҳамагӣ ба домullo баробар фарёд мекашиданд, ман гумон мекардам, ки барои ягон чизро фаҳмида гирифтани ҳеҷ имконият нест** [1, с.140]. Дар

тарчумаи чумла ба забони англисӣ низ ҳолати иҷро гардидани амали сарчумла ба таври умумӣ ифода ёфта, ба ҷойи пайвандаки **азбаски** пайвандаки **whereas** истифода шудааст: *Whereas with my uncle's students making as much noise as he did, there seemed no chance that anyone would learn anything* [13, с.159]. Дар чумлаи зерин дар забони тоҷикӣ пайвандаки **чун** истифода шудааст, вале баръакс дар забони англисӣ пайвандак истифода нашудааст. Аммо моҳияти ифодаи маъноии чумлаҳо дар ҳар ду забон ба ҳам мувофиқат мекунад: *Чун хоб ғалаба кард, ба хона омадам, ки бихобам* [1, с.104]. *Feeling sleepy, I came home to lie down* [13, с.124]. Дар ин намуд чумлаҳо аксар вақт калимаҳое, ки ҳолати воқеъ шудани амалро нишон медиҳанд, дар таркиби хабар меоянд ва ҳолату амал омехта мешаванд.

2) Чумлаҳои пайрави сабаб, ки ҳолати воқеъ гардидани амали сарчумларо ба таври конкрет нишон медиҳанд. Ба хабари сарчумлаи ин гуна чумлаҳои мураккаби тобеъ одатан аъзоҳои пайрави ҳол вобаста шуда меоянд. Чумлаи пайрави сабаб ба туфайли ҳамин аъзоҳои пайрав воқеъ мегардад. Агар аз таркиби сарчумла он аъзоҳои пайрав истисно карда шавад, эзоҳталабии сарчумла барҳам меҳӯрад ва ба истеъмоли чумлаи пайрави сабаб ҳеҷ гуна ҳоҷате намоишонад [9, с.15-16]. Масалан: *Ба фаҳми ман дарсгӯии имоми деҳаи мо аз дарсгӯии ӯ беҳтар буд, чунки дар пеши имом талабаҳо ором менишастанд ва ӯ ба оҳистагӣ дарс медод* [1, с.140]. Агар аз ин чумла ҳоли тарзи амали **ором** ва **ба оҳистагӣ** истисно карда шавад, ба омадани чумлаи пайрави сабаб ҳеҷ гуна зарурат намоишонад. Дар муқоисаи чумла ба тарчумаи забони англисӣ низ дар таркиби сарчумла омадани ҳоли тарзи амал ба назар мерасад, ки он бо калимаҳои **quietly** ва **calmly** ифода ёфтааст: *I thought that even our village imam taught better than he did; for it most of the imam's pupils understood nothing at least they all sat quietly and he taught calmly...* [13, с.159]. *Ҳамаи ин духтархонум Скетчердро хафаю хашимгин мекунад, зеро ҳадаи табиатан вазифашинос, дақиқкор ва серталаб мебошад* [12, с.54]. *This is all very provoking to Miss Scatcherd, who is naturally neat, punctual and particular* [14, с.77].

в) Чумлаи пайрави сабаб ҳолати воқеъ гардидани амали сарчумларо вобаста ба объект эзоҳ медиҳад

Чумлаҳои пайраве, ки ҳолати воқеъ гардидани амали сарчумларо эзоҳ медиҳанд, хусусияти дугонагӣ доранд. Онҳо аз як тараф, сабаби дар ҷунин ҳолат воқеъ гардидани амали сарчумларо нишон диҳанд, аз тарафи дигар, хабари сарчумларо пурра мекунад. Ба ақидаи забоншинос Ш. Рустамов хусусияти дугонагии чумлаҳои пайрави типӣ мазкур вобаста ба хабари сарчумлаанд, ки онҳо хусусияти вобастакунӣ ва эзоҳталабӣ доранд. Агар дар таркиби сарчумла аъзои пайрави пуркунандаи бевосита бо пешоянди **аз** омада бошад, чумлаи пайрав характери соф сабабӣ мегирад ва бо сарчумла аксар бо пайвандакҳои хосси сабабӣ тобеъ мешавад” [9, с.17]. Масалан: 1. *Ӯ чор сол аз ман калонтар буд, зеро ман ҳамагӣ даҳ сол доштам* [12, с.8]. *He was four years older than I, for I was but ten* [14, с.18]. 2. *Лаҳзаҳое буданд, ки аз даҳшат комилан худро мебохтам, зеро на аз таҳдидҳои ӯ ва на аз латуқубҳои ӯ химоягари доштам* [12, с.8]. *There were moments when I was bewildered by the terror he inspired, because I had no appear whatever against either his menaces or his inflictions...* [14, с.19].

Дар чумлаи якум дар таркиби сарчумла аъзои пайрави пуркунанда бо пешоянди **аз** омадааст ва чумлаи пайрав характери сабабӣ гирифта, бо пайвандаки хосси сабабии **зеро** ба сарчумла тобеъ шудааст. Дар муқоиса бо тарчумаи чумла ба забони англисӣ бошад, ба ҷойи пешоянди **аз** пешоянди забони англисӣ **than** истифода шудааст ва чумлаи пайрав ба сарчумла бо пайвандаки хосси сабабии **for** тобеъ шудааст. Дар чумлаи дуюм бошад, дар забони тоҷикӣ пешоянди **аз** ҳам дар таркиби сарчумла ва ҳам дар таркиби чумлаи пайрав омада, чумлаи пайрав характери сабабӣ гирифтааст ва бо пайвандаки хосси сабабии **зеро** ба сарчумла тобеъ шудааст. Дар муқоиса бо тарчумаи чумла ба забони англисӣ дар таркиби сарчумла ба ҷойи пешоянди **аз** пешоянди забони англисӣ **by** истифода шудааст, аммо дар таркиби чумлаи пайрав пешоянди **аз-by** истифода нашудааст. Чумлаи пайрав бошад, ба воситаи пайвандаки сабабии забони англисӣ **because** ба сарчумла тобеъ шудааст.

Тибқи маводҳои бадастомада мушоҳида мешавад, ки дар аксар мавридҳо ҳангоми тарчумаи чумлаҳо аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ ё баръакс дар таркиби сарчумла омадани пуркунандаи бевосита бо пешоянди **аз** дар ҳар ду забон мувофиқат мекунад.

Гарчанде номувофиқати ин пешоянд дар баъзан мавридҳо ба таври истисно ба назар мерасад.

г) **Чумлаҳои пайрави сабаб ба ин ё он сифат молик будани предмети сарчумларо нишон медиҳанд**

Ин гурӯҳи чумлаҳои пайрави сабаб ба ин ва ё он сифат молик будани предметҳои дар сарчумла номбаршударо эзоҳ медиҳанд, ки он сифатҳои хосси он предмет мебошад, ё ки аломати аз дигар ҳамчунсонаш фарқкунандаи он ба ҳисоб мераванд. Хусусиятҳои хосси чунин чумлаҳои пайрави сабабро забоншиноси тоҷик Шарофиддин Рустамов чунин шарҳ медиҳад: “Яке аз хусусиятҳои хосси чунин чумлаҳои мураккаби тобеъ аз он иборат аст, ки дар он сарчумла аксар вақт дар шакли чумлаи номуайяншахс воқеъ мегардад, аз ин рӯ, предмете, ки аломати он эзоҳ дода мешавад, бештар чун пуркунанда ва аломати он чун пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта ва ё дар таркиби хабар ҳамчун қисми номӣ ба амал меояд” [9, с.18]. Масалан: 1. Устуғон калон ва пайҳояш сахт буд, **бинобар ин**, акаам бо ду даст устуғонро нигоҳ дошта бо зӯри дандон пайҳояшро канда мегирифт [1, с.160]. The bone was big and the sinews were tough, so my brother held the bone in both hands and began gnawing on the meat [13, с.180].

Хусусияти дигари чунин намуди чумлаҳои мураккаб дар он аст, ки дар онҳо чумлаи пайрави сабаб бештар дар аввал меояд, дар натиҷа маънои эзоҳии чумлаи пайрав суҷуда, ба ҷойи дуҷумла мегузарад, маънои эзоҳӣ сабаби воқеъ шудан ва чун далел истифода шудани чумлаи пайрави сабаб қариб баробар мушоҳида карда мешавад. Масалан: **Азбаски** он ҳавлӣ меҳмонхона надошт, ӯ аз мадрасаи Фатҳулло Қӯшбегӣ, ки ба ҷойи мо наздик буд, як ҳучра ёфта буд ва дар он ҷо дарсгӯӣ мекард [1, с.140]. Дар тарҷумаи чумла ба забони англисӣ низ чумлаи пайрав дар аввали чумла омада, пайвандаки **азбаски** бо пайвандаки забони англисӣ **since** ифода ёфтааст: **Since** this did not have a guest room he rented a cell at the Fathullo madrasa, which was near our place, and taught there [13, с.159].

Инчунин чумлаи пайрави сабаб ба сифати кам ё зиёд доро будани яке аз предметҳои дар сарчумла бударо эзоҳ медиҳад: ...чун дар он рӯзгорон на шоназанин ҳамвор, на зулфони дароз мӯда буданд, гесувони сиёҳи ӯ дар шақиқаҳояш ба шакли фатилаҳои калон-калон ҳамоил буданд... [12, с.46]. Дар тарҷумаи чумла ба забони англисӣ сохтори чумлаи пайрав нисбат ба забони тоҷикӣ фарқ кардааст. Дар чумлаи забони англисӣ аввал сарчумла омадааст, чумлаи пайрав бошад баъд аз сарчумла дар ҷойи дуҷумла омадааст ва пайвандаки забони тоҷикӣ **чун** бо калимаи **according** ифода ёфтааст: ... on each of her temples her hair, of a very dark brown, was clustered in round curls, **according** to the fashion of those times, when neither smooth hairs nor long ringlets were in vogue [14, с.67].

Чумлаи пайрави сабаб зиёд молик будани предмети сарчумларо шарҳу эзоҳ медиҳад, ки ин бартарӣ ба воситаи пасванди дараҷаи қиёсисоз ифода гардидааст. Масалан: **Азбаски** Абдулло калонсолтар ва ҳам як дараҷа дағалтар буд, духтарон вайро намефоронданд ва аз муомилаҳои ӯ мекебиданд [1, с. 80]. **Since** Abdullo was older than I, and also more uncouth, the girls did not like him and avoided him [13, с.100]. Дар чумлаҳои мазкур ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам забони англисӣ сохтори чумлаи пайрави сабаб мувофиқат намудааст ва калимаҳои **калонтар** ва **дағалтар**, ки дар чумлаи забони англисӣ ҳамчун **older** ва **more uncouth** тарҷума шудааст, сифати зиёд молик будани предмети сарчумларо шарҳу эзоҳ дода, бо пасванди дараҷаи қиёсӣ **тар** ва дар забони англисӣ бо пасванди **er** ва сифати **more** ифода гардидааст.

д) **Чумлаи пайрави сабаб, ки барои исботи фикри сарчумла истифода мешавад**

Яке аз хусусиятҳои хосси аз дигар гурӯҳҳо фарқкунандаи ин намуд чумлаҳои пайрави сабаб, пеш аз ҳама, дар он аст, ки онҳо фикри дар сарчумла гуфташударо исбот менамоянд. Масалан: 1. ... ман заррае хоҳиши дар байни меҳмонон будан надоштам, **чунки** ин меҳмонон ба ман кам таваҷҷуҳ мефармуданд... [12, с.26]. Дар чумлаи забони англисӣ низ сохтори чумлаи пайрави сабаб ба забони тоҷикӣ мувофиқ афтада, чумлаи пайрав барои исботи фикри сарчумла омадааст ва бо пайвандаки **for**, ки ба ҷойи пайвандаки забони тоҷикӣ **чунки** омадааст, ба сарчумла тобеъ шудааст: I had not the least to go into company, **for** in company I was very rarely noticed...[14, с.14]. 2. Ман ҷогаҳи худро гун медоштам, **зеро** Бесси чиддан амр дода буд, ки то бозгашташ ин корро сомон диҳам [12, с. 28]. Дар чумлаи мазкур *ман ҷогаҳи худро гун медоштам*, сарчумла буда, *Бесси*

қиддан амр дода буд, ки то бозгаштаи ин корро анҷом диҳам, чумлаи пайрави сабаб маҳсуб меёбад. Дар ин маврид, чумлаи пайрав бо пайвандаки **зеро** фикри дар сарчумла ифодаёфтаре исбот намудааст. Дар муқоиса бо тарҷумаи чумла ба забони англисӣ бошад, барои исботи фикри сарчумла ба чумлаи пайрав пайвандак истифода нашудааст. Яъне, дар чумлаи забони англисӣ ба ҷойи пайвандаки **зеро** чумлаи пайрав ба воситаи интонатсия, яъне оҳанги овоз ба сарчумла тобеъ гардида, фикри дар сарчумла гуфташударо исбот намудааст: I was making my bad; having received strict orders from Bessie to get it arranged before she returned [14, с.44].

Чумлаҳои пайрави сабаб, ки фикри дар сарчумла ифодагардидаро исбот менамоянд, аз ҷиҳати маъно ва вазифаашон низ як хел нестанд. Ин намуд чумлаҳои пайрави сабабро забоншинос Ш. Рустамов ба ду гурӯҳ тақсим намудааст [9, с.19]. 1) Чумлаҳои пайрави сабаб, ки барои исботи фикри дар сарчумла гуфташуда далели реалӣ ва раднашаванда ба шумор мераванд. Масалан: 1. Хонаро сардии рутубатнок фаро гирифта буд, чунки онро **аҳён-аҳён** гарм мекунонданд [12, с.12]. Дар чумлаи мазкур фикри дар сарчумла ифодаёфта бо далели дар чумлаи пайрав омада асоснок карда шудааст, ки далели реалӣ ва раднашавандаи он ба ҳисоб меравад. Яъне, далели сардии хона, ин **аҳён-аҳён** гарм кардани он мебошад. Дар муқоиса ба тарҷумаи чумла ба забони англисӣ низ айнан ба сохту маънои чумлаи забони тоҷикӣ мувофиқат намудааст. Дар чумлаи англисӣ ба ҷойи зарфи замон **аҳён-аҳён** зарфи замони забони англисӣ **seldom** истифода шудааст: This room was chill, because it **seldom** had a fire [14, с.24]. Дар ин гуна чумлаҳои мураккаби тобеъ ғўяндаи сухан чумлаи пайрави сабабро барои исботи сухани худ ҳамчун далел нишон медиҳад, сарчумла чун даъво ва чумлаи пайрав чун далел воқеъ мегардад: 2. **Азбаски** ин одати доимии хоҷагон будааст, саисҳо ба ин кор моҳир шуда буданд [1, с.143]. Дар муқоиса бо чумлаи забони англисӣ чумлаи пайрав пеш аз сарчумла бо пайвандаки **since** омада, фикри дар сарчумла гуфташударо бо далел исбот намудааст: **Since** this had long been the khoja's custom, their servants were by now expert at abetting it [13, с.162].

2) Чумлаи пайрави сабаб, ки барои исботи фикри сарчумла далели раднашаванда ба ҳисоб намеравад. Дар таркиби сарчумлаи ин хел чумлаҳои мураккаб одатан калимаҳои модалӣ, ки онҳо ба фикри дар асоси чумлаи пайрав гуфташуда тобишҳои гуногун медиҳанд: 1. Ин ҳама **бояд** ба назари ман бихишти маҳз метофт, чунки ман дар зерӣ ҳилаву талаи доимӣ зистан одат кардам [12, с.18]. Дар тарҷумаи чумлаи забони англисӣ ба ҷойи калимаи модалӣ **бояд** калимаи модалӣ забони англисӣ **should** истифода шудааст: This state of things **should** have been to me a paradise of peace, accustomed as I was to a life of ceaseless reprimand and thankless fogging [14, с.32].

Дар таркиби сарчумлаи ин гуна чумлаҳои мураккаби тобеъ асосан калимаҳои зерин истифода мешаванд: **бояд, шояд, эҳтимол, зоҳиран, тахмин, магар, оё** ва баъзе калимаву ибораҳои туфайлӣ истифода мешаванд: **аз афти кор, ба гумони ман, ман гумон кардам...** . Дарачаи истеъмолии ин калимаву ибора ва чумлаҳо як хел набуда, серистеъмолтарини онҳо калимаҳои **бояд** ва **магар** маҳсуб меёбанд. Масалан: 1. ... ман **бояд** худро саодатманд ҳис менамудам, **зеро** аз Ридҳо касе дар хона ҳузур надошт [12, с.18]. Дар чумлаи забони англисӣ ба ҷойи калимаи модалӣ **бояд** калимаи модалӣ забони англисӣ **ought** истифода шудааст, ки зарурати иҷрои амалро ҳамчун амри уҳдадорӣ ва вазифадор будан ифода менамояд: ...I **ought** to have been happy, **for** none of Reed's were there [14, с.32].

Чумлаҳои пайрави дар боло зикргардида ҳақиқатан воқеъ гардидаанд, аммо онҳо барои фикри дар сарчумла баёнгардида далели ҳақиқӣ ба ҳисоб намеравад. Фикри ҳулосавии дар асоси чумлаи пайрав баровардаи сарчумла раднашаванда ба шумор намеравад, чунки мумкин аст ин чумлаи пайрав чумлаи пайрави сабаби дар натиҷаи дигар воқеа ба амал омада бошад, ки калимаҳои модалӣ ва дигар калимаҳои, ки дар дохили сарчумла вуҷуд доранд, ба он далолат мекунанд. Дар ин хусус забоншиноси тоҷик Ш. Рустамов нуқтаи назари хешро чунин баён намудааст: “Агар калимаҳои модалӣ дар таркиби чумлаи пайрав оянд, чумлаи пайрав реалӣ будани худро аз даст медиҳад ва воқеъ гардидани он шубҳанок мешавад ва вай аз далели исбот ба объекти муҳокима табдил меёбад” [9, с.21].

Ин ақида дар асари нависандаи англис Шарлота Бронте, “Чен Эйр” хеле хуб ба назар мерасад: 1. Ҳамчунин гуфт, ки дӯсти бехтарини ман буд, бинобар ин, ман **бояд** бобати ӯ хайрхоҳона сухан гӯям ва миннатдорона ёд оварам [12, с.38]. ... and she told me to remember that she had always been my best friend, and to speak of her and be grateful to her accordingly [14, с.58]. Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ калимаи модалии **бояд** ҷумлаи пайрави сабабро ба объекти муҳокима табдил додааст, ки баъд аз пайвандаки сабаби **бинобар ин** омадааст. Дар муқоиса бо ҷумлаи забони англисӣ бошад, пайвандаки сабаби **бинобар ин** ҳамчун **and** тарҷума шудааст ва калимаи модалии **бояд** бо калимаи **accordingly** ифода ёфта, дар охири ҷумлаи пайрав омадааст. Яъне, хангоми тарҷумаи ҷумлаҳо аз забони тоҷикӣ ба англисӣ маънои ҷумлаҳо якхела боқӣ монда, танҳо сохтори ҷумлаҳо ва ҷойи калимаҳои модалӣ тағйир ёфтаанд.

Омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки вазифа ва маъноҳои гуногуни эзоҳии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар ду забон ҳам тоҷикӣ ва ҳам англисӣ хеле васеъ ва мукаммал мебошанд. Ҷиҳатҳои асосӣ ва вазифаҳои эзоҳӣ ва маъноҳои асосии ин тип ҷумлаҳои пайравро дар ду забон мо бояд боз ҳам васеътару мукаммалтар мавриди таҳқиқот қарор диҳем ва мувофиқати сохтори маъноии ҷумлаҳои пайрави сабабро дар забонҳои таҳқиқшаванда ба таври бояду шояд омӯзем.

Муқарриз: *Каримов Ш.Б.* – д.и.ф., дотсенти ДДОТ ба номи С.Айнӣ

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо, чилди якум / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. - 352 с.
2. Арзуманов, С. Забони Тоҷикӣ / С. Арзуманов, А. Сангинов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 414 с.
3. Бернацкая А.А. Синтаксис сложного предложение (сложносочинённое, сложноподчинённое предложение косвенная речь) / А.А. Бернацкая, Н.П. Забытов. – Красноярск, 1989. – 156 с.
4. Зикриёев, Ф. Куллии осор. Чилди якум. / Ф. Зикриёев. – Душанбе: Маориф, 2021. - 590 с.
5. Каримов, Ҳ. Забони адабии ҳозираи тоҷик” (синтаксис) / Ҳ. Каримов, Н. Маъсумӣ, Тоҷиев Д. Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1970. - 265 с.
6. Каушанская, В.Л. «A Grammar of the English Language» / В.Л. Каушанская. - Москва, 2008. - 381 с.
7. Ниёзмухаммадов, Б. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик / Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод, 1960. - 110 с.
8. Ниёзмухаммадов, Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис / Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод, 1960. - 118 с.
9. Рустамов, Ш. Ҷумлаҳои мураккаб бо пайрави сабаб дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 120 с.
10. Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка / А.И. Смирницкий. – Москва: Просвещение, 1957. – 265 с.
11. Тоҷиев, Д.Т. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 50 с.
12. Усмонов, К. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / К. Усмонов. – Хучанд, 2017. – 372 с.
13. Шарлотта, Б. Чен Эйр / Б. Шарлотта. – Душанбе: Истиқбол, 2010. – 412 с.
14. Aini, S. The sands of Oxus / S. Aini. – Dushanbe, 1990. – 352 p.
15. Charlotte B. Jane Eyre. / B. Charlotte. – Moscow, 1952. - 568 p.

ИФОДАИ МАЪНОҲОИ АСОСӢ ВА ВАЗИФАҲОИ ЭЗОҲИИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ САБАБ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола муаллиф доир ба ифодаи маъноҳои асосӣ ва вазифаҳои эзоҳии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълумоти муфасссал додааст, ки ин мавзӯ дар забоншиносии тоҷикӣ англисӣ яке аз мавзӯҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Муаллиф кушиш намудааст, ки дар бораи доираи васеи вазифаҳои эзоҳии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ англисӣ маводҳои ҷолибу назаррасро пешкаш намояд. Ҷумлаи пайрав, ки ба сарҷумла аз ҷиҳати маъно вобастагӣ дорад, дар бисёр мавридҳо фикри дар сарҷумла ифодашударо эзоҳ медиҳад ва ин вобастагӣ дар тобеияти грамматикӣ ифода меёбад. Сарҷумла бошад, бо ҷумлаи пайрав тобеияти грамматикӣ надошта, ба он аз ҷиҳати маънои умумӣ алоқаманд аст. Ҷумлаҳои пайрави сабаб дар ҳар ҳолат ҳам, ҳоҳ ҷумлаҳои пайрави сабаб барои эзоҳи хабари сарҷумла оянд ва ҳоҳ барои эзоҳи ҳоли сабаб ва таркиби он воқеъ шаванд, аз ҷиҳати сабаб ва барои ҷиҳати ба вуқӯъ омадани ҳаракату амали сарҷумла, аломати он ва ҳолату вазъияти содиршавии онро нишон медиҳанд. Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки дараҷаи тобеияти ҷумлаҳои пайрави сабаб ба сарҷумла як хел нест. Баъзе ҷумлаҳои пайрав чун ҷумлаи содаи пурра намудор шуда, барои эзоҳи фикри дар сарҷумла гуфташуда хизмат мекунад ва ба воситаи ин вазифа воқеъ мегарданд. Ҷумлаҳои пайрави сабабе, ки бар эзоҳи сарҷумла омадаанд, бо он ба воситаҳои гуногуни синтаксисӣ алоқа пайдо мекунад, ки намоёнтарин ва серистеъмолтарини онҳо пайвандакҳо ва интонатсия мебошанд. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ки сарҷумла ва ҷумлаи пайрави сабаби эзоҳии он ба воситаи пайвандакҳо ба ҳам алоқаманд шудаанд, аз ҷиҳати иҷрои вазифа як хел нестанд. Иҷрои вазифаи чунин ҷумлаҳои пайрав вобаста ба калимаҳои нисбӣ, пайвандакҳо ва ҷойгиршавии аъзоҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав ҳар хел аст, ки онҳо қоидаҳои асосӣ ва хеле умумиро дар бар мегиранд.

Калидвожаҳо: чумлаҳои пайрави сабаб, пайвандакҳои тобеъкунанда, калимаҳои нисбӣ, интонатсия, маъноҳои асосӣ, вазифаҳои эзоҳӣ, калимаҳои модалӣ, аъзоҳои пайрави ҳол.

ВЫРАЖЕНИЕ ОСНОВНЫХ ЗНАЧЕНИЙ И ОБЪЯСНИТЕЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ПРИЧИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье автор дает подробную информацию о выражении основных значений и объяснительных функций придаточных предложений причины в таджикском и английском языках, что считается одной из важнейших тем в таджикском и английском языкознании. Придаточное предложение, зависимое от главного предложения по смыслу, во многих случаях объясняет мысль, выраженную в главном предложении, и эта зависимость выражается в грамматическом подчинении. Главное предложение грамматически не зависит от придаточного предложения, но связано с ним с точки зрения общего значения. Придаточные предложения причины, в основном используются как придаточные предложения причины для объяснения причины действия, показывают причину того, что происходило, причину действия, его признак и обстоятельства его возникновения. Результат исследования показал, что степень подчинения придаточных предложений причины главному предложению неодинаков. Некоторые из придаточных предложений выступают как законченные простые предложения и служат для объяснения идеи, выраженной в главном предложении и выполняют эту функцию. Придаточные предложения, которые появляются в начале предложения, связаны с различными синтаксическими средствами, наиболее заметными и наиболее часто используемыми, союзами и интонацией. Сложноподчиненные предложения, в которых главное предложение и придаточные связаны союзами, не имеют одинаковой функции. Структура таких придаточных предложений зависит от относительных слов, союзов и расположения членов предложения и придаточного предложения, которые включают в себя основные и общие правила.

Ключевые слова: придаточные предложения причины, подчинительные союзы, относительные слова, интонация, основные значения, объяснительные функции, модальные слова, придаточные обстоятельственные члены.

EXPRESSION OF BASIC MEANING AND EXPLANATORY FUNCTIONS AN ADVERBIAL CLAUSES OF CAUSE IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In the article, the author gives detailed information about the expression of the main meanings and explanatory functions of the adverbial clauses of reason in Tajik and English languages, which is considered one of the most important topics in Tajik and English linguistics. A subordinate clause, dependent on the principal clause in meaning, in many cases explains the idea expressed in the principal clause, and this dependence is expressed in grammatical subordination. The principal clause is not grammatically dependent on the subordinate clause, but is related to it in terms of general meaning. The adverbial clause of the reason, in any case, uses as an adverbial clause of the reason for explaining the news of the story and for explaining the state of the cause and its composition, shows the reason and why the movement and action of the story took place, its sign and the circumstances of its occurrence. The result of the study showed that the degree of subordination of the adverbial clauses of the reason to the principal clause is not the same. Some of the subordinate clauses act as complete simple sentences and serve to explain the idea expressed in the principal clause and perform this function. The subordinate clauses that appear at the beginning of a sentence are associated with various syntactic means, the most prominent and most commonly used of which are conjunctions and intonation. Compound sentences in which the principal clause and the subordinate clauses are connected by conjunctions do not have the same function. The execution of such subordinate clauses depends on the relative words, conjunctions and arrangement of the members of the clause and the subordinate clause, which include basic and general rules.

Key words: adverbial clauses of reason, subordinating conjunctions, relative words, intonation, main meaning, explanatory functions, modal words, adverbial clauses.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Орзуева Парвина Ҷамолидиновна* – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** 734067, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Н.Қарабоев 64/14. E-mail: orzueva.parvina@bk.ru. Тел.: (+992) 917-99-96-09

Сведения об авторе: *Орзуева Парвина Джамолидиновна* - Таджикский государственный финансово - экономический университет, ассистент кафедры иностранных языков. **Адрес:** 734067, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Н. Карабаева, 64/14. E-mail: orzueva.parvina@bk.ru. Тел.: (+992) 917-99-96-09

Information about the autor: *Orzueva Parvina Jamolidinovna* - Tajik State University of Finance and Economics, assistant of the Department of foreign languages. **Address:** 734067, Dushanbe, Republik of Tajikistan, N. Karabaeva, Str., 64/14. E-mail: orzueva.parvina@bk.ru. Phone: (+992) 917-99-96-09

Ибодова С.М.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ

Барои омӯзиши забони хориҷӣ тавофутҳо ва монандиҳои сохтори типологии забони хориҷӣ аз забони модарӣ аҳамияти аввалиндарачаро касб менамояд, зеро хонандагон доимо онро бо забони омӯхташавандаи хориҷӣ қиёс менамоянд. Маълум аст, ки қонуният ва махсусияти дилхоҳ забон ҳангоме дарк ва фаҳмида мешавад, ки ба он тавассути тавофутҳои синтаксисӣ, морфологӣ ва хусусиятҳои умумӣ назар намоем. Аз ин хотир, аҳамияти илмӣ ва амалии омӯзиши муқоисавии забонҳо бо зарурияти таҳқиқи пурра ва ҳаматарафаи забонҳои амик, инчунин талаботҳои амалии омӯзгорӣ, тарҷумонӣ ва корҳои луғавӣ муайян мегардад. Вобаста ба ин солҳои охир масъалаи омӯзиши муқоисавии сохтори морфологӣ, синтаксисӣ ва луғавии забонҳои хориҷӣ бо забони тоҷикӣ диққати муҳаққиқони ватаниро ҷалб кардааст. Омӯзиши муқоисавии масдар, таҳқиқи пурраи ин падидаи грамматикӣ, инчунин тарзҳои тарҷума ва сохти конструктиви он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз мавзӯҳои асосӣ дар забоншиносии ватанӣ гардидааст.

Бояд гуфт, ки масдар (инфинитив) аз ҷиҳати сохт дар забони тоҷикӣ ва англисӣ се хел мешавад: масдари аслий ё сода: хондан, чидан ва ғайра (to read, to speak, to tell); масдари сохта (дар забони тоҷикӣ масдари сохта ду хел мешавад: а) масдари сохтаи феълӣ ё префикснок, ки бо префиксҳо аз масдарҳои аслии дигар сохта мешавад: даромадан, даргирифтани, вохӯрдан, фурумадан; б) масдари сохтаи номӣ, ки ба воситаи суффикси –идан ва ё –онидан аз исму сифат сурат мегирад: номидан, ҷангидан, тезонидан, хушкидан, мукофотонидан ва ғайра); масдарҳои таркибӣ (ин навъи масдар низ ду хел мешавад: а) масдари таркибии номӣ: кор кардан, кишт кардан, як шудан, ханда кардан, ба даст овардан, аз худ кардан, аз бар кардан, дам гирифтани, ё додан, гап задан, хунук кардан, нигоҳ доштан, нест шудан; б) масдарҳои таркибии феълӣ низ ҳастанд: хонда баромадан, расида омадан, хӯрда дидан, даромада мондан, баромада рафтани).

Тавре ки аз таҳлили монандии масдар дар забонҳои муқоисашаванда маълум гардид, агар сохти масдарҳои тоҷикӣ гуногун бошад, дар забони англисӣ чунин мушоҳида мешавад: to feel, to take, to stop, to talk...

Ҳамин тавр, дар забони англисӣ дар давраи ҳозира масдар монанди сифати феълӣ ва герундия табиати духела дорад: а) исмӣ (номӣ) (nominal); б) феълӣ (verbal), ки онҳоро дар алоҳидагӣ дида мебароем:

1. Сохти масдари номӣ ба вазифаи синтаксисӣ мушоҳида мешавад:

а) ҳамчун мубтадо дар ҷумла: To go on like this was dangerous [10, p. 71]. (Ин хел идома додан хатарнок буд); б) ҳамчун хабари номӣ: He plan was now to drive to Bath during the night [12, p.119]. (Накшаи ӯ то шаб расидан ба Бэс буд); с) ҳамчун пуркунанда: I have never learnt to read or write [8, p.83]. (Ман ҳеҷ гоҳ хондан ё навиштанро наомӯхтам).

2. Сохти масдарҳои феълӣ низ аз рӯи тартиб чунин пайгирӣ мешаванд.

а) масдарҳои феълҳои гузаранда метавонанд пуркунандаи бевосита қабул кунанд: He ... began to feel some curiosity [8, p.103].

б) масдар бо зарф тағйир ёфта метавонад: I cannot write so quickly. (Ман ин қадар тез навишта наметавонам);

с) масдар фарқият дар замон ва намуд дорад: масдари феълҳои гузаранда инчунин фарқиятҳои тарзӣ доранд.

Дар забони англисии ҳозира бошад масдар ё худ инфинитив шаклҳои зерин дорад:

Infinitive	Active	Passive
Indefinite	to write	to written
Continuous	to be writing	-
Perfect	to have written	to have been written
Perfect continous	to have been writing	-

Дар забони тоҷикӣ масдарҳои сохти дигар низ мавҷуданд, ки одатан, аз асосҳои замони ҳозираи баъзе феълҳои сода аз нав пайдо шудаанд: харидан (коштан), гардидан (гаштан), хобидан (хуфтан), чиндан (чидан), шиштан (нишастан), шидан (шудан). Масалан: Аммо дар ин ҷо аз ду соат зиёд нишастан мумкин нест [1, с.134]. Фақат барои марди майдон шудан худро аз шӯрапушти ниғаҳдорӣ мекард [2, с.127].

Бояд гуфт, ки шакли манфии масдар бо префикси феълии на- сохта мешавад. Ҷойи ин префикс ба сохти масдарҳо вобаста аст:

- 1) Ба аввали феълҳои сода мечаспанд. Мисол: нарафтан, нарасидан, натавонистан;
- 2) Дар аввал ё пас аз префикси феъли сохта меояд. Мисол: надаромадан, набаромадан, нахушидан, вонаҳӯрдан, барнаҳӯрдан;
- 3) Ба аввали феълҳои ғридиҳандаи феълҳои таркибӣ ҳамроҳ мешавад. Мисол: тамом нашудан, ҳонда набаромадан, ёд нағрифтан, ёд надодан.

Чуноне ки дида мешавад, дар ҳарду забон масдар дорои хусусиятҳои феъл аст. Вай гузаранда (навиштан, ғрифтан, шунидан, доништан, овардан, омӯхтан, дидан, пеш ғрифтан, такрор кардан, муайян намудан) ва монда (нишастан, давидан, хоб кардан, хомӯш шудан, хизмат кардан, омадан, раҳсипар гардидан) мешавад.

Масдари гузаранда амалеро мефаҳмонад, ки ба предмет бевосита равона шудааст, китобро хондан, ниҳол овардан. Чунин амалҳо бе объект воқеъ намешаванд, зеро объект вазифаи феълро конкрет (аниқ) мегардонад. Масдарҳои монда амали субъектро ифода мекунанд: шукуфтани гулҳо, омадани бародар, паридани кабӯтарон.

Вобаста ба маъно як масдар ҳам гузаранда ва ҳам монда шуда метавонад. Масалан: дар мактаб хондан (монда), китобро хондан (гузаранда). Дар натиҷаи қувват ғрифтан ё сушт шудани алоқаи худ бо объект масдарҳо ё аз монда ба гузаранда ё аз гузаранда ба монда мегузаранд. Феъли «кардан» дар алоҳидагӣ ва дар ҳаёти феълҳои таркибии номӣ ва феълӣ асосан гузаранда аст. Вале масдарҳои «хоб кардан», «ҳанда кардан» монда мебошанд. Аз феълҳои гузарандаи «ғрифтан» ва «ҳӯрдан» бо ғрии префиксҳои дар- ва во- феълҳои монда низ сохта шудаанд: дарғрифтан, воҳӯрдан.

Хусусияти гузаранда ва монда будани масдарҳо ба ифодаи категорияи тарзҳои феъл бевосита алоқаманд аст. Масдар дорои категорияи тарз аст. Тарзҳо муносибатҳои гуногуни ба субъект ва объект доштаи амалро ифода мекунанд. Масдар тарзҳои фоил, мафъул ва миёна дорад. Масдарҳои тарзи фоил амали гузарандаеро ифода мекунанд, ки бевосита ба объект равона шудааст. Дар ин сурат объект бо пасоянди-ро ва бе он ифода мешавад. Масалан: Ҳар рӯз як ош пухта, як касро зиёфат кардан кори душвор нест. Ҳангоми аспҳояшонро баста истодани онҳо аз даруни яке аз хонаҳои сиёҳ як зани пирсол баромада омада онҳоро пешвоз ғрифт [1, с.69].

Масдарҳои тарзи мафъул таркибӣ буда, аз масдарҳои тарзи фоил ё гузаранда, бо ғрии феъли ғридиҳандаи «шудан» сохта мешаванд: феъл дар ин ҳол хусусияти гузарандаи худро гум мекунанд. Феъли ғридиҳандаи «шудан» нишонаи грамматикӣ тарзи мафъули масдар аст. Дар тарзи мафъул объект соҳиби амал мебошад. Масалан: Дарвоза кушода шудан замон, як нафар савор ба сарой даромад [1, с. 81]. Пас аз ғундошта ғрифта шудани пӯчокҳои харбуза ноиб ба рӯи суфа баровардани ҳамроҳафикро амр фармуд [1, с.76].

Ҳатто ҳуди феълҳои таркибии номие, ки бо феъли ғридиҳандаи «шудан», «гаштан», «гардидан», «ёфтан» сохта шудаанд, тарзи мафъуланд: ифода шудан, ифода гардидан, ифода ёфтан. Мисол: Мулло ва пойҳояшон бо талқиноти дин игво карда, аз як шудан ва ба ҳам пайвастан соз медоштанд [1, с. 91].

Дар забони англисӣ низ масдарҳои гузаранда шакли махсуси тарзи фоил ва мафъул доранд: e.g. It is so glorious to love and to be loved [13, p. 37]. (Чӣ хуш аст дӯст доштан ва дӯстдошта будан).

Дар ҷумлаи ибори there is баъзе масдарҳо бе тағйироти маъно метавонанд фоил ё мафъул бошанд: e.g. There's no time to lose [14, p. 60]. (Набояд вақтро беҳуда гузаронем). There is no time to be lost. There is nothing to fear (to be feared).

Истифодаи масдар бе ҳиссаҷаи «to»

Дар забони англисии муосир масдар бо ҳиссаҷаи «to» кам истифода мешавад. Дар бештари мавридҳо ҳиссаҷаи «to» истифода намешавад. I don't understand the meaning of

this passage. (Ман маънии ин бобро нафаҳмидам). We shall go there at once. (Мо зуд ба он ҷо меравем).

✓ Баъди феълҳои модалӣ ғайр аз феъли модалии ought. If one cannot have what one loves, one must love what one has.

Инчунин бо феълҳои модалии dare ва need дар баъзе ҳолатҳо истифода мешавад. Феъли модалии dare бо шахси сеюми танҳо масдари «to» қабул мекунад ва дар дигар шахсҳо қабул намекунад. Did he dare to strike me when I was down? [6, p. 46]. (Оё вай чуръат кард, ки бо ман мубориза барад, вақте ки ман ғарқ шуда будам). He didn't dare to meet his uncle [6, p.51]. (Вай чуръати бо амакаш вохӯрданро накард). You dare address me in that tone [6, p.59]. (Шумо чуръат мекунад, ки бо ин лаҳн суроғаатонро диҳед).

Феъли модалии need танҳо шакли замони ҳозира дорад. Бо феъли dare дар замони ҳозира ҳамчун феълҳои модалӣ ва мустақил истифода мешавад. Бо феълҳои мустақил ҳиссаҳои to қабул мекунад ва бо модалӣ қабул намекунад. One need to be careful [15, p.16]. (Шахс бояд боэҳтиёт бошад). He, didn't need to be told twice [15, p. 32]. (Ба ӯ лозим нест, ки ду маротиба гӯяд).

✓ Баъди феълҳои to hear, to see, to feel ва ғайра. Истифода намешавад, монанди to hear, to see, to feel ва ғайра.

In a few minutes they heard him ascend the ladder to his own room [12, p. 76]. (Пас аз чанд дақиқа онҳо шуниданд, ки вай бо зинапоя ба утоқаш даромад). I never saw you look so well before. (Ман ҳеҷ гоҳ ин қадар зебо намудани шуморо надидам). I felt my heart jump [12, p. 82]. (Ман таппиши задани диламро ҳис кардам).

Эзоҳ: феъли to be баъди феъли to feel ҳиссаҳои to қабул мекунад:

I felt this to be very true [9, p. 52]. (Ман ҳис кардам, ки ин дар ҳақиқат рост аст).

✓ Баъди феъли to let. Let us be the best friends in the world! [9, p. 66]. (Биёед дар ҷаҳон рафиқони беҳтарин бошем).

✓ Баъди феъли to make дар маънии «мачбур кардан» ва феъли «to have» дар маънии «мачбур кардан, иҷозат додан, тавсия додан». What makes yob think so? [10, p. 36]. (Чӣ шуморо мачбур кард, ки чунин фикр кунед?) I had them take my baggage [10, p. 83]. (Ман ба онҳо фармон додам, ки ҷузвдони маро гиранд).

✓ Баъди феъли to know дар маънои расидан, ки эквиваленти to see, to observe (феъли to know) дар замони ҳозираи номайяни ин маъноро надорад. I have so often known a change of medicine work wonders. Дар ин ҳолат баъзан ҳиссаҳои to истифода мешавад. I have never know her to weep before [8, p. 93]. (Ман пештар гиря кардани ӯро надида будам).

Эзоҳ: Баъди феълҳои to hear, to see, to make ва to know дар тарзи мафъул ҳиссаҳои to истифода мешавад. He was heard to mention your name several times. (Шунидед, ки вай чанд маротиба номи шуморо баён кард). (Вай шунид, ки номи шуморо чанд маротиба баён карданд). They were seen to leave the house early in the morning. (Дидед, ки онҳо субҳи барвақт аз хона баромаданд). The child was made to obey. (Кӯдакро мачбур карданд, ки гӯш кунад).

✓ Баъди феъли to bid-пешниҳод кардан, даъват кардан. I bowed and waited, thinking she would bid me take a seat. (Ман таъзим кардам ва мунтазир шудам, ки ӯ маро ба нишастан даъват мекунад).

✓ Баъди ифодаҳои «had better, would rather, would sooner, cannot but, cannot choose but». You had better go to bed and leave the patient to me. (Шумо беҳтараш хоб равед ва беморро ба уҳдаи ман гузоред). I would rather not speak upon the subject. (Ман беҳтараш (хубтараш) дар ин мавзӯ гап назанам). I cannot but think so (Trollope) [12, p.119-121]. (Ман чунин фикр карда наметавонам).

✓ Чумлаҳои to come and talk to her yourself? (Барои чӣ шумо худатон нарафтед, ки бо ӯ гап занед?)

Вазифаи масдар дар ҷумлаҳои забони англисӣ. Масдар дар забони англисӣ метавонад дар ҷумла ба вазифаҳои гуногуни синтаксисӣ истифода бурда шавад:

Масдар ҳамчун мубтадо

To doubt, under the circumstances, is almost to insult. (Шубха кардан дар чунин вазъият, ин қариб таҳқир карданро мефаҳмонад). To be recognized, greeted by some local personage afforded her a joy which was very great [8, p. 129]. (Аз тарафи ягон шахси маҳаллӣ салом додан ва шинохтан, ӯ худро хурсанд ҳис кард). Аз ин мисолҳо мо фаҳмида метавонем, ки масдар ҳамчун мубтадо метавонад дар забони русӣ бо масдар, исм ё ҷумлаи мураккаб сохта шавад. To hurt down vermin is a noble occupation, fit for an Archbishop [7, p. 43]. Холӣ кардани ҷойи қор, кандани ангишт қори шумою ман [5, с. 222].

Дар ҳолати дигар, масдар ва мубтадо як аъзои ҷумларо ташкил медиҳанд ва чунин аъзо мубтадои мураккаб номида мешавад. Мисол: ...from the cut of his clothes he is supposed to be a foreigner. The girls were made to stand along one wall [15, p. 47].

Масдар ҳамчун хабари номӣ

My intention is to get into parliament. (Мақсади ман ба парламент дохил шудан аст). Масдар метавонад инчунин ҳамчун қисме аз хабари номӣ истифода шавад: The abode of Mrs. Betty was not easy to find [9, p. 143]. (Тарафдорони хонум Беттиро ёфтан осон набуд). My idea was to turn Blaenely into a health resort [8, p.186]. ...the first thing of all would be to get a grammar [13, p.128]. Мақсади ин ноинсоф аз пасамон санг ғелонидан буд [5, с.143]. Дар рӯзҳои зимистон дар зерин барфу борон дар даруни як ҷодирӣ карбосин муддати дароз мондан -худро ба куштан додан буд [1, с.43].

Масдар ҳамчун қисми хабари феълӣ мураккаб

а) бо феълҳои модалӣ, ибораҳои модалӣ ва феълҳои ифодакунандаи модалӣ шакли масдар қисми хабари феълӣ-модалиӣ мураккаб: We must not leave him by himself any longer. (Мо набояд ӯро дигар бо ҳудаш гузорем). I intend to lead a better life in the future (Wilde). (Ман дар оянда хубтар зиндагиро бурданиам);

б) бо феълҳои, ки оғоз, давомнокӣ ё анҷоми амалро ифода мекунанд, шакли масдар қисми аз хабари феълӣ мураккаби ҳолат мебошад. Imprisonment began to tell upon him. (Зиндонӣ ба вай нақл карданро сар кард). Clare continued to observe her. They gradually ceased to talk. (Онҳо охира суҳбатро қатъ карданд).

Масдар ҳамчун пуркунанда.

Leila had learned to dance at boarding school. (Лайло дар мактаб-интернат рақс карданро омӯхт). Баъди феълҳои to allow, to order, to ask, to beg, to request, to improve, to teach, to instruct мо ҳамеша ду пуркунанда мебинем, ки яке аз он бо масдар ифода мешавад. He asked me to walk in. (Маро ӯ хоҳиш кард, ки сайругашт кунам). And the curate does not teach you to read and to write then?. (Оё он вақт роҳбар ба ту хондан ва навиштанро наомӯхт?).

Масдар ҳамчун қисме аз пуркунандаи мураккаб. I never saw you act this way before. (Ман ин тавр рафтор кардани шуморо пештар надида будам).

Бояд гуфт, ки масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ монанди исм метавонад вазифаи синтаксисии пуркунандаро иҷро намояд. Мисол. Marlone did not seem prepared to carry on a briskly conversation of this sort; he began to knock the heels of his boots together, and to yawn [7, p. 24]. She likes to come down hard upon your brother sometimes; it "to come" amuses me, so let her alone [7, p. 90]. Мард дар хилвати ҳамсараш ҳам, худ ба ҳудаш ҳам, ҳамон суҳанеро мегуяд, ки аз гуфтани он дар рӯ ба рӯи мардумон ҳиҷолат нақшад [4, с.79]. Рӯзе Мирсолех аз аҳволи Ғафурҷон-махдум ҷӯё шуда, ба ман ёрмандӣ кардан ё накарданаширо пурсид [1, с.631].

Дар забони англисӣ шакли дигари пуркунанда, ки «Complex Object» (пуркунандаи мураккаб) ном дорад, мавҷуд буда, бо ҳамчояи масдар бо исм ва ё ҷойнишин ифода мегардад. Мисол. He wanted me to leave the deck so much was plain; but with what purpose I could in no way imagine [14, p.175]. Масъала равшан: Ӯ мехоҳад, ки ман аз палуба дур шавам. Аммо ин ба ӯ барои чӣ лозим аст? [3, с.184]. Then he lay quite for little, and then, pulling out a stick of tobacco, begged me to cut him a quid [14, p.176]. Баъд аз он нафас гирифта, аз кесааш як тахта тамоқуи хоиданӣ баровард ва аз ман илтимос кард, ки як порчаи хурди вайро бурида диҳам [3, с.186].

Масдар ҳамчун муайянкунанда

Истифодаи масдар ба вазифаи муайянкунанда дар забони англисӣ хеле зиёд ба назар мерасад. Агар дар забони русӣ танҳо бо исмҳои маънӣ баён шавад, дар забони

англисӣ ҳам бо исми маънӣ ва ҳам бо исми бечон, чонишинҳои номуайяни (somebody, something, anybody, anything) шумораҳои тартибӣ ва сифат ифода мешавад. Мисолҳо: I have not had time to examine this room yet. (Ман то ҳол вақти аз назар гузаронидани ин утокро надоштам). I have nobody to say a kind word to me. (Ман касе надорам, ки ба ман чунин суханони хуб бигӯяд). He was the first to offer his hand to the Russians. (Вай якумин шуда ба русҳо даст дароз кард). When his engine broke down, it was the last to be repaired. (Вақте ки мошини вай шикаст, охири маротиба таъмир карданд).

Масдари ба вазифаи муайянкунанда истифодашаванда маънои модалӣ дорад. Вай амали ҳатмӣ ё лозимӣ фикр кардашударо ифода мекунад. I've got my wife and little boy to look after. Ман зану кӯдак дорам, ки бояд онҳоро нигоҳубин кунам. There must be a lot of this world to make you very unhappy. Дар ин олам чизҳои ҳаст, ки метавонад шуморо бадбахт созад. Баъзан масдари ба вазифаи муайянкунанда истифодашаванда бештар ё камтари ақидаҳои маълуми мақсадро дар назар дорад: Here is a nice book to read before going to bed. Дар ин ҷо китоби хубе, ки пеш аз хоб рафтан меҳонем. Here is a charming little cottage to spend the summer in. Дар ин ҷо каттеҷи дилкаше, ки дар он метавонем тобистонро хуб гузаронем.

Масдар ба вазифаи ҳол

а) Масдар метавонад ҳоли мақсад бошад: laws were not made to be broken, laws were made to stay within [14, p. 92]. (Қонун на барои шикастан, балки ба он иттиҳод кардан сохта шудааст). To pacify her, I held the window ajar a few seconds [13, p. 176]. (Барои ором кардани ӯ якчанд сония ман тирезаро кушода мондам).

Масдари ҳоли мақсад метавонад дар ҷумла бо ибораҳои in order ва so as сохта шавад. Sometimes you retreat in order to advance.

в) Масдар метавонад ҳам натиҷа шуда ояд. Ин шакл бо калимаҳои сифатии ба зарф мубаддалшудаи enough ва too сохта мешавад ва истифодааш камтар аст. His eyes were sharp enough to look after his own interest. I was too busy to see anyone. (Ман тамоман банд будам, ки натавонистам бо касе вохӯрам).

Масдари ҳоли натиҷа инчунин дар ин шаклҳо низ сохта мешавад.

He was so weak as to be unable to work. (Вай тамоман суст буд, ки натавонист кор кунад).

с) Масдар метавонад ҳоли қиёс бошад. Дар ин вазифа ин бо пайвандакҳои as if ва as though сохта мешавад. She nervously moved her hand towards his lips as if to stop him. (Ӯ дасташро ба лабаш бурд, гӯе ки меҳост аз гап задан боз дорад).

Тавре дида мешавад, масдар дар забони тоҷикӣ монанди исм метавонад вазифаҳои гуногуни синтаксисии навъҳои ҳолро иҷро намояд. Чунин ҳолат дар забони англисӣ ҷой надорад, аммо бе истифодаи пешванд масдар дар забони англисӣ метавонад ба вазифаи синтаксисии ҳоли мақсад истифода шавад. Чунин ҳолати муқоисавиро бо мисолҳо мебинем. Ӯ баъд аз ҷой нӯшидан изҳори розигӣ карда, бо онҳо ба дарс рафт [1, с.155]. Миршаб бо шунидани ин хабар «вой, мурдам» гӯён пуштнокӣ меафтад [1, с.33]. Бо хондани ин ариза ин хонахароб (амир) моро руҳсат намедихад [1, с.43]. ...she was going to the station with him, to drive the car back [10, p. 98].

Масдар ҳамчун феъли туфайлӣ

Well to cut a long story short, they thought it would be more economical to live at the villa. Кӯтоҳ карда гӯем, онҳо қарор доданд, ки зиндагӣ кардан дар Вилла осонтар мебошад. To speak the truth, I have been a little troubled, but it is over. Росташро гӯям аввал камтар тарсидам, аммо ҳоло гузашт. To put it mildly, he was not up to the mark. Одитар карда гӯем, вай соҳиби обрӯю эътибор набуд.

Дар забони англисии муосир мо чунин сохтори хабари номиро бо масдар мушоҳида мекунем:

- 1) Пуркунанда бо сохти масдар;
- 2) Сохти масдарӣ бо мубтадо;
- 3) Сохти масдар бо пешоянди for.

Агар дар ҷумла ибораи «there is» ояд, баъзе феълҳо бо ҳиссаҳои «to» меоянд ва маъношон тағйир намеёбад:

There is no time to loose.

There is no time to be lost.

There is nothing to fear (to be feared).

Хулоса, ҳиссаҷаи «to» дар забони англисӣ ҳангоми истифода шудани масдар бо феълҳои ёридиҳанда, баъди феълҳои модалӣ ғайр аз феъли «ought», баъди феъли «to lot», to make, to hear, to see, to feel ва дигарҳо истифода намешавад.

Аз таҳлили боло муайян гардид, ки масдар дар забони англисӣ метавонад дар вазифаҳои гуногуни синтаксисӣ истифода шавад. Барои тасдиқи гуфтаҳои вазифаҳои гуногуни синтаксисии масдарро дар ҷумла дар мисолҳои зерин нишон медиҳем:

1) Масдар ба вазифаи мубтадо меояд: To doubt, under the circumstances, is almost to insult. Even to think of it gave him ineffable torture. To be recognized, greeted by some local personage afforded her a joy which was very great [8, с.159]. (Вақте ки ўро ягон сокини маҳаллӣ мешинохт ва салом меод, ў эҳсоси хурсандии баланд мекард).

Агар бо пешоянди it ояд, дар ин ҳолат тарҷума намешавад. It is useless to discuss the question. It was pleasant to be driving a car again.

2) Ба вазифаи хабари номӣ: My intention is to get into parliament. (Мақсади ман ба парламент дохил шудан аст).

3) Масдар ҳамчун пурқунанда: Leila had learned to dance at boarding school.

Хулоса, дар ҳарду забон (тоҷикӣ ва англисӣ) масдар баъзе хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда дошта, дар феълҳои гузаранда ду тарзи ғоил ва мафъул фарқ карда мешаванд. Мисолҳои тоҷикӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар ин забон масдарро дар тафовут аз забони англисӣ аз рӯйи шакл аз феъли шахсӣ ба осонӣ метавон фарқ кард: ҳобид – ҳобидан, рафт – рафтани. Дар забони англисӣ бошад, масдар аломатҳои феълӣ ва хабарии худро на дар асоси шакл, балки дар асоси вазифаҳои синтаксисӣ дар ҷумла муайян мекунад. Агар шакли ибтидоии феъл мавқеи хабарро гирад, масдар набуда, шакли феъли тасрифӣ мебошад. Аммо, ҳангоме ки шакли ибтидоӣ мавқеи хабарро нагирад, ин шакли масдар бе ҳиссаҷаи «to» мебошад. Аз ин метавон хулоса баровард, ки дар забони англисӣ хусусиятҳои асосии масдар дар вазифаҳои синтаксисии ў зохир мешаванд. Дар забони тоҷикӣ бошад, ин ҳолат фарқкунанда мебошад, яъне ҳудди масдар бо морфемаи «-ан», вазифаи он дар ҷумла, инчунин баъзан дигар аломатҳои он аз он дарак медиҳанд, ки чунин пайвандӣ бо пасванди «-ан» на шакли феъли шахсӣ, балки масдар мебошад. Ба ҳамин тариқ, бояд қайд кард, ки баъзе феълҳо ду тарз доштаанд: хондан (китоб хондан, дар мактаб хондан), рехтан (чой рехт, чойро рехтан), шикастан (тахта шикастан, шохро шикастан). Чунин феълҳо ҳам тарзи ғоил ва ҳам тарзи миёна доранд.

Муқаррир: *Ҳолиқзода А.* – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1955. – Қисми 3.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: дар се мучаллад. -Душанбе: Дониш, 1985. – Ҷ.1.
3. Стивенсон, Р.Л. Ҷазираи ҷавохирот / Р.Л. Стивенсон. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1952.
4. Фирӯз, Б. Агар вай мард мебуд / Б. Фирӯз. – Душанбе, 1987.
5. Ҷалил, Р. Асарҳои мунтахаб / Р. Ҷалил. – Душанбе: Нашриёти Адаб, 1988.
6. Brontë, Sh. Jane Eyre / Sh.Brontë. – М.: Foreign languages publishing house, 1964.
7. Brontë, Sh. Shirley / Sh.Brontë. – М.: Foreign languages publishing house, 1956.
8. Cronin, A. Tomorrow is with us / A.Cronin. – М., 1954.
9. Dickens, Ch. American Notes / Ch.Dickens. – М., 1950.
10. Galsworthy, J. A Modern Comedy. Book 3 / J.Galsworthy. – М., 1976.
11. Ganshina, M.A., English Grammar. Ninth edition revised / M.A. Ganshina, N.M. Vasileskaya. - М.: Higher school publishing house, 1964.
12. Hornby, A.S. Oxford advanced learner's dictionary of current English / A.S. Hornby. – Oxford University Press, 1989.
13. London, J. Martin Eden / J.London. – М., 1981.
14. Stevenson, R.L. Treasure Island. Third Edition / R.L. Stevenson. – М.: Foreign languages publishing house, 1963.
15. Waugh, E. Prose Memoirs. Essays / E.Waugh. – М., 1980.

МАСДАР ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ АНГЛИСӢ

Муаллиф дар мақола ба омӯзиши муқоисавии масдар, таҳқиқи пурраи ин падидаи грамматикӣ, инчунин тарзҳои тарҷума ва сохти конструктиви он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ диққат дода, монандии сохти масдарро дар забонҳои муқоисашаванда баррасӣ намудааст. Ҳамзамон сохти конструктиви масдарро дар забонҳои муқоисашаванда, вазифаҳои гуногуни синтаксисии он, тарзҳои

истифодаи онро бо ҳиссаҳои «то» ва бе он бо овардани мисолҳо фаҳмонида аст. Ҳамин тарик, муаллиф хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи масдарро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври мушаххас нишон дода, қайд менамояд, ки мисолҳои тоҷикӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар ин забон масдарро дар тафовут аз забони англисӣ аз рӯи шакл аз феъли шахсӣ ба осонӣ метавон фарқ кард: хобид – хобидан, рафт – рафтан. Дар забони англисӣ бошад, масдар аломатҳои феълий ва хабарии худро на дар асоси шакл, балки дар асоси вазифаҳои синтаксисӣ дар ҷумла муайян мекунад. Агар шакли ибтидоии феъл мавқеи хабарро гирад, масдар набуда, шакли феъли тасрифӣ мебошад. Аммо, ҳангоме ки шакли ибтидоӣ мавқеи хабарро нагирад, ин шакли масдар бе ҳиссаҳои «то» мебошад. Аз ин метавон хулоса баровард, ки дар забони англисӣ хусусиятҳои асосии масдар дар вазифаҳои синтаксисии ӯ зоҳир мешаванд. Дар забони тоҷикӣ бошад, ин ҳолат фарқкунанда мебошад, яъне ҳуди масдар бо морфемаи «-ан», вазифаи он дар ҷумла, инчунин баъзан дигар аломатҳои он аз он дарак медиҳанд, ки чунин пайвандӣ бо пасванди «-ан» на шакли феъли шахсӣ, балки масдар мебошад.

Калидвожаҳо: масдар, забоншиносӣ, омӯзиши муқоисавӣ, ҷумла, грамматика, синтаксис, морфология, феъл ва ғайра.

ИНФИНИТИВ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Автор в статье уделяет особое внимание сравнительному изучению инфинитива, полному исследованию этого грамматического феномена, а также способам перевода и его конструктивной структуре, рассматривает сходство структуры инфинитива в сопоставляемых языках. Также даёт объяснение конструктивной структуре инфинитива в сопоставляемых языках, его различным синтаксическим функциям, способам его употребления с частицей «to» и без него, приводит многие примеры. Таким образом, автор, показывая общие и отличительные особенности инфинитива в таджикском и английском языках, отмечает, что таджикские примеры свидетельствуют о том, что, в отличие от английского языка, здесь инфинитив по форме можно легко отличить от личной формы глагола: хобид – хобидан, рафт – рафтан. В английском языке инфинитив проявляет свои глагольные и субстантивные признаки не на основе формы, а на основе синтаксической функции в предложении. Если исходная форма глагола самостоятельно занимает позицию сказуемого, то это не инфинитив, а спрягаемая форма глагола. Но когда исходная форма не занимает позицию сказуемого, то это форма инфинитива без частицы «to». Следовательно, можно заключить, что субстантивные признаки английского инфинитива проявляются в его синтаксических функциях. В таджикском языке наблюдается совсем иное положение, то есть сама форма инфинитива с морфемой «-ан», его функционирование в предложении, а также некоторые другие внешние признаки сообщают о том, что данная словоформа выступает как инфинитив, а не как личная форма глагола.

Ключевые слова: инфинитив, языковедение, сравнительное изучение, предложение, грамматика, синтаксис, морфология, глагол и др.

THE INFINITIVE AND ITS FEATURES IN TAJIK AND ENGLISH

The author, in the article paying attention to the comparative study of the infinitive, a complete study of this grammatical phenomenon, as well as methods of translation and its constructive structure, considers the similarity of the structure of the infinitive in the compared languages. Also gives an explanation of the constructive structure of the infinitive in the compared languages, its various syntactic functions, ways of using it with and without the “to” particle, giving examples. Thus, the author, showing the general and distinctive features of the infinitive in Tajik and English, notes that Tajik examples indicate that, unlike in English, here the infinitive can be easily distinguished from the personal form of the verb: hobid - hobidan, raft - raftan. In English, the infinitive shows its verbal and substantive features not on the basis of the form, but on the basis of the syntactic function in the sentence. If the original form of the verb independently takes the position of the predicate, then this is not an infinitive, but a conjugated form of the verb. But when the original form does not take the position of the predicate, then this is the form of the infinitive without the “to” particle. Therefore, we can conclude that the substantive features of the English infinitive are manifested in its syntactic functions. In the Tajik language, a completely different situation is observed, that is, the very form of the infinitive with the morpheme “-an”, its functioning in a sentence, as well as some other external signs indicate that this word form acts as an infinitive, and not as a personal form of a verb.

Key words: infinitive, linguistics, comparative study, sentence, grammar, syntax, morphology, verb, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ибодова Сайёҳат Маҳмадуллоевна* – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, докторанти Ph.D, кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 735360, ш. Кӯлоб, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. С.Сафаров, 16. Тел.: (+992) 985-21-84-46

Сведения об авторе: *Ибодова Сайёҳат Маҳмадуллоевна* – Кулябский государственный университет им.А.Рудаки, докторант Ph.D, кафедра языковедения и сравнительной типологии. **Адрес:** 735360, г. Куляб, Республика Таджикистан, ул. С.Сафаров, 16. Тел.: (+992) 985-21-84-46

Information about the author: *Ibodova Sayyohat Mahmaddulloena* - Kulyab State University named after A.Rudaki, doctoral student Ph.D, the Department of Linguistics and Comparative Typology. **Address:** 735360, Kulyab, Republic of Tajikistan, S.Safarov Str., 16. Phone: (+992) 985-21-84-46

НИГОРИШИ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМИЯИ РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Тағоев С.Х.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар шароити имрӯз масъалаи омӯзиши ном (антропонимия) ҳамчун як падидаи махсуси забонӣ ва фарҳангӣ дар таҳқиқоти гуманитарӣ актуалӣ маҳсуб меёбад. Таҳлили маводи ономастикӣ дар таҳқиқи робитаҳои забонӣ нақши хосса дорад, зеро системаи ономастикӣ бо мурури замон як навъ анбори осори қадим мегардад.

Ибтидо аз солҳои 60-уми асри гузашта раванди таҳқиқи номҳо (антропонимия) дар Тоҷикистон ба низому маҷрои худ даромада, дар ин ҷода олимону муҳаққиқони соҳа қорҳои назаррас анҷом додаанд.

Омӯзиши антропонимия (калимаи юнонӣ, «anthropos» - инсон ва «onima» - ном) дар ҳар давра замон диққати олимону ба худ ҷалб менамояд. Дар бисёр давлатҳо оид ба ин соҳаи ономастика пажӯҳишҳо анҷом пазируфтаанд. Ҷон Стюарт Милл (1806-1873) мантиқшиноси машҳури англис дар асараш «Назариҳои номҳои шахсӣ» муддатҳои дароз номҳои шахсиро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Забоншиноси дигари англис Алан Гардинер низ ин таҳқиқотро дастгирӣ намудааст.

«Ном калима аст ва амсоли ҳамагуна калимаҳо ба қонунҳои забон тобеъ аст, яъне мансуби забоншиносист... Вале номҳои шахсӣ дар забон хусусияти услубии хоссеро ба вуҷуд меоваранд, ки дар он қонунҳои умумизабонӣ низ ба таври махсус дарҳам шикаста, асосҳои қонунмандии худро созмон медиҳанд, ки онҳо на дар забон мавҷуданд ва на берун аз он» [15, с.6].

Муҳаққиқи номшиноси тоҷик Темуров Ҷ.Р. (Ҷаҳонгир Рустамшо) ибраз медорад, ки «Рӯҷӯи олимону ва муҳаққиқон ба таҳлилу таҳқиқи ономастика аз солҳои 1960-уми асри ХХ шурӯъ шуда, дар ин самт гардиши куллӣ ба вуҷуд омадааст. Бисёре аз олимону забоншиносони варзида рушду тақомули ономастикаро ба солҳои 1960-ум рабт медиҳанд» [20, с.14-15].

Дар Тоҷикистон ба масъалаи омӯзиши ном олимону муҳаққиқон аз солҳои 70-уми асри асри ХХ рӯ оварданд. Заминаи асосии рӯ овардани муҳаққиқони кишвар ин пажӯҳишҳои муҳаққиқони рус маҳсуб меёбад. Муҳаққиқони кишвар мисли Н. Абдуллоев, Р.Х. Додихудоев, О. Маҳмадҷонов, Ҷ. Алимӣ, О. Ғафуров, Н. Офаридоев, Ф. Абдулло, Ш. Ҳайдаров, Ш. Исмоилов, А. Абдунабиев, Д. Ҳомидов, М. Шодиев, А. Насриддиншоев, Д.Ф. Майнусов, С.Х. Қурбонмамадов, Э.А. Абдусамадзода, Ҷ.Рустамшо, Ш. Рустамшо, Ш. Гуламадшоев, С.Шералиева, Ф. Давлатова ва дигарон дар таҳқиқоти худ масоили муҳталифи забоншиносӣ, аз ҷумла топонимияи манотиқи гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз онро, ки бештарашон мансуби забонҳои эронист, мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Таълифоти муҳаққиқи варзида О. Ғафуров, ки аз аввалин муҳаққиқони масъалаи антропонимия маҳсуб меёбад, шоистаи таҳсину дастгирист. Вай натиҷаи омӯзишу таҳқиқоти худро дар шакли китобҳо ба таъб расонидааст, ки то имрӯз ҳамчун осори бунёдӣ ва нахустин таҳқиқоти соҳавӣ ҳисобида мешавад. Таҳқиқоти ӯ бо номҳои «Рассказы об именах» (1968), «Лев и Кипарис» (1971), «Шарҳи ному лақабҳо» (1981) ва амсоли инҳо, ки қимати таърихӣ худро гум накардаанд, ҷолиби диққатанд.

Гарчанде ономастика илми ҷавон бошад ҳам, лекин ин самт решаҳое дорад, ки то ба қарри таърих рафта мерасад. Ба гунаи мисол метавонем яке аз қисматҳои он: антропонимикаро ёдовар шавем, ки дар гузашта ба унвони «Номшиносӣ» шинохта мешуд. Аз замонҳои қадим миллати тоҷик ба ному номгузорӣ диққати ҷиддӣ зоҳир менамуданд. «Донишмандону мутафаккирон, аҳли дину тоҷирон аз як тараф, тавассути маводи маъхазҳои муътабари таърихӣ ҷуғрофӣ, аз тарафи дигар, дар асоси дидаву шунида ва мушоҳидаву мутолиаҳои сафарномаву насабномаҳо, тазкираю фарҳангҳо, рисолаҳои илмӣ адабӣ ва динӣ, ҳуҷҷату катибаҳои пурқиматро тартибу таҳия карда

буданд, ки дар онҳо доир ба пахлуҳои чудогонаи исмҳо (ба маънои васеи истилоҳ) ибрази назар карда, ба ин васила зербинои ин соҳаро гузошта буданд» [22, с.23-24].

Омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои номшиносӣ дар халқҳои эронинажод, аз ҷумла, тоҷикон аз сарчашмаҳои ҳаттии қадимии «Авесто», «Бундаҳишн», «Шаҳристони Эроншаҳр», «Катибаи Бесутун», «Фарҳанги Паҳлавик», навиштаҷоти кӯҳи Муғ, «Қабои Зардушт» оғоз шудааст ва номҳои қавму халқиятҳои он замон фаровон истифода шуда, барои омӯзиши муқоисавию таҳқиқи этимологии номҳо ва ташреҳи сохту таркиб сарчашмаҳои муътамад маҳсуб мешаванд. «Дар аксари кулли сарчашмаҳои асри миёнагии форсу тоҷик ва араб иттилооти антропонимӣ аз шарҳу тавзеҳоти ному лақаб, унвону куния, таҳаллусу насаби шоирону носирон, файласуфону муаррихон, аҳли уламо, шохон, пайғамбарон, халифаю имомҳо, аркони ҳарбу паҳлавонон ва умуман шахсони маъруфу машҳури замонҳои гузаштаю ҳамасрони муаллифон ва ҳамчунин баъзан номгузории халқҳои гуногун иборат аст, ки онҳо барои ҳалли чандин муаммои номшиносӣ ва ҳамчунин таърих, этнография, ҷуғрофия, адабиётшиносӣ, таърихи маданият ва ғайраҳо аҳамияти калон доранд» [20, с.14-15].

Зимнан бояд гуфт, ки дар соҳаи ономастикии ҳар забон ҷузъҳои меҳварӣ антропонимия маҳсуб меёбад. Ба инҳо номҳои шахсӣ дар шаклҳои расмӣ (пурра), ҳонагӣ (кӯтоҳ, риёкорона), ихтисоршуда (ихтисоршуда - меҳрубона), бузургкунанда-таҳқиркунанда (афзоянда-таҳқиркунанда) ва ғ. шаклҳо, номҳои дуум ва минбаъда, номи падар, бобо, андронимҳо (як навъи антропоним аст, номгузории зан бо ном, насаб ё лақаби шавҳараш), гинеконим (номи як навъ мансабдорон дар Афина. Вазифаи онҳо аз он иборат буд, ки ҳашамати аз ҳад зиёд дар либоси занон инкишоф наёбад), номи падар, насаб, насаби дуум, исми мустаор, таҳаллус, криптонимҳо (номе, ки барои пинҳон кардани муаллифи ҳақиқии асар истифода мешавад), насабҳои кӯчагӣ ва ғайра.

Мақсади анҷоми таҳқиқоти мазкур мавриди омӯзиш қарор додани низоми антропонимияи тоҷикии романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улугзода - яке аз асарҳои таърихӣ, ки аз рӯзгору осор, корномаи мутафаккири бузурги форсу тоҷик Абулқосими Фирдавсӣ қисса мекунад, мебошад.

Дар ин таҳқиқот бо назардошти маводи омӯхташуда ва дастрасӣ ба сарчашмаҳои луғавӣ аз қабати антропонимияи тоҷикии асар, ки 62 номгӯйро ташкил медиҳанд, теъдоди муайяни онро мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор додем.

Кайхусрав [Kayxusrav]. Кайхусрав номи яке аз шохонии каёнӣ буда, писари Сиёвуш мебошад ва дар Эрон ҳукмронӣ кардааст.

Кайхусрав [Kayxusrav] дар «Авесто» «Kavihusrava» [12, с.76], паҳлавӣ «Kaihusrau» [4, с.247], дар «Шоҳнома» дар шакли «Кайхусрав» истифода гардидааст. Қисми дуҷуми Кайхусрав - дар «Авесто» «husravañ» ба маънии «некномӣ ва машҳур», «husrūv//xu-srav» /некшухрат/- дар паҳлавӣ ва дар санскрит «sūshravas» аст [13, с.748]. Дар ин сарчашмаҳо ин ном «шахси хушном, дорандаи шухрати хуб ва некшухрат» маъно шудааст.

«Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ» **Кайхусравро** чунин маъно додааст: «Дар «Авесто» аз тааллуқ ёфтани фарр ба Кайхусрав сухан рафта ва ин вижагӣ айнан дар «Шоҳнома» низ машҳур аст. Дар «Авесто» Кайхусрав ҳама ҷо бо ду сифат «шучоъ» ва «пайванддиҳандаи кишварҳо» хонда шудааст» [2, с.256].

Кайқубод [Kayqubād]. Кайқубод номи яке аз подшохонии каёнӣ ва номи падари Нӯшервон буда, аз оли Сосон буд ва салтанаташ дар Эрон сипарӣ гардидааст.

Дар нигоҳи аввал чунин ба назар мерасад, ки ин ном аз ду қисм **Кай+қубод** иборат аст, лекин дар асл ин ном аз се ҷузъ таркиб ёфтааст ва дар натиҷаи тағйироти фонетикӣ дуру дароз ба ин шакл то замонҳои мо омада расидааст.

Кайқубод дар «Авесто» «Kavikavāta» корбааст гардида, дар таълифоти паҳлавӣ ҷузъи дуҷуми он «kavāt» ва гоҳе «Qubād» сабт шудааст. «Қубод» муаррабӣ «Kavād//t ē qubād» мебошад. «Kavāt» мураккаб аст аз ду ҷузъ: якум «kavā», яъне ба маънии «kavi ē kai» ва ҷузъи дувуми он «vāta» буда, онро Бортоломе ба маънии «кайи азиз ва маҳбуб» маъно додааст, таркиб ёфтааст [21, с.1517; 4, с.247].

Рустам [Rustam]. Рустам паҳлавони эронӣ, номи писари Золи Зар, набераи Соми Наримон мебошад, ки бо паҳлавонӣ нерумандиаш дар тамоми дунё ном баровардааст

ва дар асарҳои бадеию таърихӣ, махсусан «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ қаҳрамони марказӣ маҳсуб меёбад.

Доир ба этимологияи Рустам маълумоти зиёди боэътимод мавҷуд аст, аммо то ҳол бархе таърихи тақомул ва маъноӣ онро дидаю доништа нодуруст шарҳ медиҳанд. Барои боз ҳам равшану возеҳ таҳқиқ кардани этимологияи номи мазкур назари муҳаққиқони соҳаро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Исми мазкур аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: «Рус+тахм».

«Рус» аз мафҳуми *raodha* - болиш, сабзиш, рӯиш, нашъунамо, намуд, ки «рустан ва рӯидан» аз ҳамин реша аст, маншаъ мегирад. Маънии номи «Таҳамтан» низ аз ҳамин реша аст ва ба маънии «бузургпайкар ва қавиандом» корбаст мешавад. Агар андак ҷиддитар сар бизанем, «Таҳамтан» ва Рустам ҳаммаъно аст. Бинобар ин, Рустам маъноӣ «кашидаболо, бузургтан ва қавипайкар»-ро дорад [13, с.948-949].

Иддае аз олимони «Рустам - қавитан ва пурзӯр» [12, с.37], «пахлавон ва нотарс» [10, с.73], «тануманд, қадбаланд, пурзӯр, пахлавон, шучоъ, далер» [5, с.140] ва ғайраҳо ташреҳ медиҳанд.

Гардиши таърихӣ «тахм» чунин аст: Дар «Авесто» «*Tahma* ё *Tahma*» ба маъноӣ «зӯр ва неру», дар порсии бостон «*taxm*» ба маъноӣ «далер ва пахлавон», дар пахлавӣ «*tahm*» буда [12, с.329], дар «Шоҳнома» «*tahm*, *taham* ва *tan*» (дар таркиби номи Рустам) шудааст. Бояд зикр намуд, ки аз «тахам» калимаи нави «тахамзода – *tahamzāda*» сохта шудааст, ки маъноӣ «пахлавонзода, далерзода»-ро дорад.

Вобаста ба сайри таърихӣ ва маънии номи Рустам аз таҳқиқоти боло чунин бармеояд, ки номи Рустам дар шаклҳои дигараш «Рустаҳм», «Рӯстаҳм» ва «Рӯстам» аз ду ҷузъ шакл гирифтааст: «Рус-*raodha* ва «рустан ва рӯидан» аз ҳамин реша аст + «тахм-*taxma*», ки дар порсии бостон ва Готҳо ва дигар бахшҳои «Авесто» ба маънии «далер ва пахлавон» омадааст ва Таҳамтан низ аз ҳамин реша аст, ба маънии «бузургпайкар ва қавиандом» ва дар ҳақиқат Таҳамтан маънии калимаи Рустам аст» [9, с.409].

Манучеҳр [Manučehr]. Манучеҳр номи пахлавони эронӣ ва яке аз подшоҳи Эрон аст.

Дар така ба шарҳи луғату сарчашмаҳои илмӣ хулоса намудем, ки ҷузъи «ману» чунин маъниҳо медиҳад:

а) «ману» ба маънӣ «пахлавон» [6, с.85].

б) «мануш» ифодакунандаи ном [13, с.50; 4, с.289]; «ману» - ҳудои эронӣёни бостонӣ - «ману» - одам, мард, шавҳар [17, с.127].

Ин ном дар забонҳои эронӣ истифодаи васеъ дорад: дар «Авесто» фақат дар таркиби номи шахс «*manušcihr*», пахлавӣ -»*manušcihr*» омадааст; муқоиса карда карда шавад, ҳамчунин, парфиянӣ - «*manēš*» ба маъноӣ «одам», «мард»; баъд: ҳиндӣ бостон - «*manu-*» «одам», «мард», славянӣ қадим - «*mržə*» аз *mangya* - ё аз *monъšə* - ҳиндӣ бостон «*manuṣya*» - «инсонӣ», готӣ - «*manpa*», немисӣ -»*mann*» - «мард, шавҳар». Дар забони осетинӣ «*toj//tojnə*» ба маънии «шавҳар» [17, с.119].

Аз шарҳи боло бармеояд, ки вожаи мазкур хосси забонҳои ҳиндуаврупой буда, маъноӣ «мард, одам, шавҳар»-ро дорад.

Манучеҳр дар «Авесто» дар шакли «*Manučithra*» истифода шуда, дар пахлавӣ мубаддал ба «*Manušcihr*» гардидааст. Манучеҳр аз ду ҷузъ: «*manuš+cihra*» таркиб ёфтааст. Ҷузъи дууми он дар «Авесто» - «*cihra*» (наҷод, тухма), дар порсии бостон «*cihra*» (навъ, асл), дар пахлавӣ «*cihr*» (наҷод ва пушт) мебошад [12, с.45; 13, с.674; 4, с.289]. Бо назардошти маъноӣ ҷузъҳои Манучеҳр аз ҷониби муҳаққиқин чунин маъно гардидааст: «пахлавонтухм, пахлавоннаҷод» [12, с.85], «аз наҷод ва пушти Мануш» [13, с.2047; 5, с.204; 4, с.289].

Номшиноси тоҷик М. Аюбова дар таҳқиқоти худ аз зуҳури антропоними Манучеҳр дар давраҳои таърихӣ дарак додааст [3, с.125]. Аз ҷумла: «Номи Манучеҳр дар забони авестой дар шакли *Manušcihra* ва дар форсии миёнаву нав ба гунаи *Manuchehr* (аз *Manuš* (а)-*man* «руҳ», андеша»; «одам» (й) [8, с.145] ва пасванди мансубии *uš* (а) номи *kūx* ва наҷод дар наздикии *kūx* Дамованд ва авестои *cihra*, форсии қадими *cihra* ва форсии миёнаву нав *chehra* «рӯй», «симо», маҷозан «наҷод» «симо (наҷод)-и монуш [8, с.145] номи набераи Эрач аз тухми Фаридун дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ».

Унсури аввали ном дар таркиби номгузории давраҳои қадиму миёна зиёд қайд шудаанд: Манушхварна «нури Мануш», 15-умин ниёи Зардушт [8, с.209], Монушфар «нури шукӯҳи Монуш», номи аввали ниёи Манучеҳр [8, с.209], Манушкарт//Манушгир(д) «зодаи Мануш», «мансуби Мануш», номи духтарзодаи Эрач [8, с.209].

Дар «Авесто» Манушчитра ба маънии «манушнажод» [2, с.662-663], дар «Яштҳо»-и «Авесто» («Фарвардиняшт») аз Манучеҳр ёд мешавад, дар осори паҳлавӣ «Динкард», «Бундаҳишн» ва ғайра ривояту қиссаҳои зиёде аз зиндагиву кордории Манучеҳр омадааст, ки онҳо мазмунан аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ (махсусан, дар таъини насаби Манучеҳр) фарқ мекунанд. Мувофиқи ривояти Фирдавсӣ Манучеҳр писари яке аз канизакони Фаридун Моҳофарид ва бародарзодаи Пашанг мебошад. Пас аз ба камол расидан Фаридун ўро ба муқобили писаронаш Салму Тур қотилони писари хурдиаш Эрач мефиристад. Манучеҳр бо ёрии паҳлавонон Гаршосп, Соми Наримон ва Қоран писари Кова Салму Турро бикӯшт ва интиқоми Эрачро ситонд. Фаридун ба се писар мотам гирифта, Манучеҳрро ба ҷойи худ ба тахти подшоҳӣ нишонд. Манучеҳр дар Эронзамин солҳои зиёд ҳукмронӣ кард. Вай ҳамчунин подшоҳи одилу ботадбир, раиятпарвар ва паҳлавони номдоре тасвир ёфтааст [7, с.155-156].

Маҳз баҳои сазовору хислати ҳамида ва зикри мусбии муҳаққиқон нисбат ба Манучеҳр боис гардидааст, ки мардум онро дар номгузории фарзандони хеш фаровон истифода мебаранд. Агар ба ганҷинаи номгузории кунунии тоҷикони деҳоту ноҳияҳо ва шаҳрҳо назари амиқи таҳқиқотии номшиносӣ афканда шавад, маълум мегардад, ки ин ном дар ҳама давраи замон миёни мардумон машҳур ва серистеъмол мебошад.

Нӯшервон [Nōšervān]. Анӯшервон//Нӯшервон//Анӯшер//Шервон < форсии миёна Anušakrvān//Anušīrvān//Nōšīrvān//Nušīrvān, форсии нав Anušīrvān//Nušervon//Anušer//Šervon «равони ҷовидон», «руҳи ҷовидон», номи подшоҳи Сосонӣ - Анӯшервон Хусрави Парвизи I (534-579), ки дар таърих бо номи Кайхисрави Анӯшервон ва дар достони «Шоҳнома» Кисрои Нӯшинравон, инчунин дар бисёр достонҳо бо номи Нӯширвони одил низ тасвир ёфтааст. Дар антропонимияи навоҳӣ Анӯшервон ва шаклҳои кӯтоҳшудаи он Нӯшервон, Анӯшер, Шервон бештар вомехӯранд [3, с.156].

Муҳаққиқони решашинос бар ин назаранд, ки калимаи «Нӯш» дар асл «Анӯш» аст, зеро «Нӯш» ба танҳои маънии «марг»-ро дорад ва дар сурати í-и нафӣ дар сари вожа ба маънии «бемарг ва ҷовидон» ифода мегардад. Биноан ҷузъи «нӯш» дар асл «анӯш» буда, маънои «бемарг, абадзинда»-ро дорад. «Нӯш» ва «анӯш» аз вожаи авастоии «Анӯша» сарчашма мегиранд [4, с.84].

Анӯш <форсии миёна Anušak//Anuš//Anuša, форсии нав Anōš//Anōša//Anušo «ҷовидон», номи духтари Меҳрдоди VI, дар маъхазҳо бо номи Анушак, Анӯш, Анӯшо зикр ёфтааст [3, с.45].

Сохти «Анӯша» мураккаб буда, аз «ан»/аломати инкор, рад; инкор кардан/ба маънои «но» ва «бе» + «аоša» ба маънии «хуш, марг» ва ҷамъан мафҳуми «бемарг»-ро ифода мекунад [14, с.275]. Анӯш дар «Авесто» ба шакли «ан-аоša» истифода шуда, маънои «бемаргӣ ва ҷовидонӣ»-ро дорад [12, с.19] ва дар таркиби номи Анӯшервон низ омадааст.

Наримон [Narimān]. Нариман//Наримон//Найрам <авестой ва форсии қадим Naryamanah [17, с.166], форсии миёна Narimān ва форсии нав Narimān//Narimon «марди кавирух», «руҳан устувор», номи падари Сом, ниёи Рустаи Дастан дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, душмани Кави Хаосрав (Кайхусрав) дар «Авесто» [2, с.170].

Найрам//Наримон – Nairi Mana дар ҷойи дигар «дорандаи афкори баланд ва мардона» маънидод шудааст [1, с.254].

Найрам, Наримон ба маънии «нарманиш» ва «паҳлавон» дар «Авесто» аслан яке аз сифоти мутааддиди Гаршоспи ҷаҳонпаҳлавон аст, ки батадрич ба исми хос табдил шуда ва бар писари Гаршосп итлоқ шуда, дар сурате ки дар асл Наримон сифати ў будааст. Баъд аз ин тағйир Наримон номи ҷадди Рустам ва падари Сом шудааст [4, с.371].

Сиёвуш [Siyovuš]. Сиёвуш//Сиёвахш < авестой Syāvaršan [16, с.94], (аз syāva «сиёҳ» ва aršan «нар», «мард») форсии миёна ва форсии нав Syāvaxš - Syāvuš - Siyovuš. Зумрае аз

олимон Сиёвушро «дорандаи аспи сиёҳ», «сиёҳчашм» маънидод кардаанд [16, с.33; 11, с.53], вале тахлили этимологии шакли авестоии ном моро бештар ба он водор месозад, ки Сиёвушро ба маънии «марди сиёҳчехра», «сиёваш», «сиёҳчурда (сабзина)» бипазирем. Дар асотири қадим ба сифати эзид, дар қисмати «Яшт»-и «Авасто» ҳафтумин шоҳи каёнӣ, подшоҳи одил, ҳомии одамони резишгоҳи миёна ва поёноби дарёи Ому омадааст, ки бо хиёнате аз тарафи Франрасиян (Афросиёб) кушта мешавад [2, с.142]. Дар «Шоҳнома» низ бо ҳамин симо таҷассум гардидааст.

Дар «Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ» исми Сиёвуш чунин маъно шудааст: «Сиёвуш (Сиёвахш) - «дорандаи аспи гӯшсиёҳ», ки дар «Авасто» мулаққаб ба Кӯй (шоҳ) аст, фарзанди Ковус буд ва аз духтаре туронӣ (аз хешони Гарсеваз) ба дунё омад. Тибқи ривоёти куҳан, фарри каёнӣ чанд гоҳе ба Сиёвуш пайваста буд ва монанди ҳамаи каён ҷолоку парҳезкору бузургманишу бебок буд. Агарчи дар «Авасто» аз нисбати Сиёвуш ба Ковус суҳан нарафта, тақрибан ҳамаи мутуни паҳлавӣ ва ривоёти таърихӣ ўро фарзанди Ковус днistaанд» [4, с.487].

Сухроб [Suhrah]. Сухроб < авестой Suxrāp, форсии миёна ва форсии нав Suhrob (аз suhr «сурх» ва пасванди мансубии -āp//āb > -ob) «дорои сурхӣ», «сурхрӯй», «гулгун» номи писари Рустам дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ гуфта шудааст [2, с.149].

Дар сарчашмаи дигар Сухроб < Sūhrāb «дорандаи дурахши сурх» маънидод шудааст [18, с.145].

Бобак [Bābak]. Бобак аз ҷиҳати сохт сохта буда, ба воситаи форманти –ак сохта шудааст. Боб+ак

Бобак – форсӣ-тоҷикӣ < паҳлавӣ rāpak. 1. ба маънои падари рухӣ; ба забони русӣ – поп; 2. нигоҳдоранда, ҳимоятгар омадааст [4, с.102].

Сом [Sām]. Сом ба давраи форсии қадим тааллуқ дошта, авестой «sāma» ба маънои «сиёҳ» омадааст.

«Сом» дар «Авесто» шакли «Сома» («тира, сиёҳ»; «савганд, паймон»)-ро ифода мекунад [19, с.107].

Ҳурмуз [Hurmuz]. Ҳурмуз//Ҳурмузд – форсии қадим < авестой Ahuramazdah<Ahura (суруп ва ҳастибахши бузург)+mazdah (доно ва бузург) – «сурудно ё ҳастибахши бузург, ҳудои некӣ маънидод шудааст [2, с.89].

Дар осори паҳлавӣ зардуштӣ дар баёни номи офаридгор ин вожаҳо истифода гардидаанд: 1. Bag//baу < форсии бостон, авестой бага-, бауа-; дар катибаҳои сосонӣ бау, форсии миёнаи монавӣ by, паҳлавӣ `whrmzd bg, портии монавӣ `whrmzdy-bg, форсии миёнаи монавӣ `whrmzdy-by «Ҳурмузд-ҳудо»; by zgw`n «Ҳудо зурвоновридгори замон» [24, с.42]. 2. Yazd «изад», шакли ҷамъ yazdān «изадон», аз yaz-«сутудан», он ки сутуда мешавад; муқоиса шавад дар паҳлавӣ yazišn «ситоиш», yaştan «сутудан». Ин вожа дар паҳлавӣ идомаи авестоии yazata [23, с.1279] мебошад.

Ҳамин тариқ, антропонимияи воситаи муҳимми инъикоси фарҳанги миллӣ мебошад, ки дар сохтори расмӣ номгузорӣ, интиҳоби номҳои зебову хушсадо дар ҳаёти иҷтимоӣ мардум нақши бориз дорад. Таҳқиқоти мавриди назар имкон фароҳам овард, ки низомии антропонимии асар мавриди омӯзиш қарор дода шавад ва дар таърих ба таҳқиқоти муҳаққиқони соҳа қорбурд, маъно ва зухури таърихӣ номҳои мавриди бозбинӣ қарор гирад.

Муқарриз: Шаҳбози Рустамшо – н.и.ф., дотсенти ДДК ба номи А.Рӯдакӣ

АДАБИЁТ

1. Абӯрайҳони Берунӣ. Китоб-ут-тафҳим. - Душанбе: Дониш, 1973. – 288 с.
2. Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ. Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ, таҳиягар Муаззами Диловар. – Душанбе: Қонуният, 2001. - С. 662-663.
3. Аюбова, М. Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритусу Кубодиён: рисолаи номзадӣ / М.Аюбова. - Душанбе, 2002. – 56 с.
4. Баҳроми Фараҳвашӣ. Фарҳанги паҳлавӣ. - Эрон: Интишороти бунёди Фарҳанг, 24.
5. Гафуров, А. Лично-собственные имена в таджикском языке: диссер. канд. филол. наук / А.Гафуров. - Душанбе, 1964. – 265 с.
6. Деҳхудо, А. Луғатномаи Деҳхудо. - Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 2006. - №4.

7. Диловаров, М. Манучехр / М. Диловаров // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. - Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Советии тоҷик, 1989. - Ҷ.2. - С.155.-156; Энциклопедияи советии тоҷик. - Душанбе: Сарредаксияи илмӣи советии тоҷик, 1983. - Ҷ.4. - С.1991.
8. Ҷунайид, Ф. Зиндагӣ ва муҳоҷирати Ориёниён (Бар пояи гуфторҳои Эронӣ). - Техрон, 1374. - С.209.
9. Мансури Раствағори Фасоӣ. Фарҳанги номҳои «Шоҳнома». Ҷ.1. - Техрон, Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1369. - 594 с. (ба забони форсӣ).
10. Мирзоев, Х.Х. Таджикская и английская гиппологическая терминология в историческом сравнительном освещении / Х.Х. Мирзоев. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 152 с.
11. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Ҷ.1 (1) / Х. Мирзозода. - Душанбе: Маориф, 1987. - 488 с.
12. Мубад Фирӯзи Озарғушасп. Бахш аз фарҳанги «Авасто» ва татбиқи он бо форсӣ ва курдӣ. - Шаҳриҷур, 1337 хуршедӣ. - 105 с.
13. Муин, М. Фарҳанги форсӣ. Ҷ.1-6. - Техрон: Амири Кабир, 1363.
14. Муҳаммад Ҷаводи Машқур. Дастурнома дар сарф ва нахви забони форсӣ. Чопи саввум. - Техрон, Обонмох, 1345.
15. Никонов, В.А. Вопросы языкознания / В.А. Никонов. - М., 1966. - №6; Актуальные процессы в антропонимии тюркоязычных народов // Ономастика Поволжья, 3. - Уфа, 1973.
16. Оранский, И.М. Иранские языки / И.М. Оранский. - М.: ИВЛ, 1963. - 204 с.
17. Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. - М.: Наука, 1979. - 388 с.
18. Подольская, Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. - М.: Наука, 1964. - 156 с.
19. Пошанг, М. Зебономҳои ориёӣ. - Душанбе: Бухоро, 2012. - 430 с.
20. Темуров, Ҷ.Р. Антропонимияи «Ҳазору як шаб» (таҳқиқи забоншиносӣ): дисс. номз. илм. филол / Ҷ.Р. Темуров. - Душанбе, 2018. - 179 с.
21. Халафи Табрэзӣ. Бурҳони қотеъ. Бо эҳтимоми доктор М. Муин. - Техрон, 1330 шамсӣ.
22. Шоев, Р. Ономастикаи «Самаки айёр» (таҳқиқоти забоншиносӣ) / Р.Шоев. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 175 с.
23. Bartholomae Chr. Altiranisches Worterbuch. - Strassburg, 1904.
24. Nyberg H.S. A Manual of Pahlavi. Pt.II. Glossary. - Weisbaden, 1974.

НИГОРИШИ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМИЯИ РОМАНИ «ФИРДАВСӢ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Дар мақола муаллиф ба омӯзиш ва баррасии антропонимияи тоҷикии романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода пардохтааст. Дар ин таҳқиқот муаллиф ба таҳқиқоти олимони дохилию хориҷӣ, сарчашмаҳои луғавӣ ва қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ соҳавӣ таъяқ намудааст. Ҳамзамон, зимни таҳқиқот таъдоди номҳои тоҷикии ассарро муайян намуда, ба қабатҳои забонӣ тасниф намудааст. Ҳадафи асосии таҳқиқоти мавриди назар ба риштаи таҳқиқ қашидану мавриди омӯзиш қарор додани низомии антропонимияи тоҷикии романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода - яке аз асарҳои таърихӣ, ки аз рӯзгору осор, қорномаи мутафаккири бузурги форсу тоҷик Абулқосими Фирдавсӣ маҳсуб меёбад, мебошад. Ба муаллиф имконият даст додааст, ки ба бозбинӣ ва сайри таърихӣ баъзе антропонимияи тоҷикии асар аз ҷиҳати забонӣ иброи назар намояд.

Калидвожаҳо: антропонимия, таҳлили забонӣ, романи «Фирдавсӣ», Сотим Улуғзода, таҳлили лингвистӣ, баррасӣ, омӯзиш, таҳқиқот.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНТРОПОНИМОВ РОМАНА «ФИРДОУСИ» СОТИМА УЛУҒЗАДЕ

В статье автором изучены таджикские антропонимы романа «Фирдавси» Сотима Улуғзоде. В данном исследовании автор опирается на труды отечественных и зарубежных ученых, словарные источники и научно-исследовательские работы в этой области языкознания. В то же время он определил количество таджикских имен произведения и классифицировал их по языковым слоям. Основной целью рассматриваемого исследования является анализ и изучение таджикской системы антропонимии в романе Сотима Улуғзода «Фирдавси» - одного из исторических произведений, посвященного творчеству великого персидско-таджикского мыслителя Абулқосима Фирдоуси. Автор глубоко изучил историю некоторых таджикских антропонимов с лингвистической точки зрения.

Ключевые слова: антропонимия, лингвистический анализ, роман «Фирдавси», Сотим Улуғзода, лингвистический анализ, рецензирование, изучение, исследование.

LINGUISTIC ANALYSIS OF ANTHROPONYMS ROMAN «FIRDOUSI» SOTIMA ULUGZADE

In the article, the author studied the Tajik anthroponyms of the novel «Firdavsi» by Sotim Ulugzode. In this study, the author relies on the works of domestic and foreign scientists, dictionary sources and research work in this area of linguistics. At the same time, he determined the number of Tajik names of the work and classified them by language layers. The main purpose of the study under consideration is the analysis and study of the Tajik system of anthroponymy in the novel «Firdavsi» by Sotim Ulugzode, one of the historical works dedicated to the work of the great Persian-Tajik thinker Abulkosim Firdavsi. The author was given the opportunity to study the history of some Tajik anthroponyms from a linguistic point of view.

Key words: anthroponymy, linguistic analysis, novel «Firdavsi», Sotim Ulugzode, linguistic analysis, peer review, study, research.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тазоев Саймомин Холмуминович* - Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рудакии АМИТ, докторант Ph.D. **Суроға:** 734025, Ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 21. Тел: (+992) 918-14-29-67

Сведения об авторе: *Тазоев Саймомин Холмуминович* – Институт языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ, докторант Ph.D. **Адрес:** 734025, г.Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 21. Тел: (+992) 918-14-29-67

Information about the author: *Tagoev Saymomin Kholmuminovich* - Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, doctoral student Ph.D. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Phone: (+992) 918-14-29-67

Ғуломалиева Р.Қ.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

Забон муҳимтарин манбаи омӯзиши фарҳанг ва таърихи соҳибзабонон маҳсуб меёбад, ки ҳамчун оина метавонад онҳоро инъикос намояд. Он ягона сарчашмае мебошад, ки афқору андеша ва бинишу дониши мардум ва ҷаҳони онҳоро аниқу дақиқ нишон медиҳад. Забон дар арсаи таърих метавонад ҳамчун василаи пайванди ҷомеаҳои гуногун муаррифгари соҳибони худ бошад. Зеро маҳз забони табиӣ инсоният қодир аст, ки қолабҳои ҷаҳонбинӣ, раванӣ, илмӣ ва фарҳангии маънавии куҳанбунёдро дар худ ҳифз намояд ва аз як аср ба асри дигар, аз як насл ба насли дигар интиқол диҳад. Аз ин хотир, дар забоншиносӣ барои омӯзиши тавъами забону фарҳангии қавму миллатҳои гуногун дар даҳаи 3-юми асри XX соҳаи нава бо номи этнолингвистика дар Амрико ба вучуд омад. Аммо боиси зикр аст, ки дар аввали пайдоиши худ этнолингвистика, ки дар сарҳади забоншиносӣ ва этнология ба вучуд омада буд, бо номҳои «этнолингвистика», «забоншиносии антропологӣ», «забон ва фарҳанг», «забон дар дохили фарҳанг» ва монанди инҳо ёд мешуд. Ҳатто мавзӯи омӯзиши этнолингвистика низ аниқ муайян набуд ва дар асарҳои илмӣ ба тарзи гуногун шарҳ меёфт. Доир ба гуногунии андеша дар мавриди мафҳумҳои «этнолингвистика» ва «забоншиносии антропологӣ» забоншиносии рус Е.В. Перехвалская ибрози ақида намуда, зикр мекунад: «На ҳамаи пажуҳишҳо, курсҳои лексионӣ ва китобҳо, ки дар зери номи худ мафҳумҳои “этнолингвистика” ё «забоншиносии антропологӣ» -ро доранд, ба як масъала бахшида шудаанд. Мундариҷаи онҳо ҳоло низ гуногун аст, бинобар ин, этнолингвистикаро, хусусан дар ҳоли ҳозир, наметавон як илми алоҳида муаррифӣ намуд» [24, с.12-13]. Воқеан, вақте мо асарҳои гуногунро доир ба этнолингвистика мавриди назар қарор медиҳем, ҳамин гуфтаҳои забоншиносии рус тасдиқи худро меёбанд. Масалан, агар мо китоби «Этнолингвистика» -и худи Е.В. Перехвалская [24, с.12-13] ва «Муқаддимаи этнолингвистика» -и А.Герд [11, с.3]-ро, ки аслан дар як донишгоҳ (Донишгоҳи давлатии Санкт-Петербург) қору фаъолият мекунанд, бо ҳам муқоиса намоем, тавофутҳои зиёде дар мазмун ва муҳтавои онҳо ба назар мерасад. Муаллифи китоби “Муқаддимаи этнолингвистика” бар он назар аст, ки предмети омӯзиши этнолингвистикаро, асосан, забон ва муносибати он бо қавм, мавқеъ ва нақши забон дар ҷомеа ташкил медиҳад. Ў дар китоби худ бештар ба масъалаҳои иҷтимоии забону фарҳанг таъки мекунад [11, с.3].

Муаллифони «Фарҳанги мукаммали тафсирии забони русӣ» этнолингвистикаро чунин таъриф додаанд: «Этнолингвистика – қисмати забоншиносӣ буда, хусусиятҳои раванӣ, қавмӣ мардум ва қавмро омӯхта, махсусиятҳои онҳоро дар низоми забонӣ инъикос менамояд» [7, с.1413].

Дар Луғати энциклопедии забоншиносӣ бошад, таърифи нисбатан дигари этнолингвистика дода шудааст: «Этнолингвистика – самти забоншиносӣ буда, забон ва робитаи онро бо фарҳанг, омилҳои мутақобилаи забонӣ, этнофарҳангӣ ва этнопсихологиро дар амалқард ва эволютсияи забон меомӯзад» [8, с.593].

Аз таърифи ин ду фарҳанг маълум мегардад, ки предмети омӯзиши этнолингвистика ба таври мушаххас муайян нашудааст, ки ин фикрро Е.В. Перехвалская низ таъкид намудааст.

Ба фикри инҷониб беҳтарин таърифро доир ба этнолингвистика Е.В. Перехвалская додааст, ки дар ин роҳ мо фикри ӯро ҷонибдорӣ менамоем. Ў қайд мекунад: «Этнолингвистика – ин фанне, ки бо истифода аз дастгоҳи истилоҳоти забоншиносӣ ва этнология масъалаҳои робитаи забон ва фарҳанг, инчунин забонҳои мушаххас ва фарҳангҳои этниқиро меомӯзад» [24, с.15]. Ба ин гуфтаҳои худ муҳаққиқ илова карда зикр мекунад, ки этнолингвистика, инчунин, ба масъалаи мубрами илмҳои когнитивӣ, яъне маҷмуи илмҳо доир ба фаҳмиши инсоният низ иртибот дорад. Илмҳои когнитивӣ, умуман инсонро ва, хосатан, хотироти инсонро, ки ҷӣ тавр донишро қабул, ҳифз ва истифода мекунад, меомӯзад. Дар ин радиф этнолингвистика истилоҳҳо ва фаҳмишҳои

тасвири ҷаҳон, метафора ва метонимияи когнитивӣ, таксономияи халқӣ ва монади инҳоро ҳамроҳ бо илмҳои когнитивӣ бахш менамояд [24, с.15].

Аз ин бармеояд, ки этнолингвистика, инчунин ба омӯзиши донишҳо ва андешаҳои этносҳо, ки дар тури таърих онҳоро ҳамроҳӣ намудаанд ва имрӯз бархе ба як тасвири муқаррарӣ ё одӣ табдил ёфтаанд ва иддаи дигар дар расму ойинҳо устувор гаштаанд, қисме ба фолклори мардумӣ ворид шудаанд, машғул мебошад. Аммо ҳамаи омилҳои зикршуда тавассути забон ифода меёбанд ва дар доираи як фарҳанги этникӣ таҷассум меёбанд.

Агар ба андешаи муҳаққиқон доир ба марҳилаи аввали пайдоиши этнолингвистика назар андозем, маълум мегардад, ки он дар ибтидо ба омӯзиши фарҳанги ақвоме нигаронида шуда буд, ки соҳибхат набуданд ва ҳатто забонашонро аз даст дода буданд. Яке аз муҳаққиқони барҷастаи этнолингвистика Е. Бартминский зикр намудааст: «Этнолингвистикаи амрикоӣ ҳамчун воситаи омӯзиши забонҳо ва фарҳангҳои беҳат пайдо шуда буд» [6, с.89]. Забоншиносии тоҷик С.Қ. Матробиён низ ба ин масъала таваҷҷуҳ намуда, зикр мекунад, ки «Забонҳои беҳатту алифбо, тарзи зисту рӯзгордорӣ ва муносибату муоширати қавмҳои ҳиндуҳои қисмати шимолии Амрико солиёни тулонӣ аз муҳимтарин мавзӯҳои тадқиқоти этнолингвистика қарор гирифта буд» [18, с.41].

Асосгузори этнолингвистика дар забоншиносии рус Н.И. Толстой мавзӯи баҳс ва омӯзиши этнолингвистикаро ҳуди забон қаламдод мекунад. Зеро забон нигоҳдорандаи «воҳидҳои ҷаҳонбинӣ, равоӣ ва фарҳангии қадимӣ» мебошад. Ба қавли Н. И. Толстой «этнолингвистика забонро аз нуқтаи назари фаҳмиши инсон, хувият, рафтори одӣ ва анъанавӣ ва тасаввуроти асотирии ӯ меомӯзад» [18, с.43]. Воқеан, муҳаққиқи мазкур, фикри ҷолибе пешниҳод кардааст. Этнолингвистика, ки ҳам ҷанбаҳои этнографӣ ва ҳам забониро таваҷҷуҳ меомӯзад, бинобар ин, омӯзиши забони инсонӣ, ки танҳо хосси инсон аст, албатта, дар асоси дарку фаҳмиши инсонҳо, мавриди омӯзиш бояд қарор гирад. Вале зикр бояд кард, ки инсон танҳо соҳиби забон не, балки соҳиби фарҳанг, ки расму анъана, санъат, ҳунару адабиёт ва монанди инҳоро фаро мегирад, низ мебошад.

Этнолингвистика забонро ҳамчун сарчашмаи сохтори низоми аломатҳо дар ҷомеа ва падидаи нодири фарҳангӣ меомӯзад. Бинобар ин, ҷанбаи омӯзиши этнолингвистии забон яке аз ҷанбаҳои бисёр муҳим махсуб меёбад, зеро забонро бе алоқамандии таъриху фарҳанг ва психологияву равиши зиндагии этнос ва халқу миллате дарк ва фаҳмидан хеле душвор мегардад.

Ба қавли муҳаққиқ Т.Ф. Извекова: “Забон шакл ва аслиҳаи асосии фарҳанги мардумӣ, худнамои интеллектуалӣ ва бадеиву эстетикӣ онҳо мебошад” [16, с.192]. Воқеан, забон агар “аслиҳаи асосии фарҳанги мардумӣ” намешуд, аз саҳнаи ҳаёти мардум тез нопадид шуданаш имконпазир мешуд. Забон аст, ки ҳастии онро пойдор нигоҳ медорад. Бархе аз муҳаққиқон ҳатто забонро ҳомӣ ва муҳофизӣ таърих медонанд, чунки танҳо забон аст, ки таърихро аз насл ба насл интиқол медиҳад. Забоншинос М.И. Черемесина хеле хуб зикр мекунад, ки “Дар забон, дар луғат ва грамматикаи он ҳамаи дастовардҳои марбут ба ақли инсонӣ, мушоҳидаҳо ва таҷрибаи наслҳои гузашта қайд ва ҳифз мешаванд ва ба наслҳои баъдӣ интиқол меёбанд. Хусусан, дар ин ҷо таркиби луғавии забон хеле назаррас аст. Об’екти мустақими воситаи фаҳмиши забон инчунин муносибатҳои гуногун мебошанд, ки на танҳо тавассути калимаҳо, балки бо сифати дигар – шакли грамматикӣ калима низ қайд мешаванд” [30, с.13].

Албатта калимаҳоро, ки пояи асосии забон ба ҳисоб мераванд, метавон пайкараи хотиравии фарҳанги модӣ ва маънавии инсоният номид. Дар онҳо миқдори беҳад зиёди иттилооти фарҳангӣ ва таърихӣ нухуфтааст. Дар ин ҷо бамаврид аст, ки доир ба муҳимияти забон андешаи муҳаққиқи тоҷик М.Шакуриро зикр намоем, ки таъкид намудаанд: «Забон таҷассуми фикр аст, ҳама ҳастии маънавию руҳии инсонро ифода карда, оламҳои маънавии руҳро ба ҳам мепайвандад ва оламҳои наво эҷод мекунад, зеро зотан эҷодгар буда, на танҳо неруи эҷодкорӣ инсонро афзоишу такомул медиҳад, балки ўро тамоман дигар мекунад, фаҳми ўро ташаккул ва ё ба қуллӣ тағйир дода, одаму олами дигаре месозад. Асоси эҷодгарӣ забон ва моҳияти эҷодкорӣ инсон саҳт ҳамбастаи якдигаранд, аз якдигар ғоз меёбанд. Лекин, агар инсон дар ҳақиқат эҷодгар бошад, забон ҳам эҷодкору халлоқ хоҳад буд, вагарна набояд аз забон халлоқият ҷашм дошт.

Қувваи беканори маъниофаринӣ, маънавиятпарварӣ ва инсонсозии забон ба қувваи фикру руҳи ҳуди инсон вобаста аст, ба он воқеияти иҷтимоӣ вобастагӣ дорад, ки барои зиндагии инсон, барои қувватафзоӣ ва парвози фикри ӯ замина тайёр мекунад. Агар шароити иҷтимоӣ мавҷуд набояд ва инсон моҳияти эҷодгарии худро зоҳир карда натавонад, аз шукуфти таъби эҷодкории забон ҷои умед наметавонад» [31, с.23].

Муҳаққиқи тоҷик М.Шакурӣ дар гуфтаҳои боло 4 ҷанбаи асосии забон: 1) инъикос намудан; 2) ифода кардан; 3) пайванд кардан ва 4) эҷод карданро зикр намудааст. Яъне, забон фикрро инъикос мекунад, ҳастии маънавӣ ва руҳиро ифода мекунад, оламҳои маънавии инсонҳоро ба ҳам мепайвандад ва оламҳои нав эҷод мекунад. Маҳз эҷодгар будани забонро шарҳ дода, бар он ақида аст, ки забон фаҳми инсонро дигар мекунад. Аз ин рӯ, онро “инсонсоз” номида, “барои қувватафзоӣ ва парвози фикри ӯ” замина мегузорад.

Бо назардошти фикрҳои боло метавон гуфт, ки маҳз ҳамин муҳимияти забонро муҳаққиқони этнолингвистика аз аввали пайдоиши он хеле хуб дарк намуда буданд ва ин буд, ки онро, новобаста аз беҳат ё соҳибхат буданаш бар мабной фарҳанг, расму анъана ва урфу одатҳои қавм ё миллат мавриди таҳқику омӯзиш қарор додаанд. Хусусан, дар таҳқику омӯзиш ва таҳлилу баррасии забонҳои беҳат нақши этнолингвистика хеле баланд арзёбӣ мешавад.

Дар забоншиносии тоҷик низ соҳаи этнолингвистика хеле хуб рушд намуда, махсусан дар омӯзиши забонҳои беҳат нақши калидӣ дорад. Мусаллам аст, ки Тоҷикистон яке аз кишварҳои сермиллату серзабон маҳсуб меёбад. Забони тоҷикӣ ва гурӯҳи забонҳои шарқии эронии Тоҷикистон намунаи олии таърихи миллати тоҷиканд. Муҳимияти ин забонҳоро Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле барҷаста зикр мекунад: «Имрӯз Тоҷикистон аз ҷиҳати боигарии забонӣ низ мисли як осорхонаи таърихи зинда аст. Чандин забонҳои қадимаи мутааллиқ ба гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ дар Бадахшон ва Яғноби болооби Зарафшон ҳанӯз ҳам мавҷуданд. Ин забонҳо як лабораторияи бебаҳои таърихи забон буда, онҳоро ҳифз кардан ва ҳарчи беҳтар аз лиҳози илмӣ, ҳоссадан этнолингвистӣ, омӯхтан зарур аст» [32, с.27].

Маҳз ҳамин ҳидояти Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд, ки гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ, ки забонҳои беҳатти Тоҷикистон маҳсуб меёбанд, ба пажӯҳиши этнолингвистӣ кашида шуданд ва дар даврони Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳлуҳои гуногуни ин забонҳо аз назари этнолингвистика мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд.

Муҳаққиқи тоҷик Ҳ.Маҷидов вазъи сотсиолингвистии забонҳои Тоҷикистонро таҳлил намуда зикр мекунад: «Тоҷикистон – сарзамини серзабон, сернуфус, бисёрфарҳанг ва гуногунмазҳаб мебошад, ки дар қаламрави он соҳибони забонҳои аз бобати пайдоишу сохтор мухталиф зиндагӣ ва кор мекунанд» [17, с.4].

Доир ба пажӯҳишҳо дар самти этнолингвистикаи тоҷик С.Қ. Матробиён таҳқиқоте [18, с.175] анҷом дода, доир ба дастовардҳои муҳаққиқони тоҷик маълумоти хеле дақиқ медиҳад. Мавсуф зикр мекунад, ки “...домани пажӯҳиши соҳаҳои мазкури забоншиносӣ (яъне, этнолингвистика - Ғ.Р.) хеле густурда ва фарох аст. Вале мо танҳо бо як қисмати бисёр маҳдуди ин соҳаҳо – лексикаи фарҳанги маънавӣ иктифо мекунем, ки он ба этнолингвистика пайвастагии зич дорад. Маълум мегардад, ки дар забоншиносии тоҷик дар доираи ин масъала забоншиносон ҷаҳду талоши зиёд кардаанд ва тавонистаанд, ки то ҳаде ба ин масъалаи этнолингвистӣ дар доираи соҳаҳои мазкур равшанӣ андозанд. Муҳимтар аз ҳама, дар қорҳои анҷомёфта аз усулу равишҳои этнолингвистӣ истифода шудааст» [18, с.175].

Воқеан, доираи пажӯҳиши этнолингвистика хеле фарох аст, зеро он дар пояи расму анъанаҳо ва урфу одатҳои ин ё он қавм, ки забонашонро аз даст додаанд ва ё ҳанӯз соҳибхат нестанд, сурат мегирад.

Дар «Китоби Сурхи забонҳо»- и ЮНЕСКО 10 забони Тоҷикистон ворид гардидааст, ки ба он забонҳои зерин дохил мешаванд: яғнобӣ, арабии осӣёимӣёнагӣ, парӣ (перя), язғулӣ, бартангӣ, орошорвӣ, рушонӣ, шугнонӣ, ишқошимӣ ва вахонӣ.

Забонҳои мазкур ҳанӯз дар асри гузашта мавриди таҳқиқи этнолингвистӣ қарор гирифтаанд. С.Қ. Матробиев дар асари худ ҳамин масъаларо шарҳ дода, зикр мекунад “Дар охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX дар баробари ғирдоварии маводи этнографӣ ва таҳқиқоти онҳо, инчунин, ба таҳқиқоти забонҳои Осиёи Миёна, хусусан, забони тоҷикӣ ва забонҳои мустаъмали бадахшонию яғнобӣ низ таваҷҷуҳи хориҷиён хеле зиёд мегардад. Иддае аз забоншиносон, агар сирф ба таҳқиқоти грамматикӣ диққат меоданд, қисми дигар, ки бо забонҳои беҳати водихои Бадахшон ва Яғноб ошноӣ пайдо карданд, дарк мекунад, ки ин чунин забонҳоро бе омӯзиши фарҳанги моддӣ ва маънавии онҳо таҳқиқ намудан душвор аст” [18, с.175]. Дар зер бархе аз пажӯҳишҳои этнолингвистиро, ки доир ба ин забонҳо таълиф шудаанд, шарҳ медиҳем.

Забони яғнобӣ яке аз забонҳои беҳатти Тоҷикистон, ки дар водии Яғноб доман паҳн кардааст. Муҳаққиқи тоҷик С. Мирзоев зикр мекунад: “Забони яғнобӣ идома ё яке аз ғӯйишҳои забони суғдӣ буда, мансуб ба ғурӯҳи забонҳои шарқии эронист” [21, с.7] Доир ба забони мазкур таҳқиқотҳои илмӣ назаррас бошанд ҳам, аммо таҳқиқотҳои этнолингвистӣ ангуштшумор мебошанд. Нахустин маводи этнолингвистӣ доир ба ин забон аз ҷониби муҳаққиқон М.С. Андреев ва А. Писарчик [4] пешниҳод шудааст. Рисолаи илмӣ Б.П. Алиев [1] кори мукаммали илмие мебошад, ки дар заминаи лексикаи этнографии забони яғнобӣ анҷом ёфтааст. Алиев Б.П. лексикаи этнографии забони яғнобиро аз назари этнолингвистӣ мавриди таҳлил қарор дода, дар боби аввали кор лексикаи марбут ба фарҳанги моддӣ, аз қабili лексикаи мансуб ба молу амволи хона ва ҷойи истиқомат, лексикаи либосворӣ, пойафзол ва кулоҳ, истилоҳоти ифодакунандаи номи ҳӯрокворӣ, лексикаи соҳавӣ, вожаҳои ифодакунандаи олооти меҳнат, лексикаи мансуб ба бофандагӣ, ресандагӣ ва дӯзандагӣ, номҳои абзори орошоти занона, лексикаи кулолгарӣ ва амсоли инро таҳлил мекунад. Бобҳои дуюм ва сеюми рисолаи илмӣ ба таҳлили лексикаи мероси маънавии тоҷикони яғнобизабон – ҷашнҳои миллӣ ва халқӣ, лексикаи тиббӣ мардумӣ, бемориҳо ва мотам бахшида шудааст. Ҳамчунин, дар китоби С. Мирзоев таҳти унвони «Суннатҳои маҳаллӣ ва сурудҳои яғнобӣ» [21] истилоҳоти дастгоҳҳои суннатӣ ва вожаҳои марбут ба маросимҳо аз назари этнолингвистӣ таҳлил шудаанд.

Забони язғуломӣ. Забони язғуломӣ ба ғурӯҳи забонҳои бадахшонӣ (помирӣ) дохил шуда, аз зумраи забонҳои беҳат маҳсуб меёбад. Доир ба забони язғуломӣ муҳаққиқи тоҷик И. Раҳимов таҳти унвони «Лексикаи этнографии забони язғуломӣ дар тафсири таърихӣ» [25, с.4] рисолаи докторӣ ҳимоя мекунад. Рисола ба омӯзишу таҳқиқи таърихӣ забони язғуломӣ бахшида шудааст. И. Раҳимов ба масъалаҳои этнолингвистӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, муҳимияти таҳлили этнолингвистиро барои забонҳои беҳат таъкид мекунад. Кори мазкур аз аввалин корҳост, ки пурра дар заминаи этнолингвистика таълиф шудааст. Муаллифи рисола аз камдиққати муҳаққиқон ба ҷанбаи этнолингвистӣ дар забоншиносии тоҷик қайд мекунад: «Мутаассифона, дар илми ватанӣ дар соҳаи ин масъала таҳқиқоти мусбӣ на он қадар зиёд аст. Дар соҳаи забонҳо ва фарҳанги бадахшонӣ намунаҳои ... ҳамаҷонибаи натиҷаҳои таҳқиқоти этнолингвистӣ метавонад ғайрияти илмӣ шарқшиносон-эроншиносони барҷастаи рус М.С. Андреев, И.И. Зарубин ва шогирдону пайравони онҳо В.С. Соколова, Д.И. Эделман, ки корҳои илмӣ онҳо дар бунёди помиршиносӣ ва ташаккули қисмати он – этнография ва лингвистика нақши муҳим бозидаанд, хизмат намоёнд. Бояд эътироф кард, ки забонҳои помирӣ умуман ва забони язғуломӣ хоссатан дар даврони охир ба таҳқиқоти этнолингвистӣ на аз лиҳози синхронӣ ва на диахронӣ кашида шуданд» [25, с.3].

Забоншиносии тоҷик И. Раҳимов рисолаашро пурра ба таҳлили этнолингвистии лексикаи этнографии забони язғуломӣ бахшида, аз ҷумла боби аввал – таҳлили этнолингвистии роҳҳои инкишофи лексикаи забони язғуломӣ, боби дувум – тафсири этнолингвистии истилоҳоти забони язғуломӣ, марбут ба либосворӣ, пойафзол ва кулоҳ ва технологияи истеҳсоли онҳо ва монанди ҳамин бобҳои дигар номгузорӣ шудаанд.

Ғурӯҳи забонҳои шуғнонӣ-рушонӣ. Ба ин ғурӯҳ забони рушонӣ бо ғӯйишҳои бартангӣ, хуфӣ, рошорвӣ ва забони шуғнонӣ бо ғӯйишҳои бачувӣ ва шохдарагӣ дохил мешаванд. Забонҳои мазкур низ забонҳои беҳат мебошанд. Танҳо дар солҳои 30-юми асри гузашта барои забони шуғнонӣ дар заминаи алифбои лотинӣ алифбо таҳия

мегардад, аммо ин хат дер намепояд ва дар охири ҳамон солҳо барҳам дода мешавад. Доир ба забонҳо ва ғўйишҳои мазкур таҳқиқоти назарраси этнолингвистӣ ба назар мерасанд. Нахустин муҳаққиқоне, ки маълумоти этнолингвистӣ доир ба ин забонҳо дода буданд, И.И. Зарубин [12; 13; 14; 15] ва М.С. Андреев [3] буданд. Баъдан, муҳаққиқони тоҷик, хусусан дар даврони Истиқлолият ба таҳқиқи этнолингвистии ин забонҳо даст мезананд.

Дар ин ҷо, пеш аз ҳама, метавон рисолаи илмӣ забоншиносии тоҷик М. М. Аламшоевро [5] зикр кард. Муҳаққиқи мазкур лексикаи соҳаи чорводориро дар забони шугнонӣ аз назари этнолингвистӣ ба риштаи таҳқиқ мекашад. Дар рисолаи мазкур тамоми истилоҳоти мансуб ба соҳаи чорводорӣ таҳлил шуда, дар робита ба урфу одатҳои мардумӣ баррасӣ шудаанд. Кори дигаре, ки сирф ба таҳқиқоти этнолингвистӣ бахшида шудааст, рисолаи Ш.Ф. Зоолишоева таҳти унвони «Ифодаи рангҳо дар забонҳои гурӯҳи шугнонӣ-рушонӣ аз назари этнолингвистӣ» мебошад. Муҳаққиқ дар рисолаи мазкур аз назари таърихӣ ба ифодашавии рангҳо тавачҷуҳ намуда, онҳоро дар робита ба хусусиятҳои фарҳангӣ ва урфу одатҳо таҳлил намудааст. Дар соли 2006 Броимшоева М. Қ. рисолаи худро таҳти унвони «Таҳлили этнолингвистии боварҳо ва пешгӯиҳо» [9] дифоъ мекунад, ки дар он боварҳои мардумӣ ба таҳлили этнолингвистӣ кашида шудаанд. Ҳамин тавр, рисолаҳои дигар муҳаққиқон, ба монанди А.Н. Насриддиншоев [22], У.Булбулшоев [10], С. Саркоров [26] Ш. Некушоева [23], С. Аноятшоев [2020] дар доираи этнолингвистика мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Забони ишқошимӣ. Забони ишқошимӣ низ ба гурӯҳи забонҳои бадахшонӣ (помирӣ) дохил шуда, аз зумраи забонҳои беҳат маҳсуб меёбад. Пажуҳишҳои этнолингвистӣ доир ба ин забон хеле кам анҷом ёфтааст. Ягона муҳаққиқе, ки доир ба забони ишқошимӣ аз назари этнолингвистика мақолаҳои ҷудогона навиштааст, З. Назаров мебошад. Аммо аз назари этнолингвистӣ доир ба забони мазкур то ҳоло рисолаи илмӣ мукамал таҳқиқ нашудааст. Албатта, доир ба забони ишқошимӣ асарҳои муҳаққиқи маъруф Т. Пахалинаро метавон зикр кард, ки дар онҳо чун анъана дар баробари таҳқиқоти фонетикӣ ва грамматикӣ, инчунин, матнҳои алоҳида аз рӯзгори урфу одати соҳибони забони ишқошимӣ иттилоъ медиҳад.

Забони ваҳонӣ. Забони ваҳонӣ низ ба гурӯҳи забонҳои бадахшонӣ (помирӣ) дохил мешавад. Доир ба забони ваҳонӣ низ маводи зиёди этнографӣ аз ҷониби М.С.Андреев [2], И.И. Зарубин, И.М.Стеблин-Каменский [27; 28] ҷамъоварӣ шуда, мавриди таҳлили этнолингвистӣ қарор гирифтаанд. Мақолаи А. Мирбобоев бо номи «Доир ба як падидаи этнолингвистӣ дар лексикаи чорводорони Ваҳон» [20] ҷоп мешавад, ки дар он оид ба як маросими мардуми Ваҳон дар ҷароғоҳи тобистона маълумот медиҳад. А. Мирбобоев аз байни соҳибзабонон нахустин шуда рисолаи илмиашро доир ба лексикаи чорводорӣ дар забони ваҳонӣ дифоъ мекунад, ки дар он маълумотҳои ҷолиби этнолингвистӣ оварда шудааст. Аз ҷумла, муҳаққиқ таъкид мекунад: «Бисёр омилҳои этнографӣ, аз ҷумла табу, боиси тағйирёбии таркиби вожаҳои забони ваҳонӣ гардиданд. Чорводорони қадим бо мақсади ҳифзи чорво ва амволи дигар аз ҳайвоноти ваҳшӣ, тавассути табуи номҳои онҳо, ба маҳви ҷунин номҳои эронии ҳайвонҳо дар забони ваҳонӣ оварда расонданд, ҷунончи ав. *vaṇhka* «гург», *agəša* «хирс», *gauras(a)* «рӯбоҳ». Дар ҷойи ин «номҳои мамнуъ»-и ҳайвонот эвфемизмҳои иқтибосии зерин истифода мешаванд: *šapt* «гург», *pəyərdum* «хирс», *pəxšig* «рӯбоҳ». Ҷунин падидаҳои этнолингвистӣ дар байни чорводорон имрӯз низ мавҷуд аст» [20, с.15].

Баъдан забоншиносии тоҷик С.Қ. Матробиён рисолаи илмӣ худро доир ба лексикаи бозиҳои мардумони ваҳонизабон аз назари этнолингвистӣ дифоъ мекунад [19].

Ҳамин тавр, пажуҳишҳое, ки дар доираи этнолингвистика доир ба забонҳои беҳатти Тоҷикистон анҷом ёфтаанд, воқеан ҷиҳати таҳқиқи забону фарҳанг ва расму анъанаи мардуми тоҷик заминаи хуби илмӣ муҳайё месозад. Тавассути ин гуна пажуҳишҳо метавон бо зисту зиндагӣ ва урфу одатҳои қадимии мардуми тоҷик, ки дар минтақаҳои гуногун умр ба сар мебарданд, ошноӣ пайдо кард.

Муқарриз: *Насруллоев М.* – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода

1. Алиев, Б.П. Ягнобская этнографическая лексика: автореф. дисс... канд. филол. наук / Б.П. Алиев. - Душанбе, 1998. - 21 с.
2. Андреев, М.С. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии. Ишкашим и Вахан / М.С. Андреев. - СПб., 1911. - 270 с.
3. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф / М.С. Андреев. Под ред. Э. Кочумкуловой – Вып. I-II. Переизд. – Б.: «Джем Кей Джи», 2020. – 794 с.
4. Андреев, М.С. Ягнобские тексты. С приложением ягнобско-русского словаря / М.С. Андреев, Е.М. Пешерева. – М., Л., 1957. - 390 с.
5. Аламшоев, М.М. Шугнанская животноводческая лексика в этнолингвистическом и сравнительно-историческом освещении: автореф. дисс... д-ра филол. наук / М.М. Аламшоев. – СПб., 2002. – 279 с.
6. Бартминский, Е. Фольклористика, этнонаука, этнолингвистика – ситуация в Польше / Е. Бартминский // Славяноведение. - М., 2004. - №6.
7. Большой энциклопедический словарь. Гл.ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Академическая Энциклопедия, 2000. – 688 с.
8. Большой энциклопедический словарь. Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.; СПб: Большая Российская энциклопедия; Норинт, 2000. – 1434 с.
9. Броимшоева, М.К. Этнолингвистический анализ шугнанских примет и предсказаний. / М.К. Броимшоева. – Душанбе, 2006.
10. Булбулшоев, У. Микропонимия Шохдары в этнолингвистическом освещении: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / У. Булбулшоев. – Санкт-Петербург, 2005. – 20 с.
11. Герд, А.С. Введение в этнолингвистику / А.С. Герд. – СПб., 2005. – 457 с.
12. Зарубин, И.И. Бартагские и рушанские тексты и словарь / И.И. Зарубин. – М. – Л., 1937. – 97 с.
13. Зарубин, И.И. Орошорские тексты и словарь / И.И. Зарубин // Тр. Памирской экспедиции 1928г. Вып. VI: Лингвистика. – Л., 1930. – 375 с.
14. Зарубин, И.И. Рождение шугнанского ребёнка и его первые шаги / И.И. Зарубин // В.В. Бартольд – туркестанские друзья, ученики и почитатели. – Ташкент, 1927. – С.362-373.
15. Зарубин, И.И. Шугнанские тексты и словарь / И.И. Зарубин. – М., 1960. – 388 с.
16. Извека, Т.Ф. Этнолингвистический анализ календарных обрядов алтайцев / Т.Ф. Извека // Ярославский педагогический вестник. – 2012. - №2. - Том 1 (гуманитарные науки).
17. Мачидов, Х. Масъалаҳои мубрами сотсиолонгвистикаи тоҷик / Х. Мачидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (баҳши филологӣ). – Душанбе, 2015. - №4/9 (185). – С.3-9.
18. Матробиён, С.Қ. Этнолингвистикаи тоҷик: паҷуҳиши назариявӣ ва амалӣ. Китоби 1. Асосҳои назариявӣ этнолингвистика ва тасвири ҷаҳон / С.Қ. Матробиён. – Душанбе: Шохин-С, 2022. - 256 с.
19. Матротов, С.К. Лексика традиционных игр ваханцев в этнолингвистическом освещении: автореф. дисс...канд. филол. наук. / С.К. Матротов. – СПб., 2005. – 19 с.
20. Мирбобоев, А. Об одном этнолингвистическом явлении в лексике летописцев Вахана / А. Мирбобоев // Вопросы памирской филологии. Вып.3. – Душанбе, 1985. – С.92-97
21. Мирзоев, С. Суннатҳои маҳаллӣ ва суруҷҳои ягнобӣ / С. Мирзоев. – Душанбе, 2012. – 167 с.
22. Насрадиншоев, А.Н. Микропонимия Восточного Памира: автореф. дисс...канд. филол. наук. / А.Н. Насрадиншоев. – Душанбе, 2003. – 24 с.
23. Некушоева, Ш.С. Этнолингвистическое и сравнительное освещение предметно-бытовой лексики шугнано-рушанской группы памирских языков / Ш.С. Некушоева. – Душанбе, 2010. - 179 с.
24. Перехвальская, Е.В. Этнолингвистика: учебник для академического бакалавриата / Е.В. Перехвальская. – М.: Издательство «Юрайт», 2019. – 351 с.
25. Рахимов, И. Язгулянская этнографическая лексика в историческом освещении: автореф. дисс... д-ра филол. наук / И. Рахимов. – Душанбе, 1992. – 41 с.
26. Саркоров, С. Этнолингвистическая характеристика рушанцев: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / С. Саркоров. – СПб., 2006.
27. Стеблин-Каменский, И.М. Земледельческая лексика памирских языков в сравнительно-историческом освещении: автореф. дисс...д-ра филол. наук / И.М. Стеблин-Каменский. – Л., 1984. – 48 с.
28. Стеблин-Каменский, И.М. Языки восточного Гиндукуша. Ваханский язык / И.М. Стеблин-Каменский, А.Л. Грюнберг. – Москва, 1976. – 670 с.
29. Толстой, Н.И. О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса / Н.И. Толстой // Ареальные исследования в языкознании и этнографии (Язык и Этнос). - Л., 1983.
30. Черемисина, М.И. Языки коренных народов Сибири [Текст] / М.И. Черемисина. – Новосибирск: Наука, 1992. - 235 с.
31. Шукуров, М. Забони мо ҳастии мо / М. Шукуров. – Душанбе: Маориф, 1991. – 232 с.
32. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. – Душанбе, 2006.

НАҚШИ ЭТНОЛИНГВИСТИКА ДАР ПАҶУҲИШИ ЗАБОНҲОИ БЕХАТ

Мавҷудияти забонҳои қадимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гувоҳи қадимӣ будани миллати тоҷик мебошад. Забон ва фарҳанг муаррифгари миллатанд. Ҳар як соҳибзабон хувият ва таъриху фарҳанги худро, пеш аз ҳама, тавассути забони хеш мешиносад. Беҳуда нест, ки забонро «оинаи рӯзгори гузаштаву ҳозира ва маҷмуи тафаккури андешаи халқ» номидаанд. Забон ин унсурҳои муҳими қарнҳои ҳуд хифз мекунад. Танҳо забон чунин қудрат дорад, ки арзишҳои маънавӣ – анъана ва суннатҳои мардумиро хифз ва инъикос намояд. Ҳар як воҳиди забонӣ метавонад рӯзгори зиндагии гузаштараи пеши назари насли имрӯз чилвагар намояд. Ҳамаи ин воҳидҳои забониро этнолингвистика меомӯзад. Нақши этнолингвистика дар таҳқиқи паҷуҳиши забонҳо, хусусан забонҳои тоҷикӣ, ки ҳатто алифбо надоранд, хеле муҳим мебошад. Бинобар ин, мо тасмим гирифтаем дар ин мақола доир ба нақши этнолингвистика дар таҳқиқи баррасии забонҳои беҳатти Тоҷикистон маълумот дода, доир ба он паҷуҳишҳои тоҷикӣ, ки дар ин самт анҷом дода шудаанд, назари ҳудро ибраз намоем. Маълум гардид, ки ҳарчанд паҷуҳишҳои этнолингвистӣ дар Тоҷикистон барвақт оғоз

шуда бошанд ҳам, аммо дар даврони Истиқлолияти давлатӣ таҳқиқотҳо, хусусан аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ – соҳибзабонон ин масъала ҷилои нав гирифтааст. Як қатор паҷуҳишҳо дар шакли рисолаҳои илмӣ дифоъ шудаанд ва ба ганҷинаи забоншиносии тоҷик чун дастовардҳои бузурге зам шудаанд.

Калидвожаҳо: этнолингвистика, забон, паҷуҳиш, забонҳои гурӯҳи шарқии эронӣ, Тоҷикистон, забонҳои бадахшонӣ (помирӣ), забони ягнобӣ, забони язғуломӣ, гурӯҳи забонҳои шугнонӣ-рушонӣ, забони ишкешимӣ, забони вахонӣ.

РОЛЬ ЭТНОЛИНГВИСТИКИ В ИССЛЕДОВАНИИ БЕСПИСЬМЕННЫХ ЯЗЫКОВ

Существование древних языков в Республике Таджикистан свидетельствует о древности таджикской нации. Язык и культура представляют нацию. Каждый носитель языка знает свою идентичность, историю и культуру прежде всего через свой язык. Недаром язык называют «зеркалом прошлой и настоящей жизни и совокупностью мыслей и представлений народа». Язык сохраняет эти важные элементы на протяжении веков. Только язык в силах защитить и отразить духовные ценности - традиции и обычаи народа. Каждая языковая единица могла представить прошлую жизнь нынешнему поколению. Все эти языковые единицы изучает этнолингвистика. Роль этнолингвистики в изучении языков, особенно языков, не имеющих букв и алфавитов, очень велика. Поэтому в данной статье мы решили представить информацию о роли этнолингвистики в изучении бесписьменных языков Таджикистана, а также высказать свое мнение об исследованиях, которые проводились в этой области. Хотя этнолингвистические исследования в Таджикистане начались рано, но уже в эпоху государственной независимости исследования, особенно исследование местных учёных и носителей языка придали этому вопросу новое звучание. Ряд исследований защищены в виде научных диссертаций и внесены в копилку таджикского языкознания как большие достижения.

Ключевые слова: этнолингвистика, язык, исследование, языки восточной группы Ирана, Таджикистан, бадахшанские (памирские) языки, ягнобский язык, язгуламский язык, шугнано-рушанская языковая группа, ишкешимский язык, ваханский язык.

THE ROLE OF ETHNOLINGUISTICS IN THE RESEARCH OF ORAL LANGUAGES

The existence of ancient languages in the Republic of Tajikistan testifies the antiquity of Tajik nation. Language and culture are representation of a nation. Every native speaker acknowledges his identity, history and culture through his own language. It is no wonder that language is called “a mirror of the past, present, and a set of thoughts and ideas of the people”. Language preserves its essential element throughout centuries. The language can protect and reflect spiritual values, traditions and customs of people. Each linguistic unit can express old days to present generation. All these language units are studied by ethnolinguistics. The role of ethnolinguistics in the study of language is very broad, particularly in oral languages. Therefore, in this article we decided to talk about the role of ethnolinguistics in the study of oral languages in Tajikistan and express our opinion on the research that have been conducted in this area. Although ethnolinguistic research began early in Tajikistan, during the state of independence, research by local scholars and native speakers gave this issue a new concept. Several studies have been defended in the form of scientific dissertations and they entered the collection of Tajik linguistics as great achievements.

Key words: ethnolinguistics, language, research, languages of the eastern group of Iran, Tajikistan, Badakhshan (Pamiri) languages, Yaghnob language, Yazghulam language, Shughno-Rushan language group, Ishkashim language, Vakhan language.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ғуломалиева Рузафзун Қувватбековна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, муаллими калон, кафедраи забони тоҷикӣ. **Суроға:** 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. E-mail: r.gulomalieva@gmail.com. Тел.: (+992) 93-936-28-82

Сведения об авторе: *Гуломалиева Рузафзун Қувватбековна* – Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзаде, старший преподаватель, кафедра таджикского языка. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: r.gulomalieva@gmail.com. Тел.: (+992) 939-36-28-82

Information about the author: *Gulomalieva Ruzafzun Quvvatbekovna* – Tajik International University of Foreign Languages named after S.Ulugzade, senior lecturer, Department of Tajik language. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Mukhamadiev Str., 17/6. E-mail: r.gulomalieva@gmail.com. Phone: (+992) 939-36-28-82

Раҳматхудоева Т.М.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Саломдиҳӣ (Приветствие // Greetings) мурочиати аввалин дар фарҳанги тамоми мардум мебошад, ки ба унсурҳои маданияти нутқ ё одоби гуфтор дохил мешаванд. Ин навъи мурочиат муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар раванди муошират муқаррар мешаванд, инъикос мекунад. Формулаҳои марбут ба *саломдиҳӣ* вобаста ба вазъи иҷтимоӣ ё синну соли иштирокчиёни муошират дар забонҳои муқоисашаванда метавонанд гуногун бошанд (масалан, дар фарҳанги тоҷикон тарзи салом бо пиронсолон ба анъанаи муносибати қатъан эҳтиромона иҷро мегардад). Ҳамчунин, тарзи *саломдиҳӣ* дар мавриди дидори нахустин бо шахси ношинос аз шахси шинос, ки вақти тулонӣ якдигарро надидаанд, фарқ мекунад.

Мусаллам аст, ки оғози **саломдиҳӣ** дар забони тоҷикӣ бо вожаҳои *Салом*, *Дуруд* ва ибораҳои *Салому алайк*, *Ассалому лайк*, *Дуруд бар шумо*, дар забони русӣ *Здравствуйте! Привет!* ва дар забони англисӣ вобаста ба лаҳзаи вақт *Good morning // Good afternoon // Good evening* ё *Hello!* ва монанди ин оғоз мегардад. Ин қолаби саломдиҳӣ дар забонҳои мазкур вобаста ба шароити иҷтимоӣ ва синну сол метавонад дигаргун ифода ёбанд.

Дар забони тоҷикӣ формулаи пазироии «*Салом*» гунаҳои зерин дорад: «*Ассалом*» (нисбат ба намояндагони гурӯҳҳои гуногуни синнусолӣ), «*Салому алайкум*», «*Ассалому алайкум*» (нисбат ба намояндагони синну солашон калон), дар мавридҳои алоҳида бошад, хусусан дар назди издиҳом формулаи «*Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва баракотуху*» низ қор фармуда мешавад. Мусаллам аст, ки ин формулаи саломдиҳӣ, ё ба қавли муҳаққиқи тоҷик Муслимов М. “формулаи ҳолпурсӣ” [8, с.88] аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шуда, ба доираи истеъмоли умум дохил шудаанд. Ин навъи формулаи саломдиҳӣ асрҳо боз дар забони тоҷикӣ мавқеъ пайдо карда, дар натиҷаи рехтаву дар як шакл истифода шудани ба қатори фразеологизмҳо дохил шудааст. Формулаи мазкур “аломатҳои умумии воҳидҳои фразеологӣ – устувории сохту таркиб, ивазшавандагии ҷузъҳо, яклухтии маъноро соҳиб гардидааст. ...Айни ҳамин тавр, дар забони адабии имрӯзаамон ифодаву ибораҳои арабии **нуран ало нур** ба маънои “хуб, нағз”, **салому алайкум** “формулаи ҳолпурсӣ”, **ваалайкум ассалом** ҷавоби формулаи ҳолпурсӣ дар доираи истеъмол қарор доранд” [8, с.88]. Чунончи:

“*Восеъ ба роғи шуда ба зиндонӣ овоз дод: – Ассалому алайкум, ёрон! Ба ӯ якбора чанд овози хастаи беҳолони ҷавоб гардонд: – Ваалайкум ассалом, Восеъ!*” (11, с.458).

Баъд аз он аз болои сарам бо талаффузи қоригӣ садои: – *Ассалому алайкум!* – гуфтани касе баромад (1, с.206).

Ҳамаи бачагон ба пеши мактабхона тӯда шуда истодаанд. Халифа ба онҳо нигоҳ карда: – *Салом!* – гуфт. Ҳамаи бачагон бо як овоз: – *Ассалому алайкум!* – гӯён фарёд кашидаанд (1, с.389).

– *Ассалому алайкум*, ҷаноби Асадмахсум! – гуфт домолло имом. Асадмахсум, ки аз зери пешонааш ба онҳо нигоҳ карда меистод, як сар ҷунбонида монду гап назд (4, с.476).

Дар робита ба вожаи *салом* фразеологизмҳои “*салом додан*” (ба маънои 1) дуруд гуфтан; 2) баъд аз якҷанд вақт ҳақ будани худро дар қоре исбот кардан ё хотирнишон намудан); “*ба саломӣ касе алайк нагуфтан*” (ба маънои: ҳавобаланд, мағрур, касношинос шудан), “*салому алайкро нася кардан*” (ба маънои: салом надодан, илтифот накардан) [16, с.19], “*салому алек будан*” (ба маънои: ҳамдигарро кам шинохтан, ҳамгап будан, қаҳрӣ набудан) ва монанди инҳо мавҷуданд, ки ба формулаҳои одоби нутқ дохил намешаванд. Чунончи:

Бачагон ғурӯс зада аз ҷо хестанд ва аз дари мактаб баромада мисли дирӯза, пас аз *салом додан*, хона ба хона пароканда гардиданд» [1, с.394].

Боз ин чӣ гап аст, ки **салом**и халқро ба ҷойи *ӯ* ишгавул **але**к мегирад, чӣ магар амир ҳамин қадар фартут шудааст, ки маҷоли «алайкумассалом» гуфтан ҳам надорад? Барои ба **салом**ҳо алайк **гирифтан** алоҳида як амалдор нигоҳ медорад!.. (11, с.432).

Дар забони тоҷикӣ дар баробари вожаҳои *Салом*, *Дуруд* ва таркибу ифодаҳои *Салому алайк*, *Ассалому алайк*, *Дуруд бар шумо*, инчунин воҳидҳои сохтаи фразеологӣ «*Субҳ ба хайр!*», «*Рӯз ба хайр!*», «*Шом ба хайр!*» ва «*Шаб ба хайр!*» низ дар замони муосир хеле серистеъмол мебошанд, ки тавбам бо воҳидҳои фразеологӣ русии «*Доброе утро*», «*Добрый день*», «*Добрый вечер*» ва воҳидҳои фразеологӣ «*Good morning*», «*Good afternoon*», «*Good evening*» мебошанд. Ин таркибҳои фразеологӣ хусусияти замони (темпоралӣ) дошта, вақти муайяни шабонарӯзро мефаҳмонанд ва шакли пурраи онҳоро ҷумлаҳои фразеологӣ «*Субҳатон /рӯзатон /шоматон /шабатон ба хайр бошад!*» иваз карда метавонанд.

Воҳидҳои фразеологӣ, ки аз рӯйи сохтори худ ҳамшабеҳи ҷумлаҳо мебошанд, ҳамчун яке аз гурӯҳҳои сохтории фразеологизмҳо дар забоншиносии тоҷик номи ҷумлаҳои фразеологиро гирифтаанд. Мухаққиқон ҷумлаҳои фразеологиро ба навъҳои гуногун ҷудо намуда, як гурӯҳи махсуси онҳоро ҷумлаҳои фразеологӣ нотаом номидаанд [6, с.46], [8, с.153]. Ҷумлаҳои фразеологӣ «*Субҳ ба хайр!*», «*Рӯз ба хайр!*», «*Шом ба хайр!*» ва «*Шаб ба хайр!*» дар шакли нотаом истифода мешаванд ва дар шакли пурра ба таври зер истифода мешаванд: «*Субҳатон /рӯзатон /шоматон /шабатон ба хайр бошад!*» Ҷузъи дуюми ин ҷумлаҳо таркиби пешоянддори «*ба хайр*» ташкил медиҳад, ки маъноҳои «хуб, нек, нағз»-ро ифода мекунад.

Тазаккур бояд дод, ки кӯтоҳшавии ҷумлаҳои болозикри формулаи саломдихӣ, шакли редуксияшудаи пазирай буда, он бо симплификатсия шарҳ дода мешавад. Ин ҳолат дар ҳамаи забонҳо, аз ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда ба назар мерасад. Масалан, дар забони англисӣ шаклҳои *Hello - Hi, Good morning - Morning* ва ғ. мавҷуданд, ки бо асоси фарҳангии худ фарқ мекунад. Агар дар англисӣ кӯшиши кӯтоҳ кардани ифода бо сарфакорӣ ва кӯтоҳбаёнӣ англисӣ, кӯшиши эҳтиёт кардани вақт (save time), аз ҷумла то ҳадди имкон вақти ҳамсухбати худро сарфа кардан ҷой дошта бошад, пас дар тоҷикон ин ҳолат бо он вобаста аст, ки муошираткунанда аз талаффузи дуру дарози ин ё он формулаи саломдихӣ ё пазирай нороҳат мешавад.

Боиси зикр аст, ки ҷумлаҳои фразеологӣ «*Субҳ ба хайр!*» ва «*Шаб ба хайр!*» дар «Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ» ба таври зер шарҳ дода шудаанд: «*Субҳ ба хайр* субҳи шумо бобарор бошад» [12, с.153], «*Шаб ба хайр* шабро нағз гузаронед (ибораест, ки шабона ҳангоми видоъ гӯянд)» [12, с.614]. Воқеан, бояд таъкид кард, ки ҷумлаҳои фразеологӣ «*Субҳ ба хайр!*», «*Рӯз ба хайр!*» ва «*Шом ба хайр!*» танҳо барои формулаи саломдихӣ истифода мешаванд, аммо «*Шаб ба хайр!*» ҳамчун формулаи хайрухуш истифода мешавад.

Истифодаи *субҳ ба хайр*, *рӯз ба хайр*, *шом ба хайр*, *шаб ба хайр* равобитаи эҳтиромонаро ба муҳотаб таъкид месозанд. Чунин пазирайро дар ҷойи кор байни ҳамкорон шунидан мумкин аст. Бо ин ифодаҳо сардор ба коргарони зертобеи худ салом карда метавонад ва коргарони зертобеъ низ бо ҳамин ифодаҳо ҷавоб дода метавонанд. Дар ин ҳолат пазирайи номбурда ҳамчун аломати фосилаи иҷтимоӣ дар байни муошираткунандагон хизмат мекунад. Формулаҳои мазкур аксаран ҳангоми қабули меҳмонон садо медиҳанд ва дар ин ҷо онҳо ба равобитаи самимонаи иштирокдорони ҳолати нутқӣ ишорат мекунад.

Мисолҳои дар боло овардашуда, ки дар забони тоҷикӣ қолаби рехта гирифтаанд ва ҳамчун воҳиди фразеологӣ суфта шудаду мавриди истифода қарор доранд, намоёнгари таъриху фарҳанги халқи тоҷик мебошанд ва маданияти баланди қабулу гусели меҳмонро тасдиқ месозанд, ки он дар натиҷаи таърихи мадидаи инкишофи ин умумияти забониву фарҳангӣ ташаккул ёфтааст. Вале рушди босуръати алоқаҳои иртиботӣ дар даҳсолаи охир дар шаклҳои забонӣ нақши худро наметавонад нагузорад.

Чунин ба назар мерасад, ки ибораҳои вирди забонгашта (крылатые слова), хусусан воҳидҳои фразеологӣ, ки барои муассирӣ ва ҷаззобии сухан гуфта мешуданд, дар формулаҳои одоби нутқи муосир мавқеи худро аз даст дода, ҷойи онҳоро калимаҳои маъмули ибораҳои озоди синтаксисӣ ишғол намуда истодаанд.

Аз тарзи саломдихӣ ва пазироиву гусели муосир маънои семантикии воҳидҳои фразеологӣ аз байн рафтааст ва вожаҳои ифодакунандаи пазирой танҳо ҳамчун тарзи чалбкунии таваҷҷуҳ ва ороистани суҳбат хизмат мекунад.

Воҳидҳои фразеологӣ формулаи пазироии «Субҳ ба хайр», «Рӯз ба хайр» ва «Шом ба хайр», дар фарҳанги гуфтории тоҷикон чандон маъмул нестанд. Онҳо бештар дар услуби бадеӣ ва адабии гуфтор ва навиштор истифода мешаванд. Монанди ин формулаҳои саломдихӣ ва пазироии зерин низ мавҷуд аст: «Саломи гарму ҷӯшони маро расонед!», «Дурудӯ паёми моро бипазиред!», «Хайра мақдам!», «Аз таширifi муборакатон ниҳоят мамнун гаистем!», «Нури дида, тоҷи сар!» ва ғайра, ки инҳо аз анъанаҳои хеле ғании фарҳангӣ ва одоби муоширати тоҷикон шаҳодат медиҳанд.

Чи тавре ки дар боло ишора намудем, муодили «Субҳ ба хайр», «Рӯз ба хайр» ва «Шом ба хайр» дар забони русӣ «Доброе утро», «Добрый день», «Добрый вечер» мебошанд. Дар забони русӣ низ ин формулаи саломдихӣ бе тағйир буда, ҳамчун воҳиди фразеологӣ истифода мешавад.

Ибораи фразеологӣ «Доброе утро» дар доираи одоби саломдихӣ дар забони русӣ ҳангоми вохӯрӣ дар гоҳи муайяни рӯз (аз сахар то баромади офтоб) истифода мешавад. Ин воҳиди фразеологӣ асосан дар ҳолатҳо (падежҳо)-и номинативӣ ё аблативӣ меояд, масалан: - *Здравствуйте! Рад вас видеть! — Доброе утро* [2, с.84] (*тарҷ.* – Салом! Аз дидоратон шодам! - Субҳ ба хайр). Ҳамин гуна ибораи фразеологӣ «Добрый вечер» дар доираи одоби саломдихӣ дар забони русӣ ҳангоми вохӯрӣ вақти шом (аз ғуруби офтоб то фарорасии шаб) истифода мешавад. Чунончи: *Добрый вечер, дорогие телезрители! — произнёс голос диктора* [2, с.84] (*Шом ба хайр, бинандагони барномаҳои телевизионӣ! — овози дикторро ба забон овард*).

Муҳаққиқони фразеологизми забони русӣ бар он андешаанд, ки ифодаҳои ««Доброе утро», «Добрый день», «Добрый вечер» калка аз дигар забонҳои аврупоӣ мебошанд, ки аз асри XVIII ин ҷониб дар забони русӣ мавриди истифода қарор доранд: «Добрый вечер! Приветствие при встрече вечером. Оборот - калка с соответствующих выражений: *фр.* Bon soir!, *нем.* Guten Abend! В русском языке известен с XVIII в. и образован от пожелания многих добрых дней жизни [8, с.79]; «Добрый день. Приветствия при встрече днём. Выражение – калка с соответствующих выражений: *фр.* Bon jour!, *нем.* Guten Tag. В русском языке известно с XVIII века. Восходит к пожеланиям многих добрых дней жизни. Добрый – здесь «хороший» [9, с. 184]:

- Добрый день! - приветствуем мы друг друга. Я встал и сказал: «Здравствуйте, Надежда Васильевна». Улыбнулся и подумал, сейчас она ответит мне прежними словами: «Привет...» Но она ничего такого не ответила... Я посмотрел на неё. «Добрый день», - спокойно произнесла Надежда Васильевна (В. Железников) (*тарҷ.*) (– Рӯз ба хайр! – мо ба ҳамдигар салом медиҳем. Ман аз ҷо хеста гуфтам: «Салом, Надежда Васильевна». Ман табассум кардам ва фикр кардам, ки холо вай ба ман бо ҳамон суханон ҷавоб хоҳад дод: "Салом ...". Аммо вай ҳеҷ чиз ҷавоб надод ... Ман ба ӯ нигоҳ кардам. - «Рӯз ба хайр», - оромона гуфт Надежда Васильевна).

Дар ибораҳои мазкур вожаи «добрый» ба маънои «хуб, нағз, нек» корбурд шудааст.

Дар забони англисӣ низ формулаи асосии саломдихӣ бо ибораҳои «*Good morning*», «*Good afternoon*», «*Good evening*» анҷом меёбад. Ибораҳои болозикр дар одоби суханронии англисӣ ҳам бо замон (субҳ, нисфирӯзӣ ё шом) маҳдуданд. Аммо доираи истифодаи ибораи *Good afternoon!* фарохтар буда, чун «*Рӯз ба хайр*»-и тоҷикӣ ва «*Добрый день*»-и русӣ корбурд мешавад. Аз ҷумла, агар маҷлиси рӯзона — аз нисфирӯзӣ то ғуруби офтоб барпо гардад — формулаи *Good afternoon!* гуфта мешавад. Муҳаққиқони рус Формановский ва Шевтсова таъкид мекунанд, ки «Дар ҳолате, ки вохӯрӣ дар давоми рӯз баргузор мешавад - аз нисфирӯзӣ то ғуруби офтоб - формулаи *Good afternoon!* мувофиқтарин хоҳад буд ва агар аз субҳ то нисфирӯзӣ, пас *Good morning* гуфта мешавад» [17, с.17].

Ибораи *Good afternoon!* ҳамчун қолаби рехта дар забони англисӣ ба ду маъно истифода мегардад: 1) салом, рӯз ба хайр (*дар русӣ добрый день! здравствуйте!*); 2) хайр, хуш бошед (*дар русӣ до свидания!, всего хорошего!*):

1) **Good afternoon**, Miss Steele. Robert, you can't have this pretty young lady all to yourself. (тарҷ. Рӯз ба хайр, хонум Стил. Роберт, шумо наметавонед ин зани зебро бо худ баред.)

2) I don't propose to listen to any more impertinence from you, Miss Cassy, **Good afternoon!** (тарҷ. Ман хоҳиш надорам, ки дигар суҳанони муғризонаи шуморо гӯш кунам, хонум Кэсси. Рӯз ба хайр!) [5, с. 32].

Муҳаққиқони фразеологизмҳои забони англисӣ дар қатори фразеологизмҳои формулаи саломдиҳии дар боло зикршуда, инчунин ибораҳои **"How do you do?"** ва **"Good day"**-ро низ зикр намуда, таъкид мекунанд, ки ин ибораҳо дар гузашта ба маънои "салом" истифода мешуданд. Аммо дар замони муосир идиомаи **"How do you do?"** -ро фақат аз забони шахсони калонсоли ҷомеаи англисӣ ба маънои "салом" шунидан мумкин аст. Идиомаи **"Good day"** бошад, дигар дар истифода қарор надорад: "Акнун **How do you do?** чун салом танҳо дар байни одамони насли калонсол шунда мешавад... Формулаи **Good day** куҳна аст ва барои истифода тавсия дода намешавад" [17, с.11].

Қобили зикр аст, ки дар забони англисӣ формулаи саломдиҳиро калимаву ибораҳои услуби паст ва услуби баланд ташкил медиҳанд, ки дар муоширати ҳаррӯзаи англисҳо дида мешаванд. Ибораҳои формулаи саломдиҳӣ ба қатори ибораҳои рехта ё таркибҳои фразеологӣ дохил мешавад: «Саломдиҳии услуби паст хосси муоширати осони одамони шинос ва наздик мебошад. Чунончи:

Hi! Hey

Hello! Hello there! Hello everybody

Morning! Top o' the morning!

Afternoon! Evening!

How's tricks?

Howdy! H'arya!»

Саломдиҳии услуби баланд инҳо мебошанд:

Welcome!

Allow me to welcome you.

I am happy to welcome you.

Allow me to welcome/ greet you on behalf of...

I am happy to welcome/ greet you on behalf of...» [17, с.17].

Метавон қайд кард, ки муодили услуби пасти саломдиҳии англисӣ дар забони тоҷикӣ баробар аст бо вожаи «салом» ва услуби пасти баланди он бо ибораи рехтаи «салому алайкум» ё «ассалому алайкум».

Муҳаққиқи дигари воҳидҳои фразеологизми забони англисӣ Логан П. С. идиомаҳои забони англисиро таҳлил намуда, ба хулосае меояд, ки тарҷумаи идиомаҳо ва умуман ҳамаи воҳидҳои фразеологизми забони англисӣ ба дигар забонҳо хеле душвор аст. Ҳангоми тарҷума қолабҳои фразеологӣ шикаста мешаванд ва онҳо ҳамон зебогиву шевогии худро аз даст медиҳанд. Ў зикр мекунад: «Забони мо (забони англисӣ – Р.Т.) пур аз чунин ибораҳои гуфтӯғуе монанди *when all is said and done, if the' worst comes to the worst, all right, you are right, how do you do* мебошад, ки онҳоро айнан ба забонҳои дигар тарҷума кардан мумкин нест ва ногузир аст, ки муодил (эквиваленти)-и онҳоро бояд ҷустуҷӯ кард. Тарҷума ба таври умум ҳамчун «санги таҷрибавӣ» барои ифодаҳои идиомавӣ хизмат мекунад... Ҳатто одитарин таркибҳои фразеологизм мисли *far and away* дар тарҷумаи айнан хусусияти идиомавии худро гум мекунанд. Бисёр воҳидҳои фразеологӣ дар тарҷумаи аслии хандаовар ба назар мерасанд, аз қабилҳои саломии маъмулии мо *How do you do* дар тарҷумаи Вольтер "*Comment faites-vous faire?*". «Ибораи англисии *you are right* -ро — менависад профессор Эрл, — ба забонҳои фаронсавӣ, олмонӣ ва латинӣ айнан тарҷума кардан мумкин нест. Дар забони фаронсавӣ он ба муодили *Vous avez raison* мувофиқат мекунад; дар олмонӣ - *Sie haben recht*; дар латинӣ - *Recte dicis*. Дар забони англисӣ касе наметавонад бигӯяд, ки *you have reason*, ё *you have right*, ё *you speak rightly*. Танҳо ибораи дурусти он *you are right*» [19, с. 22].

Пазирой (Встрече // Meeting) ё қабули меҳмон шакли дигари формулаи муошират мебошад, ки дар забонҳои муқоисашаванда ба таври гуногун ифода ёфта, бо калимаву

ибораҳои махсусу рехтаи дорои қолаби муайян, ки ба қатори воҳидҳои фразеологӣ дохил мешаванд, низ истифода мегардад.

Дар забони тоҷикӣ ҳангоми ташрифи меҳмон дар ҷавоб баъд аз салом бо ибораҳои зерини фразеологӣ пазири меҳмон мешаванд, ки аз лутфи хуши мизбон ва самимияту меҳмоннавозии ӯ дарак медиҳад:

Хуш омадед, сафо овардед; Ҳар қадам монед, болои дида // қадаматон болои дида; Ҳар қадаматон нури дида, тоҷи сар; Хуш омадед, нури дида, тоҷи сар; Қадаматон муборак бод. Инчунин, маврид ба зикр аст, ки муҳаққиқи фразеологияи забони муосири форсӣ Г. Голева воҳидҳои фразеологии зеринро, ки мансуб ба формулаи пазири мебошанд, қайд намудааст: **Чашми мо [аз омаданатон] равшан [шуд]; Бӯи гул меояд // баҳор меояду бӯи гул меояд; Бод омадаасту гул овардааст; Ба сафар меоед, роҳро наздик кунед; Порсол дӯст – имсол ошно** ва монанди инҳо [3, с.56].

Намунаи формулаи пазири дар фарҳанги тоҷикон:

-Хуш омадед!:

Бақочонро Низомиддин хеле меҳрубонона, бо ҳурмат ва тавозуи пешвоз гирифта, ба рӯи дивани мулоими чармин шинонид.

– *Хуш омадед! – гуфт вай ба рӯ ба рӯи ӯ нишаста.*

– *Саломати шумо, умедворам, хуб аст!*

– *Саломат бошед, – гуфт базӯр бугзу кинаю газаби худро андак фурӯ нишонда Бақочон (4, с.254).*

-Хуш омадед, ҳар қадам монед, болои дида!

Ҷӯраҳо аз дур ҳамдигарро дида ба пешвози ҳамдигар тохтанд ва мисли калонсолҳо багал ба багал гирифта вохӯрдӣ карданд.

– *Хуш омадед, ҳар қадам монед, болои дида! – гуфт Содик.*

– *Бутун пазмон кардед-ку ин дафъа! (4, с.280).*

-Хуш омадед! Равоҷи мо аз қадами шумо чароғу гулистон ғашт

– *Салом! – гуфт Латиф ба Асо даст дароз карда. – Биёед, хуш омадед! Равоҷи мо аз қадами шумо чароғу гулистон ғашт (4, с.351).*

-Ҳар қадам монед, болои дида

– *Хуш омадед, хуш омадед! – гуфт Саид Аҳрорӣ ба забони туркӣ, – ҳар қадам монед, болои дида (3, с.422).*

Воҳиди фразеологии “**хуш омадед**” дар забони тоҷикӣ дар ду маврид гуфта мешавад: 1) ҳангоми омадани меҳмон ва 2) ҳангоми рафтани меҳмон. Таркиби фразеологии “**хуш омадед**” ба маънои “1) аз омаданатон миннатдорем; 2) қадаматон муборак бод” [16, с.349] ифода меёбад. Таркиби “хуш омадед” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” низ шарҳ дода шудааст: “**хуш омадан** иборае, ки вақти қабули меҳмон меғӯянд” [13, с.28]. Таркиби мазкур дар формулаи пазири тоҷикон таърихи хеле қадима дошта, он дар осори классикӣ низ ба ҷашм мерасад. Чунончи, Ҳофиз Шерозӣ ин ибораро ба таври зер истифода бурдааст:

Хуш омад гул в-аз он хуштар набошад,

Ки дар дасташ ба ҷуз соғар набошад (Ҳофиз Шерозӣ).

Ё дар осори фолклорӣ:

Хуш омадӣ ёре, меҳмони мой,

Бар дидаам ҷойат, баро ҷони мой (Сурудҳои халқӣ).

Дар осори даврони нав низ ин ибора хеле зиёд истифода шудааст. Чунончи:

Соҳибхона арбоб Ҳамид баъд аз он ки «меҳмонон хуш омаданд» гӯён дар поёнтари суфа нишаст, одамони ӯ як барраи ширбози фарбеҳро ба наздики суфа оварда дар ҷойе, ки чашми ноиб меафтод, сар буридаанд (1, с.278).

Бозор ба таги дарвоза истода ҳар кадомро,— хуш омадед! — гӯён ба иззат ва эҳтиром узот мекард (1, с.489).

– *Хуш омадед, бачаҳом, биёед, – бобои Абдурасул аз ҳарос худро гум карда буд, дасту панҷаҳояш меларзиданд. – Биёед, бачаҳом, биётон, – гайри ҳамин чанд ҳарф сухане дигар ба забонаш намеомад (7, с.28).*

– *Ассалом, раис, – дастҳо болои шиками дамида баромадааш Каримро «хуш омадед» гуфта, Бойбобо ҳарду табақаи дарвозаро ба пушт боз намуд ва акаю додарро ба хонааш хонд (7, с.110).*

– *Биёед, Асрорчон, биёед!*

– *Биё нагӯӣ ҳам омадем.*

– *Хуш омадед, марҳамат! – дар миёни ин чанд лаҳза гӯё байни амаки Азизхон ва писараи гапи пасту баланде нагузашта буд, ки чехрааш кушода гашт (7, с.300).*

Воҳиди фразеологии “сафо овардед” дар формулаи пазироии забони тоҷикӣ дар замони муосир мавриди корбурд қарор гирифта, дар аксар маврид якҷоя бо таркиби “хуш омадед” ҳангоми пазирӣ ва хайрухуш истифода мешавад. *Сафо овардан* – яъне нуру равшанӣ бахшидан низ ба маънои “аз омаданатон шодам, аз омаданатон хона равшан шуд” истифода мешавад.

Воҳиди фразеологии “**Ҳар қадам монед, болои дида // қадаматон болои дида; ҳар қадаматон нури дида, тоҷи сар**” дар нутқи ҳаррӯзаи мардуми тоҷик хеле фаровон қорбаст мешавад. Дар фарҳанги фразеологӣ он ба таври зер шарҳ дода шудааст: “марҳамат, қадаматон ба болои чашм (*дар мавриди азиз ва қиромӣ доштани меҳмон гуфта мешавад*)” [15, с.121].

– *Ҳар қадам мондед, болои дида, тоҷи сар! Хуш омадетон! Қанӣ, марҳамат, дар паси вокзал фойтун тайёр (4, с.398).*

Гулҳои тақдиркардаи духтарон дар бағал ба онҳо аз паҳлуяшон ҷой доданд. – Қурбонатон шавам, биёед, биёед, нишинеде, хуш омадед, нури дида, тоҷи сар, ман ба шумо қурбон (7, с.490).

Боиси қайд аст, ки баъзан дар вақти пазирӣ дар забони тоҷикӣ воҳиди фразеологии «**шаҳр пешкаш**» истифода мешудааст, ки ин ибораи фразеологиро муҳаққиқи тоҷик М.Фозилов дар фарҳанги худ бо тасдиқи шохид аз асари А.Баҳорӣ ба таври зер қайд намудааст: «**Шаҳр пешкаш** - ҳамчун ифодаи иззату ҳурмат ба меҳмони аз ҷойи дигар омада меғӯянд: марҳамат кунед, ҳама чиз ба хидмати шумо омодааст:

— Э, Саидов, ҷӯраҷон, салом, салом! Хуш омадед, шаҳр пешкаш! (А. Баҳорӣ «Одамони шинос»))» [16, с.436].

Ҳамчунин, воҳиди фразеологии «**хайра мақдам**» ҳангоми пазирӣ аз ҷониби мизбон, хусусан дар пазироии расмӣ, хеле серистифода мебошад. Тафсири он дар фарҳанг чунин оварда шудааст: «**хайра – хайра мақдам!** қадам ба хайр бод! хуш омадед!» [13, с.419]. Ибораи мазкур аз ду калимаи арабӣ таркиб ёфта, дар шакли ибораи фразеологӣ дар забони тоҷикӣ истифода мешавад, ки асосан маънои «марҳамат», «хуш омадед»-ро ифода мекунад.

Дар фарҳанги тоҷикон чунин формулаи пазирӣ шаҳодат аз меҳмоннавозӣ ва самимияту хушмуомилагии онҳо мекунад.

Дар забони русӣ муодили таркиби «хуш омадаед» таркиби фразеологии «*добро пожаловать*» мебошад. Ин шакли пазирӣ ҳангоми мулоқот, қабул ва даъвати самимона бо касе ҳангоми омадан, ворида хона шудан ва монанди ин гуфта мешавад:

Всем, кто приезжает в нашу страну с добрыми чувствами и намерениями, советские люди со свойственным им гостеприимством говорят: «Добро пожаловать!» [17, с.13] (*тарҷ.* Ба ҳар касе, ки бо ҳиссиёти нек ва нияти нек ба кишвари мо меояд, одамони шуравӣ бо меҳмоннавозии хосси худ чунин меғӯянд: «Хуш омадед!»)

Муҳаққиқи воҳидҳои фразеологии забони русӣ А. К. Бирих, В. М. Мокиенко ва Л. И. Степанова таркиби “*добро пожаловать*”-ро таҳлил намуда, зикр мекунанд, ки: “«Добро пожаловать!» - ин пазироии самимӣ барои омадан ва даромадан ба хона ва ғ. мебошад. Вожаи “добр” (хуб, хуш) дар ин ҷо зарф буда, аз сифати “добрый” (хуб, мусоид) сохта шудааст. Таркиби мазкур маънои қадимӣ дошта, дар дигар тарзҳои таманниёт низ ифода ёфтааст: В добрый час! В добрый путь!” [9, с. 160].

Воқеан, таркиби “добро пожаловать” танҳо ҳангоми якҷоя ва аз рӯи тартиби калимаҳо истифода шудани вожаҳои “добро” ва “пожаловать” маънои фразеологӣ пайдо карда, ба маънои “хуш омадед” истифода мешавад. Агар мо вожаи “пожаловать”-ро дар алоҳидагӣ дида бароем, он маъноҳои зеринро ифода мекунад: “*сов. уст.: кого-что, чем, кому-чему что уст. и ирон. инъом (ато, эҳсон, ҳадя) қардан, тухфа додан;*

пожаловать шубу пӯстин инъом кардан. 2. повел. **пожалуй(те) что** уст. марҳамат кунед; 3. к кому-чему меҳмон шудан, ташриф фармудан (овардан), барои мулоқот омадан; **прошу пожаловать ко мне в гости** хоҳиш дорам, ки ба хонаи ман ба меҳмонӣ ташриф фармод; **добро пожаловать!** хуш омадед! марҳамат!, хайра мақдам!” [14, с. 450]

Воҳиди дигари фразеологие, ки дар забони русӣ Ҳангоми вохӯрӣ ва саломдихӣ истифода мешавад, ин таркиби «**сколько лет, сколько зим!**» (*таҳтул. чандин тобистону чандин зимистон* [гузашт]) мебошад:

– Ты ли это? Не узнать, так изменился. **Сколько лет, сколько зим!**

– Здравствуй, здравствуй... **Сколько лет, сколько зим!** Вот уж рад встрече (А. Иванов). (*тарҷ. – Ин шумо? Нашинохтам, тамоман дигар шудаед. Хеле вақт шуд надида будем! – Салом, салом... Чанд тобистон, чанд зимистон! Аз вохӯрӣ бо шумо шодам*)

Таркиби «**сколько лет, сколько зим!**»-ро дӯстони дерина, ки муддати зиёд якдигарро надидаанд ва ташнаи дидори якдигаранд, гуфта метавонанд. Муҳаққиқон таркиби мазкурро ифодаи эҳсосӣ Ҳангоми вохӯрии шахсони муддати дароз якдигарро надида маънидод карда, ба маънои «*как давно*» (дер боз) онро шарҳ медиҳанд [10, с. 160]. Муодили чунин пазирай дар забони тоҷикӣ «*пазмон (орзу, умед)-и дидор (-ат) будам/доштам*», «*сахт пазмон шудам*» ва монанди ин истифода мешавад, ки дар ин ҳолат онҳо наметавонанд ҳамчун воҳиди фразеологӣ хизмат кунанд.

Муҳаққиқи рус А. Макиенко маънои фарҳангиву этимологии ин воҳиди фразеологиро ба таври зер шарҳ медиҳад: “Ифодаи мазкур шумори русии вақтро дар фаслҳои муқобил – тобистони гарм ва зимистони сард инъикос мекунад. Дар баробари ин, таркиби «чанд сол» маънои умумии бештари калмаи тобистонро, ки ҳоло танҳо дар шакли чамъ – “солҳо” ифода меёбад, таъкид мекунад. Фразеологизми мазкур бо роҳи буридани нидои дарозтари «Чанд зимистон, чанд тобистон мо якдигарро надидаем!» сохта мешавад. Ҳисоби сол аз фасли “тобистон” шуруъ мешуд, на “зимистон”, ки ин дар бисёр забонҳои дигар низ маълум аст. *ниг. олмонӣ Sommer* ҳам “сол” ва ҳам “тобистон” ё *олмонӣ. Jahr, англисӣ. Year* “сол”. Аз назари этимологӣ ба забонҳои славянӣ иртибот дошта, бо маънои *яро (полякӣ ва словенӣ jar, чех. jaro)* “баҳор” алоқаманд аст. “Яровые хлеба” (нони баҳорӣ), яровые пчелы” (занбӯри баҳорӣ)” (“селаи аввал дар тобистон дар кутӣ”). Замони рӯшноӣ дар байни мардум назар ба торикӣ ва сардӣ нуктаи ишораи бештаре буд” [9, с. 160].

Баъзан дар забони русӣ Ҳангоми вохӯрии ногаҳонӣ аз ҷумлаи фразеологии “**Какими судьбами?**” истифода мешавад, ки муодили он дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои “**Қадам шамол паронд?**” [14, с.466] “**Офтоб аз кучо баромад?**” [14, с.75; 451] мебошад. Ҷумлаи “**Какими судьбами?**” дар фарҳангҳои фразеологӣ ба таври зер шарҳ дода шудааст “**Какими судьбами? Как оказался здесь? Как попал сюда?** (*восклицание при неожиданной встрече*) *неизм. обычно межд. предл*” [2, с.118], яъне бо эҳсосоти шодию хурсандӣ мепурсанд: «Аз кучо омадед, *офтоб аз кучо баромад?* Чӣ тавр ин ҷо афтидед?».

Дар забони англисӣ Ҳангоми пазиروي меҳмон аз формулаи пазиروي расмӣ “*Wellcome*” истифода мебаранд, ки яке аз формулаҳои хеле паҳншудаи англисӣ мебошад ва он ба маъноҳои «*хуш омадед!*»-и тоҷикӣ ва «*добро пожаловать*»-и русӣ ҳамсон мебошад. Албатта, вожаи мазкур наметавонад воҳиди фразеологӣ бошад, вале ҳамчун ибораи фразеологӣ дар “Фарҳанги фразеологии англисӣ-русӣ”-и А. Кунин формулаи “*You are welcome*” ба маъноҳои: “1) “хуш омадед // добро пожаловать”; 2) марҳамат; мо бо камоли майл ба шумо иҷозат медиҳем; лутф фармод; аз шумо хоҳиш мекунем; шуморо самимона даъват мекунем; 3) *амрикой. лутфан қобили ташаккур нест, намеарзад (дар ҷавоб ба сипосгузори)*” [5, с. 815] қайд шудааст. Чунончи:

You're very welcome to pass another night here (Ch. Dickens. “*The Old Curisity Shop*”, ch. XXV) (*тарҷ. Хоҳиш мекунам, боз як шаби дигар назди ман истед.*)

You are welcome to your opinion (*тарҷ. Метавонед, дар ақидаи худ устувор монед*);

- «Thanks... Thanks a lot...», «Not at all. You're welcome» Bohman grinned. (J. Jones, “*Go to the Widow-Maker*”, ch.9) (*тарҷ. –«Ташаккур, сипоси бепоён...» –«Лутфан, қобили ташаккур нест, намеарзад» – хандида гуфт Баҳман*).

Аз рӯи таснифоти фразеологшиносони забони англисӣ А. Кунин, С. Логан, Н. Н. Осман ва дигарон вожаи «*Welcome!*» дорои чунин маъноҳои фразеологӣ мебошад:

- Пазирой, қабули хуш:

to welcome with open arms – таҳмул. бо дасти кушод пешвоз гирифтани (яъне, сидқан ва хурсандона пешвоз гирифтани): *The citizens received the Olympic athletes with open arms.* – Сокинони шаҳр варзишгарони олимпиро бо оғӯши боз пазирой карданд.

cordial / hearty / warm welcome – пазироии гарм, самимона; *a hearty welcoming* – истикболи самимӣ: *There was a hearty welcoming smile on his face.* – Дар лабони ӯ лабханди гарми пазиранда хувайдо буд.

to accord a hearty welcome to smb – пазироии сидқан, аз тахти дил;

to give smb. a warm welcome – касеро пазироии гарм кардан: *I've often heard that you'd give me a warm welcome if ever we meet again* (таҷ. Ман борҳо шунидаам, ки агар бори дигар вохӯрем, маро гарм пазирой мекунед);

a rousing welcome – пазироии гарму ҷӯшон (боҳавас): *We gave them a rousing welcome* – Мо онҳоро гарму ҷӯшон истикбол гирифтем.;

- Пазироии номақбул, меҳмонони нохонда:

outstay (overstay// wear out) one's welcome – меҳмоннавозии касеро сӯиистифода кардан, дағалона рафтор кардан, соҳибони хонаро озор додан;

to overstay smb's welcome – аз эҳтироми шумо сӯиистифода бурданд;

a constant guest is never welcome. – меҳмон, ки бисёр омад, ба дил мезанад;

to receive a cool welcome – қабули сард;

to welcome coolly/chilly – қабули сарди номехрубона;

«*Glad to see you*» - ҳамчун формулаи пазирой ва хайрухуш дар забони англисӣ хеле серистеъмол мебошад:

Whenever I meet you on honest ground or under a Christian roof, I shall be glad to see you; but never more shall you entice me to that devil's den! (Ҳар гоҳе ки бо ту дар замини ҳалол ё зери боми масеҳӣ вохӯрам, аз дидани ту шод хоҳам шуд; аммо дигар ҳеҷ гоҳ маро ба он ҷоҳи шайтон нахоҳӣ дод!) (18, с.24).

Ҳамин тариқ, таҳлилҳои боло нишон доданд, ки фразеологизмҳои формулаҳои саломдихӣ, пазирой, ҳолпурсӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда (тоҷикӣ, русӣ, англисӣ) дар баробари монандиҳои муайян дорои тафовутҳои зиёд низ мебошанд:

1. Дар забони тоҷикӣ, хоссатан дар фарҳанги тоҷикӣ, умуман, миқдори фразеологизмҳои формулаҳои саломдихӣ нисбат ба забону фарҳангҳои русӣ ва англисӣ камтар ба назар мерасанд. Таркиби «салому алайк» ва гунаҳои он (*салому алек, ассалому алайк, ассалому алайкум ва раҳматуллоҳу ва баракотуху*), ки низ иқтибос аз забони арабианд, дар гуфтугӯи доимӣ на он қадар роиҷанд. Мардум бештар аз вожаҳои «салом» ва «ассалом» истифода мебаранд, ки дар ин ҳолат мо наметавонем онҳоро таркибҳои фразеологӣ номем.

2. Воҳидҳои фразеологии формулаҳои саломдихии «Субҳ ба шайр», «Рӯз ба хайр» ва «Шом ба хайр» калка аз забони русӣ мебошанд, ки дар муомилоти мардуми тоҷик дар асри XX пайдо шудааст. Далелҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки дар забону фарҳанги русӣ низ формулаҳои саломдихии «Доброе утро», «Добрый день» ва «Добрый вечер» калка аз забонҳои аврупоӣ, бахусус забонҳои фаронсавӣ ва олмонӣ мебошанд, ки дар асри XVIII дар ин забон пайдо шудаанд.

3. Таҳлилҳо нишон доданд, ки меъёрҳои истифодабарии формулаҳои саломдихӣ, пазирой ва ҳолпурсӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда (тоҷикӣ, русӣ, англисӣ) ба тафовутҳои иҷтимоӣ, синнусолӣ ва ҷинсӣ асос ёфта, аз таркибҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои фразеологӣ иборат мебошанд.

4. Дар забони тоҷикӣ формулаи пазирой миқдоран воҳидҳои зиёди фразеологиро фаро мегирад, ки ин аз фарҳанги баланди пазирой ва қабули меҳмонон (меҳмоннавозӣ)-и мардуми тоҷик дарак медиҳад. Бинобар ин, истифодаи суханони муаддабона барои истикболи гарми меҳмон ва ба ҷо овардани иззату эҳтироми ӯ бо услуби махсуси бадеӣ аз қабилӣ «*хоки поятон тӯтиё; хуш омадед, сафо овардед; нури дида тоҷи сар; дар қадамотон ҷонам; қурбони омаданатон шавам*» ва монанди инҳо нишондиҳандаи пазироии муаддабона буда, дар байни халқ хеле васеъ паҳн шудааст. Дар забонҳои муқоисашаванда (русӣ ва англисӣ) ин гуна воҳидҳои фразеологӣ ҷиҳати пазирой кам ба назар мерасанд.

5. Хелҳои воҳидҳои фразеологии формулаҳои одоби нутқ, ки ба маданияти нутқ дохил мешаванд, дар забонҳои таҳқиқшаванда (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) миқдори муайянеро ташкил намуда, нишондиҳандаи фарҳангу маданияти мардумони забонашон таҳқиқшаванда мебошанд.

Муқарриз: *Матробиён С.* – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Мунтахабот / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2020. – 480 с.
2. Быстрова, Е.А. Учебный фразеологический словарь русского языка. Пособие для учащихся нац. школ / Е.А. Быстрова, А.П. Окунева, Н.М. Шанский. – Л.: Просвещение, 1984. – 271 с.
3. Голева, Г.С. Фразеология современного персидского языка / Г.С. Голева. – М.: Муравей, 2006. – 224 с.
4. Икромӣ, Қ. Тахти вожгун (роман) / Қ. Икромӣ. – Душанбе: Адиб, 2020 – 480 с.
5. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь. (лит. ред. М.Д. Литвинова. -4-е изд., перераб. и доп.) / А.В. Кунин. – М., 1984. – 944 с.
6. Мачидов, Ҳ. Фразеология забони ҳозираи тоҷик. Дастури таълимӣ / Ҳ.Мачидов. – Душанбе, 1982. – 106 с.
7. Мирзо, К. Марги бегуноҳ (қиссаҳо, ёднома ва публицистика) / К. Мирзо. – Душанбе: Адиб, 2012. – 528 с.
8. Муслимов, М. Воҳидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ / М.Муслимов. – Душанбе, 2009. – 188 с.
9. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: около 6000 фразеологизмов (составители: Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И.). – М.: Астрель, 2005. – 926 с.
10. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
11. Улуғзода, С. Восеъ (Роман) / С. Улуғзода. – Душанбе: Адиб, 2020. - 480 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Мирзо Ҳасани С. – Душанбе, 2008. – Ҷ.1. – 950 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Мирзо Ҳасани С. – Душанбе, 2008. – Ҷ.2. – 945 с.
14. Фарҳанги тоҷикӣ-русӣ (зери таҳрири Д.Саймиддинов). – Душанбе, 2006. – 800 с.
15. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ). Ҷ.1 / М.Фозилов. – Душанбе, 1963. – 968 с.
16. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ). Ҷ.2 / М.Фозилов. – Душанбе, 1964. – 803 с.
17. Формановская Н.И. Речевой этикет. Русско-английские соответствия: Справочник. 2-е изд., испр / Н.И. Формановская, С.В. Шевцова. - М.: Высш. шк., 1992. – 80 с.
18. Bronte A. The Tenant of the Wildfell Hall / A. Bronte. –Ярич, 2004.
19. Logan P.S. English idioms (from words and idioms, studies in the english language)) (Фразеология английского языка (перевод А.С.Игнатьева). – Москва, 1959. – 208 р.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФОРМУЛАҲОИ ОДОБИ НУТҚ – САЛОМДИҲӢ ВА ПАЗИРОӢ

(дар мисоли забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ)

Формулаҳои саломдиҳӣ ва пазироӣ дар фарҳанги мардумони тоҷик, рус ва англис дорои монандиҳо ва фарқиятҳо буда, аз воҳидҳои махсуси фразеологӣ иборат мебошанд, ки хангоми муошират ҷиҳати обурани, ширинӣ, сарехӣ ва малехии гуфтор истифода мешаванд. Салом додан, пазироӣ намудан ва ҳолпурсӣ қардан бо аҳли хонавода, дӯстон, ашхоси синну соли гуногун, бегонагон дар фарҳангҳои мардумони забонашон муқоисашаванда гуногун мебошад. Муҳаққиқон формулаҳои одоби нутқро як навъи маданияти нутқ махсуб медонанд. Маданияти нутқ ин формулаи муайяне аст, ки ҷиҳати ифодаи мазмун мушаххас аз имкониятҳои низомии забон мунтазам истифода мешавад ва тавассути воситаҳои забон амалияи нутқро ташаққули медиҳад. Яъне, дурустии ҷумлаҳо, риояи қувва, дуруст ба қор бурдани дастури забонӣ, осонии талаффуз, огоҳӣ аз ороиши сухан ва монанди инҳоро бояд ба назар гирифт. Аз ин рӯ, ақсари муҳаққиқон маданияти нутқро ҷузъи ғайбӣи нутқ мешуморанд. Маданияти нутқ ин танҳо возеҳ ва ғайбӣ, дақиқ ва дуруст сухан гуфтан нест, балки, ба фикри муҳаққиқон, он бо хусусиятҳо ва қоидаҳои рушду инкишоф ва ғайбӣи забон саҳт алоқаманд мебошад. Воҳидҳои фразеологӣ муҳимтарин қисмҳои забонӣ мебошанд, ки дар тамоми забонҳои дунё онҳо вучуд доранд. Ҳатто формулаҳои одоби нутқ аз воҳидҳои фразеологӣ ӯри нестанд ва онҳоро низ ин воҳидҳои забонӣ ӯро медиҳанд. Дар мақолаи мазкур воҳидҳои фразеологии формулаҳои одоби нутқ – саломдиҳӣ ва пазироӣ дар мисоли забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Қалидвожаҳо: маданияти нутқ, фарҳанги одоби гуфтор, одоби нутқ, одоби гуфтор, хусни сухан, саломдиҳӣ, пазироӣ, ҳолпурсӣ, воҳидҳои фразеологӣ, ибораҳои рехта, ҷумлаҳои фразеологӣ.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ РЕЧЕВЫХ ЭТИКЕТНЫХ ФОРМУЛ - ПРИВЕТСТВИЕ И ПРИЕМ

(на примере таджикского, русского и английского языков)

Приветствие и формулы приемов в таджикской, русской и английской культурах имеют сходства и различия, которые состоят из конкретных фразеологических оборотов, они используются в общении для

выражения вежливости, приятности, спокойствия и умелости речи. Приветствие и общение с членами семьи, друзьями, людьми разного возраста и незнакомцами в культурах людей различны в сопоставляемых языках. Исследователи считают формулы речевого этикета разновидностью речевой культуры. Речевая культура – это определенный набор оборотов, регулярно используемых для выражения определенного содержания из возможностей языковой системы и формирующих речевую практику средствами языка. То есть должны учитываться правильность предложений, соблюдение смысла, правильное использование языковых конструкций, легкость произношения, осознанность произношения и тому подобное. Поэтому большинство исследователей рассматривают речевую культуру как часть речевой деятельности. Культура речи – это не только четкое и понятное, точное, с правильным произношением, но, по мнению исследователей, она тесно связана с особенностями и правилами развития и функционирования языка. Фразеологические единицы – важнейший лингвистический аспект, существующий во всех языках мира. Даже формулы речевого этикета не являются производными от фразеологических оборотов и также содержат в себе эти лексические единицы. В данной статье анализируются фразеологизмы оборотов речевого этикета - приветствие и формулы приемов на примере таджикского, русского и английского языков.

Ключевые слова: культура речи, культура речевого этикета, речевой этикет, приветствие, прием, вопросительный, фразеологизмы, нечеткие выражения, фразеологические предложения.

PHRASEOLOGICAL UNITS OF SPEECH ETIQUETTE FORMULAS - GREETINGS AND RECEPTION

(in example of Tajik, Russian, and English languages)

Greetings and reception formulas in Tajik, Russian, and English cultures have similarities and differences, and consist of specific phraselogical expressions that are used in communication from the perspective of politeness, pleasantness, calmness, and skillfulness of speech. Greetings and reception varies cultures of people whose languages are comparable. Researchers consider speech etiquette formulas as a variety of speech culture. Speech culture is a specific set of expressions that are regularly used to express certain content from the possibilities of the language system, and form speech practice through language means. This means that the correctness of sentences, adherence to meaning, proper use of language constructions, ease of pronunciation, awareness of pronunciation, and so on should be taken into account. Therefore, most researchers consider speech culture as part of speech activity. Speech culture is not only clear and understandable, accurate, and correct pronunciation, but, according to researchers, it is closely related to the peculiarities and rules of language development and functioning. Phraselogical units are an important linguistic aspect existing in all languages of the world. Even formulas of speech etiquette are not derived from phraselogical expressions and also contain these lexical units. This article analyzes the phraselogical expressions of the speech etiquette formulas - greetings and reception, in Tajik, Russian, and English languages as examples.

Key words: speech culture, speech etiquette culture, speech etiquette, greetings, reception, interrogative, phraselogical expressions, fuzzy expressions, phraselogical sentences.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмихудоева Таҳмина Маҳрамбековна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, докторанти Ph.D. **Суроға:** 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. E-mail: takhmina1.990@mail.ru. Тел.: (+992) 884-20-00-80

Сведения об авторе: *Рахмихудоева Тахмина Махрамбековна* - Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзода, докторант Ph.D. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: takhmina1.990@mail.ru. Тел.: (+992) 884-20-00-80

Information about author: *Rahmikhudoeva Takhmina Makhrambekovna* - Tajik International University of Foreign Languages named after S.Ulugzade, doctoral student Ph.D. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Mukhammadiev Str., 17/6. E-mail: takhmina1.990@mail.ru. Phone: (+992) 884-20-00-80

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПАРАЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ, РЕПРЕЗЕНТИРУЮЩИХ БАЗОВЫЕ ЭМОЦИИ, В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

(на материале таджикского и французского языков)

Сафялоева Л.С., Турсунов Ф.М.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима
Улугзода

В анализе устной речи лингвистами было установлено, что структура устной речи отличается от письменной речи. Структурное расхождение книжной и устной форм речи обусловлено принципиальным различием в плане передачи информации. В письменной речи каналом информации является сам текст, в то время как в устной речи два канала информации: 1) информация, содержащаяся в произносимых словах и 2) информация, получаемая слушателем кроме слов, которая сопровождает речь и связанная со словами.

Человек при переходе от письменной речи к устной рефлексивно включает второй канал информации - невербальный, что приводит к трансформации (первого) словесного канала.

Несловесный канал информации представляет собой функционирование телесных знаков, включающих кинетическую систему, а именно: жесты, пантомимику, мимику. Сюда входят также паралингвистическая и экстралингвистическая системы организации пространства: интонирование, покашливание, система визуальных контактов [6, с.180].

Невербальный канал информации включает паракинесику и парафонику.

Паракинесика – это движение рук и ног, мимика лица, позы тела, включенные в процесс коммуникации и служащие способом передачи той или иной информации. Основой паракинесики является репрезентативный значимый и коммуникативно функционирующий знак [4, с.320].

Например: Il s'enfermait dans ces silences blêmes, qu'on ne savait comment lui faire rompre, emplissant le presbytère de son martyre et de sa résignation, exaspérant la Teuse, qui, derrière lui, montrait le poing au ciel (Zola, Emile. La Faute de l'Abbe Mouret, 89) – Он замыкался в унылом **молчании**, которое окружающие не умели разрушить, он наполнял церковный дом самоистязанием и самоотречением и выводил этим Тэзу из себя, так что за спиной аббата старуха начинала грозить кулаком самому небу...

- Non, je ne le devine pas, répondit Consuelo, qui, pendant tout ce temps, s'était perdue dans ses propres préoccupations, et qui n'avait rien trouvé d'étrange à son silence (Sand, George. Consuelo. Tome II.67) – Нет, не догадываюсь, – ответила Консуэло, все это время погруженная в собственные думы и не находившая ничего странного в его **молчании**.

Quoiqu'il s'efforçât de paraître naturel, je percevais dans ses gestes, dans son attitude, dans son silence, une gêne inhabituelle... visible pour moi seule...(Mirbeau, Octave. Le journal d'une femme de chambre, 45) Хотя Жозеф старался казаться естественным, но я замечала в его манере держать себя, в его жестах, в его **молчании** совсем не свойственную ему принужденность, заметную для меня одной...

Следующий способ репрезентации информации – это парафоника, то есть звуки, которые также способны вызывать у нас соответствующее настроение [7, с.170]. Звучание речи, ее фонетический облик являются компенсациями параязыка. Парафоника включает и акустические характеристики голоса – тембр, громкость, значащая пауза, интонационный рисунок – неканоническая фонетика.

A mesure que son coeur l'emportait plus haut, sur les degrés de lumière, une voix étrange, venue de ses veines, parlait en lui, s'épanouissant en fleurs éclatantes (Zola, Emile. La Faute de l'Abbe Mouret, 89) – И по мере того, как сердце юноши возносило его ввысь по ступеням света, некий странный **голос** из самых недр его существа все явственнее начинал говорить в нем, распускаясь сияющим цветом.

Allons, j'ai pitié de vous, surtout à cause de votre belle voix, que j'ai pris si souvent plaisir à entendre à la cathédrale: venez chez moi (Sand, George. Consuelo. Tome II.) – Мне жаль тебя, я так люблю твой красивый **голос**, которым не раз наслаждался в соборе. Идем ко мне.

Как отмечают лингвисты, нельзя недооценивать важность невербального канала информации.

Например: *Catherine lança un regard aussi prompt que l'éclair sur Henri de Navarre* – Екатерина бросила быстрый, как молния, **взгляд** на Генриха.

Et que prétend dire par là ce flatteur? reprit-elle en lui lançant le plus brûlant regard qu'elle put tirer de son arsenal de diableries (Sand, George. Consuelo. Tome I. 78) – Что ты, льстец, хочешь этим сказать? – возразила она, устремляя на него **взгляд**, самый жгучий из всего ее дьявольского арсенала.

Ce qui l'exaspéra surtout, ce fut l'atroce moquerie de la jeune femme qui prétendait lire des pensées de miséricorde dans ses regards, lorsque ses regards auraient voulu foudroyer la criminelle (Zola, Emile. Therese Raquin, 34) – Особенно угнетало ее жестокое издевательство молодой женщины, которая делала вид, будто прочла в ее глазах прощение, в то время как в действительности старуха хотела бы, чтобы ее **взгляд** сразил преступницу.

Flore, qui avait reposé la lanterne, attendait, en jetant sur Jacques de lents regards; tandis que celui-ci, séparé d'elle par le corps, n'avait plus bougé, comme perdu, anéanti dans ce qu'il venait de voir (Zola, Emile. La bete humaine, 23) – Флора, поставив на землю фонарь, устремила на Жака долгий **взгляд**, а молодой машинист стоял неподвижно, растерянный, уничтоженный всем, что ему пришлось видеть. Мертвое тело лежало между ними.

Исследование языка тела, как показало исследование, удивляет многообразием выразительных возможностей. При помощи невербальных средств мы можем передать бесконечное разнообразие реакции на любые жизненные ситуации. Человек может выразить свои чувства, мысли, желания и настроение через язык тела. Мы прибегаем к ним сознательно или бессознательно [6, с.170].

Семантическая структура любого художественного текста может функционировать благодаря эмоциональной составляющей, которая реализуется через особые знаки языка, наблюдаемые читателями непосредственно. По справедливому замечанию В.И. Шаховского: «В художественной литературе отражается реальная жизнь людей, полная эмоций [18, с.65]. Художественный текст, как стилизация объективной реальности, содержит информацию о действительности и выражает во всем многообразии мир эмоций, настроений.

В анализируемых художественных произведениях нами были выявлены микротексты, в которых эмоции радости и печали выражаются неязыковыми компонентами в рамках одного микротекста.

Наиболее продуктивны микротексты, включающие конструкции паракинема+паракинема. В подобных микротекстах наблюдается повтор паракинемы взгляд и улыбка, взгляд и тоска:

- Чаро хуб набошад? – бо камоли андеша гуфт Шариф Шараф. – Ба фикри ман ин давлат аст. – Чй-чй?! – гӯё мот мешавад додситон. – Меғӯям ки ин давлат аст, - маънидур табассум мекунад Шариф Шараф. – Чунин давлат ба ҳар касу нокас муяссар намешавад. Кинояи ӯ да дили додситон халид, вале сир бой надод. Баръакс бо оҳанги ҳазл гуфт: - Оҳ-о-о, ёфти! Хайрият, ки давлат сабуқӣ кард, набошад зинда намондам (Шералӣ Мӯсо. Қиссаи баҳорӣ, 19) – Почему плохо? – задумчиво спросил Шариф Шараф. – на мой взгляд, - это ведь государство. – Что-то? Спросил судья. – Говорю, что это государство, - загадочно улыбнулся Шариф Шараф. – Не у каждого такое государство. Такой намек пришелся ему не по душе. Он не показав виду, шутливым голосом добавил: - Да-а-а, ты нашел! Спасибо государству, иначе не выжили бы.

Ses grands yeux noirs brillèrent comme deux lampes très douces. Un sourire charmant écartait ses lèvres (Flaubert, Gustave. La legende de Saint-Julien l'hospitalier,34) – Большие черные **глаза** ее **светились** кротко, как две лампы; чарующая улыбка приоткрывала уста; локоны волос цеплялись за драгоценные камни открытого платья.

La France, pour lui, était Corinne: de beaux yeux lumineux, une jeune bouche rieuse, des manières franches et libres, une voix bien timbrée: il avait grande envie d'en connaître davantage (Rolland, Romain. Jean-Christophe Tome II) – Франция для него была Коринна: красивые **сияющие глаза**, молодой смеющийся рот, свободное, естественное обхождение, звонкий голос, — об этой Франции ему хотелось узнать как можно больше.

Sous son regard enfin admiratif, je me sentais devenir vraiment un homme (Gary, Romain. La promesse de l'Aube,12) – Наконец-то ее **глаза сияли** от восхищения, и я чувствовал себя мужчиной.

Elle était toute blanche, avec une flamme de fièvre dans les yeux. Quelques gouttes de sang roulaient sur ses mains (Zola, Emile. La Faute de l'Abbe Mouret,12) – Очень бледная, пожираемая лихорадочным пламенем, **светившимся** в ее **глазах**, она молча стояла, и капельки крови струились по ее рукам.

La lueur d'espoir qui s'était timidement invitée dans ses yeux avant mon entretien avec Omar Faisal s'était enfuie, et je me demandais quand elle oserait revenir (Hosseini, Khaled. Les cerfs-volants de Kaboul,34) – До моей встречи с адвокатом Омаром Фейсалом робкая искорка надежды все-таки **светилась** в **глазах** Сохраба. Теперь взгляд его потускнел, и неизвестно, вспыхнут ли его глаза опять.

Как известно, в художественном произведении **метафора света** является основным репрезентантом эмоции радости. Например:

О-о-о – Хеле хуб! – дар чашмони ӯ нури хирс ба чилва омад ва зуд аз кисаи пешдоманаш дафтарчаву қалам бароварда, ба Шариф Шараф рӯй овард.. – Мебахшед, мегӯянд, ки пурсидан айб нест. Шумо тоҷик ҳастед? – Бале. – Чаро ба забони ғайр гап мезанед, пурсид Шариф Шараф. Вай табассуми писхандомез кард: - Я учился в русской школе. Вай табассуми писхандомез кард: - Я учился в русской школе. Вай аз ин гапи пешхидмат ҳайрон шуд. Бодикқат ба чашмони ӯ нигарист (Шерали Мӯсо. Қиссаи баҳорӣ, 35) – О-о-о. Это хорошо. Его глаза засияли. Взяв ручку и свою тетрадь, обратился к Шариф Шараф, что закажете? – Извините, не стыдно спросить. Вы таджичка? – Да, я таджичка. Тогда почему говорите на другом языке? Она улыбнулась. – Я училась в русской школе. Шариф Шараф удивился. Внимательно смотрел на нее.

Il y avait une expression d'adoration respectueuse dans ses grands yeux bruns qui semblait à Catherine presque solennelle dans sa beauté; ce regard évoquait pour elle les romans de chevalerie (James, Henri. Washington Square L'Heritiere ,56) – В его красивых **глазах светилась** улыбка почтительного обожания, которая казалась Кэтрин прекрасной к, может быть, даже величественной; она напоминала Кэтрин о юном рыцаре из какой-то поэмы.

Angélique articulait lentement ce mot, pour en pénétrer le sens. Et, dans ses yeux purs, c'était la même surprise innocente (Zola, Emile. Le Reve,67) – Анжелика медленно произносила это слово, как бы стараясь проникнуть в его смысл, и в ее чистых **глазах светилось** все то же невинное изумление.

На материале французского языка были выявлены микротексты, где эмоция радости выражается при помощи улыбки и взгляда. В таких контекстах основную роль выполняет невербальный компонент – улыбка, взгляд в таких конструкциях, дополняя мимику, выражает интерес и внимание к собеседнику:

Hélène, cessant de coudre, l'avait regardé avec un sourire, et leur pensée commune les promenait tous deux dans des allées profondes, des allées idéales, noires d'ombre et où tombaient des pluies de roses (Zola, Emile. Une page d'amour,23) – Элен, перестав шить, **с улыбкой посмотрела** на **него**; одна и та же мысль блеснула им – они увидели себя гуляющими вдвоем в глубоких аллеях, где густая листва отбрасывает черную тень и дождем сыплются розы, – в тех аллеях, что рисует мечта.

Et les deux seigneurs, magnifiquement équipés, les regardèrent en souriant d'un air de sang-froid qui contrastait avec l'agitation des pauvres fugitifs (Sand, George. Consuelo. Tome II.) – И оба роскошно одетых вельможи **посмотрели** на **них** с хладнокровной **улыбкой**, являвшейся таким контрастом по сравнению с возбужденным состоянием беглецов.

Следующая специфика французского языка заключается в том, что в один микротекст могут входить нетипичные неязыковые компоненты, репрезентирующие радость. Например, парокинема **ноздри трепетали**, не выражая эмоцию радости, рассматривается как кинема радости, веселья. Проиллюстрируем данное положение:

Ses narines trop remontées palpitaient; la joie d'un triomphe éclairait sa figure; et, d'une voix forte, secouant le Tétrarque: «César nous aime! (Flaubert, Gustave. Herodias,23) – Резко приподнятые **ноздри трепетали**, радость торжества озаряла ее лицо, и, ободряя оцепеневшего тетрарха, она громко воскликнула: — Цезарь к нам благоволит!

В таджикском языке были выявлены микротексты, в которых невербальная лексема *бини* – *нос*, репрезентирует гнев:

Вай лаънатӣ модар набуд. Нозо буд, кисир буд, кисир. Умру маро ҳам сӯхт. Вай сигори тоза гиронд. Ва чанд бод дуд гирифта аз бинӣ сар дод. Нохост: - А...а.аа....пш.....пш-шу! – гӯён баланд атса зад. – Саломад бошед! – Медонӣ, - бо овози нимшунав гуфт ӯ, - саломатиам он қадар хуб не. Ҳа, он қадар хуб не. Мефаҳмӣ? Дар чехрааш ифодаи ҳузну ҳасад ба ҳам омехта, ӯро бисер фартут нишон меоданд. – Ҳама чоятон сиҳат-саломат-ку, - бо оҳанги дилбардорӣ гуфт Шариф Шараф. – Не, не, ҳама чоям не, - саросема гуфт вай. – Ба Худо, ки не. Сарам гӯё аз худам не, асабҳоям хароб. Як лаънатӣ ба сарам зад (Шералӣ Мӯсо. Қиссаи баҳорӣ, 17) – Она не была матерью. Была кокеткой, “бесплодной”. И меня погубила. Он зажег сигарету и пропустил дым через нос. И чихнул. – Простите. – Будьте здоровы. – Знаешь, сказал он в полголоса. – У меня плохое здоровье. Что с вами не так? Он изменился в лице. Вы выглядите очень хорошо, – ободряюще сказал Шариф Шараф. – Нет, я правду говорю. Словно моя голова – не моя. Одна сволочь сильно ударила меня по голове.

Следующая группа микротекстов включают неязыковые компоненты паралексема+паракинема:

Guillaume le regardait fixement, cachant sa vive curiosité sous un rire de doute (Zola, Emile. La Conquete des Plassans, 45) – Гильом пристально **посмотрел** на него и **засмеялся** с сомнением, желая скрыть таким образом свое любопытство.

Elle avait un rire clair; elle se pendit de nouveau à ses épaules (Zola, Emile. La Faute de l'Abbe Mouret,23) –**Она** звонко **засмеялась** и вновь повисла у него на шее.

Quand je dis à ces faquins que je venais parler à leurs maîtres de la part du curé de Saint-Nizier, ils me rirent au nez en m'envoyant des seaux d'eau dans les jambes... (Daudet, Alphonse. Le Petit Chose) - Когда я сказал этим болванам, что я от священника Сен-низьерского прихода и что мне нужно поговорить с их хозяевами, **они засмеялись** мне в лицо и выплеснули помой к моим ногам...

Puis il reprit brusquement conscience de la réalité, rit d'un air niais, secoua cavalièrement la main de Mme Dalleray, reprit sa bicyclette et partit (Colette, Sidonie-Gabrielle. Le ble en herbe, 34) – Затем к нему внезапно вернулось ощущение реальности, **он засмеялся** глупым смехом, вежливо потряс руку мадам Даллерей, взял велосипед и укатил.

De temps en temps, elle le regardait en riant. (Camus, Albert. L'etranger, 12) – Только посмотрит иногда на него и **засмеется**.

Jean-Michel la regarda du coin de l'œil, et rit.(Rolland, Romain. Jean-Christophe Tome I) – Жан-Мишель искоса поглядел на нее и **засмеялся**.

Il se mit à rire, lui serra la main, et, s'asseyant auprès d'elle (Maupassant, Guy de. Fort comme la mort,34) – **Он засмеялся**, пожал ей руку и сел рядом с ней.

В приведенные выше микротексты входят языковые конкретизаторы, усиливающие эмотивное содержание параязыковых элементов, а именно: *lui serra la main* – *пожать руку*; *le regardait* – *смотреть*; *cavalièrement la main* – *бесцеремонно взмахнуть руками*.

Рассмотрим следующие микротексты:

Florent s'exclama: «Quelle surprise!» en levant les bras au ciel et Odile félicita Nathalie d'avoir eu le courage de venir par ce temps, elle-même n'ayant pas eu le courage de mettre le nez dehors (Sagan, Françoise. Un peu de soleil dans l'eau froide,12) – Флоран, **всплеснув руками**, воскликнул: «Какой сюрприз!» Одилия же похвалила Натали за то, что у нее достало мужества

приехать в такой ужасный дождь, тогда как у нее, Одилии, неостанет мужества даже высунуть нос на улицу.

Il avait eu un geste désolé, il expliqua tout de suite que, le dimanche, la femme de chambre, la seule femme à qui il osât confier les enfants, allait à Paris, et que, dès lors, il lui était impossible de quitter Alice et Gaston une minute (Zola, Emile. L'Oeuvre, 78) – Он в отчаянии **всплеснул руками**, а потом объяснил, что по воскресеньям горничная - единственная женщина, которой он решается доверить детей, - уезжает в Париж и поэтому ему нельзя ни на минуту оставить Алису и Гастона.

Употребление авторами *geste désolé* – *всплеснуть руками* (буквально жест сожаления) выступает индикатором не только радости, но и печали / отчаяния.

Следующие микротексты включают конструкции паралексема+паралексема:

Ва ӯ хандид. Сард ва ҳатто нафратомез. Сипас илова намуд: - Ба он дунё.... Вай ҳайрон шуд, ки ин мардак дар бораи марги ҳамсараш бетафовут, бепарво сухан меронад аммо зуд худро ба даст гирифта: - Бубахшед ... гуфт ва “Худо чояшро чанат кунад!” гӯён даст ба рӯй кашид. Чӣ, чӣ? – додситон аз зери абрӯвони анбӯх ба рӯи ӯ бодикқат нигоҳ кард. – Э вай кайҳо дар дӯзах сӯхта хокистар шуд (Шералий Мӯсо. Қиссаи баҳорӣ, 16) – Затем он засмеялся. Смех был холодным и даже отпратительным. После добавил: - на том свете.... Он был удивлён, что это мужчина так говорит о своей умершей жене. Однако быстро взяв себя в руки добавил: - Простите, пусть земля будем пухом. – Что-что? Судья сквозь густые брови внимательно посмотрел на него. – Она давно горит в аду.

-Омада-омада зани зиштрӯ, бадчаҳлу гандадаҳон насибам гашт. Овозаш дағалу гӯшхарош буд. Тамоман табассум намекард, қавоқаш ҳамеша овезон буд. Дилтангу инчиқ буд. Аз меҳрубониҳои ман асабӣ мешуд. Э ба ту кадом якашро гӯям?! Як зарфи пур аз захрро мемонд (Шералий Мӯсо. Қиссаи баҳорӣ, 16) – В конце концов я женился на женщине – злой, некрасивой. У нее был противный голос. Никогда не улыбалась, ходила вечно хмурой и печальной. Злилась, если я проявлял внимание. Что тебе сказать, она напоминала «сосуд, наполненный ядом».

В приведенных микротекстах лексические единицы *хандидан* – *смеяться* и *табассум кардан* / *накардан* – *смеяться* / *не смеяться* реализуют эмоциональное состояние печали или отчаяния, вследствие присутствия в текстах таких сочетаний, как: *зарфи пур аз захр* – *сосуд, наполненный ядом*; *сард ва нафратомез* – *холодный и отвратительный* (смех).

Par habitude, il lança du fond de sa gorge un cri rauque qui les mit en gaieté; et elles se cabraient, affamées d'espace, demandant à courir (Flaubert, Gustave. Herodias, 10) – По обыкновению, **он крикнул** хриплым гортанным голосом, и от этого зова они сразу повеселели. Они поднимались на дыбы, томимые жаждой простора, тоскуя о скачке.

Je suis sauvée! s'écria-t-elle; et elle tomba à la renverse, pâle et froide comme le marbre, les yeux encore ouverts mais éteints, les lèvres bleues et les bras raides (Sand, George. Consuelo. Tome II.) – Я спасена! – **крикнула она**, падая навзничь, бледная и холодная, как мрамор; глаза ее, хотя и открытые, словно потухли, губы посинели, руки окоченели.

Puis, haussant la voix, elle cria : – Pauline ! tu peux revenir. Sous les arbres, Pauline regardait en l'air, d'un air indifférent, en attendant que sa sœur eût fini (Zola, Emile. Une page d'amour, 23) – Можешь вернуться, Полина! – **крикнула она** сестре, которая с безучастным видом, глядя рассеянно в небо, ждала под деревьями.

В данных контекстах французского языка паралексема *крикнуть* выступает репрезентантом эмоции, как радости, так и печали, благодаря присутствию в текстах таких конструкций, как: *air indifférent* – *безразличный вид*; *bras raides* – *посиневшие руки*; *lèvres bleues* – *посиневшие губы*. Следовательно, параллельное употребление нескольких неязыковых элементов в рамках одного микротекста является необходимым условием, так как одна неязыковая единица помогает понимать другую.

Анализ языкового материала позволяет заключить, что в художественном тексте сочетание языковых и неязыковых компонентов наиболее полно выражает эмоцию радости и печали в рамках микротекста. Все это свидетельствует о продуктивности комбинированного употребления языковых и неязыковых конструкций. Также было установлено, что

параллельное использование в рамках одного микротекста типологически разных неязыковых единиц является необходимым условием, так как один параязыковой компонент способствует пониманию другого компонента. При этом следует заметить, что каждый язык специфичен по-своему: каждому языку свойственны свои конструкции параязыковых элементов, репрезентирующих разные эмоции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабенко, Л.Г. Русская эмотивная лексика как функциональная система: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук / Л.Г. Бабенко. - Свердловск, 1990. - 31 с.
2. Бабенко, Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста: теория и практика: учебник, практикум / Л.Г. Бабенко. - Москва: Флинта: Наука, 2009. - 495 с.
3. Богуславская, В.В. Моделирование текста: лингвосоциокультурная концепция: анализ журналистских текстов / В.В. Богуславская. - Москва: URSS: ЛКИ, 2011. - 276 с.
4. Бродский, И. Сочинения. Т.5 / И. Бродский. - СПб.: Пушкинский фонд, 1999. - С.320.
5. Гак, В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков: учебник для студентов педагогических институтов по специальности № 2103 "Иностранные языки" / В.Г. Гак. - Москва: URSS: ЛИБРОКОМ, 2010. - 287 с.
6. Герасимова, И.А. Вопросы философии / И.А. Герасимова. - 2004. - №7. - С.180-182.
7. Голдинг, У. Избранное: пер. с англ. / У.Голдинг. - М.: ТЕРРА, 1996. - С.170.
8. Гуревич, В.В. Теоретическая грамматика английского языка. Сравнительная типология английского и русского языков: учебное пособие / В.В. Гуревич. - Москва: Флинта: Наука, 2010. - 168 с.
9. Емельянова, О.В. Филологический анализ текста в лексикологическом, функционально-стилистическом и диахроническом аспектах. Филологический анализ текста. Ч.1 / О.В. Емельянова. - 2014. - 93 с
10. Казарин, Ю.В. Филологический анализ поэтического текста: учебник для вузов / Ю.В. Казарин. - Москва. - Екатеринбург: Академический Проект: Деловая книга, 2004. - 429 с.
11. Кошечая, И.Г. Сравнительная типология английского и русского языков: учеб. пособие для студентов ин.-тов и фак. иностр. яз. / И.Г. Кошечая. - Минск: Вышэйшая школа, 1980. - 270 с.
12. Логический анализ языка. Перевод художественных текстов в разные эпохи: сборник статей. - Москва: Индрик, 2012. - 399 с.
13. Московский государственный институт иностранных языков им. Мориса Тореза, Лингвотеоретические курсы в системе подготовки преподавателя и переводчика. Сборник научных трудов // МГИИЯ им. М. Тореза. Вып. 351, 1990. - 140 с.
14. Мукиенко, И.Н. Типология современных правовых систем: критерии и сравнительная характеристика / И.Н. Мукиенко // История государства и права. - 2007. - №3. - С.36-38.
15. Приходько, В.К. Экспрессивно-эмоциональная диалектная лексика Приамурья / В.К. Приходько // Русский язык в школе. - 2013. - №7. - С.84-87.
16. Репина, Т.А. Сравнительная типология романских языков (французский, итальянский, испанский, португальский, румынский): учеб. для студентов вузов / Т.А. Репина. - СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1996. - 279 с.
17. Современные проблемы романистики: функциональная семантика: Тез. V Всесоюз. конф. по роман. Языкознанию. В 2 т. - Калинин: КГУ, 1986. - 208 с.
18. Шаховский, В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. - М.: Либроком. - 2010. - 206 с.
19. Шеремет, Н.В. Сравнительная типология французского, русского и белорусского языков / Н.В. Шеремет. - Минск: Вышэйшая школа, 1982. - 163 с.

АМАЛКАРДИ ВОСИТАҲОИ ФАРОЗАБОНИИ ИФОДАКУНАНДАИ ЭҲСОСОТИ АСОСИ ДАР МАТНИ БАДЕЙ

(дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ)

Мақсади мақолаи мазкур таҳқиқи амалкарди воситаҳои фарозабоние мебошад, ки эҳсосоти асосиро дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ифода мекунад. Таҳқиқи муоширати забонӣ, баҳусус, ҳодисаҳое, ки ҳамроҳ бо муоширати забонӣ сураи мегиранд ва дар баёни маълумот иштирок мекунад, яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносӣ ба шумор мераванд. Мухимии муоширати ғайризабонӣ аз робитаи он бо аломатҳои забонӣ, ки маънидоди маҳсули мазмунӣ матнро талаб мекунад, бармеояд. Таҳқиқи амалкарди забон ҳамчун воситаи муошират ба ворид намудани ҳамаи маҷмӯи воқеиятҳое ба забоншиносӣ, ки бо раванди муоширати забонӣ алоқаманданд, мусоидат мекунад. Яке аз вазифаҳои асосӣ дар таҳқиқи ҷанбаи амалкарди ҳамкорӣ дар нутқ воситаҳои ғайризабоние мебошанд, ки тасвири забонии муоширати халқи мушаххасро нишон медиҳанд ва ин дар навбати худ барои таҳқиқи навҳои миллии муошират замина фароҳам меорад. Воситаҳои ғайризабонии муошират, ки унсурҳои муоширати забонӣ маҳсуб меёбанд, падидаи бисёрҷанбаи мураккаб мебошанд. Падидаи мазкур аз системаҳои сершумори бо ҳам дар иртиботи ҳамкорӣ қарордошта ва ҳамдигарро пурракунада ташаккул меёбад. Асарҳои бадеӣ саршор аз мавод барои омӯзиши эҳсосот мебошанд. Нависандагон усулҳои мухталифи ифодакунандаи эҳсосоти персонажҳо, ба мисли муқоиса, дараҷабандӣ, мувозисозиро ба кор мебаранд. Баробари усулҳои мазкур воситаҳои ғайризабонии ифодакунандаи эҳсосотро ҳам ба кор мебаранд. Маъноҳои

ҳаракатҳои тасвири рамзи олами ҳиссиёти ботинӣ ва пинҳонии персонажҳо мебошанд. Хусусиятҳои хоси маъноҳои эҳсосотӣ аз он иборат аст, ки онҳо тавассути ишора (имплицитӣ) ифода мешаванд.

Калидвожаҳо: эҳсосот, амалкард, забони тоҷикӣ, забони фаронсавӣ, воситаҳои фарозабонӣ, матни бадеӣ, таркиб, матни хурд, маъноҳои эҳсосотӣ, ба таври возеҳ (эксплицитӣ), тавассути ишора (имплицитӣ), олами ботинӣ, олами эҳсосот, маъноҳои ҳаракатҳои тасвири, навъи муоширати миллӣ.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПАРАЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ, РЕПРЕЗЕНТИРУЮЩИХ БАЗОВЫЕ ЭМОЦИИ, В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

(на материале таджикского и французского языков)

Целью данной статьи является исследование функционирования невербальных средств, выражающих базовые эмоции в таджикском и французском языках. Актуальной проблемой современной лингвистики является исследование речевого общения, главным образом, явлений, которые сопровождают устное общение и участвуют в передаче информации. Актуальность невербальной коммуникации объясняется её соотношением с языковыми знаками, требующими особой интерпретации текстовой семантики. Исследование функционирования языка как орудия общения способствует введению в лингвистику всей совокупности фактов, которые связаны с процессами речевой коммуникации. Одной из главных задач в исследовании прагматических аспектов речевого взаимодействия выступают невербальные средства, раскрывающие языковую картину коммуникации конкретного этноса, создающие базу для исследования этно-коммуникативных типов. Невербальные средства коммуникации, будучи компонентами речевого общения, представляют собой сложный многоаспектный феномен. Данный феномен складывается из множества взаимодействующих друг с другом знаковых систем, органически сочетающихся и дополняющих друг друга. Художественные произведения богаты материалом для изучения эмоций. Писатели пользуются различными приемами, выражающими эмоциональное состояние персонажей, а именно: сравнения, градации, параллелизм. Наравне с ними употребляются невербальные средства реализации эмоций. Изобразительно-жестовые смыслы символизируют внутренний, скрытый, эмоциональный мир персонажей. Специфика таких эмотивов-смыслов состоит в том, что они выражаются имплицитно.

Ключевые слова: эмоция, функционирование, таджикский язык, французский язык, параязыковые средства, художественный текст, конструкция, микротекст, эмотивы-смыслы, эксплицитно, имплицитно, внутренний мир, эмоциональный мир, изобразительно-жестовые смыслы, этно-коммуникативный тип.

THE FUNCTIONING OF PARALINGUISTIC MEANS REPRESENTING BASIC EMOTIONS IN A LITERARY TEXT

(on the Material of Tajik and French Languages)

The purpose of this article is to study the functioning of nonverbal means expressing basic emotions in Tajik and French. An urgent problem of modern linguistics is the study of speech communication, mainly the phenomena that accompany oral communication and participate in the transmission of information. The relevance of nonverbal communication is explained by its correlation with linguistic signs that require a special interpretation of textual semantics. The study of the functioning of language as an instrument of communication contributes to the introduction into linguistics of the whole set of facts that are associated with the processes of speech communication. One of the main tasks in the study of pragmatic aspects of speech interaction are non-verbal means that reveal the linguistic picture of communication of a particular ethnic group, creating a basis for the study of ethno-communicative types. Nonverbal means of communication, being components of speech communication, are a complex multidimensional phenomenon. This phenomenon consists of a multitude of sign systems interacting with each other, organically combining and complementing each other. Works of art are rich in material for the study of emotions. Writers use various techniques that express the emotional state of the characters, namely: comparisons, gradations, parallelism. Along with them, nonverbal means of realizing emotions are used. Figurative and gestural meanings symbolize the inner, hidden, emotional world of the characters. The specificity of such emotive meanings is that they are expressed implicitly.

Key words: emotion, functioning, Tajik language, French language, para-linguistic means, artistic text, construction, microtext, emotive meanings, explicit, implicit, inner world, emotional world, pictorial-gestural meanings, ethno-communicative type.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафялоева Лола Субҳоновна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, муаллими калони кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: lolasafaloeva@gmail.ru. Тел.: (+992) 553-20-83-83

Турсунов Файзҷон Мелибоевич - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч. Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: fayzbakhsh@rambler.ru. Тел.: (+992) 935-77-20-37

Сведения об авторе: *Сафялоева Лола Субҳоновна* - Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улуғзода, старший преподаватель кафедры романо-германских языков. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: lolasafaloeva@gmail.ru. Тел.: (+992) 553-20-83-83

Турсунов Фаёзджон Мелибоевич - Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улугзода, доктор филологических наук, профессор кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: fayzbakhsh@rambler.ru. Тел.: (+992) 935-77-20-37

Information about the author: Safyaloeva Lola Subhonovna - Tajik International University of Foreign Languages named after S.Ulughzoda, Senior teacher at the Department of Romano-Germanic Language. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev, Str., 17/6. E-mail: lolasafaloeva@gmail.ru. Phone: (+992) 553-20-83-83

Tursunov Fayozjon Meliboevich - Tajik International University of Foreign Languages named after S.Ulughzoda, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev, Str., 17/6. E-mail: fayzbakhsh@rambler.ru. Phone: (+992) 935-77-20-37

**ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМ ПЕРЕДАЧИ РУССКИХ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК***Султанова Р.М.***Российско-Таджикский (Славянский) университет**

Словарный состав любого языка представлен такой наиболее красочной, яркой и специфической частью, как фразеология. Фразеологический пласт языка является олицетворением характера, ценностей и традиций народа, выступает репрезентантом языковой картины мира. Во фразеологических единицах запечатлён продолжительный многовековой процесс развития культуры, зафиксированы и переданы от поколения к поколению индивидуальность и дух носителей того или иного языка.

Превалирующее большинство фразеологических сочетаний русского и таджикского языков являются принадлежностью различных функциональных стилей и обладают богатой экспрессивной и выразительной коннотацией. Широкое употребление фразеологические единицы получают в художественной литературе, где их функционирование необходимо для усиления экспрессивности текста.

Как правило, все фразеологизмы характеризуются национальным своеобразием и обладают способностью приобретения экспрессивной семантики в контексте. Исходя из этих позиций, фразеологизмы резонно относить к наиболее красочным средствам выразительности лексического уровня языка и правомерно рассматривать их с точки зрения стилистики.

Вместе с тем, относительно других разделов лингвистики фразеология на сегодняшний день остается менее разработанной. Активное и бурное развитие фразеологии способствовало актуализации множества разнообразных проблем. Большое количество научных работ, посвященных данному вопросу, является свидетельством степени развития интереса научного сообщества к исследованию малоизученных аспектов фразеологии. Огромное значение в этом направлении имеют работы ведущих российских и отечественных языковедов, таких как В.В. Виноградов, А.И. Ефимов, А.Н. Кожин, В.И. Жуков, В.И. Ушаков, Х. Маджидов, Р. Гаффаров, Г. Джураев, А. Абдукадырова, Т. Максудов, М.М. Мирзоева и др.

На первый взгляд, в задачи лингвистов входит прежде всего характеристика фразеологического материала языка с точки зрения их специфических особенностей. Вместе с тем, на современном этапе особую актуальность приобретает сопоставительное изучение фразеологических систем различных языков.

Сопоставительный аспект исследования фразеологических пластов двух языков представляет собой большой интерес и в плане разработки теории фразеологии, и с точки зрения установления интегральных и дифференциальных признаков исследуемых языков. Исследованию фразеологии русского и таджикского языков посвящены выполненные в сопоставительном ключе труды таких таджикских лингвистов, как С.В. Хушенова, М.Н. Азимова, Л.В. Ашмарина, Т.М. Хамидова и многих других.

Фразеология является одной из наиболее актуальных проблем науки перевода, поскольку фразеологические единицы находятся едва ли не на первом месте в так называемой шкале непереводаемости или труднопереводаемости. «Непереводаемость» фразеологизмов входит в число специфичных признаков устойчивых единиц; она является главной отправной точкой сторонников «теории непереводаемости»; со сложностью передачи с одного языка на другой фразеологизмов постоянно сталкивается переводчик-практик, о ней особо упоминает теоретик перевода.

Неоценимый вклад в исследование явлений переводаемости и непереводаемости языковых единиц внесли такие российские и отечественные ученые, как А.В. Федоров, В.С. Виноградов, В.Н. Комиссаров, А.Д. Швецер, Я.И. Рецкер В.Г. Гак, М.Азимова, З.А. Муллоджанова, Ф.М. Турсунов и др.

Так, Я.И. Рецкер, изучая проблемы соответствий лексем языка оригинала и языка перевода, выделяет три их типа: эквиваленты, аналоги и адекватные замены [9, с.156].

В.С. Виноградов считает: «Следует особо подчеркнуть, что эквивалентность оригинала и перевода – это, прежде всего, общность понимания содержащейся в тексте информации, включая и ту, которая воздействует не только на разум, но и на чувства реципиента и которая не только эксплицитно выражена в тексте, но и имплицитно отнесена к подтексту. Эквивалентность перевода зависит также от ситуации порождения текста оригинала и его воспроизведения в языке перевода [3, с.9].

В.Н. Комиссаров в свою очередь утверждает, что «пределом переводческой эквивалентности является максимально возможная (лингвистическая) степень сохранения содержания оригинала при переводе, но в каждом отдельном переводе смысловая близость к оригиналу в разной степени и разными способами приближается к максимальной» [4, с.51].

«Достижение полноценного эквивалентного перевода фразеологизмов зависит, прежде всего, от соотносимости единиц исходного и переводимого языков, в частности, если: 1) фразеологическая единица имеет в языке перевода полноценное соответствие, которое не зависит от контекста и содержит точное смысловое значение и коннотации; 2) фразеологизм, можно передать на другой язык тем или иным аналогом или соответствием, имеющим некоторые отступления от полноценного перевода; 3) фразеологизм в силу отсутствия эквивалентов или аналогов в переводимом языке, непереводим в словарном порядке» [11, с.82].

Другими словами, фразеологические единицы передаются на другой язык либо фразеологизмом (первые два пункта) - фразеологический перевод, либо иными средствами, в случае отсутствия фразеологических эквивалентов и аналогов, - нефразеологический перевод.

Таджикский ученый Ф.М. Турсунов относит фразеологические сочетания к безэквивалентной лексике и отмечает проблематичность их передачи с одного языка на другой: «вообще в силу специфики фразеологических единиц, эквивалентов у них сравнительно немного. Чаще всего они обнаруживаются у так называемых интернациональных фразеологизмов, заимствованных обоими языками из третьего языка, главным образом, латинского или греческого.

В случае отсутствия фразеологического эквивалента, полного или частичного, делается попытка подобрать фразеологические аналоги» [12, с.4].

Следовательно, фразеологический перевод подразумевает использование в тексте перевода устойчивых единиц разной степени близости между единицами исходного и переводящего языка.

Согласно сформировавшейся на сегодняшний день теории перевода фразеологических единиц, можно выделить два основных типа перевода: фразеологический и нефразеологический. В свою очередь, фразеологический перевод включает в себя подбор абсолютного или относительного фразеологического эквивалента, фразеологического аналога. Нефразеологический перевод охватывает такие способы перевода, как калькирование, описательный перевод и лексический перевод [9, с.157].

Абсолютный фразеологический эквивалент представляет собой фразеологизм в переводимом языке, равноценный по всем параметрам переводимой единице. Как правило, такому эквиваленту присущи такие же денотативные и коннотативные значения вне зависимости от контекста, т. е. между коррелятивными ФЕ отмечаются различия в смысловом содержании, стилистической отнесенности, метафоричности и эмоционально-экспрессивной окраске, они имеют приблизительно идентичный компонентный состав, обладают рядом изоморфных лексико-грамматических параметров, в частности отсутствием национального колорита [11, с.82-83].

Относительные фразеологические эквиваленты характеризуются отличием от исходной фразеологической единицы по какому-либо из показателей.

Фразеологический аналог подразумевает в случае отсутствия фразеологического эквивалента в переводящем языке подбор устойчивого сочетания с идентичным значением.

Нефразеологический перевод, в отличие от фразеологического, подразумевает передачу ФЕ посредством лексических, а не фразеологических средств переводимого языка. Подобный перевод уместен лишь в случае отсутствия фразеологических эквивалентов и аналогов. Но даже с учетом компенсационных возможностей контекста такие переводы не могут быть полноценными, поскольку вероятны определенные потери образности, экспрессивности, коннотации, оттенков значений [4, с.112]. Одним из видов нефразеологического перевода считается **лексический перевод**, который применим в случаях, если понятие в исходном языке выражено фразеологизмом, а в переводимом – словом.

Калькирование, или дословный перевод, является следующим видом нефразеологического перевода. Необходимость дословной передачи устойчивых единиц возникает при отсутствии фразеологических приемов перевода и невозможности передачи в целостности семантико-стилистического и экспрессивно-эмоционального значения ФЕ.

Описательный перевод, как один из приемов передачи фразеологизма на другой язык, сводится не к переводу, а к толкованию устойчивого выражения.

Приведенная классификация типов и способов передачи образных средств одного языка на другой, на наш взгляд, является наиболее подробной и исчерпывающей, вследствие чего взята в нашем исследовании в качестве основной. Материалом для исследования послужили фрагменты художественного текста, извлеченные из рассказов А.П. Чехова и содержащие образные устойчивые сочетания и их переводы на таджикский язык.

Так, примером относительного фразеологического перевода может стать следующий контекст, в частности устойчивое сочетание **узнать (или показать) кузькину мать** означает угрозу или предостережение, обещание доставить кому-либо неприятности. Данное сочетание является русским идиоматическим грубо-просторечным или шутливо-ироничным выражением, означающим угрозу наказания или расправы. В качестве коррелята в конечном тексте выступает устойчивое сочетание **очаи зори касеро нишон додан**, которое, согласно «Фразеологическому словарю таджикского языка» М.Фозилова (далее ФСТЯ) интерпретируется как «касеро сахт чазо додан, таъзири касеро додан, касеро ба ахволи бад монондан» [15, с.775], или «кого-то сильно наказать, устроить взбучку, довести кого-либо до бедственного состояния».

Вы еще не нюхали, как следует, жизни, а вот как поживете с мое, батенька, так и узнаете кузькину мать! (Чехов, Огни, с.123). – Ҳанӯз аз даҳонатон бӯи шир меояд, додо, бо собуни ман ҷомашӯӣ кунед, очаи зоратонро мебинед! (Чехов, Чароғҳо, с.131).

В данном случае мы наблюдаем довольно исчерпывающую передачу информации оригинала, сохранение экспрессивности исходного текста, при допущении частичной замены компонентного состава образного выражения. Происходит замена притяжательного прилагательного русского языка *кузькин*, образованного от собственного существительного Кузя, на таджикское прилагательное *зор* (беспомощный, ничтожный). Кузя, согласно некоторым исследователям, был реальным историческим лицом – сиротой, которого приютила некая женщина. Она строго и часто наказывала Кузьку, поэтому ее имя стали использовать как угрозу. А слово Кузьма получило дополнительное значение – бедный, несчастный.

Приведенный фрагмент текста весьма примечателен ещё и в силу использования целого ряда средств выразительности, которые в переводящем тексте получили статус фразеологического сочетания.

Так, глагол *жить* в сочетании с просторечным *с моё*, интерпретируемое как «столько, сколько я», в таджикском тексте преобразовано в устойчивое сочетание *бо собуни ман ҷомашӯӣ кунед*. Использованный в качестве таджикского коррелята фразеологизм растолкован как «кувваи касеро озмудан, аз дасти касе чиҳо омаданаширо доништан, чӣ будани касеро доништан» [16, с.106], или «испытать чьи-либо силы, знать, на что способен кто-либо». В данном случае допущенная переводческая трансформация является неправомерной. Поскольку нейтральное сочетание русского языка *прожить столько, сколько я* в конечном тексте преобразовано в экспрессивное устойчивое

сочетание. Налицо искажение передаваемой информации, замена компонентов выражения, а также усиление эмоционального фона повествования.

Вызывает интерес передача на таджикский язык ещё одного фрагмента анализируемого текста, а именно метафорическое выражение исходного варианта *не нюхать жизни*, которое трансформировано в конечном тексте на фразеологизм, содержащий в себе негативную коннотацию, *аз даҳонат бӯи шири меояд*. М.Фазылов эксплицирует данный феномен следующим образом «киноя ба кудак, хурд будан; ба камол нарасида будан» [16, с.312], или «намёк на незрелость, детскость». Отмечается переводческая трансформация, основанная на модуляции, то есть причинно-следственной связи: не нюхать жизни, значит быть еще совсем юным. На наш взгляд, за счет подобранного варианта повышается экспрессивность и образность текста оригинала.

Передача фразеологической единицы в следующем эпизоде художественного текста осуществляется посредством подбора фразеологического аналога. Метод фразеологического аналога, как указывалось ранее, подразумевает в случае отсутствия фразеологического эквивалента в переводящем языке подбор устойчивого сочетания с идентичным значением.

К чему, спрашивается, нам ломать головы, ... если мы знаем, что эта дорога через две тысячи лет обратится в пыль? (Чехов, Огни, с.124). – Саволе ба миён меояд, барои чӣ мо бояд ақл давонем, ки аз ин роҳ баъди ягон ду ҳазор сол гарде ба ёдгор намонанд? (Чехов, Чароғҳо, с.133).

Фразеологизм *ломать голову*, согласно Фразеологическому словарю А.И.Молоткова (далее ФСРЯ), имеет значение “усиленно думать, придумывать что-либо, стараясь помочь кому-либо” [6, с.299]. Рассматриваемая образная единица получила своё отображение в конечном тексте устойчивой единицей таджикского языка *ақл давондан*, интерпретируемая в ФСТЯ как “акли худро ба кор андохтан, мулоҳиза кардан, фикр кардан” [15, с.64], или «досл. заставить свой ум работать, думать, обсуждать».

Подобранное переводчиком фразеологическое соответствие, на наш взгляд, полностью сохраняет целостность семантико-стилистического и экспрессивно-эмоционального значения исходного фразеологизма. Однако анализируемые корреляты различаются по такому показателю, как их компонентный состав: образ *головы* заменен на образ *ума (ақл)*, *ломать* на *давондан (заставлять бегать)*.

Особый интерес представляют подобранные переводчиком эквиваленты фразеологизма исходного текста *совать свой нос*. Фразеологические словари, в частности словарь Фёдорова, указывают на просторечное происхождение данного словосочетания и на его презрительную коннотацию: «прост., презрит. Вмешиваться во что-либо без достаточных знаний, оснований, умения и т.п. или в чужое дело» [6, с.387]. В нашем языковом материале было выявлено два случая использования этого фразеологизма при различной их передаче на переводящий язык. Ср.

И каждый считает себя вправе совать свой нос не в свое дело, учить, контролировать! (Чехов, Неприятность, с.95). – Дар ин ҷо ҳар кас ба сари худ ҳареро, ки бор надорад, ши меғӯяд, ёд медиҳад, тафтиш мекунад! (Чехов, Ногуворӣ, с.117).

— *Хам, холуй, однако же вы выбрали этого свистуна в члены и позволяете ему всюду совать свой нос! (Чехов, Неприятность, с.101). – Беҳаё, чоплус, лекин худатон ин лаққиро ба аъзогӣ интиҳоб кардаед ва мегузored ба кучое дуруст ояд, фукаширо халонад! (Чехов, Ногуворӣ, с.123).*

В первом случае отмечается подбор фразеологического аналога. Фразеологическое соответствие таджикского языка *Хари касеро ши гуфтан* трактуется в словарях как: «1. Ба кори касе халал расонидан, монёш шудан, 2. Ба касе кордор шудан» [16, с.251] – «1. Мешать, препятствовать кому-, чему-либо; 2. Вмешиваться в чьи-либо дела». Таким образом можем констатировать, что в коррелятах наблюдается идентичное переносное значение, однако эксплицированы они иными образами: *совать нос – понукать чужого осла*.

Во втором случае - **фукаиро халонад** - можно говорить об относительном фразеологическом эквиваленте, когда в результате перевода сохраняется эмоционально-экспрессивный фон и информационная содержательность исходного контекста. Устойчивое сочетание таджикского языка *Фуки худро тикқондан (халондан)*, по данным ФСТЯ, несёт в себе семантику «мудохила кардан, аралаш шудан» [16, с.241] – «вмешиваться». В плане компонентного состава наблюдаются небольшие изменения: *совать нос – совать морду* (фук – прост. морда, рыло) [14, с.636].

Не менее примечательной с точки зрения феномена переводимости и непереводимости является фразеологическая единица русского языка *таращить глаза*, которая в лексикографических источниках трактуется как «Прост. Экспрес. Пристально, упорно смотреть на кого-либо, на что-либо» [6, с.401].

Рассмотрим способы передачи данной единицы на таджикский язык.

Он опустилсЯ в кресло, но тотчас же быстро вскочил, подбежал к доктору и, сердито тараща на него глаза, заговорил визгливым тенором... (Чехов, *Неприятность*, с.91). – *Вай ба кресло фуру нишаст, вале ҳамон замон ба по шуду, тохта пеши духтур рафту бо асабоният чашмонаширо тарафи ӯ ало карда, ҷигғас кард...* (Чехов, *Ногуворӣ*, с.113).

Тараща глаза и шевеля пальцами, председатель напился квасу, быстро вытер губы и продолжал... (Чехов, *Неприятность*, с.104). – **Чашмонаширо бозӣ доронда** ва ангуштонаширо ларзонда, раис бо шарбат ташинағияширо шикаст, зуд лабонаширо пок кард ва давом намуд... (Чехов, *Ногуворӣ*, с.126).

В первом случае отмечается абсолютный фразеологический перевод, подразумевающий полную эквивалентность перевода как в семантическом аспекте, так и в плане лексического состава, образности, стилистической окраски и грамматической структуры: **таращить глаза – чаши ало кардан**. Фразеологизм *Ба касе, чизе чаши ало кардан (намудан)* в таджикском языке имеет следующее значение: «1. Ба касе, чизе бо тамаъ нигоҳ кардан; 2. Ба касе, чизе бо назари бад, танқид нигоҳ кардан» [16, с.363].

Следует отметить, что и в плане частеречной репрезентации наблюдается полное соответствие: и в русском, и в таджикском тексте анализируемые единицы выражены дееспричастиями.

Во втором случае фразеологической единице исходного текста соответствует узуально-авторское метафорическое выражение таджикского языка, которое, на наш взгляд, хотя и несёт в себе эмоционально-экспрессивную нагрузку, однако не может в полном объеме передать информационное содержание оригинала: **тараща глаза - чашмонаширо бозӣ доронда** → *таращить глаза – играть глазами*. В данном случае следует констатировать неоправданную переводческую трансформацию, которая влечет за собой неадекватный перевод.

Неадекватный перевод выявлен и в следующем примере:

*Банкир, бывший тогда помоложе и нервнее, вдруг вышел из себя, ударил кулаком по столу и крикнул, обращаясь к молодому юристу (Чехов, *Пари*, с.98). – Банкир, ки он вақт чавонтару асабонитар буд, ногаҳон хашимгин шуда, ба рӯи миз мушт кӯбид ва ба ҳуқуқшиноси чавон гуфт (Чехов, *Паймон*, с.120).*

Фразеологическое сочетание русского языка *выходить из себя*, согласно данным лексикографических источников, имеет следующее толкование: “Приходить в состояние нервного возбуждения, озлобления, досады; терять самообладание, хладнокровие” [6, с.234]. В конечном тексте анализируемый объект передан нейтральной лексической единицей таджикского языка *хашимгин шудан – злиться*. Подобное преобразование значительно снизило экспрессивность и выразительность текста оригинала. Допущенная переводческая трансформация неоправдана, поскольку в языке перевода существуют эквивалентные образные сочетания, в частности, фразеологизм *Худро аз даст додан*, который интерпретируется следующим образом: «потерять власть над собой, потерять управление собой». Выбор предлагаемого коррелята сохранил бы образность контекста и в некоторый степени лексический состав исходного образа.

Использование метафорического выражения, правда, уже узуального, отмечается в следующем контексте при передаче фразеологической единицы русского языка *съесть собаку*, которая содержит в себе семантику «приобрести большое искусство, большой опыт, навык в чём-н.» [16, с.356].

*Когда-то он где-то был учителем, пописывал что-то, **чёрт его знает**, кем он был, но только умница замечательная и по части философии **собаку съел** (Чехов, Огни, с.126). – Як вақтҳое дар ким-куҷое омӯзгор будааст, гоҳ-гоҳ ким-чӣ ҳам менавиштааст, **худо худаи медонад**, ки вай кӣ буда, лекин хирадманди пурдон ва дар ҳикмат низ **беустухон аст** (Чехов, Чароғҳо, с.135).*

В конечном тексте коррелятом исследуемой единицы выступает средство вторичной номинации, достаточно ёмкое для передачи образного устойчивого сочетания *беустухон аст* (досл.бескостный). Толковый словарь таджикского языка рассматривает данную лексему как полисемичную, выделяя помимо основного значения второе, переносное: “2. Маҷ. Мохир, усто дар коре” (перен. Искусный, мастер в каком-либо деле) [13, с.201].

Следовательно, с точки зрения информационного содержания проявляется полная соотносимость коррелятов. В то же время, как нам видится, несколько снизился уровень экспрессивности оригинала, произошли значительные изменения как в плане лексического состава, так и грамматического характера, а именно в плане частеречной репрезентации компонентов соотносимых единиц.

В приведенном отрывке отмечается употребление ещё одного популярного и продуктивного как в разговорной речи, так и в художественном стиле образного выражения *чёрт знает*. Данный фразеологизм преимущественно выступает в качестве междометия и обозначает, что то, о чём идёт речь, неизвестно. Имеет разговорно-просторечный оттенок, а также множество вариантов разной степени разрешенности: *бог его знает, кто его знает, пёс его знает* и др. Приведенный в качестве эквивалента коррелят *Худо медонад* употребляется в таджикском языке в случае, когда нет точной информации о чём-, ком-либо. В данном случае можно констатировать, что осуществлен относительный фразеологический перевод, поскольку при сохранении образной информации допущена замена компонентного состава.

Факт относительного фразеологического перевода установлен при передаче следующего отрывка художественного произведения:

*И чем больше она говорила и чем искреннее улыбалась, тем сильнее становилась во мне уверенность, что я уеду от нее **не солоно хлебавши** (Чехов, Огни, с.123). – Ва ҳар қадар ки ӯ беиштар ҳарф мезад, ҳамон қадар бовариш ман комилтар мешуд, ки аз пеши Кабудақ **ду даст ба бинӣ бармегардам** (Чехов, Чароғҳо, с.132).*

Фразеологический оборот русского языка *не солоно хлебавши* является принадлежностью разговорного стиля и имеет коннотацию шутливости. Интерпретируется он следующим образом: “Не добившись своего, не получив желаемого” [6, с.421]. Соответствием исходной единицы в переводящем языке выступает фразеологизм *Ду даст дар (ба) бинӣ*, трактуемое в ФСТЯ как: «1. Хушку холӣ, бе дастовез, 2. Бе натиҷа; ба максад нарасида» [18, с.420] – «1. С пустыми руками, без подарков, 2. Безрезультатно, не достигнув цели».

Несмотря на то, что фразеологизм таджикского языка более всего используется в своём первом значении, в рассматриваемом эпизоде он наделен менее популярным в разговорной речи значением.

В результате сопоставительного анализа двух образцов приходим к выводу, что оба коррелята используются в значении «не достигнуть результата, не добиться цели». Иными словами, в данном случае между эквивалентами бесспорна полная семантическая соотносимость и сохранение эмоционального уровня. Несоответствие проявляется в лексическом составе анализируемых единиц, что и обуславливает относительность фразеологической эквивалентности.

Данный тип фразеологического перевода имеет место быть и в следующем образце нашего языкового материала.

Фразеологизм *не стоит гроша медного* имеет толкование «Не имеет никакой ценности» [6, с.234] и является очень распространенным в русском языке. Продуктивным

оно оказалось и в рассказах А.П. Чехова, было установлено несколько фактов его использования. Привлекателен он и с точки зрения переводческого анализа.

*А рядом с этим ощущением мысли о бесцельной жизни, о смерти, загробных потемках... мысли **не стоят гроша медного**, но выражение лица, должно быть, прекрасно... (Чехов, Огни, с.133). – Ва канори ин эҳсос афкоре перомуни бемақсади ҳаёт, вафот, зулмоти охират... афкоре, ки **ба як пули сиёҳ ҳам намеарзанд**, аммо таҳи рӯй зебо бошад даркор... (Чехов, Чароғҳо, с.142).*

*Я понял, что мысли мои **не стоят гроша медного** и что до встречи с Кисочкой я еще не начинал мыслить и даже понятия не имел о том, что значит серьезная мысль... (Чехов, Огни, с.130). – Фаҳмидам, ки афкорам **як пули пучаке намеарзад** ва то вохӯрӣ бо Кабудак ҳанӯз ба андешидан шурӯъ накарда будам ва ҳатто дар бораи чӣ будани фикри ҷиддӣ тасаввуре ҳам надоштам... (Чехов, Чароғҳо, с.139).*

Приводимые переводчиком эквиваленты являются узуальными, вполне оправданными и закономерными, поскольку подтверждаются данными Русско-таджикского словаря: “гроша медного (ломаного) не стоит – ба як пули сиёҳ (пучак) ҳам намеарзад” [10, с.348].

Вместе с тем анализ компонентного состава исследуемых образцов свидетельствует о различиях в их лексическом составе: определения *медный* и *ломаный* соотнесены с определениями таджикского языка *сиёҳ* (черный) и *пучак* (пустой). В этом случае неправомерно говорить об абсолютной фразеологической эквивалентности.

Образцом относительного фразеологического перевода может служить и другой фрагмент художественного текста.

*- Скажите, пожалуйста, Кисочка, - продолжал я, - **какая это муха укусила** весь здешний прекрасный пол? (Чехов, Огни, с.129). – Лутфан, бигӯед, Кабудак, - давом кардам ман, - ҷомеи ҷинси латифи инҷоиро **чӣ чин зада бошад**? (Чехов, Чароғҳо, с.138).*

Фразеологическая единица русского языка *Какая муха укусила*, согласно данным ФСРЯ, трактуется как: «разг., экспрес. Непонятно, чем вызвано такое странное поведение, что же случилось с кем-либо» [6, с.298]. Его коррелят *Чин задан* в таджикском языке означает: «1. Ба касе ягон воқеа, ходисаи ногувор рӯй додан, 2. Аз ақл дур шудан, девона шудан» [16, с.637] – «1. С кем-либо происходит какое-либо неприятное происшествие; 2. Лишиться ума, ополоуметь».

Как показывает сопоставительный семантический анализ приведенных соответствий, они имеют идентичное значение «что спровоцировало странное поведение?». Данные корреляты наделены высокой степенью экспрессивности. В то же время, как и в предыдущих образцах, отмечается различие лексического состава рассматриваемых сочетаний, что и делает подобранные фразеологические эквиваленты не абсолютными, а относительными.

Единичными образцами в нашем языковом материале представлен такой тип передачи фразеологизмов, как нефразеологический перевод, в частности лексический перевод. Данная разновидность переводческой трансформации предполагает передачу образного сочетания одной нейтральной лексической единицей. Например, фразеологический оборот русского языка *связан по рукам и ногам*, интерпретируемый как «быть целиком и полностью лишенным самой возможности действовать самостоятельно и свободно, находиться в прямой и жёсткой зависимости от определенных условий или обстоятельств» [6, с.467].

В качестве эквивалента данного фразеологизма переводчик предложил нейтральную лексему *пойбафт* – *связанный, закованный в кандалы*.

Подобный выбор значительно исказил замысел автора, лишил эпизод повествования образности.

*Если я не любил говорить ложь, то это не в силу своих убеждений, а просто только потому, что я **по рукам и ногам был связан** нянюшкиными сказками и прописной моралью, ... (Чехов, Огни, с.131). – Агар хислатҳои дурӯғ гуфтан, дуздӣ кардан дар вуҷуди ман набошанд, ин на аз нотаъони эътиқод, балки танҳо аз он буданд, ки ман **пойбасти** қиссаҳои доя ва ахлоқи забонзаде будам,.. (Чехов, Чароғҳо, с.140).*

Результаты сопоставительного анализа оригинальных и переводящих текстов свидетельствуют о том, что выработка определенных алгоритмов выявления адекватности и эквивалентности переводов фразеологических единиц в теории переводоведения представляет собой сложный процесс. Следует отметить, что в рамках одного небольшого локального исследования решение столь фундаментальной проблемы не представляется возможным.

Однако проведенное исследование дало возможность наметить пути достижения цели в разрешении вопроса об особенностях передачи фразеологических единиц русского языка на таджикский.

Исследование большого фактического материала, почерпнутого из художественных текстов рассказов А.П. Чехова и их переводов на таджикский язык, позволило заключить, что наиболее приемлемым способом передачи фразеологизмов как образных средств является подбор относительных эквивалентов, который предполагает частичное несоответствие коррелятов по каким-либо критериям. В этих целях также востребован такой способ, как поиск фразеологического аналога, реализующийся в подборе образных устойчивых выражений с тождественной семантикой. Менее продуктивны методы абсолютного фразеологического перевода, описательного и калькирования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов, Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. – 3-е изд. – М.: ЛКИ, 2010. – 240с.
2. Виноградов, В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Избр.тр.: лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1986. – 98с.
3. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М.: Изд-во института общего среднего образования РАО, 2001. – 224с.
4. Комиссаров, В.Н. Лингвистика перевода / В.Н. Комиссаров. – 3-е изд. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2009. – 176с.
5. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х.Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 409с.
6. Молотков, А.И. Фразеологический словарь русского языка. – А.И. Молотков. – М.: Русский язык, 1978. – 543с.
7. Муллоджанова, З.А. Стиль оригинала и перевод (Изд-е второе, переработанное и дополненное) / З.А. Муллоджанова. – Душанбе, 2014. – 191 с.
8. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд. – М.: ООО «А ТЕМП», 2010. – 874 с.
9. Рецкер, Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык / Я.И. Рецкер // Вопросы и методики учебного перевода. – М., 1950. – С. 156-178.
10. Русско-таджикский словарь. Под ред. М.С. Асимова. – М.: Русский язык, 1985. – 1279с.
11. Султанова, Р.М. О феномене переводимости/непереводимости в теории перевода / Р.М. Султанова // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: Сино, 2017. - №4/1. – С.81-84.
12. Турсунов, Ф.М. Понятие эквивалентности в теории перевода / Ф.М. Турсунов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. – 2015. - № 4/6 (177). – С.3-8.
13. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Ҷ.1 / С.Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Х. Султон. – Душанбе: ХДММ «Шуҷоиён», 2010. – 1095 с.
14. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Под ред. Д.Саймиддинова, С.Д. Холматовой, С.Каримова. – Д.: Матбаа АИ ҚТ, 2006. – 784 с.
15. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризҳои тоҷикию форсӣ / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1977. - 583 с.
16. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ.1. - 802 с.
17. Чехов, А.П. Палата № 6. Рассказы / А.П. Чехов. – М.: Эксмо, 2022. – 320с.
18. Чехов, А.П. Асарҳои мунтахаб: Иборат аз 4 ҷилд. Ҷ.2. Повест ва ҳикояҳо (Тарҷ. аз русӣ) / А.П. Чехов. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 392 с.

ҶАМЪАИ ТАРҶУМАВИИ МАСОИЛИИ ИНТИҚОЛИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ РУСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур ба тадқиқоти яке аз масъалаҳои мубрами компаративистикаи муосир - масъалаи омӯзиши муқоисавии лексикаи забонҳои русиву тоҷикӣ бахшида шудааст. Системаи фразеологӣ яке аз қисмҳои лексикаи ҳар забон ба ҳисоб меравад. Дар назария ва амалия тарҷумаи ибораҳои устувор ҳамчун воҳидҳои беэквивалент ба ҳисоб меравад. Масъалаҳои тарҷумашавӣ ё тарҷуманашавии воҳидҳои фразеологӣ то имрӯз яке аз масъалаҳои ба ҳисоб меравад, ки ҳалли худро наёфтаанд ва мадди назари олимони қарордоранд. Дар мақолаи мазкур муаллиф ҷиҳати омӯзиши масъалаҳои ба ҳамаҷониба назариявӣ, яъне муайян намудан ва шарҳ додани воҳидҳои фразеологӣ забон ва инчунин зухуроти тарҷумапазирии воситаҳои фасеҳи бадеӣ кӯшиш ба ҳарч дод.

Таҳқиқоти муқоисавии матнҳои асли ва тарҷумашуда ба муаллиф имконияти муайян кардани намудҳо ва воситаҳои интиқоли воҳидҳои фразеологиро аз забони русӣ ба тоҷикӣ ва инчунин зоҳир намудани усулҳои қобили қабули қомилан мувофиқи тарҷумаи онҳоро додааст. Дар натиҷаи таҳқиқоти маводи забонӣ, ки аз матнҳои бадеии ҳикояҳои А.П. Чехов ва тарҷумаи онҳо ба забони русӣ қамъоварӣ карда шудааст, муаллиф ба ҳулосае меояд, ки яке аз усулҳои қобили қабули интиқоли ибораҳои устувор ҳамчун воситаҳои фасеҳи забон интиқоби эквивалентҳои нисбӣ мебошад. Инчунин истифодаи усули интиқоби шабоҳати фразеологӣ ба назар мерасад. Усулҳои тарҷумаи қомили фразеологӣ, тарҷумаи тахтутлафзӣ қаммаҳсул мебошанд.

Калидвожаҳо: ибораҳои устувор, тарҷумаи қомили фразеологӣ, тарҷумаи нисбии фразеологӣ, тарҷумаи тахтутлафзӣ, назария ва амалияи тарҷума.

ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМ ПЕРЕДАЧИ РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Настоящая статья посвящена исследованию одного из актуальнейших вопросов современной компаративистики – вопросу сопоставительного изучения лексики таджикского и русского языков. Фразеологическая система является одной из составляющих лексики любого языка. В теории и практике переводоведения фразеологизмы рассматриваются в качестве безэквивалентной лексики. Проблемы переводимости и непереводимости фразеологических единиц до настоящего времени остаются неизученными и требуют своего разрешения. В данной статье автором предпринята попытка изучения взаимосвязанных теоретических вопросов, связанных с дефиницией и природой фразеологической единицы в языке, а также с феноменом переводимости и непереводимости образных средств языка. Предметом исследования послужил феномен переводимости и непереводимости фразеологических единиц. Сопоставительное исследование оригинальных и переводных текстов позволило автору выявить типы и средства передачи фразеологических единиц с русского языка на таджикский и определить наиболее приемлемые и продуктивные способы их адекватного перевода. В результате исследования большого фактического материала, почерпнутого из художественных текстов рассказов А.П. Чехова и их переводов на таджикский язык, автор приходит к выводу, что наиболее приемлемым способом передачи фразеологизмов как образных средств является подбор относительных эквивалентов. Также востребован такой способ, как поиск фразеологического аналога. Менее продуктивны методы абсолютного фразеологического перевода, описательного и калькирования.

Ключевые слова: фразеологизмы, абсолютный фразеологический перевод, относительный фразеологический перевод, адекватный перевод, теория и практика перевода.

TRANSLATION ASPECT OF TRANSMISSION PROBLEMS RUSSIAN PHRASEOLOGICAL UNITS INTO TAJIK

This article is devoted to the study of one of the most pressing issues of modern comparative studies - the issue of a comparative study of the vocabulary of the Tajik and Russian languages. The phraseological system is one of the components of the vocabulary of any language. In the theory and practice of translation studies, phraseological units are considered as non-equivalent vocabulary. The problems of translatability and untranslatability of phraseological units are still unexplored and require their resolution. In this article, the author made an attempt to study interrelated theoretical issues related to the definition and nature of a phraseological unit in the language, as well as the phenomenon of translatability and untranslatability of figurative language means. The subject of the study was the phenomenon of translatability and untranslatability of phraseological units. A comparative study of original and translated texts allowed the author to identify the types and means of transferring phraseological units from Russian into Tajik and to determine the most acceptable and productive ways of their adequate translation. As a result of the study of a large amount of factual material gleaned from the literary texts of A.P. Chekhov and their translations into Tajik, the author comes to the conclusion that the most acceptable way to convey phraseological units as figurative means is the selection of relative equivalents. Also in demand is such a method as the search for a phraseological analogue. The methods of absolute phraseological translation, descriptive and tracing are less productive.

Key words: phraseological units, absolute phraseological translation, relative phraseological translation, adequate translation, theory and practice of translation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Султанова Рафоат Мирзоевна* - Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони муосири рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч. М.Турсунзода, 30. Тел.: (+992) 93-760-70-58

Сведения об авторе: *Султанова Рафоат Мирзоевна* - Российско-Таджикский (Славянский) университет, доктор филологических наук, доцент, заведующая кафедрой современного русского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.М.Турсун-заде, 30. Тел.: (+992) 93-760-70-58

Information about the author: *Sultanova Rafoat Mirzoevna* - Russian-Tajik (Slavonic) University, Doctor of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Modern Russian Language. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M.Tursunzade Str., 30. Phone: (+992) 93-760-70-58

Толибова Г.Дж.

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Глагол dürfen следует трем значениям в зависимости от формы своего исполнения и обнаруживает синкретичный характер. Сферы силы, выражающиеся глаголом dürfen, делятся по таким принципам:

- принцип авторитета (религиозного, этического, морального, научного, правового):

In einer wissenschaftlichen Abhandlung darf man fremde Autoren zitieren.

- принцип обстоятельства, условия (Сила вещей):

Nun, da die Gefahr überstanden ist, dürfen wir aufatmen.

- принцип воли судьбы: Erst mit 70 Jahren durfte er das Glück seiner Kinder erleben.

Так же как и у глагола sollen, основной смысл dürfen скрывается в посторонней воле лица либо инстанции, дающих позволение, либо как позволяющие /допускающие обстоятельства. Позволяющий субъект (сила, которая устраняет помеху) никогда не бывает в то же время грамматическим субъектом. Данное значение в высказывании или не вербализовано, или «скрывается» в контексте, вызывая, как у sollen, сходство с пассивом. Сравните: In einem demokratischen Staat dürfen die Bürger offen ihre Meinung sagen. Свобода действия (Meinung sagen) обеспечивается (demokratischer Staat), разрешающей инстанцией.

В стабильных, часто используемых коммуникативных формулах позволяющее лицо в принципе не называется по причине общеизвестности семантической ситуации и разделяющихся поэтому коммуникативных ролей, как в армии, тюрьме и т.д., например:

Rührt euch! Ihr dürft euch rühren! - команда «Вольно!» в армии, значит «Позволено занять удобную позу, из высказывания Auf Autobahnen darf man nicht mit dem Fahrrad fahren несложно выделить позволяющую (в этом случае запрещающую) инстанцию (дорожная полиция).

Как понять из характеристики глагола können, он, как и dürfen, имеет значение возможности для совершения конкретного действия. Но их взаимозаменяемость не всегда осуществима, поскольку они обладают разными ведущими значениями. Для können – вероятности, которые иницируются внутренними ресурсами субъекта, а для dürfen – удаление помехи с помощью внешних ресурсов.

У давления есть дальнейший выход в обозначениях нотации, назидания, вежливого предложения, просьбы, нужности. В рамках данного значения сила исходит от следующих субъектов:

- группа лиц:

Dürfen wir den Test noch einmal schreiben? (= Erlauben Sie uns bitte, den Test noch einmal zu schreiben!).

- отдельное лицо:

Darf ich Sie begleiten? (Wäre es Ihnen recht, wenn ich Sie begleite?).

- в качестве общих / частных условий и команд:

Butter darf nur im Kühlschrank gelagert werden (Butter werde nur im Kühlschrank gelagert).

Тип силы обладает значением побуждения в различной степени твердости:

- упорное желание:

Du darfst mir nicht mehr böse sein! (Sei mir nicht mehr böse!).

- требование:

Sie dürfen nicht schweigen, sondern (müssen) laut anklagen!

- пожелание:

Du darfst mich morgen besuchen.

- назидание, нотация, рекомендация:

Du darfst nicht alles so ernst nehmen! (= Nimm es dir doch mal nicht alles so ernst!)

- вежливая просьба:

Darf ich Sie kurz stören? (= Verzeihen Sie bitte meine Störung!) - необходимость:

Wir dürfen nicht vergessen, uns bei den Gastgebern zu bedanken (Wir müssen uns bei den Gastgebern bedanken).

Рассмотрим вышеуказанные примеры. Глагол dürfen, сочетаясь с отрицанием, имеет выражение запрета на действие, по личному убеждению, и является синонимичным глаголу müssen. Однако отрицание может проецироваться не на значение dürfen, а на содержащуюся в высказывании сущность, вследствие чего значение разрешения перерождается в значение необходимости. Ср.: Ich darf keine Torte mehr essen, denn ich mache eine Diät. Ich muss keine Torte mehr essen, denn ich mache eine Diät. Сравните также: Wir dürfen keine Zeit verlieren! – Wir müssen uns beeilen!

Как стилистически маркированная грамматическая форма - маркер толерантности - dürfen появляется в случаях выражения просьбы либо желания в вопросительном предложении. Сравните: Darf ich Sie bitten, das Fenster zu schließen? Dürfte ich Sie fragen? И также в виде вводной структуры высказывания: Falls ich mich äußern darf ...

За формой dürfen в Konjunktiv II закрепляется объективация значения вероятности с вторичным значением возможности, например: Er dürfte jetzt Jahre alt sein (= Ich schätze, dass er jetzt 16 Jahre alt ist). Маркирующие слова kaum, vermutlich, wohl дают отсылки к общему смыслу предположения. Сравните: Man dürfte solche Strukturen auch kaum finden.

Не имея поддержки контекста (в виде данных модальных слов) степень предположения, которая выражается посредством dürfen, серьезно поднимается и начинает приближаться к значению уверенности:

Danndürfte auch in Essen ein höherer Sinn verborgen liegen.

Однако dürfen (всегда в Konjunktiv II) имеет выражение предположения, основанное на фактивности события), например, Das dürfte auch auf die determinantische Variante zutreffen [16, s. 55].

Экспрессивное эмоциональное состояние говорящего является запирающей силой, вызывающей формирование главного значения обсуждаемого глагола в другом направлении. Таким образом, один из таких референциальных нюансов – это нетерпение:

Der Zug darf nun bald kommen. (Wann kommt endlich der Bus?).

И, кроме того, выражаемое смятение, удивление:

Глагол (sich) lassen. Первичное значение глагола lassen - оставлять что-либо, кого-либо. Ср.: Ich lasse den Mantel zu Hause. Der Kaffee ist kalt, ich lasse ihn stehen. Толкование данного глагола в примерах реализуется таким образом: пальто можно было бы взять, однако оно не было взято и его оставили висеть дома; кофе можно было бы выпить, но оно не было выпито, его оставили стоять на столе. Тем самым все насильственные действия относительно данных объектов с позиции говорящего оказываются ненужными, сила отсутствует.

В этих случаях помеха удаляется не субъектом действия или в некоторых случаях наблюдателем, а какой-либо иной силой (обстоятельствами). В вышеприведённых примерах таким обстоятельством может стать хорошая погода, отсутствие холода, что позволило не брать пальто, конкретное психическое/физическое состояние говорящего, которое заставило его отказаться от питья кофе.

Как объект силы воздействия, в этом случае равной нулю, может выступать не только материальная в философском смысле сущность, но также идеальная. Сравните: Die Arbeit ist mir zu schwer, ich lasse das.

Очередное значение, реализуемое lassen, может трактоваться как удаление силы, могущей создавать помехи, вследствие чего любое действие становится возможным (разрешено, позволено, допущено). Сравните: Der Professor lässt den Studenten zur Prüfung noch einmal kommen. Er hat seinen Hund im Freien laufen lassen. Предоставленный объекту действия шанс (позволение) получается через удаление наличествующих помех.

Глагол sich lassen реализует значение существования возможности, на данный момент являющейся виртуальной, но могущей стать реальностью. Сравните: Das Fenster lässt sich schwer öffnen. Ein Urteil lässt sich widerlegen, aber ein Vorurteil nie. Рассматриваемая структура sich lassen плюс инфинитив является грамматическим аналогом структуры können плюс пассивный инфинитив. Однако в лингвистике утвердилось мнение, что первому варианту

отдаётся предпочтение в речи [17, с. 210]. Ср. далее: Das Moped ist völlig kaputt. Es lässt sich nicht mehr reparieren (Es kann nicht mehr repariert werden). Dies lässt sich sehr anschaulich demonstrieren anhand des Artikels von [8, с. 44].

Глагол *sich lassen* – это ведущий логико-содержательный компонент в лексикализованной структуре *Es last sich* плюс инфинитив ментального глагола (речи, мысли), играющей роль вводной части высказывания, которая выполняет метакоммуникативную функцию. Сравните: *Es lässt sich schwer sagen, was der Verbrecher jetzt vorhat*. Данная структура подчеркивает позиционирование говорящего, эксплицирующего модальное содержание главной части высказывания. Безличный характер структуры (местоимение *ES*) говорит о том, что она выступает в роли модуса, чье содержание, как в некоторых случаях отрицание, распространяется на всё последующее высказывание. Аксиологический смысл потенциального действия, которое вводится модусом, усиливается в данном случае актантом *schwer / leicht*. Отталкиваясь от того, что в *sich lassen* входит содержательный элемент глагола *können* (см. выше), появляется возможность следующего прочтения обсуждаемой структуры: *Es lässt sich schwer sagen, was der Verbrecher jetzt vorhat* (*Man kann schwer sagen, was der Verbrecher jetzt vorhat*) (*Der Verbrecher kann jetzt was vorhaben*).

В этом случае актуализируемое говорящим отношение к событию (сущности) имело возможность существования раньше, и имеет возможность существования сейчас и впредь. Тем самым смысл данной структуры является носителем панхронического характера [13, с. 348].

Структура *Es lässt sich* + инфинитив может существовать также в границах главного предложения в ментальной репрезентации вероятности, например, *Bei ihr lässt sich 's (gut) leben*. (*Bei ihr kann man gut leben*).

В глаголах *lassen* и *sich lassen* с отрицанием реализуются значения, когда субъект действия, имея желание мог бы санкционировать / разрешить какое-либо действие [12, с. 76]. Однако в реальности такое не происходит, так как он этого не хочет [например, *Du hast lange nichts von dir hören lassen. Ich lasse mich von dir nicht herumkommandieren!*].

Также есть варианты реализации значения, когда происходит прекращение действия по воле субъекта действия, например, *Mensch, lass das (sein), du weißt, dass es mich ärgert! Komm, lass deine Arbeit sein - wir gehen ins Kino*. Действие в этих случаях идет от частного лица:

- в случаях обращения *ТЫ* как резкого, категоричного требования: *Lass dich (lasst euch) nicht wieder blicken!*

- в случаях обращения *ВЫ* как вежливого, настойчивого требования: *Lassen Sie sich doch belehren/das zur Warnung dienen/gesagt sein!*

- в случаях побуждения, а именно дружеского подталкивания к общему действию, конкурирующему с конструкцией *wollen* + инфинитив [11, с. 84].

Структура с *lassen* в последнем примере имеет выражение, скорее, вежливо-доверительной просьбы согласиться с предложением на указанное действие и отмечает социальный авторитет в качестве силы, например, *Es ist schon spät – lasst uns doch nach Hause gehen! Lasst uns gehen!*

В случае поддержки контекста коммуникативная формула *Lassen Sie uns / Lasst uns* + инфинитив может обладать торжественно-патетической окраской побуждения (призыв), например, в высказываниях: *Lasst uns feiern!* «*Lasst uns anstoßen, wie wir's immer getan*». Либо в тональности торжественного подтверждения (обещания): *Lassen Sie uns doch mal ganz offen zueinander sein*) [14, с. 398].

Глагол *sich lassen* может передавать значение так называемого пассивного императива, например:

Laß dich/Lasst euch / Lassen Sie sich grüßen! (Sei / Seid/Seien Sie begrüßt!) Laß dich überzeugen! Lassen Sie sich mal was erzählen! [17, с. 399].

Побуждение может иметь характер поручения какому-либо лицу: *Lassen Sie die Dame bitte in mein Büro kommen*.

Поручение, которое дано субъектом действия, имеет возможность притязать в таких случаях на материальную либо моральную награду. Сравните: *Ich lasse mir immer bei dem Profi die Haare schneiden. Er ließ sich von seinen Kindern den Wagen waschen.*

При помощи *lassen* обнаруживает своё выражение и значение принуждения. Сравните: *Er ließ seinen Hund den Stock zurückbringen.*

Концептуальная синонимия модальных глаголов (*können, dürfen, müssen* и др.) и служебных глаголов с модальным значением, либо так называемых модальных полнозначных глаголов (*sich lassen, heißen, verstehen* и т.п.), обуславливается для обеих групп глаголов их семантической близостью. По этой причине у глагола *lassen* развитие вторичных значений происходит также в аспекте значения поворота. Например, у *lassen* можно найти способность выражения сомнения, граничащего с иронией и даже сарказмом, например:

Herr Dühning lässt ihn sagen: Weil nach dem Hegeischen Gesetz Quantität in Qualität umschlägt, «daher» wird «ein Vorschuß, wenn er eine bestimmte Grenze erreicht... zu Kapital» – Also, das gerade Gegenteil [8].

Глагол *lassen* подчеркивает в данном случае не постороннюю информацию третьего лица, как это обнаруживается у *sollen*, а взгляд субъекта действия, который отрицает представленное в высказывании значение. Тем самым в прагматическом смысле формируется дуга «обманутого ожидания», и посредством этого получается высокий стилистический эффект и реализуется тактика опровержения. Данная функция глагола *lassen* является типичной для научного диспута в качестве маркера холодной вежливости. С ее помощью дискуссия начинает обостряться. Глагол *lassen* в данном смысле является близким глаголу *wollen*, также служащему в целях указания на опровержение, которое сделано говорящим в мягком тоне мнения субъекта действия. Сравните: *Mir will das nicht glaubhaft klingen [2, с. 60].*

Грамматическая специфика модальных глаголов отражена в рамках категории лица и числа, вопросительных и отрицательных форм, безличных предложений и в их месте в структуре глагольных конструкций.

В таджикском языке категория лица и числа является грамматической категорией, выраженной флексивным способом, т.е. с помощью специальных глагольных окончаний, одновременно выражающих лицо и число [2, с. 234-236]. Глагольные конструкции с модальным глаголом тавонистан, состоящие из двух и более глаголов, позволяют модальному глаголу тавонистан становиться глаголом-модификатором. Таким образом, эта категория с помощью личных глагольных окончаний имеет выражение в модальном глаголе тавонистан. Личные окончания глагола - ам, -й, -ад, -ем, -ед, -анд, непосредственно примыкают к временным формам глагола-модификатора.

1. Дар ин кор ту ба ман нағз ёрӣ дода метавонӣ... [4].

2. Моламон мусодира шуда бошад ҳам, як меҳмони азизро чой дода гуселонида метавонем [4].

Примеры передачи на немецком языке:

Ich dachte wahrscheinlich nicht dran, dass Du von ähnlicher Meinung sein könntest. Und im Grunde hast Du recht! [15].

Шарҳе ба «Девони ғарбӣ ва шарқӣ». Дар ҳақиқат ҳеҷ фикр накардаам, ки ту ҳам дорои чунин ақида буда метавонӣ. Аслан ҳақ ба ҷониби туст [5].

Модальный глагол тавонистан и главный глагол имеют возможность спрягаться в соответствующей форме лица и времени. Подобные конструкции называются конструкцией двойного согласования. В этих конструкциях модальный глагол тавонистан используется в отдаленности от главного глагола либо же находясь в препозиции к главному глаголу. Эти конструкции имеют синтаксический характер.

Ҳайфо, аз хурдсолӣ наметавонистам, ки ба ӯ чӣ гуна изгори миннатдорӣ кардан даркор аст ва наметавонистам, ки ин ҳосиёти худро баён намоям [1].

Марде, ки усулҳои самборо азбар кардааст, метавонад ба тағой бар чанд нафар безориёни мусаллах; зафар ёбад [7].

Способ передачи в немецком языке: *Ich muss dir eine Sache gestehen, die nach meinem Tode Verwirrung und Verdruss machen könnte [15].*

Ман ба ту чизеро иқрои шавам, ки он пас аз марги ман боиси парешонӣ ва ғаму андӯх шуда метавонад [5].

Отличительная специфика модального глагола тавонистан состоит в том, что категория лица и числа имеет флексивное выражение в конструкции с модальным глаголом тавонистан, иначе говоря, в случае с конструкцией хонда метавонам, в конструкции с модальным глаголом тавонистан, глагольное окончание глагола показывает на первое лицо единственного числа.

А.М. Собир, в процессе изучения данных свойств, отмечает, что в таджикском языке можно наблюдать более свободный порядок слов» [9, с.98]. Модальный глагол тавонистан может использоваться в препозиции и в постпозиции к базовому глаголу. Это находит свое объяснение в стилистических особенностях и выразительности высказывания.

Отрицательная форма модального глагола тавонистан образовывается посредством присоединения отрицательной частицы на-, главный же глагол в подобных конструкциях не изменяет свою форму.

Аммо одамони у чуйро баста натавонистанд, хар лой ва хоке, ки дар чуй мерехтанд, обшуста мебуд (Айнӣ С. Ёддоштҳо).

Девона дар руи суфаи меумонхона менишаст, ё рост меистод, ба чойи дигаре ҳаракат карда наметавонист [1].

В таджикском языке еще достаточно часто употребляются конструкции, неопределенные с позиции принадлежности лица и числа, которые кроме того не имеют времени и могут называться глагольно-безличными конструкциями с модальным глаголом тавонистан. Эти конструкции образуются посредством прибавления к префиксу ме-формы аориста от модального глагола тавонистан – тавон- главного глагола в форме усеченного инфинитива: ме плюс тавон плюс усеченный инфинитив.

Безличные глагольные конструкции с модальным глаголом тавонистан используются в сложных предложениях, так как обычно могут передавать только модальное отношение сообщаемого к высказыванию в то время, как главное содержание предложения, как правило, раскрывается в основном предложении.

Ҳар кас ақаллан дар умри худ як давраеро аз сар мегузаронад, ки онро айёми фирузӣ, даврони саодат, фасли киромӣ метавон номид [7].

Оре, Зардодхон хангоми шумурдани набзи патсиент сарашро ба як тарзи хандаовар, ба тарзи, метавон гуфт, кудакона ҳаму рост мекунад [7].

Грамматическая специфика модального глагола хостан отражается в категории лица и числа, в вопросительных и отрицательных формах, в их позиции по отношению к главному глаголу и их роли в предложении.

Процесс выражения категорий лица и числа у модального глагола хостан проходит флексивным образом. Носителем грамматического описания в конструкциях становится модальный глагол хостан.

Ба гумонам, хабаи ихилоби Руссияро пурсидан меҳаҳад [4].

Ман на натри шоҳи шудан меҳовом, на сояи девор [4]!

...Ту чӣ кор кардан меҳаҳӣ? [4].

Пример передачи на немецкий язык:

Das die Kinder nicht wissen, warum sie wollen, darin sind alle hochgelehrte - Schul und Hofmeister einig (J.W. Goethe «Die Leiden des Jungen Werthers»);

Кӯдакон чӣ хостанашонро наметоданд: вале ҳеҷ кас бовар кардан намехоҳад, ки бузургсолон ҳам мисли кӯдакон дар рӯи хок сарсон мегарданд [5].

Модальный глагол хостан также обладает двойным согласованием, то есть и основа глагола, и модальный глагол хостан могут согласовываться с подлежащим. Модальный глагол хостан можно использовать в удаленности от главного глагола, оставляя при этом модальное значение.

Аҳмадбек меҳост ҳамин андешаи худро ба Муҳаммадмурод бигуяд, вай аз сидки дил меҳост, ки паҳлавони ҷавонба хогири ояндаи вай некие кунад [6].

Чанд руз боз меҳост, ки аз ин дафтараи баъзе хогираҳоро руйнавис карда гирад [3].

Ман мехостам, ки саги ман нотарс бошад, аз ҳамаи сағҳои дигар зур, чакон, боақл бошад [6].

Пример на немецком:

Das war's was ich sagen wollte, versetzte ich (J.W. Goethe «Die Leiden des Jungen Werthers»);
Бале, ман низ ҳаминро гуфтан мехостам [5].

В таджикском языке формирование вопросительных и отрицательных форм модального глагола хостан – это не его отличительная грамматическая особенность по отношению к другим глаголам.

Чаро ту барои ҷудо шуданрози нахоҳӣ шуд? [6].

Нишастан намехоҳӣ? [6].

Ту онро содда мебинӣ? [6].

Отрицательная форма модального глагола хостан образовывается посредством прибавления отрицательного префикса на-, сливающегося с ним. Значение глагола в подобных конструкциях не изменяет своей формы [5, с.17].

Масалан, миллатчиғӣ ё муносибати чоҳилона ба занон дигар ҳеҷ гоҳ/ ба он шакле, ки дар замони пеш ё солқой аввали ихилоб буд, тақрор нахоҳанд шуд [7].

Wenn ich so fortfahre, wirst Du am Ende so Klug sein wie am Anfange; höre denn, ich will mich zwingen, ins Detail zu gehen [15];

Агар нақламо ба ин тариқ давом додан гирам ту на аз аввалаш ва на аз охираш чизеро нахоҳӣ фаҳмид. Хуб, гӯш кун, ҳудамро маҷбур мекунам, ки ба ту дар ин бора муфассалтар ҳикоя кунам [5].

Таким образом, модальный глагол хостан в семантическом плане выражает возможность совершения действия, основанную на волеизъявлении говорящего. Функционально модальный глагол хостан является служебным, в качестве самостоятельного члена предложения никогда не используется. В сочетаниях модального глагола с другими глаголами образовывается сложное модальное сказуемое, каждый из компонентов которого обладает своим грамматическим значением. Главное лексическое значение выражается основным глаголом, а модальный глагол хостан отражает грамматическую характеристику глагольной конструкции. Он также не используется для выражения действия, происходящего в конкретный отрезок времени, т.е. определенных времен в таджикском языке.

Рецензент: Раджабов Н. – к.ф.н., доцент БГУ им Н.Хосрава

ЛИТЕРАТУРА

1. Айнӣ, С. Кулӣёт. Чилди 6. Ёддоштҳо. Қисми 1-2 / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷ 1962. – 414 с.
2. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе: Маориф, 1973. – 450 с.
3. Иқромӣ, Ҷ. Ҳикоя ва очеркҳо / Ҷ. Иқромӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 272 с.
4. Иқромӣ, Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро / Ҷ. Иқромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
5. Гуте, Й.В. Ноқомҳои Вертери ҷавон. Шарҳе аз «Девони Ғарбӣ ва Шарқӣ» / Й.В. Гуте. Тарҷумаи Шералӣ Раҳим. – Душанбе: Адиб, 1996.
6. Муҳаммадиев, Ф. Шаби савум / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 288 с.
7. Муҳаммадиев, Ф. Кулӣёт. Чилди 3. Роман ва қисса / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1991. – 384 с.
8. Розенфельд, А.З. Глагол. Очерки по грамматике современного таджикского языка / А.З. Розенфельд. – Сталинабад: Изд-во АН Тадж. ССР, 1954. Вып. 3. – 65 с.
9. Собир, А.М. Сравнительно-сопоставительная типология синтаксиса и структуры простого предложения в разнотипных языках (на материале таджикского и английского языков) / А.М. Собир. – Душанбе, 2000. – 252 с.
10. Строева, Т.В. Модальность косвенной речи в немецком языке: Автореф дисс. д.ф.н. / Т.В. Строева. – Душанбе, 1950. – 52 с.
11. Толибова, Г. Грамматические значения немецкого модального глагола «sollen» / Г. Толибова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2017. – №4-2. – С.81-86. – EDN ZGCMFJ.
12. Толибова, Г. Конструкции с модальным глаголом хостан в таджикском языке с выражением возможности совершения действия / Г. Толибова // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2014. – №2(28). – С.73-76. – EDN TNQGTB.
13. Толибова, Г. Семантико-грамматическая функция глагола mögen / Г. Толибова // Вестник Педагогического университета. – 2014. – № 4(59). – С. 348-351. – EDN TKZKYV.
14. Götte, L. Schüler Bertelsmann. Deutsche Grammatik (mit kommunikativen Übungen) Gütersloh / L. Götte. – München: Bertelsmann Lexikon Verl., 2001. – 445 s.
15. Goethe, J.W. Die Leiden des Jungen Werthers / J.W. Goethe. – Ausarbeitung, 2002.URL: <https://www.grin.com/document/107918>

16. Lang, E. Semantik der koordinativen Verknüpfung / E. Lang. – Berlin: Akademie-Verl., 1977 (studia grammatica 14). – 276 s.
17. Waßner, U.H. Konklusiva und Konklusivität // Brücken schlagen. Grundlagen der Konnektorensemantik / U.H. Waßner, H. Blühdorn et. al. (Hrsg.). – Berlin, N.Y.: Walter de Gruyter, 2004. – S.373-424.

ДОИР БА МАСЪАЛАИ МАҚОМИ МОДАЛИИ ФЕЪЛҲОИ DÜRFEN VA SICH LASSEN

Дар мақола масъалаи мақоми модалии феълҳои dürfen ва sich lassen дар забони олмонӣ ва вижагҳои замонавии вазифаҳои грамматикии онҳо баррасӣ гардидаанд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба таъсири тағйироти пешазграмматикӣ дар маъноҳои феълҳои dürfen ва sich lassen дода шудааст. Таҳлилҳо мавқеи баҳсангези мақоми модалии феълҳои dürfen ва sich lassen-ро собит намуданд. Амикии зиёди феълҳои dürfen ва sich lassen (дар баробари худи феълҳои модалӣ), дараҷаи баланди ба грамматика воридшавии онҳо, истеъмоли онҳо бе ҳиссаҷаи zu барои розӣ шудан ба ақидаи баъзе забоншиносон асос буда метавонад, ки феълҳои dürfen ва sich lassen-ро ба гурӯҳи феълҳои модалӣ ворид кардан зарур аст. Феълҳои dürfen ва sich lassen дар замони ҳозира ба маънои модалӣ якмаъногӣ вазифаи грамматикиро намоиш дода, вазифаи амриро иҷро мекунанд. Маънои модалии феъли sich lassen «ичозат додан», «фармудан», «амик кардан» ба қисмати маъногӣ иродаи амри шахси дигар алоқаманд аст. Якмаъногӣ вазифавии грамматикии феълҳои dürfen ва sich lassen ба маънои доимии луғавии забони қадимаи олмонӣ алоқаманд аст.

Калидвожаҳо: феълҳои модалӣ, субъекти грамматикӣ, нутқ, маъно, нақши иртиботӣ, муродифот, инкор, шакли грамматикӣ.

К ВОПРОСУ О МОДАЛЬНОМ СТАТУСЕ ГЛАГОЛОВ DÜRFEN И SICH LASSEN

В статье рассматривается проблема модального статуса глаголов dürfen и sich lassen в немецком языке, его современная функционально-грамматическая специфика. В центре внимания - влияние предграмматических изменений в семантике глаголов dürfen и sich lassen и на его современное функционирование. Проведенный анализ подтвердил спорный модальный статус глаголов dürfen и sich lassen. Большая историческая глубина глаголов dürfen и sich lassen (наряду с собственно модальными глаголами), их высокая степень грамматизации, а также употребление без частицы zu дает основание согласиться с некоторыми лингвистами в том, что глаголы dürfen и sich lassen и необходимо включить в группу модальных глаголов. Современные глаголы dürfen и sich lassen в модальном значении демонстрируют функционально-грамматическую однозначность, выполняя пермиссивную функцию: модальное значение глагола sich lassen «разрешать», «велеть», «приказывать» связано с семантическим компонентом волеизъявления другого лица. Функционально-грамматическая однозначность глаголов dürfen и sich lassen обусловлена стабильностью его лексической семантики с прагерманского периода (до грамматизации).

Ключевые слова: модальный глагол, грамматический субъект, вербализация, семантика, коммуникативная роль, синонимичность, отрицание, грамматическая форма.

ON THE QUESTION OF THE MODAL STATUS OF THE VERBS DÜRFEN AND SICH LASSEN

The article deals with the problem of the modal status of the verbs dürfen and sich lassen in the German language, its modern functional and grammatical specificity. The focus is on the influence of pre-grammatical changes in the semantics of the verbs dürfen and sich lassen and on its modern functioning. The analysis carried out confirmed the disputable modal status of the verbs dürfen and sich lassen. The great historical depth of the verbs dürfen and sich lassen (along with the modal verbs proper), its high degree of grammaticalization, as well as its use without the particle zu gives reason to agree with some linguists that the verbs dürfen and sich lassen should be included in the group of modal verbs. The modern verbs dürfen and sich lassen in the modal meaning demonstrate functional and grammatical unambiguity, performing a permissive function: the modal meaning of the verb sich lassen «allow», «command», «order» is associated with the semantic component of the will of another person. The functional-grammatical unambiguity of the verbs dürfen and sich lassen is due to the stability of its lexical semantics from the Proto-Germanic period (before grammaticalization).

Key words: modal verb, grammatical subject, verbalization, semantics, communicative role, synonymy, negation, grammatical form.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Толибова Гулчехра Чамиловна* - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав, номзади илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. E-mail: gtolibova1964@mail.ru. Тел.: (+992) 551-05-05-01

Сведения об авторе: *Толибова Гулчехра Джамиловна* - Бохтарский государственный университет им. Н.Хусрава, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры методики преподавания иностранного языка. E-mail: gtolibova1964@mail.ru. Тел.: (+992) 551-05-05-01

Information about the author: *Tolibova Gulchehra Jamilovna* - Bokhtar State University named after N.Khusrav, Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Foreign Language Teaching Methodology. E-mail: gtolibova1964@mail.ru. Phone: (+992) 551-05-05-01

СТРУКТУРНО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РУССКИХ ОБОБЩЕННО-ЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ И СПОСОБЫ ИХ ОБЪЕКТИВИЗАЦИИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Саидов Д.И.

Филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова в городе
Душанбе

Природа обобщенно-личных предложений в русской синтаксической науке до сих пор остается актуальной темой для научных дискуссий ввиду плюралистического подхода к определению самой сути данной категории предложений. Проведем обзор основополагающих позиций наиболее известных членов филологического сообщества, занимающихся проблемами синтаксиса.

Специалист в области общего и русского синтаксиса, методологии и методики лингвистических исследований И.П. Распопов весьма категорично относится к вычленению обобщенно-личных предложений из ряда односоставных, ссылаясь на то, что в русском языке не существует данного конструктивного типа предложений, следовательно, отсутствуют и определенные типизированные схемы, характерные только для этой группы. Ученый настаивает на том, что и односоставные, и двусоставные предложения следует причислять к обобщенно-личным предложениям, где сказуемое может быть выражено глаголами, имеющими разные формы лица, числа и наклонения [3, с.73-82]: На вопрос Вельчанинова, во что они играют, отвечали, что во все игры в горелки, но что вечером будут играть в пословицы, то есть все садятся и один на время отходит; все же сидящие выбирают пословицу, например: **"Тише едешь, дальше будешь"**, и когда того призывают, то каждый или каждая по порядку должны приготовить и сказать ему по одной фразе [6, с. 90].

Авторы вузовских учебников по современному русскому языку констатируют факт самостоятельности обобщенно-личных предложений, называя их независимым структурным типом в системе простого односоставного предложения.

В частности, профессор В.В. Бабайцева, основатель структурно-семантического направления в российской лингвистике, под авторством которой опубликовано множество учебников для средней и высшей школы, заявляет, что «грамматическая односоставность предложения определяется полным отсутствием вербализованного понятия на месте субъекта в двучленной мысли» [1, с.12]:

Зараз объясню почему: будь у них трактор – другой разговор, но трактор им не дали, а на быках не скоро **разбогатеешь** [4, с.20].

В своей монографии «Односоставные предложения в современном русском языке» она идентифицирует обобщенно-личные конструкции как односоставные предложения, в которых действие коррелирует с обобщенным лицом, а сказуемое выражено глаголом в форме 2-го лица (реже – в других личных формах). Исследователь обращает внимание на степень обобщения, подчеркивая факт того, что действие может быть реализовано не только любым лицом, но и "обобщенно мыслимой группой лиц" [2, с.45].

Эта концепция находит поддержку со стороны Б.Г. Малеева [3, с.91] и Э.Н. Осиповой [5, с.64-68]. Э.Н. Осипова развивает идею о том, что "значение лица в глаголе, особенно в плане функционирования, тесно связано с другими категориальными значениями глагола и, прежде всего, с модальностью. И все же именно своеобразное проявление значения лица, персональности является центральным компонентом обобщенно-личного значения, как, впрочем, и определенно- и неопределенно-личного и безличного" [4, с. 65]. Детальный анализ собранного ученым фактического материала дает ей основания заявлять о полифункциональности этой личной формы. Так, несмотря на то, что форма 2-го лица единственного числа используется в отношении конкретного собеседника, позиция последнего может быть занята непосредственно самим говорящим, поскольку обращенная к самому себе внутренняя речь может считаться естественным психическим актом.

Э.Н. Осипова называет два ключевых аспекта обобщения: 1) допустимость перехода действия на любое лицо: И вот **лежишь**, бывало, бьет по тебе немец чижелыми снарядами, дым черный с землей к небу летит. **Лежишь, думаешь**: «За кого же, за чью собственность я тут страх и смерть принимаю?» [4, с.39].

2) взаимосвязь с объектом, действие которого обобщается, при этом объектом может быть и говорящий, и адресат, и даже лицо, не принимающее участие в речевом акте [4, с.67].

В цепи шли между ними нескончаемые разговоры о прежних войнах и боях, о тяжелой нынешней войне, где сражаются брат с братом, отец с сыном, а пушки бьют так издалека, что простым оком и **не увидишь** их... [9, с.178].

Б.Г. Малеев в своей статье «О типах обобщенно-личного функционирования глагольных форм 2-го лица единственного числа» классифицировал стандартные обстоятельства обобщенно-личного употребления форм 2-го лица единственного числа; в основу этой группировки легли модальные оттенки в значении. В ходе анализа исследователь пришел к выводу о том, что если «в высказываниях реального типа функционирования обобщенно-личных предложений, независимо от степени обобщения, действие всегда включает говорящего, то для потенциального типа характерен явно выраженный модальный оттенок и часто большая степень обобщенности по сравнению с реальным типом» [8, с.96]:

Завораживающим страшным кругом ходит там вода: смотреть — **не насмотришься**... [10, с.147]. А у нас, ишо темно – встаешь, пашешь. До ночи сорок потов с тебя сойдут, на ногах кровавые волдыри с куриное яйцо, а ночью быков **паси, не спи**: не нажрется бык – не потянет плуг [10, с.74].

Обратимся к другим определениям, представленным в стабильных учебниках по современному русскому языку под авторством других ученых.

Е.С. Скобликова, составитель теоретического вузовского курса синтаксиса современного русского языка, выделяя обобщенно-личные предложения в самостоятельный структурно-семантический тип, фокусируется на их способности формулировать наблюдения, связанные с обобщающей характеристикой определенных предметов, жизненных явлений и ситуаций. В качестве примера исследователь использует единицы паремиологического фонда: Из песни слов **не выкинешь** (Пословица). От будущего никуда **не убежишь** [11, с. 109].

Важную особенность обобщенно-личных предложений Е.С. Скобликова видит в том, что «употребляются они при выражении только таких наблюдений, которые представляются говорящему обязательными, бесспорными, поскольку естественным образом вытекают из объективных особенностей наблюдаемых явлений и ситуаций. Поэтому в них легко возникает модальное значение необходимости, неизбежности, объективной обусловленности выражаемых наблюдений» [11, с.110].

Профессор В.А. Белошапкова, внесшая неоценимый вклад в академическую грамматику, предлагает рассматривать обобщенно-личные предложения как «предложения, главный член которых, выраженный спрягаемой формой 2-го лица единственного числа настоящего и будущего времени или повелительного наклонения глагола, обозначает действие обобщенно-мыслимого лица» [12, с.98].

Один из пионеров изучения русского синтаксиса, профессор А.М. Пешковский приводит метафоричное определение обобщенно-личных предложений: «Эта обобщительная форма... является тем мостом, который соединяет личное с общим, субъективное с объективным. И чем интимнее какое-либо переживание, тем охотнее он облакает его в форму обобщения, переносящую это переживание на всех, в том числе и на слушателя...» [13, с.375-376]: Приходишь к нему, положим буду говорить, на Новый год с поздравлением - трешку дает [13, с.59]. К ним все так привыкли, что, если бы они пропали как-нибудь чудом со стены, грустно было бы, словно умер родной голос и ничем пустого места не заткнешь [13, с.180] Ступить шаг, и сразу же летишь в пропасть [13, с.35].

Анализируя обобщенно-личные предложения, важно понимать, что ключевая роль отводится контексту, часть которого они составляют. Так, в отдельных случаях семантика обобщенности свойственна двусоставным предложениям с подлежащим-местоимением **ты/вы**, указывающим не на конкретное, а всякое, любое лицо.

По канонам академической грамматики, обобщенное значение этих предложений позволяет включить их в группу обобщенно-личных. Однако целесообразность этого шага достаточно сомнительна. Причины тому две:

1. Нарушается сам принцип односоставности ввиду наличия в таких предложениях обоих главных членов; 2. Отсутствие абсолютной идентичности между обобщенно-личным предложением и предложением с подлежащим, выраженным местоимением. Дифференцирующим фактором здесь является устно-повествовательная природа формулировки, так, на письме в обобщающих синтаксических конструкциях явно просматривается специфика «устной» презентации передаваемой идеи. Другим базовым критерием следует считать способность местоимений **ты (вы)**, предсталенных в качестве подлежащих, транслировать семантику четкого противопоставления и/или сопоставления двух или более объектов. Соответственно, здесь подлежащее-местоимение объективирует конкретное смысловое и стилистическое значение, а не играет формальную, в некоторой степени даже догматическую роль, благодаря которой предложение причисляется к категории односоставных.

В этом случае правомерно возникает вопрос о потенциальной возможности отнесения обобщенно-личных предложений к двусоставным. Советский учёный-филолог А.Г. Руднев весьма скептичен в этом отношении, поскольку считает, что "наличие местоимения всегда конкретизирует содержание предложения" [2, с.58].

Наличие смысловых отличий между обобщенно-личными и неопределенно-личными предложениями дало возможность современным лингвистам выделять первое из общего понятия второго. Так, для логического субъекта принципиально наличие таких компонентов, как «любой», «каждый», «всякий», т.е. происходит обобщение субъекта, и степень этого обобщения предельно завышена. Смысловые оттенки личных форм глагола также играют важную роль. Обычно главный член выражен в форме: а) второго лица единственного числа, например, когда нравоучения субъекта касаются всех/каждого, б) первого лица множественного числа, в случае обращения субъекта не только к аудитории, но и к нему самому.

Анализ специализированных тематических источников показал, что обобщенно-личные предложения являются полноценной выделяемой в синтаксисе структурной единицей языка, которая наряду с другими компонентами имеет своё семантическое ядро и типизированную форму реализации значения. Семантическое ядро представляет собой семантику обобщенности действия любого (потенциального) субъекта, связанного с неидентифицированным подлежащим, которое может быть выражено и личным местоимением, и существительным. Говоря о типизированной форме выражения значения, транслируемого семантическим ядром, следует отметить, что, как правило, это глаголы, выраженные во втором лице множественного числа.

Принципиально важным считаем отметить, что целостность значения (семантики) и формы (структуры), свойственная обобщенно-личным предложениям, находит ярчайшую актуализацию в пословицах [13, с.142]. Как волка **ни корми**, а он все в лес смотрит [3, с.41]. Сказано ведь, худой мир лучше доброй ссоры, и **не купи имение, а купи соседа** [3, с.134].

Важнейшей особенностью обобщенно-личных предложений считается их так называемая «грамматичность», объективируемая в особом значении форм времени глагола. Уникальность этого явления заключается в факте "вневременности" этого значения, поскольку выражаемое глаголом действие не коррелирует с моментом речи, а отличается постоянством.

Единство обобщенно-личной семантики и формы ее выражения исследователями также считается бесспорным:

а) в предложениях-пословицах со сказуемым в повелительном наклонении: **Озрись и суди**, вот прошло пятнадцать веков, **поди посмотри** на них... [8, с.157].

б) в побудительных предложениях, в которых говорящий обращается ко всем людям: **Не верь** толпе пустой и лживой [8, с.62].

Анализ модификаций обобщенно-личных предложений позволяет уверенно заявлять о том, что в системе простых односоставных предложений имеет место быть синтаксическая единица особого типа.

Подавляющее большинство ученых едино во мнении, что обобщенно-личные предложения есть не что иное, как традиционно именуемые односоставные предложения, в которых глагол представлен во 2-ом лице ед. числе настоящего времени изъявительного наклонения.

Функционально-семантический срез показывает, что ядром микрополя обобщенно-личности является глагольная форма 2-го лица ед. числа, присутствующая в структуре односоставного обобщенно-личного предложения. Наряду с этим базовым средством объективизации обобщенно-личности следует обратить внимание на наличие целого ряда других, которые заполняют периферию рассматриваемого микрополя: 3-е лицо множественного числа изъявительного наклонения, а в реализации семантики обобщенно-личности ключевая роль отводится и структуре предложения в целом, и глагольной форме в частности.

Исследователи разделяют обобщенно-личные предложения на две основные группы, при этом представляя различные номинации этих предложений. Так, в первую группу входят синтаксические единицы, где персональная отнесенность действия строго ограничена - фиксируется только одно лицо. Д.Н. Шмелев, например, воспринимает их как «особое приложение обобщенно-личного значения» [6, с.57], А.А. Юдин - «определенно-обобщенно-личное значение» [7, с.148], В.В. Бабайцева - «интимные мысли в обобщенной форме» [8, с.36].

Предложения, в которых степень обобщения на порядок завышена, составляют базис второй группы Э.Н. Осипова подразумевает под ними действие, которое «может быть отнесено к любому лицу, оказывающемуся в подобных условиях» [5, с.64]. П.А. Лекант фокусируется на пословицах, поскольку именно они (как предложения) обладают наивысшей степенью обобщения [8, с.148]. А.А. Юдин приписывает им «собственно-обобщенно-личное значение» [7, с.149].

Поскольку обе группы объединяет глагол: а) выражающий повторяющееся типичное, обобщенное действие и б) обозначающий действие, которое с позиции говорящего представляет собой объективный признак данного предмета/явления, приходится констатировать определенную степень размывания между ними границ.

В русском языке помимо традиционного подхода к изучению обобщенно-личных предложений существует другой, альтернативный, в рамках которого вопрос выражения обобщенно-личного значения рассматривается в контексте односоставных предложений. Данный аспект требует более подробного освещения, ввиду своей актуальности в рамках заявленной темы. В этой связи вполне целесообразным считаем рассмотреть его в фокусе отдельного параграфа. В заключении статьи следует отметить, что широкий дефиниционный спектр, определяющий данную категорию предложений, обусловлен дискуссионностью этого вопроса в самой синтаксической науке.

Контрастивное описание языковых категорий обычно базируется на данных перевода. При изучении способов передачи русских обобщенно-личных предложений источником определения английских и таджикских аналогов являются переводы, выполненные профессиональными переводчиками. Из приведенного выше списка структурно-семантических разновидностей обобщенно-личных предложений видно, что каждая из них будет иметь различные аналоги в английском и таджикском языках. Если обобщить наблюдения над всем разрядом обобщенно-личных предложений и их способов передачи на английский и таджикские языки, следует отметить, что английские и таджикские аналоги передают в основном две основные составляющие их семантики: их модальное значение и их содержательные эквиваленты при помощи особых синтаксических конструкций, характерных для английского и таджикского языков для передачи семантики определенных конструкций.

В английском языке, как уже указывалось нами выше, нет грамматического типа обобщенно-личных предложений, т.е. структурно-семантических типов обобщенно-личных предложений.

Наиболее приемлемым, на наш взгляд, является выделение основных структурно-семантических типов обобщенно-личных предложений в современном русском языке в целях определения способов их передачи на английский и таджикский языки. Данные разновидности обобщенно-личных предложений, как нам представляется, могут быть объединены в четыре типа.

Обобщенно-личные предложения со сказуемым-глаголом в форме 2-го лица единственного числа настоящего или будущего времени изъявительного наклонения и их модальные значения предложений весьма разнородны. Это и необходимость, изъявление, возможность/невозможность и др.

Так, обобщенно-личные предложения со сказуемым-глаголом 2-го лица единственного числа настоящего времени реального типа передаются на английский язык двусоставными предложениями, а в таджикском языке им соответствуют их эквиваленты: Когда в лунную ночь **видишь** широкую сельскую улицу с ее избами, стогами, уснувшими ивами, то на душе становится тихо; в этом своем покое, укрывшись в ночных тенях от трудов, забот и горя, она кротка, печальна, прекрасна, и кажется, что и звезды смотрят на нее ласково и с умилением и что зла уже нет на земле и всё благополучно [17, с.67].- When on a moonlight night **you see** a broad village street, with its cottages, haystacks, and slumbering willows, a feeling of calm comes over the soul; in this peace, wrapped away from care, toil, and sorrow in the darkness of night, it is mild, melancholy, beautiful, and it seems as though the stars look down upon it kindly and with tenderness, and as though there were no evil on earth and all were well [19].- Вакте, ки шабонгох роҳи кушоди деҳаро бо ҳама хонаҳояш, ғарами алафҳояш ва бо бедҳояш **мебини** он гаҳ дилат ором мегирад. Ана дар ҳамин ороми ӯ аз душвориҳо, ғамӯ андӯх паноҳ мебарад ва ба назар чунин мерасад, ки ӯ сушт, ғамгин мебошад. Ва чунин ба назар мерасад, ки ситораҳо ба ӯ бо меҳр ва риккат назар доранд ва дар дунё ягон бади нест [15, с.88].

Обобщенно-личные предложения со сказуемым-глаголом во 2 лице ед. числе составляет самую большую часть. В русском языке данная форма обобщенно-личного предложения может выражать действие, которое отнесено как самому автору, так и любому человеку: **Проснешься**, не торопясь, **посердишься** на что-нибудь, **поворчишь**, **опомнишься** хорошенько, все **обдумаешь**, **не торопишься**” [16, с.225]. - **You get up** in no haste, **you get cross**, grumble a little, and come round again. **You’ve time to think** things over, and no hurry [19]. - Ба ҳузур аз **хоб меҳезӣ**, барои чизе **ба ғазаб меояӣ**, худ ба худ **гур-гур мекунӣ**. Вакте қаҳрат паст мешавад ҳамаашро саросема нашуа фикр карда мебарой.

Анализ примеров русских обобщенно-личных предложений со сказуемым-глаголом 2-го лица ед. числа настоящего времени изъявительного наклонения показал, что основным средством передачи данной конструкции в английском языке является двусоставное предложение: личное местоимение **you** + глагол. В таджикском языке вышеупомянутая конструкция передается при помощи глагола 2-ого лица ед. числа изъявительного наклонения.

Идея двусоставности обобщенно-личных предложений при переводе на английский язык поддерживается Д.М. Бузаджи, который в своей статье “Подлежащно-сказуемостные и не подлежащно-сказуемостные предложения в переводе” отмечает, что русские обобщенно-личные предложения с бесподлежащной реализацией соответствуют английским предложениям с формально выраженным подлежащим – местоимением **you** или **one**: О, город Ершалаим! Чего только не услышишь в нем. - “Oh, city of Jerusalem! What tales **you have to tell!**” или же Oh, city of Yershalaim! What does **one not hear** in it!” [19].

Д.М. Бузаджи полагает, что копирование исходной структуры с формально выраженным подлежащим является основным способом передачи семантики обобщенности с английского языка на русский, использование которого, однако, обуславливает некую "искусственность" высказывания [6, с.26].

Из приведенных примеров следует, что при передаче структурно-грамматической характеристики русских обобщенно-личных предложений с глаголом сказуемым во 2-ом лице

единственного числа настоящего времени изъявительного наклонения на английский язык по обыкновению используется личное местоимение **you (ты) + main verb in the present simple** (начальная форма глагола в настоящем времени). Местоимение **you** выступает в роли подлежащего, за которым следует смысловой глагол в качестве сказуемого. Следует отметить, что при передаче паремиологических единиц с обобщенно-личной семантикой акцент делается на нахождение их эквивалентов в английском и таджикском языках.

Рецензент: Салимов Р.Д. – д.ф.н., профессор РТСУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Адамец П. Образование предложений из пропозиций в современном русском языке / П. Адамец. – Praha: Univ. karlova, 1978. – 160 с.
2. Ардентов Б.П. Русский синтаксис / Б.П. Ардентов. – Вып.1. – Кишинев, 1969. – 334 с.
3. Арзуманов С.Дж. Забони тоҷикӣ / С.Дж. Арзуманов, А. Сангинов. - Душанбе: Маориф, 1988. - 416 с.
4. Бабайцева В.В. Система односоставных предложений в современном русском языке / В.В. Бабайцева // Монография. – М.: Дрофа, 2004. – 512 с.
5. Бабайцева В.В. Синтаксис русского языка / В.В. Бабайцева. – М.: Флинта: Наука, 2015. – 576 с.
6. Бузаджи Д.М. Техника перевода. Грамматические аспекты перевода. Часть 1 / Д.М. Бузаджи, А.С. Маганов // Грамматические аспекты перевода. - М.: Р.Валент, 2015. – 205 с.
7. Булыгина Т.В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
8. Валгина Н.С. Современный русский язык. Синтаксис / Н.С. Валгина. - М.: Высшая школа, 2003. - 418 с.
9. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке / Н.С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 304 с.
10. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. Ч.2. / А.Н. Гвоздев. - М.: Учпедгиз, 1961. – 302 с.
11. Грамматика русского языка Т.2. Синтаксис. Под ред. В.В. Виноградова. – М.: Наука, 1954. – 704 с.
12. Грамматика русского языка. Ч.2. Под ред. Виноградова В.В. – М.: Наука, 1960. – 702 с.
13. Грамматика современного русского литературного языка. Ч.2. Под ред. В.В. Виноградова. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
14. Грамматика русского языка. Часть 2. Синтаксис / Щерба Л.В. (ред.). Учпедгиз, 1953. — 152 с.
15. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2 / С. Абдурахимов, М. Акрамов, А. Мирзоев ва диг. – Душанбе: Дониш, 1986. - 372 с.
16. Достоевский Ф.М. Вечный муж. Серия. Классика (мяг) / Ф.М. Достоевский. - 1985. – 256 с.
17. Шолохов М.А. Поднятая целина. Том 1. / М.А. Шолохов. - Издательство: Комсомольская правда, серия: История России в романах, 2016. – 367 с.
18. Шолохов М.А. Тихий Дон; Том 1. / М.А. Шолохов. - Издательство: АСТ, 2018. – 318 с.
19. Chekhov A. The man in the case / A. Chekhov <https://www.ibiblio.org/eldritch/ac/jr/>

ТАВСИФИ СОҲТОРӢ-ГРАММАТИКИИ ҶУМЛАӢОИ УМУМИШАХСИИ ЗАБОНИ РУСӢ ВА ВОСИТАӢОИ ОБЪЕКТИВИКУНОНИИ ОНӢО ДАР ЗАБОНӢОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Масъалаи омӯзиши хусусияти ҷумлаҳои сода чи дар забони русӣ ва чи ба забони англисӣ тоҷикӣ ҳамеша дар мадди назари муҳаққиқони забоншиносии муқоисавӣ қарор дорад. Ҷумлаҳои яктаркибаи забони русӣ дар асри XX фарогири омӯзиши васеъ қарор гирифтаанд. Забоншиносони маъруф аз ҷумла Виноградов В.В., Щерба Л., Шахматов А.А., Бабайцева В.В., Белошапкова В.А. ва дигарон ба омӯхтани ҷумлаҳои яктаркибаи русӣ диққати махсус додаанд. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои яктаркиба аз ҷониби забоншиносони маъруф, аз ҷумла Норматов М., Рашидова Ш., Қосимова М.Н. ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. Ҷумлаҳои яктаркибаи англисӣ аз ҷониби забоншиносони давраи Шуравӣ Блох М.Я., Семенова Т.Н., Тимофеева С.В. ва ғайраҳо баррасӣ гаштаанд. Ҷумлаҳои умумишахс ҳамчун як навъи мустақили ҷумлаҳои яктаркиба буда, дорои сохтор ва семантикаи мустақиланд, ки дар забони русӣ ҳеле васеъ ифода мешаванд. Дар ин мақола роҳҳои асосии объектикунонии ҷумлаҳои умумишахси русӣ ва муодили онҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ мешавад. Аксарияти олимони забоншиносии рус бо сардории Бабайцева В.В. чунин мешуморанд, ки дараҷаи олии ҷумлаҳои умумишахс дар зарбулмасалу мақолҳо зохир мегардад, ки таҷассумгари урфу одати халқ, ҳикмати зиндагӣ, идеяи идеалҳои халқӣ буда, инчунин принципҳои ахлоқиро ифода мекунад. Мисолҳои сершумори дар мақола омада, монанди фарқиятҳои, ки дар забонҳои гуногунсохтор ба назар мерасанд, мавриди таҳлил қарор доранд. Дар мақола ғайр аз воҳидҳои паремиологӣ инчунин ҷумлаҳои умумишахс бо феъл-предикати шахси дуум ва сеум, танҳо ва ҷамъ низ баррасӣ гаштаанд.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои содаи яктаркиба, типҳои сохторино семантикӣ, грамматикаи муқоисавӣ, ҷумлаҳои умумишахс дар забонҳои сохташон гуногун, роҳҳои ифода сохтани ҷумлаҳои умумишахс, фонди паремиологии забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва англисӣ.

СТРУКТУРНО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РУССКИХ ОБОБЩЕННО-ЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ И СПОСОБЫ ИХ ОБЪЕКТИВИЗАЦИИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Вопрос изучения природы односоставных предложений, как в русском, так и в английском и таджикском языках всегда представлял большой интерес для исследователей сравнительной лингвистики. Широкое освещение русские односоставные предложения получили в XX веке. Особое внимание изучению односоставных предложений в русском языке уделяли В.В. Виноградов, Л. Щерба, А.А. Шахматов, В.В. Бабайцева, В.А. Белошапкова и многие другие. В таджикском языке односоставные предложения широко освещены М.Норматовой, Ш.Рашидовой, М.Н. Косимовой и другими. Английские односоставные предложения изучены советскими лингвистами М.Я. Блохом, Т.Н. Семеновым, С.В. Тимофеевой и другими. Обобщенно-личные предложения выделяются как самостоятельный тип, обладающий самостоятельной структурой и семантикой, которые очень широко представлены в русском языке. В данной статье рассматриваются основные способы объективизации русских обобщенно-личных предложений и их эквивалентов на английский и таджикский языки. Большинство исследователей во главе с В.В. Бабайцевой считают, что самая высокая степень обобщенно-личности проявляется в пословицах и поговорках, которые олицетворяют народное красноречие, знания о жизни, народных представлениях и идеалах, а также моральных устоях. Многочисленные примеры в статье ярко иллюстрируют сходства и различия, которые можно наблюдать при передаче русских обобщенно-личных предложений на разноструктурные языки. Кроме паремеологических единиц в статье также рассматриваются обобщенно-личные предложения с глаголом-сказуемым второго и третьего лица единственного и множественного числа.

Ключевые слова: односоставные предложения, структурно-семантический тип, сравнительная грамматика, обобщенно-личные предложения в разноструктурных языках, объективизация обобщенно-личного значения, паремеологический фонд русского, таджикского и английского языков.

STRUCTURAL AND GRAMMAR CHARACTERISTICS OF RUSSIAN GENERALIZED PERSONAL SENTENCES AND WAYS OF THEIR OBJECTIVIZATION IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The question of studying the nature of simple sentences, both in Russian and in English and Tajik, has always been of great interest to researchers of comparative linguistics. Russian simple sentences received wide coverage in the 20th century. Vinogradov V.V., Shcherba L., Shakhmatov A.A., Babaitseva V.V., Beloshapkova V.A. pay special attention to the study of simple sentences in Russian language. In Tajik language simple sentences are widely covered by Normatova M., Rashidova Sh., Kosimova M.N. and others. English simple sentences were studied by Soviet linguists Bloch M.Y., Semenova T.N., Timofeeva S.V. and others. Generic sentences are described as an independent type having an independent structure and semantics which are very widely represented in Russian language. This article discusses the main ways of objectification Russian generic sentences and their equivalents in English and Tajik languages. Most of the researchers, headed by Babaitseva V.V., believe that the highest degree of genericity is expressed in proverbs and sayings that personify folk eloquence, knowledge about life, folk ideas and ideals, as well as moral principles. Numerous examples in the article clearly illustrate the similarities and differences that can be observed during the translation of Russian generic sentences into languages with different structures. In addition to paremeological units the article also deals with generic sentences expressed with a verb-predicate of second and third person singular and plural forms.

Key words: one-nuclear sentences, structural-semantic type, comparative grammar, generic sentences in languages of multi-structural sentences, objectification of generic semantics, paremiological fund of Russian, Tajik and English languages.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Далер Идибекович - Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе, н.и.ф., омӯзгори кафедраи «Лингвистика». Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч. Бохтар 35/1. E-mail: daler_saidov@mail.ru. Тел.: (+992) 901-77-22-13

Сведения об авторе: Саидов Далер Идибекович - Филиал Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе, к.ф.н., преподаватель кафедры «Лингвистика». Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар 35/1. E-mail: daler_saidov@mail.ru. Тел.: (+992) 901-77-22-13

Information about the author: Saidov Daler Idibekovich - Branch of Moscow State University. M.V. Lomonosov in Dushanbe, Candidate of Philological Sciences, Lecturer at the Department of Linguistics. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bokhtar Str., 35/1. E-mail: daler_saidov@mail.ru. Tel.: (+992) 901-77-22-13

**ПРОСТЫЕ УТВЕРДИТЕЛЬНЫЕ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В
СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ**

(на примере современной таджикской прозе)

*Кенджазода М.С.***Таджикский национальный университет**

Деление на утвердительные и отрицательные предложения зависит от содержания реальных отношений, выраженных в них. Утвердительный или отрицательный характер предложения - это отражение отношений между событиями реальности. Например, в предложении “Темурмалик баъд аз тамом намудани сохтмони калъа он лойро бо озука ва аслина пуркард”. («Темурмалик после завершения строительства форта заполнил это место едой и оружием») - существует связь между представлением о действии как о предмете и о нем (сооружении): то есть - действие - пур кард.

Лингвист Б. Ниёзмухаммадов называл простые отрицательные и утвердительные простые предложения однословными простыми предложениями [16, с.98].

Таким образом, утвердительными считаются те предложения, если существует связь между предметами и их признаками в реальности, и те предложения считаются отрицательными, если они не имеют этой связи.

Противопоставление, основанное по принципу утверждение - отрицание свойственно семантике. Это не отражение принципа реальной и нереальной модальности, а понятие объективной модальности, выраженное в предложении. Например, в предложениях: Деворзанӣ камобеш ду нафта тӯл кашид. (Возведение стен длилось не менее двух недель) [20, с.153]. Муллобача чой мекашид. Ниёз дастархонро мефундошт. (Муллобача (учащийся медресе) разливал чай. Ниёз складывал дастархан) [20, с.134] подтверждается реальный факт, то есть как утвердительные, так и отрицательные предложения означают реальную модальность.

В предложениях: Аз маслидњо овози муаззинњо баланд гардид // Аз маслидњо овози муаззинњо баланд нашуд. (Голоса муэдзинов раздавались из мечетей // Голоса муэдзинов не раздавались из мечетей) – вокеияти фактиамал тасдиқ карда мешавад, - подтверждается реальность факта действия, т. е. и положительные, и отрицательные утверждения имеют реальную модальность.

Предложения: Ў лавоб дод // Ў лавоб надод (Он ответил // Он не ответил) также имеют ту же модальность, но являются нереальными модальностями, поскольку рассматриваемые аргументы не являются реальными (исполняемыми).

В «Грамматике современного таджикского литературного языка» особенности отрицания по выражению смысла, цели, отношения и интонации не отличаются от утвердительных предложений, и подобно им являются повествовательными, вопросительными, повелительными и восклицательными. Конечно, и здесь диапазон использования повествовательных предложений широк, потому что отрицание в прямом смысле в основном характерно для этой группы простых предложений. В вопросительных, повелительных и восклицательных предложениях встречаются также специальные способы отрицания. Формы отрицания используются в повелительных и восклицательных предложениях для выражения приостановки действия субъекта, просьбы, намерения, желания, эмоций и чувств» [9, с.219].

Категория отрицания связана с содержанием предложения и имеет важное значение с точки зрения структуры. Свидетельством важной структурной роли отрицания являются противопоставления в некоторых типах предложений: Бедонабоз ӯайрон шуд // Бедонабоз ӯайрон нашуд. (Любитель перепелиного был удивлен) // (Любитель перепелиного боя не удивился). Вазифањо супорида шудаанд. (Задачи поставлены) (во втором случае есть два варианта предложений: предложения с изменением структуры и

без изменения структуры): Шаб. Соати се. Шаб нест. Соат се нашудааст. (Ночь. Три часа. Еще не наступила ночь. Еще нет трёх часов).

В остальных случаях категория отрицания не влияет на структуру предложения: Меньмон рост омада ба љувозхона даромад; Барф дар хандак њар сол анбор карда мешуд. (Гость, пройдя прямо, вошел в комнату // Барф дар хандак њар сол анбор карда намешуд; Снег складировали в канаву каждый год // Снег в канаве складировали не каждый год). Ошўби дењќонон пахш карда шуд [20, с.43] // Ошўби дењќонон пахш карда нашуд (Подавлено крестьянское восстание) [20, с.43] // (Крестьянское восстание не было подавлено).

Грамматическое отрицание обычно происходит с не- (не) частицей, а его отсутствие означает утверждение.

Грамматическое отрицание обычно происходит с частицей, на- (не), а его отсутствие означает утверждение.

Авторы “Грамматики современного таджикского литературного языка” [1986] разделили отрицание в простых предложениях на общие и частные. Общее отрицание относится ко всему предложению, и сказуемое таких предложений часто выражается в форме отрицания: – Аммо писараш ноќобил ва сарсаригард шуда, на дар замин ва на дар дуредгарї кор накардааст. (Но его сын стал неспособным и праздношатающимся, не работал на земле или в плотницких работах) [1, с.51]. Чаро ту ўро нигоњ надошті, мардаки дилозор (- Почему ты его не удержал, обидчик) [20, с.53]; Хайр, ту хафа нашав, ака. [Ну не расстраивайся, брат] [20, с.53]. Духтарак њам ба ин љавони хушзабони мењрубони хушмуомила муњаббати покдилона монда, аз вай људо шудан ва як нафас бе ў монданро намехостааст. (Девушка тоже полюбила этого добросердечного сладкоречивого юношу и не хотела расставаться с ним и дышать не могла без него) [1, с.53]. Ятим ин таклифи духтарро ќабул накардааст. (Ятим предложение девушки не принял) [1, с.53]. Вале андозчини ќаротегинї доди онњоро намешунид. Аммо маро назад ва љангњам накард. (Но гармский сборщик налогов их не слышал. Но он меня небил и не ругался со мной) [1, с.180].

Частичное отрицание относится к одному из членов или к одному

из однородных членов предложения: Инњо на парвои зану фарзанд доранд, на ғаи хўроку пўшок (Они не заботятся о своих женах и детях, а также о еде и одежде) [1, с.149]. Хайрият, ки на ба ман ва на ба ў зарарнарасид [18, с.149]. (Как хорошо, что ни мне, ни ему не нанесли вреда) [1, с.149]; На дарпарда дошт ва на таѓораи обрезаї . Ман на ѓалтидам ва на азаќл бегона шудам. (Не было ни штор, ни корыта для слива воды. Я не споткнулся и не потерял рассудок ...) [1, с.287]. Аммо на дасташ ва напояш ба ягон љойи Махдум намерасид... (Но ни его руки, ни его ноги не могли дотянуться до какой-либо части Махдума ...) [1, с.295]. Албатта, ман дар он ваќт на харитаро медонистам, на курано ва на ба чї чиз хизмат кардани ин асбобњоро. (Конечно, в то время я не знал ни карту, ниглобус, ни то, для чего использовались эти инструменты) [1, с.331].

Отрицание бывает полным и неполным. Полное отрицание осуществляется путем добавления отрицательной частицы на – перед сказуемым, такое предложение называется общеотрицательным. Отрицательная частица на-, когда стоит перед другими членами предложения, обозначает неполное отрицание. Такие предложения называются неполными отрицаниями, потому что они обычно представляют собой утверждение. Например, в предложениях: На бо зўрї, на бо зорї, на бо зар, Нагаштї ошно бегонаи ман (Гулрухсор). («Несилой, не мольбой, не золотом» не стал знакомым мой незнакомец) (Гулрухсор). Падарам то тамом кардани ин кор на нон хўрд ва на чой нўшид. (Мой отец пока не закончил эту работу, он не ел хлеба и не пил чая) [1, с.47] отрицается, что у человека есть определенное положение и статус.

В предложении: Саидали, њамин чорбоѓатро ба ман намефурушї? (Саидали, не продашь мне этот большой сад?) [20, с.44] – отрицание принадлежит положению, также ограничиваясь в определенном отношении, в предложении целиком.

Значение утверждения не может изменить также отрицательная частица, стоящая перед подлежащим. Например: На модару на духтару на писар ба саволи ў чавоб медоданд (Ни мать, ни дочь, ни сын не ответили на его вопрос) [11, с. 89].

Таким образом, категория отрицания напрямую связана с категорией предикатива. Только частица отрицания, которая предшествует сказуемому, может сделать отрицательным смысл всего предложения. Частица отрицания, которая предшествует другим членам предложения, не влияет на общий смысл утверждения предложения. Однако даже отрицательная частица, стоящая перед сказуемым, не всегда может быть признаком отрицательности предложения. Иногда в таких случаях предложение теряет смысл отрицания:

- во-первых, при повторении частицы на-: Ман нахандида наметавонистам. На ин на он чурят намекард, сухан намегуфт [23, с.321]. (Я не мог не смеяться - то есть отрицание, когда повторение в предложении, означает твердое утверждение. Ни этот, ни тот не осмелились говорить).

- во-вторых, в случае приобретения другого семантического оттенка частицей на - (не) -:

- предположение: Мабодо ў занбӯруғои заърдорро чида наомада бошад? (Может, он не собирал ядовитые грибы?) [1, с.42]. Вай як умрашаз сари танӯру оташдон онсӯтар наомада бошад, чиро медонад? [20, с.282]. (Как он узнает, когда не прошел он через тандыр и печь всю свою жизнь?) [1, с.282];

- обобщение: Кй амиро лаънат нахондааст? (Кто не проклял эмира?) [3, с.307];

- тревога: Мабодо сирри мо ба воситаи ин духтарак фош гардад. (Как бы наша тайна не раскрылась через эту девушку) [1, с.455].

- необходимость: Чй хел ман гирия накунам?! // Ман бояд гирия кунам. (Как мне не плакать?! // Мне нужно плакать).

В функции отрицательной единицы может использоваться частица на- (нет -), которая усиливает понятие отрицания: Ариза бепул нест, макбул. (Заявление не является бесплатным, принято [20, с.153].

Частица на- (не -) при повторении выполняет функцию союза: Лутфия на тасдиқ кард ва на инкор. (Лутфия ни подтвердила, ни отрицала) [20, с.153]. Ин мард бошад, на тубра дораду на асо (У этого человека нет ни трубы, ни палки).

Слово на- в этом предложении выполняет функцию сочинительного союза.

Усиление отрицания осуществляется с помощью отрицательных местоимений и наречий: Ҳеч чиз аз бад шудани вазъи обу ҳаво дарак намедод. (Ничто не сигнализировало об ухудшении погоды). Ҳеч кас аз пеши худ чизе нашуд, Ҳеч оҳан ханчари тезе нашуд [Румӣ]. (Никто сам по себе не стал ничем, Ни железо не стало острым кинжалом) – Ҳеч вақт ёфт намешаванд [5, с. 42]. (- Никогда не найдется) [5, с.42].

Грамматическим признаком отрицательного предложения является отрицательное слово «нест», которое в простом предложении выполняет функцию сказуемого: Не, бе асп мондан хуб нест. [20, с.35]; («Нет, без лошади остаться плохо»); Ман ин хел одами ноинсоф ва кӯтоъандеш нестам [20, с.15]. (Я не такой уж нечестный инедалновидный человек).

Наконец, отрицание также может быть выражено интонацией, порядком слов, некоторыми эмоциональными частицами, что более характерно для живого языка: Дар он ҷо на бору бунаъ мондааст ва на аспу одам [6, с.65]. (Здесь не осталось ни домашнего скарба, ни лошадей, ни людей). Ҳамин хел ман шуморо интизор шуда мешинам? (Так я тебя буду ждать?).

Отрицательные предложения делятся на две большие группы: 1) особые (хоса) отрицательные предложения и 2) неособые (ғайрихоса) отрицательные предложения. В первую группу входят предложения, которые по природе своей семантики отрицательны, они не образованы из неотрицательных форм. В функции сказуемого

таких предложений в основном выступают слова нест, не, на: Болохонаро шабона бекас мондандуруст нест [1, с.195]. (Неправильно оставлять надстройку над домом безчеловека ночью) Ин хатро хондан мумкин нест [1, с.197]. (Этот почерк не читается).

В таджикском языке наряду со словами нест, не, на, есть еще несколько слов, которые имеют значение отрицания и используются как неполные отрицательные предложения: ҳаргиз, асло, ҳеч:

Ў дар хона нест [Раҳим Ҷалил]. Его нет дома [Раҳим Ҷалил].

- Ин аспатон магар хоназод аст? "Эта твоя лошадь не доморожденная?"

- Не [Айни]. - Нет [Айни].

Ин некии маро аз ёд намебаровардагист? ("Разве ты не помнишь мою доброту?")

- Асло (- Никогда) [20, с.147];

-Магар колхоз ба ин розӣ шуда метавонад? [- Разве колхоз может на это согласиться?]

Ҳаргиз! [Улуғзода]. Ни в коем случае! [Улуғзода].

-Ҳа, чӣ воқеа? - пурсид Исрофил, ки маро дар он тарафи кӯча мунтазир буд. ["Да, в чем дело?" - спросил Исрофил, который ждал меня на другой стороне улицы].

- Ҳеч [Ф. Муҳаммадиев].

- Ничего [Ф. Муҳаммадиев].

В составе простых предложений также употребляются слова вроде ҳеч, ҳаргиз, асло, ба чуз, без отрицательных слов. Поскольку сказуемое таких предложений построено через морфемы утвердительной формы, они попадают в группу неспецифических отрицательных предложений. Эти отрицательные слова усиливают модальные оттенки предложения, подчеркивают отрицание, придают дополнительное значение, конкретизируют предмет:

...ба гапҳои вай ҳеч бовар намекунам (Ҳаким Карим) (... Я совсем не верю его словам)(Ҳаким Карим). Дар кӯча ба чуз ҳар дуи инҳо дигар ҳеч кас набуд (Ҳаким Карим). (На улице никого не было, кроме них двоих) (Ҳаким Карим). Васияти вайро мо асло фаромӯш намекунем (Раҳим Ҷалил). (Мы никогда не забудем его завещание (Раҳим Ҷалил). Ман инро ҳаргизфаромӯш намекунам(Акобиров).(Я этого никогда не забуду) (Акобиров). Бе Шумо ин кор буд намешавад (Раҳим Ҷалил). (Без Вас эту работу невозможно выполнить (Раҳим Ҷалил).

По семантическим особенностям все собственные отрицательные предложения входят в группу общих отрицательных предложений. Есть одна часть неспецифических отрицательных предложений, в которых отрицание охватывает все предложение, они относятся к общим отрицательным предложениям.

В группу неспецифических отрицательных предложений входят предложения, которые построены различными грамматическими средствами из утвердительных предложений.

Поскольку сказуемое является предикативной единицей предложения, то есть основным средством информации, выражение утверждения или отрицания предложения зависит в основном от него. Сказуемое предложений, которые информируют об отсутствии вещей, событий и отрицании мысли, используются в форме отрицания, образованной из неотрицательной формы. Например: Ў аз фикри ӯро мансаб намегузашт; Он не отказывался от мысли положения и карьеры [20, с.8]; Қоришқамба на ба чиниғуруш нигоҳ мекард ва на ба нонғуруш.(Коришқамба не смотрел на торговца фарфором или пекаря) [5, с.18]. Дирӯза ошро аз ёдат набарор! (Не забудьте вчерашний плов!) [5, с.35]. Аммо даъяки он ош ӯам насиби ман нашуд. (Но я не получил и десятой части того плова) [5, с. 35].

В сказуемых, выраженных составными именными глаголами, отрицательный префикс на- употребляется со служебным глаголом. Например: – Оварда додани табақро аз хотир фаромӯш накунед! - [Не забудьте принести и отдать тарелку!] [5, с.38]. – Њуљра ёфтед ё ин ки ӯоло ӯам бошишгоҳ надоред?. (- Вы нашли комнату, или ночлега у вас еще нет?) [5, с.35]. Бо ҳӯшачинии мо барин одамони бебизоат аз хирмани шумо барин одамони

доро чизе кам намешавад. (От сбора колосьев подобными нам бедными людьми ничего не убавится от урожая подобныхвам состоятельных) [5, с . 52].

Слово не употребляется в диалоге как самостоятельное отрицательное предложение. В этой синтаксической позиции наиболее заметна формальная и семантическая связь диалогических предложений, которые принимают форму вопросов и ответов:

Ў он хатро бароварда ба дастам меод. Ман хатро аз назарам гузаронида:

–Худатон хат навишта метавонед? – гуфта арбоб аз ман пурсид.

–Кам-кам.

–Хонда диҳам? – гуфта пурсидам.

–Не [5, с.71].

Он вынул письмо и протянул мне. Я посмотрел на письмо:

-Могу я читать? - я спросил.

–Нет.

–Бисёр хуб, ин тавр бошад, аз номи ман ба бой як хат нависед-чӣ?

–Мешавад.

–Қалам доред?

– Не [5, с.93];

- А ты сам можешь написать письмо? - он спросил меня. - Немного.

- Хорошо, так напиши письмо от моего имени богачу - что?

- Пойдет.

- У вас есть карандаш? - Нет.

В однородных предложениях с частицей на есть модель, в которой первый однородный член предложения идет с отрицательной частицей, что требует неизбежного соединения сказуемого предложения с сочинительным союзом балки для совершения действия в утвердительной форме. В этой модели и в этом значении частица на употребляется не со всеми членами предложения: Альол ў на танъотабассум мекард, балки дар зери лаб механдид [5, с.43]. (Теперь он не только улыбался, но и усмехнулся). Соъиби хона ба вай на ғафат панӯ, балки нону ош ӯам дод. (Хозяин дома дал ей не только кров, но и хлеб и пищу) [20, с.71]. – Ин гаронӣ дар ман аз мизолаам не, балки аз аъволи туманиШофирком омад (- Это бремя на меня пошло не от моего клиента, а из состояния тумана Шофиркома) [1, с.95]. Албатта, на танъо ба он кӯдаки 4-сола, балки дигарон ӯам маънии сухани маро нафаъмида буданд. (Конечно, не только этот четырехлетний ребенок, но и другие не понимали смысла моих слов) [1, с.225]. Дар ин мунозираъо на танъо ӯамон 5 протсент хушзеънон, балки ӯамаи шогирдон иштирок мекарданд. (В этих обсуждениях приняли участие не только пять процентов сообразительных, но и все студенты) [1, с.226.]

Если сказуемое предложения станет однородным, отрицательная частица, предшествуя сказуемым, выражает общее отрицание, а сказуемые не принимают отрицательные морфемы: – Вай то ин вақт на маро дастгир карда тавонист, на ту ва на Назирро. (- Пока он не смог арестовать ни меня, ни тебя или Назира) [20, с.360]. Ин на дoston аст, на очерк аст, на муболиға. (Это не сказание, не очерк, не преувеличение)

В одном простом предложении два или более общих отрицания становятся возможными тогда, когда отрицательные сказуемые идут однородными. Такие отрицания имеют числовой или временной характер, и их количество не может быть ограничено определенным числом, потому что эта модель открыта: Он гуна одамъо на ба воситаи аз худ кардани программаи мадраса ва на ба воситаъои мунозираъои схоластикии дарсхонаъо расидаанд. (Такие люди не достигли ничего посредствомосвоения программы медресе или посредством схоластических дискуссий вклассах) [1, с.258]; Ҳоло вай на хона дорад, на мол дорад, на хомӣ ва на муттако. (Теперь у него нет ни дома, ни собственности, ни опекуна, ни кормильца) [23, с.179].

При классификации собранного материала выяснилось, что в выражении значения отрицания в простых отрицательных предложениях употреблялись частица **на**, **не**, отрицательное местоимение **хеч**, слова **асло**, **ҳаргиз**, **ба чуз**.

Слово “**не**” используется в живом языке, а слово “**на**” используется в книжной речи. Слово **асло** широко употребительно в живом языке, а **ҳаргиз** - в нормативной речи.

Рецензент: **Мирзоева М.Дж.** – д.ф.н., профессор ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни, С. Мемуары / С. Айни. - Ч. 1-4. - Душанбе: Адиб, 2010. - 852. (на тадж. яз.).
2. Айни, С. Одина. Повести / С. Айни. - Ч.1. - Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 183 - 327. (на тадж. яз.).
3. Айни, С. Рабы. Роман / Садриддин Айни. - Ч.3. - Сталинобод: Насрдавтоҷ, 1960. - 485 с. (на тадж. яз.).
4. Айни, С. Дохунда / С. Айни. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 428 с. (на тадж. яз.).
5. Айни, С. Смерть ростовщика / С. Айни. - Душанбе, 1985. - 160 с.
6. Айни, С. Исторический очерк Герой таджикского народа Темурмалик и восстание Мукана / С. Айни. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2003. - 250 с.
7. Ализода, Саидризо. Правописание таджикского языка. Главный редактор профессор Ходжаев Д / Саидризо Ализода. - Душанбе, 2010. - 186 с. (на тадж. яз.).
8. Арзуманов С.Д. Таджикский язык. Учебник таджикского языка для взрослых / С.Д. Арзуманов. - Душанбе, 1954. - 120 с.
9. Грамматика современного таджикского литературного языка. Морфология и синтаксис простых предложений. - Душанбе: Дониш, 1986. - Т.2. - 368 с. (на тадж. яз.).
10. Бабайцева, В.В. Односложные предложения в современном русском языке / В.В. Бабаева - М., 1968.
11. Бахром, Фируз. Перед брачной ночью / Фируз, Бахром. - Худжанд: Хуросон, 2019. - 484 с. (на тадж. яз.).
12. Виноградов В.В. Некоторые проблемы изучения синтаксиса простых предложений / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. - 1964. №1. - С.24.
13. Современный таджикский литературный язык. Часть 2. Для высших учебных заведений. 2-е изд. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 321 с. (на тадж. яз.).
14. Камолиддинов, Б. Грамматика таджикского языка Камолиддинов / Б. Камолиддинов. - Душанбе, 2010. - 231 с. (на тадж. яз.).
15. Масуми, Н. Очерки развития таджикского литературного языка / Н. Масуми. - Душанбе: Пайванд, 2011. - 385 с. (на тадж. яз.).
16. Ниёзмухаммадов Б., Некоторые проблемы синтаксиса современного таджикского литературного языка / Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Рустамов. - Душанбе: Ирфон, 1968. - 198 с. (на тадж. яз.).
17. Норматов, М. Простые предложения в современном таджикском литературном языке / М. Норматов. - Душанбе, 2000. - 234 с. (на тадж. яз.).
18. Норматов, М. Простые предложения на современном таджикском литературном языке. [Учебные пособия для студентов] / М. Норматов. - Душанбе: Матбуот, 2001. - 184. (на тадж. яз.).
19. Русская грамматика. Синтаксис. - М.: Наука, 1980. - Том 2. - 662 с.
20. Улугзода, С. Восеъ / С. Улугзода. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. - 484 с.
21. Улугзода, С. Фирдоуси / С. Улугзода. - Душанбе: Адиб, 1988. - 269 с. (на тадж. яз.).
22. Улугзода, С. Согдийская легенда / С. Улугзода. - Душанбе: Адиб, 2002. - 220 с. (на тадж. яз.).

КОРБУРДИ ЧУМЛАҲОИ СОДАИ ТАСДИҚӢ ВА ИНКОРӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

(дар асоси маводи насри бадеии муосир)

Дар мақолаи мазкур мавқеи ҷумлаҳои тасдиқӣ инкорӣ дар насри бадеии адабиёти муосир мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ба тасдиқӣ ва инкорӣ ҷудо кардани ҷумлаҳо бо мазмунӣ муносибатҳои воқеии дар онҳо ифодашуда вобаста аст. Хусусияти тасдиқӣ ё инкорӣ ҷумла инъикоси муносибатҳои байни ҳодисаҳои воқеият аст. Ҷумлаҳои тасдиқӣ дар асарҳои бадеӣ серистеъмол аст. Дар мақола роҳҳои ифодаи тасдиқ нишон дода шуда, муаллифи мақола барои тақвияти андешаҳои мисоли фаровонро оварда, таҳлилу баррасӣ намуда, ба маънии семантикии онҳо эътибори ҷиддӣ додааст. Ба назари муаллиф забони насри бадеӣ дар ҳар як давраи муайяни эҷодӣ хусусияти ба худ хос дорад. Аз ин ҷост, ки эҷодиёти адибони муосир аз як асар то асари дигар ба дараҷаи инкишофи забони адабии тоҷикӣ алоқаи ногуфтагӣ дорад. Насри бадеӣ дар инкишофи забони ҳозираи тоҷикӣ нақши муҳим дорад. Ҷумлаҳои инкорӣ низ дар забон барои ифодаи фикр нақши муҳим доранд. Муаллиф бо маводи зиёд нишон додааст, ки инкори инкор маънои тасдиқи қатъиро ифода мекунад. Категорияи инкор ба мазмунӣ ҷумла алоқаманд буда, он аз ҷиҳати сохтор муҳим аст. Инкори грамматикӣ, одатан, бо ҳиссаҳои **на-** (**не-**) сурат мегирад ва мавҷуд набудани он маънои тасдиқро дорад. Муаллифи мақола ҷумлаҳои инкориро ба инкори пурра ва нопурра тасниф намудааст. Инкори пурра бо роҳи гузоштани ҳиссаҳои инкорӣ **на** – пеш аз хабар сурат мегирад, чунин ҷумла умумиинкорӣ ном дорад. Ҳиссаҳои инкорӣ **на** – пеш аз дигар аъзоҳои ҷумла ояд, инкори нопурраро ифода мекунад. Дар мақола маводи зиёде бо ҳиссаҳои инкорӣ **на-** оварда, таҳлил гардидааст. Аз рӯи мушоҳидаи муаллиф дар таркиби ҷумлаҳои сода калимаҳои **хеч**, **ҳаргиз**, **асло**, **ба чуз**, **бе** низ ба маънои инкорӣ меоянд.

Калидвожаҳо: чумлаҳои тасдиқӣ, инкорӣ, ҳиссаҳои инкории на, инкори инкор, инкори пурра, инкори нопурра, чумлаи сода, насли муосир.

ПРОСТЫЕ УТВЕРДИТЕЛЬНЫЕ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

(на примере современной таджикской прозы)

В данной статье рассматриваются роль и место утвердительных и отрицательных предложений в современной таджикской художественной прозе. Автор считает, что разделение предложений на подтвердительные и отрицательные зависит от их соотношения к реальности. Утвердительные предложения по сравнению с отрицательными довольно широко употребляются в художественной литературе. В статье указаны способы выражения подтвердительных предложений, для подтверждения своих мнений автор приведет многочисленные примеры, сгруппирует и анализирует их, обращает особое внимание на семантику анализируемых предложений. По мнению автора, язык художественной литературы в каждый определенный период творчества имеет свои особенности. Следовательно, работа современных писателей от одного произведения к другому неразрывно связано с уровнем развития таджикского литературного языка. Художественная литература играет важную роль в развитии современного таджикского языка. Отрицательные предложения также играют важную роль в языке. Автор на большом материале показал, что отрицание означает твердое утверждение. Категория отрицания связана с содержанием предложения и имеет структурное значение. Автор статьи классифицирует отрицательные предложения на полное и неполное отрицание. По наблюдениям автора, в составе простых предложений слова *ҳеҷ*, *ҳаргиз*, *асло*, *ба чуз*, *бе* также имеют отрицательное значение.

Ключевые слова: утвердительное, отрицательное, отрицательное причастие, полное отрицание, неполное отрицание, простое предложение, современная проза.

THE USE OF SIMPLE AFFIRMATIVE AND NEGATIVE SENTENCES IN THE TAYIK LANGUAGE

(based on the prose of modern literature)

This article examines the role and place of affirmative and negative sentences in modern Tayik fiction. The author believes that the division of proposals into confirmatory and negative depends on their relationship to reality. Affirmative versus negative sentences are widely used in fiction. The article indicates ways of expressing confirmation sentences, to confirm his opinions, the author will give numerous examples, group and analyze them, pay special attention to the semantics of the sentences being analyzed. According to the author, the language of fiction has its own characteristics in each definite period of creativity. Consequently, the work of modern writers from one work to another is inextricably linked with the level of development of the Tayik literary language. Fiction plays an important role in the development of the modern Tayik language. Negative sentences also play an important role in the language. The author has shown on a large scale that denial means a firm affirmation. The category of negation is related to the content of the sentence and has a structural meaning. The grammatical meaning of negation is usually expressed by the particle not- (*na*) - not, and its absence means an affirmation. The author of the article classifies negative sentences into complete and incomplete negation. Complete negation is done by adding a non-negative particle before the message, for example, general negation. The participle of negation - in front of the other members of the sentence, represents an incomplete negation. According to the author's observations, in the composition of simple sentences, the words *ҳеҷ*, *ҳаргиз*, *асло*, *ба уз*, *бе* also have a negative meaning.

Key words: affirmative, negative, negative participle, complete negation, incomplete negation, simple sentence, modern prose.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кенҷазода Манучехра Солех* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: kenyazoda-1978@mail.ru

Сведения об авторе: *Кенджазода Манучехра Солех* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: kenyazoda-1978@mail.ru

Information about the author: *Kenjazoda Manuchehra Solekh* - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, doctoral student. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: kenyazoda-1978@mail.ru

СЕМАНТИКА ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В РУССКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ
(сравнительный аспект)

Саидова Ф.З.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Семантический аспект предложения по-прежнему остается актуальным вопросом теории синтаксиса. Как формируется семантика, что организует ее целостность, какова взаимозависимость семантики предложения, входящего в структуру текста на правах его составного элемента и семантики текста в целом, представляются проблемами, которые не нашли еще окончательного решения.

Семантика простого предложения - это область лингвистики, которая изучает значение простых предложений в языках. Русский и немецкий языки имеют много общих черт, но также имеют и свои особенности в семантике простых предложений.

В российском языкознании много исследований, посвященных семантике простого предложения в русском языке. Одним из наиболее известных русских лингвистов, занимающихся семантикой, является А.А. Зализняк.

В своих работах А.А. Зализняк подчеркивает, что семантика предложения не сводится только к лексическому значению слов, но также включает в себя грамматическое значение и значение отношения между словами в предложении. Он отмечает, что семантика предложения может быть выражена не только через смысловые отношения между словами, но и через синтаксические отношения [4, с.45].

А.А. Зализняк выделяет три основных типа семантики предложения: лексическую, грамматическую и лексико-грамматическую. Лексическая семантика связана со значениями отдельных слов в предложении, грамматическая – со значениями грамматических форм, а лексико-грамматическая - со значениями, которые возникают благодаря взаимодействию лексической и грамматической семантики.

Одним из важных аспектов семантики предложения, на который обращает внимание А.А. Зализняк, является значение обстоятельств. Он отмечает, что обстоятельства не просто добавляют информацию к предложению, но могут изменять его семантику. Например, предложение *Он пошел в магазин* и *Он пошел в магазин, чтобы купить молоко* имеют разное семантическое значение благодаря наличию обстоятельства цели во втором предложении [4, с.34].

В своей книге «Интегральное описание языка и системная лексикография» Ю.Д. Апресян подробно анализирует семантику русского предложения на разных уровнях, включая лексический, грамматический и лексико-грамматический уровни. Он также обращает внимание на взаимодействие между словами в предложении и указывает на важность контекста для понимания семантики предложения [1, с.234].

Согласно Н.Д. Арутюновой, семантика простого предложения включает в себя лексический, грамматический и лексико-грамматический уровни. Лексический уровень связан со значениями слов в предложении, грамматический - с формами слов и их сочетаемостью, а лексико-грамматический - с взаимодействием слов в предложении и их ролей в нем [2, с.78].

Одной из ключевых идей Н.Д. Арутюновой является то, что семантика простого предложения не ограничивается лексическим значением слов, но также включает контекстуальную информацию и социально-культурный контекст. Она также подчеркивает важность прагматических аспектов при анализе семантики предложения.

В своих работах Н.Д. Арутюнова анализирует простые предложения на материале русского языка, в том числе наречных, прилагательных и глагольных предложений. Она также исследует семантику отрицания, вопросительных предложений и других типов простых предложений.

Основные идеи и концепции Н.Д. Арутюновой относительно семантики предложения можно свести к следующим пунктам [2, с.56]:

1. Семантика простого предложения включает в себя лексический, грамматический и лексико-грамматический уровни. Лексический уровень связан с значениями слов в предложении, грамматический - с формами слов и их сочетаемостью, а лексико-грамматический - с взаимодействием слов в предложении и их ролей в нем.

2. Семантика простого предложения не ограничивается лексическим значением слов, но также включает контекстуальную информацию и социально-культурный контекст. Это означает, что понимание смысла предложения зависит от того, кто говорит, кому говорят и в какой ситуации.

3. Важность прагматических аспектов при анализе семантики предложения. Прагматические аспекты связаны с целями и намерениями говорящего и слушающего, а также с контекстом коммуникации.

4. Семантика простого предложения включает в себя не только языковые элементы, но и культурные и социальные аспекты. Таким образом, понимание смысла предложения может быть связано с культурными и социальными нормами и стереотипами.

5. Семантика отрицания является важным аспектом семантики простого предложения. Отрицание может изменять смысл предложения и влиять на его интерпретацию.

Одним из наиболее известных немецких лингвистов, работающих в области семантики, является Клаус Хофманн. В своих исследованиях он выделяет несколько уровней семантики предложения, таких как лексический, грамматический и прагматический уровни [13, с.56].

Он также считает, что семантика простого предложения зависит от контекста, в котором оно используется, и что контекст может изменять значение слов и предложений. Он также уделяет большое внимание вопросам структуры предложения и семантическому взаимодействию между словами в предложении.

Другой немецкий лингвист, работающий в области семантики, это Маркус Бингеманн. Он также выделяет несколько уровней семантики предложения и уделяет большое внимание вопросам структуры предложения и семантическому взаимодействию между словами в предложении. Он также учитывает контекст и считает, что семантика предложения зависит от того, как оно используется в конкретной ситуации [14, с.23].

Далее более подробно рассмотрим общее и специфическое в системе двух языков.

В немецком языке, например, существует множество глагольных форм, которые могут изменять значение предложения. Например, различные формы глагола могут выражать время, способ, наклонение, лицо и число.

Ich lese dieses schreckliche Buch mit dem langweiligen Titel, in dem weder Zombies noch Stormtroopers vorkommen. Раз так, прочитаю эту жуткую книгу со скучным названием, в которой не найти ни зомби, ни штурмовиков.

Ich lese schnell meine Nachrichten und komme dann zu dir. Дай-ка я сначала проверю сообщения, и затем подойду к тебе.

Ich lese gerade das Tagebuch meiner Großmutter, dass ich im Safe meines vermissten Vaters gefunden habe. Я просто читаю дневник своей бабушки, который я нашел в потерявшемся ящике сейфа.

WK: Nachdem ich mit der Schule aufgehört hatte, ging ich in die Bibliothek, und las ein Buch - "Verwendung von Energie," und fand Information über das Bauen eines Windrads. УК: После того как я ушел из школы, я пошел в библиотеку, прочитал книгу - "Используя Энергию" и получил информацию, как сделать мельницу.

Zu diesem Zeitpunkt las ich ein Buch von Frank Barnaby, einem erstaunlichen Kernphysiker, er sagte, die Medien hätten eine Verantwortung, alle Bereiche der Gesellschaft hätten eine Verantwortung, die Dinge vorwärts zu treiben und den Fortschritt zu suchen. В тот момент мне попалась книга Фрэнка Барнаби, удивительного физика-ядерщика, и он заявил, что СМИ несут ответственность, всё общество несёт ответственность за то, чтобы было движение вперед [Мангеймский корпус, немецкого языка 2023].

В русском языке также есть множество глагольных форм, но их количество и значение отличаются от немецких.

У Стовбы злело лицо и скучнели глаза – она **читала** мысли Веры Александровны, и своё собственное романтическое несчастье она предпочитала всякому другому варианту [Волков А. Семь подземных королей, 56].

- Знаешь, сестра, - сказал он. – Я **читал** в газетах о том, как провожают коронованных особ, султанов, падишахов и императоров [Волков А. Семь подземных королей, 56].

Одним из основных аспектов семантики простых предложений в немецком и русском языках является выражение отношений между подлежащим и сказуемым. Например, в русском языке существует различие между сказуемым в форме глагола и сказуемым в форме деепричастия, что может изменять значение предложения.

– Пусть думают, что померещилось, – сказал я себе, **глядя** на деревянную дверь, медленно зарастающую камнем [Лукияненко С. Мальчик и Тьма, 34].

В ответ Лидя только устало машет рукой, не **отрывая** глаз от пола [Адамов А. Несвободное место, 67].

Как человек с недоразвитым чувством юмора и **догадывающийся** о своём изъёме, она постоянно пользовалась несколькими затверженными шутками и прибаутками [Улицкая Л. Искренне ваш Шурик, 67].

Не **получив** донесения, Дон понял, что его второй отряд тоже уничтожен [Акунин Б. Алмазная колесница, 23].

В немецком языке также есть различные способы выражения отношений между подлежащим и сказуемым, например, с помощью модальных глаголов или вспомогательных глаголов.

В результате анализа языкового материала на немецком языке, нами были выявлены следующие способы выражения отношений между подлежащим и сказуемым.

1. Вопросительное предложение с инверсией подлежащего и сказуемого:

Baseball... Hockey... Und, was spielst du? Так, ну а ты что?

Opa, für wen spielst du? - Er ist der Schiedsrichter. Не шевели рукой, хорошо? так мячик не проскочит. Was für eine Rolle spielst du?

Что за роль? - Это не роль. Welches Instrument spielst du?

Слушай, брат, а ты на чем играешь? Welche Rolle spielst du?

Как ты во все это ввязался? Welche Rolle spielst du? Как ты связан со всем этим? [Мангеймский корпус немецкого языка 2023].

2. Отрицательное предложение с глаголом в форме настоящего времени:

Ich fühle mich gerade nicht imstande, Tennis zu spielen. Я сейчас не в состоянии играть в теннис. Du kannst mich nicht schlagen, Tom! Ich spiele schon seit meiner Kindheit Tennis. Тебе меня не победить. Я играю в теннис с детства. Ich kann nicht mehr Tennis spielen, niemand mehr zum Essen einladen, nicht mehr das Haus in Southampton mieten. Я не смогу брать уроки тенниса, расплачиваться за ужины и снимать дом в Саутгемптоне. [Мангеймский корпус немецкого языка 2023].

3. Предложение с модальным глаголом:

Liz, ich musste bei jeder Aufführung vier Stücke Pizza essen. Лиз, я должна была съесть по 4 куска пиццы каждое представление. Er will nur, dass wir ein bestimmtes Buch lesen. Он хочет, чтобы ты ему почитал книжку. Vielleicht könnte ich das Buch lesen. Возможно, я могла бы прочесть эту книгу. Dann könnte ich wenigstens ein Buch lesen. Тогда, по крайней мере, я мог бы почитать книгу. Also müssen wir nur das Buch lesen? Всё, что нам надо - прочитать книгу? Ich dachte, du würdest gern das Buch lesen, von dem Liam eben im Unterricht sprach. Я подумал, ты захочешь прочесть книгу, о которой Лиам говорил на уроке [Мангеймский корпус немецкого языка 2023].

В каждом из этих примеров, способ выражения отношения между подлежащим и сказуемым может быть разным. Например, в первых трех примерах используется форма настоящего времени, в то время как в четвертом примере используется модальный глагол.

Простое предложение в русском языке состоит из одного сказуемого и одного или нескольких подлежащих. В немецком языке простое предложение также может состоять из

одного сказуемого и одного или нескольких подлежащих, но в отличие от русского языка, в немецком языке в предложении может быть несколько сказуемых.

Семантика простого предложения в русском языке основывается на значении слов и грамматических форм, а также на контексте. Например, предложение *Я люблю кошек* имеет семантическое значение, которое основывается на значении слов *я, люблю* и *кошек*. В данном случае, основное значение предложения - это выражение чувства любви к кошкам.

В немецком языке семантика простого предложения также основывается на значении слов и грамматических форм, а также на контексте. Например, предложение *Ich esse eine Banane und trinke Wasser* имеет семантическое значение, которое основывается на значении слов *ich, esse, eine, Banane, und, trinke* и *Wasser*. В данном случае, основное значение предложения - это описание действия, которое выполняет говорящий.

Однако в немецком языке в простом предложении может быть несколько сказуемых, что отличает его от русского языка. Например, предложение *Ich spiele Tennis und lese ein Buch* имеет два сказуемых - *spiele* и *lese*. В данном случае, основное значение предложения - это описание двух разных действий, которые выполняет говорящий: он играет в теннис и читает книгу.

Таким образом, семантика простого предложения в немецком и русском языках основывается на значении слов и грамматических форм, а также на контексте. В немецком языке в отличие от русского языка может быть несколько сказуемых в предложении. В целом, понимание семантики простого предложения в немецком и русском языках является важным для эффективного общения на этих языках.

Перспективу дальнейшего исследования автор статьи видит в анализе различных аспектов семантики простых предложений в немецком и русском языках, включая выражение времени, способа и наклонения, отношений между подлежащим и сказуемым, а также использование различных грамматических форм. Также можно изучить примеры использования простых предложений в различных контекстах.

Салимов Р.Д. – д.ф.н., профессор РТСУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян, Ю.Д. Избранные труды. Т. II. Интегральное описание языка и системная лексикография [Электронный ресурс] / Ю.Д. Апресян. - Москва: Языки славянской культуры, 1995. - 768 с.
2. Арутюнова, Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова. - Москва: Наука, 1986. - 382 с.
3. Беднарская, Л.Д. О классификации сложноподчиненных предложений в школьном и вузовском преподавании / Л.Д. Беднарская // Русская словесность. - 2004. № 5. - С. 50-57.
4. Зализняк, А.А. Русская семантика в типологической перспективе / А.А. Зализняк. - Москва: Языки славянской культуры, 2013. - 635 с.
5. Зеленщиков, А.В. Пропозиция и модальность / А.В. Зеленщиков. - Москва: URSS: ЛИБРОКОМ, 2010. - 213 с.
6. Карпухин, С.А. Употребление глагольных видов в отрицательных предложениях / С.А. Карпухин // Русский язык в школе. - 2011. - № 10. - С. 62-66.
7. Ковалева, Л.М. Проблемы структурно-семантического анализа простой глагольной конструкции в современном английском языке / Л.М. Ковалева. - Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1987. - 221 с.
8. Крылова, Э.Б. Семантика вопросительных предложений с модальной частицей *mon* в датском языке : вопрос-размышление / Э.Б. Крылова // Вестник Московского университета. Сер. 9, Филология. - 2011. - №1. - С.26-41.
9. Кузькина, Т.С. О неопределенно-личной семантике предложений с предикативами-причастиями в истории русского языка / Т.С. Кузькина // Филологические науки. - 2010. - №4. - С.77-88.
10. Ламина, К.В. Семантика и структура отрицательных предложений в испанском языке XII-XX веков / К.В. Ламина. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. - 167 с.
11. Лекант, П.А. Рациональный и эмоциональный аспекты русского предложения / П.А. Лекант // Русский язык в школе. - 2004. - №4. - С. 75-78.
12. Никитина, Б.Н. Категория субъекта и неопределенно-личные предложения / Б.Н. Никитина // Вестник Московского университета. Сер. 9, Филология. - 2012. - № 4. - С.25-34.
13. Современные синтаксические теории в немецкой лингвистике. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 11. - 2013. - 459 с.
14. Современные синтаксические теории в немецкой лингвистике. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 11. - 2014. - 459 с.

15. Структура и семантика предложения и текста в германских языках: межвуз. сб. науч. тр. - Л.: ЛГПИ, 1987. - 147 с.
16. Berman, S. On the semantics of wh-clauses / S.Berman. - New York - London: Garland, 1994. - 178 с.

СЕМАНТИКАИ ЧУМЛАҲОИ СОДА ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ОЛМОНӢ

(ҷанбаи муқоисавӣ)

Ин мақола ба таҳлили семантикии ҷумлаҳои сода дар забонҳои русӣ ва олмонӣ бахшида шудааст. Дар забонҳои русӣ ва олмонӣ семантикаи ҷумлаҳои сода ба маънои калимаҳо, шаклҳо ва контексти грамматикӣ асос ёфтааст. Бо вучуди ин, дар усули изҳори равобита байни мубтадо ва хабар фарқиятҳо мавҷуданд. Дар забони русӣ ҷумлаи сода одатан аз як мубтадо ва як ё якчанд хабар иборат аст. Дар забони олмонӣ, дар ҷумла якчанд хабар омада метавонад. Илова бар ин, дар забони олмонӣ якчанд роҳҳои ифодаи муносибатҳои байни мубтадо ва хабар, ба иловаи шакли феълӣ ифода шудааст. Дар ҳарду забон барои фаҳмидани семантикаи ҷумла матн нақши муҳим дорад. Таҳлилу омӯзиши гузаронидашуда ба мо имкон медиҳад, ки дар ҳарду забон семантикаи ҷумлаҳои сода ба маънои калимаҳо, шакли грамматикӣ ва матн асос ёфтааст. Дар усули ифодаи байни мубтадо ва хабар якчанд фарқ дида мешавад.

Калидвожаҳо: семантика, забони олмонӣ, забони тоҷикӣ, сохтор, шакли грамматикӣ, матн, маънои калима.

СЕМАНТИКА ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В РУССКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

(сравнительный аспект)

Данная статья посвящена анализу семантики простого предложения в русском и немецком языках. В немецком и русском языках семантика простого предложения основывается на значении слов, грамматических формах и контексте. Однако есть и некоторые различия в способе выражения отношений между подлежащим и сказуемым. В русском языке простое предложение обычно состоит из одного сказуемого и одного или более подлежащих. В немецком языке в предложении может быть несколько сказуемых. Кроме того, в немецком языке есть несколько способов выражения отношения между подлежащим и сказуемым, включая глагольные формы. В обоих языках контекст также играет важную роль в понимании семантики предложения. Анализ проведенного исследования позволяет констатировать, несмотря на то, что в обоих языках семантика простого предложения основывается на значении слов, грамматических формах и контексте, есть и некоторые различия в способе выражения отношений между подлежащим и сказуемым.

Ключевые слова: семантика, немецкий язык, русский язык, структура, грамматическая форма, контекст, значение слова, смысловое отношение.

SEMANTICS OF A SIMPLE SENTENCE IN RUSSIAN AND GERMAN LANGUAGES

(comparative aspect)

This article is devoted to the analysis of the semantics of a simple sentence in Russian and German. In German and in Russian, the semantics of a simple sentence is based on the meaning of words, grammatical forms and context. However, there are some differences in the way the relationship between the subject and the predicate is expressed. In Russian, a simple sentence usually consists of one predicate and one or more subjects. In German, there can be several predicates in a sentence. In addition, in German there are several ways to express the relationship between the subject and the predicate, including verb forms. In both languages, context also plays an important role in understanding the semantics of a sentence. The analysis of the conducted research allows us to state that despite the fact that in both languages the semantics of a simple sentence is based on the meaning of words, grammatical forms and context, there are also some differences in the way of expressing the relationship between the subject and the predicate.

Key words: semantics of the German language, Russian language, structure, grammatical form, context, meaning of the word, semantic relation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Фариза Зоҳировна – Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, муаллими кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. Суроға: 734025, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. М.Турсунзода, 30. E-mail: fariza.saidova1986@mail.ru. Тел.: (+992) 93-433-30-40

Сведения об авторе: Саидова Фариза Зоҳировна - Российско-Таджикский (Славянский) университет, преподаватель кафедры романо-германских языков. Адрес: 734025, Г.Душанбе, Республика Таджикистан, ул. М.Турсунзода, 30. E-mail: fariza.saidova1986@mail.ru. Тел.: (+992) 93-433-30-40

Information about the author: Saidova Fariza Zohirovna - Russian-Tajik (Slavic) University, teacher of the department of Romance-Germanic languages. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, st. M. Tursunzoda, 30. E-mail: fariza.saidova1986@mail.ru. Phone: (+992) 93-433-30-40

АДАБИЁТШИНОСӢ-ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ТДУ: 891.550

ВАЗН - УНСУРИ ЗОТИИ ШЕЪР

Солеҳов М.О., Наботӣ Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Оид ба каломии ҳунари дар таърихи адабиёти форсу тоҷик панҷ навъи шинохт манзур мегардад, вале маҳз аз нигоҳи эстетика метавон онро ба гунаи дигар шинохт. Хосса каломии манзум – шеърро, ки маърифати эстетикӣ он қавитар аст. Тибқи қазовати Ваҳидиёни Комёр, «Шеър зебоиофаринӣ бо забон аст» [18, с.7], зеро новобаста ба мавзӯи тасвир ҳадафи шоир зебо, қолиб, муассир ва хотирмон баён кардан аст. Яъне, шоир меҳодад ҳадафи хешро шиному зебо, дилкашу гуворо, ҷаззобу таъсирнок ифода намояд ва ин ҳолатро табиати шеър бештар тақозо мекунад. Аз ин рӯ, шоир хоҳиш дорад: «Бо забон зебӣ биофарад» [18, с.7].

Салосат, ҷазолат, балоғат ва нафосати калом, хосса каломии мавзун дар он маърифат мешавад, ки агар он эҳсосоти хонандаро тасарруф карда тавонаду қалбашро тасхир созад. Фақат дар ин падида як унсури каломии мавзун тавҷам бо аносири дигар, басо қолибу ақоиб мақомии меҳварӣ дорад, ки он авзон аст. Ин аст, ки вазн на танҳо таъмингари ғушнавозӣ, дилнишинӣ, тасхиргарӣ, оҳангноки, равонӣ, хотирмонӣ, салосату ҷазолат, ҷаззобияту қолибият аст, тавҷам бо ин ҳама таҳкимбахшу тақвиятдиҳандаи маъно, мазмуну муҳтавои каломии манзум низ мебошад. «Аз рӯи ҷойгиршавии ҳуруфи ҳамсадо – менависад профессор Б. Мақсудов, – савти нутқи бадеии шоир навъе даққахӯрон баалвонҷ берун меояд ва мизони зарбии аҷиб ба вучуд меоварад. Табиист, ки дар чунин ашқол каломии мавзун замзамаи хос ба ҳосил медиҳад» [2, с.426]. Муҳим он аст, ки мухтассоти ғавқуззикр дар перояи сирф ҳариру музайянии маҳз зуҳур мекунад, ки ин ҷиҳат аз табиати ҳосии шеър аст. Албатта, дар ин қазовати ниҳоят муҳим **табиати жанру тақозои вазн** доништа мешавад.

Дар мантиқи одии ифода, табиати жанру тақозаи вазн ҳамин маъниро низ дорад, ки шояд шоир аз назарияи авзон иттилооти комил надошта бошад, вале дар эҷоди оҳангҳои ҳамосӣ, таҳамтанию қаҳрамонӣ аз вазни мутақориб; дар баёни мавзӯи ишқу муҳаббат аз баҳрҳои ҳазач, раҷаз ва мучтасс; дар арзи мавзӯҳои андарзӣ, тарбиявӣ-ахлоқӣ асосан аз баҳри рамал, музореъ бештар кор мегирад. Ин ҳолат ҳатто дар адабиёти ғуфтории миллии низ хеле хуб мушоҳида карда мешавад. Пас ин падида асрори ҳосии худро дорад, ки мо дар ин мақола роҷеъ ба он баҳс ба миён овардем. Яъне, каломии ҳунарии манзум гиреҳхӯрдагии отифа ва неруи эҷодии таҳайюл маърифат мешавад ва дар шинохти он нақши аносири меҳварӣ донишмандони унсури шаклии авзон яке аз аҳдофи асосии мақолаи мост. Падидаи мазкур то кунун танҳо дар шакли қайду ишороти ҷузъӣ манзур мегардад ва аз аносири зотии шеър маърифат гардидани он дар адабиётшиносии муосир мавриди баҳси ҷудогона қарор нагирифтааст.

Гиромидошт ва шинохти мартабаи суҳан ва суҳанвар миёни аҷамитаборон хоссаву бекиёс аст, зеро аҷамитаборон суҳанро бақобҳои ном маърифат намуда, каломии манзумро ёдгори ягонаи умр унвон кардаанд. Ба андешаи Мавлоно Ҷомӣ:

Ёдгоре, к-аз одамизод аст,

Суҳан аст он дигар ҳама бод аст [18, с.189].

Қолиб он аст, ки донишмандони форсу тоҷик мавриди қиёси анвои каломии ҳунарии мансуру манзум бо манзури нафосати суҳан – бардоштҳои муҳассаноти каломии манзумро рӯҳон додаанд, зеро аносири музайяни ва ё зебоишиносӣ дар каломии манзум ғузун мушоҳида мешавад, ки ҳатто дар доварҳои шоирона сарӣ он бештар баҳсҳо сурат гирифтааст. Ҷунончи, Шайх Саъдӣ мегӯяд:

Бар ҳадиси ману ҳусни ту наафзоӣ кас,

Ҳад ҳамин аст суҳандониву зебоиро [9, с.54].

Ё худ, ҷойи дигар мегӯяд:

Ман дигар шеър нахоҳам бинвисам, ки мағас,
Заҳматам медиҳад азбаски сухан ширин аст [9, с.67].

Пас сирри музайянӣ ва нафосату салосати каломи манзум дар чист?

Яке аз авомили назарраси тарчеҳи каломи манзум дар коргирӣ аз авзон маърифат мешавад. Дуруст аст, ки вазн аз аносири шаклии каломи хунарии манзум аст ва ба истехсони зоҳири калом ғолибан кор мегирад. Мусаллам аст, ки бақои шакл марбут ба мазмун бошад ҳам, мавҷудияти яке бе дигаре бемаънову номумкин аст. Вале ҳадафи меҳварии эҷодкор барҷастагии дарунмоя – мазмун аст, зеро дарунмоя сирри тасхиргарӣ, мусаххарсозӣ дорад. Пас музайянии шакл маҳз ба хотири барҷастагии дарунмоя, бақорати маонӣ ва нодиру ҷаззобият ва салосату нафосати он хидмат мекунад. Бехуда нест, ки:

Лафзи хубу маънии барҷаста мебояд навишт,
В-арна ҳар кас метавонад мисрае мавзун кунад [9, с.9].

Ба ин маънӣ Хоҷа Насируддини Тӯсӣ менависад: «Аммо вазн ҳайатест тобеи низому тартиби ҳаракату саканот ва таносуби он дар ададу миқдор, ки нафс аз идроки ҳайат лаззате махсус ёбад, ки онро дар ин мавзеъ вазн хонанд» [7, с.15].

Сируси Шамисо бидуни зикри номи Насируддини Тӯсӣ қазовати ўро дар шарҳи вожаи авзон меорад. Чунончи, ў менависад: «Ва вазн, агарчи аз асбоби таҳйил аст ва ҳар мавзуне ба вачҳе аз вучуҳи муҳайял бошад, аммо эътибори таҳйил дигар аст ва эътибори вазн аз он ҷиҳат, ки вазн аст, дигар. Ва аз он ҷиҳат, ки иқтизои таҳйил кунад, дигар. Ва ба иттифоқ, вазн аз ғусули зотиӣ шеър аст. Илло он ки ҳайатҳое бошад, ки таносуби он том набошад ва наздик бошад ба том, монанди авзони «Хусравониҳо» [11, с.15]. Сируси Шамисо аввалин нафарест, ки унсури зотиӣ шеър будани вазнро кор гирифтааст, вале дарего, ки тавзеҳ намедихад. Аз ин рӯ, маълум намешавад, ки ў ба қазовати Насируддини Тӯсӣ ҳамфиқр аст ё не! Муфассалан рӯчуъ шавад ба китоби ў «Фарҳанги арузӣ» [11, с.182].

«Вазн – менависад профессор М. Нарзиқул, бунёд ва меҳвари асосии шеър аст, ки дар баробари қофия каломи мавзунро аз дигар навъҳои каломи адабӣ мушаххас мекунад. Омӯзиши вазни шеър ва асосҳои он яке аз шартҳои муҳим барои вуруд ба ҷодаи пурзаҳмати шинохти шеър аз нигоҳи дурустӣ ва нодурустии сохторӣ мебошад» [6, с.4].

Ин ҳам мусаллам аст, ки дар адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик баъд аз зуҳури марҳалаи классикии рушд (асри IX) эҷодкорон аз авзони ҳичой кор нагирифтаанд. Пас манзур аз вожаи вазн ҳамоно аруз дар назар аст, ки дар тамоми сарчашмаҳо таъкид мешавад. Сарчашманигорони соҳа: Умари Родуёӣ, Рашиди Ватвот, Шамси Қайс, Насируддини Тӯсӣ, Тоҷ ал-Ҳаловӣ, Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ, Ҳусайн Воиз, Сайфи Бухорӣ, Ваҳиди Табрезӣ, Абдуррахмони Ҷомӣ, Муҳаммад Ғиёсуддин, Заҳируддини Бобур, Қабулмуҳаммад, Юсуфи Арузӣ, Бахроми Сарахсӣ, Бузургмеҳри Қойинӣ, Абунасири Фароҳӣ, Шамси Фаҳрии Исфаконӣ, Абулқаҳҳори Самарқандӣ, Алишери Навоӣ, Мавлоно Низомуддин, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, Файзии Даканӣ, Муъмин ибни Алии Ҳусайнӣ, Қоиммақоми Фароҳонӣ, Муфтий Муҳаммади Саъдуллоҳ, Фурсатии Шерозӣ, Вочидалии Мучмалиӣ, Ҷамолиддин ибни Ҳусайни Инчу, Муҳаммад ибни Саъд, Ғозиуддин Бодшоҳи Ғозӣ ва бисёр дигарон дар ин ҷода хидматҳои шоиста сомон додаанд, ки мо дар мавридҳои зарурӣ мухтасари баҳси онҳоро ёдовар хоҳем шуд.

Оид ба аруз ва нақши он дар каломи хунарии манзум донишмандон: П.Н. Хонларӣ, Ш. Ҳусейнзода, Е.Э. Бертелс, Л.П. Элвелл-Сэттон, А. Насриддин, С. Шамисо, М. Фарзод, О. Қароғузу, А. Фитрат, Фишоракӣ, Ж. Гарсена, М.Ш. Кадканӣ, Э.С. Тассӣ, А. Ҷаъфар, А.Е. Кримский, А.А. Стариков, В.Б. Кляшторина, А.Ҷ. Арберри, Ян Рипка, М. Штокмар, Ф.Е. Корш, Д.С. Гинтсбург, В.Г. Адмони, И.М. Филштинский, И.Ю. Крачковский, А.Б. Куделин, Г. Эвалд, Р. Вестфал, А.А. Азер, В.А. Никонов, М. Ҳамидӣ, Ҳ. Ҳусайнӣ, А. Кристенсен, С. Боқирӣ, Х. Фаршедвар, А. Вазирӣ, Б.М. Гусейнов, О.Ф. Акимовский, В.М. Жирмунский, Н.Б. Кондирева, И.В. Стеблева, Н.Ю. Чалисова, Б. Азизӣ, У. Тоиров, А. Ҳаким, К. Остон, Н. Мирзохочаев, А. Афсаҳзод, Баҳром Сирус, А. Сатторзода, Р. Мусулмонкулов, Т. Зеҳнӣ, М. Давлатов, М. Умаров, Б. Шарифов, М. Нарзиқул, Б. Мақсудов, С. Имронов, С. Давронов, М. Солеҳов, А. Сураггар, Н. Шоҳмуҳаммадов, Ф. Саидов, В. Комёр ва бисёр дигарон баҳсҳои ҷолиб анҷом додаанд. Бо вучуди ин, Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ таърифи ҷомеъ доир ба вазнро дар осори

тахқиқотӣ пайдо накардааст, ки дар ин бора таъкиде дорад: «Таъкиди бисёре дар ин бора шудааст, ки ҳар кадом мавриди интиқод воқеъ аст ва каму беш таърифи чомеъ ба назар намерасад» [4, с.39]. Ин аст, ки донишманди мазкур роҷеъ ба фаҳмиши истилоҳии вазн дар каломии ҳунарии мавзун ба натиҷаи зерин расидааст: «Шояд беҳтарин таъриф ин бошад, ки бигӯем: вазн навъе таносуб аст. Таносуб кайфиятест ҳосил аз идроки ваҳдате дар миёни аҷзои мутааддид. Таносуб агар дар макон воқеъ шавад, онро қарина меҳонанд ва агар дар замон воқеъ шавад, вазн ҳонанд» [4, с.39].

Дар қазовати ғавқуззикр мо ҳамфикрии Шафеии Кадканиро бо П. Н. Хонларӣ мушоҳида менамоем, зеро миёни қазовати эшон бо масоили матраҳшаванда муҳолифати фикрӣ дида намешавад.

Муҳим он аст, ки М.Ш. Кадканӣ маншаи авзонро низ чун баҳси ҷудогона матраҳ намуда, пас аз зикри баъзе ақоиди парешон чунин изҳори ақида мекунад: «Бояд гуфта шавад: эҳсоси вазну маншаи ин эҳсос дар миёни милали мухталиф мумкин аст сарчашмаҳои гуногун дошта бошад, чунонки маншаи шеърӣ арабиро оҳанги пойи шурурон ... доништаанд» [4, с.41]. Чун эҷоди адабӣ-ҳунари фанни милли аст, пас аносири шаклӣ ва мундариҷавии он низ наметавонад алорағми табиати он арзи ҳастӣ намояд. Аз ин рӯ, маншаи авзон низ дар заминаи сухани устувори адабӣ метавонад мутадовил бошад. Муҳим он аст, ки дар сарчашмаҳо ва осори илмӣ асримиёнагӣ ҳамаи муаллифон зуҳури арузро мансуб ба адабиёти араб доништа, мухтареи ин улум Халил ибни Аҳмади Басриро медонанд. Воқеан, ин донишманд – Халил ибни Аҳмади Басрӣ аввалин кашшофу мухтареъ аст, вале ин маънои онро надорад, ки манбаъҳои кулли каломии ҳунарии халқҳо ва мардумоне ҳам, ки ашъорашон дар ин замина зуҳур мекунад, аз он ҷо гӯё зуҳур карда бошад. Муҳим он аст, ки Халил ибни Аҳмади Басрӣ қошиф аст ва он чи ки ӯ кашф кардааст, танҳо ҳосси зуҳури илми мазкур ва мухтассоти дохилии он аст. Аз тарафи дигар, Халил ибни Аҳмад аз адабиёти мардумони дигар (манзури мо адабиёти форсу тоҷик ва турк аст) ҷандон огоҳӣ надорад, зеро агар медошт, ҳаддалимкон намунаҳои шеърӣ зикр мекард. Ҳамчунон ки донишманди соҳа Баҳром Сирус дар асари пураъзаи худ «Арузи тоҷикӣ» дар боби нахустини ин асар, ки «Фикрҳо оид ба пайдоиши вазни аруз ва истемоли он дар ашъори форсу тоҷик» ном дорад, бо ҷумлаи зерин шуруъ кардааст: «Вазне, ки классикҳои мо дар он шеър навиштаанд ва ҳозир ҳам аксари шеърҳои шоирони мо дар он навишта мешаванд, аруз ном дорад» [1, с.7]. Зияда аз ин, баъзе аз бухури солими аруз танҳо ҳосси адабиёт ё худ шеърӣ араб набуда, ба халқҳо ва ақвоми дигар низ мутааллиқанд. Ба ин маънӣ устодёри Донишгоҳи Паёми Нур – дуктур Ораш Қароғузлу менависад: «Забони порсӣ ба эътибори таносуби ҳиҷоҳои кӯтоҳу баланд (дароз – муаллифон) дорои вазни каммист, ки аз ҳамнишиниву ҷидмони ин ҳиҷоҳо дар меҳвару сохтори вазн, нуздаҳ баҳр шакл гирифтааст (бухури муттафиқуларкон ва муттаҳидуларкон), ки баҳри мутақориби мусамман (фаъълун, фаъълун, фаъълун, фаъълун) аз вазни пуркорбурди муштарак миёни забонҳои форсӣ, арабӣ, ҳиндӣ ва юнонӣ аст». Аз ин ҷо ва дақиқан аз ин қазоват низ метавон чунин бардошт кард, ки дар ин ҷо асрори дигаре ҳаст. То ин асрор ошкор нагардад, ҳадаф даст намедиҳад. Аз тарафи дигар, донишманди маъруфи асримиёнагии форсу тоҷик Ҳоча Насируддини Тӯсӣ дар «Меъёр-ул-ашъор» дар ин бора басо ҷолиб баҳс ба миён меорад. Ҳатто аз унвони асари Ҳоча Насируддин пайдост, ки ӯ вазро меъёри асосии каломии мавзун медонад. Ӯ ба ин маънӣ менависад: «Юсуфи Арузӣ, ки дар тамҳиди қавоиди аруз ва қавофии порсӣ монанди Халил аст, дар тозӣ, дар аснои ҳуруфи қавофии порсӣ ҳуруҷ наёвардааст». Пас асрори аносири муштаракӣ вазн дар шеър он аст, ки донишманди маъруф Насируддини Тӯсӣ онро дар сатҳи ибтикор анҷом додааст. Ин донишманд чунин менависад: «Ва вазн агарчи асбоби таҳйил аст ва ҳар мавзуне ва вачҳе аз вучуҳ мухайял бошад ва агарчи на ҳар мухайяле мавзун бошад, аммо эътибори таҳйил дигар аст ва эътибори вазн аз он ҷиҳат, ки вазн аст, дигар. Ва аз он ҷиҳат, ки иқтисои таҳйил кунад, дигар. Ва ба иттифоқ вазн аз фусули зотии шеър аст» [7, с.9]. Ба назари мо, ҳадафи Насируддини Тӯсӣ шояд забонҳои арабу аҷам бошад, зеро қиёси ӯ ашъори ҳамин ду забон аст. Қазовати мазкур бунёдӣ буда, ниҳоят муҳим аст, зеро чун вазн аз аносири зотӣ доништа мешавад, он новобаста ба мушкilotи забон дар шеър ширкат дорад, вале мушаххасоти он – ҳосса табиати забону нуруи таҳайюл дар шохиссозии муштаракоти

авзон нақши калидӣ дорад. Мушаххасоти баҳси фавқуззикр дар як номаи устод Садриддин Айнӣ ба устод Мирзо Турсунзода басо ҷолиб баён шудааст, ки метавон баъзе лаҳзоти онро иқтибос кард. Арузшиносони шинохта Баҳром Сирус, Акрам Ҷаъфар, М. Ҳамроев ва дигарон низ андешаҳои устод Садриддин Айнӣро басо илмӣ ва асосноку мудаллал пазируфтаанд. Чунончи, устод Садриддин Айнӣ менависад: «Кори дуҷоме, ки ман дар дили худ зарур шуморида анҷоми онро вазифаи ногузири худ мешуморам, кор кардан дар болои шеърӣ тоҷикӣ аст, ки вазни асосӣ ва анъанавии шеърӣ тоҷик – вазни аруз аст. Аммо вазни арузи шеърӣ тоҷикӣ чунин аст, ки то ҳол муаллифони аруз чӣ будани вайро нафаҳмидаанд. Мақсад аз ин муаллифон муаллифони қадим аст. Назар ба ақидаи он муаллифон, тоҷикон гӯё вазни арузро аз арабҳо гирифта бошанд ва ҳол он ки ин ақида тамоман хатост» [10, с.9]. Баъдан устод Садриддин Айнӣ бо далоили нисбатан қотей мушаххас месозанд, ки воқеан арузи форсу тоҷик манобеи миллии дорад ва албатта, шояд равобити адабӣ дар ин ҷода бетаъсир набошад. Чунончи, ӯ менависад: «Хато будани ин ақидаро (ба арабҳо пурра мансуб будани аруз – М.С., Р.Н.)-ро бо далели бисёр исбот кардан мумкин аст, чунонки ҳазач, рамал, раҷаз ва дигар вазнҳо дар арабӣ тамоман дигар ва дар шеърӣ тоҷикӣ тамоман дигар аст... Тоҷикон дар вазни шеър аз араб фақат терминҳо ва сангу тарозуро – афозилро гирифтаанд» [10, с.109].

Қазовати фавқуззикр қавитарин далоил барои исботи аз аносири зотии шеър маърифат гардидани вазн аст, ки он кашфу ибтикороти Насируддини Тӯсӣ аст.

Устод Садриддин Айнӣ далели дигареро дар номаи хеш зикр кардаанд, ки он чун аксиома дигар ниёз ба баҳс надорад ва яқинан унсури зотии шеър донишмандони вазни арузро исбот мекунад. Устод Садриддин Айнӣ дар идомаи баҳси хеш навиштаанд: «Дар шеърҳои халқӣ бисёр порчаҳо мебинем, ки онҳо мувофиқи вазни аруз буда, аммо на ном ва на мисоли онҳо... дар китобҳои аруз... нестанд» [10: 109].

Устод Садриддин Айнӣ барои исботи фикри хеш чанд намунаи шеърҳои халқиро овардаанд, ки воқеан ҷолибанд. Чунончи, байте чанд аз муқолаҳои бойдухтари зебо ва ҷӯпони ошиқ:

Духтар: Ин чӣ нигоҳи аҷиб,

Рӯяма хӯрдӣ қариб.

Ҷӯпон: Ошиқаи бекарор,

Духтар: Косая бар, зар биёр!

Ҷӯпон: Муфлисаму раҳгузар...

Воқеан, вазни байту мисраъҳо муфтаъилун фозилун ва ё муфтаъилун фозилот буда, шакли афозилии онҳо чунин аст:

– VV – | – V – ё – VV – | – V ~

Яъне: муфтаъилун фозилун ва ё муфтаъилун фозилон, ки он баҳри раҷази мураббаи матвии марфуъ ва ё раҷази мураббаи матвии музол ном дорад.

Кашфи баҳри мазкур низ гуногун даст додааст, зеро олими араб Халил ибни Аҳмади Басрӣ раҷазро аз доираи мутталиба дар шакли мусаддаси солим ва олимони тоҷик дар доираҳои дигар ҳосил кардаанд. Чунончи, Шамс Қайси Розӣ онро аз доираи муъталифа, Муҳаммад Ғиёсиддин (мутталиба), Навоӣ ва Ваҳиди Табрешӣ дар доираи муъталифа, Сайфӣ дар доираи мутталиба шаклҳои мусаммани онро ҳосил кардаанд: «Раҷаз, менависанд профессорон Х. Шарифзода ва Ҳ. Тоиров, - аз ҷумлаи баҳрҳои нисбатан серистеъмоли арузи форсӣ-тоҷикӣ буда, дар натиҷаи омезиши рукни солим – мустаъилун (– – V –) ва мусамману мусаддасу мураббаъ илло мусанно 50 навъи он ба вучуд меояд» [17, с.108].

Дар мақолаи мо вазн ҳамчун рукни меҳварии шаклии каломии ҳунарии манзум ва маохизу маншаъҳои он мавриди пажӯҳиш қарор дорад. Таркиби «унсури зотии шеър» маърифат гардидани вазн дар каломии ҳунарии манзум бори нахуст дар адабиётшиносии кунунӣ пешниҳод мешавад, ки ин таркиб гиреҳкушоӣ муаммои мазкур аст.

Албатта, оид ба маншаъҳои миллии вазн (арӯз) нахустин қасоне, ки иқдом гузоштаанд, устодон П.Н. Хонларӣ, С. Айнӣ ва Баҳром Сирус, Ш. Ҳусейнзода мебошанд. Вале дар пажӯҳишҳои эшон низ таркиби Хоҷа Насируддини Тӯсӣ «унсури зотии шеър» донишмандони вазн ва манбаи он зикр нашудааст. Рисолати таърихӣ баҷоовардаи ин донишмандон аз он иборат аст, ки онҳо бори нахуст ба кашфи заминаҳои

миллии вазн (арӯз) бунёд гузоштаанд. Мақолаи мо идомаи мантиқии таълифоти устодони ғавқуззикр буда, барои маърифати мушкilotи оммавӣ гардидани вазн мусоидат мекунад.

Нигоҳ ё диди тоза дар ин мақола он аст, ки қазовати комилан нав аз сарчашмаҳои асримиёнагӣ пайдо карда шудааст, ки то кунун касе дар ин бора рӯчуъ накардааст. Аз манобеи асримиёнагӣ низ касе чунин қазоватро дар чунин шакл зикр накардааст.

Зиёда аз ин, авзони рубоӣ, ки ин навъи адабӣ аз осори шифоҳии мардумӣ ба адабиёт омадааст, кавитарин далел баҳри унсури зотии шеър донишмандони вазн аст. Зеро ҷаҳор мисраи рубоӣ метавонад дар ҷаҳор навъи вазн бошад, вале танҳо дар доираи баҳри ҳазаҷ.

Оид ба зуҳури ашъори халқӣ ва қорбурди авзон дар онҳо ҳақ ба ҷониби профессор У. Тоиров аст, ки менависад: «Таърихи пайдоиши баъзе шеърҳои халқӣ нишон медиҳад, ки вазни арузи форсӣ-тоҷикӣ пеш аз арузи Халил ибни Аҳмад дар байни ғӯяндагои халқҳои форсу тоҷик мутадовил будааст. «Суруди Балхӣ» яке аз қадимтарин сурудҳои халқӣ буда, муаллифи «Таърихи Табарӣ» Абӯҷаъфар Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ дар соли 725 дар хиттаи Хуталон шикаст хӯрдани Асад ибни Абдуллоҳ ва аз забони мардуми Балх шеъри мазкурро навишта будааст» [15, с.3].

Воқеан, суруди мазкур дар сарчашмаҳои адабии таърихӣ бо нусхаҳои гуногун (дар се шакл) оварда шудааст, ки басо ҷолиб аст.

Метавон як нуктаро низ ёдовар шуд, ки дар афкори адабӣ-эстетикӣ бузургтарин назариядонони асримиёнагии форс-тоҷик Муҳаммад ибни Умари Родуӣ, Рашиди Вавот, Шамсуддин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ, Ҳалавӣ, Шарофуддини Ромӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ ва дигарон ҷолибтарин баҳсҳо оид ба авзону мухтассоти он сурат гирифтааст, вале эшон бидуни истисно ..., бидуни мушаххасоти авзон чизе нагуфтаанд.

Ҳол он ки бузургтарин донишманди соҳа Шамс Қайси Розӣ дар ин бора андешаи дигар дорад. Чунончи, ӯ менависад: «Вазн аз лавозими каломӣ манзум аст ва эътидол миёни мутаҳаррирот ва савокини каломӣ манзум аз муқтазиёти (талаботи) вазн аст» [16, с.10].

Шамс Қайси Розӣ дар «Ал-муъҷам» вазро дар шеър калидӣ доништа, онро танҳо дар доираи аруз (вазн) ба таҳқиқ мекашад ва нахво танҳо ҳосси осори мансур ҳукм мекунад. Ӯ ба ин маънӣ менависад: «Бидон ки аруз мизони каломӣ манзум аст, ҳамчунон ки нахв мизони каломӣ мансур аст. Ва онро аз баҳри он аруз хонанд, ки маъруз алайҳи шеър аст, яъне шеърро бар он арз кунанд...» [16, с.10].

Аз қазовати Шамсиддин Муҳаммади Қайси Розӣ бармеояд, ки ӯ шеърро бидуни вазн ҳатто тасаввур намекунад, вале вазро аз лавозимот ҳукм мекунад. Тафовути ақидаи Шамс Қайс ва Насируддини Тӯсӣ маҳз дар он аст, ки ҳукми эшон ҳамин маъниро дорад, ки ҳарду донишманд вазро ҳатмӣ медонанд ва шеъри мубарро аз вазро шеър намеҳисобанд.

Ҳамаи сарчашмаҳо ғолибан онро ба мардумони араб мансуб медонанд. Вале эҷодкороне, ки аз забони арабӣ, манобеъ ва маъхазҳои марбути ин забон иттилоъ надоранд, чӣ гуна ба эшон муяссар гардидааст, ки шеър бигӯянд.

Дар хусуси маърифати каломӣ ҳунарии манзум – шеър тазкиранигорон низ баҳсҳои басо ҷолиб сомон додаанд. Вале миёни муаллифони тазкираҳо касе дар сатҳи Муҳаммад Авфии Бухорӣ ҷолиб баҳс ба миён наовардааст. Чунончи, ӯ менависад: «...Шеърро маънӣ илм аст, яъне донише, ки арбоби фитнат бад-он чизе ғаҳм кунанд. Ва идроки ин табақа бад-он муҳим шавад ва маънии шоир олим бувад, яъне доно, ки маонии дақиқро идрок кунад ва маонии дақиқ он ки фикрати ӯ дар зери пардаи замири ҳаёл бозҳои латиф намояд. Ва илм умумӣ дорад ва шеър хусусӣ» [3, с.60]. Аз ин қазоват бармеояд, ки ин донишманд ба аносири шаклӣ қор нагирифтааст ва муроди ӯ аз шеър сухани волост ва арзи сухани волоро ҳос медонад, зеро он қори ҳақ кас нест. Аз ин хотир, Муҳаммад Авфӣ асосан ба қолаби сухан ва тавсифи он гироидааст, на ба аносири шаклӣ. Муҳаммад Авфӣ шеърро қудсӣ медонад ва суханро низ, зеро ғӯяндаи нахустин шеър Одамо (а.) медонад. Ӯ дар тафсири минбаъдаи ҳадафи ҳеш таъкид мекунад, ки: «Сухан – ҷашмаи ҳайвонест, ки сафои ӯ ҳамеша аз зулмати давоҷ метобад ва Ҳизри назму наср аз ӯ ҳаёт меёбад. Чун Сикандари қалам, ки Зулқарнайн аст, толиби ӯ мешавад, аз зулмати

давог ҳама дуру гуҳар мерезад» [3, с.56]. Муҳаммад Авфӣ аз аносири шаклӣ танҳо аз вазн ду дафъа ёд мекунад. Ё чунин таъкид мекунад: «Назм мутрибе нигорин аст, ки навои ростӣ ё ҳама мавзун бувад» [3, с.56]. Ин ҳамин маъноро дорад, ки шеър бидуни вазн нест, зеро «ҳама мавзун» – мегӯяд. Дар мавриди дигар ин олим чунин хушдор медиҳад: «Наср ҳазордастонест, ки ушшоқи Шому Ироқро дар вақти субҳ пардаи роҳавӣ самоъ кунад, аммо бастаи вазн набошад» [3, с.56]. Андешаи Муҳаммад Авфӣ аз он ҷиҳат ба андешаи Насируддини Тӯсӣ шабоҳат дорад, ки ҳарду донишманд вазро дар шеър ҳатмӣ ва ногузир медонанд. Яъне, каломи манзумро бидуни вазн тасаввурнопазир ҳукм мекунад. Вале рӯҷҳои ақидаи Насируддини Тӯсӣ аз он иборат аст, ки тавба ба зарурияти авзон дар каломи манзум, инчунин, вазн аз аносири зотӣ доништа мешавад. Вежагии зотӣ дар ҳамаи фарҳангу луғоти тафсирий ба маънии фитрӣ, азали далолат мекунад, ки он гиромидошту арҷгузори ба аносири шаклии вазн дар каломи манзум маърифат мешавад. Дар мантиқи одӣ ифода ин ҳамин маъниро дорад, ки ин донишманд – Насируддини Тӯсӣ унсури шаклии вазро дар шеър на танҳо ногузир мебинад, беш аз он ҷанбаи эстетикӣ каломи манзумро низ бар зиммаи вазн вомагузорад. Ин аст, ки Муҳаммад Авфӣ аз қавли Рашидӣ кор гирифта, танҳо ба хоҷири вазн каломи мавзунро рӯҷон медиҳад. Қавли Рашидӣ ин аст, ки гуфтааст:

Сухан гарчи мансур неку бувад,
 Чу манзум гардад, накутар шавад.
 Ба гавҳар ҳама нагарӣ з-озмун,
 Ки беришта чун асту боришта чун [9, с.56].

Ин ҳам мусаллам аст, ки тамоми сарчашмаҳои асримиёнагӣ суҳанро қудсӣ доништаанд, вале он чи ҳосили андешаи инсон аст, ки ҷанбаи ҳунарий дошта бошад, насру назм аст ва ҳарду бунёди ҳунарий дошта бошанд. Пас арзишманданд, вале чун манзум гардад, фақат ба хоҷири вазн (асосан) накутар маърифат мешавад. Дар ин бора донишманди соҳа Баҳром Сирус басо ҷолиб натиҷагирӣ мекунад, ки қобили қабул аст. Ё менависад: «Олимони мазкур (ҳадаф донишмандони асримиёнагӣ-муаллифон), он каломро шеър гуфтаанд, ки маънидор, мавзун буда, қофия дошта бошад. Вале аз нуқтаи назари онҳо вазн мебоист, ки ба вазни яке аз баҳрҳои аруз – солим ё музоҳаф мувофиқат дошта бошад, вагарна вай шеър шуморида намешавад» [1, с.263].

Манзури муҳаққиқ эҳсоси вазн ҳамчун аз аносири шаклии меҳварии каломи мавзун аст, ки ҳатто дар дарунмоясозӣ вазн ширкати басо ғаъол дорад.

Дар фароварди баҳси мазкур метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки вазн аз аносири шаклии каломи ҳунарии манзум бошад ҳам, ба маънии том ва комилан ғаъолтарин унсури дарунмоясоз маърифат мешавад. Зеро, одатан эҷоди ашъори маросӣ дар баҳри мутақориб ва ё таълифи ашъори ахлоқӣ-тарбиявӣ дар баҳри ҳафиф мувофиқи мақсад нест. Сарфи назар аз он ки ҳатто бузургтарин эҷодкорон дар таърихи адабиёти форсу тоҷик падидаи мазкурро сарфи назар кардаанд. Фаразан, Ҳаким Фирдавсӣ фоҷиаи Сухробро тавассути баҳри мутақориб ва Ҳаким Саной «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ут-тариқа»-ро дар баҳри ҳафиф гуфт ва касе ёроӣ ҳампанҷагии онҳоро накардааст. Албатта, истеъдод ва ҳаллоқияти нуруи эҷод дар иштиҳори осори шуароӣ ғавқуззикр нақши меҳварӣ доштаву онҳоро аз интиқод дифоъ кардааст.

Аносири зотӣ шеър маърифат намудани авзон шохистар дар он ҳам ифода меёбад, ки эҷодкори ноогоҳ низ дар ин ва ё он баҳр шеър мегӯяд, вале на ҳама вақт муваффақ мешавад.

Вазн хосса барои интисоби абёти ҷудогонаи жанрҳои хурди лирикӣ, осори эпикӣ манзум нақши калидӣ дорад. Фаразан, «Ҳамса»-и Ҳаким Низомӣ дорои 30 ҳазор абёт аст. Агар шахсе байтеро ва ё чанд абёти гуногунмазмунро барои интисоб шохис кардан хоҳад, он гоҳ меёри асосӣ танҳо вазн асту ҳалос.

Дуруст аст, ки таносуби калому мантиқи бадеии суҳан низ мақоми асосӣ дорад, вале на дар сатҳи вазн! Зеро вазн суфтагӣю равонӣ, гӯшнавозию дилнишинӣ, низому ритми суҳани ҳунарии манзумро низ таъмин мекунад. Аз ин рӯ, шеъри бидуни вазн шабеҳи осори адабӣ-ҳунарии мансур аст, ки маънии муайянеро ифода кардааст.

Пеш аз ҳама, тибки қазовати Шамс Қайс, вазн ин сарфу наҳви осори манзум аст, зеро каломи ҳунарии мавзун танҳо ба авзон тобеъ асту халос! Масоиле, ки дар ин мақола мавриди баҳс қарор дода шудаанд, падидаи нодири илмианд.

Умуман, гузориш ва ҳалли масоили матраҳшаванда дар ин мақола комилан наву нодир аст, зеро бори аввал дар таърихи адабиёти форсу тоҷик дар чунин шакл масъалагузорӣ шудааст.

АДАБИЁТ

1. Баҳром Сирус. Арӯзи тоҷикӣ (таҳқиқи интиқодӣ) / Сирус, Баҳром. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 287 с.
2. Максудов, Б. Чустуҷӯ дар аҳвол ва осори Ироқӣ / Б.Максудов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 555 с.
3. Муҳаммад Авфии Бухорӣ. Лубоб-ул-албоб / Бухорӣ, Муҳаммад Авфӣ. аз рӯи чопи Э. Браун ва М. Қазвинӣ. Бо тасхеҳи С. Нафисӣ, пешгуфтор ва таҳияи М. Солеҳов, Н. Ширинзода. – Ҷилди якум. – Душанбе: Бебос, 2018. – 328 с.
4. Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ. Мусиқии шеър / Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафӣ. – Техрон: Оғоҳ, 1358. – 679 с.
5. Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ. Тозиёнаҳои сулук (нақду таҳлили чанд қасида аз Саной) / Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафӣ. – Техрон: Оғоҳ, 1358. – 679 с.
6. Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ. – Техрон: Оғоҳ, 1322. – 543 саҳ.
7. Мисбоҳиддини Нарзиқул. Вазни шеъри тоҷикӣ (қитоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ) / Нарзиқул, Мисбоҳиддин. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – 143 с.
8. Насируддини Тӯсӣ. Меъёр-ул-шеър (Меъёри шеър) / Тӯсӣ, Насируддин. – Душанбе: 1992. – 150 с.
9. Ораш Қароғузу. Баҳри мутақориб аз назари зебоишиносӣ / Қароғузу, Ораш // Парниёни сухан (мақолаҳои панҷумин ҳамоиши пажӯҳишҳои забон ва адабиёти форсӣ). – Техрон. – С.363-381.
10. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт / Шерозӣ, Саъдӣ. – Ҷилди 2. – Мураттибон: С. Сиддиқов, Н. Қаҳҳорова. – Душанбе: Адиб, 1989. – 414 с.
11. Садриддин Айний. Мактубҳо ба адибони тоҷик / Айний, Садриддин // Шарқи Сурх. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – № 4. – 124 с. –
12. Сирусӣ Шамисо. Анвои адабӣ / Шамисо, Сирус. – Техрон: Оина, 1373. – 399 с.
13. Сирусӣ Шамисо. Фарҳанги арузӣ / Шамисо, Сирус. – Техрон: Оғоҳ, 1370. – 541 с.
14. Солеҳов М.О. Аруз ва омӯзиши он / М.О. Солеҳов. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 272 с.
15. Тақӣ Ваҳидиёни Комёр. Бадеъ аз дидгоҳи зебоишиносӣ / Комёр, Тақӣ Ваҳидиёни. – Техрон: Дӯстон, 1379. – 192 с.
16. Тоиров У. Анвоъ ва авзони шеъри халқии тоҷикӣ / У.Тоиров. – Душанбе: Пайванд, 2007. – 139 с.
17. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам / Розӣ, Шамси Қайс. Муаллифи сарсухан, тавзеҳот ва ҳозиркунандаи чоп У. Тоиров. – Душанбе, 1991. – 464 с.
18. Шарифзода Х., Тоиров У. Назмишиносӣ / Х.Шарифзода, У.Тоиров. – Душанбе, 2015. – 384 саҳ.
18. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-аҷам / Нуъмонӣ, Шиблӣ. – Ҷ. IV. – Тарҷумаи Сайидмуҳаммадтақӣ Фаҳридоии Гелонӣ. – Техрон: Дунёи китоб, 1368. – 368 с.

ВАЗН - УНСУРИ ЗОТИИ ШЕЪР

Мақолаи «Вазн – унсури зотии шеър» проблемавӣ буда, бо назардошти гузориши масоил, қиёси ақоиди адабиётшиносону назарияпардозони асримиёнагиву муосир, ватанию хоричӣ, усули таҳлили натиҷагирӣ ва ҳулосабарориҳо, нигоҳи тоза ба аносири шакли каломи адабӣ-ҳунарии форс-тоҷик аст. Муаллифон дар ин мақола бори аввал дар заминаи осори донишманди маъруфи асримиёнагии форс-тоҷик Насируддини Тӯсӣ исбот намудаанд, ки вазн – аз аносири зотии каломи ҳунарии манзум буда, муайянкунандаи ҳосси асолати ҳунари-адабии эҷодкор маърифат қарда мешавад. Муҳаққиқон дуруст таъкид қардаанд, ки вазн аз аносири шаклӣ дар осори манзум бошад ҳам, дар офариниши маонии нодиру бикр мақоми меҳварӣ ва аввалиндарача дорад. Пажӯҳишгарон барои аносири зотӣ донишманди шеър, қазовати Насируддини Тӯсиро бо асноду далоили қотеъ ва рӯҳонӣ қиёс асоснок менамоянд, ки нигоҳи комилан тозаву ноб дар илми соҳа ба шумор меравад. Зеро ба ҷуз Насируддини Тӯсӣ касе роҷеъ ба проблемаи мазкур ба таври возеҳ баҳс ба миён наовардааст. Ин аст, ки дар адабиёти классикии форсу тоҷик касе аз эҷодкорон, ки то кунун теъдоди осори 30 ҳазор нафар аз онҳо дастрасу маълум аст, бидуни авзон ба таълифи ашъор рӯ наовардаанд. Қазовати мазкур ҳамин маъниро дорад, ки эҷодкорони гузаштаи мо, то аҳди шуравӣ, танҳо бақои асолати каломи ҳунарии манзумро дар қорғирӣ аз авзон дидаанд. Яъне, шеъре, ки бидуни вазн эҷод шуда бошад, нагуфтаанд. Аз тарафи дигар, манзур гардидани авзон дар эҷодиёти шоирони халқ (осори шифоҳии мардумӣ – фолклор), далели қотеътарини он аст, ки вазн, бидуни шубҳа, аз аносири зотии шеър аст ва муаллифони ин мақола дар қазовати проблемаи мазкур ба далоили овардаи устод Садриддин Айний ғолибан таъқ қардаанд. Зеро дар таърихи адабиёт касе ба проблемаи мазкур, ки устод Айний бардоштааст, ихтилофи назар надорад.

Қалидвожаҳо: авзон, мавзун, унсури зотӣ, шакли адабӣ, дарунмоя, маросӣ, фоҷеа, мазмун, Аҷам, мансур, адабиёти шифоҳӣ, каломи ҳунари, унсури шаклӣ, нафосат, салосат, мундариҷа, аруз, ҳичо, назмишиносӣ, илми сегона.

МЕТР – СУЩНОСТНЫЙ ЭЛЕМЕНТ СТИХА

Статья «Метр – сущностный элемент стиха», являясь проблемной, с учетом постановки вопросов, сравнения литературоведческих взглядов средневековых и современных, отечественных и зарубежных литературоведов, представляет собой, новое видение структурных элементов персидско-таджикской изящной словесности. Авторы в предлагаемой статье впервые на почве воззрений известного средневекового персидско-

таджикского ученого Насирулдина Туси утверждают, что метр, являясь сущностным элементом поэтического искусства, представляет собой особый показатель художественной оригинальности поэта. Авторы обоснованно отмечают, что метр, хотя и является элементом формы, занимает ключевое и первостепенное место в создании редкого и оригинального смысла. Авторы для утверждения метра сущностным элементом обосновывают суждение Насирулдина Туси неопровержимыми фактами и доказательствами, что является исключительно новым видением в дисциплине данного направления. Известно, что, за исключением Насирулдина Туси, никто не обращал внимание на данный вопрос. Именно поэтому утверждается, что почти все 30 тысяч выявленных поэтов были знакомы с метром. Данное утверждение означает, что наши поэты до Советской эпохи усматривали оригинальность художественного слова в использовании метра. Другими словами, стих, который был сложен вне рамок метра, не назывался стихом. С другой стороны, использование метра в фольклоре является неоспоримым доказательством того, что метр является сущностным элементом стиха. На это было обращено внимание устода Айни. В истории литературы никто не выступает против мнения устода Айни.

Ключевые слова: метр, стих, сущностный элемент, структурная форма, содержание, элегия, трагедия, содержание, Аджам, устная литература, художественное слово, элемент формы, изящность, тонкость, аруз, сатира, слог, поэтология.

METRE IS THE ESSENTIAL ELEMENT OF A VERSE

The article «Metre is an essential element of verse», being problematic, taking into account the formulation of questions, comparison of the literary views of medieval and modern, domestic and foreign literary critics, is a new vision of the structural elements of the Persian-Tajik belles-lettres. The authors of the proposed article, for the first time on the basis of the views of the famous medieval Persian-Tajik scholar Nasiruddin Tusi, argue that the metre, being an essential element of poetic art, is a special indicator of the artistic originality of the poet. The authors reasonably note that the meter, although it is an element of form, occupies a key and paramount place in the creation of a rare and original meaning. The authors, in order to affirm the meter as an essential element, substantiate the judgment of Nasiruddin Tusi with irrefutable facts and evidence, which is an exceptionally new vision in the discipline of this direction. It is known that with the exception of Nasiruddin Tusi, no one paid attention to this issue. That is why it is claimed that almost all 30,000 identified poets were familiar with the meter. This statement means that our poets, before the Soviet era, saw the originality of the artistic word in the use of metres. In other words, a verse that was composed outside the metre was not called a verse. On the other hand, the use of metre in folklore is indisputable proof that metre is an essential element of verse. The attention of S. Aini was drawn to this and no one opposes the opinion of Sadrididdin Ayni in the history of literature.

Key words: metre, verse, essential element, structural form, content, elegy, tragedy, content, Ajam, oral literature, artistic word, element of form, elegance, subtlety, aruz, satire, syllable, poetology.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Солеҳов Мирзо Одинаевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи адабиёти тоҷики факултети филология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: **(+992) 981-06-78-75**

Рустам Наботӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи таърихи адабиёти тоҷики факултети филология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: rustamnaboti@inbox.ru. Тел.: **(+992) 223-15-11; 918-97-31-41**

Сведения об авторах: *Солехов Мирзо Одинаевич* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры истории таджикской литературы филологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 981-06-78-75**

Рустам Наботи – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры истории таджикской литературы филологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: rustamnaboti@inbox.ru. Тел.: **(+992) 223-15-11; 918-97-31-41**

Information about the authors: *Solekhov Mirzo Odinaevich* – Tajik National University, Doctor of Philology, Professor of the Department of the History of Tajik Literature of the Philological Faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 981-06-78-75**

Rustam Naboti – Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of the History of Tajik Literature of the Philological Faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: rustamnaboti@inbox.ru. Phone: **(+992) 223-15-11; 918-97-31-41**

Солеҳов Ш.А., Наҷотов Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ
Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам Абӯханифа

Тарҷумаи “Рисолаи қушайрия” дар охирҳои асри XI ва нимаи аввали асри XII ба форсӣ-тоҷикӣ аз асли арабии “Ар-Рисолат-ул-қушайрия” тавассути шоғириди Абулқосим Қушайрӣ - Абӯалии Усмонӣ тарҷума гардид. Аз ин лиҳоз, ин китобро метавон дар радифи нахустин осори мансури ирфонӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ дар радифи “Кашфу-л-махҷуб”-и Ҳуҷвирӣ қарор дод. Пеш аз ин таълифоти сӯфия ба забони арабӣ сурат мегирифт. Ба таъкиди муҳаққиқони сабқшинос дар давраи мазкур дар канори фароғии мавзӯҳои муҳталиф насри форсӣ-тоҷикӣ аз ҳолати соддаву маъмули хеш берун шуда, таҳти таъсири забони арабӣ ва шеваи баёну ҷумлабандии арабӣ қарор гирифта буд. Бо ин назардошт асри XI ва аввали асри XII-ро метавон оғози табдили насри мурсал ба насри ғаннӣву мавзун ва мусаччаъ донист. Аммо ин табaddулоти наср ҳаргиз маъноӣ онро надошт, ки содагиву равоии насри асри X асолати хешро аз даст дода бошад. Тавре Маликушшуаро Баҳор таъкид мекунад, бо вучуди аз байн рафтани хонадони Сомонӣ ва адами баъзе аз суннатҳои вижаи нигоришӣ дар наср осоре, чун «Таърихи Байҳақӣ»-иву «Таърихи Гардезӣ», «Таърихи Систон»-у «Қобуснома»-ву «Ат-Тафҳим» ва «Кашфу-л-махҷуб» падид омада, мучиби идомаи насри форсӣ дар даврони минбаъда гардиданд [1,169]. Ҳамчунин боиси қайд аст, ки яке аз ҳомилон ва идомадихандагони насри замони сомониён муаллифони осори ирфонӣ мебошанд, ки ҳатто то асри XIII дар осорашон шеваи гуфтор ва сабки баёни зебову пӯхтаи асри X-ро истифода намуданд. Бештари осори мансури ирфонӣ, чунонки Маликушшуаро Баҳор низ қайд намуда, дар пайравии сабки насри сомонӣ, яъне мурсал таълиф ёфтаанд [1, с.314].

Дар мавриди таснифоти осори сӯфия аз рӯи сабку мундариҷа ва муҳтаво аҳли таҳқиқ мулоҳизоте муҳталиф ибраз доштаанд [8, с.15-16; 5, с.247].

Абулқосими Қушайрӣ парвардаи муҳитест, ки насри форсӣ марҳалаи густаришу такомулро ба сар бурда, замони таълифи осори муҳталифе дар бораи ҳикмату калом, адабу улуми зиёди ақлӣ фаро расида буд. Тасаввуфи исломӣ як бахши умдае баробари илми ахлоқ буд, ки мавзӯи муҳими баррасии насри ин аҳд маҳсуб мешуд.

Сабки насри тарҷумаи “Рисолаи қушайрия»-ро метавон ба сабки марҳалаи аввали инкишофи насри форсӣ, яъне мурсал нисбат дод. Зеро дар тарҷумаи рисола каломӣ мутарҷим равоӣ содда ва дар айнаи замон дар қамоли назокати завқӣ баланд баён шудааст. Истифодаи калима ва истилоҳоти арабӣ дар робита бо мазмунӣ ирфонӣ низ кам аст. Ҷумлаҳо бештар кӯтоҳ ва пай дар пай омада, соҳулати дарёфти маъниро фароҳам овардаанд. Нуфузи панду соҳанони ҳақимона, зарбулмасалу тамсилот арзиши адабии тарҷумаи “Рисолаи қушайрия»-ро афзун намудаанд. Аз ин рӯ, тарҷумаи “Рисолаи қушайрия» аз ҳайси сабк болотару асилтар ва ба давраи аввал наздиктар аст, ки метавон онро яке аз кутуби тирози аввал шумурд. Ҳарчанд дар охирҳои асри XI ва ё дар ибтидои асри XII тарҷумаву таълиф шудааст ва беш аз китобҳои қадим дорои вожаву таъбироти арабӣ аст, аммо боз намунаи сабки қадимро аз даст надода, дорои вижагиҳои сабки насри мурсал аст.

Дар воқеъ, тарҷумаи “Рисолаи қушайрия” мутассир аз сабки хуросонӣ аст ва бинобар ин вижагиҳои ин сабкро бештар мушоҳида мекунем. Аз қабилӣ ҷумлаҳои кӯтоҳ, истифодаи бештари калимаҳои форсӣ дар қиёс бо арабӣ, ҳолӣ будан аз тақаллуфоту корбурди зиёди санъатҳои адабӣ, корбурди феълҳо, истифода аз оёту аҳодис ва ақволи машоих, истифодаи ашъор ба шумор мераванд. Дар замони таълифи “Рисолаи қушайрия» вижагиҳои сабки хуросонӣ дар осори ирфонӣ бештар ривҷ дошт. Сабки хуросонӣ дорои вижагиҳои забонии зиёде аст, ки онро аз насри даврҳои баъдӣ мутамоиз мекунад. Ҳанӯз забони арабӣ нуфузи зиёде дар наср накарда ва содагии забони даврҳои пешин аз байн нарафта буд.

Чанде аз мухтасоти забони тарҷумаи “Рисолаи кушайрия”, ки бештар хоси сабки хуросонӣ аст, дар зер бо мисолҳо оварда мешавад:

1. **Андар** ба ҷойи дар. Боиси қайд аст, ки дар “Рисолаи кушайрия” пешоянди **“дар” ва “андар”** ҳар ду сурат ба кор рафтааст, вале **“андар”** бештар истифода шудааст. Ин қорбурд низ нишонаи он аст, ки дар забони “Рисолаи кушайрия” ин таҳаввул дар ҳоли шаклгирӣ аст ва аз ин назар метавон чунин осореро дорои вижагии байнобайн донист. Чунончи: **“Андар** баъзе китобхост, ки ҳосид душмани неъматӣ ман аст” [2, с.231]. **“Рост** гӯяд, курсӣ биниҳед, то бар ман ҳамд гӯяд **андар** осмон пеши фариштагони ман, чунонки **андар** замин тамчиди ман гуфт пеши бандагони ман [2, с.49].

2. Дар “Рисолаи кушайрия” ба вожаву таркиботи куҳане бармехурем, ки дар давраҳои баъд аз онҳо камтар истифода шудааст ва ҳамчунин калимаҳо ва таркиботе ҳастанд, ки дар давраҳои баъдӣ таҳаввули маъноӣ пайдо карда маъноӣ тозае ба худ гирифтаанд. Як қисми онҳо то имрӯз дар забони тоҷикӣ истифода мешаванд: **Чудо боз кардан** (фосила афтодан) **“Нигар** то чизе нақунӣ, ки миёни ману ту чудо боз қунанд”. **Дур бикарда** (ба ҷойи дур аз). **“Маърифат** исботи ҳақ бувад, дур бикарда аз ҳар ҷи ваҳм ба вай расад” [2, с.69]. **Боз кардан** (аз нав сохтан). **“Савмаи** ту аз зар боз қунем” [2, с.637]. **Боз кардан** (нақл кардан). **“Аз** вай қун ҳикоят боз қардӣ бисёр бигристӣ” [2, с.536]. **Баромадан** (мубтало шудан). **“Вайро** обила баромад” [2, с.359]. **Бор надодан** (розӣ нашудан). **“Дилам** бор надиҳад ба қуштани вай” [2, с.442]. **Ранҷ баргирифтан** (қабули заҳмат). **“Ранҷ** баргиред ва ба наздики мо оед” [2, с.410].

3. **Истеъмоли** ҳарду ҷамъи тоҷикии **“ҳо” ва “он”**. а) Ҷамъбастанӣ калимоти арабӣ бо аломатӣ **“он”**; тоибон [2, с.43, 141], сиддиқон [2, с.158, 213] б) Ҷамъбастанӣ исми ҷамъ бо **“он”**; мардумон [2, с.216], халқон [2, с.220], в) Ҷамъбастанӣ ҷамъи шикаста бо; **“ҳо”** фароизҳо [2, с.74], ҳавотирҳо [2, с.735].

4. **Қорбурди** вижаи шумораҳо. Истифода аз **дигар ва седиғар** ба ҷойи дувуму сеюм. Ин вижагӣ аз мухтасоти сабки давраи хуросонӣ аст ва дар **“Қашфу-л-маҳҷуб”**-и Ҳуҷвирӣ низ бештар бад-ин гуна ба кор рафтааст. **“Ва он дигар гуфт: Ман дӯш ба фалон ҷой будам ва ман низ шунидам. Се дигар ҳамчунин гуфт, ҷаҳорум низ ҳамчунин гуфт”** [2, с.59].

Ҳамчунин дар “Рисолаи кушайрия” ададҳои марбут ба таърихи таваллуд ё вафоти афрод ба сурати арабӣ зикр шудааст: **“Ва аз эшон бувад Абӯсаид Аҳмад ибни Исо ал-Ҳарроз. Аз Бағдод буд ва суҳбати Зуннуни Мисрӣ ва Нибоҷӣ ва Абӯубайди Бусрӣ ва Сарӣ ва Бишр ва пирони дигар қарда буд. Ва вафоти ӯ андар санаи сабъин ва сабъина ва миатайни** (соли 277 ҳ.) буд [2, с.62].

5. Такрори феъл дар ҷумла.

Аз андешаҳои Малиқушшуаро Баҳор чунин бармеояд, ки такрори феъл дар ҷумла, собиқаи қуҳан дорад ва дар насри қадими форсӣ аз аҳди Авасто то аҳди Сосониён ва насри адабиёти паҳлавӣ ба мушоҳида мерасад [7, с.26]. Такрори феълҳо аз нишонаҳои майли насри тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” ба сабки насри мурсал аст: **“Ва аз ин тоифа буд Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Исмоили ал-Мағрибӣ. Устои Иброҳими Шайбон буд ва шогирди Алии Разин, саду бист сол умри вай буд ва вафоти вай андар санаи тисъа ва тисъин ва миатайни буд. Ва қори вай аҷаб буд ва ҳеҷ қиз, ки дастӣ одамӣ фаро он расида будӣ, нахӯрдӣ ба қандин сол ва буни гиёҳ хӯрдӣ ва қизҳое, ки одат қарда буд”** [2, с.63].

“Абулҳасани Шаъронӣ гӯяд: Мансури Амморро ба ҳоб дидам, гуфтам: Худой бо ту қӣ қард? Гуфт: Маро гуфт: Туй Мансури Аммор? Гуфтам: Оре, ё Раб. Гуфт: Туй, ки мардумонро андар дунё зоҳид қардонидӣ ва худ рағбат қардӣ андар вай. Гуфтам: Чунин аст, валекин ҳеҷ маҷлис нақардам, илло, ки ибтидо ба санои ту қардам, пас аз он ба салавот додан бар пайғамбари ту, салаллоҳу алайҳи ва саллам, ва се дигар насихат қардам бандагони ту. Гуфт: Рост гӯяд, курсӣ биниҳед, то бар ман ҳамд гӯяд андар осмон пеши фариштагони ман, чунонки андар замин тамчиди ман гуфт пеши бандагони ман [2, с.49].

6. Такрори пасоянди “ро”.

“Ҳотифе гуфт: Саҳоват ҳамеқунӣ бар мо, ту ро ва модару падари ту ро ва ҳар қӣ шаҳодати Қақ биёварад, ҷумларо биёмурзидам” [2, с.205].

“Ин занро гуфтам: Ин мурда туро кӣ бувад? Гуфт: Писарам бувад. Гуфтам: Шуморо ҳеч ҳамсоя набувад? Гуфт: Бувад, валекин ўро ҳақир доштанд. Гуфтам: Ин фарзанди ту чӣ кор кардӣ? Гуфт: Муханнас буд. Гуфт: Маро бар вай раҳмат омад. Ўро боз хонаи хеш бурдам ва дираме чанд ва пораи гандум ба вай додам ва чомае” [2, с.205]. “Он чӣ ба дасти ту буд бикардӣ, пиндорӣ ки ончи ба фармони ман аст, накунам, турову ғуломро ва Мансури Амморро ва эшон, ки он ҷо ҳозир буданд, ҳамаро биёмурзидам [2, с.205].

7. Дар тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” ба калимаву таркибот ва истилоҳоти арабии роиҷ, онгуна ки буда, камтар ба кор рафтааст ва ба ҷойи он мутарчим аз вожаҳову истилоҳоти муодили форсӣ-тоҷикӣ истифода кардааст. Ин нишони гароиши забони матн ба забони соддаи сабки мурсал аст. Масалан: Савганд хурдан – қасам, дастурӣ – иҷоза, дурӯғзан – каззоб, намози пешин – намози зуҳр, намози шом – намози мағриб, фармон ёфтан – ғавтидан, гармгоҳ – зуҳр, бонги намоз – азон, рӯза гушодан-ифтор кардан, тарскор – ботақво, намудкор- нишона ва ғ.

8. Ба кор бурдани ҷонишини “эшон” ба ҷойи “онҳо ва онон”. “Нолаи эшон мешунидам... Ва ёд кунам номи ҷамоате аз пирони ин тоифа аз табақоти аввал то бад-ин вақт мутааххирон аз эшон ва ёд кунем сиратҳои эшон ва суханони эшон (ки далел кунад) бар усули эшон ва одоби эшон...” [2, с.26].

Ба кор бурдани ҷонишини шахсӣ ба ҷойи ҷонишини ишорат. “Ў”, ки ҷонишини шахсӣ аст барои ғайришахс ҳам ба кор рафтааст ва аз мухтасоти забони ин давра аст. “Андар роҳ коғазе ёфт бар ў (он) набишта...”, “Он чӣ рӯзии ин даст буд кай берун карда буд ба вай (он) додем” [2, с.342].

9. Дар баъзе маврид корбурди вижаи феълҳо ба назар мерасад. Чунончи дар ҷумлаи зерин феъли “шуд” ба ҷойи “рафт” ба кор рафтааст. “Иброҳими Адҳам ба саҳро шуд. Марде сипоҳӣ пеши вай боз омад” [2, с.397].

10. Истифода аз мухтасоти забонии қадим ва ҷадид бо ҳам. Гоҳо феълро бо “ё” ва гоҳе бидуни он:

“Гӯянд, Нури ҳар рӯзе аз сарой берун омадӣ ва нон баргирифтӣ ва дар роҳ ба садака додӣ ва андар масҷид шудӣ ва намоз ҳамекардӣ, то вақти намози пешин биёмадӣ ва дари дуқон бигушодӣ ва ба рӯза будӣ ва бозориён пиндоштандӣ, ки андар сарой нон хӯрдаст ва андар сарой гуфтандӣ, дар бозор чизе хӯрдаст [2, с.55].

Яке аз вижагиҳои сабки осори мансури ирфонӣ, хоса тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” иқтибос аз оёту аҳодис аст. Бештари китобу рисолаҳои ирфонӣ пур аз оёти Қуръону ривоёт аст, ки бештар дар таъйиди афкори худ ба онҳо истинод карда ва гоҳ аз онҳо илҳом мегирифтаанд. Иқтибос муҳимтарин вижагии осори ирфонӣ аст, ки аз оғоз дар байни орифон ривож дошт ва “нахустин асари ин фан дар насри арабӣ дар баъзе аз макотиби Паёмбар (с) дида мешавад, ки дар он оёте аз Қуръони карим ба тариқи иқтибос ва нақл ба ҷойи рукни аслии мактуб ба кор рафта ва сипас дар хутба ва баъзе аз номаҳои хулафо низ ин равиш мушоираву мешудааст” [6, с.197].

Иқтибос овардан аз оёту аҳодис дар нимаи дувуми асри XI, бахусус дар насрҳои орифонаи таълимӣ мисли тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” ва “Кашфу-л-маҳҷуб” ба унвони яке аз аркони аслии ингуна насрҳо зоҳир мешавад ба тавре, ки дар асрҳои баъд ба камтар асаре бармеҳурем, ки дар он аз оёту аҳодис истифода накарда бошад. Иқтибос ба тариқи мухталифе сураат мегирифта, ки роиҷтарини он аз ҷиҳати иртиботи лафзии оёт ва аҳодис бо риштаи наср ба шеваи нақли қавл аст. Дар ин шева ибтидо нависанда сухани худро баён карда ва сипас оят ё ҳадисро ба сурати нақли қавл баррасӣ мекунад.

Дигар аз вижагиҳои сабки тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” шеваи нақли ақволи машоих аст. Усули истифода аз ақволи машоих бештар ба тариқи суолу ҷавоб ё муколама аст. Гоҳ аз шайх чизе мепурсанд ва посух медиҳад ва гоҳ шайх ҳудаш чизе мегӯяд ва муридон дар борааш суол мекунанд. Гоҳе ҳам шайх бо худ гуфтугӯ дорад ва дар ҳар ҳол ин тарзи баён дар “Рисолаи кушайрия” зиёд дида мешавад:

“Чунайд гӯяд: Сарӣ гуфт: Меҳоҳам бимирам ва ба Бағдод набошам. Гуфтанд чаро? Гуфт: Тарсам, ки гӯрам напазирад ва ғазнат шавам” [3, с.31]. Дар нақли ақвол дар “Рисолаи кушайрия” аз феъли “гуфт” бештар истифода шудааст. Масалан дар “Кашфу-

л-махчуб” дар нақли қавли машоих нисбат ба “Рисолаи кушайрия” камтар истифода шудааст:

“Чунайд гуфт, раҳматуллоҳи алайҳи, ки агар Худованд маро гӯяд, ки маро бубин. Гӯям набинам, ки чашм андар дӯстии ғайр бувад ва бегона ва ғайрати маро аз дидор боз медорад, ки андар дунё бевосита чашм медидамаш” [9, с.487].

Тафовути ин ду муаллиф дар ин шеваи баён дар теъдоди ақвол аст. Кушайрӣ аз ақволи бештаре истифода карда ва дар ҳар сафҳа чанд бор феъли “гуфт” такрор мешавад, аммо дар “Кашфу-л-махчуб” чунин нест. Масалан дар сафҳаи 29 “Рисолаи кушайрия” понздаҳ бор ин феъл ба сурати чамъ ё танҳо омада ва дар сафҳаи 48 ҳашт бор, аммо дар “Кашфу-л-махчуб” бисёр камтар аст. Масалан, дар сафҳаи 36 се бор ва дар сафҳаи 167 як бор омадааст ва ин муқоиса нишон аз корбурди зиёди ақвол дар “Рисолаи кушайрия” аст.

Дар “Рисолаи кушайрия” муаллиф барои таъсири андешаҳои худ ва шевотару таъсирнок гардидани суханаш аз рӯзгори машоиху дарвешон ҳикоят овардааст. Сабки баёни ҳикоят дар китоб бо вижагиҳои баёни муаллиф хос аст. Ин ҳикоят бештар марбут бо мавзӯи мавриди баҳс ҳастанд ва барои таъкид бар матлаб оварда мешаванд. Вижагиҳои усули корбурди ҳикоят дар фасли алоҳидаи рисола мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дигар аз вижагиҳои сабки гуфтори Кушайрӣ ишора ба шахсиятҳои маҷхул аст. Ӯ дар баёну гузоришоти хеш ба гуфтори шахсиятҳои норавшан низ така мекунад. Аз ин ҷост, ки мо дар тарҷумаи «Рисолаи кушайрия» ба таркибу ҷумлаҳои “пире гуфтааст, ки...”, «пиреро дидам...», «аз шайхе шунидам...», «дар наздики пире шудам ...», «он пир гуфт...» ва амсоли ин дучор меоем ва ному насаби онҳо бароямон номаълум боқӣ мемонад. “Устод Абӯалӣ гӯяд: Дар Марв аз пире шунидам, ки...” [2, с.69]. “Яке аз ин муридони андар наздики пире шуд...” [2, с.213], “Касе андар наздики пире шуд, таоме пеш овард...” (2, с.214).

Корбурди порчаҳои шеърӣ аз дигар вижагиҳои сабки баён дар “Рисолаи кушайрия” барои тақвият ва ҷаззобияти сухан мебошад. Ба кор бурдани ашъор аз қарни XI дар адабиёти ирфонӣ бештар роиҷ гардид. Аммо истифода аз шеър ва амсол монанди иқтибос аз оёту аҳодис дар насри форсӣ-тоҷикӣ ба тақлид аз насри арабӣ аз авоили асри XII ба ғояти тақаллуф расид. Боиси қайд аст, ки дар ибтидо дар осори мансури ирфонӣ аз ашъори арабӣ истифода мекарданд. Аз ин рӯ, дар тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” тамоми абёти арабии матни аслий айнан оварда шудааст.

Як нуктаро дар ин хусус бояд таъкид кард, ки аҳамияти қарни XI аз дидгоҳи адабиёти ирфонӣ он аст, ки ин қарн асри тиллои шеърӣ адаб ва бахусус нуфузи андешаҳои ирфонӣ дар шеър ва шоирӣ аст. Пеш аз ин орифон барои табиини афқору андешаҳои худ аз наср баҳра мегирифтанд ва камтар нишоне аз ороҳҳои адабӣ дар онҳо ёфт мешуд.

Дар “Рисолаи кушайрия” муаллиф бо тарзу шеваҳои гуногун аз шеър истифода намудааст. Бештари маврид Кушайрӣ барои тақвияти андешаҳои худ таъкид мекунад, ки “дар ин маънӣ шоир мегӯяд”. Чунончи: “Ва андар замонаи мо аз он тоифа намонад, магар асари эшон. Ва андар ин маънӣ шоир мегӯяд. Шеър:

Амм-ал-хйому фаиннаҳа кахийомиҳим

Ва аро нисо-ал-ҳайй ғайра нисоиха

(Аммо хаймаҳо мисли хаймоҳои эшонаст,

Вале занҳои маҳалро на занони он мебинам) [4, с.16].

Санъати тазоду муқобала аз саноеи мутадовили осори ирфонӣ аст, ки ҳам ба шакли содда ва ҳам ба тариқи фанӣ ба кор рафта ва гоҳ бо тавозун низ ҳамроҳ аст. Дар “Рисолаи кушайрия” тазоду муқобала зиёд ба кор рафтааст: “Зуннун гӯяд: Сабр дур будан аст аз муҳофот ва **оромидан бо хӯрдани талхихо** ва пайдо кардани **тавонгарӣ ба вақти дарвешӣ**” [2, с.280].

Муҳимтарин хусусиятҳои сабки таълифи тарҷумаи “Рисолаи кушайрия”-ро метавон дар мавридҳои зерин мавриди омӯзиш қарор дод:

1. Дар ҳолатҳое, ки нависанда аз саргузашти худ, рӯзгори Пайғомбар (с), машоиху ақобири дину мазҳаб ҳикояте нақл мекунад, забонаш фасеҳу равон аст. Ҳамин аломат бе

ягон далел услуби нигориши тарҷумаи “Рисолаи кушайрия”-ро бо равиши осори мансури асри X ва оғози асри XI ҳамоҳанг месозад. Ба ибораи дигар, чунин усул дар тарҷумаи «Рисолаи кушайрия» намунаи зебои насри мурсалро чилва медиҳад.

2. Вақте муаллиф моҳияти чараёнҳои тасаввуф, фарқу имтиёзи фикрии онҳо, инчунин маънии мафҳуми ирфониро ташреҳ медиҳад, печидагиро дар гуфтораш ба вучуд омада, нишонаҳои насри мавзуну мусаччаъ бартарӣ пайдо мекунад.

3. Дар ҳоле, ки Қушайрӣ ҳар як истилоҳро мутобиқи ҷаҳонбинии фалсафию мантиқӣ, диниву маърифатӣ тавзеҳ мебахшад, каломаш оҳанги гуфтори илмиро ба худ мегирад. Дар ин маврид сухани оӣ аз ҳар гуна тақаллуфу бадеият аст. Маҳз ҳамин масъалаи бозгӯии фикриву маърифатӣ нависандаро маҷзуби корбасти калимаву таркиб ва ҷумалоти арабӣ гардонид, бо ин амал Қушайрӣ суннати китобати замони худро риоят мекунад. Ба ибораи дигар, дар ин ҳолат сабки насри илмӣ дар асар имтиёз пайдо кардааст.

Дар натиҷаи баррасиҳое, ки дар мавриди сабки баёну хусусиятҳои забонӣ ва шеваи нигориши тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” сурат гирифт, метавон ба натиҷаҳои зерин расид:

1. Дар тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” андешаҳои ирфонӣ бо забони сода ва дархури фаҳм баён гардида, ки бозгӯи қудрату маҳорати мутарҷим дар истифода аз забонро нишон медиҳад. Чунонки бо мисолҳо нишон дода шуд, дар китоб хусусиятҳои сабки мурсал бештар ба назар мерасад.

2. Луғоту таъбироти арабӣ дар тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” камтар истифода шудааст. Бештар вожаҳои динию истилоҳоти ирфонии арабиро ба кор бурдааст, ки муодилашон дар забони форсӣ-тоҷикӣ мавҷуд нест.

3. Оёти қуръонӣ ва аҳбору аҳодис дар китоб танҳо ба ҳамон миқдор истифода гардида, ки риштаи сухан ба тақозои маънӣ ба он мепайваست, на ба сурати тақаллуфу тасаннуъ, чунонки дар бархе осори мансури баъд маъмул гардид.

4. Баъди тарҷумаи форсӣ рисола обрӯву эътибори бештарро байни форсизабонон соҳиб шуд. Муҳимтар аз ҳама тарҷумони он хангоми тарҷума ба забони форсӣ-тоҷикӣ унсурҳои сарфию наҳвии забони адабии аҳди ҳешро риоя намуда, моҳияти гуфтори устодашро то ҷое баён сохт. Ин аст, ки муҳаққиқон аз равонию ширинии забони мутарҷим, таъсиргузори баёни ӯ ба нигоришоти минбаъдаи ирфонӣ пайваستا ёд мекунанд. Аз сӯи дигар, Аҳмади Усмонӣ тавонистааст, ки моҳияти хитобаҳои пири худро дар тарҷума ҳифз намояд ва сабабҳои таълифи китобро мунъакис гардонад. Ҷуз дар бархе маврид таъсири ҷумлабандии насри арабӣ дида мешавад, ки насри китобро то ҷое аз сохтору ҷумлабандии забони форсӣ-тоҷикӣ дур сохтааст.

5. Истифода аз ашъору амсол низ дар қиёс бо китобҳои ба насри фаннӣ таълиф гардида кам аст. Дар мавридҳои муаллиф ба онҳо рӯй оварда, ки ниёз будааст, на ба хоҳири ороишу тақаллуф сохтани каломи худ.

6. Он чи дар хусуси сабки баёни тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” шостаи зикр аст, ин ки тавзеҳи матолиб дар ин китоб бо оёту аҳодис, ҳикоёту аҳбор, ашъору амсол бо забоне содда ва дархури фаҳм баён карда шудааст. Бештари ҷумлаҳои китоб кӯтоҳ, сода ва дур аз санъатҳои лафзӣ тақаллуфоти печдарпеч мебошад.

АДАБИЁТ

1. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ/ М.Баҳор –Душанбе: Бухоро, 2012. -570 с.
2. Қушайрӣ, Абулқосим. Рисолаи Қушайрия / Абулқосими Қушайрӣ. (тарҷумаи Абӯалӣ Ҳасан ибни Аҳмади Усмонӣ); бо тасҳеҳи Бадеуззамон Фурӯзонфар. –Техрон, 1385. -84+835 с.
3. Қушайрӣ, Абулқосим. Рисолаи кушайрия / Абулқосими Қушайрӣ (тарҷумаи Абӯалӣ Ҳасан ибни Аҳмади Усмонӣ; муқддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Маҳдии Муҳаббатӣ. –Техрон: Хурмус, 1390.- ёздаҳ+ 625 с.
4. Қушайрӣ, Абулқосим. Рисолаи кушайрия / Абулқосими Қушайрӣ; таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, феҳраст ва луғатҳо Муътабар Окилова. –Хучанд: Меъроҷ, 2014. –324 с.
5. Салимов Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII) / Н.Салимов -Хучанд: Нури маърифат, 2002. -398 с.
6. Шамисо, Сирус. Сабкшиносии наср / С.Шамисо.-Техрон: Метро, 1387.-328с.
7. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ/ С.Шамисо. –Техрон: Ромин, 1373.-344 с.

8. Халабӣ, Алиасфар. Таъсири Қуръон ва ҳадис дар адабиёти форсӣ/ А.Халабӣ. - Техрон: Асотир, 1371.- 312 с.
9. Хучвирӣ, Алӣ ибни Усмон. Кашфу-л-махҷуб / Алӣ ибни Усмони Хучвирӣ; муқаддима, тасҳеху таълиқоти Маҳмуди Обидӣ.-Техрон: Суруш, 1383. – 1154 с.

ЗАБОН ВА САБКИ БАЁНИ ТАРЧУМАИ “РИСОЛАИ КУШАЙРИЯ”

Дар мақола муҳимтарин вижагиҳои забонию сабки тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. “Рисолаи Кушайрия” фарогири муҳимтарин матолиб ва масоили тасаввуфи назарӣ ва амалӣ ба шумор меравад, ки дар байни осори мансури ирфонии адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ нақши муҳим дорад. Сабки насри тарҷумаи “Рисолаи кушайрия»-ро метавон ба сабки марҳалаи аввали инкишофи насри форсӣ, яъне мурсал нисбат дод. Зеро дар тарҷумаи рисола каломи мутарҷим равшанӣ содда ва дар айни замон дар қамол назокати завқӣ баланд баён шудааст. Дар воқеъ, тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” мутассир аз сабки хурсонӣ аст ва бинобар ин вижагиҳои ин сабкро бештар мушоҳида мекунем. Аз қабилӣ ҷумлаҳои кӯтоҳ, истифодаи бештари қалимаҳои форсӣ дар қиёс бо арабӣ, ҳолӣ будан аз тақаллуфоту қорбурди зиёди санъатҳои адабӣ, қорбурди феълҳо, истифода аз оёту аҳодис ва ақволи машоих, истифодаи ашъор ба шумор мераванд. Дар тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” андешаҳои ирфонӣ бо забони сода ва дархури фаҳм баён гардида, ки бозгӯи қудрату маҳорати мутарҷим дар истифода аз забонро нишон медиҳад. Луғоту таъбириҳои арабӣ дар тарҷумаи “Рисолаи кушайрия” камтар истифода шудааст. Бештар вожаҳои динию истилоҳоти ирфонии арабиро ба қор бурдааст, ки муодилашон дар забони форсӣ-тоҷикӣ мавҷуд нест.

Калидвожаҳо: Абулқосими Кушайрӣ, “Рисолаи Кушайрия”, насри ирфонӣ, сабк, забон, шеваи баён

ЯЗЫК И СТИЛЬ ПЕРЕВОДА «ТРАКТАТА О КУШАЙРИИ»

В статье рассматриваются важнейшие лингвистические и стилистические особенности перевода «Трактата Кушайрии». «Трактат Кушайрия» охватывает важнейшие теоретические и практические аспекты суфийского толка и занимает важную роль среди мистическо-прозаических суфийских произведений в персидско-таджикской классической литературе. Прозаический стиль перевода «Трактата Кушайрии» можно отнести к стилю первого этапа развития персидской прозы, к этапу "мурсал". Поскольку в переводе трактата мысль переводчика передана простым, выразительным языком и в то же время в изящной форме, совершенным образом. Действительно, на перевод «Трактата о Кушайрии» сильно повлиял хорасанский стиль, поэтому черты этого стиля наиболее выражены в данном трактате, из числа которых можно выделить такие атрибуты, как использование коротких предложений, преобладание персидских слов над арабскими, легкость в понимании, частое использование литературных искусств, использование глаголов, использование аятов священного Корана, высказываний пророка, мнений выдающихся учёных, использование поэзии. В переводе «Трактата Кушайрии» мистические мысли выражены простым и понятным языком, что свидетельствует о мастерстве и искусности переводчика в использовании языка. Арабская лексика и речевые обороты в переводе «Трактат Кушайрия» встречаются реже. Арабские религиозные термины в основном используются в тех случаях, когда нет эквивалента этим терминам в персидско-таджикском языке.

Ключевые слова: Абулкасим Кушаири, «Кушайрский трактат», мистическая проза, стиль, язык, стиль выражения.

THE LANGUAGE AND STYLE OF THE TRANSLATION OF "THE TREATISE OF KUSHAYRIYA"

The article deals with the most significant linguistic and stylistic features of the translation of "The Treatise of Kushayriyya". It is considered an invaluable work among Persian-Tajik classical literature's mystical and prose Sufi works, as it covers both theoretical and practical aspects of the Sufi faith. The prosaic style of the translation of "The Treatise of Kushayriyya" can be attributed to the style of the first stage in the development of Persian prose, to the "mursal" stage. Throughout the translation of the treatise, the translator's thoughts are expressed in a simple, elegant, and expressive manner. It is a flawless rendition. Indeed, the translation of "The treatise on Qushayriya" was strongly influenced by the Khorasan style, so the features of this style are most pronounced in this treatise. From among which one can distinguish such attributes as the use of short sentences, the predominance of Persian words over Arabic, ease of understanding, the frequent use of literary arts, the use of verbs, the use of verses of the Holy Quran, the sayings of the prophet, the opinions of eminent scholars, and the use of poetry. In the translation of "The Treatise of Qushayriya", mystical thoughts are expressed in a simple and understandable language, demonstrating the translator's mastery of the language. Arabic vocabulary and speech turns in the translation of the "The tractate of Kushayriya" are less common. Arabic religious terms are mainly used in cases where there is no equivalent for these terms in the Persian-Tajik language.

Key words: Abulqasimi Qushairi, "Qushairi Treatise", mystical prose, style, language, style of expression.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Солеҳов Шамсиддин Аслиддинович* – Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, доктори илмҳои филологӣ. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121

Наҷотов Ҷалилед – Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам Абӯханифа, докторант. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. И. Сомонӣ, к. Шодмонӣ №58/1.

E-mail: jamshednajotov@gmail.com. Тел.: (+992) 909-08-00-80

Сведения об авторах: *Солехов Шамсиддин Аслиддинович* – Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни, доктор филологических наук. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Наджотов Джамшиед - Исламский институт Таджикистана имени имама Аъзама Абу Ханифы, докторант. **Адрес** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. И.Сомони, ул. Шодмони, №58/1.

E-mail: jamshednajotov@gmail.com. Тел.: (+992) 909-08-00-80

Information about the authors: *Solehov Shamsiddin Asliddinovich* - State Pedagogical University of Tajikistan named after S. Aini, doctor of philological sciences. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Jamshed Najotov - Islamic Institute of Tajikistan named after Imam A'zam Abu Hanifa, doctoral. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dist I. Somoni, Shodmoni, Str., №58/1.

E-mail: jamshednajotov@gmail.com. Phone: (+992) 909-08-00-80

Ўлмасзода З.Ҳ, Раҳимова Н.Қ.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Тарҷумаи бадеӣ дар замони муосир ба яке аз навъҳои муҳимми равобити адабӣ ва фарҳангии миллатҳои гуногун табдил ёфтааст, ки ба монанди пули бузург адабиётхоро мепайвандад. Ҳамин ҳамбастагиву ҳамгирӣ имконият медиҳад, ки аз ашъору дигар навиштаҳои адибони халқиятҳои гуногун бохабар шуда, бузургиву нодиракории онҳоро омӯзем. Адабиётшинос Ҳ. Шодикулов дар мақолаи худ “Тарҷумаи бадеӣ” қайд мекунад, ки ибтидои тарҷумаи бадеии ҳар як халқ ба таърихи пайдоиш ва инкишофи он саҳт вобастагӣ дорад.

Фарзона ба унвони шоири соҳиббикор ва наовар ба таври шоиста эътироф шудааст. Тозакориҳои ӯ дар таҷассуми чандин вежагиҳои ҳунари ба ҷилва омадаанд, ки яке аз онҳо нуфузи анвои тарҷума мебошад. Маълум аст, ки барои анҷоми бомуваффақияти тарҷумаи ашъор ҳунари шоирӣ нақши бузург дорад ва осори тарҷумашуда, пеш аз ҳама, маҳсули кор, андешаву таҳайюли ҳамон шоир ба шумор меравад. Ҳатто мавридҳои эҳсос мешавад, ки агар тарҷумон аз ҳунари баланди шоирӣ бархӯрдор бошад, тарҷумаи анҷомдодаи ӯ аз асли шеър муассир ва қобили тавачҷух сурат мегирад. Чунин хусусияти бадеиву ҳунарии Фарзона дар тарҷумаҳои осори адибони олам, аз ҷумла шоирони ҷопонӣ ба мушоҳида мерасад. Ҳайкуҳои ҷопонӣ аз осори шоирони давраи адабиёти классикӣ Майуо Басё, Фукуда Тиё, Кабаясси Исса, Ёса Бусон, Мукай Кёрай дар ашъори Фарзона мавқеи муҳимро ишғол мекунад.

Бояд гуфт, ки ҳайку ё ҳойку яке аз шаклҳои шеърӣ адабиёти классикии Ҷопон буда, шоир дар се мисраъ матлаби хешро ба пуррагӣ ғунҷониш медиҳад. Ба ақидаи Фарзона “ҳайкуҳои ҷопонӣ як навъ шакли шеърӣ семисрағӣ, ки бозгӯи матолиби комил бошад” мебошад.

Таърихи пайдоиши ҳайку ба асри XIV рост омада, ин шакли шеърӣ дар асри XIX аз ҷониби шоир Масаока Шики пешниҳод шудааст. Яке аз маъруфттарин намоёндагони ин жанр Майуо Басё мебошад. Ҳайкуи анъанавии ҷопонӣ аз 17 ҳиҷо иборат аст, ки як сутуни иероглифхоро ташкил медиҳад. Ҳангоми тарҷумаи ҳайку ба забонҳои ғарбӣ аз ибтидои асри XX, шакли дар се сатр навишта шудани он маъмул гашт.

Дар ҳайкуи классикони ҷопонӣ ҷойи марказиро тасвири табиат ишғол мекунад, ки ба таври возеҳ бо ҳаёти инсон алоқаманд аст. Дар айни замон, матн бояд мавсимро нишон диҳад - барои ин “калимаи мавсимӣ” ҳамчун унсури ҳатмӣ истифода мешавад. Санъати навиштани ҳайку ин қобилияти тасвир кардани як лаҳза дар се мисраъ аст. Дар шеърӣ хурд ҳар як калима, ҳар як образ аҳаммият, вазни махсус пайдо мекунад. Бо чанд калима маънии баланд гуфтан аҳкоми асосии ҳайку мебошад. Дар маҷмуаҳои ҳайку ҳар як шеър аксар вақт дар саҳифаи алоҳида ҷоп карда мешавад. Ин кор барои он карда мешавад, ки хонанда оҳиста-оҳиста ҷазои шеърро эҳсос карда, мазмунӣ онро дарк намояд.

Фарзона бо тарҷумаи ҳайкуҳо олами рангину зебо ва пурмуҳтавои адибони Ҷопонро тасвир намудааст. Масалан, ҳайкуҳои Майуо Басё дар мавзӯҳои гуногун эҷод шудаанд, асосан инъикоси чор фасли сол, дигаргунӣ табиат, тасвири парандаву ҳазандаҳоро дар бар мегирад. Фарзона аз тарҷумаи русии мутарҷимони машҳури назми ҷопонӣ Делюсина Соколова ва Вера Маркова истифода намудааст. Масалан, ҳайкуи машҳури “Дар сари шоҳаи бараҳна” чунин тарҷума шудааст:

Дар сари шоҳаи бараҳна

Зоғи танҳо нишастааст,

Шомест тирамоҳӣ [14, с.214].

Тарҷумаи русии шеър:

На черной ветке

Ворон расположился,

Осенний вечер [1, с.46].

Мутарчим зимни тарчума фазои шеърро дуруст баён намуда, барои таъсирбахштар шудани он ибораи “сари шоҳаи бараҳна” – ро ба ҷойи “На черной ветке” овардааст, ки ин андуҳ ва ғамгиниву танҳои зоғро дар шоми тирамоҳӣ тасвир намудааст. Тарчума нисбат ба тарчумаи русии шеър саххтару фаҳмотар баён гардидааст, зеро “танҳой дар шоми тирамоҳ” мавзӯи асосии ин ҳайку маҳсуб ёфта, “шоҳаи бараҳна” ва дар он нишастани зоғ ифодакунандаи омадани фасли зимистон мебошад. Хусусияти ҳайкуҳои ҷопонӣ ин содагӣ ва бо номи худ гирифтани ашӯҳо буда, фазои он беохиру беандоза аст.

Ҳайкуи “Ин шабпара тирамоҳ ҳам меҳаҳад” дар тарчумаи Фарзона хеле ҷолибу пурмухтavo оварда шуда, дар он тасвиrotи муқобилгузori дида мешавад, яъне шабпара дар фасли тирамоҳ бо завқи фасли баҳор зиндагӣ карда, аз барги гули довудӣ шабнам меҳӯрад. Агар ба тарчумаи русии шеър таваҷҷуҳ намоем, дар он калимаи “баҳор” истифода нашудааст. Мутарчим ба ҳайку ин вожа ро илова намуда, калимаи “торопливо” –ро партофтааст:

И осенью хочется жить
Этой бабочке: пьет торопливо
С хризантемы росу [1, с.61].

Тарчумаи Фарзона:

Ин шабпара тирамоҳ ҳам меҳаҳад
Бо завқи баҳор зиндагонӣ кардан:
Шабнам хӯрад аз барги гули довудӣ [14, с.214].

Ҳайкуи шоири дигари ҷопон Кабаясси Исса “Маҳтоби аргувон” дар тарчумаи Фарзона манзараи аҷибӣ моҳӣ пуррaro ба силки тасвир кашида, кӯдаконро барои фикр кардан водор месозад, то бигӯянд, ки он ба кӣ тааллуқ дорад, ҳарчанд ки моҳ як чизи умумӣ буда, зебогии он ба ҳамаи одамон мутааллиқ аст. Барои равону салис баромадани тарчума шоира калимаи “дети” –ро “кӯдакони гулгардон” тарчума намуда, ҷумлаи хитобии “Дайте мне ответ!” –ро ба ҷумлаи саволии “Соҳиби моҳ кист, медонед?” баргардон намудааст:

Красная луна!
Кто владеет ею, дети,
Дайте мне ответ! [5, с.215].
Тарчумаи Фарзона:
Маҳтоби аргувон.
Кӯдакон, кӯдакони гулгардон,
Соҳиби моҳ кист, медонед?[14, с.214].

Ҳайкуи “Ваҳ, ҷӣ ғамгин аст дунё” дар мавзӯи гузарон ва бевафо будани дунё эҷод шудааст. Шоир аз зиндагӣ, nobасомониҳои замон, дунё дилмонда шуда, ҳатто шукуфтани гули олуҷа, ки рамзи оғози фасли баҳору ҳаёт аст, ба вай фараҳу шодӣ намеорад ва дар анҷоми шеър сенукта гузошта шудааст, ки ин ҳолат инсонро боз якбори дигар дар бораи ҳаёти гузаштаи худ фикр кардан водор месозад:

Печальный мир!
Даже когда расцветают вишни,
Даже тогда... [5, с.39].
Тарчума:
Ваҳ, ҷӣ ғамгин аст дунё
Ҳатто вақти гул бастанӣ олуҷаҳои наврас ҳам,
Вақти гул ҳам ҳатто... [14, с.214].

Дар тарчума Фарзона кӯшидааст, ҳолати ботинӣ ва руҳияи ҷисмонии адиби ҷопонро бо услуби баёни хосси хеш тасвир наояд. Сатри аввали шеър агар дар тарчумаи русӣ “Печальный мир” омада бошад, мутарчим онро “Ваҳ, ҷӣ ғамгин аст дунё” тарчума кардааст, яъне калимаи “ваҳ” илова шудааст. Ё ин ки дар сатри дуюм шоира ба ҷойи “расцветают вишни”, таркиби “гул бастанӣ олуҷаҳои наврас”-ро истифода намудааст, яъне калимаи “наврас” зам карда шудааст. Сатри сеюм “Вақти гул ҳам ҳатто...” афкори фалсафии шоирро дар бар гирифта, инсонро ба олами андешаҳо ворид месозад.

Ҳайку жанри адабиест, ки озодона ва содалавҳона эҷод гардида, дар он истифодаи қофияву радиф зарурят надорад. Шоири дигари ҷопонӣ Ёса Бусон мебошад, ки бо ҳайкуҳои содаву равони хеш дар адабиёти Ҷопон нақши бузурге гузоштааст. Аз рӯи сохту мазмун шеърҳои ӯ ҷаззобу таъсирбахш мебошад. Фарзона дар тарҷумаи ҳайкуҳои ин шоири ғавқуззикр тасвиrotу тавсифоти бадеиро корбаст намуда, бо обуранги тоза матлаби шоирро инъикос кардааст. Мувофиқи ақидаи муҳаққиқ, шарқшинос Н.И.Конрад ҳайкуҳои Бусон хеле содаву осон ва бо услуби гуфтугӯӣ эҷод шуда, тарҷумон зимни баргардони он душворӣ намекашад. Масалан, ҳайкуи “Нақҳати ғамнок дорад” аз ҷониби Фарзона чунин тарҷума шудааст:

Нақҳати ғамнок дорад
Шоҳаи бишқуфтаи олу
Дар кафи пурчин [14, с.215].
Тарҷумаи русии шеър:
Ветку сливы сорвал –
Нежный запах в каждой морщине
Дряблые руки [3, с.25].

Нисбат ба тарҷумаи русии шеър тарҷумаи Фарзона фаҳмотару мазмуннок баромадааст, зеро дар тарҷумаи русӣ фикрҳо бо ҳамдигар мувофиқат намеkunанд. Лекин дар тарҷумаи Фарзона дар кафи пурчин шоҳаи бишқуфтаи олу нақҳати ғамнокро дорост, ки ин аз рафтани ҷавониву фаро расидани пирӣ дар ҳаёти инсонро ифода намудааст. “Шуқфтани олу” ҷавонӣ буда, “кафи пурчин” пириро инъикос кардааст.

Ҷойи дигар адиби ҷопонӣ Бусон борони баҳориро тасвир намуда, гуфтугӯӣ чатру ҷомаву боронро тавсиф намудааст. Фарзона ба шеър рангу ҷилои нав бахшида, онро бо мисраи “Метаровад риштаборони баҳор” оғоз кардааст. Ӯ боридани борони баҳориро ҳамчун суҳбати чатру борон васф намудааст. Маҳорати мутарҷими тоҷик дар он зоҳир мегардад, ки ӯ калимаву таркибҳо ва ифодаҳои навсохти хешро мувофиқи мазмун эҷод карда, дар ҷойҳои зарурӣ корбаст намудааст:

Метаровад риштаборони баҳор,
Дар сари роҳ суҳбати гарм доранд
Чатру боронӣ [14, с.215].
Тарҷумаи русии шеър:
Весенний дождь
Куда-то бредут, болтая беспечно
Зонтик с плащом [3, с.21].

Дар тарҷума Фарзона ибораи “метаровад риштаборон”-ро ба ҷойи калимаи “дождь”, “дар сари роҳ” –ро ба ҷойи “куда-то бредут”, “чатру боронӣ”-ро ба ҷойи “зонтик с плащом” овардааст.

Фукуда Тиё яке аз шоирони ҷопонӣ буда, давомдихандаи фалсафаи Майуо Басё мебошад. Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳо шоира ҳаёти вазнину пурмашаққатро аз сар гузаронида, дар синни 25-солагӣ шавҳар ва фарзандаш вафот меkunанд. Бинобар ин, аксари ҳайкуҳои эҷодкардаи ӯ оҳанги сӯзу гудоз, ноумедиву дилмондагӣ аз зиндагиро ифода карда, бо содагиву ҳассосияташ фарқ мекунад:

О, мой ловец стрекоз!
Куда в неведомую даль
Ты нынче забежал? [15, с.28].
Тарҷума:
О ваҳ, эй сайёди хайли гулпаракҳо,
Бар кадомин кишвари ноошно
Ин замон бигрехтӣ?! [14, с.216].

Ҳайкуи мазкурро Фукуда Тиё ҳангоми ғавти писараш эҷод карда, дарду алам ва ҳолати модари фарзандгумкардaro ифода намудааст. Мутарҷим бо эҳсосоти комил ва ғаму андуҳ бозии кӯдакero, ки бо сайди гулпаракҳо машғул аст, тасвир намуда, ғавти кӯдакро бо ифодаи ба кишвари ноошно ин замон бигрехтӣ тарҷума намудааст, лекин дар тарҷумаи русии шеър “неведомую даль” (дурии дуриҳо) омадааст.

Фарзона ҳангоми тарҷума ҳолату руҳияи шоири ҷопониро эҳсос намуда, ҳайкуи “Шабнамак аз баргҳои нозбӯи заъфарон”-ро дар қолаби зебову тасвироти барҷаста ба забони тоҷикӣ баргاردонидааст. Шабнам дар болои гул ё барги он хусусияту зебогии худро дорад, лекин вақте ки ба замин мечакад, ба осонӣ оби маъмулӣ мегардад. Бинобар ин, ҳар чиз асолати худро дар лаҳзаҳои махсус нигоҳ медорад, чуноне ки шукуфтани гул дар вақти фасли баҳор, боридаи барф дар зимистон, чакидани шабнам дар субҳ ва монанди инҳо, яъне матлаби тарҷумон ҳам ҳамин аст, ки шабнам дар алоҳидагӣ оби маъмулиро менамояд бас:

Шабнамак аз баргҳои нозбӯи заъфарон

Мечакад бар рӯи хоку мешавад осон

Оби маъмулӣ [14, с.216].

Тарҷумаи русии шеър:

Роса на цветах шафрана!

Прольется на землю она

И станет простой водою... [15, с.26].

Боз як тафовути тарҷумаи Фарзона он аст, ки ба ҷойи калимаи дар шеър омада, калимаҳои дигарро илова мекунад, ба монанди, дар мисраи аввал “Роса на цветах шафрана” омадааст, лекин дар тарҷума “Шабнамак аз баргҳои нозбӯи заъфарон” оварда шудааст. Дар луғатҳо “цветы шафрана” гули заъфарон тарҷума шуда, мутарҷим бо истифодаи санъати ташбеҳ ибораи “баргҳои нозбӯӣ”-ро илова кардааст, ҳарчанд ки ба ҷойи калимаи гул (цветы), барг омадааст. Дар мисраи дуюм ба ҷойи калимаи “земля” хокро корбаст намуда, калимаи “осон”-ро илова кардааст, то ки ба хонандаи тоҷик матлаби шоир маълум гардад.

Ҳамин тариқ, ҳайкуҳои ҷопонӣ дар ашъори тарҷумонии шоири ширинкалом Фарзона нақши муҳим бозида, ба воситаи он маҳорату истеъдоди ӯ дар арсаи ҷаҳонӣ маълуму машҳур гардидааст. Ба воситаи ин жанри ҷопонӣ ҳолати руҳиву таассуроти ботинии шоири тоҷик дар се мисраъ ғунҷоиш дода шуд, ки ин кор на ба ҳар кас муяссар мегардад. Ҳарчанд ки ин жанри адабӣ дар анвои жанрҳои адабии тоҷикӣ вучуд надорад, лекин Фарзона тавонистааст, бо як маҳорати шоирона таассуроташро дар ин қолаби шеърӣ инъикос намояд.

АДАБИЁТ

1. Басё, М. Бузургӣ дар камӣ (Тарҷумаи В.Маркова) / М. Басё. – М., 1999. – 512 с.
2. Басё, М. Дар қади роҳҳои шимол (Тарҷумаи Н.Фелдман) / М. Басё. – М., 2007. – 288 с.
3. Бусон, Ё. Семисраъгии ҷопонӣ (Тарҷумаи Т. Соколова-Делюсина) / Ё.Бусон. - М., 1973. – 61 с.
4. Давронов, А. Адабиёт ва замон. Масъалаҳои равобити адабӣ ва тарҷумаи бадеӣ / А.Давронов. – Д.: Ирфон, 1996. – 54 с.
5. Кабаяси, И. Шеърҳо (Тарҷумаи Н.Фелдман) / И.Кабаяси. - М.: нашриёти “Северо-Запад”, 2000. – 242 с.
6. Мухтор, Ш. Замон ва тарҷумон / Ш.Мухтор. – Д.: Адиб, 1989. - 208 с.
7. Мавод аз Википедия-донишномаи озод [манбаи электронӣ] <https://tg.wikipedia.org>
8. Назми классикии Ҷопон (Тарҷумаи В.Маркова). - М., 2006. – 528 с.
9. Назми классикии Ҷопон [манбаи электронӣ]. <http://nihon-go.ru yponskaya-poaziya>
10. Сайфуллоев, А. Фуруғи маънавият / С.Сайфуллоев. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Р.Ҷалил, 2003. - 616 с.
11. Самадов, А. Мактаби тарҷума / А.Самадов. – Д.: Матбааи “Графика Принт”, 2020. – 175 с.
12. Самадов, А. Шарқ дар оинаи Ғарб / А.Самадов. - Душанбе: Графика Принт, 2019. – 144 с.
13. Фарзона. Себарга. - Хучанд: Ношир, 2010. – 503 с.
14. Фарзона, Найсон. - Хучанд: Нашриёти “Хуросон”, 2019. – 320 с.
15. Фикуда, Т. Семисрагии ҷопонӣ (Тарҷумаи В.Маркова) / Т.Фикуда. - М.: Нашриёти “Магнус”, 1973. - 319 с.

НАМУНАИ ҲАЙКУҲОИ ҶОПОНӢ ДАР ТАРҶУМАИ ФАРЗОНА

Дар мақола фаъолияти тарҷумонии яке аз нобиғаҳои адабиёти тоҷик Фарзонаи Хучандӣ дар намунаи тарҷумаи ашъори адибони классикии ҷопонӣ ба забони тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллифони мақола таъкид мекунанд, ки ҳайкуҳои Майуо Басёро Фарзона аз тарҷумаи русии мутарҷимони машҳури назми ҷопонӣ Делюсина Соколова ва Вера Маркова истифода намудааст. Инчунин, дар асоси тадқиқи муқоисавии тарҷумаи шеърҳои адибони ҷопонӣ Майуо Басё, Кабаяси Исса, Ёса Бусон, Фукуда Тиё, ки шоира онро аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст, маҳорати баланди тарҷумонии Фарзона намудор мегардад. Муаллифон ба ҳулосае омаданд, ки санъати навиштани ҳайку ин қобилияти тасвир кардани як лаҳза дар се мисраъ аст. Дар шеъри хурд ҳар як калима, ҳар як образ

аҳаммият, вазни махсус пайдо мекунамд. Ҳайкуҳои чопонӣ дар ашъори тарҷумонии шоири ширинкалом Фарзона нақши муҳим бозида, ба воситаи он маҳорату истеъдоди ӯ дар арсаи ҷаҳонӣ маълуму машҳур гардидааст. Ҳарчанд ки ин жанри адабӣ дар анвои жанрҳои адабии тоҷикӣ вучуд надорад, лекин Фарзона тавонистааст, бо як маҳорати баланди шоирона таассуроташро дар ин қолаби шеърӣ инъикос намояд.

Калидвожаҳо: даврони истиқлол, назми тоҷик, Фарзона “Найсон” тарҷумаи бадеӣ, ҳайку, назми чопонӣ

ПРИМЕРЫ ЯПОНСКОГО ХАЙКУ В ПЕРЕВОДЕ ФАРЗОНЫ

В статье анализируется переводческая деятельность одного из гениев таджикской литературы Фарзона Худжанди на примере перевода на таджикский язык стихотворений японских классиков. Авторы статьи подчеркивают, что в хайку Майо Басё Фарзона использовала русский перевод известных переводчиц японских стихов Делюсиной Соколовой и Веры Марковой. Также на основе сравнительного изучения перевода стихов японских писателей Майо Басё, Кабаяси Иссы, Ёса Бусона, Фукуда Тия, которые поэтесса переводила с русского на таджикский язык, становятся очевидными высокие переводческие способности Фарзоны. Авторы пришли к выводу, что искусство написания хайку заключается в умении описать момент в трех строчках. В коротком стихотворении каждое слово, каждый образ имеет особое значение. Японские хайку сыграли важную роль в переводах стихов поэтессы Фарзоны, благодаря которым ее мастерство и талант стали известны и прославились в мире. Хотя среди таджикских литературных жанров этого литературного жанра не существует, Фарзона смогла с высоким поэтическим мастерством отразить свои впечатления в этом поэтическом стиле.

Ключевые слова: эпоха независимости, таджикская поэзия, Фарзона, «Найсон», художественный перевод, хайку, японская поэзия,

AN EXAMPLE OF JAPANESE HAIKU IN A FARZONAS TRANSLATION

In the article, the translation activity of one of the geniuses of Tajik literature, Farzona Khujandi, is analyzed in the example of the translation of the poems of classical Japanese writers into Tajik language. The authors of the article emphasize that the haikus of Mayo Basyo Farzona used the Russian translation of the famous translators of Japanese poems Delyusina Sokolova and Vera Markova. Also, on the basis of the comparative study of the translation of the poems of the Japanese writers Kabayassi Issa, Yosa Buson, Fukuda Tiya, which the poetess translated from Russian into Tajik language, Farzona's high translation skills become apparent. The authors concluded that the art of writing haiku is the ability to describe a moment in three lines. In a short poem, every word, every image has a special importance. Japanese haikus played an important role in the translated poems of the sweet-spoken poet Farzona, through which her skill and talent became known and famous in the world. Although this literary genre does not exist among Tajik literary genres, Farzona was able to reflect her impressions in this poetic style with a high poetic skill.

Key words: era of independence, Tajik poetry, Farzona, "Nyson", literary translation, haiku, Japanese poetry,

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ўлмасзода Замирахон Ҳабибулло* - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, профессор, доктори илмҳои филологӣ. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузар. Мавлонбеков, 1. E-mail: zamira_ulmasova@mail.ru. Тел.: (+992) 92-771-44-70

Раҳимова Наргис Қаҳоровна - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, унвонҷӯй, кафедраи адабиёти муосири тоҷик. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузар. Мавлонбеков, 1. E-mail: nargis.1984@inbox.ru. Тел.: (+992) 92-778-98-55

Сведения об авторах: *Улмасзода Замирахон Хабибулло* - Худжандский государственный университет им. академика Б.Гафурова, профессор, доктор филологических наук. **Адрес:** 735700, г.Худжанд, Республика Таджикистан, про. Мавлонбекова, 1. E-mail: zamira_ulmasova@mail.ru. Тел.: (+992) 92-771-44-70

Рахимова Наргис Кахаровна – Худжандский государственный университет им.академика Б.Гафурова, соискатель, кафедра современной таджикской литературы. **Адрес:** 735700, г.Худжанд, Республика Таджикистан, про. Мавлонбекова, 1. E-mail: nargis.1984@inbox.ru. Тел.: (+992) 92-778-98-55

Information about the authors: *Ulmaszoda Zamirakhon Habibullo* - Khujand State University named after academician B. Gafurov, professor, doctor of philological sciences. **Address:** 735700, Khujand, Republic of Tajikistan, pro. Mavlonbekova, 1. E-mail: zamira_ulmasova@mail.ru. Phone: (+992) 92-771-44-70

Rakhimova Nargis Kakharovna – Khujand State University named after academician B. Gafurov, applicant, department of modern Tajik literature. **Address:** 735700, Khujand, Republic of Tajikistan, pro. Mavlonbekova, 1. E-mail: nargis.1984@inbox.ru. Phone: (+992) 92-778-98-55

*Муҳаммадиев Ш., Манонзода Абубакр Манон***Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АМИТ**

Яке аз осори муҳимму мондагори бозмонда аз натиҷаҳои равобити адабии ҳинду эронии замони Сосониён (224-651 мелодӣ) ёдгории адабии «Калила ва Димна» мебошад, ки аз асли ҳиндӣ нахуст ба забони паҳлавӣ ва сипас ба арабӣ ва аз арабӣ ба форсӣ ба назму наср тарҷумаҳое то имрӯз расидааст. Асли ҳиндӣ ин ёдгори беназири адабиёти ҷаҳонӣ ба забони санскрит бо номи «Панчатантра» машҳур аст. Муҳаққиқон таърихи таълифу тадвини онро дар ҳудуди замони байни солҳои 300 мелодӣ то як ду қарн баъд аз он тахмин кардаанд [24, с.400-409; 19, с.36]. Дар таърихи адабиёти ҷаҳон ҳеҷ асаре ба андозаи «Калила ва Димна» ба забонҳои гуногун тарҷума нашудааст ва ривоятҳои мухталиф пайдо накардааст. Бинобар таҳқиқоти донишманди олмонӣ Юханес Хертал [33] дусад ривоят ва беш аз панҷоҳ тарҷумаи ин китоб вучуд дорад [6, с.400]. Дар адабиёти санскрит маҷмуаи ҳикоеҳои «Калила ва Димна» ё ҳамун «Панчатантра» (панҷ китоб) ду ҷанбаи барои суннати адабиёти он давра хос: ҳам ҷиҳати таълимӣ (Shashtra) ва ҳам ҷиҳати дostonӣ (бадеӣ) (nitshostrā) -ро дар бар мегирад. Дар таҳқику омӯзиши татбиқии ривоятҳои гуногун бо тарҷумаҳои он нақшу саҳми олимони олмонӣ Теодор Бенфей (Theodor Benfey) ва Юханес Хертел (Johannes Hertel) хеле бузург аст. Бори нахуст Теодор Бенфей густариши мавзӯи дostonҳои ин асарро дар адабиёти ҷаҳон то ҳади тавон ва имкони замони хеш баррасӣ ва мушаххас намудааст. Идомаи ин таҳқиқотро бо ҷанбаи илмӣ бештар ва комилтар Юханес Хертел дар китоби хеш таҳти унвони «Панчатантра: таърих ва густариши он» (Лейпсиг, 1914) ва баъдан бо такмили тасҳеҳи тоза ва иловаҳо онро дар ҷаҳор муҷаллад дар интишороти Донишгоҳи Хорвард (солҳои 1905-1915) ба ҷоп мерасонад, ки қадами устувор ва муҳкаме дар омӯзиш ва таҳқику тасҳеҳи ин китоб мебошад. Пажӯҳиши манбаву маншаи ин китоби дар адабиёти ҷаҳон таъсиргузошта минбаъд ҳам идома ёфта, дар ин самт таҳқиқоти донишманди амрикоӣ Фронклин Эҷертон [Franklin Edgerton (1885-1963) дар асари хеш «The Panchatantra Reconstructed», 2vols. New Haven: The American Oriental Society, 1924] аз решаҳои гуногун пайдо шудани ривоятҳои онро нишон додааст. Хертел муътақид аст, ки ин асар ду манбаъ дорад ва аслу асоси он бо номи «Тантракиёика» маншаи кашмирӣ дошта, аз дигар ривоятҳо ҳам асилтар ва ҳам куҳантар буда, ривоятҳои гуногуни он аз қисматҳои дигари Ҳинд пайдо ва паҳн шудаанд, вале баръакси ин Эҷертон бар ин бовар аст, ки «Панчатантра» дар ҷануб, ё ҷанубу ғарбии Ҳинд ба вучуд омадааст ва дар силсилаи насаби он на ду, балки чор шохаро шиносӣ менамояд, ки нахустини он ҳамон «Тантракиёика» -и кашмирӣ, дуюм шохай ҷанубӣ, сеюм шохай «Барҳаткатҳа», ҷаҳорум ривояти паҳлавии «Панчатантра» мебошад, ки муҳаққиқ дар бозсозии матни ин дostonҳо аз ривоятҳои непалӣ, тарҷумаҳои манзум ва матни мансури санскритӣ ва ривоятҳое, ки аз тарҷумаи паҳлавии Барзавейх муншаъаб шудаанд, яъне ҳам матни арабии Ибни Мукаффаъ, тарҷумаи мавҷуди суриёний истифода ва такмили онро бо роҳи муқоиса таъмин намудааст [6, с.401].

Унвони ин китоб ҳам маҳалли ихтилоф қарор дошта, дар гузори замон ҳам дар замони бостон ва ҳам дар асрҳои миёна бо номҳои гуногун арзи вучуд кардани ин маҷмуаи ҳикояҳо маълум ва машҳур аст. Маъруфтарин унвони ин китоб «Панчатантра» бошад ҳам, боз унвонҳои дигаре аз он дар сарчашмаҳо омадааст, ки «Тантракиёика»-и ривояти кашмирӣ ва «Панчакиёнака» (Pancakhyānaka), «Панчакиёна» (Pancakhyana) «Тантрапокиёна» мебошанд, ки қисмати «-окиёика» ва «-окиёнака» ба маънии «достонак» омадааст ва «панҷ» ҳамон панҷи имрӯзаи рақами тоҷикӣ аст. Дар мавриди «тантра» -Хертел онро ба олмонӣ «ҳиял» (klugheitsfall) тарҷума кардааст [6, с.401; 33, сах. VII], ки бештари муҳаққиқон онро баёнғари мафҳуми «Фасл» ё

«боб» кайд кардаанд, ки танҳо Георг Томас Артуло ба он мафҳуми «мабҳас»-ро дақиқтар медонад ва унвони китобро «Nutu-panса Тантракиёика»-«Достонномаке дар панҷ мабҳаси кишвардорӣ» пешниҳод кардааст, ки баъдан ба таҳфиф «Панчатантра» «Тантракиёика», «Панчокиёна» хонда шудааст [6, с.401].

Дар ривоятҳои санскрит ду нафарро муаллифи ин асар навиштаанд: Васубҳага ва Вишнушарман [6, с.401; 19, с.37]. Муҳаққиқи дигари олмонӣ Волтер Рубен [34] бар асоси маводи муаллаф нишон медиҳад, ки «Панчатантра» бар мабноси ду дастаи манобеи ба ҳам мутақобили ҷаҳонбинӣ: рисолаҳои сиёсӣ (Артхашастра), ки дидгоҳи ҷаҳони ҳоким буд ва ҳикояҳои бозгӯкунандаи эҳсосоти оммаи захматкаш офарида шудааст [19, с.38]. Маҳз идеяҳои баланду умуминсонии кадр намудани дӯстӣ, ягонагӣ, ваҳдат ва ҳамбастагии башарӣ ин асарро оламгир кардааст вагарна осори бадеии зиёде дар адабиёти ҳиндӣ мавҷуд аст, ки ин гуна шуҳрат ва эътибори умумихалқӣ пайдо накардаанд. Ҳоло адабиёте дар дунё шояд вучуд надошта бошад, ки аз таъсири ин асар берун монда бошад. Ба аксари забонҳои машҳури дунё маҳз дар давраи бостон тарҷума ва ривоятҳои хос пайдо шудааст, ки муҳаққиқҳои дар ташхису таъйини доираи нуфузу таъсири он ба осори адибон ва адабиёти ҳар миллате дар шигифтанд, ки шуҳрату эътибор ва ҷойгоҳи он ба ҳеҷ асари адабии дигаре муяссар нагардидааст. Масъалаи дигар замони таълифи ин асар, ки дар он саҳму нақши адибону адабиёти қавмҳои гуногун дар давраҳои таърихӣ зиёд аст, низ ихтилофу назарҳои мухталифро шомил мебошад.

Мочарои аз Ҳиндустон ба Эрон овардани «Калила ва Димна» дар «Шоҳнома» як достони муқаммалро дар бар мегирад, ки дар ҷилди ҳаштуми он дар достони «Подшоҳи Кисрои Нӯшинравон» таҳти унвони «Гуфтор андар овардани Барзуй «Калила ва Димна» -ро аз Ҳиндустон» омадааст [25, с.350-360; 26, с.212-218]. Ин достон давоми мантиқии мавзӯи пешини «Шоҳнома» роҷеъ ба равобити фарҳангӣ ва адабии Эрон бо Ҳиндустон дар замони Хусрави Анӯшервон мебошад. Сухани дар он ҷо аз фиристодани Ройи Ҳинд шатранҷро назди Нӯшинравон, сохтани Бузарҷмехр нардро ба фиристодани Нӯшинравон ўро ба Ҳинд ва достони ношинохтани донандагони Ҳинд рои нардбозӣ, достони Гав ва Талҳанд ва пайдо шудани шатранҷ... ва дар охири ин силсилаи гуфторҳои марбути равобити фарҳангии Эрони сосонӣ бо Ҳинд достони овардани Барзуй «Калила ва Димна»-ро аз Ҳиндустон муфассал баёни манзум гардидааст, ки он чи муҳаққиқон дар мавриди овардани «Калила ва Димна» аз тарафи Барзӯи Ҳақим навиштаанд, тафовут дорад. Дар «Шоҳнома» ин ривоят аз забони Шодон Барзин- яке аз ноқилони асосии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ки аз Тӯс будааст, баён мешавад. Мувофиқи ин ривоят пизишки суҳангӯву номоваре бо номи Барзуй, ки ба пири расида буд ва аз ҳар дониш баҳрае дошт, рӯзе ба хангоми бор додани шахриёр ба бари ў меояд ва мегӯяд, ки ман имрӯз ба дафтари Ҳиндувон бингардам, чунин навишта буд, ки дар кӯҳи Ҳинд гиёҳе раҳшанда мерӯяд:

Ки онро гирд оварад раҳнамоӣ,
Биёмезадӯ дониш орад ба ҷой,
Чу бор мурда бипроканад бегумон,
Сухангӯй гардад ҳам андар замон [25, с.351].

Дар идомаи гуфтор омадааст, ки азми сафари Ҳинд бо иқдому ташаббуси худӣ Барзуй буда, дар ин амр дастури шоҳро меҳаҳад. Шоҳ, ки ба ин бовар надошт аз Барзуй хост, ки номае аз ў ба Ройи Ҳинд бибарад. Пас аз расидан ба Ҳинд Барзуй тамоми гиёҳонро ҷустуҷӯ кард, вале аз он гиёҳе, ки мурдари зинда гардонад, пайдо накард. Аз навиштани дафтари Ҳиндувон бисёр тангдил шуд ва аз доноёни он ҷо хостори ин матлаб гашт, ки ҷаро ин маънӣ дар дафтар навишта шуда, вале воқеият надорад. Пирони кордида ба ў гуфтанд, ки пири куҳансоле ҳаст, ки ин суолу дархости тӯро посух медиҳад. Доноёни Ҳинд Барзӯиро ба назди он пири хирадманд бурданд:

Бибурданд Барзӯиро назди ўй,
Пурандеша дил, лаб пур аз гуфтугӯй.
Чу наздики ў шуд суҳангӯй мард,
Ҳама ранҷо назди ў ёд кард.
Зи кори навишта, ки омад падид,

Суханҳо аз кордонон шунид.
Бар ӯ пири доно сухан баркушод,
Зи ҳар донише пеши ӯ кард ёд [25, с.355]

Он пири доно мегӯяд, ки «донистан чун ҳаёт аст, ки марди донишвар бад-он зинда аст. Манзур аз ин гиёҳи ҷонбахш китобест муштамил бар анвои маърифат, ки онро «Калила ва Димна» хондаанд», ин маънӣ яке аз аслҳои ҳикмати ҳиндӣ мебошад.

Тани мурда чун марди бедониш аст,
Ки доно ба ҳар ҷо ба оромиш аст.
Ба дониш бувад бегумон зинда мард,
Хунук ранҷбардори поянда мард.
Яке дафтаре ҳаст дар ганчи шоҳ,
Ки хонад Калила варо некрох.
Чу мардум зи нодонӣ омад сутӯҳ,
Гиё чун Калила-сту дониш чу кӯҳ.
Китобе ба дониш намоёнда роҳ,
Биёбӣ, чу ҷӯй ту дар ганчи шоҳ [25, с.356].

Барзӯй бо шунидани ин паёми пири доно шод ва аз пайдо шудани ҷунин ганҷнома дар ганҷинаи Рой хушнуд ва ҳосил шудани максудаширо эҳсос намуда, ба ӯ барои дастрасӣ ба он китобро баён менамояд.

Аз ин дархости Барзӯй агарчи Рой диҷам ва нороҳат мегардад, зеро он китоб чун ганҷи сар ба муҳр ҳифз мешудааст. Аз ин ганҷ касе аз Рой суол ва дархост то омадани Барзӯй накарда будааст. Рой ҳам ба Кисрои Анӯшервон ҷавоби рад дода наметавонист, аз ин рӯ ба шартӣ:

Валекин бихонӣ магар пеши мо,
Бад-он то равони бадандеши мо
Нагӯяд, ба дил, ки он навиштааст кас,
Бихону бидону бибин пешу пас [25, с.357].

Ба фармони Рой ганҷури ӯ китоби «Калила» -ро ба ӯ меҳонданд ва Барзӯй муҳтавои онро ба хотир месупурд. Пас аз комил шудани тартиби кор Рой бо хилъати ҳиндӣ, шора ва теги ҳиндӣ, тавқи пурғавҳари шоҳвор ва ёра баҳову ду гӯшвор ҳадя ба ӯ дода, ба ватанаш гусел менамояд.

Бо ниёишу ситоишу ҷаҳони дониш ба дафтари Нӯшинравон бармегардад ва тафсили сафари хешро ба саргузашти китоби навёфтааш ба шоҳ арза медорад. Нӯшинравон аз мутолиаи ин равони тоза пайдо карданаширо изҳор ва ба Барзӯй ҳарчи хостанаширо аз ганҷинааш лутф менамояд. Вале Барзӯй бо ҷавонмардиву бениёзӣ аз он ҳама лутф танҳо ба ҷомае шоҳӣ иктифо ва аз шоҳ меҳонад, ки бо фармони ӯ Бузарҷмеҳри вазир саргузашти ӯро дар аввали ин нома нигорад. Ҳамин тавр ҳам як фасл бар ин нома аз саргузашти Барзӯи ҳаким ва овардани он аз Ҳинд афзуда шуд. То ба замони Маъмуни халифа (813-833) «Калила» аз паҳлавӣ ба тозӣ (арабӣ) баргардон мешавад. Вале ҳамон тавр ки академик А.Мирзоев мефармояд, ин ба воқеият ва замони зиндагии Ибни Муқаффаъ рост намеояд, зеро соли қатли Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ 760 мелодӣ ба амри халифа Абучафари Мансур (754-775) буда, тарҷумаи арабии он бори нахуст дар замони ҳамин халифа метавонад сурат гирифта бошад. Ин матлабро Ибни Муқаффаъ дар муқаддимаи «Калила ва Димна» ёд кардааст: “Хусрави Анӯшервон дар илму ҳикмат афзали мулуки Эрон буд. Бишнид, ки дар Ҳинд китобест бо номи «Калила ва Димна», ки пояи ҳар адаб ва сармояи ҳар дониш аст. Пас ба вазираш Бузарҷмеҳр (Бузургмеҳр) фармуд, ки мардеро, ки доноӣ ду забон порсӣ ва ҳиндӣ ва толиби илму адаб бошад, биёбад, то ӯро барои овардани он китоб ба Ҳиндустон равон созад. Пас Бузургмеҳр Барзӯйро, ки адибе комил ва хирадманд буд ва синоати тибро ба хубӣ медонист, назди вай овард. Пас Анӯшервон ӯро ба Ҳиндустон фиристод ва барои зоди сафар даҳ киса зар ба вай дод, ки дар ҳар киса даҳ ҳазор динар буд.

Барзӯя муддате дар Ҳинд ба сар бурд ва ба мардуми он сарзамин ва доноёнӣ эшон омезиш мекард ва дӯстони бисёре ба ҳам расонид, то ин ки рози худро бо яке аз эшон, ки

бо вай дӯсттар буд, бозгӯфт. Он мард, ки ганчури подшоҳи Ҳинд буд, китоби «Калила»-ро аз хизона ба пеши вай овард. Барзӯя бист рӯз бикӯшид, то он китобро аз забони ҳиндӣ ба забони форсӣ нақл кард ва чун аз тарҷумаи он китоб фароғат ёфт, нома ба Хусрави Анӯшервон навишт ва ӯро аз нақли он китоб ба порсӣ огоҳ кард.

Тақдири баъдии ин дoston аз паҳлавӣ ба арабӣ аз тарафи Ибни Муқаффаъ баргардонидан мебошад, ки таҳқиқу баррасии тарҷумаҳои форсиву арабии он дар навиштаҳо ва таҳқиқоти дар ин замина анҷомдодаи олимону пажӯҳишгарони ватанӣ ба хориҷӣ бозтоби густурдае ёфтааст, ки бозгӯ ва такрор намудани он дар ин ҷо бе маврид ва зиёдатӣ хоҳад буд [4; 10; 8; 15; 30; 13, с.171-190; 20; 2, с.60-75].

Аз сайри таърихии ин асари оламшумул чунин бармеояд, ки аз тарҷумаи паҳлавии он ягон нусха то замони мо нарасидааст, вале аз вучуди он ба забони паҳлавӣ дар замони Хусрави Анӯшервони Сосонӣ (531-579 м) аз тарафи Барзӯяи пизишки номовари ин шоханшоҳ ба ривояти баъзе манобеъ дар ҳудуди соли 550 мелодӣ аз санскритӣ ба паҳлавӣ тарҷума шудааст [14, с.22-23; 25, с.350-362; 21, с.633]. Бинобар ахбори дар «Муқаддимаи «Шоҳнома» -и Абумансури Муаммарӣ омада (таърихи таълифаш 346/957-958) нахуст аз паҳлавӣ ба арабӣ, аз арабӣ тавассути дастури Хоҷа Абулфазли Балъамӣ вазири Наср ибни Аҳмади Сомонӣ (ҳукмр.914-943) ба насри форсӣ баргардон шуда, устод Рӯдакӣ маҳз ба дастури ҳамин подшоҳ аз ҳамин ривояти порсии doston бо хондани гузорандагон онро ба назми равону содаи ноб дар меоварад, ки ин маънӣ ҳам дар тамоми манобеи ёдкардаи мо ва гузашта аз ин дар аксари тазкираҳои адабие, ки аз устод зикре доранд дар мавриди назми «Калила ва Димна» аз тарафи эшон суҳан ба миён овардаанд, аз ҷумла [32, вар. 16а; 17, 230; 29, 270; 28, 330] аз маснавии Рӯдакӣ дар баҳри рамали мусаддаси мақсур ё маҳзуф ёд кардаанд, ки байтҳое аз он дар шавоҳиди маънои калимаҳо дар лугатҳо омадааст. Дар мавриди манбаи doston устод Рӯдакӣ тарҷумаи форсии мансури ба дастури Абулфазли Балъамӣ анҷом ёфта ва ба эҳтимоли қавӣ аз тарафи ҳуди ин вазири донишманд аз арабӣ баргардонидашуда будан, муҳаққиқ Муҳаммадҷафари Маҳҷуб [12, с.167; 2, с.66-68] таҳқиқот анҷом дода ба хулосаи наздик ба яқин меояд, ки нусхаи асосии тарҷумакардаи Рӯдакӣ ҳамон «Калила ва Димна»-и ба форсӣ тарҷуманамудаи Хоҷа Абулфазли Балъамӣ буда, тарҷумаи манзуми устод ба эҳтимоли қавитар пеш аз марғи ин вазир (соли қатлаш 329х.қ./ 941 мелодӣ) дар соли 326/938 анҷом ёфтааст [16, с.933-934].

Дар мавриди теъдоди абёти маснавии Рӯдакӣ ҳам ҳадсу гумонҳои зиёде мавҷуд аст, ки ба қавли Нафисӣ [16, с.722] аз ҳаждаҳ ҳазор то сиву ҳашт ҳазор байт тахмин кардааст, вале бинобар пажӯҳиши Маҳмуди Умедсолор [6, с.406] аз он, ки ба гуфтаи Фирдавсӣ “ба абёт сад бор сӣ” (30х100=3000) касе дар ин замон надидааст [25, байти 3390], теъдоди онро 12 ҳазор байт доништааст, тахминан теъдоди абёти «Калила ва Димна»-и Рӯдакиро баробар бо «Калила ва Димна»-и манзуми Абон ибни Лоҳикӣ бо забони арабӣ 5 ҳазор байт гуфтааст.

Тарҷумаи манзуми дигаре аз ин doston ба қалами Аҳмад ибни Маҳмуди Қонеи Тӯсӣ имрӯз маълум аст, ки ба номи Изуддини Кайковус ибни Кайхусрав ибни Кайкубод аз салочиқаи Рум (ҳукмр. 607-618\1209-1220) аз рӯйи матни арабии Ибни Муқаффаъ ва форсии Насруллоҳи Муншӣ дар баҳри мутақорибии мусаммани мақсур дар соли 655 / 1257 манзум сохтааст. Ин маснавӣ бо ҳамди парвардигор наъти паёмбар, мадҳи Изуддини Кайковус ва васфи ҳоли ғўяндаи он оғоз ва фарогири ҳамон бобҳои маъхазҳои ӯ (Ибни Муқаффаъ, Насруллоҳи Муншӣ) мебошад. Соли 1958 дар силсилаи Бунёди фарҳанги Эрон бар асоси ду нусха (Китобхонаи миллӣ ва музейи Британия) ба тасҳеҳи Тодуа Моголи ҷоп шудааст [11; 6, с.188].

Дар ҳамин давраи салочиқаи Рум яке аз атобакони Санқурӣ, ки дар Мавсил ҳукмронӣ дошт, дар нимаи аввали қарни VI/XII дастур медиҳад, ки «Калила ва Димна»-и Ибни Муқаффаъро, ки дар он замон дар миёни арабнависон шуҳрат дошт ба форсӣ баргардонданд. Ин тарҷума тавассути Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Бухорӣ сурат гирифт. Нусхае аз ин баргардон ба таърихи аввалҳои зулҳиҷҷаи 544х.қ\ 1150м ба дасти Зафар ибн Масъуди Гулпоёгонӣ дар китобхонаи музейи Тўбқопусарой дар Истанбули Туркия ба

шумораи 777 *Yuazmalar* мавҷуд аст, ки дар соли 1361 ба кӯшиши Парвиз Нотили Хонларӣ ва Муҳаммади Равшан аз ҷоп баромад [5]. Вижагии асли ва асосии ин тарҷума он аст, ки мисли «Калила ва Димна»-и Ибни Муқаффаъ ҳеҷ оят, ҳадис, байт ё мисрае дар он дида намешавад. Дар саросари китоб се оят ва [5, 31, 38, 40] ва ду ҳадис [5, 30, 34] ва ҳеҷ зарбулмасали арабӣ ҳам дар матни ин тарҷума намеёбем ва ба ҷойи он «нишонаҳои насри қадими форсӣ дар саросари китоб фаровон аст» [7, с.126]. Аҳаммияти ин тарҷума дар он аст, ки ба матни арабии Ибни Муқаффаъ мутобиқати комил дошта, имкон медиҳад, ки бисёре аз шубҳаҳо ва нофаҳмиҳои матни арабӣ бартараф ва ислоҳ карда шаванд [18].

Дар қарни XII мелодӣ тарҷумаи дигаре аз «Калила ва Димна»-и арабии Ибни Муқаффаъ (мақтул ба 760м) аз тарафи Абулмаоли Насруллоҳи Муншӣ (555-582х.к./1160-1186) ба забони форсӣ сурат гирифт, ки бинобар тақозои сабки навиштории замони муаллиф буд. Муаллифи ин тарҷума аз хонадони муншиёни машҳури Хуросон буда, ҷадди аълои ӯ Абдуссамади Шерозӣ дар дарбори Ҳисомуддавлаи Тош (ваф. 377-378м) аз сардорони маъруфи Оли Сомон (ҳукмр.873-1005м) хидмат мекард, ки ӯро дар фасоҳату балоғат бартар аз вазири омили Оли Бӯя-Соҳиб ибни Аббод (ваф.355м) донистаанд [31, с.273]. Писари ӯ Аҳмад ибни Абдуссамади Шерозӣ, ки фанни китобат ва касби муншигиро аз падар омӯхта буд, ба дарбори сардори Ғазнавӣ- Олтунтоши Хоразмшоҳ мепайвандад ва то ба мансаби вазорат мерасад. Султон Маҳмуди Ғазнавӣ (998-1030) меҳоста вазорати давлати хешро ба ӯ супорад, вале аз бими он ки Хоразм аз дасташ наравад, ӯро вазири гумоштаи хеш дар он билод нигоҳ медошт [6, с.407]. Ниҳоят дар замони Султон Масъуд (ҳукмр. 1030 -1041) ба вазорат гузошта мешавад, то ин ки дар замони Султон Мавдуд (ҳукмр. 432-441х.к./1041-1050) идома ба фаъолият доштааст, вале ба зиндон фиристода дар он ҷо ба қатл мерасад [6, с.407].

Фарзанди Аҳмад Абдулҳамид дар дастгоҳи идории Султон Иброҳим Ғазнавӣ (ҳукмронияш 451-492х.к./ 1059- 1099) ва писараш Султон Масъуди сеvuми Ғазнавӣ (ҳукмронияш 492-508х.к./ 1099-1112) сию ҳашт сол дар хидмат будааст, ки мавриди мадҳи шоири саршиноси ин дарбор Масъуди Саъди Салмон будааст [22, с.407-409, 902-903; 6, с.407].

Фарзанди Абдулҳамид – Муҳаммад ибни Абдулҳамид фарзанди чорум ва аз авлиёи умури дарбори Ғазна ва мавриди ситоиши шоирони ин дарбор, Сайид Ҳасани Ғазнавӣ ва Санои Ғазнавӣ буда, фарзанди машҳури ӯ Абдулҳамид Насруллоҳи Муншӣ мебошад, ки дар китобат ва таълифу рисолат ягонаи он замон будааст [6, с.407].

Дар он ки дар хонадони пушт ба пушт муншиёну девонсолорон парвариш ёфтааст, таъсири насри девонӣ дар «Калима ва Димна» ҷой дошта, аз шоҳкорҳои адабии адаби форсии тоҷикӣ дар асрҳои XI-XII мебошад. Аз ин рӯ, онро наметавон тарҷума шуморид, зеро онро Абдулмаолии Насруллоҳ бо бозгӯии хеш китоби «Калима ва Димна»-ро «дуборанависӣ» ва амсоли ҳикам, ашъор, аҳодис ва оёт оростааст [6, с.407].

Дар мавриди «Калима ва Димна»-и Абулмаоли Насруллоҳи Муншӣ ва чигунагии тарҷума ва мазияту бартариҳои он дар таҳқиқоти Афсаҳзод Аббоси Аълоҳон таҳти унвони «Манбаъ ва густариши ҷаҳонии ривоятҳои форсӣ ва арабии «Калима ва Димна» [4] боби алоҳида бахшида шудааст [4, с.108-192], ки муфасссал таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Вале он чи ин тарҷумаро аз дигар тарҷумаҳо фарқ мекунонад, ҳунари нависандагии Абулмаъолии Насруллоҳи Муншӣ мебошад, ки бино бар таҳқиқи муҳаққиқон муаллиф дар тарҷумаи ин асар бештар арзаи ҳунари дабири ва нависандагии хешро манзур ва ҳадаф доштааст. Маҷтабои Менувӣ осори зиёдеро меорад, ки аз ин таълиф таъсир бардоштаанд [9, с.408].

Ҳамин вижагии ин тарҷума боис гардидааст, ки дар қарни XIV онро ба арабӣ баргардон намоянд, зеро ҳама бар онанд, ки ин тарҷума аз «Калила ва Димна»-и Ибни Муқаффаъ мебошад. Китоби мазкур дар асрҳои баъдӣ нуфузу таъсири ҷолибе дар адаби форсии тоҷикӣ мегузорад, ки аз ин асар таҳрирҳои дигаре пайдо шаванд.

Дар қарни понздаҳуми мелодӣ Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ (840-910 х.к./1437-1505) ба таҳрири ин асар пардохта, онро бо номи «Анвори Сухайлӣ» ба Низомиддин Шайх Аҳмади Сухайлӣ (мутавафӣ 907х.к./1502 ё 918х.к./1513) тақдим менамояд. Мақсади муаллифи ин тарҷумаву таҳрир осон ва қобили дарк намудани матни Насруллоҳи Муншӣ ва

забони мураккаби он мебошад. Талабот ва тақозои замонро ба назар гирифта, Мавлоно Воизи Кошифӣ забону баёни ин асарро мувофиқи таъбу хости амирони Темурӣ баргардон карда тавонистааст. Абдулазими Қариб аз муҳаққиқон ва пажухишгарони нахустини тарҷумаҳо ва таҳрири ин китоб дар зарурати таҳрири нав аз ин асар аз тарафи Кошифӣ чунин назар дорад: «Мулло Ҳусайн ибни Алиӣ Воизи Кошифӣ «Калила ва Димна»-и Баҳромшоҳиро ба зехни худ либоси нав пӯшонида, сода намуда ва ба ҷойи ашъори арабӣ ашъори форсӣ гузошта, ба «Анварӣ Суҳайлӣ»- мусаммо сохта, вале қасоне, ки ба фанни адаб ва иншо ошно ҳастанд, донанд, ки миёни иншоӣ «Калила ва Димна»-и Баҳромшоҳӣ ва ин китоб фарқ бисёр аст. Барои он ки китоби «Анварӣ Суҳайлӣ» дар замони интиҳот ва таназзули забони форсӣ иншо шуда ва истироот ва ташбеҳоти нохуш ва тақаллуфоте, ки дар он ба кор рафтааст, ғавқулода аз қадри он коста» [13, с.181].

Ақидаи муҳаққиқони эрониро дар бораи сустии забону баёни «Анварӣ Суҳайлӣ» академик А. Мирзоев рад ва ҷавоби бисёр илмӣ ва қонеъкунанда дода, онро «аз асарҳои бехтарини насри бадеии нимаи асри XV» доништааст [13, с.182]. Мутаассифона, чунин ақида дар китоби дигари муҳаққиқи дигари эронӣ Муҳаммадҷаъфарӣ Маҳҷуб «Дар бораи «Калила ва Димна» [12, с.192, 196] таъсир кардааст, ки хулосаи онро Фарҳод Тоҳирӣ дар мақолаи «Анварӣ Суҳайлӣ» чунин овардааст:

«Дар маҷмӯъ бояд гуфт, ки Кошифӣ дар таҳрири дубораи «Калила ва Димна» ибтикор ва ҳаллоқияте нишон намода, ва ғассу самин дар насри ӯ ва низ дар ашъоре, ки оварда, фаровон аст ва дар лафзу муҳтаво ва ҳунари нависандагӣ ҳосили қори ӯ тақлиде ношиёна аз тарҷумаи Насруллоҳи Муншӣ аст. Таркибҳои мутақаллиф, алфози номутаорифи арабӣ, итнобиҳои малолар, ҷиносҳо ва ташбеҳот ва ашъори ғайризарурӣ дар насри Кошифӣ ҳама аз сабаки маснуъи нависандагони шимолу шарқи Эрон ва Мовароуннаҳри таҳти ҳимояи Темур аст, ки навиштаҳояшон аз газофагӯӣҳо ва ановини беҳуда ва ташбеҳоти мубтазал анбошта аст» [23, с.568].

Мутаассифона, асли матлаби мазкур на чунон аст, ки муҳаққиқони ҳамзабони мо баён доштаанд, ин таҳрири ин асари бостонӣ бинобар зарурати замони муаллиф ва ниёзҳои ҷомеаи рӯзгори ӯ ба қалам омадааст ва қариб чанд аср дар мутолиа ва муомилаву таҳлили олимону донишмандон ва ҳар тоифаву табақаҳои аҳолии форсизабон будааст. Муҳаққиқу муҳаррир ва мусахҳеҳи ин таҳрир ба забони тоҷикӣ профессор Расул Ҳодизода онро «яке аз таҳрирҳои бехтарин ва мукамалтаринест, ки аз ҷиҳати бадеият низ ба дараҷаи олиӣ санъати суҳанварӣ анҷом гирифтааст» [27, с.18] медонад, ки он молот аз ибораҳои ширин, мақолҳои рехта», баҳусус ибораҳои имрӯз дар забони тоҷикӣ мустаҳкам ва барои ҳама фаҳмо ва дастрасу қобили дарк мебошад.

Тағйироти Кошифӣ дар ин таҳрир зиёд мебошанд, ки яке аз муҳимтарини онҳо номи китоб, бобҳои 1, 2-ро ихтисор ва 60 ҳикоятро илова карда, ашъори форсии шоирони форсу тоҷикро фаровон ба ивази ашъори арабӣ (танҳо дар боби аввал 592 байт) овардааст. Сарлавҳаи бобҳоро дигаргуна, тибқи мавзӯҳои дар бобҳо матраҳшаванда нигоштааст, ки бо ҳазфи ду боби ибтидоӣ гуфтори Бузургмехри Бахтакон ва Барзуяи табиб 14 боби дигарро гузоштааст.

Ҳамон гуна ки дар асри XV завуқу ниёзи омма ба ин асар тағйир ёфт, як аср баъд ҳам дар муҳити адабии дигар ҳам талаботи сарони кишвари Ҳинд, хосса Акбар (1551-1602 ҳукмронӣ кардааст) низ ба матни ин асар дигар гашт ва аз адаби ҷирадасти дарбори хеш Абулфазли Алломӣ (1551-1602) хост таҳрире тоза аз ин китоб барои ӯ таҳия намояд. Дар ин таҳрир ду боби ҳазфшуда бо номҳои «Боби аввал дар суҳанони Бӯзарҷмехр» ва «Боби дуюм дар ҳоли Барзуяи ҳаким» барқарор ва дар боқии бобҳо пайравии Кошифиро кардааст, илло бо унвонҳои аввалии бобҳо иктифо намудааст, ки тозагии ҳосе ба асар ворид нашудааст.

Дар мавриди таҳрири дигари ин асар дар асри XVIII дар Ҳинд бо номи «Нигори дониш» бояд гуфт, ки он шакли муҳтасари «Иёри дониш»-и Абулфазли Алломӣ буда, чандон эътиборе пайдо накард. Аммо таҳрири Абулфазл дар Тоҷикистон аз тарафи донишманди тоҷик Амрияздон Алимардонов таҳқиқу пажухиш гардида, нашри интиқодии он анҷом дода шудааст [1].

Дар асри гузашта аз ду таҳрири ин асар бо номҳои «Калила ва Димна» (соли таълиф 1945) аз тарафи Ҷаҳонбахши Ҷомеҳрӣ дар баҳри ҳазачи мусаддас дар 8 ҳазор байт [13, 187-

189] ва дигаре бо номи «Гулшани роз» аз Мирзо Абдулваҳҳоби Эронпур мутахаллис ба «Гулшан» мудири рӯзнамаи «Ахтари масъуд» дар Исфаҳон дар баҳри хафиф дар 1770 байт барои Ризошоҳи Паҳравӣ дар соли 1347х.ш./1969 сурудааст, ки нусхае аз он ба шумораи 1168 дар Китобхонаи Маҷлис ниғаҳдорӣ мешавад [24, с.408]. Ин аст сайри таърихӣ ва таҳрирҳои ин асар ба забони форсӣ, ки имрӯз дар даст аст. Шухрати ҷаҳонии ин асари бостонӣ, ки дар даврони Хусрави Анӯшервон (531-579м) аз Ҳинд ба Эрон расид, беш аз 4500 сол аст, ки дар тарбияти чандин насли башарият (ба беш аз 60 забони дунё тарҷума шудааст) хизмат намуда, дар адаби ҷаҳон ҷойгоҳи хосе дорад, ки таҳрирҳои форсии он аз муҳимтарини онҳо мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Алломӣ, Абулфазл. Иёри дониш / Абулфазли Алломӣ. Матни илмӣ-интиқодӣ бо таҳқиқу тасҳеҳи Амрияздон Алимардонов. - Душанбе: Дониш, 1988. – 442 +12 с.
2. А. Алимардонов. Дар бораи сарчашмаҳои аслии маснавии «Калила ва Димна»-и Абуабдуллоҳи Рудақӣ ва муносибати устод ба он / А.Алимардонов // Маҳозину-т-таҳқиқ. – Душанбе: Сифат-офсет, 2018. – С.60-75.
3. А. Алимардонов. Тарҷумаи тоҷикии то кунун номаълуми «Панҷокиёна» / А.Алимардонов // Маҳозину-т-таҳқиқ. – Душанбе: Сифат-офсет, 2018. – С.327-334.
4. Афсаҳзод, Аббоси Аълоҳон. Манбаъ ва гуфтиҳои ҷаҳонии ривоятҳои форсӣ ва арабии «Калила ва Димна» / Аълоҳон Аббоси Афсаҳзод. – Душанбе: Матбуот, 2001, –256 с.; М. Муҳаммадҷавод. Номаи бостон (маҷмуаи мақолот). Ба эҳтимоми Саъид Мир Муҳаммадсодиқ, Нодира Ҷалолӣ / М.Муҳаммадҷавод. – Техрон: Пажӯҳишгоҳи улумии инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1378. – 784 с.
5. Бухорӣ, Муҳаммад ибни Абдуллоҳ. Достонҳои Бидпой / Муҳаммад ибни Абдуллоҳ Бухорӣ. Ба кӯшиши Парвиз Нотили Хонларӣ, Муҳаммади Равшан. - Техрон: интишороти Хоразмӣ, 1361. – 363 с.
6. Донишномаи забон ва адаби форсӣ. Ҷ.5. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1396. – С.400-409.
7. Донишномаи забон ва адаби форсӣ. Ҷ.3. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1388. – 752 с.
8. Ибн аль-Мукаффа. Калила и Димна, перевод с арабского предисловие и комментарии В.Я. Шидфар. – М.: Художественная литература, 1986. – 302 с.
9. Калила ва Димна. Иншои Абулмаъолий Насруллоҳи Муншӣ. Бар асоси нусхаи устод Мучтабо Менувии Техронӣ. Ба кӯшиши Муҳаммадхусайни Мучаддам, Куруши Нисбии Техронӣ. – Техрон: Заввор, 1385. Бисту шаш + 411с.
10. Калила и Димна. Перевод с арабского И.Ю. Крачковского и И.П. Кузьмина. – Москва: ИВЛ, 1957. - 282 с.
11. Қонеи Тӯсӣ. Калила ва Димнаи манзум. Ба кӯшиши Тодуа Моголи. – Техрон: Бунёди фарҳанги Эрон 1358. – 549 с.
12. Маҳҷуб, Муҳаммадҷаъфар. Дар бораи «Калила ва Димна» / Муҳаммадҷаъфари Маҳҷуб. – Техрон: Фарҳанги Эронзамин, 1333. – 222 с.
13. Мирзоев, А. Сайри таърихии «Калила ва Димна» / А. Мирзоев // Сездҳа мақола. - Душанбе: Ирфон, 1977. - С.171-190.
14. Муқаддимаи қадимии «Шоҳнома» // Мирзо Муҳаммадхони Қазвинӣ. Бист мақола. Бо эҳтимоми Аббос Иқболи Оштиёнӣ. – Техрон, 1313. - С.22-23.
15. Муншӣ, Абулмаъолий Насруллоҳ. Калила ва Димна. Ба тасҳеҳи Мучтабо Минавӣ / Абулмаъолий Насруллоҳ Муншӣ. – Техрон, 1343. - 464 с.
16. Нафисӣ, Саид. Мухити зиндагӣ, аҳвол ва ашъори Абуабдуллоҳ Муҳаммади Рӯдақӣ / Саид Нафисӣ. – Техрон: Асотир, 1364. - 697 с.
17. Озод, Мир Ғулумалихони Балғиромӣ. Хизонаи омира / Мир Ғулумалихони Озоди Балғиромӣ. – Конпур, 1900. - 400 с.
18. Парвиз Нотили Хонларӣ. Сухане дар бораи асли китоб / Хонларӣ, Парвиз Нотили // Бухорӣ, Муҳаммад ибни Абдуллоҳ. Достонҳои Бидпой. Ба кӯшиши Парвиз Нотили Хонларӣ, Муҳаммади Равшан. – Техрон, 1361. - С.3-12.
19. Рабинович, И.С. Сорок веков индийской литературы / И.С. Рабинович. – М.: Наука, ГРВЛ, 1969. – 336 с.
20. Салихов, М.О. Сравнительное изучение «Калила и Димна» Абулмаоли Насруллаха и «Анвары Сухайли» Хусейн Воизи Кошифи: автореф.на соис.уч. степ. канд. фил.наук / М.О. Салихов. – Душанбе: ТГУ, 1987. - 20 с.
21. Саолибӣ, Абумансур. Китоби ғурау аҳбори мулуки-л-фурс ва сиярихум / Абумансури Саолибӣ. – Порис, 1840. – 633 с.
22. Саъди Салмон. Масъуд. Девон. Муқаддимаи Носири Ҳаййирӣ / Масъуди Саъди Салмон. – Техрон: Фаройин, 1362. – 825 с.
23. Тоҳирӣ, Фарҳод. Анвори Суҳайлӣ / Фарҳод Тоҳирӣ // Донишномаи забон ва адаби форсӣ. Ҷилди аввал, ба сарпарастии Исмоили Саодат. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1384. – С.568-569.

24. Умедсолор, Маҳмуд. Калила ва Димна. Донишномаи забон ва адаби форсӣ. Ҷ.5. / Маҳмуди Умедсолор. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1396. – С.400-409.
25. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Ҷ.8 / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1990. – 612 с.
26. Фирдавсӣ, Ҳаким Абулқосим. Шохнома. Чилди ҳаштум. Матни интиқодии чопи Маскав. Таҳти назари Э.Бертелс / Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ. – Техрон: Корвон, 1387. – 368 с.
27. Ҳодизода, Расул. Ҳикояти «Калила ва Димна» / Расул Ҳодизода. Муқаддима бар Кошифӣ Ҳусайн Воиз. Калила ва Димна. – Душанбе: Адиб, 1989. – С.5-18.
28. Ҳочӣ, Халифа. Кашфу-з-зунун. Ҷ.2. / Халифа Ҳочӣ. - Истонбул, 1311. – С.330.
29. Ҳусайнкулихони Азимободӣ. Нештари ишқ. Бо саъю эҳтимоми Алиасғари Ҷонфидо. Ҷ.1 / Азимободӣ, Ҳусайнкулихон. – Душанбе: Дониш, 1981. – 270 с.
30. Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Калила ва Димна. Танзим ва таҳрири Расул Ҳодизода. – Душанбе: Адиб, 1989. – 300 с.
31. Ҷурфодақонӣ, Носеҳ ибни Зафар. Тарҷумаи «Таърихи Яминӣ» / Носеҳ ибни Зафар Ҷурфодақонӣ. Ба кӯшиши Ҷаъфари Шиор. – Техрон, 1374. – 273 с.
32. Шерхони Лудӣ. Миръоту-л-хаёл / Лудӣ, Шерхони. Нухаи дастхатти захираи дастхатҳои шарқии Маркази мероси хаттии назди раёсати АМИТ, таҳти 1996, вар. 16а.
33. Hertel, Johannes. «Was bedeuten die Titel Tantrakyayika and panchatantra?» Wener Zeitschrift fur die Kunde Morgenlandes, vol. 20, 1906.
34. Walter Ruben. Das Pancatantra und selne Morallehre, Berlin, 1959.

НИГОҶЕ БА САЙРИ ТАЪРИХИИ “КАЛИЛА ВА ДИМНА” ДАР АДАБИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ

Ёдгории адабии “Калила ва Димна”, ки асли ҳиндӣ дорад, дар таърихи адаби форсии тоҷикӣ аз осори барҷаста ва мондагоре мебошад ва тарҷумаву интишори он ба забони паҳлавӣ ба замони Хусрави Парвизи Анӯшервон (531-579 м) бармегардад. Таҳқику баррасии роҳи тайнамудаи ин асар дар таърихи адабиёти мо ва таҳриру гунаҳои он ба форсии тоҷикӣ мавзӯи пажӯҳиши мақолаи мазкур мебошад. Муаллифон дар ин маврид аз огози пайдоиши ин асар ба забони ҳиндӣ ва вариантҳои интишори он дар қисматҳои мухталифи Ҳиндустон, гунаи тоҷикии он бо изофа ва иловаву тағйироти матни ин асар ва шаклҳои манзуму мансури онро дар густараи адаби форсии тоҷикӣ пайгирӣ баррасӣ намудаанд. Бояд зикр кард, ки тавачҷуҳ ба ин асари панду ахлоқӣ ва тамсилии омӯзандаи бани башар дар ҳеҷ давру замоне коста нагардидааст ва ҳамоно дар замони муосир низ варианти манзуми он ба вуҷуд омадааст. Маҳз идеяҳои баланду умумиинсонии қадр намудани дӯстӣ, ягонагӣ, ваҳдат ва ҳамбастагии башарӣ ин асарро оламгир кардааст ва ғарна осори бадеии зиёде дар адабиёти ҳиндӣ мавҷуд аст, ки ин гуна шухрат ва эътибори умумихалқӣ пайдо накардаанд. Ҳоло адабиёте дар дунё шояд вуҷуд надошта бошад, ки аз таъсири ин асар берун монда бошад. Ба аксари забонҳои машхури дунё маҳз дар давраи бостон тарҷума ва ривоятҳои хос пайдо шудааст, ки муҳаққиқҳои дар таҳхису таъйини доираи нуфузу таъсири он ба осори адибон ва адабиёти ҳар миллате дар шигифтанд, ки шухрату эътибор ва ҷойҳои он ба ҳеҷ асари адабии дигаре муяссар нагардидааст. Масъалаи дигар замони таълифи ин асар, ки дар он саҳму нақши адибону адабиёти қавмҳои гуногун дар давраҳои таърихӣ зиёд аст, низ ихтилофу назарҳои мухталифро шомил мебошад. Шарҳу тафсир ба матни форсии он дар гузашта ва ҳол хеле зиёд буда, тарҷумаи он ба забонҳои гуногуни олам дар афзоиш ва нақши он дар тарбияту омӯзиши чандин насли инсоният хидмат кардааст ва дар оянда ҳам хоҳад кард.

Калидвожаҳо: “Калила ва Димна”, осори тамсилӣ, Рӯдакӣ, Насруллоҳи Муншӣ, “Анвори Сухайлӣ”, Ҳусайни Воизи Кошифӣ, “Иёри дониш”, Абулфазли Алломӣ, “Нигори дониш”, “Панҷатантра”, “Панҷакаёна”.

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ПОЯВЛЕНИЯ «КАЛИЛЫ И ДИМНЫ» В ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Литературный памятник «Калила и Димна», имеющий индийское происхождение, является одним из выдающихся и непреходящих произведений в истории персидско-таджикской литературы, а его перевод и издание на пехлевийском языке относится ко времени Хусрава Парвиза АнушERVана (531-579 гг. н.э.). Исследование путей развития этого произведения в истории нашей литературы и его переводам на таджикско-персидский язык посвящена данная статья. При этом авторы обсудили время появления этого произведения на языке хинди и варианты его переводов в разных частях Индии, его таджикский вариант с добавлениями, дополнениями и изменениями текста этого произведения и форм его стиха в таджикско-персидской литературе. Следует отметить, что интерес к этому произведению в воспитательных целях не снижался ни в одну эпоху, и даже в новое время создаются новые варианты и его содержания. Именно высокие общечеловеческие идеи - ценить дружбу, единство, сплоченность и человеческую солидарность - сделали это произведение универсальным, общенародным, так как в индийской литературе немало художественных произведений, не снискавших такой известности и общественного признания. Наверное, нет в мире литературы, на которую не повлияло бы это произведение. На большинстве известных языков мира в античный период были найдены переводы и особые предания, и исследователи смогли определить масштабы его влияния на писателей и литературу разных народов. Другой вопрос – время написания этого произведения в этом вопросе есть различные разногласия и мнения. Существует много толкований его персидского текста в прошлом и сейчас, и его переводы на различные языки мира служили и будет служить для воспитания многих поколений людей.

Ключевые слова: «Калила и Димна», изобразительные произведения, Рудаки, Насрулла Мунши, «Анвары Сухайли», Хоссейн Воизи Кашифи, «Помощник знания», Абульфазли Аллами, «Образ знания», «Панчатантра», «Панчакайона».

A LOOK AT THE HISTORY OF THE APPEARANCE OF "KALILA AND DIMNA" IN TAJIK-PERSIAN LITERATURE

The literary monument "Kalila and Dimna", which is of Indian origin, is one of the outstanding and enduring works in the history of Persian-Tajik literature, and its translation and publication in the Pahlavi language dates back to the time of Khusrav Parviz Anushervan. (531-579 AD). This article is devoted to the study of the development of this work in the history of our literature and its translations into the Tajik-Persian language. At the same time, the authors discussed the time of appearance of this work in the Hindi language and its translations in different parts of India, its Tajik version with additions, additions and changes to the text of this work and its forms. verse and mansur in the dissemination of Tajik-Persian literature. It should be noted that interest in this work of education and morality and the representation of a student of humanity does not decrease in any era, and even in modern times a variant of its content is created. It was the high and universal ideas to value friendship, unity, solidarity and human solidarity that made this work universal, popular, otherwise there are many works of art in Indian literature that have not won such fame and public recognition. There is probably no literature in the world that has not been influenced by this work. In most of the known languages of the world, translations and special legends were found in the ancient period, and researchers were able to diagnose and determine the extent of its influence and influence on the works of writers and literature of any nation. Another question is the time of writing this work, in which the contribution of writers and literatures of different peoples in historical periods is great, and also includes various disagreements and opinions. There have been many interpretations and interpretations of its Persian text in the past and now, and its translations into various languages of the world have served and will serve in the growth of education of many generations of mankind.

Key words: "Kalila and Dimna", graphic works, Rudaki, Nasrullah Munshi, "Anwari Suhaili", Hossein Voizi Kashifi, "Knowledge Helper", Abulfazli Allami, "Image of Knowledge", "Panchatantra", "Panchakayona".

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муҳаммадиев Шамсиддин* - Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ, ходими пешбари илмӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 21. E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru. Тел.: (+992) 93-511-23-87

Манонзода Абубакр Манон - Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ, унвонҷӯй. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 21. E-mail: abubak11@mail.ru. Тел.: (+992) 918-84-09-90

Сведения об авторах: *Мухаммадиев Шамсиддин* - Институт языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ, ведущий научный сотрудник. **Адрес:** 734025, г.Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 21. E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru. Тел.: (+992) 93-511-23-87

Манонзода Абубакр Манон - Института языка и литературы имени А.Рудаки НАНТ, соискатель. E-mail: abubak11@mail.ru. Тел.: (+992) 918-84-09-90

Information about the authors: *Myhammadiev Shamsiddin* – Institute of Language and Literature named after A. Rudaki NAST, Leading Researcher. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 21. E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru. Phone: (+992) 93-511-23-87

Manonzoda Abubakr Manon - Institute of Language and Literature named after A. Rudaki NAST, applicant. E-mail: abubak11@mail.ru. Phone: (+992) 918-84-09-90

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX дар Ҳиндустон якчанд занони шучоъ буданд, ки урфу одатҳо, мавзуъҳои ба қавле мамнуъ ва қолабҳои иҷтимоиро шикаста, намунаи мардонагӣ ва диловарӣ нишон доданд. Яке аз ин гуна занҳои муборизу озодбаён Рашид Ҷаҳон буд, ки дар сахнаи адабиёт ҳамчун адибаи тараққипарвар ва озодбаён шинохта мешуд. Рашид Ҷаҳон тавассути эҷодиёташ танқиди шадид нисбат ба камбудии ҷойдошта дар ҷомеаи Ҳиндустон, аз қабилӣ ҷаҳонбинии кӯҳна, бесаводӣ, сатҳи пасти диндорӣ кӯр-кӯрона ва хурофотзадагиро маҳкум намуда, ҷой доштани онҳоро дар ҷомеа ифшо намудааст.

Ҳамин буд, ки баъди эҷод ва нашри якчанд ҳикояҳояш Рашид Ҷаҳон мавриди танқид аз тарафи як қисми намоёндагони ҷомеаи ҳамонвақтаи Ҳиндустон қарор гирифт. Албатта, танқидгароён ва эътирозчиён ҳамон кишри ҷомеае буданд, ки хилофи пешрафт, навоарӣ, равшанфикрӣ ва андешаҳои пешқадами адибон буданд. Ҳикояҳои Рашид Ҷаҳон дар навбати худ, ба адабиёти урду на танҳо аз ҷиҳати мавзуъҳо, балки аз ҷиҳати мазмуну муҳтавоашон таъсиррасон буданд. Ў дар замони худ, дар адабиёти урду ягона зани нависанда буд, ки муқобили кӯҳнапарастӣ баромад карда, дар зиндагии мардум ворид шудани дигаргуниҳои судмандро орзу мекард. Аз рӯйи ихтисос табиб бошад ҳам, маҳз ҳамин вазифааш ба ӯ имкон дод, ки бо шароити ноговоре, ки дар тамоми кишрҳои ҷомеа вучуд дошт, аз наздик шинос шавад. Навиштаҳои Рашид Ҷаҳон низ аз ҳаводиси мавҷудбуда дар минтақаҳои гуногуни Ҳиндустон сарчашма мегирифт. Ҳикояҳои Рашид Ҷаҳон муаррифгари номи ӯ буданд. Адибони зиёде ӯро тавассути эҷодиёташ мешинохтанд ва аз мавзуъҳои офаридаҳояш низ хабардор буданд. Чун ном ва навиштаҳои Рашид Ҷаҳон зуд миёни аҳли илму адаб паҳн шуд, табиист, ки баёни андешаҳо дар шаклҳои гуногун роҷеъ ба атрофи зиндагӣ ва фаъолияти адабии Рашид Ҷаҳон паёнай пайдо мешуданд.

Адибони машҳури Ҳиндустон ба мисли Абоси Шоира, низ дар ҳамин назаранд, ки адиба дар замони душвори зиндагии мардум дар пахлуяшон қарор дошта, аз бурду боҳти онҳо бохабар буд. Рашид Ҷаҳон меҳост бинандаро бо ҳаёти реалии мардум аз наздик шинос намоёнд ва ҳангоми мутолиаи ҳикояҳояш хонанда аз аҳволи ҷомеа бохабар бошад. Мақсади адиба ба воситаи ҳикояҳо ислоҳи ҷомеа ва тарбияи он буд.

Дар мақолаи “**Ҳаёт ва эҷодиёти Бегум Рашид Ҷаҳон**” (**Life and Works of Begum Rashid Jahan**), ки ба Исмаи Чугтай ва Бегум Хуршед Мирзо тааллуқ дорад, дар бораи маҳорати нависандагӣ ва мавзуъҳои эҷодиёти Рашид Ҷаҳон ин нуқта зикр шудааст: “Рашид Ҷаҳон дар навиштаҳои худ, ки мавзуъҳоро дар доираи таҷрибаҳо ва эътиқодҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ба даст оварда буд, ҷой додааст. Вай қасд дошт, ки ҳикояҳои кӯтоҳаш мазмунӣ тарбиявӣ дошта бошанд ва дар интиҳоби мавзуъ аз хатти пешрафта пайравӣ менамуд. Ҳамчун як зан, нависанда, табиб, аз минтақаҳои фаъолиятнамудааш истифода бурда, маводи ҳудро такмил мекард ва таваҷҷуҳи ҳудро дубора ба ислоҳи арзишҳо ва нобаробарӣҳое, ки дар он ҷо дида буд, равона намуд. Рашид Ҷаҳон медонист, ки маълумот, иртибот ва неруи ӯ ӯро дар ҷомеааш бонуфузтарин нафар кардааст ва ӯ тасмим гирифт, ки аз ин баҳри беҳбудии ҷомеа пурра истифода барад” [1, с.14].

Чуноне ки қайд намудем, Рашид Ҷаҳон ба воситаи эҷодиёташ мардумро ба тағйироти куллии ҷомеаи Ҳиндустон даъват мекард ва ин буд, ки ифшои масъалаҳои ҳалталаби ҷомеа дар ҳикояҳояш мавриди таҳқиқҳои пайваста қарор мегирифт. Вақте ки Рашид Ҷаҳон даст ба ҳақиқатнигорӣ ва озодбаёнӣ зад ва аз натиҷаи сафарҳои худ тавассути офаридаҳояш ҳулосабарорӣ намуда, роҳҳои ҳалли онро пешниҳод сохт, ҷамъияти Ҳиндустон навиштаҳояшро хуб қабул накард.

Ҳангоме ки Рашид Ҷаҳон ҳамчун як нависандаи озодбаён қадамҳои аввалини ҳудро дар ҷодаи эҷоди асарҳои воқеӣ гузошт, дар сафи адибони шинохтаи Ҳиндустон дар маҷмуаи “**Ангаре**” якчанд ҳикояҳояшро ба ҷоп расонд. Ин амали ӯ боиси ҳашмгин

шудани чомеа гардид. Чунки мавзуъҳои асосии ҳикояҳои ин маҷмуа ифшоии камбудии ҷойдошта дар чомеа буд, ки ба риштаи наср дароварда шуда буданд. Дар ин асари таҳриршуда вазъияти ҳақиқии ҷамъият тасвир шудааст. Тасвири ошкорои ҳаёт аз ҷониби Ҷаҳон ба одатҳои кӯхнашудаи иҷтимоӣ ва динии чомеаи мусалмонӣ ҳамла кард.

Рахшанда Ҷалил, ки яке аз нависандагони замони Рашид Ҷаҳон буд, баъди мутолеаи ҳикояҳои маҷмуаи машҳури **“Ангаре”** дар мақолаи **“Ҷангома пиромуни наشري Ангаре” (The Furore over the Publication of Angarey)**, ки аз ҷониби Рахшанда Ҷалил, навишта шуда буд, нисбати ин маҷмуа нуқтаи назарашро чунин арзёбӣ намудааст: “Ин китоб хайратовар буд, зеро ҳикояҳо, танқиди чомеаи кӯхнагарои Ҳиндустон ва бемориҳои пахншудаи иҷтимоии он, аз қабилӣ риёкорӣ, бадахлоқӣ, ҷаҳонбинии кӯхна, сатҳи пасти диндорӣ ва хурофотзадагиро, ки ба тафаккур ва муносибатҳои чомеа таъсири амиқ мерасонанд, фарогир буданд. Ҳатто онҳое, ки таҳсилоти ғарбӣ гирифта буданд, пойбандӣ ба ин арзишҳои кӯхнаро тарк накарданд” [8, с.146].

Наشري **“Ангаре”** дар соли 1932 дар адабиёти урду таҳаввулот ба вуҷуд овард. Ҷамъияти Ҳиндустон ин маҷмуаро, ки дар он нӯх ҳикоя ва песаи як гурӯҳ ҷавонон ва адибони пешқадам, Сачҷод Зоҳир, Маҳмуд-уз-Зафар, Аҳмад Алӣ ва Рашид Ҷаҳон пешниҳод шуда буданд, хуб қабул накарданд. Нашри он боиси эътирози васеъ дар тамоми Ҳиндустон гардида, инчунин боиси ҳашму ғзаби ҳукумати ҳамонвақта шуд. Дигар адиби Ҳиндустон Маҳмуд Шабана бар он назар аст, ки ҳикояҳои **“Ангаре”** ба мисли як ҳуччати мукамал бар зидди чомеаи суннатии Ҳиндустон баромад намудааст. Муаллифони ин маҷмуа масъалаҳои норавшани баҳсбарангезро ифшо намуда, барои ҳалли саривақтии он чомеаро даъват менамуданд. Дар мақолаи **“Ангаре ва таъсиси анҷумани нависандагони тараққиқпарвар”**, (**Angare and the Founding of the Progressive Writers' Association**), ки аз тарафи Шабана Маҳмуд навишта шудааст, далели баҳсбарангез будани маҷмуаро чунин зикр намудааст: “Ҷамаи ин ҳикояҳо, пеш аз ҷама, ба далели ҳамлаҳои аслии онҳо ба чомеаи суннатии мусулмонӣ баҳсбарангез буданд” [11, с.447].

Вакте ки маҷмуаи **“Ангаре”** аз тарафи адибон Сачҷод Зоҳир, Аҳмад Алӣ, Маҳмуд-уз-Зафар ва Рашид Ҷаҳон нашр гардид, дар ин гурӯҳ Рашид Ҷаҳон ягона нависандаи зан буд. Нисбати Рашид Ҷаҳон ҳамчун як зан бештар таҳдидхоро раво дида буданд, зикр шудааст дар мақолаи **“Зан будан чӣ маъно дорад? Мутолиаи ҳикояи «Дар паси парда»-и Рашид Ҷаҳон” (What Does It Mean to Be a Woman? Reading Rashid Jahan’s “Behind The Veil”** : “Ҷамаи саҳмгузори ҷавони маҷмуа – Сачҷод Зоҳир (1905-1973), Аҳмад Алӣ (1910-1993), Маҳмуд-уз-Зафар (1908- 1954) ва Рашид Ҷаҳон (1905-1952) мавриди таҳқир қарор гирифтанд. Аммо ваҳшиёнатарин ҳамла бар зидди Рашид Ҷаҳон, ягона зани ин гурӯҳ нигаронида шудааст” [4, с.87].

Чун маҷмуа дар байни чомеа торафт пахн мешуд, сару садоҳо низ гирди он рӯз то рӯз зиёд шудан мегирифт. Таҳдидҳои бепоён аз тарафи руҳониён ва диндорон ҳамарӯза садо медоданд. Кор ба ҷое расид, ки таҳдидҳо ҳам шахсан ва ҳам тавассути почта ба роҳ монда шуд. Тамоми кишрҳои мухталифи чомеаи шахрвандии Ҳиндустон ин маҷмуаро фаҳш, қабҳ ва ба ҳассосияти динии мардум таҳқиромез номиданд. Чунончи, чунин омадааст дар мақолаи **“Зан будан чӣ маъно дорад? Мутолиаи ҳикояи «Дар паси парда»-и Рашид Ҷаҳон” (What Does It Mean to Be a Woman? Reading Rashid Jahan’s “Behind The Veil”** ”): “Мавлавӣ, руҳониён ва ҳатто мусулмонони оди ин қиссахоро ва муаллифони онҳоро зидди ахлоқи ислом эълон карданд. Руҳониён ҳар рӯз ҳам шахсан ва ҳам тавассути почта муаллифони **“Ангаре”**-ро таҳдид мекарданд” [4, с.87].

Рашид Ҷаҳон аввалин адибае буд, ки бо як шучоати бузург ҳатто баъди таҳдидҳои гуногун ва ҳамлаҳои густурда аз эҷоди ҳикояҳо даст накашид. Сабаби дигари дучори ҳашму ғзаби диндорон гардидани Рашид Ҷаҳон ин ҳақиқатгӯйиро пеша намудани ӯ буд.

Аммо дере нагузашта аз ҷопи маҷмуаи машҳури **“Ангаре”** рӯзномаи **“Ҳиндустон таймс”** аз 21 феввали соли 1933 таҳти сарлавҳаи “Рисолаи урду: шиноҳи саҳт хафа шуданд” мақолаи раддия ҷоп намуд ва дар он чунин гуфта шудааст: “Иғвогарии ҳикояҳои **“Ангаре”** бе оқибат набуданд. Ба наздикӣ пас аз наشري он китоб маҳкумият ва ҳамлаҳои шадиidro дид. Шиноҳи меғуфтанд, ки маҷмуа ошкоро динро масҳара мекунад ва дар бораи мавзуҳои мамнуъ сухан меғӯянд. Ҳикояҳо қомилан ношоиста ва бадахлоқона дониста

мешуданд. Барои манъи он чораҳои фаврӣ диданд. Ҳамин тариқ, танҳо пас аз чанд моҳи нашр, ин китоб аз ҷониби ҳукумати Ҳиндустон манъ карда шуд. Аксар Вилоятҳои Ҳиндустон 15 март соли 1933 тибқи қисми 295А-и Кодекси ҷиноии Ҳиндустон китобро ҳамчун бадқасдона ва таҳқиромез ва ба ҳассосиятҳои динии мусалмонон даст задан, ҳисобиданд” [7, с.152].

Эътирозҳои густурда алайҳи маҷмуа, инчунин ақидаи гунаҳгор намудани адибон барои даст задан ба мавзӯҳои, ки барои диндорон хеле ҳассос арзёбӣ мешуданд, вучуд доштанд, ки зикри онҳоро мо дар мақолаҳои зиёде аз адибони шинохтаи Ҳиндустон мушоҳида намуда метавонем.

Дар мақолаи **“Ангаре ва таъсиси анҷумани нависандагони тараққипарвар” (Angare and the Founding of the Progressive Writers’ Movement)** нисбат ба ин маҷмуа гуфта шудааст, ки ҷопи он боиси ба амал омадани норозигӣҳои оммавӣ ва ҳашмгин сохтани ҳиссиёти мусалмонон гардидааст. Кор ба ҳаде расид, ки дар Комитети умумиҳиндустонӣ дар Лакхнав маҷмуаи **“Ангаре”** мавриди муҳокима қарор гирифта, муаллифони мақолаҳои онро маҳкум намуданд: “Зимистони соли 1932 се марду як зан маҷмуаи ҳикояҳоро ҷоп карда, як тӯфони адабиёро ба амал оварданд, ки бар зидди нобаробарии иҷтимоӣ, риёкорӣ ва истисмори занон буда, ки ҷомеаи амиқ куҳнаро таҳқир мекард. Ин китоб дар Комитети марказии доимии конференсияи умумиҳиндустонӣ дар Лакхнав ба таври оммавӣ ҳамчун “китобчаи палид”, ки “ҳиссиёти тамоми аҳли ҷамъияти мусулмононро захмдор кардааст”, маҳкум карда шуд. Матбуоти урду даъват намуд, ки ҷоп ва пахншавии он манъ карда шавад. Намоишҳо дар назди дӯконҳои китоб баргузор мешуданд ва ношир маҷбур шуд, ки узрҳои хаттӣ нависад ва нусхаҳои фурӯхтанашударо ба ҳукумат супорад. Дар давоми се моҳи нашраш ин китоби “бадахлоқона”-ро барои мутолеа манъ карда буданд” [11, с.448].

Ҳамин тариқ, баъди боиси баҳсу мунозираҳо дар байни ҷомеа гардидан ва барои “бадахлоқ” ном гирифтани маҷмуа барои ҷоп ва мутолеа мамнуъ гардид.

Бо вучуди ин ҳама таҳдидҳо, адиба аз озодбаёнӣ худ даст накашида, баръакс тасмим гирифт, ки маҳз бар зидди ҳамин гуна афроди ноогоҳ ва пастмонда, ки сӯиистифода аз тафаккури динии мардум менамоянд, муборизаро дучанд созад.

Нависанда - ҳамасри Рашид Ҷаҳон, Маҳмуд Шабона, ки аз мавзӯҳои эҷодиёти адиба хеле хуб огоҳ буд, дар мақолаи дигараш бо номи **“Ангаре ва бунёди ҳаракати пешқадам” (Angare and the Founding of the Progressive Writers’ Association)** андешаҳои ӯро нисбати маҷмуаи **“Ангаре”** ва мавқеи Рашид Ҷаҳон дар ҷомеаи Ҳиндустон баъди нашри ин маҷмуа, чунин зикр намудааст: **“Ангаре”** обрӯи Рашид Ҷаҳонро ҳамчун як радикал (тарафдорони чораҳои қатъӣ) муайян кард. Дар хонаводаҳои пешрафта Рашид Ҷаҳон рамзи озодии занон ва дар хонаводаҳои пастмонда бошад, намунае гардид, ки ба зан таҳсилоти расмӣ дода шавад” [11, с.447].

Худи Рашид Ҷаҳон хатмкардаи мактаби олий ва оилаи мухтарам буд. Хонавода ва дӯстонаш дар паҳлуи ӯ истода буданд, гарчанд норозигӣ нисбат ба озодбаёнӣ ва равшанфикрии ӯ боис мегардид, ки на танҳо ҳадаш, балки наздиконаш низ мавриди таҳқиру шиканҷаҳо қарор гиранд. Ин буд, ки аксарияти узви хонаводаи Рашид Ҷаҳон ба хоҳири амниятӣ ӯ ҳамфикраш набуданд, вале аз баёни фикрашон худдорӣ менамуданд. Ин нуқтаро Сачод Зоҳир чунин баён намудааст: “Мутаассифона, дар асл бисёриҳо дар оилаи ӯ бо нуқтаи назари ӯ розӣ набуданд, аммо ҳама аз ҳуқуқи ӯ ба ин ақида ҳимоят мекарданд ё ҳадди ақал ҳеҷ гоҳ бар зидди ӯ сухан намегуфтанд” [13, с.327].

Тавассути навиштаҳои худ Рашид Ҷаҳон бевосита ба арзишҳои куҳнашудаи ҷомеаи мусулмонӣ ҳамла карда, риёкориро дар ҷомеа рӯшан намуд. Рашид Ҷаҳон масъалаҳои ҳалталаберо, ки дар ҷомеа решаи амиқ доштанду вале дар бораи онҳо гуфта намешуданд, ифшо намуд. Баёни ақидаҳои Рашид Ҷаҳонро нисбат ба арзишҳои куҳнашудаи ҷомеаи мусулмонӣ, риёкорӣ, хурофотпарастӣ ва дигар масъалаҳои ҳалталаби ҷомеа дар ҳикояи **“Ифтарӣ” (Рӯзадор)**, ки муаллифи он Рашид Ҷаҳон мебошад, мушоҳида намуда метавонем. Дар мақолаи **“Исёнгар ва сабаби вай: Ҳаёт ва фаъолияти Рашид Ҷаҳон” (A Rebel and Her Cause: The Life and Work of Rashid Jahan)**, ки баъди вафоти адиба аз ҷониби нависанда Раҳшанда Ҷалил омода ва ба ҷоп расидааст, оварда мешавад: “Дар баробари таъкид кардани чораҳои байни ҷинс ва синф, **“Ифтарӣ”**-ро низ меарзад равшанӣ ба

муносибате, ки Рашид Ҷаҳон нисбат ба дин ва нақши он дар ҷомеа нигоҳ дошт, донист” [9, с.298].

Дар ҳикояи **“Ифтарӣ”** муҳокимаи расму ойинҳои рӯзадории мусалмонон, тақво додан ва дигар расму оинҳои кухнашуда тасвир шудааст. Ҳикоя шахсони ошкоро парҳезгорро ба таври манфӣ тасвир намуда, муллоҳоро ҳамчун афроди манфур тасвир сохтааст, ки камбағалонро барои манфиатҳои худ истифода мебаранд. Бадбахтона, дар ҷомеаи имрӯза низ чунин вазъиятро дар байни мардум мушоҳида намудан мумкин аст. Побандӣ ба расму оинҳо ва гирифтӣ ба мазҳабҳои гуногун дар ҷомеаи Ҳиндустон, яке аз масъалаҳои ҳалталаб ҳисобида мешавад. Рашид Ҷаҳон тавассути ҳикояҳои кӯшиш намудааст, ки мардуми диндор ва гирифтӣ расму оинҳои гуногунро, ки сабаби асосии монеа барои пешравӣ ва тараққиёт шуда метавонад, тасвир намояд.

Бо нишон додани ашхоси ба назар диндор ҳамчун шахсоне, ки дар амалҳои гунаҳкорона ширкат варзида, аз онҳо манфиат мегиранд, Рашид Ҷаҳон мақсад дошт, бори дигар ҷомеаро огоҳ намояд, ки маҳз ҳамин гуна инсонҳо сабаби асосии коштани ихтилофҳои иҷтимоӣ миёни халқ мегарданд. Дар маҷаллаи **“Исёнгар ва сабаби вай: Ҳаёт ва фаъолияти Рашид Ҷаҳон” (A Rebel and Her Cause: The Life and Work of Rashid Jahan)** ин нукта баръало зикр шудааст: “Рашид Ҷаҳон мисли бисёриҳо бо иштирок дар ҳаракати пешрафта, ҷомеаро дунявӣ тасаввур мекард ва динро як нерӯе медонист фақат барои коштани ихтилофҳои иҷтимоӣ. Дин воситае буд, барои истисмори табақаи осебпазир. Аз ин рӯ, аз ҷиҳати ахлоқӣ, динӣ ҳикояро манфур, вайронкунандаи анъанаҳо номиданд. Адиба на танҳо ба сулҳи ҷомеа даъват мекард, балки вай низ яке аз аввалин нависандагоне гардид, ки ба мавзӯҳои мушкеле, ки дар ҷомеаи навин пайдо мешуданд, ҷалб гардид” [9, с.289].

Дар ҳоле ки мебоист адиба аз ҷониби мунаққидони адабиёт дасгирӣ ёбад, баръакс пайваста эҷодиёти Рашид Ҷаҳонро мунаққидони адабу фарҳанг аксаран бадном мекарданд ва маҳорати ҳикоянависи адибаро начандон хуб арзёбӣ менамуданд. Дар мақолаи **“Сиёсат ва навиштаҳои Рашид Ҷаҳон ва Қурратулайн Ҳайдар” (The Women of the PWA: The Politics and Writings of Rashid Jahan and Qurratulain Hyder)** танқид оиди сабки эҷодӣ ва маҳорати ҳикоянависи Рашид Ҷаҳон чунин оварда шудааст: “Дар ҳамин ҳол, навиштаҳои Ҷаҳонро бо сабаби дар настри «сода» ва кундзада навишта шуданашон, мунаққидони адабӣ ва фарҳангӣ аксаран бадном мекарданд” [6, с.11].

Дар дигар ҷойи ҳамин мақола чунин оварда шудааст, ки бори дигар гуфтаҳои болозикрро тасдиқ менамоянд: “Бисёре аз нашрияҳои куҳан (консервативӣ) ва адабиётшиносон аксар вақт эҷоди ӯро ҳамчун нишонаи заъфи маҳорати нависандагии ӯ қайд мекарданд” [6, с.11].

Аммо маҳз осори Рашид Ҷаҳон буд, ки воқеан ҳудуди ҷомеаи муҳофизакорро боло бурд. Тавассути ҳамлаҳои шадидаи эҷодии худ ба ҷомеаи баргузидаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, бадбахтӣ ва эътиқодҳои анъанавии таназзулғфта баромад менамуд. Рашид Ҷаҳон меъёрҳои анъанавии ҷомеаро зерӣ шубҳа гузошт. Ҳарчанд ӯро ба мисли як узви гурӯҳи бадноми **“Ангаре”** мешинохтанд.

Масалан, Рашид Ҷаҳон дар ҳоле ки ба масъалаҳои гуногун таъкид мекард, қаҳрамонҳои асарҳои худро ҳамчун алоқаи мустақилона бо ҷаҳони беруна тасвир кардааст. Дар мақолаи нависанда Абид Аттиа бо номи **“Доктор Рашид Ҷаҳон: Ҳикояҳо ва пиесаҳои баргузида” (Dr. Rasheed Jahan: Selected Short Stories & Plays)** нисбат ба навиштаҳои Рашид Ҷаҳон чунин ақида дида мешавад: “Навиштаҳои Рашид Ҷаҳон бархӯрди синф, ҷинсият ва динро таҳқиқ карда, назари нозукуро дар бораи он, ки чӣ гуна ин масъалаҳо на танҳо ба мусулмонон, балки ба тамоми ҷомеаи Ҳиндустон таъсир мерасонанд, пешниҳод намудааст” [3, с.349].

Ҳангоми мутолиаи навиштаҳои Рашид Ҷаҳон ба хонанда маълум мегардад, ки ноадолатӣ, бадбинӣ ва хурофотпарастӣ мавзӯҳои асосии ҳикояҳои адиба мебошанд. Дар мақолаи **“Шикасти одатҳои шахшудаи ҷомеа” (Breaking Stereotypes)**, ки аз тарафи нависандагони Ҳиндустон Исмаил Чугтай ва Бегум Хуршед Мирзо навишта шудааст, мазмуну муҳтавои ҳикояҳои Рашид Ҷаҳон ва мақсади асосии адиба аз эҷоди онҳо таҳлил ва хулосабардорӣ шудааст: “Дар бештари ҳикояҳои кӯтоҳаш Рашид Ҷаҳон ангушт ба

сӯйи чомеа нишон медиҳад ва бархӯрди ноадолатонаро нисбат ба кишри поёнӣ таъкид мекунад” [1, с.14].

Чойи дигар дар ҳамин мақола оиди хислатҳои нависанда ва мақсаду мароми Рашид Ҷаҳон аз эҷоди ҳикояҳо ва сабаби ҳашмгин шудани як қисми чомеа, чунин ёдоварӣ шудааст: “Вай часур, пешрафта ва инқилобӣ буд, ки анъанаҳоро вайрон мекард. Ба андешаи диндорон ва кухнапарастон (консервативон) ин мавзӯҳо берун аз доираи ҷамъиятӣ буданд ва мамнуъ ҳисобида мешуданд” [1, с.14].

Рашид Ҷаҳонро барои ифодаи ақидаҳои дунявӣ, озодбаёнӣ ва баробархуқуқӣ маҳкум менамуданд, зеро чомеаи Ҳиндустон табиати бартаридоштаи кухнашуда дошт ва аз ин рӯ, идеалҳои ғарбии озодии занон ва баробарии иҷтимоӣ дар байни оммаи Ҳиндустон чандон истикбол карда намешуданд.

Нозукиҳо ва хусусияти тарғибгароии навиштаҳои Рашид Ҷаҳон равшан нишон медиҳад, ки чаро ӯ ба дигаргунсозии чомеа таъсирбахш буд. Нависандагони пешқадами замонаш медонистанд, ки барои чӣ ӯ муваффақ буд. Бар хилофи таҳқиқҳои пайваста, дар ҳавзаи адабӣ равшанфикроне буданд, ки ҳуди адиба ва офаридаҳои ӯро ташвиқу тарғиб менамуданд. Ин адибон бо Рашид Ҷаҳон дар Анҷумани нависандагони тараққипарвар бо фаъолияти эҷодӣ фарқ мекарданд. Метавон гуфт, ки онҳо ҳамдард ва ҳамфикри адиба буданд. Мақсади ягона ва асосие, ки ин анҷуман дар назди худ гузошта буд, ҷамъиятро ба тараққиёт, озодӣ ва пешравӣ расондан буд. Аъзоёни Анҷумани нависандагони тараққипарвар дар бораи Рашид Ҷаҳон ҳамчун як зани шуҷоъ ва озодандеш, инчунин ҳузури ӯ дар ин анҷуман, ки раднопазир буд, чунин ақида доштанд: “Бо сабабе ки Рашид Ҷаҳон рисолати баробархуқуқӣ ва тарғибнамоии “Анҷумани нависандагони тараққипарвар” - ро иҷро мекард, масъалаи нест кардани вай аз таърихи ҳаракат бояд ислоҳ карда шавад. Рашид Ҷаҳон ҳамчун намунаи барҷастаи нависандаи “Анҷумани нависандагони пешқадам” буд, ки ҳақиқатгӯиро таҷассум кардааст” [6, с.11].

Тавре дар боло зикр гардид, “Рашид Ҷаҳон аввалин зане дар адабиёти урду буд, ки дар эҷодиёташ қомилан ба давраи муосир муроҷиат намудааст ва шахсияти ҳудро тасдиқ кардааст. Муносибати Рашид Ҷаҳон ба таври равшан пешрафта буд ва ҳамлаҳои мустақиме, ки ӯ ба чомеаи муосир анҷом дод, часуруна буданд”. Адибони барҷастаи Ҳиндустон Сачида Зубайр ва Карло Коппола офаридаҳои адибаро ҳамчун як посух барои ҳалли масъалаҳои норавшан арзёбӣ намудаанд: “Навиштаҳои Ҷаҳонро метавон ҳамчун посух ба сохторҳои фарҳангии бартаридоштаи ӯ арзёбӣ кард” [5, с.166].

Рашид Ҷаҳон адабиётро воситаи тавоноии дигаргунсозӣ, ки метавонад ҷамъиятро дигаргун созад, меҳисобид. Дар таҳкими эътиқодҳои сиёсӣ ва зеҳнӣ наشري мақолаҳои ин нуқтаро ба авҷ расонд. Ҳамин тариқ, дар тамоми ҳикояҳои худ мушқилиҳои гуногунро, аз қабилӣ фақр, тафаккури хурофотпарастона ва диндорӣ маҷбури, ки аҳли ҷамъияти Ҳиндустонро ба ташвиш оварда буданд, тасвир намудааст.

Мавзӯҳои ҳикояҳои Рашид Ҷаҳон, шахсияти ӯ ҳамчун яке аз фаъолони арсаи адабӣ ба муборизаҳои ҳамаҷун одамони одӣ ва асли муносибат мекунад. Эҷодиёти Рашид Ҷаҳон намунаи озодандешӣ, истиклолият ва саркашӣ нисбат ба ҳама мамнуниятҳои иҷтимоие буданд, ки онҳоро адиба садди роҳи пешрафти чомеа медонист. Дар охири мақола Сачида Зубайр ва Карло Коппола ақидаҳои Ҷаҳонро чунин ҷамъбаст менамоянд: “Дар мақоми охирин, вай узви “Гурӯҳи Ангаре” буд ва аз ин рӯ, ӯро чун яке аз асосгузори чунбиши пешрафта, ки муҳимтарин равияи адабии адабиёти урду дар миёнаҳои асри XX ба ҳисоб мерафт, меҳисобиданд” [5, с.166].

Аз тарафи нависандагон Сачод Зоҳир ва Карлин Марк, ки Рашид Ҷаҳонро аз наздик мешинохтанд, дар мақолаи **“Таърихи ҳаракати адабиёти прогрессивӣ дар зерқитъаи Ҳинду-Пак” (A History of the Movement for Progressive Literature in the Indo-Pakistan)** чунин зикр шудааст, ки Рашид Ҷаҳон дар адабиёти урду ба ҳайси як адибаи навоар шинохта шудааст. Ӯ ҳама расму оинҳо ва эътиқодҳои кухнаро шикаста ба адабиёт шуури ташвиқи ҷамъиятиро пешкаш сохтааст: “Рашид Ҷаҳон равияи наvero дар адабиёти урду, ки яку яқбора суннатгароии кунда ва тоқатфарсои адабиётро ҳалалдор сохт ва инчунин ташвиқи шуури ҷамъиятиро, ки ҳадафи он сарнагун кардан ва вайрон кардани системаи мавҷудаи ҷамъиятист, пешниҳод сохт” [13, с.326].

Дар таърихи адабиёти урду ва дар хоити мардуми Ҳиндустон Рашид Ҷаҳон ҳамчун як зани шуҷоъ, озодандеш, тараққипарвар, ислохотчӣ, зани раҳмдил, ҳамдарди чомеа, табиби хуб ва ҳикоянависи бомаҳорат нақш бастааст. Тасвири симои Рашид Ҷаҳон чун як шахсияти барҷастаи арсаи адабӣ дар мақолаи **“Angare ва таъсиси Анҷумани адибони тараққипарвар” (Angare and the Founding of the Progressive Writers' Association)**, чунин дарҷ шудааст: “Ўро бисёр одамон бо сабабҳои зиёд дар хотир доранд: шахсияти ҷиддӣ, ҳамдардии ӯ ба инсоният, махсусан ба афроди камбизоат, қобилияти меҳнатдӯстии ӯ ҳамчун табиб ва созмондихандаи ҳаракати тараққипарвар, ҷолибият ва зебогии шахсии ӯ, инчунин ўро ҳамчун нависандаи ҳикояҳо ва песаҳои урду мешиносанд” [12, с.57].

Рашид Ҷаҳон дар замони худ, дар адабиёти урду ягона зани нависанда буд, ки муқобили кӯхнапарастӣ баромад карда дар зиндагии мардум ворид шудани дигаргуниҳои судмандро орзу мекард. Талошҳои ҷасурунаи Рашид Ҷаҳон барои беҳтар намудани зиндагии мардуми зерӣ асорату ҷаҳолат мондаи Ҳиндустон номи ин зани муборизро дар паҳлуи намоёнтарин адибони тараққипарвар гузоштааст.

Ҳамин тариқ, Рашид Ҷаҳон бо асарҳои замонавии худ, ки муҳимтарин масъалаҳои ҷамъиятии ҳиндустонро дар бар мегирифт, дар андак вақт ниҳоят машҳур шуд. Ба масъалаҳои доғу мубрами вақт даҳолат кардани адиба боиси он шудааст, ки ҳамаи муҳаққиқони ба осори ӯ рӯ оварда, назари худро баён кардаанд ва бештар ин чиз равшан мешавад, ки дарвоқеъ, Рашид Ҷаҳон дар замони худ яке аз ҷеҳраҳои намоёни адабиёти урду будааст, ки тавонистааст нуқсонҳои чомеаи худро ҷасуруна фош намояд.

Муқарриз: Раҷабов Ҳ. – доктори илмҳои филологӣ, профессор ДМТ

АДАБИЁТ

1. Глебов, Н. Литература урду / Н.Глебов, А.Сухачов. – Москва: Главная редакция восточной литературы, 1967. – 120 с.
2. Латипов, А. Инъикоси масоили иҷтимоӣ дар ҳикояҳои Меҳриниссо Парвиз / А.Латипов. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 180 с.
3. Раҷабов, Ҳ. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав (нашри якум). Матн / Ҳ. Раҷабов. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 496 с.
4. Раҷабов, Ҳ. Ришид Ҷаҳон – ҳикоянавис / Ҳ. Раҷабов. – Душанбе, 2005. (Маводи конференсияи илмӣ – назариявӣ).
5. Холов, Ҷ. Таърихи адабиёти урду (матн) / Ҷ. Холов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 322 с.
6. Abbasi, Sahira. Breaking Stereotypes: Life and Works of Begum Rashid Jahan, Ismat Chughtai and Begum Khurshid Mirza / Sahira Abbasi // Journal of Social Sciences & Humanities (1994-7046). - Spring 2020. - Vol. 28 Issue 1. - P.84.
7. Alvi, Dr. Khalid. Angare Ka Tarikhi Pusmanzar aur Tarraqi Pasand Tahrik, (Historical Perspective of Angare and The Progressive Writers' Movement) / Dr. Khalid, Alvi. - Kucha Pandit, Delhi: Educational Publishing House, 1995.
8. Attia Abid. Dr. Rasheed Jahan: Selected Short Stories & Plays / Abid, Attia. – Publisher: Yash Publications, 2010. - P.350.
9. Basundhara Chakraborty. What Does It Mean to Be a Woman? / Chakraborty, Basundhara // Reading Rashid Jahan's "Behind The Veil". Journal. - Volume 14, 2021. Department of English | Vidyasagar University. - P.95.
10. Carlo Coppola. Rashid Jahan: urdu literature's first 'angry young woman'. / Coppola, Carlo and Zubair, Sajida // Journal of South Asian Literature. - 1987. - Vol. 22. - No.1. - P.183.
11. Mehr Ali. The Women of the PWA: The Politics and Writings of Rashid Jahan and Qurratulain Hyder / Ali, Mehr. – Undergraduate Honors Theses. College of William and Mary Follow. - 2018. - P.11.
12. Mahmuduzzafar. Translated By Khalid Alvi., Chauhan Vibha S., Zahir, Sajjad, Ali, Ahmed, Rashid Jahan. Angarey: 9 Stories and a Play. on Amazon. Rupa Publications. (May 5, 2014). - P.152.
13. Rakshanda Jalil. The Furore over the Publication of Angarey / Jalil, Rakshanda. - Oxford Academic: February, 2014. - P.189.
14. Rakshanda Jalil. A Rebel and Her Cause: The Life and Work of Rashid Jahan / Jalil, Rakshanda. - Oxford University, 2015. - P.294.
15. Ranu Uniyal. Angaarewali: Woman "Behind the Veil" / Uniyal, Ranu, Jahan, Rashid // Published in JSL Journal of the School of Language, Literature and Cultural Studies. - New Delhi, 2015. - P.11.
16. Shabana, Mahmud. Angare and the Founding of the Progressive Writers' Association. Modern Asian Studies / Mahmud Shabana. - Great Britain: Published By Cambridge University Press, 1996. - Vol. 30. - No. 2 (May). - P. 467 (21 pages).
17. Shadab, Bano. Rashid Jahan's Writings: Resistance and Challenging Boundaries, Angaare and Onwards / Bano Shadab // Indian Journal of Gender Studies 19. – 2012. - № 1. - P.75.
18. Zaheer, Sajjad. The Light: A History of the Movement for Progressive Literature in the Indo-Pakistan. Subcontinent Hardcover –Amina Azfar (Translator) / Sajjad Zaheer. - Oxford University Press, 2006. - Sept. 3. - P. 326.

19. ارتضى كريم- "رشيد جهان" سايتيه اكاڊمى- دېلى - 2008 - س. - 120

АДАБИЁТИ ТАНҚИДИ БАХШИДА БА РАШИД ЧАХОН

Яке аз занҳои муборизу озодбаён дар адабиёти урду Рашид Чаҳон буд, ки дар арсаи адабӣ ҳамчун адибаи тараққипарвар шинохта мешуд. Рашид Чаҳон тавассути эҷодиёташ танқиди шадид нисбат ба камбудии ҷойдошта дар ҷомеаи Ҳиндустон, аз қабилҳои ҷаҳонбинии кӯҳна, бесаводӣ, сатҳи пасти зиндагӣ ва хурофотзадагиро раво дидааст. Рашид Чаҳон чун шахсият ва адиба зуд миёни аҳли илму адаб шинохта шуд, табиист, ки баёни андешаҳо низ бо мазмунҳои гуногун роҷеъ ба зиндагӣ ва ғайрияти адабии Рашид Чаҳон паёпай пайдо мешуданд. Ҳамин буд, ки баъди эҷод ва нашри якҷанд ҳикояҳои Рашид Чаҳон аз тарафи як қисми ашхоси ҷомеаи ҳамонвақтаи Ҳиндустон мавриди танқид қарор гирифт. Албатта, танқидгароён ва эътирозчиён аз ҳамон қишри ҷомеае буданд, ки ҳилофи пешрафт, навоарӣ, равшанфикрӣ ва тараққиёти ҷомеа буданд. Ҳикояҳои Рашид Чаҳон дар адабиёти урду, на танҳо аз ҷиҳати мавзӯҳо, балки аз ҷиҳати мазмуну муҳтавои таъсиррасон буданд. Ӯ дар замони худ, дар адабиёти урду ягона зани нависанда буд, ки муқобили кӯҳнапарастӣ баромад карда дар зиндагии мардум ворид шудани дигаргуниҳои судмандро орзу мекард. Талошҳои ҷасурунаи Рашид Чаҳон барои беҳтар намудани зиндагии мардуми зери асорату ҷаҳолат мондаи Ҳиндустон номи ин зани муборизро дар паҳлуи намоёнтарин адибони тараққипарвар гузоштааст.

Калидвожаҳо: Рашид Чаҳон, нависанда, танқид, хурофот, навоар, муосир, озодбаён, ҷомеа, дин, илму адаб, тараққипарвар, адабиёти урду.

КРИТИЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА, ПОСВЯЩЕННАЯ РАШИД ДЖАХАН

Рашид Джахан была одной из женщин-борцов, в литературе урду, которая была известна как прогрессивный писатель. В своих работах Рашид Джахан критиковала недостатки индийского общества, такие как старое мировоззрение, неграмотность, низкий уровень жизни и суеверия. Как личность и писатель Рашид Джахан быстро стала известна среди людей науки и литературы, естественно, оценки разного содержания жизни и литературной деятельности Рашид Джахан появлялись одна за другой. Вот почему, создав и опубликовав несколько своих рассказов, Рашид Джахан подверглась критике со стороны части индийского общества того времени. Конечно, критики и протестующие были из той же части общества, которая была против прогресса, инноваций, просвещения и развития общества. Рассказы Рашид Джахан оказали влияние на литературу на урду не только с точки зрения постановки новых тем, но и с точки зрения их содержания. В свое время она была единственной женщиной-писателем в литературе на урду, которая выступала против старомодного поклонения и желала благоприятных изменений в жизни людей. Смелые усилия Рашид Джахан по улучшению жизни пленных и невежественных людей Индии поставили имя этой женщины-борца рядом с самыми выдающимися писателями-разработчиками.

Ключевые слова: Рашид Джахан, писатель, критик, новатор, современник, свобода слова, общество, суеверие, религия, наука и литература, прогрессивный, литература урду.

CRITICAL LITERATURE DEDICATED TO RASHID JAHAN

Rasheed Jahan was one of the female wrestlers and fluent speakers in Urdu literature who was known as a progressive writer in the literary arena. In his writings, Rashid Jahan criticized the shortcomings of Indian society such as the old world view, illiteracy, low standard of living and superstition. As a personality and writer, Rashid Jahan quickly became known among the people of science and literature, naturally, opinions of different content about the life and literary work of Rashid Jahan appeared one after another. That is why, having created and published several of his stories, Rashid Jahan was criticized by part of the Indian society of that time. Of course, critics and protesters were from the same part of society that was against progress, innovation, enlightenment and the development of society. Rashid Jahan's stories have influenced Urdu literature not only in terms of themes but also in terms of their content. At one time, she was the only female writer in Urdu literature who opposed old-fashioned worship and wished for favorable changes in people's lives. Rashid Jahan's daring efforts to improve the lives of the captive and ignorant people of India have placed the name of this female fighter next to the most prominent development writers.

Key words: Rashid Jahan, writer, critic, innovator, contemporary, freedom of speech, society, superstition, religion, science and literature, progressive, urdu literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Асозода Зарина Сайфиддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи филологияи Ҳинд. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 915-90-59-19

Сведения об авторе: *Асозода Зарина Сайфиддин* – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры индийской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: (+992) 915-90-59-19

Information about the author: *Asozoda Zarina Sayfiddin* - Tajik National University, competitor of the Department of Hindi. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: abdurahmonzoda-m@mail.ru. Phone: (+992) 915-90-59-19

Бехронов Ч.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев

Ҳаким Абумуин Носири Хусрави Қабодиёнӣ донишманди бузург, шоири тавоно, нависандаи соҳибзавқ, ҷаҳонгарду ёддоштнигори садаи XI мебошад. Ӯ бо осори фалсафӣ, мазҳабӣ ва адабии худ дар таърихи адабиёт ва фарҳанги тоҷик ва форсизабонон мақоми хоссае дорад.

Носири Хусрав яке аз аввалин ҳакимони донишманд аст, ки низоми каломи фалсафӣ ва каломи исломиро дар заминаи ҳаёти фарҳангии форсӣ-тоҷикӣ ба вучуд овард. Бо назардошти хидмати бузурги ин нобиғаи Шарқ, созмони байналмилалӣ Юнеско бо дастгирии ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2003-ро соли ҷашни ҳазораи Носири Хусрав эълон намуда, дар сатҳи байналмилалӣ таҷлил гардид.

Шахсияти Носири Хусрав дар ҷодаи шоирӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик нотақрор боқӣ мемонад. Ӯ дар эҷоди қасида ба қасе аз шуаро монанд нест, шоири дигареро пайдо кардан душвор аст, ки шеърӣ ӯ дар мазмуну муҳтаво, бо равиши хосси сухан метавон бо ӯ қобили қиёси сарсарӣ бошад. Шеърӣ Носири Хусрав дар мазмун ва шакл инъикоси шахсияти ӯ дар соҳаи илм ва ҳунари шоирӣ аст. Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик, аз ҷумлаи файласуфон ва ҳакимон касеро намебинем, ки шеъре нагуфта ва ё қасидаеро ба ӯ нисбат надода бошад. Оиди шахсияти Носири Хусрав метавон гуфт, ки ӯ як олими динӣ, як озодмарди ҳаким ва файласуф мебошад. Бузургии Носири Хусрав сабаб шудааст, ки корномаи зиндагиаш ба ривоятҳо ва дар баъзе мавридҳо ба таассуб табдил ёфтааст.

Бо эҷоди як силсила ривоятҳои дурӯғин мақсад доштанд шарафу бузургии ин мутафаккири тавоноро паст зананд. Ин саргузашту ривоятҳои дурӯғин тасодуфӣ набуда, бе тардид меҳостанд, шахсияти мазҳаби-динӣ будани ӯро рад намоянд. Албатта, бархе аз шахсиятҳои алоҳида хусумате нисбати Носири Хусрав дошта, меҳостанд ӯро бадном созанд. Аз ҳамин лиҳоз шоирро «мулҳид», «бедин» ва билаохира «қофир» эълон намудаанд. Аз ҷумла, Абулмаолии Насрулло (ваф 1091), ки қариб ҳамасри шоир аст, дар китоби худ «Баён-ул-адён» Носири Хусравро «мулҳиди лаъин» гуфтааст [10, с.12]. Вале ҳамаи ин тухмату бухтон манзалату бузургии Ҳаким Носири Хусравро паст зада наметавонистанд ва ӯ ҳамчун офтоби тобон дар майдони адабиёт чилвагар аст.

Ҳаким Носири Хусрав аз зумраи он бузургон шуморида мешавад, ки ба Қуръони карим ва аҳодиси набавӣ имони комил ва муҳаббати беандоза дорад. Он чи Носири Хусравро бар дигар шоирон мумтоз месозад, покии имон ва сафои ақидаи ӯст. Шоир ишора мекунад, ки сарчашмаи олами сухан, ин сухани Худованд аст ва сухани Худованд монанди дурр дар дарё аст:

Дарёи суханҳо сухани хуби Худой аст.

Пургавҳари боқиммату пурлӯълӯи лоло [8, с.101].

Муҳаққиқони маъруфи таърихи адабиёти форсӣ, ки эҷодиёти Носири Хусравро мавриди омӯзиш ва пажӯҳиши амиқ қарор додаанд, ақоиди ботил ва ғаразomezӣ бархе аз таъкиранивисони гузаштарад намуда, олами руҳии дониш ва ҷаҳонбинии фалсафӣ ва динии ин мутафаккири бузургро аз дидгоҳи аҳқому шаръии исломӣ баррасӣ намуда, ӯро аз ҷумлаи уламои бузурги исломӣ доништаанд. Аз ҷумла, Саид Ҳасани Тақизода чунин андеша рондааст: «Носири Хусрав аз ибтидои ҷавонӣ дар таҳсили улуму фунун ва адабиёт ранҷи фаровон бурда, Қуръонро ҳифз дошт...» [7, с.12].

Ё ин ки донишманди Афғон Аҳмад Ҷовид чунин нигоштааст: «Носири Хусрав улуми нақлӣ ва улуми ақлӣ ҳар ду ро фаро гирифта, Қуръони каримро аз бар дошта буд» (10, с.24). Ва дар ҷойи дигар низ қайд мекунад: «Ин шоири ранҷида ва азияткашида, ки аз хусуси Қуръону аҳқому шаръӣ ва маъорифи исломӣ воқиф ва мусаллат буд, як ҳаракати фикрӣ ва ҷараёни ахлоқиро дар шеърӣ форсӣ ворид кард» [10, с.39].

Оид ба ҳаёт ва осори Носири Хусрав ҳанӯз аз асрҳои XI-XIII сарчашмаҳои илмӣ-таърихӣ маълумот медиҳанд. Аввалин сарчашмаи илмӣ, ки аз Носири Хусрав ёдрас

мешаванд, ин китобҳои «Баён-ул-адён»-и Абулмаоли Муҳаммад ал Ҳусайн ва «Низом-ул-тавоҳх»-и Қозии Байзовӣ мебошад. Баъдтар Давлатшоҳи Самарқандӣ дар тазкираи маъруфи худ, «Тазкират-уш-шуаро», ки дар асри XV таълиф ёфтааст, дар мавриди назари Носири Ҳусрав чунин ёдрас шудааст: «Асли ӯ аз Исфохон аст ва дар боби ӯ сухани бисёр гуфтаанд, баъзе ӯро муваҳхид ва ориф гуфтанд ва баъзе бар ӯ таън мезаданд, ки табиӣ ва даҳрӣ буда ва мазҳаби таносух доштааст...» [1, с.234].

Дар ин тазкира инчунин қайд шудааст, ки Носири Ҳусрав ба Шайх Абулҳасани Харақонӣ мулоқӣ шудааст, вале агар мо соли вафоти Абулҳасани Харақониро, ки 425 ҳиҷрӣ мебошад, ба назар гирем, дар ин замон Носири Ҳусрав 13 сол доштааст ва ҳанӯз ба таҳсили илм машғул будааст, на ҳамачун шахси маъруф, ки дар ин мулоқот ашъори шоирро Харақонӣ бар ӯ хондааст, зеро аз ҳуди гуфтаи Носири Ҳусрав аён мегардад, ки ӯ пас аз сафар ва иқомат дар Юмгон ашъорашро сурудааст.

Тазкираи маъруфи дигар, ки аз Носири Ҳусрав маълумот медиҳад, ин «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ мебошад. Дар равзаи ҳафтуми ин тазкира дар боби Носири Ҳусрав омадааст, ки «Носири Ҳусрави алайҳираҳма дар саноати шеър моҳир буд ва дар фунуни ҳикмат комил, аммо ба сӯйи эътиқод ва зандақа ва илҳод муттаҳам шуда ва ӯро сафарномаест, ки дар аксари маъмура сафар карда, дар он ҷо ба назм овард ва ин абёт аз ашъори ӯст»:

Ҳама ҷаври ман аз булғориён аст,
Ки то донам ҳаме бояд кашидан.
Гунаҳ булғориёно низ ҳам нест,
Бигӯям гар ту битвонӣ шунидан... [2, с.123].

Ҷунони аз ин сатрҳо бармеояд, дар ин тазкира мулоҳизаи ҷаълӣ дида мешавад. Аввалан ин ки Ҷомӣ сафарномаи манзумро ба ӯ нисбат медиҳад, ки дар ҳеҷ сарчашмае аз он ёд нашудааст ва ҳуди шоир низ аз он ёд намекунад. Нуктаи дувуми қобили таваҷҷуҳи ин тазкира он аст, ки вожаи «муттаҳам» ҳаргиз маънии зандақа ва мулҳид будани Носири Ҳусравро нахоҳад дод. Ва ниҳоят, нуктаи савуми назари Ҷомӣ ба шеъри ишоракардаи шоир буда, аз назари баъзе муҳаққиқони осори Носири Ҳусрав ин абёт ва умуман ин қасидае, ки дар баъзе нусхаҳои девони шоир ҷой дорад, моли Носири Ҳусрав ҳисоб карда намешавад. Аз ҷумла, Эдвард Браун дар таърихи адабиёти Эрон (аз Рӯдакӣ то Саъдӣ) ин қасидаро овардааст:

Худоё рост гӯям фитна аз туст,
Вале аз тарс натвонам ҷағидан.
Агар реге ба кафши худ надорӣ,
Чаро боист шайтон офаридан.
Лабу дандони туркони хаторо,
Бад ин ҳубӣ набоист офаридан [3, с.342].

Ин қасида дар баъзе нусхаҳои девони шоир ҷой дорад, аммо мувофиқи таҳқиқи ашъори шоир аз ҷониби муҳаққиқон ин қасида моли Носири Ҳусрав набуда, ба ӯ нисбат дода шудааст, зеро мазмун ва муҳтавои қасида ҷавобгӯи ашъори боқимондаи қасоиди шоир нест. Баъзе масъалаҳое, ки дар ин қасида баён гардидаанд, муҳолифи ақидаҳои шоир мебошанд. Дар девони ашъори шоир ҷои Техрон (1307) қасидаи бисёр баланде ба ин вазну қофия омадааст, ки ағлаби ин абётро дар баъзе ҷойҳо метавон ёфт, лекин сустии баъзе алфоз ва такрори поре аз қофияҳо нишон медиҳад, ки қулли қасида аз Носири Ҳусрав нест [7, с.234].

Ҳамасри Абдурраҳмони Ҷомӣ Амир Давлатшоҳи Самарқандӣ низ дар тазкираи машхураш «Тазкират-уш-шуаро» дар бораи Носири Ҳусрав назарсанҷӣ намуда, аз ҷумла, ибраз медорад: «Асли ӯ аз Исфохон аст ва дар боби ӯ сухани бисёр гуфтаанд, баъзе ӯро муваҳхид ва ориф гуфтанд ва баъзе бар ӯ таън мезаданд, ки табиӣ ва даҳрӣ буда ва мазҳаби таносух доштааст...» [1, с.234].

Ҳудуди як аср баъд шоири маъруфи асри XVI Заҳри Кошӣ дар тазкирааш «Хулосат-ул-ашъор ва зубдат-ул-афкор» дар бораи Носири Ҳусрав рисолаеро аз забони арабӣ ба забони форсии тоҷикӣ бо номи «Рисолат-ун-надома фи зол-ул-қиёма» тарҷума кардааст ва дар он қайд мекунад: «Носири Ҳусрав ба сурати фирорие, ки қурбони инқилоботи дарбори фотимӣ шуда буд, Мисро тарк гуфт. Ӯ ва бародараш Абусаид ба

Бағдод дар назди халифаи Қоим паноҳ чуст». Дар қасидаи мазкур аз Носири Хусрав бисёртар ёд шудааст, аммо мо танҳо порчае аз онро овардем. Бартарияти ин тазкира дар он аст, ки дар он солҳои сукувати шоирро дар Юмгон каме ба ҳақиқат наздик овардааст, яъне 25 соли ҳаёти Носири Хусрав дар Юмгон гузаштааст.

Дар тазкираи таълифкардаи Мир Алишери Навоӣ «Маҷолис-ун-нафоис», ки соли 1491 таълиф гардидааст, дар мавриди Носири Хусрав омадааст, ки: «Носири Хусрав дар мазҳаби рафз ғулуви тамои дошта ва он мазҳаби ботилро ҳақ пиндошт ва фирқаи ботил сухани ӯро ҳуҷҷати дин мехонданд. Китоби «Рӯшноинома» аз ашъори ӯст ва чунонки дар шеър моҳир буда, дар ҳикмат низ чунин буд, ки ба илҳод ва зандақа машҳур аст ва мусофирати аксари олам карда, рисолаи Сафарнома таълифи ӯст ва қариб сад сол зистааст» [1, с.31].

Қариб бештари тазкираҳо нисбати Носири Хусрав як ақида дошта, ба ӯ назари ғаразomez доранд. Чунонки аз тазкираи мазкур бароямон равшан гардид, «Носири Хусрав дар мазҳаби рафз ғулуви тамои дошта...», қобили қабул нест, зеро барои шоир тамои мазҳабҳо баробар буда, ӯ танҳо инсонҳоеро, ки ба зохир мазҳаб доштанд ва танҳо барои худнамоӣ дину мазҳабро пешаи худ сохтаанд, вале ба ҳақиқат аз он фарсахҳо дур буданд, мавриди танқид қарор додааст.

Ба накуҳӣ чухуду тарсоро,
Ту чӣ дорӣ бар ин ду тан тафзил?
Чун надонӣ, ки фазли Фурқон чист,
Пас чи Фурқон турову чӣ Инчил? [8, с.506].

Носири Хусрав ҳарчанд хонадони пайғамбарро пайваста мадҳ мекард, вале дар мавриди дигар мазоҳиб ва аз ҷумла, аз ҳулафои Ислом Умар, Абубакр ва дигар ёрони пайғамбар низ ба некӣ ёд кардааст. Чи навъе ки мебинем:

Инҳо ки дам заданд ба ҳубби Алӣ ҳама,
Ғарз он ки дӯстанд, ҷаро ҳасми Умаранд.
В-инҳо ки ҳасташон ба Абубакр дӯстӣ,
Ғарз дӯстанд ҷунки ҳама ҳасми Ҳайдаранд.
В-ин сунниён, ки сираташон бугзи Ҳайдар аст,
Ҳаққо ки душманони Абубакру Умаранд [8, с.235].

Тазкираи «Ҳафт иқлим», ки аз ҷониби Амин Аҳмади Розӣ соли 1624 навишта шудааст, аз таърих ва аҳволи ҳазору панҷсад тан аз шоирону адибон ва орифони форсии тоҷикӣ маълумот медиҳад. Дар ин китоб дар хусуси Носири Хусрав омадааст: «Ҳаким Носири Хусрав аз донишмандони замони буда, ва дар мавриди вай мардум суханони бисёр гуфтаанд. Баъзе ориф ва муваҳҳидаш мешуморанд ва бархе бар ӯ таън мезананд, ки мазҳаби таносух дошта, ва чун дар вақти таҳрири рисола аз вай ба назар омад, ки аҳволи худро ба итмом зикр карда, ҳар ойина бад-он иктифо карда, хатти таҳфиф бар боқии ақвол кашидаанд...» [1, с.33].

Дар ин тазкира зиндагиномаи ҷаълии шоир, ки дар маъхазҳои ҷаълӣ низ ҷой дорад, зикр шудааст. Дар ин маврид метавон чанд иштибоҳоти ин тазкираро қайд намуд. Нахуст он аст, ки ин тазкиранавис Носири Хусравро аз авлоди ҳазрати Алӣ медонад, ки ин дурӯғи маҳз аст. Дар ҳоле ки Носири Хусрав худро қубодиёнии балхӣ медонад, чунонки ёд мекунад:

Пайваста шудам насаб ба Юмгон,
К-аз насли қубодиён гусистам [8, с.234].

Баъдан ин ки дар тазкира омадааст, ки шоир «дар татаббуъи туруқи мухталифа ва фарогири улум сарзаминҳои зиёдеро чун Юнон ва Бобул сипарӣ кардааст», ки ба ҳуди ишораҳои шоир мувофиқат намекунад. Зеро Носири Хусрав ҳам дар Сафарнома ва ҳам дар девони ашъори хеш аз ҷойҳо ва сарзаминҳое, ки дар он саёҳат кардааст, овардааст ва ҳатто номҳои масоҷиду ҳаммом ва дарёҳоро ном бурда, вале аз Юнону Бобул зикр накардааст. Танҳо дар мавридҳои дигар номҳои Юнонро овардааст, ки ин далели рафтани ӯро ба ин сарзамин мӯйаян намекунад. Чунонки:

Имрӯз ба кор дар нақӯ бингар,
Бишнава, ки чи гуфт марди Юнонӣ [8, с.456].

Ё ки:

Араб бар раҳи шеър дорад саворӣ,
Пизишкӣ гузиданд мардони юнонӣ [8, с.413].

Ки ин ишораҳо танҳо ба файласуфони юнонӣ аст, на макону манозил, ки дар тазкира омадааст.

Ва ниҳоят шигифтовар он аст, ки «Носири Хусрав дар шаби торик аз Миср фирор намуда, ба Бағдод меравад, яъне Носири исмоилии фотимӣ аз дарбори халифаи фотимӣ фирор карда, ба дарбори халифаи аббосӣ паноҳ мебарад. Он халифаи фотимӣ, ки шоир ўро дар девони ашъораш шубон ва дигаронро аз гўспандони ў медонад, вале халифаҳои аббосиро дев меҳонад» [1, с.41]. Пас қобили таваҷҷуҳ аст, ки чӣ гуна ў аз он шубони мисрӣ гурехта, ба деви бағдодӣ паноҳ мебарад, ки ҳаргиз ба ҳақиқат рост намеояд.

Аз ҳамаи он сарчашмаҳое, ки дар бораи Носири Хусрав маълумоти бештаре додааст, ин тазкираи «Оташкада»-и Лутфалибеки Озар мебошад. Ин асар соли 1174 таълиф ёфта, дар ин тазкира низ муаллиф Носири Хусравро аз авлоди Алӣ ибни Мусо қаламдод кардааст. Инчунин дар ин рисола ишораҳои ривоятӣ ниҳоят зиёд ба назар мерасанд. Аз ҷумла, ишора шудааст, ки Носири Хусрав дар сӣ шабонарӯз як бор таом меҳўрдааст. Ё ки гўё дар баъзе мушқилот Миррихро фуруд меовард ва ғайраву ғайра, ки асоси воқеӣ надошта, бештар ба ривоят ва хурофотпарастӣ майл намудаанд, дар ин тазкира ҷой доранд. Чунин маълумотҳо на танҳо шахсияти воқеӣ будани ўро инкор менамоянд, балки барои ояндагон Носири Хусравро як шахси афсонавӣ муаррифӣ месозанд.

Инчунин тазкираи дигаре, ки дар баробари дигар шахсиятҳои таърихӣ ва шоирону бузургони аҳли адаб маълумот медиҳад ва аз ҷумла, аз Носири Хусрав низ ёдоварӣ мекунад, ин тазкираи «Сафина-уш-шуаро» мебошад. Тазкираи мазкур дар асоси тазкираҳои «Тазкира-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Нафаҳот-ул-унс»-и Ҷомӣ, тазкираи Мир Алишери Навоӣ ва тазкираи Соммирози Сафавӣ навишта шудааст.

Дар ин асар низ иштибоҳоти фаровон ба назар мерасад. Тафовути тазкираи мазкур аз дигар сарчашмаҳо аз он иборат аст, ки дар ин асар маълумот дар бораи Носири Хусрав аз рӯйи қасидаи ҳуди ў баён шудааст, вале агар онро бо девони шоир муқоиса намоем, асли ин қасида дар девони ашъор аз 46 байт иборат буда, соҳиби тазкира танҳо шонздаҳ байти онро овардааст. Инчунин агар ин байтҳои қасидаро бо асли қасидаи девони шоир муқоиса намоем, маънии абёти қасидаи ин тазкира аз он фарқ дошта, иштибоҳоти хурофотӣ ба назар мерасанд. Аз ҷумла дар қасидаи овардашудаи соҳиби тазкира омадааст, ки асли Носири Хусрав аз Исфакон аст ва гоҳе бо уламои Гелон даст ба гиребон мешавад. Инчунин бо Шайх Абулҳасани Харақонӣ шиносӣ пайдо карда, мурид ва шогирди ў мешавад. Ва дигар маълумотҳое, ки дар ин асар оид ба Носири Хусрав дода шудааст, асоси воқеӣ надоранд.

Дар маҷмӯъ, зиёда аз 32 тазкира дар бораи Носири Хусрав маълумот додаанд. Вале бештари ин тазкираҳо нисбати шоир маълумоти манфӣ медиҳанд. Ва ўро на ҳамчун ҳакиму донишманд ва намояндаи барҷастаи адабиёт муаррифӣ менамоянд, балки як шахси мутаассиби диндор ва аз ин ҳам пастар нисбати ў изҳори ақида намудаанд, ки ин, пеш аз ҳама, таассуби мазҳабӣ буда, сабаби асосии он намояндаи исмоилӣ будани шоирро инъикос менамояд.

Вале боиси тазаккур аст, ки на ҳамаи тазкиранависон чунин ақида доштаанд. Баъзе муаллифони ин тазкираҳо кўшиш намудаанд, ки дар асоси ашъори шоир зиндагиномаи ўро матраҳ созанд. Аз ҷумла, Бадеуззамон Фурўзонфар дар асараш «Сухан ва суҳанварон» дар мавриди Ҳаким Носири Хусрав нигоштааст, ки: «Носири Хусрав устоде қавитабъ ва нодирулуслуб аст. Шеъраш амиқ ва пурмаънӣ ва тариқаи баёнаш дар ниҳоят дараҷа матонат ва ҷазолат аст» [1, с.133].

Чунонки бароямон равшан гардид, ҳарчанд муҳаққикон ва дўстдорони шеъри Носири Хусрав бо ашъори ў ошноии бештар пайдо намоянд, ба он андоза волоияти шеъри ўро дарк менамоянд ва тафовут доштани ашъори шоирро аз дигар шоирон иброз медоранд. Ин бесабаб нест, зеро муаллифи асари мазкур инчунин қайд мекунад, ки: «Устодии Носири Хусрав дар қасида ва баъдан маснавӣ буда, ҳадафи қасоидаш баҳс ва истидлол дар масоили динӣ аст ва даъват ба имону имондорӣ дорад. Шоир таваҷҷуҳ ба дину имон дошта, тамоми гуфторҳои ў дар партави имон, эътиқод ва мазҳаб аст [1, с.167].

Чунин акидаи саҳеҳ ҳамчунин дар тазкираи дигаре бо номи «Зиндагиномаи шоирони эронӣ» иброз шудааст, ки Носири Хусрав бетардид яке аз шоирони бисёр тавоно ва суҳановари форсӣ аст. Вай таъби неруманд ва суҳани устувор дошта, услуб ва баёнаш танҳо хосси худ мебошад [8, с.177].

Андешаҳои мусбӣ нисбати шоир гувоҳӣ аз он аст, ки муаллифони ин тазкираҳо андешаҳои тазкиранависони пешинро ба инобат нагирифта, балки аз рӯи ашъори шоир ба ӯ баҳогузорӣ кардаанд. Чунки беҳтарин ва бузургтарин маълумотро танҳо аз ашъори шоир дастрас кардан метавон, ки вай аз забони худӣ ӯ садо медиҳад, вале ин сарчашмаҳое, ки баён карда шуданд ва дастраси мо гардидаанд, на ҳамаи онҳо маълумоти дақиқ ва илмӣ доранд. Бе сабаб нест, ки донишманд ва адабиётшиноси бузурги тоҷик Лутфулло Бузургзода яке аз аввалинҳо шуда, ҷанбаи сохтагӣ ва афсонаомези ин ҳикоятҳоро, ки ба номи зиндагиномаи Носири Хусрав падида омадаанд, ишора карда, менависад, ки: “барои марди самимӣ ва пуршӯре мисли Носири Хусрав, ки содиқона ва далерона бо пастиву фурӯмогии руҳонӣ ва аблаҳиву муздурии давлатӣ меҷангида кайфаре бадтар аз ин гуна нисбатҳо наметавон андешид” (13, с.24).

Ҳамин тариқ, Ҳаким Носири Хусрав донандаи беҳамтои шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ буда, яке аз шоироне дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ маҳсуб мешавад, ки масъалаҳои фалсафа, дин ва мазҳабро дар қолаби шеър ворид сохт ва тавассути он андешаҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ва илмиро баён мекард. Ӯ бо вучуди носолимии ҷомеа ва нобасомонии рӯзгор, тавонист дар адабиёти форсии тоҷикӣ саҳми босазоеро гузорад ва ақидаю афкори худро озодона баён намояд.

Маълум аст, ки бо маълумоти нодурусти баъзе тазкираҳо ҳаргиз манзалат ва мақоми Носири Хусрав дар майдони илм коҳиш наёфта, балки бо ашъори беназираш дар қатори бузургони адаби форсии тоҷикӣ ҳамчунин боқӣ мемонад.

Муқаррир: *Абдулнзаров А.* – доктори илмҳои филологӣ, ДДХ ба номи М.Назаршоев

АДАБИЁТ

1. Абдулғании Барзинмехр. Носири Хусрав дар лобалои тазкираҳо / Барзинмехр, Абдулғанӣ. - Покистон: Пешовар, 2005.
2. Абдуррахмони Ҷомӣ. Бахористон / Ҷомӣ, Абдуррахмон. Бо кӯшиши А. Афсаҳзод. - Душанбе, 1966.
3. Браун, Эдуард. Тарихи адабиёти Эрон, (Аз Фирдавсӣ то Саъдӣ) / Эдуард Браун. - Интишороти марворид, 1341. – Ҷ.1.
4. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / Самарқандӣ, Давлатшоҳ. - Техрон, 1338.
5. Забехуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёти Эрон / Сафо, Забехуллоҳ. - Техрон, 1384. – Ҷ.1.
6. Лутфулло Бузургзода. Носири Хусрав-ҷӯяндаи ҳақ ва адолат (Силсилаи классикҳои адабиёти тоҷик) / Бузургзода, Лутфулло. - Сталинобод, 1949.
7. Носири Хусрав. Девони ашъор / Хусрав, Носир. Бо кӯшиши Саид Насруллои Тақво. - Техрон: Донишгоҳи Фирдавсӣ, 1372. - 539 с.
8. Носири Хусрав. Девони ашъор. Дар ду ҷилд / Хусрав, Носир. Бо кӯшиши Амрияздони Алимардон ва Нурмуҳаммади Амирошӯй. - Душанбе: Адиб, 2009. - 1400 с.
9. Рашидуддин Фазлуллоҳ. Ҷомеъ-ут-таворих / Фазлуллоҳ, Рашидуддин. Бо тасҳеҳи Муҳаммади Равшан ва Мустафо Мӯсо. - Техрон: Авранг, 1374. - Ҷ.1. - Нашр Албурз. - 782 с.
10. Семенов, А.А. Критика и Библиография / А.А. Семенов // Иран 1. - Ленинград: Издательство академии наук СССР, 1927. - 18 с.
11. Семенов, А.А. Шугнанско-исмаилитская редакция «Книга Света» Насира Хосрова / А.А. Семенов // Записки коллеги востоковедов. - Том 5. - Ленинград: издательство академии наук СССР, 1930. - 23 с.
12. Ҷовид, Аҳмад. «Носири Хусрави Балхӣ, зиндагинома ва осор» / Аҳмад Ҷовид // Юмгон. - Дехлӣ, 2000.
13. Шарифов, Х. Розӣ ҷаҳон / Х.Шарифов. - Душанбе: ЭР граф, 2004. - 352 с.
14. Шарифов, Х. Ҳақими суҳанвар / Х.Шарифов. - Душанбе: Дониш, 2003. - 232 с.
15. Шарифов, Х. Шоир ва шеър / Х.Шарифов. - Душанбе: Адиб, 1998. - 230 с.
16. Шафак, Р. Таърихи адабиёти Эрон / Р.Шафак. - Интишороти Донишгоҳи Пахлавӣ, 1352. - 670 с.
17. Шаҳидӣ, Сайид Ҷаъфар. Афкор ва ақоиди Насира Хусрав / Сайид Ҷаъфари Шаҳидӣ. - Донишгоҳи Техрон, 1340. - 400 с.
18. Шикебо, П. Шеърӣ форсӣ аз оғоз то имрӯз / П.Шикебо. - Техрон: Интишороти донишгоҳи Техрон, 1418. - 465 с.
19. Шиор, Ҷ. Гузидаи ашъори Насира Хусрав / Ҷ.Шиор. - Техрон: Интишороти донишгоҳи Техрон, 1370. - 229 с.

МАЪЛУМОТИ САРЧАШМАҲО МАРБУТ БА НОСИРИ ХУСРАВ

Дар мақолаи мазкур оиди маълумоти сарчашмаҳо дар мавриди Носири Хусрав суҳан рафта, муаллиф аз сарчашмаҳои зиёде истифода намуда, онҳоро таҳлил ва баррасӣ менамояд. Маълум аст, ки дар бештари сарчашмаҳо маълумоти тақрибӣ оварда шудааст. Бархе аз тазкираҳои баъдан таълифёфта аз

тазкираҳои пешин истифода намудаанд ва дар баробари он аз худ низ иловаҳо ворид кардаанд. Инчунин маълумотхое, ки дар тазкираҳо вуҷуд доранд, хеле кам ба зиндагии воқеии Носири Хусрав наздикӣ доранд, бештари ин маълумотҳо ҷаъли ва ҷанбаи нақлӣ ривоятӣ доранд. Ҳамаи ин маълумотҳо таҳлили илмӣ ёфта, натиҷаи дақиқ ва илмӣ бароварда шудааст. Аз рӯи дақиқияти маълумот дар бораи Носири Хусрав ин сарчашмаҳои метавон ба ду қисмат ҷудо намуд: як қисмати ин тазкираҳо хусусияти ҷаълӣ ва фолклорӣ доранд ва қисмати дигари онҳо хусусияти иғвогарона доранд. Зеро дар онҳо маълумоти дақиқ ва илмӣ нисбати Носири Хусрав кам ба назар мерасад. Бо вуҷуди ин, муаллиф бо муқоисаи ин маълумотҳо ҳулосаи мушаххасро нисбати ҳаёт ва осори шоир баррасӣ намудааст. Бояд таъakkур дод, ки бо илова ба ин маълумотҳо ахбори ҳақиқӣ дар «Девони Носири Хусрав» метавонад дақиқият ва ҳақиқати ҳаёт ва рӯзгори шоирро ба риштаи тасвир кашад.

Калидвожаҳо: Носири Хусрав, тазкира, сарчашмаҳо, Баён-ул- адён, оташкада, девони ашъор.

ИНФОРМАЦИЯ ОБ ИСТОЧНИКАХ, СВЯЗАННЫХ С НАСИРОМ ХОСРОВИ

В данной статье рассматриваются источники информации о Насире Хосрове, которые автор проанализировал. Понятно, что в большинстве источников много повторяющейся информации, а большинство трактатов, составленных позже, авторы использовали предыдущие тексты трактатов и добавляли к ним что-то свое. Также информация, содержащаяся в трактатах, редко бывает близка к реальной жизни Насира Хосрова, большая часть этой информации является вымышленной и имеет повествовательный характер. Все эти данные были научно проанализированы и представлена точная научная информация. По достоверности сведений о Насире Хосрове эти источники можно разделить на две части: одна часть этих трактатов носит вымышленно-фольклорный характер, а другая часть провокационный характер. Потому что точной научной информации о Насире Хосрове мало. Несмотря на это, автор, сопоставив эти данные, сделал определенный вывод о жизни и творчестве поэта. Следует отметить, что помимо этих данных, собственные сведения поэта в сборнике его стихов могут отображать точную и правдивую информацию о жизни Насира Хосрова.

Ключевые слова: Насир Хосров, трактат, источники, Байон-ул-адьян, храм огнепоклонников, сборник стихов.

SOURCE INFORMATION RELATED TO NASIR KHUSRAW

This article describes the sources of information about Nasir Khusraw, which the author analyzed and reviewed. It is clear that in most sources there is a lot of repetitive information, and most of the treatises compiled later used the previous texts of the treatises and added their own additions to them. Also, the information contained in the treatises is rarely close to the real life of Nasir Khusraw, most of this information is fictitious and has a narrative character. All of this data has been scientifically analyzed and accurate and scientific information is presented. According to the reliability of information about Nasir Khusraw, these sources can be divided into two parts. One part of these treatises is fictional-folklore in nature, and the other part is provocative. Because there is little accurate and scientific information about Nasir Khusraw. Despite this, the author, having compared these data, made a certain conclusion about the life and work of the poet. It should be noted that in addition to these data, the poet's own information in the collection of his poems may reflect the accuracy and truthfulness of information about his life.

Key words: Nasir Khusraw, treatise, sources, Bayon-ul-adyan, temple of fire-worshippers, collection of poems.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бехронов Ҷумъа* - Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, номзоди илмҳои филологӣ, декани факултети педагогӣ. **Суроға:** 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хоруғ, кӯч. Ленин, 28. E-mail: behronov75@mail.ru. Тел.: (+992) 935-97-27-74

Сведения об авторе: *Бехронов Джумъа* - Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева, кандидат филологических наук, декан педагогического факультета. **Адрес:** 736000, Республика Таджикистан, г. Хорог, ул.Ленина, 28. E-mail: behronov75@mail.ru. Тел.: (+992) 935-97-27-74

Information about the author: *Behronov Jum'a* - Khorog State University named after M. Nazarshoev, candidate of philological sciences, Dean of the Faculty of Education. **Address:** 736000, Republic of Tajikistan, Khorog, Lenin Str., 28. E-mail: behronov75@mail.ru. Phone: (+992) 935-97-27-74

Норова Г.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Аввалин шеъре, ки А.Деҳотӣ ба воситаи он ба назми бачагона дохил шуда буд, ин суруди “Ҷавоб ба оташдихандагони ҷанг” (1931) мебошад. Суруд бори аввал дар маҷмуаи “Ливои зафар” ба таъби мерасад. Ҳангоми муқоисаи шеъри аввалини шоир барои бачагон бо намунаҳои ашъори баъдинаи ӯ маълум мешавад, ки А.Деҳотӣ аз ҷиҳати маҳорат, ҷаҳоншиносӣ, дарки ҳаёт ва табиату хусусияти синну сол, психологияву характери кӯдакон, чи аз ҷиҳати интиҳоби мавзӯ ва тарзу ҳаллу тасвири анвои манзуму мансур хеле таҷриба андӯхтааст. Мо ин вижагӣҳоро дар мисоли шеърҳои “Барраҷаи ман”, “Эй булбулакони боғи дониш”, “Табрики солинавӣ”, “Модари меҳрубони ман”, “Шогирди Ленин мешавем”, “Трактор омад” ва ғайра барин суруду таронаҳои ӯ, ки ҳақиқатан классиконаанд, равшан мушоҳида мекунем.

Аввалин суруди декламатсионии шоир “Ҷавоб ба оташдихандагони ҷанг” (1931), ки дар шакл ва услуби барои назми бачагона нав эҷод шудааст, аз ояндаи умедбахши А.Деҳотӣ - адиби бачагон хабар меод. Дуруст аст, ки суруди бачагона чи аз ҷиҳати мазмун ва чи аз ҷиҳати вазн хеле мураккаб аст, бо вучуди ин, ҳам дар шакл ва мазмуни шеърҳои бачагона тозагӯии А.Деҳотӣ ба назар мерасад. Суруди “Ҷавоб ба оташдихандагони ҷанг” аз ҷиҳати сохт ва устухонбандӣ аз шаш банд иборат аст ва ҳар банд мантиқан яке дигарро пурра мегардонад. Мундариҷа ва ғояи баланди шеър иборат аз ифодаи ҳисси нафрат ба ҷангҷӯён ва оташдихандагони ҷанг аст (шоир ба сари ҳокимият омадани фашизм дар Германия ва Испанияро дар назар дорад - Н.Г.).

“Агар шеърҳои бачагоноро,-менависад С.Саидов, аз нуқтаи назари вазн дида бароем, дар назми хурдтаракон асосан вазни ҳичой-силлабӣ ҳукмфармост. Ин ақида умуман дуруст аст, вале ҳукми қатъӣ нест, чунки дар назми хаттию фолклории бачагона суруду таронаҳое, ки дар вазнҳои мухталифи арӯзи классикӣ гуфта шуда бошанд, низ кам нестанд. Дар назми хаттии бачагона низ суруду таронаҳое дучор меоянд, ки бандҳои он ба ин ё он бахрҳои вазни арӯз тобеанд. Масалан сурудҳои фолклории “Об омад”, “Ҷанг омаду ҷанг омад” дар вазни ҳазачи мураббаи аҳраб, яъне рукни _ _ У (мафъӯлу) аҳраби баҳри ҳазач ва рукни У _ _ _ (мафойлун) солими баҳри ҳазач эҷод шудааст, ки тақтеаш чунин аст:

Об омаду об омад, _ _ У / У _ _ _
 Ду мурғи ало омад. _ _ У / У _ _ _
 Яктеша қафас кардем, _ _ У / У _ _ _
 Яктеша нафас кардем. _ _ У / У _ _ _ [14, с.39-40].

Чун сухан дар бораи вазни суруду тарона ва шеърҳои бачагонаи А.Деҳотӣ меравад, зарур меод, ки аввал дар бораи вазни суруду таронаҳои ба доираи ҳониши бачагон дохилшудаи А.Лоҳутӣ мисли: “Духтари инқилоб”, “Алла”, “Ба Ватани Советӣ”, “Дасти оҳангар” ва “Насли қаҳрамон”..., ки дар вазнҳои мухталифи арӯз эҷод шудаанд, ишора намоем. Масалан, таронаи “Таронаи инқилоб” дар вазни рамали мураббаи маҳзуф (фоилотун, фоилун – (_ У _ _ / _ У _) буда, суруди “Алла”, “Тарона”, “Баҳори кӯҳистон” низ дар интиҳоби вазн ҷустуҷӯҳои тозаи эҷодӣ доранд ва бехтарин сурудҳои бачагонаи А.Лоҳутӣ ба шумор мераванд. “Ин хусусиятро, дуруст таъкид мекунад С.Саидов, - мо дар ашъори бачагонаи Убайд Раҷаб, Ғаффор Мирзо, Наримон Бақозода, Гулҷеҳра, Ҷӯра Ҳошимӣ барин адибони назми бачагонаи охири асри XX низ дучор меоем” [14, с.40].

Маҳсусан дар ин бобат ҳиссаи А.Деҳотӣ пас аз А.Лоҳутӣ хеле назаррас буда, ӯ аввалин суруди бачагонааш – “Ҷавоб ба оташдихандагони ҷанг” (1931)- ро дар вазни арӯз эҷод намудааст. А.Деҳотӣ дар ин суруд чанд вазиро ба ҳам омезиш дода, дар шакли арӯзи озод овардааст. Вазни ин суруд дар омезиш бо баҳри ҳазачу рамал оварда шудааст, ки аз ҷиҳати шакл ва вазн дар назми солҳои сиёми тоҷик ҳодисаи нав набошад ҳам, дар назми бачагонаи он пас аз А.Лоҳутӣ кӯшиши тоза буд. Масалан, банди аввали тарона ба таври зайл тақтеъ мешавад:

Ҳар лаҳзаву ҳар соат	__ Y / Y ____
Душман шуда бетоқат	__ Y / Y ____
Дар талвосаи мурдан,	__ Y / Y ____
Дар фурсати чон кандан,	__ Y / Y ____
Бесабр шудааст ҳамчун:	__ Y / Y ____
Саги девона,	Y / Y __ Y
Гурги гурусна,	__ Y / Y __
Маст аст ва ё мачнун?..	__ Y / Y ____
Бефоида дар ҳар сӯ	__ Y / Y ____
Андар паи нафсаш ӯ:	__ Y / Y ____
Меравад,	__ Y _
Медавад,	__ Y _
Мепӯяд,	__ _
Мечӯяд:	__ _
Хуну сайд – шикор...	__ Y / Y _

Чуноне ки мебинем, дар ин банд рукни __ Y (мафъӯлу)- аҳраби баҳри ҳазаҷ бо рукни Y __ _ (мафойлун) солими баҳри ҳазаҷ омадааст. Ё ин ки дар шакли __ Y / Y ____ мафъӯлу мафойлун қарор дорад, яъне ин банд дар баҳри ҳазаҷи мураббаи аҳраб аст.

Банди дуҷуми суруд аз омезиши рукни _ Y __ (фоилотун) солими баҳри рамал, рукни _ Y _ Y (макфуфи рамал(фоилоту)) ва макфуфи ҳазаҷу (мафъӯлоту) (_ __ Y) маҳзуфи рамал (фаъилун) _ Y _ таркиб ёфтааст:

Ё худ чун:	__ _
Моҳии беоб _ Y _ / _	__ _
Мори сарбурида, _ Y _ Y / Y _	__ _
Мурғи парканда	__ Y __ _ / _
Ба сад печу тоб	Y __ _ Y / _
Метапад,	__ Y _
Мезанад,	__ Y _
Мечаҳад,	__ Y _
Вале чӣ суду чӣ кор?	Y _ Y _ / Y Y
Эй тӯдаи ғоратгар	__ Y / Y ____
Эй дастаи иғвогар.	__ Y / Y ____ [8, с.267-268].

“Истифодаи вазнҳои мухталифи арӯзи классикӣ, менависад С.Саидов,- дар ин шеър ба шакли макбули назми бачагона табдил наёфтааст. Бо вучуди он шакле, ки А.Деҳотӣ дар ин шеър истифода кардааст, ҷолиби таваҷҷуҳ аст, зеро ин шаклро дар назми бачагонаи солҳои сиюм ва минбаъд мушоҳида намекунем, танҳо дар эҷодиёти А.Лоҳутӣ ва махсусан дар либреттои “Коваи оҳангар” ва достони “Тоҷ ва байрақ”- и А.Лоҳутӣ (1940) ба назар мерасад” [14, с.42]. С.Давронов чунин ҳодисаро қайд карда навиштааст: “Чи дар суруд таронаҳои умумии либретто ва чи дар нақли пеосонаҷҳои он бештар вазнҳои маъмули арӯзи классикӣ – сӣ вазни мухталиф ба кор рафтааст. Ба ин тарик, хеле фаровон истеъмол шудани вазнҳои мухталифи арӯзӣ дар як асар аз намунаҳои аввалинест дар адабиёти тоҷик” [3, с.21].

Аз ин андеша ҳулоса чунин аст, ки дар як суруд аз вазнҳои мухталифи арӯзи классикӣ истифода бурдани А.Деҳотӣ дар назми бачагона ин навоҷарии ӯст. Илова бар ин, қариб аксарияти суруд таронаҳои ӯ дар вазнҳои кӯтоҳу сабуки арӯзи классикӣ гуфта шудаанд ва истифодаи вазни арӯз барои муассиру самимӣ баромадани оҳанг ва ҷозибанокшавии мазмуни суруд таронаҳои шоир барои бачагону наврасон ёрӣ расонидааст. Аз тарафи дигар, интиҳоби вазни арӯз ҳамчун қолиб ва мизони шеър барои аз порчаҳои манзуми баробармаҳраҷу хушоҳанг иборат шудани ҳар мисраву байт ва афзудани мундариҷаи ғоявию тарбиявии ашъори бачагонаи шоир мусоидат кардааст.

Дар “Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик”, қисми 2 (1957) таъкид шудааст, ки дар поэтикаи А.Деҳотӣ истифода бурда шудани боигарии адабиёти классикӣ характери эҷодӣ дошта, ба ҳислатҳои хосси эҷодиёти ӯ мувофиқ ва ба мақсадҳои муайяни эҷодии ӯ тобеъ аст. Вазни шеърҳои А.Деҳотӣ низ аз нуқтаи назари поэтикаи классикӣ, эҷодкорона истифода бурдани ӯ аз баъзе ҷиҳатҳо ҷолиби диққат аст” [13, с.295].

А.Деҳотӣ асосан дар вазни арӯз шеър мегӯяд. Дар маҷмуаи охирини ӯ (“Асарҳои мунтахаб”, 1949) ду шеър дар вазни ҳичо навишта шудаанд - шеърҳои бачагонаи “Иди Якуми Май” ва “Дар роҳи пахтазорҳо” аз ҳамин ҷумлаанд. Аз мутолиаи ашъори А.Деҳотӣ маълум мешавад, ки вазни шеърҳои ӯ гуногунанд. Дар “Очерки... қисми 2” (фасли “Абдусалом Деҳотӣ”) навишта шудааст, ки “Вазни шеърҳои ӯ ба нӯх баҳри арӯз (ҳазач, рачаз, рамал, мунсарех, сареъ музореъ, мучтасс, мутақориб, хафиф) асос ёфтааст ва бисёр фарҳои ин баҳрҳоро низ дар бар мегирад. Ҳамагӣ зиёда аз бисту панҷ навъи вазни арӯзро дар маҳсули адабии ӯ дучор кардан мумкин аст” [13, с.296].

А.Деҳотӣ аз вазнҳои машҳури арӯз онҳояшро истифода бурдааст, ки ба характери эҷодиёташ мувофиқанд, бинобар ин, ӯ бештар дар навъҳои сабуку шӯх ва бошукӯху тантанавори арӯз суруд таронаҳо ва барои бачагону наврасон шеър гуфтааст. Масалан, аз навъҳои сабук ва шӯх - **ҳазачи мусаммани солим, ҳазачи мусаддаси мақсур, рачаз мусаммани солим**, ки барои суруд хеле мувофиқанд, бештар истифода намудааст. Масалан: дар вазни **ҳазачи мусаммани солим мафӯйлун** - (У _ _ _ (8 бор) дар шеъри “Навбахори меҳнаткашон” (1929), **ҳазачи мураббаи солим** - (У _ _ _ (4 бор) дар шеърҳои “Ба тухми лашкари Гитлер қирон омад!” (1943), “Трактор омад” (1948) ва ғайра, дар вазни **ҳазачи мусаддаси мақсур - мафӯйлун, мафӯйлун, мафӯйл** (У _ _ _ У _ _ _ У _ _) суруди “Тоҷикистон” (1947) ва дар вазни **рачаз мураббаи солим** шеърҳои “Хас каму ҷаҳон пок” (1943), “Симурғи пӯлодии мо” (1942), “Шогирди Ленин мешавем” (1948) ва монанди инҳо эҷод шудаанд, ки рукҳои солимаш чунинанд : **мустафйлун, мустафйлун** (_ _ У _ , _ _ У _). Аз вазнҳои хеле бошукӯх ва хушоҳанг **вазни рамали мусаммани маҳзуф** аст, ки қувваи иқтидори варо пеш аз ҳама А.Лоҳутӣ бо “Мо зафар хоҳем кард” нишон дода буд. А.Деҳотӣ низ дар ашъораш ин вазнро бисёр қор фармудааст [13, с.296].

А.Деҳотӣ суруди машҳури “**Ба Модар – ба Ватан**”, “**Ба комсомолдухтар**”, “**Дӯстӣ**” ва чанди дигарро дар **вазни рамали мусаммани маҳзуф (фӯйлотун, фӯйлотун, фӯйлотун, фӯйлун** - _ У _ _ / _ У _ _ / _ У _ _ / _ У _ , яъне дар яке аз вазнҳои хеле бошукӯх ва хушоҳанги арӯз эҷод намудааст. Масалан, байти василаи мусаммати мусалласи тарҷебанди “**Ба Модар – ба Ватан**”- ро чунин тақтеъ кардан мумкин аст, ки дар байни бачагону наврасон хеле машҳур аст:

Модари мушфиқ туй бар насли заҳмат, эй Ватан!

Медихам дар ҳифзи ту, гар лозим ояд ҷону тан!

_ У _ _ / _ У _ _ / _ У _ _ / _ У _

_ У _ _ / _ У _ _ / _ У _ _ / _ У _

Бояд таъкид кард, ки А.Деҳотӣ шеърҳои “Ба халқи бародари Эрон”, “Ба пахтакорони Тоҷикистон”, “Шаҳри азизам” ва ғайраро барои калонсолон дар навъҳои тантанавию вазнини вазни арӯз –**мучтаси мусаммани маҳбун** эҷод намуда, шеърҳои “Табрик ба комсомоли кишвари тоҷик”, “Байроқи раҳшон”, “Сели оташин”- ро дар **вазни музореи мусаммани аҳраб** эҷод намудааст, ки дар шакли (мафъӯлу, фӯйлотун, мафъӯлу фӯйлотун) _ _ У / _ У _ _ / _ _ У / _ У _ _ омадааст.

Як хусусияти суруд тарона ин аст, ки оҳанги он баъзан дар як вазн намегунҷад ва лозим меояд, ки матни суруд дар ду ё якчанд вазн навишта шавад. “Дар адабиёти классикии тоҷик дар ду вазн навишта шудани як шеър қатъиян роҳи дода намешуд. Аммо А.Деҳотӣ монанди баъзе шоирони адабиёти советии тоҷик ин қоидааро вайрон кардааст ва талаботи жанро ба назар гирифта, гоҳо як шеърро ба чанд вазн менависад” [13, с.297]. Мо дар таронаи “**Мамлакати мо**” (1935) ҳамин ҳолатро мушоҳида намудем. Тарона аз чор банди чормисрай дар қофиябандии якдармиён –**абаб, баба, авав, абаб** қарор дорад. Чунончи:

Чи баҳти хандон,

Чи рӯзи фирӯз,

Нишони Ленин

Гирифта имрӯз.

тақтеаш: _ У _ _ / ~

Мафӯйлун фӯъ

Духтари хушбаҳти замон, Мамлакати мо,

_ У У _ / _ У У _ / _ У У _ / ~

муфтаилун, муфтаилун, муфтаилун, фоъ
 Муборак, муборак,
 У _ _ / У _ _
 Фаълун фаълун
 Нишони Ленин ба ту, эй Мамлакати мо! [8, с.68].
 У _ У _ / _ У _ / _ У _ / ~
 мафоилун, муфтаилун, муфтаилун, фоъ.

Дар ин банд чор мисраи аввал (мисраҳои кӯтоҳ) аз **музореи мураббаи мағзуб (мафоилун, фоилотун)** ё аз **мучтаси мураббаи махбунӣ махзуфи мусаббағ(мафоилун фоилон)** аст. Мисраи панҷум (мисраи дароз) ба **сарои мусаммани матвии маҷдӯъ**, мисраи шашум (мисраи кӯтоҳ) ба **мутақориби мураббаъ** мувофиқ аст [13, с.297].

А. Деҳотӣ дар вазни анъанавии достонҳои «Лайлӣ ва Маҷнун» -**вазни ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбуз (мафъӯлу мафоъилун фаълун)**, ки дар адабиёти классикӣ маҳзунӣю ҳастадилиро ифода кардааст, дар шеърҳои барои бачагонӯ наврасон эҷоднамудааш- «**Эй булбулакони боғи дониш**» (1940), «**Барҳез!**» (1941), «**Дар интизорам**» (1944), «**Қабӯтари сулҳ**» (1951) низ аз ҳамин вазн истифода намудааст, вале ин шеърҳо оҳанги ҳазин ва ҳастадилона надоранд. Масалан, дар шеъри «**Эй булбулакони боғи дониш**» шоир ба мактаббачагон муроҷиат менамояд, ки оҳанги навозиш ва дӯстдориро ифода мекунад:

Эй булбулакони боғи дониш,
 Шодона таронаҳо муборак!
 Боз омадааст фасли хониш,
 Таҳсили нави шумо муборак! [16, с.57].
 _ _ У / У _ У _ / У _ _ (**мафъӯлу, мафоъилун, фаълун**).

Шеъри «**Барҳез**», ки маҳсули давраи ҷанг аст ва шоир дар он бо оҳанги ғазаболуд суҳан ронда ба халқи советӣ бо даъвати шуълавар муроҷиат менамояд:

Имрӯз, ки рӯзи интиқом аст,
 Сустӣ ба шумову мо ҳаром аст.
 Аз баҳри ин аждаҳои хунхӯр
 Дар ҳоки ҳудаш канем мо гӯр! [8, с.92].
 _ _ У / У _ У _ / У _ _ (**мафъӯлу мафоъилун фаълун**).

Шеъри «**Қабӯтари сулҳ**» бошад, илова ба қатъияту устуворӣ боз оҳанги бошукӯху тантанаворро ифода мекунад:

Рав, рақсунон ба ҳар каноре
 Дар авҷи фазои ҳар диёре,
 Бар ташналабони сулҳи дунё
 Гӯй арзу саломӣ сидқии мо [8, с.133].
 _ _ У / У _ У _ / У _ _ (**мафъӯлу мафоъилун фаълун**).

Чи гунае ки мебинем, А.Деҳотӣ аз вазни анъанавии достонҳои «Лайлӣ ва Маҷнун» - **ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбуз (мафъӯлу мафоъилун фаълун)** эҷодкорона истифода намуда, ба воситаи ин вазн ҳам навозишу дӯстдорӣ, ҳам оҳанги ғазаболуди сафарбарқунанда ва дар айни замон оҳанги бошукӯху тантанаворро ифода намудааст, ки аз огоҳии ӯ аз авзони арӯз далолат мекунад.

Дар «**Очерки...**», қисми 2 (1957) таъкид шудааст, ки «А.Деҳотӣ асосан дар вазни арӯз шеър мегӯяд. Дар маҷмуаи охириини ӯ аз «Асарҳои мунтахаб» (1949 дар назар аст - Н.Г.) фақат ду шеърро дучор кардан мумкин аст, ки ба вазни ҳиҷо навишта шудааст» [13, с.295]. Пажӯҳиш нишон медиҳад, ки аз ин ду шеър танҳо суруди «**Иди Якуми Май**» (1948) барои бачаҳо дар вазни ҳиҷо эҷод шуда, мисраҳои 7- ҳиҷоиянд. Инак, аз банди аввали суруди «**Иди Якуми Май**» намуна меорем:

Им-рӯз кӯ-ча пур- о-дам,   7 ҳиҷо
 О-дам-ҳо шо-ду хур-рам,   7 ҳиҷо
 Саф-саф ра-во-нанд он-ҳо   7 ҳиҷо
 Мо-нан-ди о-би дар-ё...[8, с.271] 7 ҳиҷо.

Вале суруди «**Дар роҳи пахтазорҳо**» (1931) дар қолаби вазни арӯз эҷод гардидааст. Вазни ин суруд **мучтаси мураббаи махбунӣ мақсур (муфтаилун, фаъилон)** аст:

Эй бачагони кишлок!	1.Муфтаъилун / фаъилон
Нагашта яккаву тоқ,	2. Мафоъилун / фаъилон
Мо ҳам шавем иттифоқ,	3. Мустафъилун / фаъилон
Биёетон, рафикон [8, с.269].	4. Мафоъилун/ фаъилон
тақтеаш: 1. _ У _ / У _ ~	2. У _ У _ / У _ ~
3. _ _ У _ / У _ ~	4. У _ У _ / У _ ~

Маълум аст, ки шоир дар ин суруд руҳияи бачагонро ба инобат гирифта, агар дар рукни аввали мисраи якум **муфтаъилун** истифода бурда бошад, дар рукни аввали мисраи дуюм **мафоъилун**, дар рукни аввали мисраи сеюм **мустафъилун** ва дар рукни аввали мисраи охир **мафоилун** овардааст, ки завқу рағбати бачаҳоро ба меҳнат дуруст ифода мекунад.

Силсилаи суруд таронаҳои барои бачагону наврасон эҷоднамудаи А.Дехотӣ мисли: “Ҷавоб ба оташдиҳандагони ҷанг” (1931), “Қарзи вичдон” (1935), таронаи “Мамлакати мо” (1935), “Машъали Қутби Шимол” (1938), “Эй булбулакони боғи дониш” (1940), “Табрики солинавӣ” (1941), “Симурғи пӯлодини мо” (1942), “Ватани мо шуд аз дигар озод” (1946), “Трактор омад” (1948), “Шогирди Ленин мешавем” (1948), “Бинокорӣ” (1949), “Фасли хушу иди хуш” (1948), “Барраҷаи ман” (1948), “Баҳор” (1948), “Лашкари Советӣ” (1948), “Пешвозгирӣ дар вокзал” (1948), “Модари меҳрубони ман” (1955) асосан дар вазни арӯз эҷод гардидаанд. Чунончи:

Суруди “**Дар роҳи пахтазорҳо**” (1931) дар вазни мучтаси мураббаи махбунӣ максур (афоилашро дар боло ишора намудаем - Н.Г.) эҷод гардидааст.

Шеърӣ “**Қарзи вичдон**” (Мурочиат ба бачагони мактабӣ ва пионерон (1936) буда, аз 17 банди чормисраӣ дар қофиябандии- **абба** 14 банд, дар қофиябандии рубой- **аааа** ду банд ва қофиябандии маснавӣ- **аабб** як банд омадааст. Вазни ин шеър **раҷазӣ мураббаи солим** буда, ҳар мисраъ аз такрори ду рукни солими **раҷаз- мустафъилун, мустафъилун** падида меояд. Масалан, дар банди зерин:

Дар мост хуррам зиндагӣ,
Бар рӯи мо як зарра ҳам
Набвад асар аз дарду ғам,
Гул мекунад осудагӣ ...[8, с.273].

Тақтеаш: _ _ У _ / _ _ У _ (**мустафъилун, мустафъилун**)

Доир ба вазни таронаи “**Мамлакати мо**” (1935) аз рӯйи банди аввали ин тарона дар боло ибрази андеша намудаем, ки дар ин банд чор мисраи аввал (мисраҳои кӯтоҳ) аз **музореи мураббаи мағзуб (мафоилун, фоилотун)** ё аз **мучтаси мураббаи махбунӣ маҳзуфи мусаббағ (мафоилун, фоилон)** аст. Мисраи панҷум (мисраи дароз) ба **сарои мусаммани матвии маҷдӯ**, мисраи шашум (мисраи кӯтоҳ) ба **мутақориби мураббаъ** мувофиқ аст. Вазни чор мисраи аввал (мисраҳои кӯтоҳ) вазни шеърҳои халқии бачагонро ба хотир меорад, ки аз баҳрабардории шоир аз назми адабиёти шифоҳӣ далолат мекунад.

Таронаи “**Симурғи пӯлодини мо**” (1942) аз чор банди даҳмисраӣ иборат буда, байти панҷуми ҳар банд чун байти нақарот (васила) оварда мешавад. Вазни таронаро аз рӯйи банди аввал чунин муайян намудан мумкин аст. Байти аввали тарона:

Дар осмони босафо,
Бар шаҳрҳои дилкушо [8, с.100].

_ _ У _ / У _ У _ (**мустафъилун, мафоъилун**), яъне дар вазни **раҷазӣ мураббаи махбун** омадааст. Байтҳои дуюм ва сеюми ин банд:

Бар даштҳои беканор,
Бар боғҳои обшор,
Бар кӯхсори нуқрапӯш,
Ҳам баҳрҳои пурхурӯш... [8, с.100].

_ _ У _ / У _ У ~
_ _ У _ / У _ У ~

дар рукнҳои **мустафъилун** ва **мафоъилон**, яъне дар вазни **раҷазӣ мураббаи махбунӣ музол** эҷод шудааст. Байти чорум ва байти васила (нақарот) бошад, дар рукнҳои солими баҳри раҷаз - **мустафъилун, мустафъилун** омадаанд, ки илова ба оҳанги шитоб, шӯру ҳаяҷон, хушоянду равонанд ва итминону боварию низ ифода менамоянд:

Ҳар ҷо кушояд болу пар,
 Дар хизмати насли башар
 Симурғи пӯлодии мо _
 Ҳомии озодии мо [8, с.100].
 __ У _ / __ У _ / __ У _ / __ У _
Мустафъилун, мустафъилун
 __ У _ / __ У _ / __ У _ / __ У _
Мустафъилун, мустафъилун

Чуноне ки мебинем, устод А.Деҳотӣ хусусияти синнусолии бачагонро ба инобат гирифта, танҳо дар як банди ин тарона аз **вазни раҷазӣ мураббаӣ маҳбун, раҷазӣ мураббаӣ маҳбун** музол ва **раҷазӣ мураббаӣ солим** моҳирона истифода намудааст, ки боиси муассирию хотирмони тарона ба кӯдакону наврасон гардидааст.

Шеърӣ “**Барраҷаи ман**” (1948)-и А.Деҳотӣ дар байни бачагони синни хурди мактабӣ шуҳрати афзун дорад ва дар вазни арӯз – **раҷазӣ мураббаӣ маҳбун (мафъилун, мафъилун)** эҷод шудааст. Чунончи:

О, барраҷеки масти ман,
 Биё давон: дукур –дукур.
 Ҷаву алаф ба дасти ман,
 Биёву хӯр: кумур –кумур...
 тактеаш: У _ У _ / У _ У _ (мафъилун, мафъилун)
 У _ У _ / У _ У _ (мафъилун, мафъилун)

Чуноне ки мебинем, вазни **раҷазӣ мураббаӣ маҳбун** дар ифодаи меҳру муҳаббати бачаи хурдсол ба барраҷаи масту шӯху бозингарак бо истифода аз калимаҳои халқӣ **дукур-дукур, кумур-кумур, ҷашар –фушур ва тасар-тусур** оҳанги хотирмон пайдо карда, илова ба ин, навозишкорона ба барраҷа чун ба инсон муроҷиат намудани бачаи хурдсол: “**биё давон**”, “**биёву хӯр**”, “**шунда мон**”, “**ба ҷӯй дав**”, “**ба ракс о**” оҳанги шӯху муассирии шеърро дучанд афзудааст.

Таронаи “**Шогирди Ленин мешавем**” (1948)-ро А.Деҳотӣ дар вазни **раҷазӣ мураббаӣ солим** эҷод намудааст, вале дар китоби “Очерки..., қисми 2 (1957) **саҳван раҷазӣ мусаммани солим** [13, с.296] рафтааст. Аммо аз тақтеи чанд байти тарона маълум мешавад, ки дар ҳар мисраи он ду рукни **солими баҳри раҷаз - мустафъилун, мустафъилун** (__ У _ / __ У _) истифода шудааст. Аз ин маълум мешавад, ки вазни ин тарона **раҷазӣ мураббаӣ солим** будааст. Чунончи:

... Соҳиб шуда бар илму фан,
 Дар хизмати халқу Ватан.
 Бо роҳи Ленин меравем,
 Шогирди Ленин мешавем! [8, с.288]
 тактеаш: __ У _ / __ У _ , __ У _ / __ У _ (мустафъилун 4 маротиба)
 __ У _ / __ У _ , __ У _ / __ У _ (мустафъилун 4 маротиба).

“**Баҳор**” (1948) ном шеърӣ шоир барои бачагон низ дар вазни арӯз – **хафифи мусаддаси маҳбунӣ маҳзуф ва мақсуру аслам** эҷод шудааст. Маъноӣ лугавӣ хуфиф сабуқ аст. “Ин баҳро барои он хуфиф номидаанд, ки - менависад Мисбоҳиддини Нарзикул-авзонаш сабуку раван буда, аз сабуктарин баҳроӣ арӯзӣ ба ҳисоб меравад. Рукни аслии он **фъилотун мустафъилун фъилотун** аст, вале дар ин шакл истифода намешавад [12, с.53]. А.Деҳотӣ ин шеърашро на дар рукни аслии баҳри хуфиф, балки дар зиҳрофҳои баҳри хуфиф аз рукни **фъилотун** (_ У _) **фъилотун** (УУ _), **маҳбунӣ маҳзуф** (УУ _) ва **маҳбунӣ мақсур** (УУ ~) ва **фълун** (_) аслам ва аз **мафъилун** (У _ У _) маҳбун эҷод намудааст.

Ханда кард офтобу шӯъла бирехт,
 Абр гӯё ки қаҳр карду гурехт.
 Об шуд барфи водию саҳро
 Мебарояд буғ аз замин ба ҳаво...
 Сӯи боғоти киштзор нигар,
 Зиндагешон гирифт ранги дигар... [8, с.281].
 тактеаш: _ У _ _ / У _ У _ / УУ ~ , У _ У _ / У _ У _ / __ /

фоъилотун, мафоъилун, фаъилун ё фаъилон ва фаълун, яъне ин шеър дар баҳри **хафифи мусаддаси махбунӣ маҳзуф ва мақсури аслам** эҷод шудааст.

Таронаи “**Лашкари Советӣ**” (1948), ки дар жанри мусаммати мусаддаси таркиббанд эҷод шуда, аз ду банди шашмисраӣ дар қофиябандии маснавӣ- **аа бб вв** ва байти васила, ки мисраи дуомаш дар банди дуом тағйир меёбад, иборат аст. А.Деҳотӣ ин таронаашро низ дар баҳри **хафиф** махсусан **хафифи мусаддаси махбунӣ маҳзуф ва мақсур**, яъне **фоъилотун, мафоъилун, фаъилун ё фаъилон** эҷод намудааст. Мисол аз банди аввал:

Падарон мекунанд меҳнату кор,
Модарон рӯзу шаб ба мо ғамхор.
То ки беофате калон бишавем,
Хонда бо ақлу кордон бишавем.
Раҳ надода ба ҳеч як душман,
Мекунад посбонии туву ман.
Қаҳрамон Лашкари Советии мо,
Дар ҳама кишвари советии мо! [8, с.282]

тактеаш: У У _ _ / У _ У _ / У У ~ (фаъилотун, мафоъилун, фаъилон) _ У _ _ / У _ У _ / У У ~ (фоъилотун, мафоъилун, фаъилон).

Суруди “**Модари меҳрубони ман**” низ дар вазни арӯз- **раҷазӣ мураббаи матвии махбун**, яъне дар рукнҳои **мафоъилун (У _ У _) махбун** ва **муфтаъилун (_ У У _) матвии баҳри раҷаз** эҷод шуда, меҳрубонии офтобро ба Азизҷон ва меҳрубонии модарро шоир тавассути санъати ташхис хеле самимӣ ифода кардааст:

Ҳар саҳарӣ чу офтоб,
Аз ҳама пештар зи хоб
Чашм кушода сӯи ман,
Мекунад инчунин хитоб:
“Рӯз шудааст, Азизҷон,
Хез, зи мактаб намон!” [8, с.295].

тактеаш: _ У У _ / У _ У _ , _ У У _ / У _ У _

муфтаъилун, мафоъилун / муфтаъилун, мафоъилун.

Шеъри “**Фирӯзачон хобидааст**”- и А.Деҳотӣ аз ҷиҳати мавзӯ ва мундариҷа сурудҳои аллаи халқӣ ва китобиро мемунад, вале дар сурудҳои аллаи халқию китобӣ одатан модар, бибӣ, доя барои хобондани кӯдак алла мегӯянд. Вале дар шеъри “**Фирӯзачон хобидааст**” духтарчаи хурдсол ба модараш тақлид ва пайравӣ намуда, ба зочааш мисли модараш алла мегӯяд, ин хеле муассиру хотирнишин аст. Барои чунин хусусият пайдо кардани шеъри мазкур интихоби дурусти вазни раҷаз, махсусан **раҷазӣ мураббаи музол** ва **раҷазӣ мураббаи солим** мусоидат намудааст. Шеър аз се банд иборат буда, мисраи панҷуми ҳар банд чун мисраи васила такрор меояд.

Банди аввали ин шеър агар дар вазни **раҷазӣ мураббаи музол мустафъилун, мустафъилон** омада бошад :

Мошони шӯхи беқарор,
Бас часту хезу дор – дор!
Акнун ту ҳам ором шав,
“Мав - мав” нагӯ бисёр рав:
Фирӯзачон хобидааст! [8, с.290].
тактеаш чунин аст: _ _ У _ / _ _ У ~

Банди дуом ва сеюми шеър дар **вазни раҷазӣ мураббаи солим**, яъне **мустафъилун, мустафъилун** омадаанд, ки ҳолати руҳию изтиробӣ духтарчаи хурдсоли аллағӯйро дуруст ифода менамоянд. Байте аз банди дуом барои намуна:

Хайбар, саги хушёрӣ ман,
Ин хел баланд аккас назан...

тактеаш: _ _ У _ / _ _ У _ (**мустафъилун, мустафъилун**)

Байте аз банди сеюм барои намуна:

Аз ҷои беодам гузар,
Гуррас назан дар пушти дар... [8, с.290].

_ _ У _ / _ _ У _ (**мустафъилун, мустафъилун**)

Чуноне ки мебинем, ҳамин ивазшавии рукҳои баҳри раҷаз ба талаботи хусусияти синнусолии бачаҳо мувофиқ буда, ҳамин оҳанги изтироб, шӯру ҳаяҷон ва шитоби духтарчаро ҳангоми аллагӯйӣ хеле ҷаззоб ифода кардааст, ки аз маҳорати шоирӣ ва ҳолдони А.Деҳотӣ ба табиату психологияи кӯдакон дарак медиҳад.

А.Деҳотӣ шеърӣ “**Пешвозгирӣ дар вокзал**”- ашро низ аз забони бачаи хурдсол, ки бо модару хоҳараш - Зебо ба пешвозгирии падар ба вокзал омада, каме интизорӣ кашидаанд, низ дар вазни арӯз, рукҳои солими баҳри раҷаз, **раҷази мураббаи солим – мустафилун, мустафилун** (_ _ У _ / _ _ У _) эҷод кардааст. Чунончи:

...Поэзд омад дав –давон,

Фашшасзанон, хуштаккашон [8, с.292].

_ _ У _ / _ _ У _ (мустафилун, мустафилун)

Шеърҳои “**Трактор омад**”, “**Бинокорӣ**”, суруди “**Фасли хушу иди хуш**” барои кӯдакону наврасон низ дар вазни арӯз эҷод шудаанд. Шеърӣ “**Трактор омад**” дар оҳанги суруди халқии бачагонаи “**Баҳор омад**” аз забони бачаи наврас эҷод гардидааст. Вазни ин суруди халқии бачагона - “**Баҳор омад, баҳор омад, Ба деҳқон вақти кор омад**” **ҳазаҷи мураббаи солим** буда, аз такрори рукҳои солими баҳри ҳазаҷ **мафойлун, мафойлун** (У _ _ _ / У _ _ _) ҳосил шудааст. Шеърӣ “**Трактор омад**” аз ду банд иборат буда, банди аввал аз чор байт ва банди дуюм аз се байт дар қофиябандии маснавӣ- **аа бб вв** омадааст. Вазни ин шеърӣ шоир низ **ҳазаҷи мураббаи солим** буда, дар ҳар мисраъ ду бор рукни солими баҳри ҳазаҷ –**мафойлун, мафойлун** такрор меояд, ки ба оҳанги суруди халқии бачагона ҳамсон аст ва шодию хурсандии бачаи наврасро омадани баҳор, саршавии кишту кор, маҳсусан ба кор шурӯъ кардани “Тракторчӣ – амак...” дучанд афзудааст. Чунончи:

Шамоли навбаҳор омад,

Ба колхоз вақти кор омад.

Ана омад трактор ҳам,

Тракторчӣ амак хуррам...[8, с.287].

тактеаш: У _ _ _ / У _ _ _ (мафойлун, мафойлун)

У _ _ _ / У _ _ _ (мафойлун, мафойлун).

Шеърӣ “**Бинокорӣ**” (1949) - и А.Деҳотӣ дар жанри маснавӣ ва қофиябандии **аа бб вв...** эҷод шуда, аз забони қаҳрамони лирикӣ- насли наврасу созанда, ки ба ободию гулгулшукуфоии кишвар эътимоди қавӣ дорад, сухан меронад. Шоир ҳамин азми қавии насли наврасро тавассути вазни **раҷази мураббаи мактӯъ**, яъне рукни солими баҳри раҷаз – **мустафилун** ва зиҳофи баҳри раҷаз – **мафъулун** (мактӯъ) ифода намудааст. Масалан, дар байтҳои зерин:

Он ҷо ки кӯл ботлоқ буд,

Он ҷо ки дашти қоқ буд... [8, с.289]

тактеаш: _ _ У _ / _ _ _ (мустафилун, мафъулун)

_ _ У _ / _ _ _ (мустафилун, мафъулун).

Суруди баҳории “**Фасли хушу иди хуш**” (1948) дар баҳри **рамали мураббаи маҳзуф**, аз **рукни солими рамал фойлотун**(_ У _ _) ва аз зиҳофоти рамал **фойлун** (_ У _) сохта шудааст. Дар банди зерин:

Мавсими сармо гузашт,

Фасли баҳорон расид.

Боди мулоим вазид,

Сабзаи нармак дамид...[8, с.285].

тактеаш: _ У _ _ / _ У _ (фойлотун, фойлун) дар **вазни рамали мураббаи маҳзуф** қарор дорад.

Шеърӣ “**Мурғаки шилшилапо**” (1956, тарона барои синни томактабӣ) низ дар вазни арӯз буда, дар рукни солими баҳри рамал-**фойлотун** (_ У _ _) ва зиҳофи ин баҳр – **фойлун** (_ У _), яъне баҳри **рамали мураббаи маҳзуф** (_ У _ _ / _ У _) эҷод шудааст. Барои мисол аз банди аввал байти зеринро намуна меорем:

Мурғаки шилшилапо,

Эҳ, ту чӣ хел хушнамо!

тактеаш: _ У _ _ / _ У _ , фойлотун, фойлун

_ У _ _ / _ У _ , фойлотун, фойлун.

Чуноне ки мебинем, А.Дехотӣ ҳангоми эҷоди шеърҳо барои бачагону наврасон аз имкониятҳои вазни арӯз хеле моҳирона истифода намудааст. Масалан, ӯ дар чунин шеърҳои барои кӯдакони синни калони томақтабӣ ва синни хурду миёнаи мактабӣ эҷоднамудааш, мисли: **“Мурғаки шилшилапо”**- рамали мураббаи маҳзуф (фойлотун, фойлун _ У _ _ / _ У _), **“Фасли хушу иди хуш”**- рамали мураббаи маҳзуф фойлотун, фойлун (_ У _ _ / _ У _), **“Бинокорӣ”**- раҷази мураббаи мактӯъ (мустафйилун, мафъулун _ _ У _ / _ _ _), **“Трактор омад”**- ҳаҷази мураббаи солим (мафойилун, мафойилун У _ _ _ / У _ _ _), **“Пешвозгирӣ дар вокзал”**- раҷази мураббаи солим (мустафйилун, мустафйилун _ _ У _ / _ _ У _), **“Фирӯзачон хобидааст”** дар вазни раҷази мураббаи музол (мустафйилун, мустафйилун _ _ У _ / _ _ У ~) ва раҷази мураббаи солим _ _ У _ / _ _ У _ (банди аввал раҷази мураббаи музол ва банди дуюму сеюм – раҷази мураббаи солим ва раҷази мураббаи солиму музол) омадааст. Шеърҳои **“Модари меҳрубони ман”** дар вазни раҷази мураббаи матвии маҳбун (мафойилун, муфтайлун У _ У _ / _ У У _), **“Лашқари Советӣ”** дар баҳри ҳафифи мусаддаси маҳбуни маҳзуф ва максур (фойлотун, мафойилун, фаълун ё фаълун _ У _ _ / У _ У _ / У У _ ё (У У ~), шеъри **“Баҳор”**- и шоир дар вазни ҳафифи мусаддаси маҳбуни маҳзуф ва максуру аслам, яъне фойлотун (_ У _ _), мафойилун (У _ У _), маҳбуни максур (У У ~), мафойилун (У _ У _ ва фаълун (_ _)) сохта шудааст.

Шеъри **“Шогирди Ленин мешавем”** дар вазни раҷази мураббаи солим-мустафйилун, мустафйилун (_ _ У _ / _ _ У _) буда, **“Барраҷаи ман”** бошад, дар вазни раҷази мураббаи маҳбун – мафойилун, мафойилун (У _ У _ / У _ У _) қарор дорад, ки беқарории кӯдакон ва барраҷаи шӯхро хеле хуб ифода кардааст.

“Симурғи пӯлодии мо”-тарона дар бораи авиатсияи советӣ буда, дар се вазн: байти аввал дар вазни раҷази мураббаи маҳбун – мустафйилун, мафойилун (_ _ У _ / У _ У _) омада, байти дуюм ва сеюми банди аввал дар рукнҳои мустафйилун, мафойилун (_ _ У _ , У _ У ~), раҷази мураббаи маҳбуни музол омада, байти васила бошад- **“Симурғи пӯлодии мо _ Хомии озодии мо!”** дар баҳри раҷази мураббаи солим- мустафйилун, мустафйилун (_ _ У _ / _ _ У _) эҷод шудааст, ки баъд аз ҳар банд такрор меояд. А.Дехотӣ дар **“Мамлақати мо”** ном шеъраш талаботи жанро ба назар гирифта, ин шеърро чи хеле ки дар боло дидем, ба чанд вазн навиштааст. Масалан, чор мисраи аввал (мисраҳои кӯтоҳ) – дар вазни музореи мағбуз (мафойилун, фой _ У _ / ~) ё аз мучтаси мураббаи маҳбуни маҳзуфи мусаббағ (мафойилун фойлон У _ У _ У _) аст. Мисраи панҷум (мисраи дароз) ба сарои мусаммани матвии маҷдӯ- муфтайлун муфтайлун муфтайлун фой (_ У У _ / _ У У _ / _ У У _ / ~) ва мисраи ҳафтум (мисраи кӯтоҳ) ба мутақориби мураббаи солим фаълун, фаълун (У _ _ / У _ _) мувофиқ аст. Шеърҳои **“Қарзи вичдон”** дар вазни раҷази мураббаи солим- мустафйилун, мустафйилун (_ _ У _ / _ _ У _) қарор дошта, суруди **“Дар роҳи пахтазорҳо”** дар вазни мучтаси мураббаи маҳбуну максур – муфтайлун, фаълун (_ У У _ / У У ~) омадааст. А.Дехотӣ шеърҳои **“Эй булбулақони боғи дониш”**, **“Барҳез”**, **“Дар интизорам”**, **“Қабултари сулҳ”**- ро дар вазни ҳаҷази мусаддаси аҳраби мағбуз- мафъӯлу, мафойилун, фаълун (_ _ У / У _ У _ / У _ _) эҷод менамояд. Инчунин шеърҳои **“Табрик ба комсомоли кишвари тоҷик”**, **“Байрақи раҳшон”**, **“Сели оташин”**- ро дар вазни музореи мусаммани аҳраб – мафъӯлу фойлотун, мафъӯлу фойлотун (_ _ У / _ У _ _ / _ _ У / _ У _) низ эҷод карда, завқу хусусияти синну соли хонандагони хурдсолу наврасро комилан ба инобат гирифтааст.

Муқарриз: Саидов С. – д.и.ф. профессори ДДОТ ба номи С.Айни

АДАБИЁТ

1. Бобокалонова, Қ. Материалҳо оид ба адабиёти бачагонаи тоҷик / Қ.Бобокалонова -Душанбе: Маориф, 1975.-208 с.
2. Бобокалонова, Қ.К. Мулоҳизаҳо оид ба адабиёти бачагонаи тоҷик / Қ.К. Бобокалонова // Мақолаҳо оид ба адабиёти бачагона. - Душанбе: Ирфон, 1967. - С.7-74.
3. Давронов, С. Вазни ашъори Абулқосим Лоҳутӣ / С.Давронов. - Душанбе: Дониш, 1974. – 163 с.
4. Дехотӣ, А. Барои тараққиёти адабиёти бачагона / А. Дехотӣ // Тоҷикистони Сурх.- 1952.- 27 август.
5. Дехотӣ, А. Асарҳои мунтахаб / А. Дехотӣ. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1949. – 192 с.
6. Дехотӣ, А. Ҳаҷа ба хурдтаракон / А. Дехотӣ. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1954. - 28 с.

7. Дехотӣ, А. Ҳаёт қадам мезанад (Шеърҳо, ҳикояҳо, очеркҳо ва таассуроти сафарҳои хориҷа) / А. Дехотӣ. - Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1961. - 187 с.
8. Дехотӣ, А. Кулӣёт. Ҷилди 1. Назм / А. Дехотӣ. - Душанбе: Ирфон, 1965. - 373 с.
9. Дехотӣ, А. Китоби хониш. Барои синфҳои дуҷуми мактабҳои ибтидоӣ / А. Дехотӣ, Эшонҷонов А. - Сталинобод: Нашрдавлтоҷик, 1950. - 184 с.
10. Дехотӣ, А. Китоби хониш. Барои синфҳои дуҷуми мактабҳои ибтидоӣ, нашри 1X / А. Дехотӣ. - Сталинобод: Нашрдавлтоҷик, 1959. - 163 с.
11. Дехотӣ, А. Бунафша / А. Дехотӣ. - Душанбе: Нашрдавлтоҷик, 1963. - 71 с.
12. Нарзиқул, М. Муқаддимаи шеършиносӣ / М. Нарзиқул. - Душанбе: Сино, 2004. - 79 с.
13. Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ.2. - Сталинобод: Нашрдавлтоҷик, 1957. - 527 с.
14. Саидов, С. Абдусалом Дехотӣ – адиби бачагон / С. Саидов. - Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2009. - 66 с.
15. Саидов, С. Адабиёти бачагона / С. Саидов. - Душанбе: ДДОТ – и С.Айнӣ, 2019. - 383 с.
16. Тазкираи адабиёти бачагона. Ҷилди 1. Назм. - Душанбе: Маориф, 1979. - 334 с.
17. Тазкираи адабиёти бачаҳо. Ҷилди 1. (Назм). Нашри дуюм дар таҳрири нав ва иловаҳо. - Душанбе: Адабиёти бачагона, 2015. - 224 с.

ВАЗНИ ШЕЪРҲОИ БАРОИ БАЧАҲО ЭҶОДНАМУДАИ АБДУСАЛОМ ДЕХОТӢ

Дар мақола вазни баъзе шеърҳои Абдусалом Дехотӣ, ки барои бачаҳо эҷод намудааст, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Зимни таҳқиқи вазни бархе аз шеърҳои бачагонаи шоир метавон чунин хулоса намуд, ки дар як суруд аз вазнҳои мухталифи арузӣ классикӣ истифода бурдани А. Дехотӣ дар назми бачагона ин навоҷарии ўст. Илова ба ин, қариб аксарияти суруду таронаҳои ў дар вазнҳои кӯтоҳу сабуки арузӣ классикӣ гуфта шудаанд ва истифодаи вазни аруз барои муассиру самимӣ баромадани оҳанг ва ҷозибанокшавии мазмунӣ суруду таронаҳои шоир барои бачагону наврасон ёрӣ расонидааст. Аз тарафи дигар, интиҳоби вазни аруз ҳамчун мизони шеъри тоҷикӣ-форсӣ барои аз порчаҳои манзуми баробармаҳраҷу хушӯанг иборат шудани ҳар мисраву байт ва афзудани мундариҷаи ғоявию тарбиявии ашъори бачагонаи шоир мусоидат кардааст. Аз ин андеша хулоса чунин аст, ки дар як суруд аз вазнҳои мухталифи арузӣ классикӣ истифода бурдани А.Дехотӣ дар назми бачагона ин навоҷарии ўст. Мақолаи мазкур ба донишҷӯён, магистрон, унвонҷӯён ва омӯзгорони факултетҳои филологӣ, ки ба таҳқиқи вазни шеърҳои бачагона машғул мебошанд, барои мутолиа тавсия қарда мешавад.

Калидвожаҳо: шеър, шоир, тарона, вазн, ашъори бачагона, аруз, бачаҳо, вазни шеър, мафойлун, фойлотун ва ғайра.

РИТМЫ СТИХОВ ДЛЯ ДЕТЕЙ, СОЗДАНЫХ АБДУСАЛОМОМ ДЕХОТИ

В статье рассматриваются ритмы некоторых стихов, написанных Абдусаломом Дехоти для детей. В ходе исследования ритма некоторых детских стихотворений поэта можно сделать вывод, что использование разных ритмов классической поэзии в детских стихах Абдусаломом Дехоти является его новаторством. Кроме того, большинство его песен написано кратким и облегченным классическим арузом, а использование арузного ритма помогло сделать тон эффективным и искренним, а содержание песен поэта сделать более привлекательным для детей и подростков. С другой стороны, выбор системы аруза как метрической системы таджикско - персидского стихосложения способствовал составлению каждой строфы стиха из равных частей стихотворения и повышению воспитательного содержания детских стихотворений поэта. Таким образом, использование А. Дехоти различных ритмов стихосложения классической музыки в одной песне в детской поэзии является его новаторством. Данная статья рекомендуется студентам, магистрам, соискателям и преподавателям филологических факультетов, которые занимаются исследованием ритма детских стихов.

Ключевые слова: стихотворение, поэт, песня, ритм, детская поэзия, аруз, дети, ритм поэзии, мафойлун, фойлотун и др.

THE RHYTHM OF POEMS FOR CHILDREN CREATED BY ABDUSALAM DEHOTI

The article deals with the rhythm of some poems written by Abdusalom Dehoti for children. In the course of the study of the rhythm of some children's poems of the poet, it can be concluded that the use of different rhythms of classical poetry in children's poems by Abdusalom Dehoti is his innovation. In addition, almost most of his songs are written in short and classical aruz system, and the use of aruz rhythm helped to make the tone effective and sincere, and make the content of the poet's songs more attractive to children and adolescents. On the other hand, the choice of the aruz system as the metric system of Tajik-Persian versification contributed to the compilation of each stanza of a verse from equal parts of a poem and to an increase in the educational content of children's poems of the poet. From this opinion it follows that the use of various rhythms of classical music versification by A. Dehoti in one song in children's poetry is his innovation. This article is recommended for reading by students, masters, applicants and teachers of philological faculties who are engaged in the study of the rhythm of children's poems.

Key words: poem, poet, song, rhythm, children's poetry, aruz, children, poetry rhythm, mafoilun, failotun, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Норова Гулчеҳра Раҳматовна* - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, омӯзгори калони кафедраи назария ва таърихи адабиёт. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ 121. Тел.: **(+992) 935-31-47-31**

Сведения об авторе: *Норова Гулчеҳра Раҳматовна* - Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 121. Тел.: **(+992) 935-31-47-31**

Information about the author: *Norova Gulchehra Rahmatovna* - Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, senior lecturer in the Department of Theory and History of Literature. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 121. Phone: **(+992) 935-31-47-31**

Ҳайдаров С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Соли 1947 китоби донишманди варзида, таърихнигори дақиқкор, Бобочон Ғафуров бо номи «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» аз чоп баромад. Он дар байни зиёиён, олимон, муҳаққиқони соҳа, мухлисони таърихи миллат ва хонандагон ҳамовозии гарму ҷӯшон ва ҳаводорони зиёд пайдо карда, мавриди пазиroy қарор гирифт. Сабаби чунин истикболи самимонаю гарм қарор гирифтани асари мазкур дар он буд, ки то он дам дар чунин қолабу банду баст ва шакли мукамал дар ин самт китобе ба вучуд наомада буд. Тавре муаллифони китоби «Академик Бобочон Ғафуров» Аҳрор Мухторов ва Шавкат Шарифов навиштаанд: «Ин асар аввалин тадқиқоти пурра ва ҷамъбасти оид ба таърихи яке аз халқҳои қадимтарини Осиёи Миёна-тоҷикон буд. Муаллиф масъалаҳои моҳиятан муҳим ва асосиро аз нуқтаи назари методологияи марксистӣ- ленинӣ маънидод намуда, тамоми тадқиқотҳо ва маъхазҳои таърихӣ мавҷударо аз нигоҳи танқидӣ таҳлил намудааст ва марҳилаҳои асосии ташаккул ва тараққиёти таърихӣ халқи тоҷикро нишон додаст» [5,48].

Устод Садриддин Айнӣ яке аз аввалин нафароне буд, ки ин китобро хондаву дар борааш тақризи муфассале навишта, ба чоп расонидааст. Тақризи пурмуҳтавою муаррифсози устод Айнӣ дар шумораҳои 3 ва 4-и маҷаллаи «Шарқи сурх» бо номи «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» дар соли 1948 ба таъби расидааст.

Устод Айнӣ дар ибтидои тақриз пораеро аз телеграммаи табрикии И.В.Сталин, ки соли 1925 ба конференсияи якуми болшевикони Тоҷикистон фиристода буд ва ба масъалаи баррасишаванда иртибот дорад, истифода бурдааст, ки ба таври зайл омадааст: «Тоҷикон таърихи бой доранд, лаёқатҳои ташкилотӣ ва сиёсии онҳо дар гузашта барои ҳеҷ кас махфӣ нест.

Коркунони Тоҷикистон! Маданияти мамлакати худро боло бардоред, хоҷагии вайро тараққӣ диҳед, ба меҳнаткашони шаҳру қишлоқ ёрӣ расонед, дар атрофи худ беҳтарин писарони Ватани худро муттаҳид кунед ва ба тамоми Шарқ нишон диҳед, ки шумо беҳтарин авлоди бобоҳои худ мебошед, ки байрақи озодиро дар дасти худ мустаҳкам нигоҳ доштаед».

Муқарриз барои бозгӯ намудан, пайванд доштани пораи зикршуда бо китоби чопшуда ва ҳамзамон ҷалб сохтани тавачҷуҳи хонанда менависад, ки: «Таърихи мухтасари халқи тоҷик», ки мо ба мутолиаи он комёб шудем, қисман шарҳи он ҳақиқати таърихӣест, ки 22 сол пеш аз ин баён ёфтааст» [1, с.32].

Дар тақриз «дар манбаҳои шарқӣ ва ғарбии гуногун ба тарзи пароканда» қайд шудани «аҳволи таърихӣ гузаштаи халқи тоҷик» ва бо ҳуҷҷатҳои илмӣ- археологӣ ба субут» расидани онҳо, «ба тарзи илмӣ ба оммаи тоҷикон маълум» набудани «он аҳвол», ба ҳар кас дастнорас будани, «он гуна маълумот» ишора мешавад, ки чун иттилоъ бамаълумоти хонанда изофа мегардад.

Ба таъбири устод Айнӣ, китоби ба таъби расида «он аҳволи таърихиро қисман бошад ҳам, ба оммаи тоҷикзабонон дастрас кард» [1, с.32].

Зимни таълиф муаллифи тақриз ба муҳтавою масъалагузории китоб мутаваҷҷеҳ шуда, нуктаҳои муҳими онро зикр арҷгузори менамояд, ки дар самти худшиносӣ, ҳудогоҳиву ватандӯстӣ, сайқал додану тақвиятбахши ҳофизаи таърихӣ, забону фарҳангдӯстӣ, маърифатафзоӣ ва ҳадду сарҳадшиносии мардум нақши бориз мебозанд.

Муқарриз бозгӯ менамояд, ки муаррих бобоҳои аввали китобро «ба аҳволи он замонҳое, ки одатан «Замонҳои пеш аз таърих» меноманд» бахшида, бо «ҳуҷҷатҳои археологӣ исбот карда»-аст, ки дар ҳоки тоҷикнишини Осиёи Миёна дар замонҳои бисёр қадим инсонии ибтидоӣ зиндагонӣ намудааст». Нуктаи зикршуда ҳофизаи таърихӣ

имрӯзиёро густариш дода аз марзу бумдории тоҷикон дар замонҳои хеле қадим шаҳодат медиҳад.

Фактҳои илман собиткардаи муаллифи китоби «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» мисли дар хоки Осиёи Миёна «дар аввалҳои давраи 2 ҳазор сол пеш аз милод» паҳн шудани «металли навъи биринҷӣ», «сохтани рӯдҳои калон ва обёрии сунъӣ» устод Айниро руҳияи қонёқунанда ва шодиомез ато кардааст, ки инро зимни мутолиаи тақриз ба ҳубӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Аз ин ҷост, ки муқарризи таърихдон ба ҳар боби китоб таваҷҷуҳ зоҳир карда, нуктаҳои ҷолибу муҳимро таҳлилу баррасӣ, ҳамзамон, арзишманд будани китоби мавриди назарро зикр менамояд.

Дар мавриде, ки дар китоб суҳан аз Авесто меравад, устод Айнӣ менигорад, ки «Аз ин порчаҳо ба тарзи мантиқӣ фаҳмидан мумкин аст, ки касоне, ки аввалин бор дар Осиёи Миёна ба зироат машғул шуда вайро ривоч додаанд ва аз бодиягардӣ ба муқимиғӣ гузаштаанд ва давлатҳои гуногунро ташкил додаанд-пайравони дини Зардуштӣ-тоҷикони қадим-эронӣ Осиёи Миёна будаанд» [1, с.33]. Ба зиндагии муқимӣ ва кишоварзӣ гузаштанро талқин кардани ин дин тақвияту маҳбубияти онро хело афзудааст, ки ин аз муҳтавои боби ба ин мавзӯи китоб бахшидаи муаррих Б. Ғафуров ва муқарризи он устод Айнӣ барҷаста зоҳир мешавад.

«Қавли муаллиф»-ро дар мавриди Зардушту дини ӯ «афсонаҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ тасдиқ мекунанд», - гуфта устод Айнӣ чанд пора аз ин шоҳасар мисолҳо меорад, ки далели аз сарчашмаҳои таърихиву адабӣ ҳуб огоҳ будани муқарриз мебошад.

Аз тасвири муаллифи китоб дар боби 3 ва муҳтавои тақриз бармеояд, ки халқҳои Осиёи Миёна ҳангоми ҳуҷуми Искандар ба Эрон, ба Дорои III ёрӣ надоданд, зеро «Ҳахоманишиҳо», бо вучуди аз як ирқ будан ба халқи Осиёи Миёна, ба гузаштагони халқи тоҷик бо назари паст нигоҳ карда онҳоро асири худ мешумурданд ва ба онҳо зиёд зулм мекарданд» [1, с.33].

Муқарриз аз саҳифаҳои китоб забти Эрон аз ҷониби Искандарро ёдовар шуда, менигорад, ки вақте «ба Осиёи Миёна қадам ниҳод, хусусан дар Мовароуннаҳр, халқҳои озодихоҳи ин сарзамин Искандар ва аскарони ӯро ба ҷон расонданд» [1, с.33]. Ин қаҳрамоноҳо, ба хусус қаҳрамони халқи суғд зери роҳбарияти Спитамен [1, с.34-37] ҳубу воқеъбинона тасвир шудани он аз ҷониби муқарриз бозгӯкунандаи аънаҳои қаҳрамонӣ ва ватандӯстии гузаштагони бо нангу номуси мо мебошад, ки намунаи ибрат ва пайравист.

Боби 6-и китоб давраи гузаштагони халқи тоҷикро дар ҳаёти давлати «Кӯшонӣни бузург» дар бар гирифта, дар асоси ҳуҷҷатҳои археологӣ ва навиштаҷоти солномаҳои Чин таҳқиқ шуда, ба назари тақризнавис «гузаштагони он замони халқи тоҷик дар маданият хеле боло рафта, таъсири худро то Муғулистон ва Хитой расондаанд» [1, с.34]. Дар ҳамин боб бозгӯ мешавад, ки «гузаштагони он замони халқи тоҷик аввалин касоне буданд, ки ба ҳаёти маданият мардуми Чин таъсир карданд, кишти юнучқа, парвариш намудани тоқ ва ҳозир кардани шаробро чинӣҳо аввалин дафъа аз мардуми Осиёи Миёна омӯхтаанд» [3, с.59.] Дар тақриз дар Осиёи Марказӣ ва Шарқӣ ҳамчун забони байналхалқӣ қор фармуда шудани забони суғдӣ, аз аҳолии Суғд будани аксарияти тарҷумонҳои китобҳои Буддой бо забони чинӣ дар асрҳои II-III мелодӣ зикр карда мешавад, ки тавассути пажӯҳиши воқеъбинона таҳқиқ шудаанд.

Аз нимаи дуоми асри VI мелодӣ сар карда дар майдони ҳукмронии Осиёи Миёна қадам мондани туркҳои бодиянишин, ғайр аз хирочи муайян гирифтани, ба қорҳои идоравии Осиёи Миёна дахл накардани онҳо, дар дасти аҳолии маҳаллӣ будани қорҳои идора, савдо, тиҷорат ва маданият дар китоб равшан инъикос шудааст, ки мавриди таваҷҷуҳ, баррасӣ ва бозгӯии муқарриз қарор гирифтааст.

Зимни баррасии масоили дар китоб инъикосёфтаи муаллифи тақриз ба таври ҳулоса менигорад, ки «дар ҳашт боби гузаштаи «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» мо он қадар маълумоти муҳимро меёбем, ки хабардор шудан аз он ҳама маълумот, на танҳо ба оммаи халқи тоҷик, ҳатто ба муаллимони нависандагони тоҷикзабон ҳам муяссар намешуд, ки ба воситаи ин китоб ин маълумот дастраси мо гардид. Ин, яке аз хизматҳои муҳими ин китоб аст» [1, с.34]. Албатта, устод Айнӣ, ки худ эҷодкору пажӯҳандаи

жарфандеш буд ва аз заҳматҳои ҷӯяндагиву пӯяндагӣ хуб огаҳӣ дошт, хидматҳои мондагори дар ин чода ба ҳарч додаи муаллифи китобро хуб эҳсос кардаву бо ин васила арҷгузорӣ кардааст.

Бобҳои ба ҳучуми арабҳо дар Осиёи Миёна, ба пайдо шудани сулолаҳои подшоҳони эронинажод дар Хуросон ва Осиёи Миёна ва ба баёни Давлати Сомониён бахшидашудаи китобро муқарриз баёни «шарҳи он суҳанони ҳақиқат» донистааст, ки дар иқтибоси дар ибтидои тақриз овардашуда инъикос шудааст. «Шӯришҳои халқҳои Осиёи Миёна ба муқобили арабҳои истилогари ваҳшӣ ва аз ин ҷумла хуруҷи Абумуслими Хуросонӣ, Сумбоди Зардуштӣ ва шӯриши Муқаннаъ»-ро нигоранда мисолҳои намоёни он арзёбӣ кардааст, ки парчами озодшавиро дар дасти худ мустаҳкам нигоҳ доштаву муборизаҳо бурдаанд. Лаёқати ташкилотӣ ва сиёсии гузаштагони халқи тоҷикро, ки анъанаи дерина дорад, муқарриз «дар мисоли Бармакиён, Абдуллоҳ, Тоҳир бини Абдуллоҳ ва Исмоили Сомонӣ равшан» дидаву ба ҳонанда баён доштааст, ки омӯзандаву намунаи ибрат мебошад.

Зикри батафсили рушди «ташкилоти давлатӣ ва идоравии Сомониён, сабзиши хочгии қишлоқи мамлакат, тичорат, ҳаёти шаҳрҳо, тараққиёти ҳунармандӣ, ҳаёти маданӣ, маориф, забон ва адабиёт»- и давраи Сомониёнро муқарриз хуш пазируфта, воқеъбинона ва муҳаққиқона инъикос шудани онро дар номи баъзе гузарҳову ҳунарҳои мардуми шаҳри Бухоро, ки то имрӯз боқӣ мондаанд ҷунин баён мекунад: «...мо дар дохили шаҳри Бухоро бо номи ҳуллабофон, меҳчагарон, такбандбофон, дегрезон, кемухтгарон, пӯстиндӯзон, ташгарон (каландгарон), равшангарон, наддофон гузарҳоро ва дар атрофи шаҳр бо номи ҷоруббандон, камонгарон, қулолиён, гилкорон ва қарамкорон барин маҳаллаҳоро мебинем» [1, с.35].

Муаллифи китоб эҷодкунандаи маданияти давраи Сомониёнро «ҳуди халқи тоҷик ва дигар мардуми ин сарзамин будаанд» [3,157] меғӯяд, ки муқарриз инро ҷонибдорӣ кардаву зимни андешаи хеш тақвият мебахшад [1, с.35].

Баъд аз барҳамхӯрдани Давлати Сомониён «ба як саҳнаи муборизаҳои ҳунири қабिलाҳо ва ташкилотҳои давлатии турк табдил» ёфтани «ҷоҳои асосии тоҷикнишини Осиёи Миёна» дар китоб баён ёфтааст [3, с.170], ки муқарриз онро зимни баррасӣ зикр намуда, ҷунин менависад, «ба номи «Иқта» ба аристократҳо тақсим шудани заминҳои қорам, ба ҷароғоҳи туркони бодиянишин табдил ёфтани як қисми заминҳои киштзор ва аз ҳад зиёд вазнин ва саҳт шудани аҳволи қорандагони маҳаллӣ бо ҳуҷҷатҳои инқорнопазир ба ҳубӣ тасвир ёфтааст». Ин пора далели ғайбатҳои муаллифи китобро тасдиқ менамояд.

Дар боби 14-и китоб ба тафсил баён карда шудани давраи Ғазнавиёнро ишора карда, муқарриз, «аз ҳад зиёд ба ҷамъи молу сарват ҳарис будани Маҳмуди Ғазнавӣ ва писари ӯ Масъуд»-ро [1, с.35-36] дар асоси таъя ба маводи китоб зикр менамояд. Муаллифи китоб ба адабиёт бо мақсади ғаразнок аҳаммият додани Султон Маҳмудро [3, с.202] воқеъбинона ба риштаи таҳқиқ мегирад, муқарриз дар тақвияти ин андеша менигорад, ки «Султон Маҳмуд на танҳо ба адабиёт монанди як асбоби шуҳрату шуқуҳи худ нигоҳ мекард, ӯ арбоби фанро ҳам ба дарбори худ на барои ба илм хизмат кардан, балки монанди як материали зинату шуқуҳи дарбор ҷалб мекард» [1, с.36].

Муқарриз ба ҳар боби китоб таваҷҷуҳ зоҳир карда, аз тасвирҳои воқеъбинона ва муҳаққиқонаи муаллифи китоб изҳори қаноатмандӣ менамояд, ки ин ҳама дар баррасиҳои ӯ ба таври равшан инъикос шудааст. Ҳуҷум ва қатлу торочӣ ваҳшиёнаи чингизӣ, қаҳрамони хучандӣ бо роҳбарии қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик, қордогии муғулон ва қосалесони онҳо аён ва ашрофи маҳаллӣ, қаҳру ғазабҳои халқ, шӯриши Маҳмуди Тороби ба муқобили муғулон, ки муаллиф дар китоб тасвир кардааст, мавриди таваҷҷуҳи тақризнигор қарор гирифтааст. Вобаста ба Маҳмуд Тороби шарҳро барои тақвияти фикри муаллифи китоб меорад, ки ба таври зерин баён шудааст: «тороб» [на «тараб»] деҳае аст, ки дар ғарбии шаҳри Бухоро дар райони Свердлови имрӯза, тахминан 24 километр аз шаҳр бо биҳизорҳои худ машҳур аст. Нависандаи ин сатрҳо дар айёми ҷавонии худ борҳо ба он ҷо рафтаам. Мӯсафедони он ҷо Маҳмудро бофанда меғуфтанд. Бадаи ӯро тирноғузар ва шамшер таъсирнакунанда медонистанд. Назар ба

акидаи онҳо, Маҳмуд аз тарафи муғулон кушта нашудааст, балки ба осмон парвоз карда рафтааст.

Назар ба ин афсона гуфтан мумкин аст, ки Маҳмуд Торобӣ, чунонки муаллиф дар охири ин боб қайд кардааст, натанҳо «дар таърихи халқи тоҷик як мавқеи муҳимро ишғол карда меояд» [3, с.254], балки монанди як қаҳрамони афсонавӣ дар хотираҳои халқ ҳам ҷойгир шуда мондааст» [1, с.37]. Ин шарҳ воқеияти таҳқиқу тасвири муаррихро тасдиқ карда, аз таъриху ҷуғрофиядони муқарриз шаҳодат медиҳад.

Муаллифи тақриз ба нуктаҳои ҷолиби бо далелҳо собитшудаи китоб таваҷҷуҳ зоҳир карда, иқтибосҳо меорад ва дуруст тасвиркорӣ шудани онҳоро ибраз меорад, маводи ҷолиби ба мавзӯю бобҳои китоб иртиботдоштаро аз манбаъу сарчашмаҳо барои тасдиқи гуфтаҳои муаллиф мисол овардаву ёдрас мешавад. Масалан, зимни таҳриру баррасии боби 18, ки рӯ ба инқироз овардани ҳукмронии муғулон дар Осиёи Миёна ва Эрон, хуруҷи Амир Темурӣ кӯргон ва кордории ӯро зикр менамояд, муқарриз барои тасдиқи мулоҳизаи муаллифи китоб дар мавриди Амир Темур ба «Темурнома»-и афсонавӣ рӯй оварда менигорад, ки «Темурнома»-и афсонавӣ ҳам, ҳамон чизи роҷӯро, ки таърихҳои расмӣ қайд накардаанд ё қайд карданашро дар замони худ мувофиқ надиданд, равшан мекунад» [1, с.38].

Вобаста ба давраҳои таърихӣ дар китоб дар мавриди кордорҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, адабиёту ҳунар, фарҳанг суҳан рафта, сабабҳои рушду инкишоф ва пастравию инқирозҳо бозгӯ карда мешаванд, ки муқарриз ба ҳар кадоми онҳо мутаваҷҷеҳ шуда бар он аст, ки муаррих ба масъалаҳои инъикосшаванда воқеъбинона муносибат кардааст.

Тасвири авзоъ ва манзараҳои таърихӣ дар китоб якмарому якнавохт сурат нагирифта, бурду бохтҳо дар мавриди худ бо сабабу омилҳояшон нишон дода шудаанд, яъне ҳама тарафа омӯхтаву мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Муқарриз ба боби давраи хониғарӣҳои Бухоро, Хева ва Қуканд мутаваҷҷеҳ шуда, қаноатмандии худро аз китобу муаллифи он ба таври зайл баён мекунад: «Азбаски ин давра давраест, ки дар Осиёи Миёна аз Ҳукумати марказиятноқ ному нишон намонда, «дар ҳар деҳа як шохе» пайдо шуда, аҳволи зироат, саноати ҳунармандӣ ва тичорат хароб гардида буд, муаллифе набаромадааст, ки аҳволи печ дар печи асрҳои шонздаҳ ва то XX-ро дар як ҷо ҷамъ кунад» [2, с.34].

Дар мавриди ба Россия ҳамроҳ карда шудани Осиёи Миёна муқарриз андешаҳои муаллифи китобро ҷонибдорӣ карда, дар идома менависад, ки «агар ҳукумати Россияи подшоҳӣ Осиёи Миёнаро ишғол намекард, хониғарӣҳое, ки дар асри XIX ба номи Бухоро, Хева, Хучанд, Шаҳрисабз ва дигарҳо ташкил ёфта ҳудашонро «мустақил» эълон карда буданд, ҳам бо ҷангҳои байни якдигар ва ҳам бо зулму ваҳшонияти тоқатнопазирин сарзамин ва аҳолии онро тамоман маҳв мекарданд ва худ ҳам маҳв мешуданд» [2, с.37.] Ин андеша аз вазъиятшиносӣ, ҳудогоҳӣ ва сиёсатдонии муқарриз далолат мекунад.

Дар мавриди аҳаммияти китоб бошад, устод менигорад, ки «аҳаммияти маънавии ин китоб на танҳо дар ин ҷост, ки маълумоти пуррае дар бораи гузаштаҳои халқи тоҷик ва умуман дар бораи Осиёи Миёна ва дигар халқҳои ин сарзамин додааст, балки ин китоб боз аз ҳамин ҷиҳат муҳим аст, ки то ҳол дар дасти муаллимони мактабҳои миёна ва олии тоҷикӣ китобе набуд, ки дар асоси вай дар бораи таърих дарс дода шавад. Инак ин китоб чунончи ба дарсҳои таърихи сиёсӣ ва иҷтимоии Осиёи Миёна ва дар навбати аввал барои дарсҳои оид ба гузаштаҳои халқи тоҷик як сарчашмаи асосӣ шуда метавонад, инчунин, ба таърихи маданият-улум, ғунун ва адабиёти тоҷик ҳам як манбаи кифоякунанда аст. Мактабҳои миёна ва олии Тоҷикистон ба таърихи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ ҷи қадар муҳтоҷ бошанд, дар бораи таърихи адабиёт низ ҳамон қадар эҳтиёҷ доштанд. Ин китоб ин эҳтиёҷи тоҷиконро ҳам ба қадри зарурӣ адо менамояд.

Хулоса, ҷоп шуда баромадани «Таърихи муҳтасари халқи тоҷик» дар давраи пешрафти маданияти советии халқи тоҷик як ҳодисаи бузург аст» [2,39-40].

Аз ба таъъ расидани тақризи мазкур ҳафтаду панҷ сол пур шуда бошад ҳам, аҳаммиятнокии он коста нагардида, дар ин даврони худсозивухудогоҳӣ боз ҳам афзалият пайдо кардааст.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Таърихи мухтасари халқи тоҷик / С.Айнӣ // Шарқи сурх, 1948. - №3. – С.32-38.
2. Айнӣ, С. Таърихи мухтасари халқи тоҷик / С.Айнӣ // Шарқи сурх, 1948. - №4. – С.34-40.
3. Гафуров, Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик / Б. Гафуров. – Сталинобод, 1947. – 384 с.
4. Гафуров, У. Равшангари таърих / У. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 202 с.
5. Мухторов, А. Академик Бобочон Гафуров / А.Мухторов, Ш.Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 208 с.

УСТОД АЙНӢ ДАР БОРАИ КИТОБИ “ТАЪРИХИ МУХТАСАРИ ХАЛҚИ ТОҶИК”

Муаллиф дар така ба тақризи устод С.Айнӣ дар бораи пажуҳиши таърихӣ академик Бобочон Гафуров бо номи “Таърихи мухтасари халқи тоҷик” маълумот дода, ҷанбаи таърихӣ, арзиши публицистӣ ва вижагии таҳқиқи илмӣ муаррихро таъкид кардааст. Тақризи устод С.Айнӣ дар муаррифии китоби “Таърихи мухтасари халқи тоҷик” ва бозгӯ кардани моҳияти он нақши муҳим дорад, ки аз муҳтавои мақола муайян мегардад. Муҳаққиқ дар мақолаи хеш зикр менамояд, ки китоби “Таърихи мухтасари халқи тоҷик”-и Б.Гафуровро аз аввалинҳо шуда хонда ва дар бораи муҳиму арзишманд будани тақризи муфассале навишта, ҷоп намудааст. Дар он зикр ёфтааст, ки китоби ба таъъ расида авҳоли таърихро қисман ҳам бошад ба оммаи тоҷикзабон дастрас намудааст.

Калидвожаҳо: С.Айнӣ, Б.Гафуров, тақриз, муқарриз, пажуҳиш, муаррих, Сомониён, қаҳрамони халқи тоҷик, аён, ашроф, илмӣ-археологӣ, худшиносӣ, ҳудогоҳӣ, ватандӯстӣ.

САДРИДДИН АЙНИ О КНИГЕ 'КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА'

На основе отзыва С.Айни автор приводит информацию об историческом исследовании академика Бободжана Гафурова под названием «Краткая история таджикского народа» и подчеркивает исторический аспект, публицистическую ценность и специфику научного исследования историка. Рецензия педагога С.Айни играет важную роль в изложении книги «Краткая история таджикского народа» и пересказе ее сути, что определяется содержанием статьи. Исследователь упоминает в своей статье, что он одним из первых прочитал книгу «Краткая история таджикского народа» Б. Гафурова и написал и опубликовал подробный отзыв о ее важности и ценности. Отмечается, что изданная книга частично сделала историческую ситуацию доступной для таджикоязычной общественности.

Ключевые слова: С. Айни, Б. Гафуров, рецензия, анализ, исследование, историк, Саманиды, герой таджикского народа, дальновидный, благородный, научно-археологический, самосознание, благочестие, патриотизм.

USTAD AYNI ABOUT THE BOOK "CONCISE HISTORY OF THE TAJIK PEOPLE"

Based on the review of teacher S. Aini, the author gave information about the historical research of academician Bobojan Ghafurov called "Brief History of the Tajik People" and emphasized the historical aspect, journalistic value, and specificity of the historian's scientific research. The review of teacher S. Aini plays an important role in the presentation of the book "Brief History of the Tajik People" and the retelling of its essence, which is determined by the content of the article. The researcher mentions in his article that he was one of the first to read the book "Brief History of the Tajik People" by B. Gafurov and wrote and published a detailed review about its importance and value. It is mentioned that the published book partially made the historical situation available to the Tajik-speaking public.

Key words: S. Aini, B. Ghafurov, review, analysis, research, historian, Somonids, hero of the Tajik people, visionary, noble, scientific-archaeological, self-awareness, self-consciousness, patriotism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хайдаров Саъдулло* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи телевизион ва радиоишунавонии факултети журналистика. **Суроға:** 734025, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 93-507-07-16

Сведения об авторе: *Хайдаров Садулло* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания, факультет журналистики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 93-507-07-16

Information about the author: *Khaydarov Sadullo* - Tajik National University, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Television and Radio Broadcasting, Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 93-507-07-16

Усмонова М.А.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Рӯзноманигор, нависанда ва шоир Марямбонуи Фарғонӣ (Марям Эшонҷонова) зодаи сарзамини шоирхез ва илму адабпарвари Фарғона буда, ҳам дар ҷодаи наср, ҳам дар ҷодаи назм ва ҳам дар ҷодаи публитсистика эҷод менамояд. Марямбону дорандаи Ҷоизаи адабии байналмилалӣ ба номи Борис Пастернак (Москва, 1995), Ҷоизаи «Нишони сухан»-и Иттифоқи навсандагони Тоҷикистон, узви ИЖТ ва Иттифоқи навсандагони Тоҷикистон мебошад. Асарҳои ӯ бо номҳои «Ҳадиси Риштон», «Хуморшикан», «Чаҳор қисса» (Душанбе: Деваштич, 2006.-157 с.), «Шаҳболи ҳаёл» (Душанбе: Адиб, 2011.-216 с.), «Таманно», маҷмуаи ашъор бо номҳои «Исои ман шав», «Нури ахтарпораҳо», «Табъи гуҳаррез» (Душанбе: Ирфон, 2016.-) ба ҷоп мерасанд, ки аз инҳо панҷ китоби мансур ва се маҷмуаи шеър мебошанд.

Марямбонуи Фарғонӣ навиштани асарҳои бадеиро аз ҳикоя оғоз намудааст. Аввалин асаре, ки ба қалами Марямбонуи Фарғонӣ мутааллиқ аст, маҷмуи қисса ва ҳикоеҳои ӯст, ки соли 1995 бо номи «Афсонаи тамаддун» тариқи нашриёти «Пайк» дар шаҳри Душанбе ба нашр расида, фарогири даҳ қиссаю ҳикоя, аз ҷумла ҳикояҳои «Нақши бад», «Ману ишқи лӯлидухтар», «Ихлос», «Баъди борон», «Ситораи саҳарӣ», «Субҳи умед», «Азоб», «Эҳё», «Шикасти қасри сукут» ва «Озарм» ҷой дода шудаанд. Ба маҷмуаи «Афсонаи тамаддун»-и Марямбону шоири рангинхаёли тоҷик Нозирҷон Боҳирӣ пешгуфтори ниҳоят кӯтоҳ, вале самимӣ мушаххас навишта, бо ишора ба муҳимтарин хусусиятҳои эҷоди ӯ аз ҷумла менависад: «Мазмуну мавзӯи қиссаву ҳикояҳояш заминӣ, қаҳрамонҳояш ҳаётӣ, суханонаш обдор ва забонаш ширину шевост. Бештар воқеаҳои давраи бачагӣ, дидаву шунидаҳояшро ба қалам медиҳад, урфу одат ва анъанаҳои тоҷикони водии Фарғонаро ба риштаи тасвир мекашад, мекӯшад, ки дарди миллатро баён созад. Аз ин рӯ, навиштаҳояш зуд ба дили ҳаводорони эҷодиёташ роҳ меёбанд. Шояд дар навиштаҳои ӯ ба назари аҳли адаб ва хонандагони бориқбин баъзе нуқсонҳои кӯчак вохӯранд, ки ин табиист. Зеро китобе, ки дар даст доред, аввалин маҷмуаи эҷодиёти ӯст ва оби ҷӯйи нав одатан охиста-охиста софу зулол мегардад» [3, с.3].

Дар ин навишта ба ҷанд хусусияти эҷодиёти Марямбону ишора шудааст, аз ҷумла:

1. Дар заминаи ҳодисаю воқеоти реалӣ ба қалам омадани қиссаю ҳикоеҳои Марямбону
2. Бо забони равону шево таълиф шудани ҳикоеҳои қиссаҳои ӯ.
3. Урфу одат ва анъанаҳои неки тоҷикони водии Фарғонаро ба риштаи тасвир кашидани нависанда.

Мурур ба ҳикоеҳои қиссаҳои Марямбону нишон медиҳад, ки онҳо аз лиҳози мазмун ва мундариҷа гуногун, аксаран хусусияти тарбиявӣ дошта, аз ҳаёти наврасону ҷавонон ва тафаккури онон, воқеоти гуногуни рӯзгори ҳуди нависанда, тасвири зиндагии занону бонувоне, ки дар набардҳои зиндагӣ ноком мондаанд, хотирот, тасвири олами зебои зодгоҳ ва ғайра қисса мекунад. Ҳарчанд ҳамаи ҳикояҳо дар як поя нестанд, вале нависанда кӯшиш ба харҷ додааст, ки дунёи тифлӣ, дили беғашу пок ва беолоиши кӯдакону наврасон ва занону духтаракони деҳотро зимни тасвири воқеоти гуногун пеши назари хонанда ошкор намояд.

Чунончи, дар ҳикояи «Нақши бад» симои писараки шӯхе ба тасвир гирифта шудааст, ки шӯхию бесарихи ӯ ба ҳар як кӯдаки хурдсол хос бошад ҳам, гоҳо боиси ранҷиши ҳамсоёҳо мегардад. Бо вучуди он ки ин писараки хурдсол гурбаи ҳамсоёро «ба дор мекашад» ва ё қурбоққаеро ба истилоҳи нависанда «ҷарроҳӣ» мекунад, ин кирдорҳои ӯ аз рӯйи табиати кӯдакона буда, падарро ба олами андешаи даврони ҷавонӣ наврасӣ раҳнамоӣ мекунад. Бо ин усул нависанда хонандаро аз тасвири шӯхиҳои кӯдаконаи писараки хурдсол ба олами кӯдакии падар меҳонад ва ҳамин тариқ сужети ҳикоятро баёни даврони кӯдакии падар ташкил медиҳад.

Дар аксари ҳикоеҳои ин маҷмуа нависанда кӯшиш мекунад, ки олами ботинии кӯдаконро бо ҳамон покии азалиаш пеши назари хонанда ҷилва диҳад.

Ин манзараро нависанда ҳангоми нақли қаҳрамони ҳикояи «Нақши бад» амаки Бадеъбой ва нороҳатии писараш дар ин маврид хеле равшан нишон додааст. Бадеъбой тафсилоти воқеаи он ки оҳуи бачадореро паронида бачаашро ба хона оварда буд, ба писараш чунин нақл мекунад: «Дар хотир дорӣ, ки ду-се рӯз пештар як оҳуе зада будам. Вақте ки каллаву поча мекардам, пай бурдам, ки ҷонвар нав ҳолӣ шудааст. Аз пистонҳояш шир метаровид. Мегӯм, ҳамин барра бачаи ҳамон. Чунки инро айнан дар ҳамон мавзее, ки модаоҳу шикор карда будам, ёфтам. Калавида – калавида гирди чашма мегашт. Ҳатто аз наздикшавиам наҳаросид. Гуфтам, ки захмӣ будагист. Не, гумонам хато баромад. Магарам, аз гушнагӣ бемадор будааст, ки вақти дасту по бастан ҳам муқобилат накард.

- Нағз нашудааст.

- Ҳм. Агар ман дастгир намекардам, аз ду сар ба доми сайёди дигаре меафтод ва ё туъмаи ваҳшии мешуд.

-Не, додо. Ман «очаашро парронда хуб накардаед»- мегӯям. Охир ҳоло мавсими шикор нест». Эъ, ба ман ақл нашав! Аз ёд набарор, ки аз паси ҳамин касбу кор устухонат шах шуд...» [3, с.9-10].

Чунонки аз ин порча мушоҳида мегардад, Бадеъбой маишати аҳли аёлашро бо роҳи шикор таъмин менамуд, аз ин рӯ, меҳодад амали худро ба фарзандаш амри ногузир ва дуруст муаррифӣ кунад. Вале фикри фарзанди ӯ дар ин масъала тамоман дигар аст, писаракро тақдирӣ охубарра бетараф намегузорад, ӯ дар ин бора фикр карда, ғам меҳӯрад ва рафтори падарро низ дар замири худ маҳкум мекунад. Аз назари дигарон ҳам рафтори Бадеъбой писандида нест. «Бадеъбой сайёд не, хунхор аст» - гуфтани яке аз қаҳрамонони асар низ ишора ба ҳамин матлаб аст.

Ҳамин тариқ, дар ҳикояи «Нақши бад» амаки Бадеъбой саранҷом мукофоти амалашро мегирад, ӯ ҳангоми шикори сайде ба таври ғоҷавӣ ҳалок мегардад, вале ҷасади ӯро аз ҳеч қучо пайдо карда наметавонанд. Писари Бадеъбой бошад, тамоми ҷонвараконе, ки падараш дар қафасҳо маҳбус карда буд, озод мекунад. Нависанда ҳикоятро аз забони яке аз иштироккунандаҳо чунин ҳулоса мекунад: «Табиат сахист, вай моро меҳӯронаду мепӯшонад, вале дар ҳаққаш кӯрнамакӣ кунӣ, ниҳоят сахтгир аст, гуноҳатро намебахшад» [4, с.20]. Сухани мазкур ифодагари ҳулосаи нависанда дар ҳикояти мазкур ба ҳисоб меравад, яъне нависанда ҳикмати деринаи «бадӣ кунӣ, бадӣ мебинӣ»-ро дар ин ҳикоя хеле равшан нишон додааст. Вале аз ҷониби дигар кӯшиш намудааст, ки дасти таарруз дароз кардани инсонӣ пур аз хирсу озро ба табиат, инчунин ҳислатҳои бади инсонӣ, аз ҷумла хоҳишҳои нафсонии беохири инсон, ҳарисӣ, ба хоҳири қонеъ намудани нафси саркаш аз ҳама гуна арзишҳои инсонӣ сарфи назар кардани ӯ, оқибати нугувор доштани амалҳои бадро дар мисоли ғоҷаи Нишонбой нишон диҳад.

Дар маркази ҳикояи «Ману ишқи лӯлидухтар» низ масъалаи инсон ва муҳаббати поки ӯ меистад. Қаҳрамонони ҳикоя Шарифҷон ва лӯлидухтар Истам мебошанд, ки ҳилофи урфу одат ба ҳамдигар дилбастагӣ доранд. Ҳарчанд онҳо танҳо ду-се маротиба вохӯрда, аслан дар мавриди зиндагии оянда рӯйро ба изҳори андеша накарда буданд, вале риштаи номаълуми дӯстӣ ва муҳаббат онҳоро ба ҳам қарин гардонид ба буд. Шарифҷон, ки донишҷӯ буда, пас аз бомуваффақият супоридани имтиҳонҳо нав ба деҳа барои истироҳат баргашта буд, аз Ширхони ҷӯгӣ (аслан бояд Шерхон бошад! - муаллиф) барои ҷиҷнаш лабчанг меҳарад. Аммо Ширхони ҷӯгӣ аз ҷайби Шарифҷони беҳабар ҳамён ва ҳуччатҳои ӯро мерабояд. Духтари Ширхони ҷӯгӣ Истам бегоҳӣ ҳуччатҳо ва ҳамёнро ба Шарифҷон бармегардонад ва ҳамин тавр дар байни онҳо риштаи ноаёнӣ дӯстию муҳаббат пайванд мегирад. Вале ин муҳаббат аз назари бародар ва янғаи Шарифҷон пинҳон намоишонад ва онҳо барои чунин қори аз урф берун, яъне дӯст доштани лӯлидухтар Шарифҷонро сахт нақушиш мекунанд. Ба андешаи онҳо наздикӣ ҷустан бо лӯлиҳо барои мардуми мусулмон ҳаром аст. Бинобар ин, ягнаи Шарифҷон ҳангоми насихат аз ҷумла мегӯяд: «Ту хурд нестӣ Шарифҷон. Ҳама ғап ба худат аён. Шухӣ-шӯхӣ сари ману ақоятро ҳам нақунӣ мегӯям. Зеро, касеро, ки бо ҷӯгӣ наздикӣ мекунад, ҳафт пушташ ҳаром мегӯянд...» [4, с.27]. Ҳамин тавр, лӯлиҳо чун одати худ ба таври ногаҳонӣ

аз деҳа кӯч мебанданд ва Шарифҷон ҳатто имкони бо лӯлидухтар хайрухуш кардан ҳам намеебад.

Ҳикояро «Ману ишқи лӯлидухтар» номгузорӣ кардани муаллиф бесабаб нест, ба ин восита муаллиф муносибати Шарифҷонро ба ишқи лӯлидухтар нишон додани мешавад, яъне «ман ва муносибати ман ба ишқи лӯлидухтар». Агар ин тавр намебуд ва ин ишқ аз ду ҷониб сурат мегирифт, шояд номи «Ишқи лӯлидухтар» ном гузоштани ҳикоят кифоя мебуд. Пас ин ишқ ҷазбаи дутарафа надошта, танҳо ба лӯлидухтар нисбат пайдо мекунад. Ҳангоми мутолиаи асар ҳам равшан мегардад, ки беш аз ҳама лӯлидухтар ба Шарифҷон дил бастааст, вале Шарифҷон ҳанӯз дар сарҳади гумону шубҳаҳо қарор дорад. Чунончи, вақте Шарифҷонро бародараш барои мулоқот кардани бо ҷӯгидухтар мазаммат ва таҳдид мекунад, Шарифҷон дар андешаҳои худ ҳам иқрор мекунад, ки бо духтарак муносибате надорад: «Ман чӣ гӯям ба ӯ? Гӯям, ки бо духтарак муносибати ҷиддие надорам, бовар намекунад...» [4, с.33].

Низ ҷойи дигар, дар монологи ботинии Шарифҷон муҳаббат надоштани ба ҷӯгидухтар равшан мегардад: «Ҳоло-ку ҳеҷ гап нашудааст. Агар дар ҳақиқат ман Истамро дӯст дорам-чӣ? Магар ӯ намеарзад? Ў аз зани ақолам ва дигар духтарони деҳ чӣ камӣ дорад?» [3, с.33].

Аз ин лиҳоз, дар ҳикояи мазкур симои Истам бар хилофи образи Шарифҷон хеле фаъол, часур, соҳибирода, ба ҳодисаю воқеаҳо саривақт сарфаҳм рафта баҳо меодагӣ ва ҳозирчавоб тасвир шудааст. Ў бисёр меҳонад бар хилофи ҷӯғиёни кӯчӣ мисли дигарон зиндагии орому осуда дошта бошад, меҳнат кунад, ба каси дилхоҳаш ишқ варзад, на ин ки мисли ҷӯғиён «зиндаву мурдаи шавҳар»-ро ба гардан бигирад. Дар ин бора худ Истам сабаби аз ҳамсарӣ бо шавҳари ҷӯғӣ дурӣ ҷусташиро чунин баён мекунад: «Намеҳонам, ки зиндаву мурдаширо ба дӯш гирам. Одам барин зистан меҳонам. Чаро мо ҷӯғиён наметавонем, ки ҳалол меҳнат кунем, рӯзӣ ёбем, бо каси дилхоҳ ишқ варзем, комёб гардем, ба мақсад бирасем? Чаро то ҳанӯз мо занҳо бо асову хӯрчин дар ба дарем? Аз чӣ мардҳоямон аксар мурдаи худро ба гардани занҳо мепартоянд?» [3,с.32].

Дар ин порча нависанда аз забони персонаж як ҷузъи зиндагӣ ва расму одати ҷӯғиёно баён доштааст, зеро тибқи ривоёт ҳангоми баргузори маросими арӯсӣ домод дар назди арӯсшаванда ҳамчун мурда хобонида мешавад ва аз арӯсшаванда пурсида мешавад, ки «мурда ва ё зиндаи ҳамин мардро ба уҳда мегирад ё не». Ин расм маъноӣ онро дорад, ки арӯсшаванда бояд мурдаву зиндаи шавҳарро дар раванди зиндагии яққоя ба уҳда гирад.

Хулоса, бо навиштани ҳикояи мазкур нависанда ба чанд масъалаи муҳим хеле бочуръатона даст мезанад:

Якум, дар адабиёти тоҷик роҷеъ ба рӯзгори ҷӯғиён, ба ҷуз аз қиссаи «Ҷӯғӣ»-и Нависандаи халқии Тоҷикистон Сорбон, осори бадеӣ офарида нашуда ва образи ҷӯғиён ҳам чандон ба ҷашм намерасад. Марямбонуи Фарғонӣ ба гумони ғолиб аз дуҷумин қаламкаше мебошад, ки ба ин масъала дахл намуда, тавассути мавриди тасвир қарор додани муҳаббати духтари ҷӯғӣ андешаву ҷаҳонбинӣ ва баъзе аз ҷузъиёти зиндагии ин қавмро ба хонанда бозгӯ мекунад.

Ба ибораи дигар, дар ҳикояи мазкур инчунин кӯшишҳои навҷӯёнаи нависанда дар интиҳоби мавзӯ мушоҳида мегардад. Нависанда меҳонад хонандаро ба олами то ҳанӯз омӯхтанашудаи андешаю афкор, тарзи зиндагӣ ва расму одоти лӯлиён, далерӣ, ғайурӣ, озодандешию озодӣ, яқравӣ, дар ишқу муҳаббат қавиירוда будан ва дигар хислатҳои лӯлиён огоҳ созад. Дар ҳикоя чандин лаҳзаҳо оварда шудааст, ки хислатҳои хосси қавми лӯлиён, аз ҷумла савдогарӣ, фолбинӣ, дар иҷрои коре муттаҳид будан, садоқат дар муҳаббат ва ғайраро инъикос мекунад. Фарҷоми ҳикояи «Ману ишқи лӯлидухтар» низ нишон медиҳад, ки то кадом андоза Истам дар ишқи худ содиқ буд.

Ба ин тарик, дар ҳикояи мазкур як лаҳзае аз муҳаббати байни ду ҷавон тасвир шудааст. Ҳарчанд муносибатҳои ошиқонаи ин ду ҷавон ба камол нарасида, дар ибтидои пайдоиш ба нестӣ мерасад, вале бо ин роҳ нависанда нишон медиҳад, ки ишқу муҳаббат ҳамчун падидаи поки зиндагии инсон новобаста аз расму одат, қавму наҷод ва мазҳабу миллат метавонад инсонҳоро ба ҳам қарин гардонад.

Яке аз махсусиятҳои осори мансури Марямбонуи Фарғониро истифодаи ашъори классикон ташкил додааст. Дар аксари қиссаю ҳикоеҳои Марямбону гоҳо барои тақвияти фикр аз забони худӣ нависанда ва гоҳо аз забони иштироккунандагони асар абёти алоҳида садо медиҳанд. Чунончи, дар ҳикояи «Ману ишқи лӯлидухтар» ба хоҳири баёни шӯҳию шангии лӯлиён байти маъруфи Ҳофизро меоварад:

Фигон, к-ин лӯлиёни шӯҳи ширинкори шахрошӯб,
Чунон бурданд сабр аз дил, ки туркон хони яғморо [3, с.31].

Ин хусусиятро дар аксари ҳикоеҳои Марямбону мушоҳида кардан мумкин аст.

Махсусияти дигари насри Марямбонуро таваҷҷуҳ ба олами ботинии кӯдакону ҷавонон ташкил додааст, зеро дар аксари ҳикояҳои нависанда муҳаббат ба зодгоҳ, наздикон ва ҳамдеҳагон эҳсос гардида, дар баробари он ба олами зебои кӯдакию наврасӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир гардидааст. Ин хусусиятро дар ҳикоеҳои «Нақши бад», «Ману ишқи лӯлидухтар», «Ихлос» ва ғайра ба хубӣ дарк кардан мумкин аст. Дар ҳикояи «Ихлос» симои духтараке офарида шудааст, ки ҷавҳари онро чун ҳикояи «Ману ишқи лӯлидухтар» муҳаббати поки инсонӣ ташкил додааст.

Яке аз махсусиятҳои дигари насри Марямбону дар он зоҳир мегардад, ки баъзе аз персонажҳои қиссаю ҳикоеҳои ӯ аз як ҳикоя ба ҳикояи дигар, аз як қисса ба қиссаи дигар мегузаранд, ки чунин тарзи офаридани образи қаҳрамонон дар қиссаҳои нависандаи боистеъдоди тоҷик Баҳманёр хеле равшан таҷассум ёфтааст. Қаҳрамонҳои қиссаҳои Баҳманёр – Мулло Бухоризода, Холи девзӯр, Шераки Хол, Яздони Малла, кампири Майса ва дигарон на танҳо аз як қисса ба қиссаи дигар интиқол меёбанд, балки онҳо аҳли як деҳаи ҳаёлианд, ки бо номи Сармаддеҳ маъруф буда, ба ишораи адабиётшинос Абдуҳолиқи Набавӣ «Сармаддеҳ, Сармадшаҳр, Сармаддара на танҳо бофта, сохта ва билохир бозёфти Баҳманёр аст, балки он дар худ зиндагӣ ва ҳолати мардуми кӯхистонро, ки бо шакли ҳаёти худ, урфу одат ва тарзи андешаи хеш дар банди суннатҳои ҳазорсола буда, асосан дар тахти таъсири он боз хеле аз ҳислатҳои хосси миллии худашонро нигоҳдорӣ мекунанд, вале аз навангезиҳои замони ҷадид низ баҳравар гардидаанд..., вале дар ҳар маврид аз меъёри муқаррароти зиндагии амалӣ, таҷрибаи рӯзгор ва судбардории муқаррари инсонӣ қору зиндагӣ доранд ва ҳамеша дар ҳимояи ҳамият ва номуси шахсият диёрдорӣ омода мебошанд» [5, с.260-261].

Вале дар қиёс бо образҳои аз қисса ба қисса интиқолёбандаи Баҳманёр, ки хеле ҷолибу ҷозиб низ мебошанд, қаҳрамонони ҳикояву қиссаҳои Марямбону шахсони воқеӣ мебошанд ва воқеоту ҳодисаҳо низ аксаран дар маконҳои воқеӣ, бахусус дар зодгоҳи нависанда, ноҳияи тоҷикнишини Сӯҳи Ҷумҳурии Ўзбекистон мегузаранд ва нависанда онҳоро бо ҳамон номҳо зикр мекунад.

Ҳодисаю воқеаҳо, ки дар қиссаю ҳикояҳои Марямбону тасвир мегарданд, асосан дар зодгоҳи нависанда ва деҳоти атрофи он мегузаранд, аз ин лиҳоз ногузир бархе аз персонажҳо ҳам аз як асар ба асари дигар интиқол ёфтаанд. Аммо тавафут дар ин ҷост, ки дар қиёс бо персонажи асарҳои Марямбону на танҳо қаҳрамони ҳикоеҳои Баҳманёр, балки макони баргузории ҳодисаю воқеот таҳайюлӣ мебошанд. Дар мавриди он ки аксари воқеоте, ки нависанда тасвир мекунад, маҳз дар деҳоти Сӯҳ рӯй додаанд ва ё суҷаташон аз ҳамон макон сарчашма мегирад, муаллифи сарсухани нахустин маҷмӯаи қиссаву ҳикоеҳои Марямбонуи Фарғонӣ шоир Нозирҷон Боҳирӣ дуруст таъкид намудааст: «Бештар воқеаҳои давраи бачагӣ, дидаву шунидаҳои ӯро ба қалам медиҳад, урфу одат ва анъанаҳои тоҷикони водии Фарғонаро ба риштаи тасвир мекашад, мекӯшад, ки дарди миллатро баён созад» [3, с.3].

Дар ин бора худӣ муаллифи ҳикояҳо дар ҷой –ҷойи асар ҳангоми нақли ҳодисаю воқеаҳо ишораҳо низ дорад. Чунончи, менависад: «Шояд ин ҳодиса, ки дар бачагӣ шоҳидаш будам, барои ту шубҳаомез бошад, вале дар ин ҷо – дар зодгоҳам деҳаи Сариканда бисёриҳо дар хотир доранд, ҳарчанд, ки ҳар кас ба таври худ шарҳ медиҳад, бо иловаҳо нақл мекунанд» [3, с.7-8]. Чунин тарзи сухан ва баёни андеша руҳияи ҳикояҳои Марямбонуро як андоза ба осори публицистӣ наздик мекунад, ки бесабаб нест, зеро Марямбону аз роҳи рӯзноманигорӣ ба роҳи нависандагӣ қадам гузоштааст.

Дар навиштаҳои Марямбону гоҳо ба калимасозию ибораоронҳои ғайримаммулӣ дучор мешавем, ки чунин бархӯрдҳои забонӣ ба забони осори ӯ бешубҳа латма ворид

месозанд. «Чунончи, «Вале ман бо ин сохту сумот орзуятро намешиканам...» [3, с.33-34]. Ин ҷо мақсади муаллиф «орзуятро амалӣ карда наметавонам» аст, вале ба ғалати мантиқӣ роҳ дода «орзуятро намешиканам» гуфтааст.

Дар мавриди дигар, ба ҷойи мафҳуми «мӯйсафед», яъне шахси солманду таҷрибаи зиндагидошта калимаи «ришсафед»-ро истифода намудааст. Чунончи, дар ҷумлаҳои «Ришсафед ҷӣ кор карданаширо намедонист... Ришсафед дасти духтарчаро ба дасти модари маит дод...», ки дар ҳикояи «Ману ишқи лӯлидухтар» омадааст, мурод аз лафзи «ришсафед» - «шахси калонсол ва боиззати деҳа» аст. Худи сужети ҳикоя ҳам нишон медиҳад, ки нависанда дар бораи яке аз солорони деҳ, яъне мӯйсафеди сохибхитроми деҳа изҳори андеша мекунад, вале дар ҳамин ҳолат «ришсафед» гуфтан на танҳо мантиқӣ нест, балки як андоза нисбати шахсони калонсол таҳқир низ мебошад.

Дар ҷумлаи «Нозук-ҷўғӣ табобати ўро ба калла гирифт» - ибораи «ба калла гирифтани» хосси забони лаҳҷа буда, дар байни мардуми минтақаҳои гуногун мавриди истифода қарор дорад, ки онро нависанда низ ба ҳамин тарз дар сухани тавсифии худ истифода намудааст. Хубтар мебуд, ин ибора бо муроди адабиаш, ки маънои «ба уҳда гирифтани коре, чизе ё касе»-ро дорад, қорбасти мегардид.

Ҳамин тариқ, аз баррасиҳои болоӣ метавон ба чунин хулосаҳо дастрасӣ пайдо намуд:

1. Сужети бештари ҳикоеҳои Марямбону аз ҳаёти воқеӣ гирифта шуда, воқеаҳо бо даврони кӯдакӣ ва навҷавонии нависанда, ки дар Сӯх сипарӣ гардидааст, иртиботи қавӣ доранд. Аз ҳамин лиҳоз, бархе аз иштироккунандагони асарҳои Марямбону ва макони баргузории воқеаҳо ҳодисаҳо бо номҳои худ зикр гардидаанд.

2. Марямбону қаламкашест, ки ба зодгоҳи худ, падару модар, гузаштагон, ҳамдеҳон ва ҳамаи он чизҳое, ки бо зодгоҳаш иртибот доранд, дилбастагии том дорад. Ба андешаи ӯ дӯст доштани Ватан маҳз аз дӯст доштани зодгоҳ оғоз мегардад. Аз ин лиҳоз, дар меҳвари бештари навиштаҳои ӯ масъалаҳои тасвир шудаанд, ки бо хотирот ва ҳаёти шахсии ӯ робитаи қавӣ доранд. Намунаи чунин навиштаҳо қиссаи «Хумор» мебошад, ки хотироти лаҳзаҳои зебои умри муаллиф дар он тасвир гардидааст.

3. Марямбону бо офаридани ҳикояву қиссаҳои худ барои шиносонидани хонанда бо урфу одат ва русуми тоҷикони водии Фарғона, ки ҷузъе аз анъанаву суннати мардуми тоҷик аст, саҳми равшан гузоштааст.

Муқарриз: Ҳасанзода А.А. – д.и.ф., профессори ДДХ ба номи Б.Ғафуров

АДАБИЁТ

1. Амонов, Р. Масъалаҳои насри муосир / Р. Амонов // Садои Шарқ. – 1988. - № 4 – С.102-115.
2. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. Муҳтавои дарсҳои назарӣ барои донишқадаи филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Ҷилди 3. Китоби дарсӣ / Х. Асозода. - Душанбе: Маориф, 1999. - 448 с.
3. Бақозода Ҷ. Чустуҷӯҳои эҷодӣ дар насри тоҷик. Монография / Ҷ. Бақозода. - Душанбе: Ирфон, 1982. - 144 с.
4. Марямбонуи Фарғонӣ. Афсонаи тамаддун. –Душанбе: Пайк., 1995.-85 саҳ.
5. Марямбонуи Фарғонӣ. Хуморшикан. – Душанбе: Адиб, 2004.-128 с.
6. Марямбонуи Фарғонӣ. Шаҳболи ҳаёл. – Душанбе: Адиб, 2011.-204 с.
7. Марямбонуи Фарғонӣ. Таманно. – Душанбе: Адиб, 2014.-191 с.
8. Мирзоюнус М. Сабкшиносии насри муосир. Монография. / М. Мирзоюнус. - Хучанд, Нури маърифат, 2018. - 420 с.
9. Набавӣ А. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. Маҷмуаи мақолаҳо / А. Набавӣ - Душанбе: Адиб, 2009. - 324 саҳ.
10. Посдорони насри муосири тоҷик. Маҷмуаи мақолаҳо. Мураттибон С. Аъзамзод, Б. Мирсаидов. - Хучанд: Нури маърифат, 2009. -244с.
11. Сайфуллоев Атаҳон. Уфукҳои тозаи наср. - Душанбе: Адиб. , 2012.- 480 с.
12. Сайфуллоев А. Ҷону ҷаҳони наср. Монография. / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 538 с.
13. Сайфуллоев А. Дастоварди тозаи наср / А. Сайфуллоев. // Садои Шарқ. – 2010.- №9. – с.116-121.
14. Солеҳов Ш. Адабиёт ва шинохти он. Монография. / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 238 с.

БАЪЗЕ МАХСУСИЯТҲОИ НАСРИ МАРЯМБОНУИ ФАРҒОНӢ

Мақолаи мазкур ба баррасии мавзӯи баъзе махсусияти насри Марямбонуи Фарғонӣ бахшида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки рӯзноманигор, нависанда ва шоир Марямбонуи Фарғонӣ (Марям Эшонҷонова) зодаи сарзамини шоирхез ва илму адабпарвари Фарғона буда, ҳам дар ҷодаи наср, ҳам дар ҷодаи назм ва ҳам публицистика эҷод менамояд. Марямбону дорандаи Ҷоиҳои адабии байналмилалӣ ба

номи Борис Пастернак (Москва, 1995), Ҷоизаи «Нишони сухан»-и Иттифоқи навсандагони Тоҷикистон, узви ИЖТ ва Иттифоқи навсандагони Тоҷикистон мебошад. Асарҳои ӯ аз панҷ китоби мансур ва се маҷмуаи шеър иборат мебошанд. Муаллиф инчунин ба он нукта ишорат менамояд, ки Марямбону Фаргонӣ навиштани асарҳои бадеиро аз ҳикоя оғоз намудааст. Аввалин асаре, ки ба қалами Марямбону Фаргонӣ мутааллиқ аст, маҷмуи қисса ва ҳикоеҳои ӯст, ки соли 1995 бо номи «Афсонаи тамаддун» тариқи нашриёти «Пайк» дар шаҳри Душанбе ба нашр расида, фарогири даҳ қиссаю ҳикоя мебошанд.

Калидвожаҳо: Марямбону Фаргонӣ, рӯзноманигор, навсанда ва шоир, урфу одат ва анъанаҳои тоҷикони водии Фаргона, риштаи тасвир, хаводорони эҷодиёти шоира, маҷмуаи эҷодиёти шоира.

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЗЫ МАРЯМБОНУ ФАРГОНИ

Данная статья посвящена обсуждению некоторых особенностей прозы Марямбону Фаргони. Автор отмечает, что журналист, писатель и поэт Марямбону Фаргони (Марям Эшонжонова) является уроженкой края поэтов, науки и литературы Ферганы, работает как в прозе, так и в поэзии, и в публицистике. Марямбону является лауреатом Международной литературной премии имени Бориса Пастернака (Москва, 1995), премии «Знак слова» Союза молодежи Таджикистана, членом СЖТ и Союза писателей Таджикистана. Среди ее работ пять прозаических произведений и три поэтических сборника. Автор также указывает на то, что Марямбону Фаргони начала писать художественные произведения с рассказов. Первым произведением, написанным Марямбону Фаргони, является сборник ее рассказов, который был издан в 1995 году под названием «Легенда о цивилизации» издательством «Пайк» в городе Душанбе, включающий десять рассказов.

Ключевые слова Марямбону Фаргони, журналист, писатель и поэт, обычаи и традиции таджиков Ферганской долины, живопись, поклонники творчества поэта, собрание произведений поэта.

SOME CHARACTERISTICS OF THE PROSE OF MARYAMBONU FERGANI

This article is devoted to a discussion of some features of Maryambonu Ferghani's prose. The author notes that the journalist, writer and poet Maryambonu Ferghani (Maryam Eshonjonova) is a native of the land of poets and science and literature of Ferghana, works both in prose and in poetry, and in journalism. Maryambonu is a laureate of the Boris Pasternak International Literary Prize (Moscow, 1995), the Sign of the Word award of the Youth Union of Tajikistan, a member of the Union of Writers of Tajikistan and the Union of Writers of Tajikistan. Among his works are five prose works and three collections of poetry. The author also points out that Maryambonu Ferghani began to write works of art from stories. The first work written by Maryambonu Ferghani is a collection of her stories, which was published in 1995 under the title "Legend of Civilization" by the "Paik" publishing house in Dushanbe, including ten stories.

Key words Maryambonuy Ferghani, journalist, writer and poet, customs and traditions of the Tajiks of the Ferghana Valley, painting, admirers of the poet's work, collection of the poet's work,

Маълумот дар бораи муаллиф: *Усмонова Муаззама Аюбовна* - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, унвонҷӯи кафедраи адабиёти муосири тоҷик. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, гузар. Мавлонбекова 1

Сведения об авторе: *Усмонова Муаззама Аюбовна* – Худжандский государственный университет им.академика Б.Гафурова, соискатель кафедры современной таджикской литературы. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр. Мавлонбекова 1

Information about the author: *Usmonova Muazzama Ayubovna* - Khujand State University named after Academician B.Gafurov, applicant for the Department of Modern Tajik Literature. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekova pas., 1

Сулаймони Аҳтам
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

“Шоҳнома” асари устои фарзонаи Тӯс, ҳофизаи таърихӣ ва мероси пураҷи ҳунари ва андешаи башарӣ аст. “Шоҳнома” доиратулмаорифи бузурги фарҳанги мардуми ориёӣ ва бахше аз ҳувиёти миллии мо аст. Ин шоҳкори ҳақим Абулқосими Фирдавсӣ манбаи муҳим барои шинохти фарҳанги бостонии мо мебошад. Аз ҷумла, иттилооте, ки дар бораи оинҳо ва ҷашнҳои миллии мо оварда шудааст, дорои аҳаммияти хос аст.

Аз муҳимтарин ҷашнҳои бостонӣ, ки дар “Шоҳнома” нисбатан муфассал ва мукаммалро ёдоварӣ шудааст, пеш аз ҳама, ҳақим се ҷашни бузургест, ки яке пештару бештар ва дуи дигар баъдтар, дар солҳои истиқлоли миллии эҳё гардида ва сол то сол мукаммалтару ороғатар мегарданд. Яъне Наврӯз, Меҳргон ва Сада.

Баррасии ҷашнҳои бостонӣ ва замони баргузории онҳо нишондиҳандаи виаҷаҳои муштарак дар миёни ҳамаи онҳо аст. Нахуст ин ки ҳамагӣ дар пайванд бо падидаҳои табиӣ, кайҳонӣ ва иқлимӣ ҳастанд ва ба ҳақим далел кӯшиш шудааст, то замони баргузории онҳо ҳарчи бештар бо тақвими табиӣ мутобиқ бошад. Ҳеҷ кадом аз ин ҷашнҳо баргирифта аз дастурҳои динӣ нестанд ва ин ҷашнҳо бо суруру шодӣ ҳамроҳ буда ғаму ашқу гири дар онҳо ҷой надорад. Дигар аз хосияти ин ҷашнҳо дар эҳтиром ва посдошти ҳама мазоҳири табиат аст. Дар ҳеҷ кадом аз ин ҷашнҳо асаре аз хушунат ва бадрафторӣ нисбат ба гиёҳону ҳайвонот дида намешавад, балки бо оинҳои ҳамроҳанд, ки ба анғезаи покизагӣ ва посдорӣ аз муҳити зист баргузор мешаванд. Ин ҷашнҳо ва оинҳои ватанӣ ба гунаи якпорча ва ҳамзистии шигифтангезе баргузор гардида, тафовутҳои қавмиву диниву забонӣ омили боздорандаи ин ягонагӣ намешаванд. Ин ҷашнҳо мутааллиқ ба ҳамаи мардуми дунё буда, мардуми ориёӣ барои нигоҳдорӣ аз онҳо кӯшидаанд.

Наврӯз яке аз мондагортарин ҷашнҳои миллии ориёӣ ба шумор меравад, зеро аз рӯзгорони қуҳан то имрӯз дар навиштаҳо, таронаҳо ва сурудаҳои ин миллатҳо ҷовидона зиста ва ба ҳастии хеш идома дода аст.

Тамоми шоирони форсизабон доир ба Наврӯз шеър сурудаанд. Фирдавсӣ яке аз посдорони бузурги забон ва расмҳои қуҳани ин марзу бум аст. Наврӯз аз дидгоҳи Фирдавсӣ бештар аз ҳар расму оини дигар арҷу арзиши хоса дорад. Дилбастагии андешавии Фирдавсӣ ба мероси фарҳангии кишвар, то ба он поя аст, ки бар ҳилофи арзишҳо ва суннатҳои даступоғи замонааш меистад ва аз расму оини ниёкони худ мегӯяд ва бар он меболад:

Биёред ин оташи Зардухушт,
Бигиред он Занду Усто ба мушт.
Ниғаҳ дорад ин фоли ҷашни Сада,
Ҳақим фарри Наврӯзу оташкада.
Ҳақим Урмузду маҳу рӯзи Меҳр,
Бишӯяд ба оби хирад ҷону чеҳр.
Кунад тоза оини луҳроспӣ,
Бимонад қуҳан дини гуштоспӣ [12, с.111].

Ба андешаи Фирдавсӣ Наврӯз давоми як суннати дерина дар “Шоҳнома” аст. Фирдавсӣ дар достони “Падид омадани Наврӯз” мегӯяд, ки вақте бузургони кишвар ба пешвоз аз Ҷамшед гирд омаданд, нимаи он рӯзро «Рӯзи нав» ё «Наврӯз» хонданд ва мардум он рӯзро ҷашн гирифтанд:

Ба Ҷамшед бар гавҳар афшонданд,
Мар он рӯзро рӯзи нав хонданд.
Чунин рӯзи фарруҳ аз он рӯзгор,
Бимонда аз он хусравон ёдгор [9, с.63].

Чашни Наврӯз аз муҳимтарин маросимест, ки дар “Шоҳнома” ҳамвора аз ӯ ёд шудааст. Чунонки медонем, Фирдавсӣ оғози шаҳриёрии Каюмарс ва бар тахт нишастани ӯро низ дар нахустин рӯзи фарвардинмоҳ медонад:

Пажухандаи номаи бостон,
Ки аз паҳлавонон занад дoston.
Чунин гуфт, к-оини тахту кулоҳ,
Каюмарс оварду ӯ буд шоҳ.
Чу омад ба бурчи ҳамал Офтоб,
Чаҳон гашт бо фарру оину об.
Битобид з-он сон зи бурчи Бара,
Ки гетӣ чавон гашт аз ӯ яксара.
Каюмарс шуд бар чаҳон кадхудой,
Нахустин ба кӯҳ андарун сохт чой.
Сари бахту тахташ баромад зи кӯҳ,
Палангина пӯшид худ бо гурӯҳ [9, с.44].

Аз ин маълум мегардад, ки хосияти мубораки Наврӯз ҳанӯз аз гоҳи Каюмарс маълуму дастури амал буда ва дар замони Ҷамшед ном (Наврӯз) ва оини чашн гирифтани он ба миён омадааст.

Қобили қайд аст, ки пеш аз расидан ба боби Каюмарс, дар фасли “Гуфтор андар офариниши Офтоб” ба вожаи “Наврӯз” дучор меомем ҳол он ки дар достони Ҷамшед онро танҳо ба сурати “Рӯзи нав” мебинем:

Ба чандон фурӯғу ба чандон чароғ,
Биороста чун ба Наврӯз боғ [9, с.29].

Дар “Шоҳнома” меҳонем, ки пас аз Таҳмурас, писари вай Ҷамшед ба тахти подшоҳӣ менишинад ва ҳама мургону девону парӣён ба фармони ӯ меदारоянд. Ҷамшед пеш аз расидан ба чашни Наврӯз ва барпо кардани он ба сохтани афзори чангӣ пардохт, риштану тофтани бофтан ба мардум омӯхт, дастаҳои чаҳоргонаи иҷтимоиро падида овард, ба девон дастур дод, то бо обу хок гил дуруст карда, гармоба ва коҳҳои баланд созанд ва сипас аз санг гавҳар берун овард, бӯйҳои хуш падида овард, пизишкиро ба вучуд овард ва киштирониро ба мардум омӯхт ва баъд аз тамоми ин корҳо тахте сохт, ки ҳар гоҳ меҳост, девон онро бардошта ва ба осмон мебарданд ва дар рӯзи Ҳурмузди Фарвардин бар ин тахт бар осмон рафт ва чаҳониён ин рӯзро “Рӯзи нав” хонданд. Яъне аз диди Фирдавсӣ, ки худ пойбанд бар ривоёти қадим аст, дар замони подшоҳии Ҷамшед Наврӯз дар рӯзи Ҳурмузд аз моҳи фарвардин ба як оини гузидаи мардум табдил мешавад:

Ба фарри каёнӣ яке тахт сохт,
Чи моя бад-ӯ гавҳар андарнишохт.
Ки чун хостӣ, дев бардоштӣ,
Зи ҳомун ба гардун барафроштӣ.
Чу хуршеди тобон миёни ҳаво,
Нишаста бар ӯ шоҳи фармонраво.
Чаҳон анҷуман шуд бари тахти ӯй,
Фурӯ монда аз фарраи бахти ӯй.
Ба Ҷамшед-бар гавҳар афшонданд,
Мар он рӯзро рӯзи нав хонданд.
Сари соли нав Ҳурмузи Фарвадин,
Баросуда аз ранҷ тан, дил зи кин.
Бузургон ба шодӣ биоростанд,
Маю чому ромишгарон хостанд.
Чунин рӯзи фаррух аз он рӯзгор,
Бимонда аз он хусравон ёдгор [9, с.63].

Фирдавсӣ “Шоҳнома”-ро бар асоси ривоятҳои қадимӣ ва китоби “Худойнома” ба назм даровардааст ва аз ин бармеояд, ки нисбат додани ин чашн ба Ҷамшед аз даврони бисёр қадим маъмул будааст. Фирдавсӣ бо амонатдорӣ комил деринагии Наврӯзро бо нигариш ба сарчашмаҳои нахустини он ба назм даровард ва онро пос дошт. Фирдавсӣ

достонҳо ва оинҳои таърихи сарзамини моро зинда сохт ва аз дарунмояи зиндагии ин миллатҳо ёдгоре чунин гиромӣ ба вучуд овард.

Баъди салтанати Ҷамшед ҳам дар “Шоҳнома” дар мароҳили бисёр муҳиму ҳассос аз Наврӯз ва юмни он, хусусан дар достонҳои бисёр дилангез аз қабилҳои достони “Зол ва Рудоба” ёд мешавад, ки ба ҳам пайвастанӣ ин ду масдари қудрат ва ҳамосаҳои оянда - падару модари Рустами Достон ба рӯзи Наврӯз рост меояд:

Бирафтанд ҳар панҷ то рӯдбор,
Зи ҳар бӯю ранге чу хуррамбахор.
Маҳи Фарвадину сари сол буд,
Лаби рӯд лашкарғаҳи Зол буд [9, с.266].

Сарфасли дигаре аз ҳикматҳои Наврӯз дар достони “Бежан ва Манижа” ёд мешавад. Ҳангоме ки Гев Бежанро намеёбад ба чораҷӯӣ назди Кайхусрав рафта ва аз ӯ меҳодад, ки ӯро дар ёфтани гумшудааш ёри намояд. Кайхусрав ин гуна посух медиҳад ки:

Бимон то биёяд маҳи Фарвадин,
Ки бифрӯзад андар ҷаҳон ҳуридин...
Биҳоҳам ман он ҷоми гетинамой,
Шавам пеши Яздон, бибошам ба пой.
Бигӯям туро ҳар кучо Бежан аст,
Ба ҷом андарун ин маро равшан аст [10, с.399].

То замоне, ки Наврӯз фаро нарасида Кайхусрав наметавонад ба Ҷоми Ҷам нигоҳ биандозад ва асрор бубинад. Чаро? Танҳо дар Наврӯз аст, ки тағйироти комилан маҳсус ҷаҳонро фаро гирифта, зиндагӣ бори дигар оғоз мегардад. Кайхусрав низ танҳо дар Наврӯз метавонад Ҷоми Ҷамро дар даст гирифта ва рози ҳафт кишварро дарёбад:

Яке ҷом бар каф ниҳода набид,
Бад-ӯ андарун ҳафт кишвар бидид.
Замону нишони сипехри баланд,
Ҳама карда пайдо чиву чуну чанд [10, с.401].

Наврӯз дар “Шоҳнома” аз оғози китоб то саранҷоми он (яъне то замони ҳамлаи аъроб ба Эрон) ба сурати як ҷашни миллии ва дар давраи Сосониён ба шакли як оини мазҳабӣ гиромӣ буда, ин ҷашн ҳамеша бо мазмунҳои мусбат, шоду умедбахш ҳамроҳ аст.

Яке аз дигар ҷашнҳои машҳури мардуми ориёӣ ҷашни Сада мебошад. Ҷашни Сада ва достони кашфи оташ аз дер боз дар ин сарзамини куҳансол пайванде амиқ бо ҳам барқарор кардаанд. Фирдавсии бузург ин гуна ҷашни Сада ва достони кашфи оташ дар “Шоҳнома”-ро тавассути Ҳушанг оғоз мекунад: “Рӯзе Ҳушанг, шоҳи ҷаҳон, бо гурӯҳе аз ҳамроҳиён ва ёрони худ ба кӯҳ рафт. Дар ин хангом ҷонваре дароз, сиёҳранг ва тиратан, ки бо суръат дар ҳоли ҳаракат буд аз фосилаи дур падида омад”. Фирдавсӣ зоҳири ин ҷонвари тарснокро, ки дар ҳақиқат море буд ваҳшатнок инчунин тавсиф мекунад: “Ду ҷашм аз бари сар дошт ҳамонанди ду ҷашмаи хун ва дуде аз даҳонаш хориҷ мешуд, ки ҷаҳонро тираву торик сохта буд. Ҳушанг вақте бо мор рӯ ба рӯ шуд, диранг кард ва бо фаросату диққат ба он нигарист ва сангеро ба даст гирифт ва ба ёрии зӯри каёние, ки дошт он сангро ба қудрат ва суръат ба сӯи мор партоб кард, аммо мори ҷаҳонсӯз аз бархӯрди санги Ҳушанг ҷон ба дар бурд ва гурехт:

Яке рӯз шоҳи ҷаҳон сӯи кӯҳ,
Гузар кард бо чанд кас ҳамгурӯҳ.
Падид омад аз дур чизе дароз,
Сияҳрангу тиратану тезтоз.
Ду ҷашм аз бари сар чу ду ҷашма хун,
Зи дуди даҳонаш ҷаҳон тирагун.
Ниғаҳ кард Ҳушанги боҳушу санг,
Гирифташ яке сангу шуд тезчанг.
Ба зӯри каёнии раҳонид даст,
Ҷаҳонсӯз мор аз ҷаҳонҷӯӣ ҷаст [9, с.52].

Санге, ки Ҳушанг ба сӯи мор партоб кард, ба он ҷонвар бархӯрд накард ва ба санги дигаре асобат кард ва дар асари шиддати зарба ҳарду санг шикастанд. Ба хоҷири бархӯрди ин ду санг бо ҳам, чарақа ва фуруғе падида омад, ки сароғози достони кашфи

оташро рақам зад. Агарчи мор кушта нашуд, валекин ҳамин иттифоқ боиси пайдоиши оташ шуд, ки барои мардумони ориёӣ неъмате бас гаронбаҳо буд. Зеро ҳам рӯшноибаш буд, ҳам гармодихандаи рӯзҳои сард ва ҳам метавонист онҳоро аз газанди дарандагон дар амон бидорад. Ҳамин ғоидаҳои бисёр фаровони оташ буд, ки боис шуд то ориёӣҳо барои он арзиши бисёр воло дар назар бигиранд ва оташро ҳадае аз ҷониби Худо бидонанд:

Баромад ба санги гарон санги хурд,
Ҳамону ҳамин санг бишкаст гурд.
Фурӯге падида омад аз ҳарду санг,
Дили санг гашт аз фурӯг озар(р)анг.
Нашуд мор кушта, валекин зи роз,
Аз ин табъи санг оташ омад фароз [9, с.52].

Ҳушанг ба ҷиҳати сипосгузорӣ аз Парвардигор ба хотири ин фурӯге, ки ба онҳо ҳада дод, оташро қиблагоҳе қарор дод то мардум Худоро ба воситаи он парастид кунанд ва гуфт, ки ҳар кас, ки хирадманд аст сазовор аст, ки ӯро бипарастад. Ҳадафи парастиди оташ, на парастиди ҳуди оташ, балки парастиди Офаринанда ва Парвардигори ягонаест, ки ҳадае арзишманд ҳамчун оташро ба онҳо арзонӣ доштааст:

Ҷаҳондор пеши Ҷаҳнофарин,
Ниёиш ҳамекарду хонд офарин.
Ки ӯро фурӯге чунин ҳада дод,
Ҳамин оташ он гоҳ қибла ниҳод.
Бигуфто фурӯгест ин эзадӣ,
Парастид бояд агар бихрадӣ [9, с.52].

Баъд аз он ки Ҳушанг оташро кашф кард, шабҳангом ба поси хушҳолӣ ва шукргузорӣ, оташе бузург ҳамчун кӯҳ барафрӯхт ва худ ва дигарҳо ба даври он гирд омаданд. Ҳушанг ин ҷашни бузургро ҷашни Сада ном гузошт ва он шаби фархундаро ба шодкомӣ пардохт. Фирдавсӣ дар идома ёдовар мешавад, ки ҷашни Сада аз Ҳушанг ба ёдгор мондааст ва орзу мекунад, ки: “Шоҳони бисёре ҳамчун ӯ дар оянда биоянд ва бар ин сарзамин ҳукм биронанд, зеро ки подшоҳе ҳамчун Ҳушанг, ҷаҳонро шоду обод кард ва ба ҳамин далел низ ҳамагӣ аз ӯ ба некӣ ёд кардаанд:

Шаб омад барафрӯхт оташ чу кӯҳ,
Ҳамон шоҳ дар гирди ӯ бо гурӯҳ.
Яке ҷашн кард он шабу бода х(в)ард,
Сада номи он ҷашни фархунда кард.
Зи Ҳушанг монд ин Сада ёдгор,
Басе бод чун ӯ дигар шаҳриёр.
К-аз обод кардан ҷаҳон шод кард,
Ҷаҳоне ба некӣ аз ӯ ёд кард [9, с.52-53].

Бо таваҷҷуҳ ба аҳаммияти бисёр фаровоне, ки ҷашни Сада дар даврони Эрони бостон доштааст, ҳамеша дар он давронҳо мардум ва ҳокимон ба баргузориҳои ҳарчи бошукӯҳи ин ҷашн ҳиммат меғумоштанд ва чун хангоми он фаро мерасид, оташ меафрӯхтанд ва ба шодмонӣ мепардохтанд. Таваҷҷуҳи зиёди мардум ба ин суннати дерина ва зебо дар гузаштаҳои дур аз ҷашми шоирони порсигӯ пинҳон намонд ва бисёре аз шоирони пурувоза ба сурудани ашъор дар ин боб пардохтаанд. Аз ҷумлаи ин шоирон метавон ба Фирдавсӣ ишора кард, ки дар асари мондагори худ “Шоҳнома”, ба гунаи бисёр аз ин ҷашн ном бурдааст, ки дар зер ба намунаҳои аз онҳо ишора мекунем:

Ба ҳар барзане ҷои ҷашни Сада,
Ҳама гирд бар гирд Оташкада [11, с.35].

Ба ҷое, ки донист оташкадаст,
В-агар Занду Устову ҷашни Садаст [12, с.65].

Ниғаҳ дорад ин фолу ҷашни Сада,
Ҳамон фарри Наврӯзу Оташкада [12, с.111].

Баровард бар чашма оташкада,
Бар ӯ тоза шуд Мехру чашни Сада [12, с.311].

Бикард андар он кишвар оташкада,
Бар ӯ тоза шуд Мехргону Сада [12, с.335].

Бирафтанд яксар ба оташкада,
Ба айвони Наврӯзу чашни Сада [13, с.75].

Чу шуд сохта кори оташкада,
Ҳамон ҷойи Наврӯзу чашни Сада [13, с.203].

Ниҳод андар он марз оташкада,
Бузургиву Наврӯзу чашни Сада [13, с.336].

Биафтад ҳама расми чашни Сада,
Шавад хокдон ҷумла оташкада [14, с.253].

Ва дигар сеяк пеши оташкада,
Ҳамон Мехр Наврӯзу чашни Сада [14, с.336].

Бибахшид чанде ба оташкада,
Чи бар ҷои Наврӯзу чашни Сада [15, с.305].

Ҳам оташ бимурдӣ ҳам оташкада,
Шудӣ тира Наврӯзу чашни Сада [15, с.366].

Яке аз чашнҳои бошукӯхи дигар ин чашни Мехргон мебошад. Чашни Мехргон қидмате ба андозаи эзодӣ мансуб ба худ дорад. То он ҷо ки манобеи мактуби мавҷуд нишон медиҳад, деринагии ин чашн тақрибан то даврони Фаридун боз мегардад. “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба сароҳат ба ин чашни куҳан ва пайдоиши он дар асри Фаридун ишора кардааст.

Ба рӯзи хучаста сари меҳрмох,
Ба сар барниҳод он каёнӣ кулоҳ.
Замона беандӯх гашт аз бадӣ,
Гирифтанд ҳар кас раҳи бихрадӣ.
Дил аз довариҳо бипардохтанд,
Ба оин яке чашни нав сохтанд.
Нишастанд фарзонагон шодком,
Гирифтанд ҳар як зи ёкут ҷом.
Майи равшану чехраи шоҳи нав,
Ҷаҳон нав зи дод аз сари моҳи нав.
Бифармуд то оташ афрӯхтанд,
Ҳама анбару заъфарон сӯхтанд.
Парастидани Мехргон дини ӯст,
Таносониву хӯрдан оини ӯст.
Агар ёдгор аст аз ӯ рӯзи Мехр,
Бикӯшу ба ранҷ эҷ манмӯй чехр [9, с.123-124].

Мехргон низ, тибқи боварҳо аслу маншаи пайдоишаш бастагӣ ба Офтоб дорад. Мехргон ҳамчун Наврӯз дорои эътидоли кайҳонӣ аст. Андозаи шабу рӯз дар моҳи Мехр баробар мешаванд ва шояд аз ҳамин рӯ ин моҳро ба номи Мехр, ки эзоди доварӣ, адолат ва додгустарӣ аст, гузоштаанд.

Дар ҷанбаи устуравии Мехргон бояд гуфт, ки аз дер боз мардуми ориёӣ бар ин бовар буданд, ки дар ин рӯз Коваи Оҳангар Дирафши Ковиёниро бардошт ва алайҳи Заҳҳоки мордӯш қиёми мардумӣ барпо кард ва фармонравои ба Фаридун дод. Фаридун бар Заҳҳок ғалаба кард ва ўро дар кӯхи Дамованд дар банд кард, аз ин рӯ,

мардум ин пирӯзиро чашн гирифтанд ва баъд аз он ҳокимон бо меҳру муҳаббат бо мардум рафтор мекарданд ва ба ин далел ин чашн Меҳргон номида шуд. Аз Салмони Форсӣ нақл шудааст, ки: “Худованд барои зиннати бандагони худ, ёкутро дар Наврӯз ва забарчадро дар Меҳргон берун овард ва фазли ин ду рӯз бар рӯзҳои дигар монанди фазли ёкут ва забарчад аст бар ҷавоҳирҳои дигар”. Фалсафаи чашни Меҳргон сипосгузори аз Худованд ба хоҳири неъматҳост, ки ба инсон арзонӣ дошта ва таҳкими дӯстиву муҳаббат миёни инсонҳост.

Хулоса, дар ҳар се чашни муҳимтарини тақвими миллии ориёитаборон ҳамон шуълаи фуруғи эзодӣ ва неъматҳои табиӣ дурахшон зухур менамояд ва ин унсурест, ки ҳам ба сурати моддӣ ва ҳам маънавӣ ин чашнхоро дар як манзумаи волою ҳакимона низом мебахшад.

Муқарриз: *Кӯчарзода А.* – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х.Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
2. Аҷамӣ, Муҳаммадалӣ. Шоире бо китобу сабки худшиносӣ / Муҳаммадали Аҷамӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2013. – 157 с.
3. Ваҳхоб, Рустам. Адабиёт ва фарҳанги миллий / Рустами Ваҳхоб. – Душанбе, Адиб, 2011. – 224 с.
4. Гулрухсори Сафӣ. Девон (Девони Ишқу Ашқу Ханда) / Сафӣ, Гулрухсор. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 954 с.
5. Ёҳаққӣ, Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ / Муҳаммадҷаъфари Ёҳаққӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
6. Китобиносии Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”. Нишондиҳандаи библиографии адабиёт. Китоби 1. Мураттиб Юнусов А. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 450 с.
7. Қаноат, Муъмин. Тоҷикистон исми ман / Муъмин Қаноат. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 440 с.
8. Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудӯҳои миллий / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1997. – 212 с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. (Ҷилди 1) / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. (Ҷилди 4) / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 с.
11. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. (Ҷилди 6) / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 480 с.
12. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. (Ҷилди 7) / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 480 с.
13. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. (Ҷилди 8) / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 480 с.
14. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. (Ҷилди 9) / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 480 с.
15. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. (Ҷилди 10) / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 480 с.
16. Шарифзода, Х. Шоҳнома ва шеърҳои замони Фирдавсӣ / Х.Шарифзода. – Душанбе, 2014. – 400с.
17. Шарифзода, Х. Саздаи мақола / Х.Шарифзода. – Душанбе, 2013. – 272с.
18. Шарифов, Х. Савти Аҷам / Х.Шарифов. – Душанбе, 2002. – 204 с.
19. Шарифов, Х. Сухан аз адабиёти миллий / Х.Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 476 с.

НАҚШИ “ШОҲНОМА” ДАР ЭҶОИ ЧАШНУ МАРОСИМИ МИЛЛӢ

Баррасии чашнҳои бостонӣ ва замони баргузории онҳо нишондиҳандаи вижагиҳои муштарак дар миёни ҳамаи онҳо аст. Нахуст ин ки ҳамагӣ дар пайванд бо падидаҳои табиӣ, кайҳонӣ ва иқлимӣ ҳастанд ва ба ҳамин далел кӯшиш шудааст, то замони баргузории онҳо ҳарчи бештар бо тақвими табиӣ мутобиқ бошад. Ҳеҷ кадом аз ин чашнҳо баргирифта аз дастурҳои динӣ нестанд ва ин чашнҳо бо суруру шодӣ ҳамроҳ буда ғаму ашқу ғияр дар онҳо ҷой надорад. Дигар аз ҳосияти ин чашнҳо дар эҳтиром ва посдошти ҳама мазоҳири табиат аст. Дар ҳеҷ кадом аз ин чашнҳо асаре аз хушунат ва бадрафторӣ нисбат ба гиёҳону ҳайвонот дида намешавад, балки бо оинҳои ҳамроҳанд, ки ба анғезаи покизагӣ ва посдорӣ аз муҳити зист баргузор мешаванд. Ин чашнҳо ва оинҳои ватанӣ ба гунаи яқинорча ва ҳамзистии шигифтангезе баргузор гардида, тафовутҳои қавмиву диниву забонӣ омили боздорандаи ин ягонагӣ намешаванд. Ин чашнҳо мутааллиқ ба ҳамаи мардуми дунё буда, мардуми ориёӣ барои нигоҳдорӣ аз онҳо кӯшидаанд.

Қалидвожаҳо: “Шоҳнома”, Фирдавсӣ, Наврӯз, Сада, Меҳргон, чашн, чашнҳои миллий, ориёӣ, таъсир, асотир, фарҳанг, хувият, истиқбол.

РОЛЬ «ШАХНАМЕ» В ВОЗРОЖДЕНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТОРЖЕСТВ И ЦЕРЕМОНИИ

Обзор древних праздников и времени их празднования показывает общие их черты. Прежде всего, все они связаны с природными, космическими и климатическими явлениями, и по этой причине предприняты усилия, чтобы их время максимально совпадало с природным календарем. Ни один из этих праздников не основан на религиозных предписаниях, и эти праздники сопровождаются радостью в них нет места печали или слезам. Еще одной особенностью этих праздников является уважение и защита всех явлений природы. Ни в одном из этих праздников нет и следа насилия и жестокого обращения с растениями и животными, но они сопровождаются ритуалами, которые проводятся в целях чистоты и защиты окружающей среды. Эти туземные праздники и обряды проходят в некоем единстве и гармоничном сосуществовании и этнические, религиозные и языковые различия не являются останавливающим

фактором этого единства. Эти праздники принадлежат всем народам мира, и народ ариев старался их сохранить.

Ключевые слова: “Шахнаме”, Фирдоуси, Навруз, Сада, Мехргон, празднование, национальные праздники, арии, влияние, мифология, культура, идентичность, приветствие.

THE ROLE OF “SHAHNAME” IN THE REVIVAL OF NATIONAL CELEBRATIONS AND CEREMONY

A review of the ancient festivals and the time of their celebration shows the common features among all of them. First of all, they are all related to natural, cosmic and climatic phenomena, and for this reason, an effort has been made to make their time coincide with the natural calendar as much as possible. None of these festivals are based on religious instructions, and these festivals are accompanied by joy and sorrow, and there is no place for sadness or tears in them. Another feature of these celebrations is the respect and protection of all natural phenomena. In none of these festivals, there is no trace of violence and mistreatment of plants and animals, but they are accompanied by rituals that are held for the purpose of cleanliness and protection of the environment. These native celebrations and rituals are held in a kind of unity and harmonious coexistence, and ethnic, religious and linguistic differences are not the stopping factor of this unity. These holidays belong to all the people of the world, and the Ariya people tried to preserve them.

Key words: "Shahname", Firdowsi, Navruz, Sada, Mekhrigon, celebration, national holidays, Ariya, influence, mythology, culture, identity, greeting.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сулаймони Аҳтам* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D, кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ факултети филология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 931-44-82-31

Сведения об авторе: *Сулаймони Ахтам* - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D, кафедра теории и современной персидско-таджикской литературы, филологический факультет. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17. Тел.: (+992) 931-44-82-31

Information about the author: *Sulaymoni Akhtam* - Tajik National University, doctoral student Ph.D, the Department of Theory and Modern Persian-Tajik Literature, Faculty of Philology. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 931-44-82-31

*Одилова З.***Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний**

Ҳарчанд робитаҳои адабии фаронсавию тоҷик имрӯз дар сатҳи қаноатбахш ба роҳ монда шуда бошанд ҳам, вале таъсири адабиёти фаронсавӣ, бахусус адибони алоҳидаи онро ба адибони тоҷики замони соҳибистиклолӣ ошкор намудан, мушқил аст. Таъсири як адабиёт ба адабиёти дигар метавонад ба таври барҷаста, аён, ошкор ва ё ниҳонӣ, ноаён ва пинҳонӣ ба амал ояд. Таъсири адибони фаронсавӣ, хусусан шоирони озодихоҳ ба устодон Айний ва Лоҳутӣ ва ба воситаи онҳо ба дигарон ошкор аст. Имрӯз низ чунин таъсир аст, вале чандон ошкор нест. Аммо мақсади мо дар ин мақола дигар аст. Феълан мо мехоҳем, на оид ба таъсири адибони фаронсавӣ ба адибони тоҷик, балки роҷеъ ба сурудаҳои шоирони тоҷик оид ба Фаронса сухан ба миён оварем.

Шоири халқии Тоҷикистон Қутбӣ Киром парвардаи давраи Шуравӣ буд ва эҷодиёташ низ, ба ҳамон давра рост меояд, вале китобе дорад, ки дар ибтидои соҳибистиклолии кишварамон интишор гардида, шоирро руҳан ба адабиёти Фаронса мепаївандад. Ин маҷмуаи ашъор бо номи «Дафтари Порис» якҷанд шеърҳои пурмазмунӣ шоирро дар бар гирифта, соли 1992 дар маҷмуаи “Нафаси озод” ҷоп шудааст. Дар он шеърҳои «Дуруд ба Порис», «Бурчи Эйфел», «Коммунарҳо», «Бомҳо», «Модиянӣ», «Жанна – зани Модиянӣ», «Рӯ ба рӯ (Дар Лувр)», «Майдони ризой», «Жанна д’Арк», «Шаб дар тарабхонаи Париж», «Туро ҳар шаб чу як умри дубора», «Софи Лорен дар Париж», «Дар мақбараи Наполеон Бонапарт» ва «Сурати андуху дард» оварда шудаанд, ки барои дарки манзараҳои зебо, макони таърихӣ ва шинохти чехраҳои саршиноси Фаронса ба хонандагони тоҷик кумак мерасонанд ва аз дӯстдорони шаҳри ин адабиёту фарҳанг будани ҳуди шоир гувоҳӣ медиҳанд. Барои мисол мухтасаран, баъзе порчаҳои шеърро аз ин маҷмуа пешкаш менамоем:

Дуруд ба Париж

Зи Помир то ба Париж омадам чун дӯст, чун шоир,
Дуруде мерасонам аз таҳи дил аҳли Парижро.
Дуруде бо насими субҳдам, бо нақҳати борон
Дуруде дӯстҷӯёну дуруде дӯстхоҳонро [5, с.256]...

Пас аз васфи Париж шоир рамзи Париж – манораи Эйфелро низ васф кардааст:

Бурчи Эйфел

Эй тамошогари неку бади Париж, Эйфел,
Ҳамдилу ҳамнафасу ҳамқади Париж, Эйфел,
Солҳоест, ки дар роҳи замон чун мардон
Рост истодаӣ ту беҳазар аз неку бадон [5, с.256-257]...

Умуман, аз шеърҳое, ки шоир ба Фаронса бахшидааст, ба хубӣ маълум мегардад, ки вай дӯстдори эҷодиёти шоирону нависандагон, шахсиятҳои сиёсии таърихӣ, ки барои Фаронса хидмат кардаанд, зебоҳои табиати Фаронса, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии шаҳри Париж аст. Ҳатто шоир аз қабристони Пер Лашез дидан намуда, шеъри “Коммунарҳо”-ро эҷод кардааст. Дар баробари он ки шоир шефтаи фарҳангу адабиёти Фаронса буда, шеър эҷод намудааст, шояд ки номбурда зерӣ таъсири шоирони фаронсавӣ низ эҷод карда бошад, вале тавре гуфтем ин масъалаи дигар аст.

Баъди соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон, шоири халқии Тоҷикистон, устод Гулназар бо ҳамроҳии устоди забони фаронсавӣ Т. Ҷумъаев бори нахуст намунаи шеърҳои шоирони муосири Фаронсаро аз фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намудааст. Гап дар сари он меравад, ки тавассути чунин тарҷумаҳо нахуст ҳуди мутарҷимон, баъдан дигар шоирону адибон ва сеюм хонандагон ҳам бо ашъори шоирони фаронсавӣ ошноӣ пайдо намуданд ва инчунин то андозае таҳти таъсири онон қарор гирифтаанд.

Бояд гуфт, ки шоирони муосири тоҷик ба мисли шоирони давраи Шуравӣ таъсири назми фаронсавию аврупоиро тавассути забони русӣ гирифтаанд. Устод Гулназар низ, ки парвардаи мактаби Шуравӣ аст, наметавонист аз зери таъсири шоирони рус ва ба воситаи забони русӣ аз таъсири шоирони аврупоӣ, бахусус фаронсавӣ орӣ бошад. Вале сарфи назар аз ин ҳама, ба фикри мо, устод Гулназар пас аз ба даст овардани соҳибистиклолӣ бештар зери таъсири шуарои фаронсавӣ қарор гирифт. Зеро тавре ишора шуд, вай бо дастгирии сафорати Фаронса дар Тоҷикистон солҳои 2004-2005 дар заминаи тарҷумаи таҳтуллафзи устод Ҷумаев Т. намунаи ашъори дувоздаҳ шоири муосири фаронсавиро ба тоҷикӣ тарҷума намуд, ки аз ҳар кадоми онон аз панҷ то даҳ шеър интихоб гардидааст. Жанри шеърҳо анқариб шеъри озодаанд, гоҳ-гоҳ шеърҳои қофиянок низ ба назар мерасанд. Дигар ин ки солҳои охир, дар бештари чорабиниҳои фарҳангии сафорати Фаронса дар шаҳри Душанбе шоир Гулназар бо дигар шоирони маҳбуби мо, ба монанди Меҳмон Бахтӣ, Гулрухсор, Камол Насрулло ва дигарон даъват мегардиданд ва аз адабиёту шеър сухан мегуфтанд. Бинобар ин, чунин чорабиниҳои фарҳангӣ низ ба мафкура ва эҷодиёти шоир бетаъсир буда наметавонанд. Тавре устод А. Ҳаким таъкид менамояд:

«Гулназар вақтҳои охир шеърҳои бисёр мухтасари аз ду ё се байт иборат менавистанд, ки дар ҳафтавори “Адабиёт ва санъат” чоп мешуд. Ин навъи шеър, бисёр мушкул буда, дар ҳолати расидан ба дараҷаи камолот гуфтан мумкин аст. Шеърҳои Гулназар намунаи ҳамин гуна шеърҳои баркамоли оличаноб буданд» [14]. Аз ҷониби дигар, чунин мухтасаргӯйҳои шоир ба эҳтимоли ғолиб таҳти таъсири шоирони фаронсавие, ки худи шоир Гулназар тарҷума намуда буд, қарор гирифтааст. Чунки дар тарҷумаи ашъори шоирони муосири фаронсавӣ мухтасаргӯӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасад. Аз эҷодиёти шоир ва муносибате, ки ӯ бо сафорати Фаронса дошт, маълум мегардад, ки ӯ шефтаи адабиёту фарҳанги фаронсавӣ аст ва дар васфи бурчи Эйфел, чун шоирони муосири фаронсавӣ мухтасаран менигорад:

Бурчи Эйфел

На сарв асту на шамшод аст,

Вале аз қомати гавҳарфишони дилбаре ёд аст [4, с.188]...

Омӯзиши фазои адабии мо ишора бар он мекунад, ки аз наср дида, адибони мо бештар дар назм муваффақанд ва хонандагон низ бештар тавассути назм эҳтиёҷоти иҷтимоӣ эҳсосотӣ ва ҳисси зебопарастияшонро қонеъ мегардонанд. Ин аст, ки шоирони имрӯзаи тоҷик аз тамоми жанрҳои навини назми ҷаҳонӣ ба хубӣ истифода менамояд ва дар эҷодиёти онҳо таъсири шоирони аврупоӣ, хусусан фаронсавӣро ҷӯё шудан кори бар абас нахоҳад буд. Яке аз нишонаҳои дигари таъсири адабиёту фарҳанги фаронсавӣ ба шоирони мо дар васфномаҳое, ки онҳо нисбат ба ин адабиёту фарҳанг баён намудаанд, зоҳир мегардад. Васфномаҳо хеле зиёданд, бинобар ин мо баъзеи онҳоро нишон медиҳем.

Шоир ва олими тоҷик М.Ҳ. Султон дар васфи Наполеон Бонапарт, ки дар охири умр ба ҷазираи Еленаи Муқаддас бадарға гардида буд, чунин шеърро сурудааст:

Ҳасрати Наполеон

(дар ҷазираи Еленаи Муқаддас)

Эй Фаронса,

Манзили ман,

То қиёмат маскани ман.

Маҳди ишқу орзуи рафта бар боди дили ман,

Ғайрпарвар - миҳани ман,

Дӯстдори душмани ман,

Хайрхоҳи қотили ман.

Сад қасам бар ҳусни духтарҳои Порис,

Сад қасам бар ишқи духтарҳои Порис [6, с.24-25].

Дар ин шеър шоир дар тахайюли худ байни Наполеону Фаронса муколама барпо намуда, ба воситаи он меҳру муҳаббаташро ба илму фарҳанги Фаронса намоиш додааст. Ҳарчанд Наполеон бо ҳасрат ба Фаронса муроҷиат менамояд, вале бояд донист, ки Фаронса бе Наполеон ва Наполеон бе Фаронса буда наметавонистанд. Бузургии хоки

Фаронса дар он аст, ки Наполеон барин шахсиятро офарид ва Наполеон дар навбати худ чони Фаронсаро харид. Бинобар ин, шоир бо баҳонаи муколамаи Наполеону Фаронса бузургии фарҳангу тамаддуи фаронсавӣ ва шикастнопазирии Наполеони нафақат лашкаркаш, балки фотеҳи ақлу илму фарҳангҳои фаромӯшгаштаре чилва медиҳад.

Шоираи ҷавону хушсаликаи тоҷик Адиба Азиз соли 2019 маҷмуаи ашъорашро бо номи «Дар кӯчаҳои Порис» аз ҷоп баровард, ки ба он собиқ сафири Фаронса дар Тоҷикистон хонум Ясмин Гуедаш пешгуфтор навиштааст ва маҷмуа бо кумаки молиявии Сафорати Фаронса дар Тоҷикистон нашр гардидааст. Аз шеваи якҷанд шеъре, ки дар маҷмуа дар васфи фарҳанги фаронсавӣ сурудааст, маълум мегардад, ки шоира шайдои фарҳангу адаби фаронсавист. Нахустин шеъри маҷмуаро ба қаҳрамони Фаронса Жанна д'Дарк мебахшад, ки онро меорем:

Жанна д'Дарк

Шикастан қолаби яхпораҳоро инқилобе ҳаст,
Дар ин оташ табори Жаннаҳоро изтиробе ҳаст.
Агар ту Каъба рафтӣ, қалбҳоро ранҷ додан чист?
Ҳазорон воизеро баъди ҳаҷ дар каф шаробе ҳаст.
Бигӯ, пирохани миллии мо айбе ба худ дорад?
Магар зеботар аз сарбанди модарҳо ҳичобе ҳаст?
Фақат дар сеҳни мо андешаи туркиву аъробист,
Бигӯ: «ман тоҷикам», бо ҳарфи тилло сад китобе ҳаст.
Магӯ, ки духтари ҳамшаҳриву ман пуштибони ту,
Вучудам он қадар аз ин маҳалбозон қимобе ҳаст [1, с.7]...

Дар ин шеъри шоираи тоҷик парадокси аҷиб дида мешавад. Дар баробари он ки шоира зан ҳасту меҳонад, ба мисли Жанна д'Дарк инқилобгару қаҳрамонӣ шикастандаи қолабҳо бошад, вале аз сӯйи дигар, вай ба масъалаҳои худшиносии миллии даст зада, аз пайравии кӯр-кӯрона ба фарҳангҳои дигар, хусусан фарҳанги арабу турк ҷилавгирӣ менамояд. Ҳамчунин масъалаи маҳалбозиро низ саҳт маҳкум менамояд, ки барои якпорчагии кишвар ҳатаре эҷод мекунад. Бинобар ин, шоираи тоҷик ба шеъраш номи қаҳрамони Фаронсаро дода бошад ҳам, дар пайравии ин ӯ он шоири фаронсавӣ сухан нагуфта, балки мустақилона, фикри шахсии худро доир ба масъалаҳои иҷтимоии ҳалталаби ватани худаш баён менамояд. Аз тарафи дигар, шоира гуфтани аст, ки ҳар касе ба Жанна д'Дарк пайравӣ мекунад, вай дар давлату давлатдорӣ ва бунёди худшиносии миллии бурд менамояд.

Шоираи номбурда шеъри дигаре дорад, бо номи «Париж», ки ин ҳам дар пайравӣ ба ягон шоири фаронсавӣ гуфта нашудааст, вале дар он васфи Париж дарҷ гардидааст:

Париж

Достони ман агар тӯфонӣ аст,
Шаб димоғи осмон боронӣ аст,
Ман нахоҳам мурд баъди рафтани,
Моҳ пушти абрҳо зиндонӣ аст.

Он қадар дар зиндагӣ афтидаам,
Ростӣ, ман гурги борондидаам,
Борҳо хӯрдам шикасти ишқро,
Борҳо аз боғи ғам гул чидаам.

Гарчи чашмони маро тар мекунад,
Ин шикастанҳо қавитар мекунад,
Атри ёдат, қаҳрамони қиссаҳо,
Боғи шеърамро муаттар мекунад.

Бош, бо “муши калисо” зинда бош,
То қиёмат ҳамчу Исо зинда бош.
Даври ту пур бод аз ҳури биҳишт,
Ошиқи садҳо парисо, зинда бош!

Меравам хомӯш имшаб аз барат,
Нестам дарди дилу дарди сарат.
Нестам дар ҳасрати оғӯши ту,
Нестам ҳамчун гадо пушти дарат.
Ҳар кӣ пурсад, ту бигӯ аз мо хабар:
- Рафта ӯ дунболи як марди дигар.
Хонааш хеле қашанг андар Париж,
Доманашро мекашад дасти писар [1, с.67-68]...

Гуфтем, ки шоираи тоҷик ин шеърро таҳти таъсири ин ё он шоири фаронсавӣ насароидааст, аммо маълум, ки шоир аз Фаронса, аз Париж, аз зиндагии ошиқонаю руъёи ин шаҳр илҳом гирифта, аз он дӯстдоштаи носипосу нолоиқаш рӯй гардонида, кайҳо ба Париж рафтаву марди сазовору лоиқи худро пайдо кардааст ва ҳатто соҳиби фарзанд, писараке гардидааст, ки дар кӯчаҳои зебою мафтункунандаи Париж аз домани модари худ мекашад.

Асари машҳури нависандаи Фаронса Виктор Гюго «Рӯзи охири қаси маҳкумшуда» ба забони тоҷикӣ тарҷума ва интишор гардидааст. Гюго дар баробари нависандаи забардаст буданаш, инчунин шоири маъруф ҳам буд. Гюго дар вақти аз зодгоҳаш берун будан, маҷмуаи шеърҳои бо номҳои «Мушоҳидаҳо» (1856) ва «Афсонаи асрҳо» (1859) ба таърифи расонидааст. Дар маҷмуаи дуҷумла Гюго ба классикони адабиёти мо Фирдавӣ, Саъдӣ ва Ҳофиз ду шеърро бо унвони «Фирдавӣ» ва «Шоҳи Форс» бахшидааст. Шеъри «Шоҳи Форс» аз ҷониби шоири маҳбуи тоҷик Лоик Шералӣ тарҷумаю нашр гардидааст, ки онро ҳам дар матни асл ва ҳам дар тарҷума меҳонем:

Le roi de Perse

«Le roi de Perse habite, inquiet, redouté,
En hiver Ispahan et Tiflis en été;
Son jardin, paradis où la rose fourmille,
Est plein d'hommes armés, de peur de sa famille;
Ce qui fait que parfois il va dehors songer.
Un matin, dans la plaine il rencontre un berger
Vieux, ayant près de lui son fils, un beau jeune homme.
Comment te nommes-tu ? dit le roi. - Je me nomme
Karam, dit le vieillard, interrompant un chant
Qu'il chantait au milieu des chèvres, en marchant;
J'habite un toit de jonc sous la roche penchante,
Et j'ai mon fils que j'aime, et c'est pourquoi je chante [16].

Дар тарҷумаи Лоик меҳонем:

Шоҳи Форс

Подшоҳи Форс дорад зиндагӣ бо тарсу бим,
Дар тамуз ояд ба Тифлис, фасли дай дар Исфохон
Баҳри тоҷу тахт дорад тарс аз ёрони худ,
Бӯстонаш гулфишону посбон ҷанговарон,
Лек ӯ бедорхобу музтариб аз бими ҷон.
Як сабо бархурд андар роҳ бо пири шубон,
Кӯзапуште лек ҳамроҳаш ҷавони сарвақад
-Кистӣ, -пурсид аз ӯ. Гуфт: «Номи ман Карам,-
(Як нафас нои шубониро гирифта аз лабон)
Ман шубонам, сайргоҳам даштҳои пурсукут,
Паҳлӯям фарзанди ман, меросам аз дори вучуд.
Месароям, менавозам бо наи пуршеванам [7, с. 14-15]!...

Муқоисаи тарҷумаи шеър бо аслаш шаҳодат бар он медиҳад, ки мутарҷим аз уҳдаи тарҷума хеле хуб баромадааст, тамоми нафосату назокати онро ҳангоми тарҷума нигоҳ доштааст. Шеър ҳарчанд аз забони русӣ тарҷума шуда бошад ҳам, вале мазмунӣ шеъри тоҷикӣ ба мазмуну муҳтавои шеъри асл мувофиқат менамояд. Вале ҳангоми тарҷума

мутарчим шояд барои нигоҳ доштани шакли шеър бошад, ки дар баъзе ҳолатҳо ба ҷойи баъзе калимаю вожаҳои фаронсавӣ тамоман дигар калимаю вожаҳоро истифода намудааст ва ё шояд варианти русӣ аз матни асл фарқ дошта бошад. Масалан, дар матни асл, дар мисраи даҳум тахтуллафз тарҷума кунем, шоир мегӯяд: «Qu'il chantait au milieu des chèvres, en marchant; - Ў дар миёни бузҳо сурудхонон мерафт», вале ба ҷойи ин мисраъ шоир менависад: «Ман шубонам, сайргоҳам даштҳои пурсукут». Дар мисраи ёздаҳуми матни асл бошад, шоир менависад: «J'habite un toit de jonc sous la roche penchante, - Ҷои зистам зери харсанги фурӯҳамидааст», вале дар тарҷума ин мисраъ ба назар намерасад. Сарфи назар аз чунин фарқиятҳо маънои куллии матни асл дар матни тарҷума инъикоси худро ёфтааст.

Мухтасари сухан ин аст, ки шоирони мо аз Аҳмади Дониш сар карда, то устод Айнию Мирзо Сирочу Лохутӣ, баъдан Лоикӯ Бозору Гулназару Гулрухсор, Мухтарам Ҳотаму Камол Насруллою Фарзона ва дигарон ба назми фаронсавӣ бетаваҷҷуҳ набудаанд ва аксари онҳо дар тарҷумаи ашъори шуарои аврупоӣ рус ба забони тоҷикӣ, албатта, пеш аз ҳама, тавассути забони русӣ қувваозмӯй кардаанд ва муваффақ гардидаанд. Муваффақияти онҳо дар он аст, ки ба воситаи тарҷума моли адабиёти бегонаро ба адабиёти халқи худ ворид сохта, онро моли худӣ карда тавонистаанд ва ба ин восита худашон такмил ёфта ҳам худ ва ҳам адабиёти замони худро ҳамқадами адабиёти ҷаҳонӣ сохтаанд.

Он қадар, ки шоирони тоҷикӣ давраи соҳибистиклолӣ дар назм муваффақанд, ханӯз дар наср чунин муваффақият ба назар намерасад, ҳарчанд нависандагони мо хеле зиёданд, аммо ҳангоме ки эҷодиёти онҳоро бо адабиёти насрии ҷаҳонӣ қиёс менамоем, хеле заъфият эҳсос мешавад. Албатта, нависандагони сатҳи ҷаҳонӣ низ дорем, вале ангуштшуморанд, масалан устод Айнӣ, Иқромӣ, Улуғзода ва аз имрӯзаҳо Баҳманёр ва чанд тани дигар. Вале бо ин ҳама, мутаассифона, дар адабиёти имрӯзаи мо нависандае, чун устод Айнӣ, чун Чингиз Айтматов, чун Расул Ҳамзатов дида намешавад. Вале мақсади мо ин ҷо дигар аст, на баррасии сатҳи насрнависии тоҷик. Ҳадаф он аст, ки оё адабиёти насрии фаронсавӣ ба адабиёти насрии имрӯзаи тоҷик таъсиригуздор хаст ё не? Албатта, не гуфта наметавон, зеро нависандаи муосир наметавонад ҳунару завқи нависандагони ҷаҳонии Фаронса, ба монанди Гюгою Балзак, Флоберу Мопассан, Стендалу Дюма, Золяю Доде ва даҳҳо тани дигарро сарфи назар намояд. Шояд хонанда савол ба миён гузорад, ки нависандаи тоҷик чӣ гуна метавонад, забони фаронсавиро надоништа тахти таъсири ин ё он нависандаи фаронсавӣ қарор гирад? Ҷавоб, яъне тавассути тарҷумаҳои русӣ ва баъдан, аз русӣ ба тоҷикӣ ва ё каму беш форсӣ. Гузашта аз ин, бузургтарин нависандагони рус қоиланд, ки тахти таъсири адибони ғавқуззикри фаронсавӣ қарор гирифтаанд ва эҷодиёти онҳо манбаи илҳоми онон будааст. Пас, насрнависони мо, ки одатан аз эҷодиёти нависандагони рус баҳра бардоштаанд, бо ин роҳ низ таъсири адибони фаронсавиро дар эҷодиёти худ ҳазм намудаанд.

Хулоса, агар мо таҳқиқотамонро идома диҳем ва ба осори адибони фаронсавию тоҷик жарфтар назар афканем, ҳам дар осори насрӣ ва ҳам назмӣ, шабоҳатҳои зиёдеро пайдо мекунем, вале ошкор намудани таъсири адибони фаронсавӣ ба эҷодиёти адибони тоҷик боз ҳам таҳқиқоти дақиқтару мӯшиқофона тақозо мекунад. Ба ҳар ҳол, тавре дида баромадем, шоирони имрӯзаи мо аз Қутбӣ Киром сар карда, то Гулназару Ҳ. Султон, А. Азиз дар васфи фарҳанги фаронсавӣ шеър гуфтаанд ва муҳаббату самимияташонро нисбат ба он изҳор кардаанд, ки ин худ гувоҳи пайравӣ ба он фарҳангу адабиёти волост. Нависандагони имрӯзаамон низ чун шоиронамон ба ин адабиёт тавачҷуҳи хосса доранд ва пайваста аз дастовардҳои он илҳом мегиранд.

Муқаррир: Султонзода С. – д.и.ф., профессори ДДОТ ба номи С.Айнӣ

АДАБИЁТ

1. Адиба Азиз. Дар кӯчаҳои Порис. Маҷмуаи ашъор. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 140 с.
2. Алфонс Доде. Бузи ҷаноби Сеган (тарҷ. Ҳақназаров Ш.) // Маҷалаи илмӣ, адабӣ ва таълимию маърифатӣ. Адаб. – Душанбе, 2010. - №3. - С.39-40.
3. Баҳманёр. Сармадҳ. Шоханшоҳ. – Душанбе: Адиб, 2013. – 472 с.
4. Гулназар. Туву хубиву раъноӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 408 с.
5. Қутбӣ Киром. Нафаси озод. – Душанбе: Адиб, 1992. – 336 с.
6. Султон, Ҳ. Таваллуди ту. – Душанбе: Адиб, 2014. – 136 с.
7. Шокир М. Ситораҳои бурҷи Эйфел. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 143 с.
8. Шокир М. Савтҳои Ховар. Маҷмуа. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 240 с.
9. Шокир М. Замон ва тарҷумон. – Душанбе: Адиб, 1989. – 206 с.

10. Шокир М. Шамсиддин Хакназар. Баргузидаи насри Фаронса. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 560 с.
11. Штейн М.Н. Чернович. История французской литературы. – Москва: Просвещение, 1988. – 228 с.
12. Histoire illustrée de la littérature française. Didier. - Paris, 1942. – 871 p.
13. Anthologie de la littérature française. 1974. – 221 c.
14. www.centralasian.org/a/30782397.html.
15. [www.google.ru/Chanson d'automne poeme de paul Verlaine](http://www.google.ru/Chanson+d'automne+poeme+de+paul+Verlaine). /chanson d'automne, poème de Paul Verlaine poetica.fr./http://www.poetica.fr/poeme.../paul-verlaine-chanson d'auto.
16. www.Victor Hugo. La poesie "Le Roi de Perse"/La legende des siecles.le roi de perse.

СУРУДАҲОИ ШОИРОНИ ТОЧИК ДАР ВАСФИ ФАРОНСА

Дар ин мақола сухан дар бораи сурудаҳои шоирони тоҷик дар васфи Фаронса меравад. Таҳқиқотҳо дар хусуси таъсири адабиёти фаронсавӣ ба адабиёти имрӯзаи тоҷик ишора бар он мекунад, ки таъсири насру нази адабиёти фаронсавӣ ба адабиёти тоҷикии имрӯза ба монанди солҳои аввали замони Шуравӣ набошад ҳам, вале ханӯз пайравӣ ва илҳом гирифтани аз эҷодиёти адабони ин кишвар ба мушохида мерасад. Вале ба ин нигоҳ нақарда, барои ошкор намудани таъсири адабони фаронсавӣ ба эҷодиёти адабони тоҷик боз ҳам таҳқиқоти дақиқтар лозим аст. Ба ҳар ҳол, тавре дида баромадем, шоирони имрӯзаи мо аз Қутбӣ Киром сар карда, то Гулназару Ҳ. Султон, А. Азиз дар васфи фарҳанги фаронсавӣ шеър гуфтаанд ва муҳаббат ба самимияшонро нисбат ба он изҳор кардаанд, ки ин худ ғувоҳи пайравӣ ба он фарҳангу адабиёти волост. Нависандагони имрӯзаамон низ чун шоиронамон ба ин адабиёт таваҷҷуҳи хосса доранд ва пайваста аз дастовардҳои он илҳом мегиранд. Агар мо таҳқиқотамонро идома диҳем ва ба осори адабони фаронсавию тоҷик жарфтар назар афканем, ҳам дар осори насри ва ҳам назми шабоҳатҳои зиёдеро пайдо мекунем, вале барои ошкор намудани таъсири адабони фаронсавӣ ба эҷодиёти адабони тоҷик боз ҳам таҳқиқоти дақиқтару мушикофона зарур аст.

Калидвожаҳо: робитаҳои адабӣ, тарҷума, адабони Фаронса, адабони тоҷик, шоирони тоҷик, шеърҳои забони тоҷикӣ, шеърҳои забони фаронсавӣ.

ПЕСНИ ТАДЖИКСКИХ ПОЭТОВ, НАПИСАННЫЕ В ЧЕСТЬ ФРАНЦИИ

В данной статье рассматриваются песни таджикских поэтов, написанные в честь Франции. Исследования влияния французской литературы на современную таджикскую литературу показывают, что влияние французской прозы и поэзии на современную таджикскую литературу не так велико, как в первые годы советской эпохи, но все же можно наблюдать и черпать вдохновение в произведениях писателей этой страны. Однако для выявления влияния французских писателей на творчество таджикских писателей необходимы более детальные исследования. Во всяком случае, как мы видели, сегодняшние поэты, начиная от Кутби Киром до Гулназар, Ҳ. Султон, А. Азиз писали стихи, восхваляющие французскую культуру, и выражали свою любовь и искренность по отношению к ней, что свидетельствует об их приверженности этой культуре и литературе региона. Нынешние писатели, как и наши поэты, уделяют этой литературе особое внимание и постоянно вдохновляются ее достижениями. Если мы продолжим наше исследование и более подробно рассмотрим творчество французских и таджикских писателей, то мы обнаружим много общего как в прозе, так и в поэзии, но для того чтобы выявить влияние французских писателей на творчество таджикских писателей более подробно требуется тщательное исследование.

Ключевые слова: литературные связи, перевод, французские писатели, таджикские писатели, таджикские поэты, таджикская поэзия, французская поэзия.

SONGS OF TAJIK POETS IN HONOR OF FRANCE

In this article is looking the songs of Tajik poets in honor of France. Studies of the influence of French literature on modern Tajik literature show that the influence of French prose and poetry on modern tajik literature is not as great as in the early years of the Soviet era, but one can still observe and draw inspiration from the works of the writers of this country. However, more detailed studies are needed to identify influence of French writers on the work of tajik writers. In any case, as we have seen, today's poets, from Kutbi Kirof to Gulnazar, H.Sulton, A.Aziz wrote poems praising French culture and expressed their love and sincerity towards it, which testifies to their commitment to this culture and literature of the region. Today's writers, like our poets, pay special attention to this literature and are constantly inspired by its achievements. If we continue our research and take a closer look at the work of French and tajik writers, then will find a lot in common both in prose and poetry, but in order to identify the influence of French writers on the work of tajik writers, a more detailed study is required.

Key words: literary connections, translation, French writers, tajik writers, tajik poets, tajik poetry, French poetry.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Одилова Зайнура* - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, ассистент, кафедраи забони фаронсавӣ. **Суроға:** 734003, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 121. E-mail: fransugenka89@mail.ru. Тел.: (+992) 938-93-80-04

Сведения об авторе: *Одилова Зайнура* - Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни, ассистент, кафедра французского языка. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 121. E-mail: fransugenka89@mail.ru. Тел.: (+992) 938-93-80-04

Information about the author: *Odilova Zaynura* – Tajik State Pedagogical University named after S.Aini, assistant, department of French language. **Address:** 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 121. E-mail: fransugenka89@mail.ru. Phone: (+992) 938-93-80-04

Мурувватиён Дж.Дж.

Институт языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ

Художественный перевод в таджикской литературе в период своего становления стал не только мощным идеологическим орудием, но и чуть ли не единственным шансом таджикским литераторам в иносказательной форме выказать то, что цензура никогда не пропустила бы в их оригинальном творчестве. Тем более, что русская литература оказалась неиссякаемой сокровищницей передовых идей, «первоклассной школой реализма, художественного мастерства» [12, с.12] для многих представителей передовой части общества. Для многих таджикских литераторов перевод в этот период стал единственным источником существования в условиях, когда оригинальное их творчество оказывалось под цензурой. Переводы этого периода проходили максимальную идеологическую обработку, и как ни парадоксально, однако такое идеологическое давление на деятелей культуры, гонения в печати, вынуждавшие крупных писателей и поэтов обращаться к переводу, стали существенным толчком в деле развития художественного перевода в Таджикистане.

Именно в эти смутные годы, когда в стране кишмя кишели всякого рода карьеристы, лицемеры, провокаторы политической арены, всегда готовые в корыстных целях - ради продвижения по служебной лестнице - способствовать безжалостному уничтожению конкурентов, многие представители таджикской интеллигенции, во главе с Садриддином Айни, берут на себя нелегкий труд переводчиков, благодаря чему возникают новые формы интернациональных связей [22, с.229], таких как переводы революционной поэзии, романов и повестей. В эти годы в Узбекистане С.Айни, наряду с Хамза Хакимзаде, считался одним из зачинателей узбекской революционной поэзии [22, с.232]. Сам С. Айни на узбекский язык перевел две части своих «Воспоминаний», осуществил авторский перевод на основе таджикского и узбекского текстов романа «Рабы», повести «Смерть ростовщика». По сути, как об этом сообщает У. Б. Абдуллоева в диссертации «Художественный билингвизм в творчестве Садриддина Айни» (2010), двуязычие в таджикской литературе явление не новое, в XIV веке в таджикской и узбекской литературах традиция билингвизма получает небывалое развитие. XV-XVI вв. характеризуются как период укрепления литературных взаимосвязей и вхождения в обиход традиции двуязычия [1, с.22]. По мнению У.Б. Абдуллоевой, в XVIII-XIX вв. это явление обрело «такой широкий размах и популярность, что почти все известные поэты творили свои произведения в равной степени на двух языках. Разделение во второй половине XVIII в. и первой половине XIX века Средней Азии на ханства Хивы, Бухары и Коканды также обусловило развитие этого литературного явления - в каждом ханстве формируются литературные круги, в результате чего происходит уравнивание положения языков, и почти все поэты обратились к традиции двуязычия. Узбекские поэты Машраб, Турди, Нодира, Адо, Нозил, Хиджлат, Увайси и Амири творили свои произведения на родном и таджикском языках. Гази, Махмур, Хотиф, Нола, Халис, Рамзи, Пари, Ринди, Касрат, Гулхани, Дилшоди Барно, Камбархон Худжанди, Муаттархон и Анбар Отин также были прославленными двуязычными стихотворцами того времени» [1, с.22].

Особым вниманием таджикских переводчиков в 30-е годы пользовались литературные произведения русских художников, которые давали хороший материал в поисках новых форм и жанров. Таджикских художников в тот период в русской литературе привлекает «воспроизведение жизни в той форме, в какой она отражается в сознании героя, а это привело к усилению и расширению функций «слова героя» [22, с.256].

Одной из причин недостатка теоретического материала в таджикском переводоведении является то, что таджикские писатели, к сожалению, «в своих выступлениях и статьях очень неохотно делятся «секретами» своей творческой лаборатории, историей создания своих произведений, фактами своей творческой связи с другими писателями и т.д., важными для

историков литературы, для выявления конкретных черт некоторых общих литературных процессов» [22, с.235], иначе можно было бы обнаружить интересные факты о влиянии русской и зарубежной литературы на их творчество. Например, Дж. Икрами вспоминает в одном из своих выступлений о том, что рассказ «А что делать?» был написан им под влиянием прочитанного в конце 20-х годов рассказа Сулеймана Рустама «Кто знает, может быть...», или Сотим Улугзода в 1962 году, описывая работу над вариантами своего первого романа «Обновлённая земля», отмечает: «Не надо забывать, что отход от правды человеческих характеров, психологическая неоправданность действий и поступков героев более опасны и даже губительны для художественного произведения, чем, скажем, какие-нибудь фактические неточности, например, в датах, описаниях места действия, предметов, пейзажей. Когда я так размышлял, читая первую опубликованную часть моего романа, мне стал ясным смысл совета Гете, - я читал об этом в книге Эккермана «Разговоры с Гёте», - смысл его совета молодым и начинающим писателям: пока вы не приобрели достаточного писательского опыта, вам лучше воздержаться от придумывания собственных сюжетов и брать более или менее готовые сюжеты из жизни» [18, с.117]. Возможно, этим высказыванием писатель объяснял свое обращение к темам современности, которое, к большому удивлению, не увенчалось заметным успехом.

Можно было бы привести огромное количество таких высказываний таджикских писателей об отношении и влиянии других литератур на их творчество, отметим, что значительная их часть приведена в работе А. Сайфуллаева «Проблемы взаимодействия литератур» (Душанбе, 1976) и М. Шукурова «Обновление» (Москва, 1986). Таджикскими исследователями 70-80-х годов написано немало статей о взаимовлиянии таджикской литературы с другими литературами, по которым можно проследить состояние переводной литературы, однако главная тема этих работ была посвящена теме преемственности литературных традиций, их высоте и ценности идей в них.

Икрами Д. в статье «Мосты через века» отмечает: «Тысячи нитей связывают литературы народов мира. Не случайно, например, появление термина «ориентализм», означающего в применении к русской литературе использования мотивов и реалий Востока. Переходя из одного региона в другой, с одного исторического горизонта в другие, литературные традиции того или иного народа, трансформируясь, порождали новые традиции, новые направления. Достаточно подробно исследованы в этом аспекте взаимосвязь арабской, таджикско-персидской, индийской литератур - общеизвестны перипетии перехода в разные временные пласты «Панчатантры», арабских легенд о «Лейли и Меджнуне» и многих других» [13, с.141].

Нам известны имена русских литераторов, таких как Леонид Соловьев, Борис Пильняк, Петр Сажин, Сергей Бородин, Павел Лукницкий, Владимир Луговской, Борис Лапин и Захар Хацревин, Ярослав Смеляков, драматург Евгений Шварц с его «Душанбинским дневником» и еще десятки видных русских поэтов, прозаиков и публицистов, связавших свое творчество с таджикской литературой XX века.

«Уже зрелым писателем приехал в республику и до конца дней связал с ней свою судьбу прозаик Арнольд Одинцов. В Таджикистане сложились творческие биографии поэтессы Марианы Фофановой, прозаика Минеля Левина, переводчицы и исследовательницы таджикского фольклора Мирры Явич, переводчика Льва Кандинова, начинали свой путь Дмитрий Молдавский, Владимир Жуковский, Сергей Карнеев. В последние годы в республике заметно вырос и окреп новый отряд русских писателей, чья творческая, публицистическая и переводческая деятельность непосредственно связана с сегодняшней жизнью Таджикистана. Это поэты Марина Некрасова и Леонид Пашенко, прозаики Борис Пшеничный, Михаил Табачников, Александр Яблоков, Валерий Тальвик. Вокруг русской секции Союза писателей Таджикистана сгруппировался актив способных литераторов, таких как Иван Машин, Людмила Басова, Виктор Чередниченко.

В свежем притоке талантливой литературной молодежи заявляет о себе и такое новейшее явление, как писатели-таджички, для которых родным языком творчества является русский язык. Это поэтесса Гулбахор Мирзоева, прозаик Хафиз Сайфуллаев и другие молодые

дарования» (Новая ситуация. Обсуждение творчества русских писателей Таджикистана в Москве // Памир, 1987. - № 6. - С.136).

О литературных связях Садриддина Айни с украинскими писателями А. Романенко в статье «Венок дружбы» (Садриддин Айни в его личных и творческих связях с Украиной) пишет: «Садриддин Айни - необыкновенно талантливый писатель и ученый - пользовался огромной популярностью и любовью на Украине, да и он с большим вниманием и уважением относился к украинскому народу, к его деятелям культуры, литературы, искусства, науки. Мечтал побывать на Украине, постоять на берегу Днепра, воспетого великими писателями Гоголем и Шевченко, собственными глазами увидеть землю, исхоженную молодым Тарасом». К сожалению, насколько известно из истории таджикской литературы, Садриддину Айни не удалось поехать на Украину.

О двуязычии в таджикской литературе вполне обоснованно отмечал Мумин Каноат: «Поневоле вспоминаешь о том, какой тернистый и одинокий был путь талантов в прошлом. Два наших знаменитых предка - Хафиз и Камол Худжанди, которые жили в один исторический период и творили на одном языке, так и не смогли при жизни встретиться друг с другом. Не встретились друг с другом Рудаки и Авиценна, Руми и Саади» (Каноат, М. Лучи одной зари. - Коммунист Таджикистан, 1977, 22 сент). Книги С. Айни в эти годы выходили в свет на всех языках народов СССР и около 40 иностранных. Айни радовался, когда его повесть «Одина» перевел на русский язык Сергей Бородин.

В этот период начинается систематический перевод произведений А.С. Пушкина на таджикский язык поэтами и писателями А.Лахути, Х.Юсуфи, М.Рахими, Сухайли, М.Турсунзаде, Р.Джалилом, С. Улугзода др. (Шукуров, М. Асарҳои Николай Василевич Гоголь ба забони тоҷикӣ // Мактаби совети, 1952. - №3.; Самад, В. Ещё раз о первом переводе Пушкина // Памир, 1975. - № 10.; Холов, Х. Р., 1999: 143 с.; Айни, С. Мактуб ба М.М.Блисетский. 1952, 24 февраль. По кн.: Демидчик Л.Н. «Таърихи адабиёти советии тоҷик». Инкишофи жанрҳо, дар ҷилди 6, Ҷ. 2: Насри тоҷик дар солҳои 30. – Душанбе: Дониш, 1974; Амонзода, Р. Гоголь-тараннумкунандаи ҳақиқат. // Тоҷ.сурх, 1952. - 26 февраль; Ахрорӣ, В. Ҳаҷв дар адабиёти тоҷик. В сб.: Ҳаёт ва адабиёт, Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1959. – С. 134 – 142; Атаханова, Х. Любимый писатель. // Комм.Тадж., 1952 - 4 марта.; Ахрорӣ, Х., 1984: 157 с.; Ахрорӣ, Х. Сўхбат аз санъати тарҷума. = [Беседа из переводческого искусства] / Х. Ахрори. - Душанбе: Ирфон, 1984. - № 5. - С. 165-166.; Брагинский, 1977: 288 с.; Брагинский, 1956: 453 с.; Давронов, 2003: 253 с. (на тадж.яз.); Демидчик, 1973: 43 с.; Икрами, 1972: 212 с.; Икрами, 1988: 142 с.; Икромӣ, Ҷ. Таъсири эҷодиёти Гоголь // Ҷавонони Тоҷ., 1952. - 5 март.; Миршакар, М. Служение народу // Сталинская молодежь, 1952. - 5 марта.; Нурҷонов, Н. «Ревизор» дар сахнаи тоҷик // Тоҷ. сурх, 1952, 14 март; Рахмонов, З., Саъдуллоев, Ҷ. Ҳаҷвнигори маҳбуби халқ. Ба муносибати 175 -солагии зодрузи Н.В.Гоголь // Комсомоли Тоҷикистон, 1984, 30 март; Розенфельд, 1954: 394 с.; Сайфуллоев, А. Асарҳои Гоголь ба забони тоҷикӣ // Тоҷикистони советӣ, 1959, 1 апрель.; Сайфуллоев, А. Сарчашмаҳо ва омилҳои асосии пайдоиши насри советии тоҷик. - В кн.: Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. Дар 6 ҷилд, ҷ.1. Насри солҳои 20. Душанбе: Дониш, 1984. – 640 с.; Самандаров, 1949: 11 с; Султанова, Ш.У. У истоков культурных связей с Россией // Звезда Востока, 1986. - № 3; Табаров, С. Гоголь ва адабиёти тоҷик // Шарқи сурх, 1952. - № 3.; Ҳодизода, Р. Гоголь нависандаи бузурги рус. - Дар кит.: Гоголь Н.В. Асарҳои мунтахаб, иборат аз 3 ҷилд, ҷ. I. - Душанбе: Ирфон, 1985.; Ҳошим, Р. Айни ва адабиёти рус // Садои Шарк, 1968, № 4.; Ҳошим, Р. Адибе, ки таровишҳои қаламаш ҳукми оби ҳаётро дорад. [Писатель, плоды пера которого напоминают источник жизни]. / Р. Хошим. Шарқи сурх. [Красный Восток] - Душанбе: Адиб, 1960. № 4, С. 224; Шодиқулов, 1978: 583 с.; Шодиқулов, 1976: 22 с.; Шодиқулов, Х. Пушхини насри рус. Дар кит.: А.П. Чехов. Асарҳои мунтахаб дар 4 ҷилд. ҷ.1. - Душанбе: Ирфон, 1986. - с. 5-21.; Шодиқулов, 2003: 124 с.; Шукуров, М. Асарҳои Николай Василевич Гоголь ба забони тоҷикӣ // Мактаби совети, 1952. - №3.; Бадалов, 2004: 167 с.; Шукуров, М. Опыт русского реализма и таджикская реалистическая проза. — В кн.: Истоки, формирование и развитие социалистического реализма в литературах Советского Востока. - Ташкент: Фан, 1976. - С.153 – 157), произведений Л. Толстого (Тошматов, Р.Л. Любимый писатель Таджикистана // Р.Л.

Тошматов // Ленинабадская правда, 1960. - 20 нояб.; *Самад*, 1982: 382 с.; *Самад*, 2005: 399 с.; Шодикулов, Х. Тарчумаҳои тоҷикии «Бандии Кавказ» [Таджикские переводы «Кавказского пленника»] / Х. Шодикулов // Маориф ва маданият. - Душанбе, 1978. - 18 окт. - с.4.; Улуғзода, С. Чашмаи хушкнашавандаи махорати бадеӣ. [Неиссякаемый источник художественного мастерства] / С. Улуғзода // Шарқи сурх. [Красный Восток], 1960. - № 11. - С.170-171; *Хамидова*, 2009: С. 26 с.; *Ахрорӣ*, Х. Сухбат аз санъати тарҷума. = [Беседа из переводческого искусства] / Х. Ахрори. - Душанбе: Ирфон, 1984. - № 5. - С.165-166; *Абдулхаев*, Дж. Л. Толстой // Коммунист Таджикистана, 1960. - 24 нояб. - С.3., 3; *Бартольд*, 1925: 154 с.).

Вышеизложенное доказывает, что, как и любое новое явление, становление художественного перевода в таджикской литературе нового времени имело свои проблемы, трудности, специфические черты и особенности. В числе трудностей в процессе становления художественного перевода в Таджикистане можно назвать процесс перевода алфавита, действовавшего тогда на основе арабской графики, сначала на латинскую, а затем и на кириллицу, который начался еще с 1922 г. по решению специальной комиссии, созданной в Москве при Народном комиссариате по делам национальностей, во главе со И. Сталиным [Холикзода, 1997: С.102], которая настоятельно рекомендовала таджикской интеллигенции в кратчайшие сроки изучить и усвоить новый алфавит. Важно отметить, что неповиновение данному решению считалось преступлением. В 30-е годы этот процесс набирает особые обороты и, если у кого-то находили литературу на арабской письменности, его объявляли «врагом народа» и привлекали к ответственности. Однако латинский алфавит распространялся среди населения с большим трудом и использование арабской письменности, особенно в сфере деятельности государственных структур, было объявлено вредоносным действием (Бобохон, У. Древо, оторванное от корней // Садои Шарк, 1991. - № 7. - С.125 (на тадж. яз.).

«В августе 1935 г. руководство ЦК КП (б) Таджикистана подписало распоряжение, объявившее арабскую письменность вне закона. До этого момента из партийных и государственных структур уже была уволена большая группа руководителей, владеющих арабской письменностью. «Врагам народа» были вынесены обвинительные приговоры, а остальные заняли нейтральную позицию. Кроме того, в период массовых преследований и политических давлений, пострадали не только противники латинского алфавита, но и те, кто хранил у себя книги и др. печатные материалы этой графики» (Тоҷикистони сурх. 1933, 19 октября).

Эти действия были направлены на уничтожение старой культуры и никого при этом не волновало содержание этих книг, из-за чего хладнокровно огню были преданы огромное количество рубаи Хайяма, газели Хафиза, собрание стихов Мавлоно Балхи и тысячи других книг и рукописей. Писатель Рахим Хошим вспоминает, что три зимних месяца в тюрьмах Уратюбе (Истравшан) печи топили книгами, конфискованными у населения, которые зачастую представляли сокровищницу старинной культуры восточных народов (Мухаммадиев, Ш. Цикл фильмов на тему: «Историческая правда-жизненная правда». www.1tv.tj, (2000-2012 гг.) (на тадж. яз.).

Переход на другой алфавит, следовательно, и установившаяся литературная письменная норма языка не могли не повлиять на такое зарождающееся явление в таджикской литературе, как перевод. Эти проблемы становятся причиной однообразности стиля переводов, осуществленных в 20-30-х годах XX века. В связи с этим было сложно определить индивидуальный стиль авторов оригинальных произведений. Трудности становления художественного перевода в Таджикистане были связаны также с тем фактом, что в начале 30-х годов в Таджикистане еще не было покончено с басмачеством, предстояло ликвидировать безграмотность населения, завершить земельную реформу, внедрить в жизнь принципы равноправия женщин и мужчин, развить промышленность и формировать национальную культуру в современном ее понимании. Именно в 30-е годы перед Таджикистаном стояла задача формирования новой интеллигенции, повышения культурного уровня города и села, формирования национального рабочего класса. Исходя из перечисленного, нам думается, целесообразно было бы при оценке переводов данного периода быть более снисходительными, так как многие, кажущиеся нам сегодня шероховатости языка и недочеты

не всегда можно отнести к небрежности переводчика в отношении текста оригинала или его низкому уровню культуры, здесь важно учесть тот факт, что переводы основывались на литературной письменной норме языка того времени, которая была сформирована усилиями советского идеологического аппарата, где главная роль отводилась цензуре.

Цензура пропускала только идеологически проверенный перевод на таджикский язык и, не дай бог, если в каком-либо переводе кто-то из переводчиков полноценно использовал ресурсы родного языка - это каралось обвинением в национализме. Так, язык таджикского перевода максимально приближали к нормам русского языка. В этих условиях личность автора оригинального произведения играла ключевую роль, в связи с чем не всякий автор оригинального текста мог быть переведенным.

Безусловно, для перевода выбирались только те произведения, которые не несли угрозы для господствующего режима и его идеологии - это привело к тому, что в страхе за свою жизнь, таджикские переводчики первой половины XX века все больше обращались к переводу произведений классической литературы. Охотно допускались к переводу произведения, написанные писателями идеологически дружественных стран социалистического блока, они переводились без ограничения, цензурировались и интерпретировались в соответствии с идеологическими требованиями в основном перевод произведений авторов из капиталистических стран. Но несмотря на все аспекты негативного воздействия политической идеологии, перевод в таджикской литературе развивается и количественно, и качественно. Показательным примером является увеличение потока переводов в Таджикистане в 1920-1930 гг., главной идеей которого была идея интернационализма.

Отметим, что эта идея объединила вокруг себя и сплотила все народы, вошедшие в СССР, где русский язык был основным языком средств массовой информации. Это положение открыло переводчикам широкое поле деятельности - в 20-30-е гг. с русского языка получили таджикские текстовые воплощения и вошли в таджикскую культуру многие произведения грузинской, армянской, туркменской, киргизской, казахской, английской, испанской, французской литератур. В республике в этот период активно издаются на русском языке газеты, первые сборники переводов, книги, учебные пособия для детей, куда включаются также произведения русских классиков, активно переводится политическая научно-техническая и сельскохозяйственная литература, произведения классиков марксизма-ленинизма и т.д.

Основной целью переводов на таджикский язык данного периода стало духовное сближение народов, однако, что касается художественных достоинств переводов данного периода - это были либо дословно точные, но художественно неполноценные переводы, либо художественно полноценные, но далекие от оригинала. Причину плохого качества можно объяснить отсутствием у молодых переводческих кадров навыков, теоретической подготовки, однако, к чести молодых в то время таджикских переводчиков, все это не стало препятствием для обогащения литературы 20-30-х годов различными жанрами. В результате в таджикской литературе появились новые жанры – рассказ, повесть, драма, исторический и приключенческий роман и т.д.

Таким образом, перевод для Таджикистана имел двоякое положительное влияние: он обогащал таджикскую литературу, содействуя еще большему сближению народов. Как отмечалось выше, оценивать эти тексты с позиций современных требований к художественным переводам, сегодня нецелесообразно, но необходимо признать, что именно эти переводы способствовали появлению в таджикской литературе немалых оригинальных произведений на таджикском языке и новых литературных жанровых форм.

Переводом в Таджикистане в 30-е годы занимались в основном представители первого поколения новой таджикской интеллигенции, только к 50-м годам они разделились на профессиональных переводчиков и писателей. Заслугой первых таджикских переводчиков являлось то, что эта плеяда «полностью используя все богатства родного языка, свободно выбирая самое нужное, самое подходящее, самое верное», смогла создать новый литературно-художественный переводной текст» [Гачечиладзе, 1970: С. 116].

Таким образом, как мы понимаем, как и любое новое явление, становление художественного перевода в Таджикистане сопровождалось определёнными политическими, социальными, общественными трудностями, однако таджикские переводчики смогли достойно преодолеть эти барьеры и создать целый арсенал переводной литературы, куда входят имена великих писателей и поэтов мирового значения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллоева, У.Б. Художественный билингвизм в творчестве Садриддина Айни: на примере таджикского и узбекского текстов «Смерть ростовщика»: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / У.Б. Абдуллоева. - Душанбе, 2010. - 22 с.
2. Абдулхаев, Ч., Л.Толстой / Ч.Абдулхаев // «Коммунисти Тоҷикистон» (Коммунист Таджикистана), 1960. - 24 нояб. - С.3.
3. Ахрорӣ, Ҳ. Беседа из переводческого искусства / Ҳ. Ахрорӣ. - Душанбе: Ирфон, 1984. - № 5. - С.165-166.
4. Ахметов З.А. Садриддин Айни и развитие таджикско-казахских литературных связей / З.А. Ахметов // Айнинские чтения. Вып. УП. - Душанбе, 1991. - С.129-139.
5. Бадалов, Б.К. История переводов произведений Н.В. Гоголя и опыт сравнительно-типологического исследования в таджикской литературе: дис... канд. филол. наук / Б.К. Бадалов. - Душанбе, 2004. - 167 с.
6. Бакзода, Дж. Ступени содружества (о взаимодействии лит. народов Средн. Азии и Казахстана) / Дж. Бакзода, // Памир, 1983. - № 3. - С.90-94.
7. Бартолд, В.В. История изучения Востока в Европе и в России / В.В. Бартолд. - Л: Художественная литература, 1925. - 154 с.
8. Бобохон, У. Дарахте аз решааш барканда / У.Бобохон // Садои Шарқ, 1991. - № 7. - С.125.
9. Вахидов, С. Литературные связи таджикского и узбекского народов в XV в. / С. Вахидов. - Душанбе, 1974. - 132 с.
10. Гвахария, А.А. Значение грузинских переводов персидских памятников для освещения некоторых вопросов персидско-таджикской литературы [Текст] / А.А. Гвахария. - Тбилиси: Изд-во Акад. наук Груз. ССР, 1960. - 16 с.
11. Гейзер, А.Р. Восточная тема в английской литературе XVIII века: дисс... канд. филол. наук / А.Р. Гейзер. - Л., 1984. - 186 с.
12. Ивашин, В.В. М. Горький и белорусская литература начала XX века [Текст] / В.В. Ивашин. Акад. наук Белорус. ССР. Ин-т литературы и искусства. - Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1956. - 199 с.
13. Икрами, Дж. Мосты через века / Дж. Икрами. - Памир, 1984. - № 1. - 159 с.
14. Мухтор, Ш. Франция читает «Гулистан» (история изучения и перевода «Гулистана» Саади во Франции) / Ш.Мухтор. Отв. редакторы А. Маниязов, П.А. Клубков. - Душанбе: Дониш, 1987. - 148 с.
15. Османова, З.Г. Художественная концепция личности в литературах Советского Востока (Традиция и современность) / З.Г. Османова. - М.: Наука, 1972. - 266 с.
16. Самад, В. Сила незримых связей (Лит. связи тадж. народа с др. народами СССР) / В. Самад. - Душанбе: Адиб, 1989. - 203 с.
17. Самад, В. «Шохнома»-и Фирдавси ва Чернишевский. [«Шахнамэ» Фирдоуси и Чернышевский] / В.Самад. - Душанбе: Адиб, 2005. - 399 с.
18. Улугзода, С. Единение. Избр. статьи и очерки / С.Улугзода. - Душанбе: Таджикгосиздат, 1963. - 200 с.
19. Ходизода, Р. Гоголь нависандаи бузурги рус / Р. Ходизода // Гоголь Н.В. Асарҳои мунтахаб. Ибрат аз 3 ҷилд. Ҷ. I. - Душанбе: Ирфон, 1985.
20. Хомидова, Н.Ш. Некоторые вопросы художественного перевода поэзии в современной таджикской литературе: на примере переводческой деятельности Лоика Шерали и переводов его поэзии на русский язык): автореф.дисс... канд. фил. Наук / Н.Ш. Хомидова. - Хучанд, 2009. - 26 с.
21. Шодиқулов, Х. Пайвандҳои адабии халқи тоҷик / Х. Шодиқулов, А. Давронов. - Душанбе: Ҳумо, 2003. - 124 с.
22. Шукуров, М. Обновление. Таджикская проза сегодня: Монография / М.Шукуров. - М.: Советский писатель, 1986. - 272 с.

МАСОИЛ, ВАЗИФАҶО ВА ҒОЯҶОИ ТАРҶУМАИ АДАБИ ДАР ТОҶИКИСТОН: СОЛҶОИ 30-ЮМИ АСРИ XX

Дар мақола мушкилоте, ки дар нимаи аввали садаи бист арзи вучуд дошта, дар роҳи рушди тарҷумаи адаби дар Тоҷикистон монета эҷод кардаанд, баррасӣ шудааст. Ҷумҳурии ҷавон бо босмаҷигарӣ, бесаводӣ, фанатизми динӣ, аз як забони хаттӣ ба забони дигар гузаштан мубориза мебуд. Муаллифи мақола кӯшиш кардааст, ки хусусиятҳои ташаккули тарҷумаи бадеӣ, мақсад, вазифаҳо, ақидаҳо, хусусиятҳо ва проблемаҳои онро муайян намояд. Тарҷумаи адаби дар ин солҳо на танҳо воситаи тавоноии ғоявии ҷамъияти буд, балки ба адибони тоҷик имконияти дод, ки он чиро, ки дар асарҳои худ ошкоро гуфта наметавонистанд, ба шакли истифодаи баён намоянд. Дар он солҳо тарҷумаро асосан нависандагон ва шоирон анҷом медоданд - ин ягона сарчашмаи вучуд дар шароити буд, ки эҷодиёти аслии онҳо зери сензура буд. Гуфта мешавад, ки ба таври ғайриоддӣ, маҳз ҳамин фишори идеологӣ ба фарҳангиён, таъкиб дар матбуот, ки адибон ва шоирони бузургро маҷбур ба рӯ ба тарҷума кард, як қанони муҳими рушди тарҷумаи адаби дар Тоҷикистон гардид. Муайян карда шуд, ки барои тарҷума танҳо он муаллифони асарҳои аслии интихоб шудаанд, ки ба режими ҳамон вақт ва идеологияи он хатаре надошта бошанд. Ҷамаи ин ба он оварда расонд, ки тарҷумонони тоҷик дар нимаи аввали садаи 20 аз тарси ҷони худ бештар ба тарҷумаи осори адабиёти классикӣ рӯ меоварданд, мутаассифона, ин мутарҷимон дар барномаи мақолаҳои худ аз гуфтани «сирру асрор»-и лабораторияи эҷодии худо хеле худдорӣ мекарданд. Ташаккули тарҷумаи бадеӣ дар

адабиёти тоҷик мисли ҳар як падидаи нав мушкилот ва вивағҳои хоси худро дошт, аз ҷумла раванди баргардонидани алифбо, ки он замон аз хатти арабӣ асос ёфта буд, аввал ба лотинӣ ва сипас ба кириллӣ. Ғояи асосии ин падида ғояи интернационализм буд. Мақсади асосии тарҷумаҳои ин давра ба ҳам наздикшавии маънавии халқҳо буд.

Калидвожаҳо: тарҷумаи бадеӣ, тарҷумонҳои тоҷик, хусусиятҳо, проблемаҳо, ғояҳо, интернационализм, алифбо.

ПРОБЛЕМЫ, ЗАДАЧИ И ИДЕИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА В ТАДЖИКИСТАНЕ: 30-е ГОДЫ XX ВЕКА

В статье рассмотрены трудности, существовавшие в первой половине XX века, создававшие барьер для становления художественного перевода в Таджикистане. Молодая республика боролась с басмачеством, неграмотностью, религиозным фанатизмом, переходом с одной письменности на другую. Автор статьи пытается выявить особенности становления художественного перевода, его цели, задачи, идею, специфику и проблемы. Художественный перевод в эти годы был не только мощным идеологическим орудием партии, он также давал возможность таджикским литераторам в иносказательной форме говорить то, о чем они не могли сказать открыто в своих произведениях. Переводом в те годы в основном занимались писатели, поэты – это был единственным источником существования в условиях, когда оригинальное их творчество оказывалось под цензурой. Утверждается, что, как ни парадоксально, но именно такое идеологическое давление на деятелей культуры, гонения в печати, вынуждавшие крупных писателей и поэтов обращаться к переводу, стали существенным толчком в деле развития художественного перевода в Таджикистане. Выявлено, что для перевода выбирались только те авторы оригинальных произведений, которые не несли угрозы для существовавшего тогда режима и его идеологии. Все это привело к тому, что в страхе за свою жизнь, таджикские переводчики первой половины XX века все больше обращались к переводу произведений классической литературы, к сожалению, эти переводчики в своих выступлениях и статьях очень неохотно делятся «секретами» своей творческой лаборатории. Как и любое новое явление, становление художественного перевода в таджикской литературе имело свои проблемы, трудности, специфические черты и особенности, в числе которых процесс перевода алфавита, действовавшего тогда на основе арабской графики, сначала на латинскую, а затем и на кириллицу. Главной идеей этого явления была идея интернационализма. Основной целью переводов данного периода стало духовное сближение народов.

Ключевые слова: художественный перевод, таджикские переводчики, специфика, проблемы, идеи, интернационализм, алфавит.

PROBLEMS, TASKS AND IDEAS OF LITERARY TRANSLATION IN TAJIKISTAN: THE 30S OF THE XX CENTURY

The article deals with the difficulties that existed in the first half of the twentieth century, which created a barrier to the development of literary translation in Tajikistan. The young republic struggled with Basmachi, illiteracy, religious fanaticism, and the transition from one script to another. The author of the article tries to identify the peculiarity of the formation of literary translation, its goals, objectives, idea, specifics and problems. It is argued that, paradoxically, it was precisely such ideological pressure on cultural figures, persecution in the press, which forced major writers and poets to turn to translation, became a significant impetus for the development of literary translation in Tajikistan. It was revealed that only those authors of original works who did not pose a threat to the then existing regime and its ideology were selected for translation. All this led to the fact that in fear for their lives, Tajik translators of the first half of the 20th century increasingly turned to the translation of works of classical literature, unfortunately, these translators in their speeches and articles are very reluctant to share the "secrets" of their creative laboratory. Like any new phenomenon, the formation of literary translation in Tajik literature had its own problems, difficulties, specific features and peculiarities, including the process of translating the alphabet, which then operated on the basis of Arabic script, first into Latin, and then into Cyrillic. The main idea of this phenomenon was the idea of internationalism. The main purpose of the translations of this period was the spiritual rapprochement of peoples.

Key words: literary translation, Tajik translators, specifics, problems, ideas, internationalism, alphabet.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мурувватиён Ҷамила Ҷамол* - Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, доктори илми филология, сарҳодими илмии шӯбаи адабиёти муосир. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: Alika - xan@mail.ru. Тел.: (+992) 93-760-22-33

Сведения об авторе: *Мурувватиён Ҷамила Ҷамол* - Институт языка и литературы им. Рудаки НАНТ, доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела современной литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: Alika - xan@mail.ru. Тел.: (+992) 93-760-22-33

Information about the author: *Muruvvatiyon Jamila Jamol* - Institute of Language and Literature named after A. Rudaki Doctor of Philology, Chief Researcher at the NAST. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: Alika - xan@mail.ru. Phone: (+992) 93-760-22-33

ДРАМАТИЧЕСКИЙ ДИАЛОГ: ОСОБЕННОСТЬ, СПЕЦИФИКА

(на материале драм «Великий исцелитель», «Аллома Адхам и другие», «Восэ», комедии «Лучистый жемчуг»)

Мусоева Ш.Ю.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни

Драматургия в таджикской литературе - молодой жанр, сформировавшийся после Октябрьской революции, до ВОВ. Классическая таджикская и персидская литература, история которой насчитывает более тысячи лет, создала лучшие образцы поэзии. В классической литературе драматургии не существовало, и таджикские писатели не унаследовали от своих предков важного опыта и традиций в области драматургии, которая сегодня является самым сложным жанром литературы. Элементы драматургии, присутствовавшие в классической поэзии и прозе, репертуар шутов и клоунов, занимавший определенное место в фольклоре, безусловно, помогли советским таджикским драматургам в создании драматических произведений, но изучить основные законы сегодняшней драматургии, опираясь на них, невозможно.

Драма имеет стабильные жанровые законы и нормы, которым бесприкословно подчиняются все авторы, эти законы и нормы, как заметил Поль Валери, «(...) решительно никому не известны». Новое время, новая жизнь вдохнула в драму новые веяния, подарив ей художественную свободу, и теперь пьеса может состоять из скольких угодно автору числа актов и персонажей. Действие пьес может происходить где угодно: в транспорте, в кабинете, на природе и т.п. Однако, при всей этой свободе, один из законов остается для драмы неизменным – драма пишется для сцены и делится на жанры, и такие литературные понятия, как «язык», «диалог», в ней приобретают, абсолютно другое содержание в отличие от повествовательного текста.

Драма имеет особый язык, как правило, в отличие от повествовательного текста, интонация речи персонажа очень тесно связана с интонацией двух и более участников действия, и совсем необязательно, чтобы такая зависимость имела спорный характер между участниками диалогической речи. Диалог в драме – это особое явление, он настолько связан между собой и структурно взаимообусловлен, что изменение предмета речи, которое иногда совершается самим актером или актерами, создает особую траекторию диалога. Как любая абстрактная категория, диалог, обладающий широким, аналогично односторонним значением, интересует нас как сценическая реализация драматургического текста.

При рассмотрении роли диалога в драме мы опираемся на различные методы изучения диалога в трудах ученых, к примеру: микросоциологический и психолого-лингвистический - Л.В. Щерба, Л.П. Якубинский, Е.Д. Поливанов, В.Н. Волошинов, В.В. Виноградов; эстетико-культурологический - М.М. Бахтин, В.С. Библер, А. Ахутин; формально-структуральный - Т.Г. Винокур, Н.Ю. Шведова, И.П. Святогор, Г.В. Беркаш; многофункциональный в работах С.Ф. Занько, Д.И. Изаренкова; функционально-структуральный - А.Р. Балаян; коммуникативно-прагматический - Дж.А. Остин, Дж. Р. Серль, Т.А. Ван Дейк, А. Вежбицкая и литературно-стилистический - В.В. Одинцов. Такое разнообразие экспериментальных принципов подтверждает, что эксперты применяют свой буквальный подход к исследованию диалога и по-разному трактуют его функции в художественном произведении.

Это многообразие и различие взглядов обогащают друг друга и взаимодействуют друг с другом, а это уже, в свою очередь, создает тенденцию в современной науке. Если, в языковедческом понимании, разговор отмечен отбором лексики, синтаксическими системами и интонацией, то, как литературоведческое понятие — это больше образный «материал», наполненный основной мыслью автора произведения. Эта черта диалога делает его необходимой частью внутренней структуры любого литературного произведения.

Вопрос о диалоге в драматических произведениях для таджикского литературоведения - сам по себе важный вопрос с теоретической точки зрения. В драматургии разговор оценивают

исхода из числа соучастников или семантических критериев. Пиксанов предлагал акцентировать терцеты, квартеты, квинтеты и давал им общее название – ансамбли [12, с.241].

В зависимости от количества соучастников и производимой роли, М. Борисова выделяет «собственно диалог, соответствующий диалог, полилог» [5, с.18]. По семантике диалоги распознают на «диалог-спор, диалог-конфиденциальное объяснение, диалог-эмоциональный конфликт (ссора), диалог-унисон» [14, с.103]. Антипова подчеркивает следующие образы диалогической речи: «диалог-монолог, когда большая часть времени занята рассказом одного из говорящих; интервью, когда один из собеседников задаёт вопросы, а другой отвечает; бытовой диалог, который может переходить в диалог-подхват. В реальных условиях все типы диалога могут переплетаться» [2, с.131].

Совершенная конъюнктура разговора в рамках одного рода литературы невозможна, поэтому существенно анализировать данный вопрос не столько в контексте бесстрастных произведений, но также драмы, где собственно в диалогах, предварительно всего, материализуется авторское виденье мира, его разбор позволит отследить специфику драматизации повествования, приумножения чувствительного действия пьес. Для анализа взяты драмы Сотима Улугзода «Великий исцелитель», «Ученый Адхам», «Восэ», «Краснопалочки», «Лучистый жемчуг», собранные воедино в книге «Пьесы» [15, с.251]. При анализе данных пьес мы учитываем некоторые историко-литературные работы Л.Н. Демидчик [7, с.376], К. Юсупова [20, с.25], Дж.Дж. Мурувватиён [11, с.44].

Трагический документ проживает после по своим специализированным законам, он специализирован ради воссоздания для сцены, где составитель представляет ситуацию, вырабатывает сюжет, обнаруживает своеобразие героев посредством диалога. Диалог в драме происходит между драматургом, режиссером, действующими лицами, персонажами и в нем важно все: темп, звучание, ритм, динамичность, выбор слов и пр., он отличается от других форм диалога емкостью, непрерывностью. Всякое слово в трагедии «должно продвигать пьесу вперед, притом в необходимом темпе и ровно настолько, насколько в любом отдельном случае требуется»: 1) раскрывать цель разговаривающего (быть автохарактеристичным); 2) обнаруживать особенности прочих действующих лиц; 3) совершенствовать сюжет; 4) осуществлять замысел автора, мысль произведения; 5) организовывать игровой, прокатывающийся и зримый субъект представления; 6) выполнять информативные функции» [4, с.368].

Исходя из разных теоретических концепций диалога, автором проведен текстовый анализ драматических произведений Сотима Улугзода «Великий исцелитель», «Ученый Адхам», «Восэ», «Лучистый жемчуг», благодаря которым можно сделать следующий вывод: «Драматургией С. Улугзода начал заниматься в конце 1930-х годов - этот жанр стал основным направлением его творчества, где писатель при реализации своих замыслов абсолютно не ограничивает себя в выборе художественных средств. К сожалению, несмотря на то, что кинофильмам и драматическим произведениям о Рудаки, Абуали ибн Сино, Восэ, Ахмаде Донише, созданным по сценариям и пьесам Сотима Улугзода, посвящено много публикаций и монографических исследований, все же, театральное наследие С. Улугзода остается до сих пор недостаточно изученным в работах, посвященных драматургии.

По мнению А.Набави, драматические произведения С.Улугзода «сыграли огромную роль в деле реалистического углубления изображения и совершенствования драматургического искусства. В то же время они, с точки зрения жанрового многообразия, изображения образа великих исторических мужей, проблемы соотношения исторического факта и фантазии писателя, дают огромный материал для научных размышлений и выводов» [13, с.30]. Незаслуженно остается обойденным вниманием также и многоплановость, смысловая многозначность его пьес» [11, с.44].

Писатель в 1985 году написал драму «Рудаки», где показал трагическую судьбу поэта. Пьеса вбирала в себя всю жизнь Рудаки, начиная с юношеских лет до глубокой старости. Особенность произведения заключалось в том, что образ Рудаки был изображен стойким, жизнелюбивым, страстным, смелым – это был совершенно новый взгляд на историческую личность в таджикской драматургии. По мнению А. Набави, в данном творенье впервые

судьба знаменитого поэта Рудаки представлена в борьбе за формирование и укрепление самостоятельного таджикского государства. Шакури наименовал трагедию «Рудаки» «первым историко - биографическим произведением в таджикской драматургии» [19, с. 427].

С.Улугзода написал трагедии «Рудаки», «Молодость ибн Сины», «Ученый Адхам и другие», киносценарии «Судьба поэта» и «Авиценна», «Восэ», «Лучистый жемчуг» и др. Литературовед Л.Н.Демидчик отмечает, что «в цикле историко-биографических драм писателя со всей яркостью находят свое отражение его научные изыскания, глубокий и всеобъемлющий взгляд на реалии жизни. Улугзода с полным основанием можно назвать основоположником этого жанра в таджикской драматургии» [6, с.376].

Как упоминает С. Бакоева, «в таджикской кинодраматургии Улугзаде отводится высокое место. Драматург и в этой отрасли искусства мастерски соединил научные документы с художественным вымыслом. Этот способ изображения, оказав благотворное влияние на содержание, жанровые и стилистические особенности исторических, биографических драм и кинематографических произведений писателя, способствовал укреплению его национально-патриотических чаяний. Как и в других творениях, в исторических драмах и киносценариях писателя исторический документ и фантазия служат основой изображения и размышлений» [3, с.23].

Следует отметить, что за малое время ему удалось охватить все знаменитые жанры драматургии - от комического до исторического. В 1939 году была закончена его пьеса о хлопкоробах «Шодмон», а в 1940 году - доблестная трагедия о борьбе с басмачеством «Краснопалочки» («Калтакдоронисурх»). Проблема ВОВ нашла отображение в драме «В огне» («Дар оташ»). В 1947 году вышла в свет трагедия Улугзода «Благородные друзья» («Ёронибохиммат», в русском языке - «Возвращение»). За ней вышла комедия «Искатели» («Љяндагон»). Улугзода стал популярен сценарием к фильму «Ибн Сина» (Таджикская киностудия, 1956 год) и трагедией «Рудаки», по которой в 1959 году был постановлен кинофильм «Судьба поэта», получивший в 1960 году первую премию и медаль «Золотой Орёл» на втором кинофестивале держав Азии и Африки в Каире» [11, с. 47].

Следует особо отметить работу А. Чориева, где проанализированы лексика и терминология, которые использует С. Улугзода при создании трагических произведений [18, с. 102].

Наше обращение к пьесам С. Улугзода носит фрагментарный характер, до сих пор в таджикском литературоведении нет специальных научных работ, посвященных разбору драматургии писателя, его взоров на искусство театра. По мнению литературоведа Дж. Мурувватиён, «драматургические особенности пьес С. Улугзода, его литературный стиль, лексика свидетельствуют своеобразных эстетических взглядах драматурга, которые требуют более широкого и глубокого исследования и осмысления. Тем более что в каждой из своих новаторских пьес Улугзода решал определенные художественные задачи» [11, с.47].

Драма «Великий исцелитель» посвящена жизни и деятельности знаменитого ученого, врача, философа, артиста Абу Али Хусейн ибн Абдаллах ибн Сина, знаменитому на Востоке и на Западе, творцу энциклопедии абстрактной и клинической медицины «Канон медицинской науки». Его трактат во время многих веков служил неперменным наставлением и в средневековой Европе. Спустя его гибели религиозные фанатики в Багдаде спалят мировоззренческие книжки Ибн Сины, а еще позже в Европе опубликуют пять томов «Канона медицинской науки», ставших вторым печатным изданием спустя Библии. Авиценна родился в небольшом местечке Афшана, около Бухары. Он был бесконечно любознательным мальчиком, и в течение продолжительного времени ходил по караванным маршрутам от города к городу, от правителя к правителю. Одним из основных его интересов были милосердные сведения того времени, общенародная астромедицина - мало-помалу становилась основой его интересов. Его учителем был знаменитый бухарский медик, составитель строя академических трудов Абу-л-Мансур Камари. Вскоре ибн Сина становится столь популярным, что его зовут в сераль лечить захворавшего эмира Бухары Нуха ибн-Мансура, который в признательность после своего выздоровления дал Ибн Сина разрешение беспрепятственно посещать легендарное помещение Саманидов, Бухарскую библиотеку -

одно из крупнейших и известнейших собраний книг того времени. Сам Ибн Сина считывал службу в Бухарской библиотеке великим шагом в своем созидательном развитии. Тогда и закончилось его образование и начался непрекращающийся путь. Как и прискорбно, из-за исмаилитских взоров основоположника - Абдаллаха ибн Хасан, позиция ибн Сины была ненадежной и опасной, и он решился переехать в Гургандж, столицу Хорезма, так, до самой своей гибели Хуссейн не сумел возвратиться домой, мыкаясь после чужбине из одного мегаполиса в другой. Он побывал у властителей Хорезма, Абиверда, Нишапура, Туса, Гургана, Рея, Хамадана, Исфагана, посетил множество мегаполисов и селений. Часто он испытывал множество лишений, ежеминутно подымался к вершинам власти, ежеминутно падал обратно, становился знаменитым визирем, то попадал в тюрьму, жил и в роскоши, и в нищете, однако ни на минуту не прекращал созидательной и академической работы. Спустя взятия Бухары тюрками и падения династии Саманидов в 1002 году ибн Сина устремился в Ургенч, ко двору правителей Хорезма. Его стали именовать «князем врачей». В 1008 году, после отказа ибн Сины определиться на службу к султану Махмуду Газневи, благоприятная жизнь сменилась годами скитания. Кое-какие работы он писал в седле в течение своих продолжительных переездов.

Исходя из темы и содержания диалога в этой пьесе выполняются разные функции, и в зависимости от этого, мы дали условное название каждому из видов диалогов:

Диалог – завязка. В драматическом произведении этот вид диалога является началом движения сюжета, т.е. развития действия, которое ведет к развязке. В пьесе «Великий исцелитель» (1954) Сотим Улугзода использует его как «краткий путь к анализу сюжетной, образной и идейной связи первого эпизода с другими» [11, с. 51].

Диалогом – завязкой в этой драме служит диалог Хайяма с Косоглазым:

«Омар Хайям (к зрителям). Друзья мои исфаханцы! Сорок лет прошло с того дня, как смерть увела от нас Шейх-ур-раиса, «Князя ученых» Абу Али Ибн Сино. Его великая книга «Канон медицины» спасла от болезней тысячи и тысячи правоверных. Но смерть одолеть никому не дано.

Я побывал на самом дне глуби,
Взлетел к Сатурну ... Нет таких кручин,
Таких сетей, чтоб я не смог распутать ...
Есть! Темный узел смерти. Он один!

Разговор - это только вопрос-ответ между несколькими людьми, который расширяется. Разговор - такая единица текста и средство образности. В произведении художественный характер разговора создается посредством своей многофункциональности. Настоящий диалог, завязавшись в структуре монолога, чувствительной окрашенностью показывает вкус автора. Если постараться обнаружить ситуационную определяющую представленного разговора (трагический, комический, нейтральный, экспрессивный), то это экспрессивный диалог.

Речь Омара Хайяма предполагает конкретный реальный адресат: «Друзья мои исфаханцы!» и представляет собой общение, при котором реплики переходят от одного участника коммуникации к другому (Косоглазому).

В обращении Омара Хайяма к зрителям экспрессия выражается в свободном отношении, которое постепенно переходит к непринужденному общению:

«Косоглазый (перебивая его). Прежде скажите, уважаемый Омар Хайям, чей стих вы прочли – свой или Абу Али Ибн Сины?».

Характеризуя принцип построения данной драмы, Дж. Мурувватиён отмечает, что «построив свою драму как восхождение от реальных фактов жизни мыслителя к широким обобщениям его наследия для мировой культуры, чтобы разобраться в отношении уровня интеллекта и креативности у такой личности, как Авиценна, писатель насыщает сцены научной полемикой, спорами, рассказами о духовных победах и житейских поражениях, преодолении противоречий в развитии философской мысли в познании сущего - движение мысли от низших понятий к высшим» [11, с.47].

Реальные факты из жизни мыслителя, о которых говорит ученый, содержатся уже в начале драмы в диалоге Омара Хайяма и косоглазого:

«Омар Хайям (к зрителям). Есть люди: подходят к ручью, и ручей высыхает. Ибн Сина умел превращать ручей в полноводные реки. Одна из таких рек – его «Канон медицины: пока человечество живо, оно будет входить в эту реку, лечить свои недуги.

У него есть множество тайн. Он разгадывал тайны одну за другой и построил целый город знаний. И самый высокий минарет в этом городе – не тот, что у всех на устах, не пять томов «Канона медицины», а его книга «Книга исцеления». Я ее не выпускаю из рук уже десять лет, и, наверное, умру с этой книгой в руках.

Не раз задавал я себе вопрос – как могла прийти в голову мысль: в одну книгу, состоящую из многих книг, собрать все знания – все, что когда – либо было известно по каждой науке. Подобной книги нет ни у древних вавилонян, ни у египтян, ни у греков, ни у индийцев! Книга знаний, состоящая из семнадцати книг!

Недавно я побывал в Бухаре, отыскал людей, знавших Абу Али, и мне открылась удивительная тайна, я познал – что же именно своей «Книгой исцеления» он хотел исцелить. Я получил ответ и на другой вопрос, который тоже не раз задавал себе: почему Ибн Сина никогда не был женат и не оставил в мире детей.

Мне рассказали об этом в Бухаре, и я будто увидел все своими глазами. Сегодня, друзья исфаханцы, мне захотелось над этими тайнами открыть и перед вами завесу!» [16, с.10].

Речь Омара Хайяма – тот же обращенный монолог, спецификой которого является большой объем, не требующий от читателя сиюминутного отклика. Затрагивая вопрос композиции драмы «Великий исцелитель», Дж. Мурувватиён отмечает: «Вся пьеса построена как бы на двух рубай. По композиции – это как бы емкие два четверостишия. К такому выводу нас приводит классический образец рубай, где первая строка является тезисом («Слово Хайма об Ибн Сино» и сцена первая), вторая и третья строки (сцена вторая и третья) антитезис, и четвертая строка (сцена четвертая) – синтез. Это как две миниатюрные драмы в четверостишии» [11, с.48].

Диалог в драме – это социально-нравственное и субъективно-эмоциональное действие лиц, выявляющее идейно-эмоциональную позицию создателя по отношению к действительности. Здесь трагический разговор можно изучать как структуру мышления.

Диалогом – завязкой начинается и пьеса «Учёный Адхам»:

«Абдусалям. Рахимджан!

Рахим. Ассалям, алейкум, ака Мирзо. Только что я подумал о вас, а вы тут как тут.

Абдусалям. Что, соскучился?

Рахим. Конечно. Две недели не видел вас. Уезжали куда?

Абдусалям. В Самарканд.

Рахим. С благополучным возвращением! По делу ездили?

Абдусалям. И по делу и просто прогуляться. В нашем благословенном городе с тоски помереть можно. Ну, что нового в Бухаре?

Рахим. А что здесь может быть нового..., впрочем, одна новость есть. Я, кажется, начинаю осваивать русский язык. Все ваши задания выполнил. (Посмотрев по сторонам, вынимает из-за пазухи свернутые листы бумаги и протягивает их Абдусаляму). Вот, проверьте, если хотите...» [17, с.58].

Диалог – завязка в этих пьесах создает основу текста, которая раскрывает личный потенциал героя, движение его души, философско-эстетическое и художественное мировоззрение автора.

В диалогах пьес «Великий исцелитель» и «Ученый Адхам» автор использует культурные смыслы, максимально понятные таджикскому читателю и представляющие собой стилизацию реальной речи таджикского языка средних веков, таким образом, писатель «кодирует» цивилизованные смыслы, понятные и русскому читателю.

Диалог – развитие. Данный вид диалога в драме раскрывает основную суть произведения и служит развитием действия. К примеру:

«Хусейн (извлекая из красного мешочка, раздает монеты продавцам, какому-то прохожему, продащице амулетов, даже Абу-Тахиру и его моридам). Берите, мусульмане, пожертвования! В благодарность аллаху за просветление моего разума! Не понимал я никак,

а сегодня понял! Все стало ясно! Берите и помолитесь за душу Фараби, да возвысит аллах его место в раю!..

Абу - Тахир (подозрительно). Фараби?.. Это какой Фараби?

Но Хусейн уже ушел.

Хуррам. Я вам все объясню. Значит, так. Сегодня на рассвете спустились с неба ангелы и прояснили ум моего друга Хусейна. И он сразу понял то, что было непонятно...

Абу – Тахир. А что было непонятно? *Хуррам.* Книга Аристотеля, греческого хакима-мудреца. Но явилась душа Фараби, все ему объяснила и велела пожертвовать беднякам двести дирхемов. Вот так. (*Уходит*)» [16, с.11].

Главный тон данного диалога – экспрессия, где участники стараются высказаться, при этом у них всеобщая проблема, которая беспокоит всех собеседников одинаково. Данный тип диалога производится с целью получения информации. Собеседники данного диалога ясно представляют себе цель взаимодействия, где и происходит координация позиций, которую мы можем наблюдать в следующем за ним диалоге:

«Абу - Тахир (стука посохом вслед за Хусейном и Хуррамом). Дети шайтана! В науке греков роются, как жуки в навозе! Наверняка они из тех, что именуют себя Ихвон-ас-сафо, «чистыми братьями», пишут еретические книги и тайно распространяют их, дабы отвратить мусульман от ислама! (К своим мюридам.) О таких, как они, сказал пророк: вострубит ангел в трубу, и толпы людей предстанут перед очами аллаха, и от сознания своей греховности они станут потеть, а самые грешные погрузятся в собственный пот по горло!. [16, с.12].

Приведенные диалоги становятся преддверием в историю жизни и деятельности Ибн Сина (Абу Али Хусейн Ибн Абдаллах Ибн Сина), оставившего в летописи человечества ослепительный след как врач, философ, математик, музыкант, поэт, гениальный ученый, научные труды мыслителя остались в 29 областях науки. На западе иранского гения именовали Авиценной.

Диалог – формирование отношений между персонажами, описывает их поведение, вырабатывает сюжет, кроме эстетической, он имеет и коммуникативную, сюжетообразующую функции.

Диалог – информация. Многие диалоги пьесы раскрывают какой-то исторический факт из жизни мудреца. Драматург «сознательно выделил начало пути гениального мыслителя и медика средневековья - годы его юности, пору духовного и нравственного становления личности. Ему важно было проследить как, из каких истоков выростал великий Ибн Сина, в сопротивлении какой среде мужал и креп его разум» [6, с.205].

Великий ученый Ибн Сина появился на свет в 980 году в небольшом местечке Афшана (Средняя Азия) поблизости от Бухары – столицы царства Саманидов.

Уже с юного детства будущий ученый отличался невообразимой любознательностью, ошеломляя совершеннолетних постоянными вопросами. В четырнадцать Хусейн занялся медициной, изучал все трактаты и наблюдал самых проблемных больных, дабы совершеннее постичь основы науки, о чем сообщает следующий диалог:

«Хусейн (радостный). Я все понял, учитель! Вот смотрите! (*Протягивает потертую, невзрачного вида книгу.*)

Чагани (читает). Абу Наср Фараби «Смысл метафизики первого Учителя Аристотеля». Ну и что?

Хусейн. Эта книга мне все объяснила! Сорок раз читал «Метафизику» и не понял! Арабский перевод не точен. А вчера подходит ко мне на базаре незнакомый человек, говорит: «Купите книгу, дорого не возьму». Дома раскрываю ее и— о, аллах, - комментарий к «Метафизике»! Стал читать, читал до утра и все-все понял! На радостях даже сделал пожертвование беднякам.

Чагани (с м е я с ь). Пропали твои денежки, сынок. Эта книга у меня есть.

Хусейн. Ка-ак?! Она же не числится в ваших каталогах!

Чагани. Моя вина. Привез мне ее из Багдада один хаджи-паломщик. Я положил ее в сундук и забыл... » [16, с.14].

Диалог в трагедии, возможно, служит предверием спора, дискуссии, передавая разные взгляды на проблему. В одном из эпизодов пьесы раскрывается тема о вреде юношеских забав, из которого мы узнаем факт из биографии Авиценны: юный Хусейн вылечил эмира, когда тот сильно занемог, и никто из придворных врачей не мог обследовать эмира.

Молодой Авиценна, приглашенный эмиром, успешно выявил вид болезни, за что в благодарность эмир назначил семнадцатилетнего Хусейна личным врачом, о чем повествует следующий диалог между Чагани и Хусейном:

«Чагани. Не находишь ли ты, что твои пустые забавы с друзьями стали в последнее время слишком частыми?»

Хусейн. Не пустые забавы, учитель. Мы слушаем музыку, читаем стихи.

Чагани. Уж очень ты разбрасываешься, Хусейн. Падишах разрешил тебе за то, что вылечил его, заниматься в державном хранилище книг! Ты изучил здесь столько наук! А до высшей мудрости тебе еще так же далеко, как кибитке бедняка до макушки минарета главной мечети! Наши воины сражаются с войском хана Насрайлека, льется кровь бухарцев... А ты... Мало того, что тратишь полдня на больных... еще и меня позоришь! Играешь на бубне, уподобляясь уличным музыкантам! Настоящий ученый от зари до зари должен сидеть за книгами!

Хусейн. За два года, учитель, я, кажется, прочел у вас все.

Чагани. Прочсть может каждый, а вот понять и запомнить... Для этого надо прочсть книгу два, и три, и десять раз!

Хусейн. Я помню все, что прочел» [16, с.15].

В диалоге проявляется желание наставника пожурить своего ученика и талант юноши. Тут изображен полюбовный разговор, вербальное сообщение, обмен ощущениями и мыслями на словах. Однако по характеру разговора Чагани видно, что он горд, доволен своим учеником. Здесь же еще раскрывается информация об интересе Авиценны к музыке.

Диалог – конфликт. Возникновение термина связано с латинским словом *conflictus* – столкновение, борьба, несогласие. Этот вид диалога в драме раскрывает отношение мракобесов к образованному молодому человеку. Диалог – конфликт в драме «Великий исцелитель» имеет сюжетобразующую функцию, а также формирует систему образов. Это можно наблюдать в диалогах, где герои говорят о науке, об опасностях, которые преследуют молодого ученого за его образованность и т.п. В то время запрещали анатомировать человеческие тела для изучения их строения. В диалогах между Чагани и Хусейном, в речах Абу-Тахира мы явственно испытываем расположение сообщества к ученой деловитости Авиценны:

«Чагани. Ты забыл слова Абу-Тахира, а он своих слов не забывает. Теперь, когда хан Наср в Бухаре, он со своими мюридами постарается Хранилище сжечь!

Хусейн. Аллах еще не лишил его разума: не поднимется у него рука на такое злодеяние!» [11, с.46].

Термин «конфликт» заменил некогда термин «коллизия», который ранее использовался в трагедиях Лессинга, эстетике Гегеля. Конфликты в трагедии по своему своеобразию могут быть разными: юмористическими, лирическими, сатирическими, трагическими и т.п. Конфликт в трагедии «Великий исцелитель» является религиозным, социальным конфликтом, что, в свою очередь, определяет социальность жанра.

Диалог – конфликт формирует идеологическую сторону произведения. По мнению Жукаевой З.Р., «стратегию конфликтного коммуникативного поведения отличают от ситуации конфликта. Первая характеризует поведение только одного из участников диалога, а вторая определяет поведение двух собеседников. Коммуникативный конфликт выражается в том, что один из партнеров нарушает нормы дружеского общения, а другой реагирует на такое нарушение негативно, вербальным или невербальным способом. При отсутствии выраженной в знаках, даже в знаках молчания, негативной реакции второго собеседника можно говорить о конфликтном поведении, но еще не о конфликте» [9, с.92].

Впрочем, в трагедии ежеминутно остроконфликтный разговор Абу – Тахира подсказывает саботаж. А этот вид диалога, возможно, определить словами В. Андреева:

«противовесом конфликтному поведению, или провокации конфликта, является тактика коммуникативного саботажа» [1, с.11].

В мировой литературе конфликт наглядно представлен в драматургии У. Шекспира и А. Чехова, у Шекспира - открытый конфликт, у Чехова - конфликт, маскированный. Сначала XX века формируется специализированная структура конфликта в трагедии — «обсуждение» («Кукольный дом» Г. Ибсена, трагедии Д. Шоу и др.). Поздней конфликт - «в экзистенциалистской драме (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Ж. Ануй) и в «эпическом театре» Б. Брехта и оспоренный, доведенный до абсурда - в модернистской антидраме (Э. Ионеско, С. Беккет и др.). Широко распространено и соединение шекспировской и чеховской линий в одном произведении (например, в драматургии М. Горького, (...) в театральной трилогии «Берег утопии» Т. Стоппарда). Категория «конфликт» в последнее время вытеснена категорией «диалог» (М. Бахтин), но здесь можно усмотреть временные колебания в отношении фундаментальных категорий литературоведения, ведь за категорией конфликта в литературе стоит диалектическое развитие действительности, а не только собственно художественное содержание» [10, 2010. №5].

«Абу – Тахир (стуча посохом вслед за Хусейном и Хуррамом). Дети шайтана! В науке греков роются, как жуки в навозе! Наверняка они из тех, что именуют себя Ихвон-ас-сафо, «чистыми братьями», пишут еретические книги и тайно распространяют их, дабы отвратить мусульман от ислама! (К своим мюридам) О таких, как они, сказал пророк: вострубит ангел в трубу, и толпы людей предстанут перед очами аллаха, и от сознания своей греховности они станут потеть, а самые грешные погрузятся в собственный пот по горло!...» [16, с.12].

Таким образом, как показывает проведенный анализ, диалоги в драме – это словесное выражение взаимодействия просветителя средних веков с его окружением. Следует отметить, что диалог в драматургии определяет характер звучания каждой реплики. Как жанр литературы, он передает взаимодействие между любовью, ненавистью, ревностью, завистью, спором, конфликтом, борьбой в обществе, в котором жил и творил великий гений. Это взаимодействие задает характер персонажам и их психологическому состоянию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреева, В.Ю. Стратегии и тактики коммуникативного саботажа: автореф. дис. ... канд. филол. наук / В.Ю. Андреева. – Курск, 2009. – С.11.
2. Антипова, А.М. Система английской речевой интонации [Текст]: учеб. пособие для пед. ин-тов по спец «Иностр. яз.». / А.М. Антипова. – М.: Высш. школа, 1979. - 131 с.
3. Бакоева, С.А. Концепция историзма в творчестве Сотима Улугзода: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / С.А. Бакоева. - Душанбе, 2010. – С.23.
4. Бентли, Э. Жизнь драмы [Текст] / Э.Бентли. Перевод с англ. В. Воронина. - М.: Искусство, 1978. - 368 с.
5. Борисова, М.Б. Язык и стиль пьесы М. Горького «Враги» [Текст]: автореферат дис. на соискание учен. степ. канд. филол. наук / М.Б. Борисова. – Л., 1952. - 18 с.
6. Демидчик, Л.Н. От правды жизни - к художественной правде: Критич. ст. о тадж. лит. / Л.Н. Демидчик. - Душанбе: Ирфон, 1985. – С.205-206.
7. Демидчик, Л. Хақиқати ҳаёти халк / Л.Демидчик // Сотим Улугзода. Қиссаҳои драмави. - Душанбе: Ирфон, 1984. - С.376.
8. Демидчик, Л.Н. Таджикская драматургия 1940-1950 годов / Л.Н. Демидчик. - Душанбе: Ирфон, 1965. - 204 с.; Демидчик, Л.Н. Сотим Улугзода / Л.Н. Демидчик // Эҷози сухан. - Душанбе: Адиб, 1992. - С.165.
9. Жукаева, З.Р. Конфликтный диалог в британской драматургии как объект лингвосинергетического анализа / З.Р. Жукаева // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки. - 2014. - №25 (711). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konfliktnyy-dialog-v-britanskoy-dramaturgii-kak-obekt-lingvosinergeticheskogo-analiza> (дата обращения: 18.01.2023). - С. 92.
10. Луков, Вл.А. Конфликт в литературном произведении / Вл.А. Луков // Информационно-гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». - 2010. - № 5. URL: zpu-journal.ru > e-zpu/2010/5/Lukov_VI (дата обращения: 18.01.2023).
11. Мурувватиён, Дж. Элементы филологизма в драматургии Сотима Улугзода / Дж. Мурувватиён // Становление филологического романа в таджикской литературе XX века (на примере романа «Фирдоуси» Сотима Улугзода). – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – С.148.
12. Пиксанов, Н.К. Творческая история «Горя от ума» [Текст] / Н.К. Пиксанов. – М.: Наука, 1971. – С.241.
13. Сайфуллоев, А. Бурду боҳти насри тоҷик / А. Сайфуллоев // Садои Шарқ, 1976. - №7. - С.60-72.
14. Соловьева, А.К. О некоторых общих вопросах диалога / А.К. Соловьева // Вопросы языкознания. - 1965. - № 6. - С.103-110.

15. Улуг-заде, С. Пьесы: авториз. пер. с тадж. / С. Улуг-заде. - М.: Сов. писатель, 1988. - 251 с.
16. Улугзода, С. Великий исцелитель / С. Улугзода // Пьесы. - М.: Советский писатель, 1988. - С.11-12.
17. Улугзода, С. Ученый Адхам / С. Улугзода // Пьесы. - М.: Советский писатель, 1988. - С.58.
18. Чориев, А. Драматургияи Сотим Улуғзода / А. Чориев. - Душанбе: Эҷод, 2007. - 102 с.
19. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М.Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1987. - С.427.
20. Юсупов, К. Сотим Улуғзода (Ҳаёт ва фаёлият) / К. Юсупов. - Сталинобод, 1961. - 25 с.

МУКОЛАМАИ ДРАМАВӢ: ХУСУСИЯТ, МУШАХХАСОТ

(аз рӯйи драмаҳои «Табиби бузург», «Аллома Адхам ва дигарон», «Восеъ», комедияи «Марвориди нурунӣ»)

Матни драмавӣ аз рӯйи конунҳои махсуси худ амал мекунад, он барои бознамоиш дар сахна пешбинӣ шудааст, ки дар он муаллиф вазъиятро тасвир мекунад, сюжетро инкишоф медиҳад, хислати қаҳрамонҳоро тавассути муколама ошкор мекунад. Ин муколама дар асоси драмаҳои нависанда Сотим Улуғзода навишта шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки драма забони махсуси худро дорад, одатан, дар муқоиса бар ҳилофи матни нақлиётӣ, интонатсияи нутқи қаҳрамонҳо бо интонатсияи ду ва зиёда иштирокчиёни амалкунанда хеле бо ҳамдигар зич алоқаманд аст ва умуман зарур нест, ки чунин вобастагӣ байни иштирокчиёни нутқи диалогӣ хусусияти баҳсбарангез дошта бошад. Муколама дар драма як падидаи махсус аст, он бо ҳам алоқаманд аст ва аз ҷиҳати сохторӣ ба ҳамдигар вобаста аст, ки тағйир додани мавзӯи нутқ, ки онро баъзан ҳуди ҳунарманд ё ҳунармандон анҷом медиҳанд, траекторияи махсуси муколамаро ба вучуд меорад. Монанди ҳар як категорияи назариявӣ муколама, ки ҳам маъноӣ ва ҳам танг дорад, дар ин боб ҳамчун амали марҳилавӣ - сахнавӣ дар матни драмавӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. Дар муколамаи худ муаллиф қайд мекунад, ки нақши муколама дар драма ба равишҳои гуногун ба омӯзиши муколама, дар осарҳои олимони масалан: сотсиологӣ ва равоншиносӣ-лингвистӣ, эстетикӣ-фарҳангӣ, расмӣ-сохторӣ, функционалӣ, функционалӣ-сохторӣ, коммуникативӣ-прагматикӣ ва адабӣ-услубӣ асос ёфтааст. Масъалаи муколама дар асарҳои драмавӣ барои адабиётшиносии тоҷик, худ аз нуқтаи назари назариявӣ масъалаи муҳим аст. Дар драматургия муколамаро аз рӯйи шумораи иштирокчиёни ҷузъӣ ба маъноҳои семантикӣ баррасӣ мекунанд. Муколамаи драмавӣ муаллиф барои бознамоиши сахна пешбинӣ шудааст, аз ин рӯ қаҳрамонони чунин асарҳо ёрми муколама вазъиятро тасвир мекунанд, сюжетро инкишоф медиҳанд, хислати қаҳрамонҳоро ошкор мекунанд. Дар асари драмавӣ мулоҳизаҳои диалогӣ ҳар кадоми онҳо аз тарафи ҳонанда ҳамчун унсурҳои портретӣ - психологӣ ё хусусиятӣ қабул карда мешавад.

Калидвожаҳо: драма, хусусият, низоъ, драматург, диалогизм, хислат, траекторияи муколама.

ДРАМАТИЧЕСКИЙ ДИАЛОГ: ОСОБЕННОСТЬ, СПЕЦИФИКА

(на материале драм «Великий исцелитель», «Аллома Адхам и другие», «Восе», комедии «Лучистый жемчуг») Сотима Улугзода

Драматический текст живет по своим особым законам, он предназначен для воспроизведения на сцене, где автор представляет ситуацию, вырабатывает сюжет, обнаруживает нравы героев с поддержкой диалога. Данная статья написана на основе драм писателя Сотима Улугзода. Автор отмечает, что драма имеет особый язык, как правило, в отличие от повествовательного текста, интонация речи персонажа очень тесно связана с интонацией двух и более участников действия, и совсем необязательно, чтобы такая зависимость имела спорный характер между участниками диалогической речи. Диалог в драме – это особое явление, он настолько связан между собой и структурно взаимообусловлен, что изменение предмета речи, которое иногда совершается самим актером или актерами, создает особую траекторию диалога. Как любая абстрактная категория, диалог, обладающий широким, аналогично односторонним значением, интересует нас как сценическая реализация драматургического текста. В своей статье автор указывает, что роль диалога в драме опирается на различные подходы к изучению диалога, в трудах ученых, к примеру: социологический и психолого-лингвистический, эстетико-культурологический, формально-структуральный, функциональный, функционально-структуральный, коммуникативно-прагматический и литературно-стилистический. Вопрос о диалоге в драматических произведениях для таджикского литературоведения сам по себе важный вопрос с теоретической точки зрения. В драматургии диалог рассматривают, исходя из количества участников или семантических критериев. Пересмотренный писателем трагический разговор специализирован ради воссоздания для сцены, оттого герои сродственного творения с поддержкой разговора представляют ситуацию, вырабатывают сюжет, обнаруживают нравы героев. В драматическом творении диалогические реплики любого из-за них воспринимаются чтецом, в качестве субъекта эмоционального или характеристического портрета.

Ключевые слова: драма, специфика, конфликт, драматург, диалогичность, характер, траектория диалога.

DRAMATIC DIALOGUE: FEATURE, SPECIFICITY (based on the dramas "The Great Healer", "Alloma Adham and Others", "Vose", the comedy "Radiant Pearl")

The dramatic text lives according to its own special laws, it is intended to be played on stage, where the author depicts the situation, develops the plot, reveals the characters of the characters through dialogue. This article is based on the dramas of the writer Sotim Ulugzoda. The author notes that the drama has a special language, as a rule, unlike the narrative text, the intonation of the character's speech is very closely related to the intonation of two or more participants in the action, and it is not at all necessary that such a relationship be controversial between the participants in the dialogic speech. Dialogue in drama is a special phenomenon, it is so interconnected and structurally interdependent that a change

in the subject of speech, which is sometimes performed by the actor or actors themselves, creates a special trajectory of the dialogue. Like any theoretical category, dialogue, which has both a broad and a narrow meaning, is of interest to us in this chapter as a stage realization in a dramatic text. In his article, the author points out that the role of dialogue in drama is based on various approaches to the study of dialogue, in the works of scientists, for example: sociological and psychological-linguistic, aesthetic-culturological, formal-structural, functional, functional-structural, communicative-pragmatic and literary-stylistic. The question of dialogue in dramatic works for Tajik literary criticism is in itself an important issue from a theoretical point of view. In dramaturgy, dialogue is considered based on the number of participants or semantic criteria. The dramatic dialogue considered by the author is intended to be played on stage, so the characters of such a work depict the situation with the help of dialogue, develop the plot, and reveal the characters' characters. In a dramatic work, the dialogic remarks of each of them are perceived by the reader as an element of a psychological or characteristic portrait.

Key words: drama, specificity, conflict, playwright, dialogism, character, dialogue trajectory.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мусоева Шахноза Юнусовна* - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, муаллими калони кафедраи адабиёти рус ва ҷаҳон. **Суроға:** 734003, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 121. E-mail: s.musoeva74@mail.ru. Тел.: (+992) 908-85-86-96

Сведения об авторе: *Мусоева Шахноза Юнусовна* - Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни, старший преподаватель кафедры русской и мировой литературы. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 121. E-mail: s.musoeva74@mail.ru. Тел.: (+992) 908-85-86-96

Information about the author: *Musoeva Shakhnoza Yunusovna* - Tajik State Pedagogical University named after. S.Aini, senior lecturer of the department of Russian and world literature. **Address:** 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 121. E-mail: s.musoeva74@mail.ru. Phone: (+992) 908-85-86-96

Хабибуллоева Н.Н.

**Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима
Улугзода**

Лахути - один из представителей таджикской литературы нового периода. Развивая и продолжая традиции персидско-таджикской классической литературы, Лахути создаёт ряд лирических стихотворений, которые характерны по значимости и тематике в литературе.

Тема любви является одной из ведущих тем в творчестве Лахути. В классической литературе господствовали такие традиции, как неверность друга, обездоленность влюблённого, соперник, становящийся другом. Он не выходил за рамки классического аруза, но согласно требованиям времени, приводил его в соответствие с революционным содержанием и идеями. Лахути придал таджикской советской поэзии новый дух.

В таджикской классической литературе женские образы традиционно изображаются возвышенно и очень романтично. Красоту женщины, веками воспеваемую поэтами, Лахути передает в стихотворении «Девушке Ирана» (Ба духтари Эрон, 1918):

«Душистый цепью локон; не околдуешь родинкой,
Губы, словно гранаты; взор пылающей стрелой,
Стан подобно тополю; лицом как луна,
Ресницы - кинжалы; как полумесяц брови» [17, с.126].

Поэт призывает к свободе, раскрепощению женщины, выходу из-под чёрной чадры, а для этого необходимо образование. Красота – это хорошо, но нужны знания:

«Отныне я вступаю в битву с твоей красотой,
Пусть назовут безумьем люди неожиданный вызов мой.
О месяц золотой Ирана, о лал восточных стран,
Сегодня с трепетом молчанье поникни головой...
Когда красив лишь только облик, не стоит он похвал,
Позорно нежиться в истоме, когда проснулся мир,
Позорно меж свободных женщин лицо скрывать чадрой.
Тебе ль смоковнице прекрасной, цвести не дав плода
Тебе ль не сиять для смертных, как месяц над землёй?
Чтоб воспитывать детей умело, воспитывай себя...» [15, с.49-51].

В классических газелях Лахути выражал любовное и социальное содержание в смещении друг с другом. После революции социальное содержание стеснило рамки любовного, обретая политическое звучание. Этот вид газелей стал продолжением традиций классической поэзии и считается в нашей литературе новаторским.

Лахути в своих газелях продолжает традицию персидско-таджикской литературы. Все атрибуты женской красоты – глаза, локоны, ресницы. Также в газелях влюблённый не наделён такими качествами, он не считает себя хуже пыли у её ног, не хуже мотылька. Лахути вводит в традиционную персидско-таджикскую литературу, ломая стереотипы, новые мысли, чувства и переживания лирического героя. Через сердце поэта проходят боли народные – поэтическое размышление о судьбе народа. Лахути дал этому традиционному жанру новое развитие.

Сказание о сердце – цикл стихотворений, посвящённых сердцу. Первое стихотворение «Весна сердца, торжество любви, победа лирического героя».

«Твою любовь я в песнях воспевал,
Я перлы слов и мыслей рассыпал,
В твоих глазах ярились тигры гнева.
Я приучил их, тигр смиренным стал» [15, с.263].

Непосредственное выражение души поэта. Лахути использовал метафоры пересечений значений основных и вторичных контрасту, сближая самые различные явления, добиваясь самых разнообразных смысловых оттенков: «в глазах твоих ярились тигры гнева. Любовь в

песнях воспевал. Жемчуга слов и мыслей рассыпал. Словами я присмирив возлюбленную, которая словно тигр была настроена».

Пламя сердца. Лирика утратила свойственную её природе многословность. Все сжалось - размер стихотворений, размер фраз и даже объем эмоций.

«Мне сердце верное моё вдруг изменило,
Покинув грудь, оно ушло к порогу милой.
Не надо спрашивать меня, что с ним случилось, -
Не властен я над ним, как прежде было» [15, с.263].

Здесь поэт жалуется на сердце, что оно ушло к порогу любимой, не слушается его сердце, влюбилось. Сердце разуму не подчиняется, когда приходит любовь.

«Ты сердце крепко оплела кудрей арканом,
Подстерегаю я твой взгляд, как лев джейрана.
Напрасно спрашивать меня, что стало с сердцем, -
Оно не стоит волоска кудрей желанной» [15, с.265].

Стихотворение – это маленькое произведение, в котором раскрываются мысли и чувства лирического героя. Поэт использует сравнения: подстерегаю, жду, как лев джейрана, лев охотится на джейрана. Сердце крепко оплела, словно арканом своих кудрей. Здесь возлюбленный, бедный, возвышает возлюбленную, а сам себя называет бедным, который не стоит одного волоска из её кудрей.

Сердце, уязвлённое. Поэт использует гиперболу, огромная сказочная птица превращается в маленького голубя.

«В груди нет сердца. Кровь бурлит, красна,
Безумьем разум вытеснен сполна.
Я был Симургом. Но в силках влюблённых
Стал голубем. Мне клетка не тесна» [15, с.265].

Поэт потерял контроль над сердцем, разум не сможет контролировать чувства героя. Сравняется сказочная птица Симург, где си – это тридцать, а мург – это птица. Это большая и сильная птица, которая обладает тридцатью силами всех птиц. Из огромной птицы стал маленьким голубем, которому клетка тесна. Любовь - это великая сила, это чувство внезапно вспыхнувшей близости, это разлука, это пылкое желание немедленно встретиться с отсутствующей возлюбленной.

«Лишь подумаю я о безвинных терзаниях сердца,
Лишь подумаю я о кровавых рыданиях сердца,
Рвётся вздох из груди, у небес я прошу: пожалейте,
Приберите его, гибнет в горьких страданиях сердце» [15, с.269]!

Мольбы сердца

«Вновь сердце, с болью и тоской, тебя повсюду ищет,
Скитаясь, потеряв покой, тебя повсюду ищет.
Как розу бедный соловей, стена безутешно,
Холодной, ветреной весной тебя повсюду ищет» [15, с.269].

Лирический герой символизирует человеческие чувства, душевное восприятие, любовь, боль, потерю покоя.

В традиционной газели соловей влюблён в розу и поёт только для розы. Трели соловья, безутешная мольба сердца, которое ищет возлюбленную подобно соловью и ветру.

«Со мной ты ссоры пожалело, что ли?
Ах, это сердце камнем стало, что ли?
Куда бежишь, в груди моей для милой,
В приюте верном, места мало, что ли» [15, с.270]?

Особенности души лирического героя, который говорит с сердцем, сердце стало камнем, чёрствым стало. Зачем бежишь к милой, разве мало места в приюте груди влюблённого? Состояние души лирического героя, который непослушно, влюбленно, уходит, бежит к милой. Изменился характер лирического героя, он сам здесь, только сердце уходит, и он говорит с ним.

Торжество сердца

«Стал рабом я черноокой, похищающей сердца,
Я - безропотная жертва дивных черт её лица.
Жизнь я не пожалею, чтоб услышать звонкий смех,
Сердце, отданное милой, будет биться до конца» [15, с.271].

Все слова поэта обращены к сердцу. Образ возлюбленной с черными глазами, со звонким смехом, безропотно отдав ей свое сердце до конца. Оно бессмертно, если находится у возлюбленной. Все черты возлюбленной соответствуют всем канонам классической персидско-таджикской литературы.

«О сердце моё, позабудем вчерашние муки,
О сердце моё, воспоём окончанье разлуки!
Ты с сердцем любимой сегодня слилось и ликуешь.
«Победа, победа!» - мне слышится в радостном стуке» [15, с.272].

Поэт разговаривает с сердцем, поддерживает, чтобы оно позабыло вчерашние муки и торжествовало от окончания разлуки.

Сердце в разлуке

«Я дни и минуты считал без тебя,
Взгляни, сколько мук испытал без тебя:
Измучено сердце, померкли глаза,
Был молод - столетним я стал без тебя» [15, с.272].

Поэт использовал гиперболу «был молод, стал столетним без тебя», измучено сердце, померкли глаза, когда поэт влюблён, он считает часы и минуты, когда не видит возлюбленную, это целая вечность, часы, а встречи проходят быстро, минуты летят незаметно.

Поэт переживает состояние прощания с ней, рождаются в сердце поэта слова изумительные, сплетение отчаяния, нежности и щемящей грусти.

«Ты знаешь, во что обошлась мне разлука с тобой?
День чёрен, лицо моё жёлто, а волос седой.
Рванулись за болью боль, беда за бедой» [15, с.273].

Муки любви, когда поэт в разлуке, светлый день становится черным, лицо бледным, жёлтым, волосы седые. Ушла возлюбленная, всё сразу навалилось – боль за болью, беда за бедой. Радость, удача, светлое лицо, боли нет – всё это, когда возлюбленная рядом.

Песня любви

«Ресницы-стрелы сердце мне пронзить готовы.
Я в кольцах мускусных кудрей бьюсь, как в оковах.
Как ты смогла меня пленить, не разумею:
Ты - беззащитная газель, я - лев суровый» [15, с.280].

Ресницы, словно стрелы, кольца мускусных кудрей, беззащитная газель, лев суровый – поэт использует сравнения, чтобы представить особый знак влюблённого, придать новые смысловые оттенки, эмоциональное, чувственное воздействие.

Недаром плавлюсь я, воспевающий розу прекрасного лица:

И верностью, и страстью превзошёл я пернатого певца.

Я в жизни лишь одно свершил с искусством, достойным мудреца:

Когда влюбился в милую, свой разум утратив до конца. Весь до конца [15, с.285]!

Поэт, словно соловей, воспел красоту своей возлюбленной, словно мудрец, когда влюбился, и разум покинул его до конца. Когда сердце влюбляется, оно не подчиняется разуму.

Цель и смысл жизни — это любовь. Человек создан быть опорой другому, потому что ему самому нужна опора. Любовная лирика полна горечи и страсти.

Лахути описывал не как личное, а как общенародное понятие – любовь к Родине. Описание разлуки, воспоминание об ушедшем счастье, боль утраты ... Каждое стихотворение — это рассказ о большой человеческой любви. Любовь — это всегда страдание и трагическая разлука в ней predetermined. Герой осознает это и всё-таки продолжает вести бесплодную борьбу с обстоятельствами, с самим собой, и, возможно, ещё надеется на чудо:

«Не в Иран ли мчится ветерок?
Ты шепни там девушке Ирана:..

Видел я: покров с румяных щёк
Пал, как чёрная стена, зиндона,..
Вспомнил я, что есть иной Восток,
Что сестра моя в плену обмана,
Сжалось горло, хлынул слез поток,
Больно, горько мне за дочь Ирана» [15, с.130]!..

Изменения, перемены в жизни поэта приводят к душевным порывам. В связи в этом лирический герой приобретает соответствующие черты характера, поведения, мировоззрения, вбирая в себя все наиболее характерно для общества.

Каждое стихотворение Лахути — это исповедь, любовь, тоска по Родине. Любовь к Родине, размышления над тайнами национального характера поэт не может быть равнодушен к горю и мукам «не имущих хлеба». Он раскрывал бездны насилия и призывал к борьбе. Многие свои стихотворения посвятил мужественным, сильным духом людям, которые были для него примером при жизни, чьим заветам он остался верен в своём творчестве после их смерти, испытывая чувство дружеской привязанности, верности, чувство благодарности.

Начало любого произведения, а поэтического произведения в особенности, с первых строк настраивает читателя на определённый эмоциональный лад. Эмоциональная ситуация часто получает выражение опосредованного, через номинирование предмета реальной или воображаемой действительности.

Отказавшись на время от поиска любви, вы сможете вернуть себе свою жизнь: проводить время с друзьями, заниматься спортом, смотреть свои любимые фильмы, ложиться спать пораньше или читать книги, но разве всё это имеет смысл, когда внутри тоска.

«В толпе красавиц, где любовь моя?
Гляжу вокруг, досады не тая:
Средь лиц чужих родного нет лица...
О, боже мой, глаза закрыл бы я» [15, с.284]...

«Заря и меч»

«Мой грех – любовь. Людской закон таков.
Недуг, которым я сражен, - таков.
Вокруг меня построились печали,
Я – царь печалей, знай, мой трон таков» [15, с.55]...

Безответная любовь — это романтическое чувство, которое по тем или иным причинам не находит видимого отклика в объекте, на который оно направлено. Иногда объект может быть и не нужен — все самые важные переживания происходят внутри. Это чувство также нашло своё отражение в творчестве Лахути.

«Лишь мотылёк мои страдания,
летя на блеск свечей, изведаль,
Лишь соловей, с гнездом в разлуке,
тоску души мои изведаль.
Могу ль не плакать от обиды:
меня жалеют и чужие;
Хотел излить печали сердцу -
оно смеётся надо мною: и ты, безумец, неизбежность
невидимых цепей изведаль» [16, с.14]...

«Горю, в тебя влюблённый, если не знаешь, узнай!
Люблю, тобой сожжённый, если не знаешь, узнай!
Что мне судьбы жестокость, соперников коварство?
Я чту любви законы, если не знаешь, узнай» [16, с.18] !..

«Я влюблён в твой лик прекрасный, - коле не ведаешь, узнай!
Я сгорел в мечтаньях страстных, - коль не ведаешь, узнай!
Все преграды и мытарства, и соперников коварство,

Удержать меня не властны, - коль не ведаешь, узнай» [15, с.62] !..

Благодаря словам «намедони магар» – «не ведаешь разве» прослеживается зависимость любви и хода жизни.

«Твой светлый лик запечатлело сердце,
Не знает радостям предела сердце.
Ты в нем живёшь, ему даруешь счастье –
Блаженством вечным овладело сердце.
Твоё лицо увидел я - и розу,
Как соловей в ночи, воспело сердце» [15, с.167]...

Жертвенная любовь ничего «не боится», потому что не может оказаться несчастливой. Это было актуально как во времена Лахути, так и сегодня эта тема не теряет своей актуальности.

«Я сердце бедное своё безумьем опалил...
Вот и всю повесть я тебе любви моей излил.
Никто жилища своего не ждёт, одной тебе
Угодно, чтобы грудь мою пожар испепелил.
Но пусть! Пока я жив, меня сжигай, а не других, -
Огонь свечи для мотылька и гибелен, и мил» [15, с.158-159] ...

Поэт воспевает радость молодости, грустным образом радость встреча и грусть расставания.

«В толпе красавец, где любовь моя?
Гляжу вокруг, досады не тая:
Средь лиц чужих родного нет лица...
О, боже мой, глаза закрыл бы я...
Ресницы - стрелы сердце мне пронзить готовы,
Я в кольцах мускусных кудрей бьюсь, как в оковах.
Как ты смогла меня пленить, не разумно:
Ты - беззащитная газель, я - лев суровый» [14, с.124].

Для лирического героя А. Лахути любовь означает слияние гражданских устремлений с влиянием сердца, жизнь для другого человека, радость чувственной любви во всём мире поэта, это идеальная любовь, совмещающая чувственные радости и близость духовного общения, нежность и долг.

Лахути внёс в таджикскую литературу новые поэтические открытия – сокровенные тайны сердца.

Чуткость сердца – это искренний, открытый, человеческий подход к другой личности. Чуткость, как правило, проявляется в паре с самообладанием. Это два симметричных мужских качества личности.

«Верное одно сердце мне дано
И одна краса, в чьих руках оно.
С ней утихнет боль, с ней легка беда...

Лань моя, цветок, ясная звезда» [15, с.152] !..

Рецензент: Шералиева Г. – к.ф.н., доцент ТМУИЯ им.С.Улугзода

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуманонов, А.А. Лахути (краткие очерки) / А.А. Абдуманонов, Х.Отахонова, Х. Шодикулов. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с.
2. Акбаров, Ю. Нигоҳе ба шеърҳои тоҷикӣ нимаи дуҷуми асри бист / Ю. Акбаров // Садои Шарк. – 2011. – №1. – С.88-114. (на таджикском языке).
3. Асозода, Х. Биография устода Лахути / Х. Асозода. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 300 с. (на таджикском языке).
4. Бахтин, М.М. К переработке книги о Достоевском / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. - М., 1979. – 324 с.
5. Белинский, В.Г. Разделение поэзии на роды и виды / В.Г. Белинский. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 99 с.
6. Гинзбург, Л.Я. О лирике / Л.Я. Гинзбург. – М.: Интрада, 1997. – 409 с.
7. Гончаров, Б.П. Поэтика Маяковского: Лирический герой послеоктябрьской поэзии и пути его художественного утверждения / Б.П. Гончаров. – М.: Наука, 1983. – 352 с.
8. Добин, Е.С. Поэзия Анны Ахматовой / Е.С. Добин. – Л.: Советский писатель, 1968. – 250 с.

9. Жирмунский, В.М. Религиозное отречение в истории романтизма / В.М. Жирмунский. - М., 1919. - 201 с.
10. Зехни, Т. Санъати сухан / Т. Зехни. - Душанбе: Адиб, 2007. - 400 с.
11. Исаев, Я.Г. Матбуоти хориҷи дар бораи Абулқосим Лоҳутӣ / Я.Г. Исаев // Комсомоли Тоҷикистон. - 23.XII.1962.
12. Корман, Б.О. Лирика Некрасова / Б.О. Корман. - Ижевск, 1978. - 131 с.
13. Кухзод, У. Лоҳутӣ и после него / У. Кухзод. - Душанбе, 2002. - 100 с.
14. Лоҳутӣ, А. Куллиёт. Ҷ.1 / А. Лоҳутӣ. - Сталинобод: Нашрдавлтоҷик, 1960. - 254 с.
15. Лоҳутӣ, А. Стихотворения и поэмы / А. Лоҳутӣ. - Ленинград: Советский писатель, 1981. - 496 с.
16. Лоҳутӣ, А. Избранное в новых переводах / А. Лоҳутӣ. Под. Ред. К. Липскерова. - Москва, 1946.
17. Лоҳутӣ, А. Куллиёт: иборат аз шашҷилд / А. Лоҳутӣ. - Сталинобод: Нашрдавлтоҷик, 1961. - Ҷ.2. - 443 с.

НАЗМИ ИШҚИИ А. ЛОХУТӢ

Дар адабиёти классикии тоҷик ашъори симои зан ба таври анъанавӣ олиҷаноб ва хеле ошиқона тасвир шудааст. Дар адабиёти классикӣ чунин урфу одатҳо, ба монанди бевафои дӯст, маҳрум шудан аз маъшуқа, дӯст шудани рақиб ҳукмфармо буд. Ин аз доираи арӯзи классикӣ берун набаромада, онро мувофиқи талаботи замону идеяҳои революсионӣ мувофиқ мегардонад. Лоҳутӣ ба назми советии тоҷик руҳи тоза бахшид. Дар мақолаи пешниҳодшуда лирикаи Лоҳутӣ, ки дар мавзӯи ишқ бахшида шудааст, сухан меравад ва шеърҳо аз эҷодиёти ӯ таҳлил шудааст. Ҳар як шеъри Лоҳутӣ ин иқрори ишқ ва орзуи дидори Ватан аст. Меҳру муҳаббат ба Ватан, мулоҳизаҳо дар бораи асрори ҳислатҳои миллии шоир ба ғаму азоби онҳое, ки нон надоранд бепарво буда наметавонанд. Ӯ вартаи зӯроварию ошкор сохт ва мардумро ба мубориза даъват кард. Бисёри шеърҳои ӯ ба одамони далеру шучӯ бахшидааст, ки дар ҳаёташ нақши муҳим доштанд ва баъд аз маргашон ӯ дар ашъори худ ба онҳо содиқ бимонд.

Калидвожаҳо: ишқи бечавоб, вафодорӣ, воҳӯрӣ, ҷудой, булбул, дуои дил, шодӣ, бахт, мӯйҳои сафед.

ЛЮБОВНАЯ ПОЭЗИЯ АБУЛКАСИМА ЛАХУТИ

В таджикской классической литературе поэзия женского образа традиционно передается возвышенно и очень романтично. В классической литературе господствовали такие традиции, как неверность друга, обездоленность влюблённого, соперник, становящийся другом. Он не выходил за рамки классического аруза, но согласно требованиям времени, приводит его в соответствие с революционным содержанием и идеями. Лахути придал таджикской советской поэзии новый дух. В статье рассматривается лирика А. Лахути, которая посвящена теме любви. Анализируются стихи поэта из его творчества. Для лирического героя А. Лахути любовь означает слияние гражданских устремлений с влиянием сердца, жизнь для другого человека, радость чувственной любви поэта - это идеальная любовь, совмещающая чувственные радости и близость духовного общения, нежность и долг. Каждое стихотворение Лахути — это исповедь, любовь, тоска по Родине. Любовь к Родине, размышления над тайнами национального характера, поэт не может быть равнодушен к горю и мукам «не имеющих хлеба». Он раскрывал бездны насилия и призывал к борьбе. Многие свои стихотворения посвятил мужественным, сильным духом людям, которые были для него примером при жизни, чьим заветам он остался верен в своём творчестве после их смерти.

Ключевые слова: безответная любовь, верность, встреча, разлука, соловей, мольба сердца, радость, удача, волосы седые.

LOVE POETRY BY A. LAHUTI

In Tajik classical literature, namely, the poetry of the female image is traditionally depicted sublimely and very romantically. Classical literature was dominated by such traditions as the infidelity of a friend, the destitution of a lover, a rival becoming a friend. He did not go beyond the classical aruz, but according to the requirements of the time, he brings it into line with the revolutionary content and ideas. Lahuti gave Tajik Soviet poetry a new spirit. Each poem of Lahuti is a confession, love, homesickness. Love for the Motherland, reflections on the mysteries of the national character, the poet cannot be indifferent to the grief and torments of "those who do not have bread." He revealed the depths of violence and called for a fight. He dedicated many of his poems to courageous, strong-minded people who were an example for him during his lifetime, to whose precepts he remained faithful in his work after their death. A sense of friendly affection, loyalty, a sense of gratitude. The article discusses the lyrics of A. Lahuti, which is devoted to the theme of love. The poet's poems from his work are analyzed.

Key words: unrequited love, fidelity, meeting, separation, nightingale, plea of the heart, joy, luck, gray hair.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳабибуллоева Нилуфар Нурхоновна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёт. **Суроға:** 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. E-mail: gkarimjon@mail.ru. Тел.: (+992) 907-08-57-18; 93-779-61-90

Сведения об авторе: *Хабибуллоева Нилуфар Нурхоновна* - Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улуғзода, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: gkarimjon@mail.ru. Тел.: (+992) 907-08-57-18; 93-779-61-90

Information about the author: *Khabibulloeva Nilufar Nurkhonovna* - Tajik International University of Foreign Languages named after Sotima Ulughzoda, Senior Lecturer of the Department of Theory and History of Literature. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Mukhamadiev Str., 17/6. E-mail: gkarimjon@mail.ru. Phone: (+992) 907-08-57-18; 93-779-61-90

Шарипова З.М.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Советизмы являются одной из разновидностей реалий, которые могут выступать в художественном тексте как реалия-предмет и реалия-слово. Можно привести огромное количество примеров, где реалия-предмет и реалия-слово отличаются друг от друга, эти различия особенно можно проследить в выражении чувств и эмоций. к примеру: «ҳис кардан» - «чувствовать» и раньше было в таджикском языке, например, «беҳис», «одами беҳис», «ҳайвони беҳис», «тарки ҳис кардан» и т.д., однако, как утверждает Эм. Муллоджанов выражения: «аҳволамро бад (ё хуб) ҳис мекунам», «худамро нағз (ё бад) ҳис мекунам» ранее в таджикском языке отсутствовали [14, с.125-137].

Реалиями могут быть и аббревиатуры (КПСС, ВЛКСМ, РАН, СССР), слова (пионер, комсомол, директор); словосочетания (колхоз, компартия, совхоз, агитбригада); предложения («Гадо, албатта, аз ин талху пичинг беҳабар, мисли мурғи посӯхта беқарор, дам ба дам ба ҳар сӯ оби даҳон меандохт ва тозиёна ба соқҳои мӯза мекуфт: тап-тап! Ва пошнаи мӯзаҳои сип-сиёҳи *хиром* ба замин зада, ин тарафу он тараф қадамзанон меғуррид: *«кулаки, враг народ ...капиталист... виридител ...хорош...посмотрим»* (А.Самад. «Гардиши девбод» - «Вихревая воронка»). Каждый народ дает имя той или иной вещи по какому-то своему выдающемуся признаку. Этот признак может быть одним в одном языке и другим в другом. Это зависит от особенностей языка и его качества, от условий жизни и от точки зрения людей, говорящих на этом языке.

Поясним наше мнение на нескольких примерах. Возьмем таджикское словосочетание *«доғи кунҷидак»* - оно основано на сходстве с семенами кунжута, т.е. дословно его можно перевести *«кунжутное пятно»*, но русские называют его *«веснушками»*, что означает *«весна»*, потому что эти пятна часто появляются весной, поэтому в глазах русского человека более уместен другой признак этого выражения. В других языках эта вещь могла быть названа другими знаками. *«Ходовой товар»* - товар, который пользуется большим спросом и продается в больших количествах; с таким же значением по-таджикски называется *«бозоргир»* - *«торговец»*.

Таджики, к примеру, морщинистого человека уподобляют сморщившемуся яблоку, также и русские употребляют в этом случае слово *«яблоко»*, но не сморщившееся, а печеное, т.е. они говорят: *«лицо, похожее на печеное яблоко»*. Вечерние сумерки на русском языке называют «сумерки», а на таджикском, чтобы точнее выразить это значение создали поэтическую интерпретацию *«говгум»* или же молодой картофель по-таджикски называется *«новая (свежая) картошка»*, а по-русски *«молодая картошка»* и т.д. Иногда два народа видят одно и то же явление одинаково. Например, один из видов ивы на таджикском языке называется *«мажнунбед»*, а на русском - «плачущая ива». В основе обеих композиций лежит одна и та же особенность этого дерева — свисание ветвей и спутанность листьев. Из-за этого таджики видели его похожим на Меджнуна с распущенными волосами и плачущим, а русские сравнивали его с плачущим человеком, и эти два имени по сути одно и то же или же колючая проволока – таджики ее называют *«симхор»* или *«хорсим»*, что одно, и то же.

В первые дни появления в Таджикистане железных дорог и поездов народ назвал поезд *«оташ - ароба»* (буквально *«пожар-телега»*), а позже его *«чилез»*, а сегодня все говорят *«поезд»*. То же самое произошло и с велосипедом, который называли *«шайтонароба»* (буквально *«машиной дьявола»*), однако теперь мы используем оригинальное название, что естественно и точно. Но есть и такие вещи, которые нельзя принимать за оригинал, а потому надо что-то создавать. Среди этих новых слов и словосочетаний можно встретить немало таких, которые образованы самими литераторами. Например, русское слово «портной» на таджикском языке часто называли *«мошиначӣ»* ва *«мошиндӯз»* (буквально *«машинист»*, *«шьющий на машинке»*), другой

пример, когда только появилось слово *«трюмо»* ему дали название *«оинаи каднамо»*, *«пайкарнамо»* (буквально – *«зеркало на весь рост»*). К слову, во второй половине XX века данный термин был актуален среди таджиков, однако сегодня оно постепенно ушло из употребления, получив обычное название *«оина»* (*«зеркало»*).

Реалии обычно являются визитной карточкой каждого народа – они имеют исторический, национальный, культурный характер, в чужом языке они могут иметь эквивалент, а иногда нет. Когда реалия находит свое соответствие в чужом языке, то его в чужой текст не переносят, по – другому обстоит дело, когда реалия не находит своего перевода – тогда в ход идут различные приемы передачи, такие как транскрипция, транслитерация, калька, полукалька и т.д.

Несомненно, творцом новых слов и выражений является народ, большую заслугу имеют также и писатели. Те слова и словосочетания, которые появились в ходе развития таджикского языка за несколько сотен лет, все это продукты творчества народа и литераторов. Но сегодня в таджикском языке появляется столько новых понятий, что подыскивать к ним соответствия и подходящие названия в таджикском языке весьма важно, где не последнюю роль играют переводчики, таджикские писатели, которые вносят достойный вклад в развитие языка, как, например, слово *«рогатка»* в употреблении С. Улугзода – это *«фалохунча»*, а у Рахима Джалила *«камонак»*, в русско-таджикском словаре – это *«каш - кашак»*. Такую же картину мы видим в отношении слова *«бублик»*, который С.Улугзода назвал *«тешук – нон»*, у Р. Джалила оно – *«халқанон»*, а у Ф. Мухаммадиева – *«кулчаи гилдирак»*. Несмотря на различия, все три, на наш взгляд, пригодны к употреблению. Конечно, нельзя сказать, что все эти образцы хороши, нет, есть слова, к которым трудно подобрать эквивалент – их можно встретить в работах переводчиков.

Реалии и термины имеют много общего. Общее между ним заключается в том, что термины, как и реалии, обозначают точно определенные понятия, предметы, явления и не имеют синонимов, и чаще – это слова иноязычного происхождения. Все это можно отнести и к реалиям. Более того, «существуют понятия, которые одновременно можно отнести и к терминам, и к реалиям» [29, с.147]. Различаются же они тем, что если реалии относятся к безэквивалентной лексике, то термины, наоборот, могут переводиться соответствующими эквивалентами, закрепленными в переводческой системе языка.

Писатель использует реалии, с одной стороны, чтобы указать на социальную принадлежность героя или на его происхождение, а с другой стороны, для того, чтобы уменьшить объем повествования, заменяя одним словом длинное объяснение. В этом случае реалии не несут особой смысловой нагрузки и могут опускаться в тексте перевода. К примеру, русская пословица *«лить воду на чью-то мельницу»*, которая часто встречается в произведениях таджикских писателей. Айни использовал это выражение в «Рабах» как *«ба осийби кулакон об сар додан»*, то есть *«пустить воду на мельницу кулаков»*, что более приемлемо. Пословица *«аппетит приходит во время еды»*, пришедшая в русский язык из французского имеет в таджикском языке эквивалент: *«иштихо зери дандон аст»* (буквально – *«аппетит находится под зубами»*). Однако Р.Джалил передал его русскую кальку: *«Иштихо дар вақти хӯрдан пайдо мешавад»* [27, с.266].

Таких искусственно образованных пословиц, идиом и выражений в произведениях таджикских писателей много. Вот некоторые из них: *«Асп чор по дорад, боз пешпо мехӯрад»* – *«Конь на четырёх копытах, и то спотыкается»*, *«Чун обу ҳаво зарур буд»* – *«Был необходим, как воздух и вода»*, *«Вай мисли ду қатра об ба модараш монанд аст»* – *«Как две капли воды похожа на мать»*, *«Чил бор чен куну як бур»*, *«Шахсе, ки даҳ чен мекунад, як мебурад»* – *«Семь раз отмерь, один раз отрежь»*, *«Замини худо аз одамони нек холӣ нест»* – *«Божий свет не без добрых людей»*, *«Ба сағ марги сағона бояд!»* – *«Собаке собачья смерть!»*, *«... бо ин шахсоне, ки ту диди, атола пухта намешавад»* – *«С ними кашу не сваришь»* [10], *«Одами качро гӯр рост мекунад»* – *«Горбатого могила исправит»* [21, с.99], *«Як кас дар майдон сарбоз намешавад»* – *«Один в поле не воин»* [18, с.110], *«... се нафар ба байни ду отаиш монданд»* – *«...очутились меж двух огней»* [9]. Некоторые из этих пословиц и поговорок имеют эквиваленты в таджикском языке, но писатели намеренно использовали их

для обогащения языка. Многие из этих поговорок и пословиц могут показаться неуместными и неприемлемыми, но и исключать их из жизни мы не имеем права.

Если реалия встречается в тексте оригинала всего один раз и не важна для дальнейшего понимания произведения, ее можно заменить подходящим аналогом, лишенным национальной специфики. Но использовать такой прием часто нельзя, так как реалия может потерять национальную и культурную отнесенность. Новое социалистическое государство и общение с ним обусловили поток советизмов в языки разных стран. Таким образом, произведения таджикских писателей и поэтов прошлого столетия, написанные на таджикском языке, обогатились огромным количеством слов, отражающих действительность советского периода. Если исходить из того, что язык – это главный барометр времени, атмосферы в обществе, показатель системы, то неудивительно, что в произведениях данного периода сегодня мы можем наблюдать огромное количество слов не таджикского происхождения, и даже уже знаменитые сегодня на другие варианты. Среди этих слов немало и таких, которые уже не используются. Также назревает вопрос, как они переводились на русский язык, из которого пришли в таджикский, и переводились ли они, или переходили без изменения?

Следует отметить, что во всех современных национальных литературах прилагательное «советский» употребляется только в одном значении – «относящийся к Стране Советов, к СССР, принадлежащий Стране Советов» [29, с.147].

Второе значение не отличается ничем – «возникший, сформировавшийся, существовавший в СССР» [29, с.147]. Эти и еще множество других слов активно использовались как в разговорной речи, так и в литературной, включая научную речь и язык СМИ. Но после распада Советского Союза многие из этих слов либо утратили свою актуальность и попросту устарели, либо начали заменяться близкими по смыслу персизмами и арабизмами.

Однако разговорная речь сохранила почти все русские заимствованные элементы (за исключением слов сугубо советской семантики). Большинство заимствований, особенно в разговорной речи, меняет свою фонетику, обретая более удобное для таджикского уха звучание. Это в большинстве случаев означает, прежде всего, смену ударения. Произошла также потеря некоторых букв в алфавите, таких, как «ь» -апрел, «ц» -сирк, частая замена звука «а» на звук «о» - мошин, звука «Ы» на звук «И» - вибор, пропадание окончания до нулевого - конфет. Однако ряд слов остаются неизменными: март, газета.

В «Толковом словаре русского языка» С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой дана более точная дефиниция термина «советизм»: «относящийся к государственной власти Советов, свойственный, принадлежащий СССР» [19, с.741], что более развернуто объясняет характер этих реалий.

Сегодня немало работ в таджикском литературоведении посвящены трудностям художественного перевода. Исследователями написаны диссертации, монографии, статьи, изучающие, к примеру, способы перевода реалий, переводческие трансформации, художественные функции реалий, особенности перевода имен и заглавий и т.д. И только в работе М.Т. Бакаевой, защитившей кандидатскую диссертацию на тему «Художественные функции реалий в произведениях Фазлиддина Мухаммадиева и особенности воспроизведения их национального колорита в русских переводах» (2021), есть отдельный раздел, изучающий советизмы. Исследователь рассматривала советизмы в двух направлениях, первое – выявляет и изучает реалии в таджикском тексте – в оригинале романа «Угловая палата», второе – анализирует эти же реалии уже в тексте перевода. В романе «Угловая палата» Ф. Мухаммадиева можно встретить огромное количество реалий советской и постсоветской действительности – советизмы.

Эти реалии выражают временной колорит и являются одним из классов безэквивалентной лексики. Однако не все слова, пришедшие в таджикскую культуру из прошлого столетия можно относить к советизмам и считать безэквивалентной лексикой, особенно это касается бытовых реалий. Теоретической основой для исследования советизмов могут послужить работы И.С. Алексеева [1], Н.К. Гарбовского [6], В.Н. Комиссарова [11], С.В.

Тюленева [23], А.В. Федорова [26], Я.И. Рецкер [20], О.П. Ермаковой [7], И. Земцова [8], Н.А. Купиной [12], А.П. Романенко [21].

Одним из способов передачи реалий является калькирование, полукальки, и основными приемами их перевода являются транскрибирование, транслитерация, подбор соответствия. При этом эти кальки и полукальки, с лингвистической точки зрения, бывают лексическими и семантическими - это реалии, т.е. исконные слова, которые, кроме присущих им в таджикской лексической системе значений, получают новые значения под влиянием русского языка. Калькирование в переводе обычно используют для передачи безэквивалентной лексики и фразеологизмов. По поводу полукалек существуют различные высказывания: одни исследователи относят к ним сложные слова, один компонент которых остается непереуведенным [4, с.127], другие - слова, у которых заимствованным является корневая часть или основа; аффиксальная часть таких слов переводится соответствующими морфемами родного языка [2, с.98], «полукальки – это слова, состоящие частью из материала иноязычного слова, которые по словообразовательной структуре так же точно соответствуют аналогичным словам языка-источника» [29, с.110-111]; «полукалька – разновидность словообразовательной кальки, когда переводится только часть слова» [13, с.211]. По мнению М.Б. Нагзибековой и С. Охуновой: «Полукальки, будучи гибридными словами, составленными из разноязычных слов, являются новыми словами, обозначающими ранее неизвестные, новые понятия и играют немаловажную роль в обогащении лексики таджикского языка» [17], например:

«Дар хонаи дигар - кабинети раис - Рахим остини холии *гимнастёркаашро* дар бағалаш халонида, бо дасти чапаш рӯи матои сурх шиори: «*Мусобиқаи социалистӣ - гарави муваффақият аст*» - *ро бо ранги сафед менавишт*» [24, с.129].

Перевод:

«В соседней комнате – кабинете председателя- Рахим, заложив за пазуху правый пустой рукав гимнастерки, левой рукой выводил белой краской на красном полотнище лозунг: «Соцсоревнование-залог успеха!»» [25, с.128].

В данном примере мы выделяем слово «*гимнастёрка*» которое перенесено в перевод в неизменном виде. В фрагменте «*кабинети раис*» в переводе «*кабинете председателя*», анализируя, выявляем кальку, а в переводе «*ро ранги сафед*» использовано полукалькирование «*белой краской*», в переводе словосочетания «*Мусобиқаи социалистӣ*» использовано калькирование «*Соцсоревнование*».

Современная таджикская проза отразила все изменения, которые произошли в таджикском обществе – будь то Х век, или XX век. Каждое новое изменение породило новое сознание, новые требования, отношение, мировоззрение. Новое время породило новые понятия и явления. Во второй половине XX и на рубеже XXI веков благодаря Интернету в литературный язык всех народов вошли слова и наименования, связанные с глобализацией, новой технологией. Их появление связано с иным восприятием действительности, необходимостью обозначения возникшей реалии. Многие слова являются заменой старых – многие из них не только потеряли свою актуальность, но и вообще исчезли. Эти заимствования вошли в таджикский язык из английского, французского и немецкого языков и больше касаются сферы экономики, торговли и производства, такие как «*файл, софт, фейк, флэшка, сканер, принтер, мэйл, имэйл, репост, ip-адрес; в сфере коммуникации - роуминг, рингтон, прайм-тайм; в сфере гастрономии и быта – ростер, тост, гриль, фуршет, несессер, кофр; в сфере культуры, искусства, театра, кино, индустрии развлечений – клип, ремейк, реалисти-шоу, шоу-рум, иллагер, анилаг, гран-прі; в области культуры, науки, искусства и спорта – боулинг, дайвинг, скейтборд, сноуборд*». Представители старшего поколения - второй половины XX в. – начала XXI в. прекрасно помнят смысл слов и устойчивых конструкций, выходящих сегодня из активного словарного запаса. Особенно эта тема хорошо исследована в русском языкознании в трудах Р.А. Будагова (1971), В.В. Виноградова (1955), М.Б. Геращенко (2009), О.П. Ермаковой (2000, 2011), Е.А. Земской (2000), Л.П. Крысина (2000), Н.А. Купиной (1995), Л.И. Плотниковой (2000, 2003), С.А. Свистельниковой (2010), Н.Г. Скляревской (1998, 2006), А.П. Чудинова (2005), В.К. Харченко (2016), Г.М. Шипицыной (2010 и др.) и др. После кризиса советской системы в языке народов ЦА произошло много

изменений, исчезали реалии действительности. Народ попал в «эпоху безвременья», произошел переворот общественно-политических взглядов, возникли условия, которые стали катализатором обновления актуального словаря – ранее активные слова стали перемещаться в пассив, появление новых слов и значений оказалось наиболее востребованным для выражения соответствующих духу времени обозначений. При этом необходимо учесть, что «молодёжь» так называемого постсоветского пространства вырастает уже в совершенно иной социальной реальности. Подрастающее поколение, рождённое в постсоветский период, не имеет эмоционального отношения и индивидуального опыта существования в советской действительности. Советское общество является для них прошлым, репрезентированным посредством массмедиа или воспоминаний родственников. Процесс самоидентификации в условиях дигитализации и глобализации происходит с установлением новых идеологических, гражданских, семейных, карьерных ориентаций. Комплекс образов Чужого советской эпохи отличается от образов, появившихся в постсоветском пространстве, причём в отдельных регионах он имеет свою специфику, которая оказывает значительное влияние на построение модели отношений «Свой-Чужой» [27]. То есть, слово, несёт на себе груз субъективных представлений носителя языка, который обладает определённым национальным характером и сознанием. Многие реалии русской действительности, в том числе и советизмы, до сих пор сохранили свою актуальность, но изменили свою семантику. Об этих изменениях можно судить на материале художественных текстов, что покажет динамику таджикской лексики конца XX – начала XXI века. Осмысление советской культуры в прозе современных писателей происходит различными языковыми средствами. Таджикский ученый Джамила Мурувватиён, пытаясь осмыслить пути проикновения советизмов в таджикскую литературу, отмечает следующие этапы: «просветительское движение джадидизм рубежа XIX - XX вв.; развитие авторской драматургии; репрессии эпохи культа личности; появление новых жанров в таджикской литературе; переводная литература; военная проза 40-50-х гг.; период низвержения сталинизма (60-е гг.)» [15; 16].

В эти годы термин «советизм» чаще входит в научный обиход, его рассматривают не только в работах по теории перевода, но и в исследованиях, посвященных стилистике языка [5]. Отметим, что некоторые из этих слов и сегодня активно употребляются в речи чиновников и журналистов. Однако каждая эпоха имеет свои особенности, свои нравы, приоритеты.

Рецензент: Мурувватиён Дж.Дж. – д.ф.н., ИЯЛ им.Рудаки НАНТ

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева, И.С. Введение в переводоведение: учебное пособие для студентов филологических и лингвистических факультетов всех высших учебных заведений. СПб. Филологический факультет СПбГУ / И.С. Алексеева. – М.: Академия, 2010. – 352 с.
2. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М.: КомКнига, 2007. - 570 с.
3. Бакаева, М.Т. Художественные функции реалий в произведениях Фазлиддина Мухаммадиева и особенности воспроизведения их национального колорита в русских переводах: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.08 [Место защиты: Институт языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан] / М.Т. Бакаева. - Душанбе, 2020. - 164 с.
4. Булаховский, Л.А. Введение в языкознание: уч. пособ.: в 2-х ч. / Л.А. Булаховский. - М.: Учпедгиз, 1987. - Ч. II. - 382 с.
5. Влахов, С. Непереводаемое в переводе / С.Влахов, С.Флорин. - 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. - 416 с.
6. Гарбовский, Н.К. Теория перевода: учебник / Н.К. Гарбовский. – М.: Издательство Московского университета, 2009. – 544 с.
7. Ермакова, О.П. Ирония и ее роль в жизни языка [Текст]: учебное пособие / О.П. Ермакова. - 2-е изд., стер. – М.: Флинта, 2011. - 201 с.
8. Земцов, И.Г. Советский язык - энциклопедия жизни / И.Г. Земцов. – М.: Вече, 2009. - 511 с.
9. Икромй, Ч. Духтари оташ. Роман / Ч.Икромй. - Душабе: Адиб, 2009. – 560 с.
10. Икромй, Ч. Дувоздах дарвозаи Бухоро. Роман / Ч.Икромй. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 432 с.
11. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение. Учебное пособие / В.Н.Комиссаров. – М.: ЭТС, 2010. – 424 с.
12. Купина, Н.А. Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции [Текст] / Н.А. Купина. М-во образования и науки Российской Федерации, Уральский федеральный ун-т им. первого Президента России Б.Н. Ельцина. - 2-е изд., испр. и доп. - Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2015. - 185 с.

13. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой. - М.: Советская энциклопедия, 1990. - 685 с.
14. Муллоқандов, Эм. Нависандагони тоҷик ва забони русӣ / Эм.Муллоқандов // Садои Шарқ, 1974. - №1. - С.125-137.
15. Мурувватиён, Дж.Дж. «Чужое» способно обострить движение - к вопросу о советизмах в таджикской прозе / Дж.Дж. Мурувватиён // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филологических наук. - Душанбе: Издательский центр ТНУ, 2023. - № 1. – С.224-231.
16. Мурувватиён, Қ.Қ. Унсурҳои бегона метавонанд муҳаррир ҳам бошанд / Қ.Қ. Мурувватиён // Ученые записки. Серия общественно-гуманитарных наук Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова. - 2023. - № 2. (75). – С.170-176.
17. Нағзибекова М.Б. Полукалки в современном таджикском языке / М.Б. Нағзибекова, С. Охунова // Евразийский гуманитарный журнал. - 2018. - №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/polukalki-v-sovremennom-tadzhikskom-yazyke> (дата обращения: 19.05.2023).
18. Ниёзӣ, Ф. Вафо / Ф.Ниёзӣ. - Душанбе: Адиб, 2015. - 339 с.
19. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. 4-е изд. / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М., РАН: ООО НТИ «Технология». – С.741.
20. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. - М.: «Р. Валент», 2013. - 244 с.
21. Романенко, А.П. Советская словесная культура: образ риторика / А.П. Романенко. Под ред. О.Б. Сиротининой. - 2. изд., стер. – М.: УРСС, 2003 (Тип. ООО Рохос). – 210 с.
22. Таджи, У. Проклятый народом / У.Таджи. - Душанбе: Ирфон, 1969. - 175 с.
23. Тюленев, С.В. Теория перевода / С.В. Тюленев. – М.: Гардарики, 2010. – 336 с.
24. Улуғзода, С. Мунтахабот: иборат аз ду ҷилд / С.Улуғзода. Тартибдиҳанда Қ. Мурувватов. - Душанбе: Ирфон, 1982. - Қ. 2. Роман, повест ва ҳикояҳо. – 432 с.
25. Улуғзода, С. Обновленная земля. Роман / С.Улуғзода. - М.: Советский писатель, 1953. – 358 с.
26. Федоров, А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): для институтов и факультетов иностр. языков. Учеб. Пособие. 5 изд. / А.В. Федоров. - М.: ООО «Издательский дом «Филология три», 2009. – 416 с.
27. Холова, Л.А. Трансформация образа чужого в социальной реальности постсоветского пространства [Текст]: автореф. дис. ... канд. философ. н.: 5.7.7. Социальная и политическая философия / Л.А. Холова; ФГАОУ ВО «Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского», 2023. – 23 с.
28. Ҷалил, Р. Одамони ҷовид / Р.Ҷалил. - Сталинобод, 1949. - 301 с.
29. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский. - Москва: Просвещение, 1972. - 327 с.
30. Швейцер, А.Д. Теория перевода [Текст]: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. Отв. ред. В.Н. Ярцева; АН СССР, Ин-т языкознания. - М.: Наука, 1988. – С.147.

СОВЕТИЗМ ДАР НАСРИ МУОСИР

Мақола ҳамчун яке аз воқеиятҳои расмӣ ба советизм бахшида шудааст, ки воқеияти советиро инъикос мекунад. Объекти таҳқиқ - насри тоҷик мебошад. Мавзӯи омӯзиш - советизм дар матни тоҷикӣ мебошад. Тасдиқ шудааст, ки воқеиятҳо хусусияти таърихӣ, миллий ва фарҳангӣ доранд. Ба андешаи муаллифи мақола, ҳангоми таҳлили советизмҳо ба назар гирифтани лозим аст, ки дар забони муосири тоҷикӣ мафҳумҳои нав ҳеле зиёданд, ки дар забони тоҷикӣ ҷустуҷӯи мутобиқ ва номҳои мувофиқ барои онҳо ба забони тоҷикӣ ҳеле муҳим аст, ки дар ин раванд вазифа ва саҳми тарҷумонҳо бештар ба назар мерасад. Қайд карда мешавад, ки сифати «советский» танҳо ба як маъно - забони инъикоскунандаи воқеияти советӣ истифода бурда мешавад. Дар мақола инчунин тафовут ва умумияти байни воқеиятҳо, яъне истилоҳот ба монанди воқеият мафҳумҳои аниқ муайяншуда, предмети падидаи ифода намуда, синоним надоранд ва аксаран инҳо калимаҳои пайдоиши забони хориҷӣ мебошанд - ҳамаи инро метавон ба воқеиятҳо нисбат дод. Ба андешаи муаллиф, нависанда барои нишон додани мансубияти иҷтимоии қаҳрамон ё асли ӯ ва кам кардани ҳаҷми нақл аз воқеият истифода мебарад. Насри муосири тоҷик тамоми дигаргунӣро, ки дар ҷомеаи тоҷик - аз замони қадим то имрӯз ба амал омадаанд, инъикос кардааст. Ҳар як замони нав шури нав, талаботи нав, муносибат, ҷаҳонбинии нав ба нав меовард. Аз ин рӯ, забони наср мисли барометр тамоми дигаргунӣро, ки дар ҷамъият, дар сиёсат ба амал меоянд, инъикос менамояд.

Калидвожаҳо: советизмҳо, насри муосир, насри тоҷик, даврони шӯравӣ.

СОВЕТИЗМЫ В СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЕ

Статья посвящена советизмам как одной из ритуальных реалий, отражающей советскую действительность. Объектом исследования является – таджикская проза. Предметом исследования – советизмы в таджикском тексте. Утверждается, что реалии носят исторический, национальный, культурный характер. По мнению автора статьи, при анализе советизмов важно учесть, что в современном таджикском языке появляется столько новых понятий, что подыскивать к ним соответствия и подходящие названия в таджикском языке весьма важно, и эту миссию успешней всех выполняют переводчики. Отмечено, что прилагательное «советский» может употребляется только в одном значении – язык, отражающий советскую реальность. В статье также рассматриваются различия и общее между реалиями, т.е. термины, как и реалии, обозначают точно определенные

понятия, предметы, явления и не имеют синонимов, и чаще – это слова иноязычного происхождения - все это можно отнести и к реалиям. По мнению автора, писатель использует реалии для того, чтобы показать социальную принадлежность героя или на его происхождение, и для того, чтобы уменьшить объем повествования. Современная таджикская проза отразила все изменения, которые произошли в таджикском обществе – с древних времен и до сегодняшнего дня. Каждое новое время породило новое сознание, новые требования, отношение, мировоззрение. Следовательно, язык прозы, как барометр отражает все изменения, которые происходят в обществе, в политике.

Ключевые слова: советизмы, современная проза, таджикская проза, советская эпоха.

SOVIETISMS IN MODERN PROSE

The article is devoted to Sovietisms as one of the ritual realities reflecting the Soviet reality. The object of the study is Tajik prose. The subject of the research is Sovietisms in the Tajik text. It is argued that the realities are of a historical, national, cultural nature. According to the author of the article, when analyzing Sovietisms, it is important to take into account that so many new concepts appear in the modern Tajik language that it is very important to look for correspondences and suitable names for them in the Tajik language, and this mission is most successfully performed by translators. It is noted that the adjective "Soviet" can be used in only one sense - the language that reflects the Soviet reality. The article also discusses the differences and commonality between the realities, i.e. terms, like realities, denote precisely defined concepts, objects, phenomena and do not have synonyms, and more often they are words of a foreign language origin - all this can be attributed to realities. According to the author, the writer uses realities in order to show the social affiliation of the hero or his origin, and in order to reduce the volume of the narrative. Modern Tajik prose has reflected all the changes that have taken place in Tajik society - from ancient times to the present day. Each new time has given rise to a new consciousness, new requirements, attitudes, worldview. Consequently, the language of prose, like a barometer, reflects all the changes that take place in society, in politics.

Key words: Sovietisms, modern prose, Tajik prose, Soviet era.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шаринова Замирахон Маъмурҷонова* - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, муовини декан оид ба қорҳои тарбиявии факултети забон ва адабиёти рус. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 121. E-mail: zamirmamur@gmail.com. Тел.: (+992) 907-33-26-02; 930-30-40-09

Сведения об авторе: *Шаринова Замирахон Мамуржоновна* - Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айни, заместитель декана по воспитательной работе факультета русского языка и литературы. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки 121. E-mail: zamirmamur@gmail.com. Тел.: (+992) 907-33-26-02; 930-30-40-09

Information about the author: *Sharipova Zamirahon Mamurzhonovna* - Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, Deputy Dean for educational work Faculty of Russian Language and Literature. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. E-mail: zamirmamur@gmail.com. Тел.: (+992) 907-33-26-02; 930-30-40-09

Авалова З.С.

Институт языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ

В процессе анализа перевода художественного текста существует два способа адаптации чужого текста - это трансформация и комментирование. В данной статье мы выбрали один из этих способов – трансформацию, которая, по мнению А.В. Брыгиной, включает в себя четыре ступени, т.е.:

- уменьшение объёма оригинального текста;
- увеличение объёма фрагмента оригинального текста;
- замещение оригинальной текстовой единицы другой, сходной по смыслу;
- изменение местоположения исходной текстовой единицы [3, с.198].

К данному термину в переводоведении сложилось неодинаковое отношение, к примеру, Р.К. Миньяр-Белоручев считает, что трансформация «заключается в изменении формальных (лексические и грамматические преобразования) или семантических (семантические преобразования) компонентов исходного текста». Изучая процесс семантической интерпретации литературного текста В.А. Лукин высказывает свою точку зрения о том, что «с лингвистической точки зрения, интерпретация может быть успешной, только если она основана на знании того, как устроен текст, т.е. анализ всегда предваряет интерпретацию. Истолкование имплицитно сопровождает все этапы анализа» [13, с.108].

С помощью переводческих трансформаций переводчик осуществляет переход от единиц оригинала к равноценным единицам языка, на который переводится текст. Обычно ученые различают их по следующим классификациям:

- Лексические;
- Грамматические;
- Комплексные лексико-грамматические

Р.К. Миньяр-Белоручев указывает, что компоненты исходного текста должны сохранять свои формации, предназначенные для передачи [14, с.190]. И. Рецкер относит трансформации к приёмам логического мышления, по его мнению, переводчик передаёт значение чужого слова в контексте – это явление относится к лексическим преобразованиям. Что касается грамматических преобразований, то И. Рецкер считает, что эти преобразования происходят в процессе преобразования структуры предложения в соответствии с нормами ПЯ [17]. Существуют, по мнению А.Д. Швейцера, и метафорические преобразования текста, при котором происходит замена одной формы выражения другой [23].

Однако существует и техническая классификация переводческих трансформаций – это различные приемы. К ним относятся приемы лексических добавлений, опущения, перемещения.

Переводчик пользуется «переводческими трансформациями» в том случае, если отсутствует словарное соответствие слова [7]. На необходимость использования в процессе перевода этого вида преобразований указывает Л.К. Латышев [12].

Переводческие трансформации помогают переводчику достичь адекватности перевода. Известно, что никогда не бывает так, чтобы лексические единицы одного языка могли иметь точные аналоги в другом языке. Умелое использование преобразований помогает адекватно перевести текст и таким образом отразить правильное содержание исходного текста.

Кратко остановимся на определении технической классификации перевода.

Приём лексических добавлений используется для передачи подразумеваемых семантических компонентов оригинала.

Прием опущения означает отказ от передачи в переводе слов оригинала, значения которых легко восстанавливаются в контексте.

Прием перемещения - это использование, по необходимости, ближайшего соответствия слов оригинала в другом месте высказывания. В настоящее время в теории перевода рассматривают большее количество способов переводческих трансформаций, которые, как полагает В.Г. Гак, дадут возможность переводчику передать полную гамму средств, способных выразить данное значение и, самое главное, дать лингвистическое объяснение любому виду расхождений при переводе [4, с.64].

Более того, такое разнообразие способов трансформаций и умение пользоваться ими, позволит переводчикам достичь объективности результатов в переводе, «поможет в условиях нехватки времени быстрее найти вариант перевода» [19, с.46]. Благодаря переводческим трансформациям переводчик может перестроить элементы оригинального текста в процессе перевода. Исходя из этого, все ученые – переводоведы в один голос согласны с тем, что трансформации имеют положительное влияние на результат перевода. Наиболее точно отражает сущность трансформаций в переводе определение Л.С. Бархударова, считающего их средством, необходимым для достижения переводческой эквивалентности / адекватности.

Применение переводческих трансформаций в художественном тексте имеет определенные мотивы. Эти мотивы могут быть связаны со стремлением переводчика избежать буквализма, приблизить его к нормам переводящего языка, для того чтобы преодолеть языковые различия. Также эти приемы используют для того, чтобы избежать в языке перевода некоторых неясностей и нелогичности, заменив их более доступными конструкциями и таким образом сделать текст понятным для читателя, однако следует учесть, что при всех этих операциях переведенный текст может увеличиться в размере.

Кратко рассмотрим две наиболее известные типологии переводческих трансформаций - типологии В.Н. Комиссарова и Л.С. Бархударова:

Переводческие трансформации	
по В. Н. Комиссарову	по Л. С. Бархударову
1. Транскрибирование 2. Транслитерация 3. Калькирование	
4. Лексико-семантические замены: Лексические замены: Конкретизация Генерализация Модуляция	1. Замены Лексические замены: Конкретизация Генерализация Замена следствия причиной и наоборот
5. Грамматические трансформации: Синтаксическое уподобление (дословный перевод) Грамматические замены – замены форм слова – замены частей речи – замены членов предложения – замена типа предложения Членение предложения Объединение предложений	Замены форм слова Замены частей речи Замены членов предложения Синтаксические замены в сложном предложении (в том числе объединение и членение предложений) Антонимический перевод
6. Комплексные лексико-грамматические трансформации: Антонимический перевод Экспликация (описательный перевод) Компенсация	Компенсация
	2. Перестановки
7. Технические приемы перевода: Перемещение Добавление Опущение	3. Добавления
	4. Опущения

Как мы видим, В. Н. Комиссаров подразделяет все трансформации на лексические, грамматические и комплексные лексико-грамматические [8], а Л. С. Бархударов – на замены, добавления, опущения и перестановки [2, с.38-48].

У В.Н. Комиссарова, в отличие от Л.С. Бархударова, в список трансформаций также включены транскрибирование, транслитерация, калькирование.

Однако, как у В.Н. Комиссарова, так и у Л.С. Бархударова есть общая черта в подходе к переводческим преобразованиям – это касается приемов конкретизации, генерализации, антонимического перевода. Прием, определяемый В. Н. Комиссаровым как модуляция, Л.С. Бархударов трактует как замену следствия причиной и наоборот, а вот приемы добавления и опущения в системе трансформаций Л.С. Бархударова занимают основное место. Однако В.Н. Комиссаров эти два приема не включает в общую классификацию трансформаций. Ученый рассматривает их наряду с приемом перемещения лексических единиц, как технические приемы перевода. Эти приемы в своей типологии Л.С. Бархударов называет перестановками.

Основной причиной обращения переводчиков к использованию переводческих трансформаций вызвано различием в лексическом составе, а именно в смысловом объеме слов различных языков. Также отличается и грамматическая система языков – это выражается в их сочетаемости и порядке слов. Все это обязывает переводчика, используя трансформации, адаптировать исходный текст к нормам родного языка. При сопоставлении грамматических категорий и форм различных языков обнаруживается отсутствие той или иной категории в одном из языков; частичное совпадение; полное совпадение.

Приему опущения подвергаются чаще всего слова, являющиеся семантически избыточными. К данному приему можно также отнести и пропуски в тексте перевода значительных отрывков, без которых смысл оригинала не страдает.

Данная статья посвящена изучению переводческих трансформаций на материале повести С. Улугзода “Утро нашей жизни” и его перевода на русский язык.

Таджикский текст	Прием трансформации в русском тексте
“Инчунин бошандагони деҳаи мо ҳаҷ, агар бо қор (одатан барои дарравгарӣ) ба Қирғизистон раванд, дар ҳонаи ошноҳои худ манзил мекарданд. Баъзе ҳонаводаҳо дар тобистон гову гӯсфандони худро ба Қирғизистон, ки ҷароғҳои фаровон дорад, бурда, ба ғалаи ошноҳои худ ҳаҷро карда мебаранд” [21, 183]	<i>(опущение)</i> Данный эпизод отсутствует в русском тексте. В связи с этим мы можем считать, что переводчик, по каким-то соображениям, опустил его. Однако такое решение не нанесло вред содержанию текста.

Одним из самых распространенных видов переводческих трансформаций является замена форм слов, частей речи, членов предложения, типов синтаксической связи и т. д.

Таджикский текст	Русский текст	Прием трансформации
“Онҳо баъзан як рӯз - ду рӯз пештар омада дар ҳонаи ошноҳояшон меистоданд ва рӯзи бозор аспу уштур ва борҳояшонро дар он ҷо монда, ҳушона машғули хариду фурӯш мешуданд” (С.183).	“Некоторые киргизы приезжали с вечера, ночевали в кишлаке, а утром отправлялись на базар, оставляя у друзей свои вещи, лошадей, верблюдов” (С.171).	<i>(замена)</i>

Местоимение множественного числа «Онҳо» таджикского текста в переводе было заменено местоимением «Некоторые», также в переводе пропущено слово «баъзан» - «иногда», что означает, что киргизы приезжали не всегда, а перед базарным днем, о чем автор и сообщает «як рӯз - ду рӯз пештар омада (..) рӯзи бозор (...) машғули хариду фурӯш мешуданд». Следующая замена произошла в определении места «дар ҳонаи ошноҳояшон» - «в кишлаке».

В таджикском тексте говорится о том, что киргизы иногда (обратите внимание – иногда!) приезжали на два – три дня раньше, останавливались в доме друзей, а перед базарным днем, оставив у них свою поклажу, лошадей и верблюдов, уходили торговать. Как мы видим, перевод и оригинал данного отрывка сильно отличаются лексически, но при этом несут одну и ту же информацию. Произошедшая лексическая замена не нарушила контекст, т.е. в процессе перевода замене были подвергнуты грамматические единицы – формы слов, части речи, члены предложения, типы синтаксической связи и т. д.

Наиболее частый прием, использованный в русском тексте повести – конкретизация, прием, который используется при замене слова или словосочетания исходного языка с более широким предметно-логическим значением словом или словосочетанием переводящего языка с более узким значением. Конкретизация может быть языковой и контекстуальной. К примеру:

Таджикский текст	Русский текст	Переводческие трансформации
«Хонаводаи мо бо Саидали ном киргизи сумсорӣ дӯстӣ дошт. Падари Саидали ошнои бобокалонам , худи Саидали, ки марди кухансоле буд, ошнои бобоям будааст; баъдҳо ин ошноиро бо ӯ ва писарони ӯ падарам ва амакам давом доданд» (с.183-184).	«У нашей семьи был друг Сайдали. Он сам уже был стар, с ним дружил когда-то мой дед , а потом дружбу с ним и с его сыновьями продолжали мой отец и дядя» (с.171).	<i>Приемы: опущение и конкретизация</i>

На примере этих двух эпизодов мы видим, что переводчик воспользовался приемом опущения в первом же предложении, определение друга семьи «**киргизи сумсорӣ**» в русском варианте не передано, хотя можно было перевести, как «**сумсарский киргиз**». У русского читателя отсутствует представление о такой местности, как «Сумсор», «сумсорӣ», поэтому автор перевода принял решение применить конкретизацию. Однако переводчик мог бы дать сноску или применить описательный перевод.

Также в русском переводе искажается смысл предложения в описании наследственности. Итак, в таджикском – исходном тексте автор пишет, что отец Саидали был другом прадеда персонажа, а в русском языке переводчик преподносит будто сам Саидали дружил с дедом, возможно, переводчик хотел сократить предложение, однако в этом не было никакой необходимости. К тому же, смысл передан не полностью.

Приведем еще один пример из другого рассказа этой же повести, который называется «Мақтаби Муллозайниддин» («Школа Муллозайниддина»):

Таджикский текст	Русский текст
Як рӯзи офтобии тирамоҳ мо бо Солеҳ, Маҳмуд ва бачагони дигар дар сахни масҷид машғули бозӣ будем, ки Муллозайниддин, ҳамон муллое, ки як вақте кокули маро бурида ва ба мукофоти ин «хизмат»-аш бузғолаи маро хурда рафта буд, пайдо шуда моро чеғ зад. - Ҳой бачаҳо, ин чо биёед! Мо ба наздаш омадем. Мулло хучраи дар паҳлуи пӯст масҷидбударо нишон дода гуфт: - Ана дар ин чо ман пагоҳ мактаб мекушоям. Ҳамаатон омада хонед. Имрӯз аз хонахоятон паёлу бурёе биёред, ки барои шиштан ба замини хучра андозем. Мо ҳама шоду хуррам ба хонаҳои худ давидем, то ки аввалан, ба падару модарон, ман бошам ба амакам ва янгаам, хабари мактабкушоии Муллозайниддинро расонем ва, сониян, пахолу бурёе гирифта биёрем.	В один из теплых солнечных дней осени, когда мы с Солехом и Махмудом играли во дворе мечети, появился мулла Зайниддин, тот, который когда-то съел моего козленка и срезал мою косичку. - Эй, дети, идите-ка сюда! позвал он нас. - Вот здесь, при мечети, я хочу открыть школу и буду вас всех обучать. Мы подбежали к мулле. Собралось еще с десятков ребят. Мы все побежали смотреть нашу будущую школу. Это была маленькая сторожка при мечети. - Я с вас за учение ничего брать не буду, — говорил мулла. Вы только приносите из дома солому, циновки, дрова. Мы завтра же начнем учение. Радостные, побежали мы домой и сообщили о том, что мулла будет обучать нас

	грамоте. Дядя не возражал, потому что мусульманин не должен запрещать детям ходить в старую школу, это почиталось бы грехом. Дядя мог только отговаривать меня, так как ему не хотелось терять работника, но, кроме этого, особых причин для отговоров не было. (С.176-177).
--	--

Мы привели два небольших отрывка текста оригинала и его перевода и обнаружили, что, несмотря на их небольшой объем, все же, анализу подлежит почти вся основная часть.

Итак, рассказ о сильном желании мальчика учиться грамоте и его разочарование в том, что мечта неосуществима, автор передал следующим образом: «Дар деҳа ягон восита ё имконияти ба амал овардани ин орзу мавҷуд набуд», переводчик воспользовался методом смыслового перевода, он вполне передал значение и печаль мальчика: «В кишлаке я не видел никакой возможности осуществить свою мечту стать грамотным человеком». В этом отрывке текста местами видны незначительные **добавления**, которые были необходимы для красочности текста.

Далее в сюжете автор рассказывает, как некий мулла Зайниддин созвал всех детишек со двора, чтобы сообщить хорошую весть об открытии школы, радости ребят не было границ. И в оригинале автор весьма подробно рассказывает о впечатлениях мальчишек:

«Мо ба наздаш омадем. Мулло хучраи дар паҳлӯи пӯст масҷидбударо нишон дода гуфт:

- Ана дар ин ҷо ман пагоҳ мактаб мекушоям. Ҳамаатон омада хонед. Имрӯз аз хонаҳоятон пахолу бурӯё биёред, ки барои шиштан ба замини хучра андозем».

В переведенном тексте переводчик допустил **опущение**:

«- Вот здесь, при мечети, я хочу открыть школу и буду вас всех обучать». Однако дальше, напротив же, в сравнении двух текстов видно, как в переведенном варианте переводчик добавил предложение, которого нет в исходном: «Мы подбежали к мулле. Собралось еще с десяток ребят. Мы все побежали смотреть нашу будущую школу. Это была маленькая сторожка при мечети».

Стоит также отметить, что местами происходит смещение, хотя относительная процентность такого явления абсолютно невелика.

Так, “как переводчик С. Улугзода по-своему уникален неровностью качества своих переводов, в чем и выражается его стремление по возможности точно передать оригинал на таджикском языке” (с.248), о чем свидетельствуют результаты анализа, которые показали, что в процессе перевода им используются все виды трансформации и трудно назвать какой-то один из них как главный или постоянный. Используются, фактически, все виды. И связано это с тем, что переводчик стремится верно передать общий смысл и интонацию произведения, что представляет собой весьма трудную сторону работы.

Рецензент: Муруватийён Дж.Дж. – д.ф.н., ИЯЛ им.Рудаки НАНТ

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева, И.С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для студентов филол. и лингвист. фак. вузов / И.С. Алексеева. - М.: Academia; СПб.: Филол. фак. СПбГУ, 2004 (ГУП Саратов. полигр. комб.). - 346 с.
2. Бархударов, Л.С. Некоторые проблемы перевода английской поэзии на русский язык / Л.С. Бархударов, // Тетради переводчика. - М.: Высш. шк., 1984. - Вып. 21. - С.38-48.
3. Брыгина, А.В. Лингвистические принципы адаптирования художественного текста: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.01 / А.В. Брыгина (Рос. ун-т дружбы народов (РУДН)). - М., 2005. - 15 с.
4. Гак, В.Г. Типология контекстуальных языковых преобразований при переводе / В.Г. Гак // Текст и перевод. - М.: Наука, 1988. - С.63-75.
5. Гарбовский, Н.К. Теория перевода: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Лингвистика и межкультур. коммуникация» / Н.К. Гарбовский. - М.: изд-во Моск. ун-та (МГУ), 2004 (ОАО Можайский полигр. комб.). - 542 с.
6. Денина, О.О. Использование переводческих трансформаций для достижения адекватности перевода / О.О. Денина // Вестник ОГУ. - 2015. - №11 (186). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-perevodcheskih-transformatsiy-dlya-dostizheniya-adekvatnosti-perevoda> (дата обращения: 25.11.2022).

7. Комиссаров, В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) [Текст]: учебник для студентов институтов и факультетов иностранных языков / В.Н. Комиссаров. - Репр. изд. - М.: Альянс, 2013. - 250 с.
8. Комиссаров, В.Н. Лингвистика перевода [Текст] / В.Н. Комиссаров; предисл. М.Я. Цвиллинга. - Изд. 4-е. - М.: ЛИБРОКОМ, 2013. - 165 с.
9. Княжева, Е.А. Оценка качества перевода: проблемы теории и практики / Е.А. Княжева // Вестник ВГУ. Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация. - 2010. - №2. - С.190-195.
10. Кулемина, К.В. Основные виды переводческих трансформаций / К.В. Кулемина // Вестник АГТУ. - 2007. - №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-vidy-perevodcheskih-transformatsiy> (дата обращения: 25.11.2022).
11. Латышев, Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания: Кн. для учителя шк. с углубл. изуч. нем. яз. / Л.К. Латышев. - М.: Просвещение, 1988. - 159 с.
12. Латышев, Л.К. Курс перевода. Эквивалентность перевода и способы её достижения / Л.К. Латышев. - М.: Межд. отн., 1981. - 198 с.
13. Лукин, В.А. Художественный текст: Основы лингвист. теории и элементы анализа: Учебник / В.А. Лукин. - М.: Ось-89, 1999. - 189 с.
14. Миньяр-Белоручев, Р.К. Теория и методы перевода / Р.К. Миньяр-Белоручев. - М.: Московский лицей, 1996. - 190 с.
15. Мурувватиён, Дж.Дж. Поэтика переводов Сотима Улугзода / Дж.Дж. Мурувватиён. - Душанбе: Эр – граф, 2020. - 272 с.
16. Парфенова Д.И. Основные этапы и механизм процесса / перевода Д.И. Парфенова // Огарёв-Online. - 2017. - №10 (99). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-etapy-i-mehanizm-protssessa-perevoda> (дата обращения: 25.11.2022).
17. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. - М.: Международные отношения, 1974. - 216 с.
18. Самарин, Д.А. Антонимический перевод как особый переводческий приём / Д.А. Самарин // Филологические науки. Вопросы теории и практики. - 2017. - №11-1 (77). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/antonimicheskii-perevod-kak-osobyy-perevodcheskii-priyom> (дата обращения: 25.11.2022).
19. Текст и перевод / [В.Н. Комиссаров, Л.А. Черняховская, Л.К. Латышев и др.]. Отв. ред. А.Д. Швейцер; АН СССР, Ин-т языкознания. - М.: Наука, 1988. - 164 с.
20. Томилова, А.И. К вопросу о переводческой эквивалентности / А.И. Томилова // Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики (общетеоретический, переводческий, методический и лингвострановедческий аспекты). Сб. тез. и мат-лов ежегодн. науч. конф., февр. 2011 г. - Екатеринбург, 2011. - С.120-125.
21. Улугзода, С. Мунтахабот / С. Улугзода. - Душанбе: Ирфон, 1982. - 447 с.
22. Улугзода, С. Утро нашей жизни: Повесть. (Для детей сред. и старш. школ. возраста) / С. Улугзода. Пер. с тадж. В. Смирновой и К. Улугзода. - Душанбе: Маориф, 1984. - 320 с.
23. Швейцер, А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. - Москва: Наука, 1988. - 215 с.
24. Швейцер А.Д. Текст и перевод / А. Д. Швейцер. - М.: Наука, 1988. - 216 с.

ВОСИТАҶОИ АЗНАВСОЗИИ МАТНҶО ДАР РАВАНДИ ТАРҶУМАИ БАДЕӢ

Дар мақола дар асоси маводи матни бадеӣ (достони С. Улугзода «Субҳи умри мо») нақши табдили тарҷума дар тарҷумаи матн ба забони дигар баррасӣ шудааст. Муаллифи мақола эпизодҳои алоҳидаеро интихоб кардааст, ки метавонанд нақши тағйиротро барои ноил шудан ба тарҷумаи мувофиқ нишон диҳанд. Муаллифи мақола барои асоснок кардани андешаҳои худ дар бораи баҳоҳои назариявии табдили тарҷумаи як қатор олимони шарҳи мухтасар медиҳад. Баррасии материали назариявӣ имкон дод, ки эпизодҳои алоҳидаи ин повест таҳлил карда шавад. Тасниф, сабабҳои татбиқи тағйирот баррасӣ карда мешаванд. Маълум шуд, ки ҳамаи намудҳои дигаргунсозӣ: илова кардан, партофтан, ба вучуд овардан, иваз кардан, ҳаракат додан ва ғайра дар рафти тарҷума яққол истифода мешаванд. Ин ба тарҷумон имкон медиҳад, ки ба мувофиқати тарҷума ноил шавад. Муаллифи мақола бо мисоли таҳлили матни бадеӣ аз тоҷикӣ ба русӣ исбот мекунад, ки таҳаввулотҳои тарҷума зарур аст, то ба хонанда матни ҳам аз ҷиҳати мантиқӣ ва ҳам аз ҷиҳати синтаксисӣ ба ӯ фаҳмо дастрас гардад. Истифодаи дурусти табдили тарҷума ба тарҷумон кумак мекунад, ки хангоми тарҷумаи он ба забони дигар аз айнан, ноҳамвор ва нобаробарии матни сарчашма худдорӣ кунад. Масъалаҳои марбут ба дигаргунсозии тарҷума ҳамеша таваҷҷуҳи мутахассисонро, ки ба сифати тарҷума машғуланд, ҷалб мекунад, аз ҷумла қорҳои Н.Д. Арутюнова, В.Н. Комиссаров, Е.С. Кубрякова, А.В. Федоров, инчунин олимони барҷастаи хориҷӣ: Т.А. Ван Дейк, Ҷ. Наида, К. Норд, К.Райс, Д.Р. Ақопова, Л.А. Ахтаева, В.И. Карасик, С.Х. Карчаева, А.Е. Левицкий, Е.Г. Малышева ва дигарон, ки бевосита ба проблемаҳои тарҷума бахшида шудаанд.

Калидвожаҳо: матни бадеӣ, тарҷума, тарҷумаи айнан, табдили тарҷума, тарҷумон, дигаргунсозӣ ва намудҳои он.

СПОСОБЫ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ ТЕКСТОВ В ПРОЦЕССЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

В статье на материале художественного текста (повесть С. Улугзода «Утро нашей жизни») рассматривается роль переводческих трансформаций в переводе текста на другой язык. Автором статьи выбраны отдельные эпизоды, способные показать роль трансформаций для достижения адекватного перевода. Для обоснования своих размышлений автор статьи дает обзор теоретических оценок о переводческой трансформации

ряда ученых. Обзор теоретического материала позволил проанализировать отдельные эпизоды из данной повести. Рассмотрена классификация, мотивы применения трансформаций. Выявлено, что все виды трансформаций: добавление, опущение, конкретизация, замена, перемещение и т.д. в процессе перевода используются в комплексе. Это дает возможность переводчику достичь адекватности перевода. На примере анализа художественного текста и перевода с таджикского языка на русский автор статьи доказывает, что переводческие трансформации необходимы для того, чтобы читатель смог получить текст, понятный ему и логически, и синтаксически. Правильное использование переводческих трансформаций помогают переводчику избежать буквальности, шероховатости и неровности исходного текста при передаче его на другой язык. Вопросы, связанные с переводческой трансформацией, всегда интересуют специалистов, занимающихся качеством перевода, среди них работы Н.Д. Арутюновой, В.Н. Комиссарова, Е.С. Кубряковой, А.В. Федорова, а также выдающихся зарубежных ученых: Т.А. Ван Дейка, Ю. Найды, К. Норд, К. Райс, Д.Р. Акопова, Л.А. Ахтаева, В.И. Карасика, С.Х. Карчаева, А.Э. Левицкого, Е.Г. Малышева и др., посвященные непосредственно проблемам перевода.

Ключевые слова: художественного текста, перевод, подлинный перевод, преобразование перевода, переводчик, видоизменения и его виды.

METHODS OF TEXT CONVERSION IN THE PROCESS ARTISTIC TRANSLATION

In the article, based on the material of a literary text (S. Ulugzod's story "The Morning of Our Life"), the role of translation transformations in translating a text into another language is considered. The author of the article selected individual episodes that can show the role of transformations in order to achieve an adequate translation. To substantiate his thoughts, the author of the article gives an overview of the theoretical assessments of the translation transformation of a number of scientists. The review of theoretical material made it possible to analyze individual episodes from this story. The classification, motives for applying transformations are considered. It was revealed that all types of transformations: adding, omitting, instantiating, replacing, moving, etc. in the process of translation are used in combination. This enables the translator to achieve the adequacy of the translation. Using the example of the analysis of a literary text from Tajik into Russian, the author of the article proves that translation transformations are necessary so that the reader can get a text that is understandable to him both logically and syntactically. The correct use of translation transformations helps the translator to avoid the literalness, roughness and unevenness of the source text when translating it into another language. Issues related to translation transformations are always of interest to specialists involved in the quality of translation, among them the works of N. D. Arutyunova, V. N. Komissarov, E. S. Kubryakova, A. V. Fedorov, as well as outstanding foreign scientists: T. A. Van Dyck, J. Naida, K. Nord, K. Rice, D. R. Akopova, L. A. Akhtaeva, V. I. Karasik, S. Kh. Karchaeva, A. E. Levitsky, E. G. Malysheva and others, devoted directly to the problems of translation.

Key words: literary text, translation, original translation, reorganization of translation, translator, variation and its forms.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Авалова Зулфия Субонхоновна* – Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакии АМИТ, унвонҷӯй. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21.
E-mail: avalova.zulfiya@bk.ru

Сведения об авторе: *Авалова Зулфия Субонхоновна* - Института языка и литературы им.Рудаки НАНТ, соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: avalova.zulfiya@bk.ru

Information about the author: *Avalova Zulfiya Subonkhonovna* - Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, Applicant. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21.
E-mail: avalova.zulfiya@bk.ru

ЖУРНАЛИСТИКА

ТДУ: 070.3 (575.3)

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ПУБЛИТСИСТИКАИ МАОРИФПАРВАРИИ ТОЧИК

(охири садаи XIX ва ибтидои асри XX)

Муродӣ М.Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адабиёт ва публицистикаи охири садаи XIX ва ибтидои асри XX, ки бо афкори маорифпарварии Аҳмади Дониш шурӯъ гардида то кӯшишу талошҳои ислохотхоҳону ҷадидон идома ёфтааст, дар низоми илмҳои гуманигарӣ: фалсафа, сиёсатшиносӣ, адабиётшиносӣ ва публицистикашиносӣ ҷойгоҳи хосса дорад. Дар ҳаёти халқҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла тоҷикон ин давра ҳамчун марҳалаи эҳғарӣ, бедории фикрӣ, ислохотхоҳӣ, талош ба сӯи худшиносӣ, тараққиҳоҳӣ шинохта мешавад.

Ҳодисаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ адабии ин давра бо гуногунҷанбаӣ ва муҳимияти худ таваҷҷуҳи олимони зиёдеро ба худ ҷалб кардааст. Аз ҷумла, муҳаққиқон Х. Мирзозода [9], Р. Ҳодизода [25], М. Шакурӣ [4, 26], С. Табаров [17,18], В. Самад [16], М. Раҷабӣ [13;14], Х. Асосода [3], М. Набавӣ [12], И. Усмонов [20, 21], П. Гулмуродзода [5, 6, 7] ва дигарон ба рӯйдодҳои ин давра аз нигоҳи адабиётшиносӣ ва публицистика таваҷҷуҳ зоҳир намуда, қорҳои зиёди илмӣ оммавино ба анҷом расонидаанд.

Зухур ва ташаккули публицистикаи маорифпарварии тоҷик ба омилҳои гуногуни сиёсӣ иҷтимоӣ алоқаманд бошад ҳам, мустамликаи Россия гардидани минтақаҳои Қавқоз ва Осиёи Марказӣ аз омилҳои асосӣ маҳсуб меёбад. Ин ҳодисаи бузурги таърихӣ, ки дар асри XIX аввал дар Қавқоз ва баъд дар Осиёи Марказӣ рух дод, ба ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангии халқҳои ин минтақаҳо дигаргуниҳои сифатиро ворид намуд. Дар ин манотиқ анъанаи маъмули ҳаёти фарҳангӣ адабӣ ва илмӣ иҷтимоӣ тадриҷан дигаргун гардида, масъалаи омӯзиши фарҳангу адаби Ғарб, муқоисаи он бо тамаддуни Шарқ ва пайравӣ ба он ба мадди аввал баромад. Дар ин замина Ғарб, ки ханӯз дусад сол пештар ба марҳалаи эҳё расида буд, ҳамчун ҷаҳони рушдкарда ва оӣ аз доғмаҳои динӣ барои шарқӣ намӯнаи ибрат шуда, эътибори таъсирпазирӣ бештар гардид.

Раванди забтқориҳои минтақаҳои Қавқоз ва Осиёи Марказӣ аз ҷониби Россияи подшоҳӣ пас аз анҷоми ду ҷанги Русияву Эрон (1804 -1813 ва 1826-1828) шурӯъ гардид. Ин ҳодиса ҳарчанд характери таҷовузқорона дошта, боиси сар задани ошубу шуришҳои зиёд гардид, аммо тадриҷан барои ташаккули афкори иҷтимоӣ ислохотхоҳона шароит ва имконияти таъсирпазирӣ таъсиргузорино фароҳам овард.

Раванди таъсирпазирӣ бо роҳҳои гуногун сурат мегирифт ва ҷомеаи мусулмонон, ки танҳо дар империяи Россия 20 миллион нафарро ташкил медоданд, дар ин раванд нақши бориз доштанд. Ҷун мусулмонони Русия ва ҳамҷунин Қавқоз ба Ғарб наздикӣ доштанд, муносибатҳои сармоядорӣ, андешаҳои ислохотхоҳона аввал дар ин манотиқ шакл гирифта, баъдан тавассути осору афкори намоёндоғони пешқадами ин манотиқ ба Осиёи Марказӣ интиқол гардид. Дар ин замина, дар Осиёи Марказӣ равшанфикрҳои миллии эҷодкор ва иҷтимоӣгаро (ҷадидон) ташаккул ёфтанд, ки бо иқдому кӯшишҳои онҳо мактабҳои нави замонавӣ ташкил гардид, нашрияҳои даврӣ таъсис дода шуданд, навҳои нави жанрҳои адабӣ ба вуҷуд омаданд, публицистика ҳамчун нави эҷод шакл гирифт. Албатта, нишонаҳои публицистика дар адабиёти тоҷику форс таърихи дерина дошт [ниг. 11, с.21-35], аммо маҳз дар охири садаи XIX ва ибтидои асри XX он руҳияи қавии иҷтимоӣ ва ҳаёти пайдо карда, доманаи таъсирпазирӣро вусъат бахшид.

Публицистикаи маорифпарварии халқҳои Қавқоз ва Осиёи Марказӣ, ки дар охири садаи XIX ва ибтидои асри XX шакл гирифт, аз ҷанд ҷиҳат умумият доштааст.

Аввалан, гоҳҳои ислохотхоҳона ва маорифпарварӣ, ки аз Ғарб маншаъ гирифта буд, барои равшанфикрҳои тамоми ин манотиқ ҳамчун меҳвари мақсаду омили эҷодӣ хидмат мекард. Ин омил боиси аз нигоҳи гоҳ ва мазмун ба ҳам иртиботи қавӣ пайдо

кардани фаъолияти фалсафиву иҷтимоӣ ва публитсистиву маорифпарвари равшанфикррони ин минтақаҳо гардид [ниг. 2].

Баъдан, бо шарофати хатти ягона – алифбои арабӣ, ки рӯзномаву маҷаллаҳо ва рисолаву китобҳои тамоми халқҳои мусулмон бо чунин алифбо ба таъби мерасиданд, забони хаттии умумӣ шакл гирифт. Ин шакли навишт барои аксарияти маорифпарварон, новобаста ба мансубияти халқияшон дастрас ва фаҳмо буд. Масалан, рӯзномаҳои, ки ба забонҳои озарӣ ё тоторӣ ба таъби мерасиданд, ба Осиёи Марказӣ Миёна, хосса Бухоро мерасиданд ва равшанфикррони ин минтақа аз онҳо бидуни мушкилӣ истифода мекарданд [ниг.1]. Ин ҳолат ба ташаккули чандзабонӣ замина гузошта, зарурати нашри рӯзномаҳои дузабонаву сезабонаро ба миён овард. Аксарияти равшанфикррони Осиёи Марказӣ бо ду забон – тоҷикиву узбекӣ, тоҷикиву тоторӣ навиштаву эҷод карда метавонистанд [ниг. 21, с.54-66].

Солисан, бо таъсири забонҳои озариву тоторӣ дар муҳити фарҳангиву адабии Қавқоз ва Осиёи Марказӣ нуфузи забони туркӣ тадриҷан баланд гардида, мавқеи нисбатан пешбарандаро касб кард.

Ба ин минвол раванди ташаккули андешаҳои маорифпарварӣ дар Осиёи Марказӣ асосан, бавосита – тавассути осори ислохотхоҳона ва матбуоти демократии мусулмонони Қавқоз ва Уфаву Қазон амалӣ мегардид. Нашрияҳои пешқадам ба Туркистон, Бухоро, Хива ва дигар манотиқи мусулмоннишини Осиёи Марказӣ тавассути Боку дастрас мегардиданд. Аз ҷумла асари Зайнолобуди Мароғайӣ, ки таҳлили интиқодии ҳолати иҷтимоиву сиёсии Эронро фаро мегирад, тавассути Боку ба Осиёи Марказӣ ворид гардид. Ин китоб барои ислохотхоҳони Қавқоз нақши манафестро иҷро намуда, ба зиёӣҳои пешқадами Бухоро таъсири бузург гузошт. Ҳамчунин рӯзномаву маҷаллаҳои дар он замон машҳури «Иршод» ва «Мулло Насриддин» ба воқеаҳои Туркистон, аз ҷумла Бухоро низ таваҷҷуҳ менамуданд. Дар баробари ин, публитсистикаи Осиёи Марказӣ ба Озорбойҷон, Эрон, Ҳиндустон интиқол мегардид. Ин раванд ба ташаккули концепсияи ислохотталабӣ нерӯ бахшид, ки аз худ намудани донишҳои замонавӣ меҳвари калидии он қарор гирифта буд.

Аз худ кардани донишҳои замонавӣ, ворид намудани технологияи нав ва воситаҳои хоҷагидорӣ, ки асли мақсади ислохотхоҳон буд, бо роҳҳои гуногун сурат мегирифт, ки қушодани мактабҳои нав, таъсиси рӯзномаву маҷаллаҳо, ислоҳи тадрису таълими мадрасаҳо, тарғиби илму дониш, аз худ кардани улуми замонавӣ аз бахшҳои он махсуб меёфт. Ба иборае ин ва амсоли ин масъалаҳо дар он замон муҳрам гардида, тарғибу ташвиқи оммавию тақозо менамуданд. Адабиёт, ки василаи асосии тарбияи маънавии инсонҳо ва баланд бардоштани савоби эшон буд, ин масъулиятро ба дӯш гирифта наметавонист. Зеро руҳи замон ва раванди босуръати дигаргуниҳо фурсати дар таҳайюл гунҷонидан ва ситоиш кардани воқеиятҳои ҳақиқиро надошт. Аз ин рӯ, адабиёт ба публитсистика гаравид ва ҳамқадами замон шуд. Дар ин замина нави нави эҷод публитсистика шакли тоза пайдо карда, ба хидмати ҷомеа кӯшид.

Кӯшишҳои аввал дар заминаи анъана ва оинҳои фарҳанги суннатӣ сурат мегирифт. Азбаски раванди ташаккули маорифпарварӣ дар Қавқоз ва Осиёи Марказӣ ба ислом сахт иртибот дошт, аксарияти равшанфикррони ин манотиқ дар аввал ислоҳоти иҷтимоиро дар таҷдид ва таҳрири ҷаҳонбинии қуръонӣ нисбат додаанд. Аз ин рӯ, намоёндогони ҳаракати ислохотхоҳӣ дар оғози фаъолияти худ бештар ба масъалаи ислом ва омӯзиши илмҳои дунявӣ таваҷҷуҳ намудаанд. Чунончи М. Раҷабӣ навиштааст: «ҳар талабе, ки ҷадида аз амиру аморат кардааст, аз дархостҳои Қуръон сар задаанд, мувофиқи фармудаҳои онанд. Бо як гармиву саркашӣ пардохтани ҷадида ба ислохотхоҳӣ низ ба он вобаста аст, ки дархостҳояш бевосита ба дин асос ёфтааст» [13, с.27].

Ислохотхоҳон бо таҳлилу баррасиҳо мардумро бовар мекунониданд, ки ислом ва дониш ҳамеша тавбаи ҳамдигаранд. Ислом ба мусулмонон натавонад иродаву эътиқод мебахшад, балки зарурати омӯзиши илмҳои гуногунро талаб мекунад. Ин ғоя дар осори Аҳмади Дониш, Сиддиқи Аҷзӣ, Тошхӯҷаи Асирӣ, Абдувоҳиди Мунзим, Абдуқодир Муҳиддинов, Садриддин Айнӣ, Маҳмудхоча Бехбудӣ, Абдурауф Фитрат ва дигарон, ки аз поягузори ташаккули ҳаракати маорифпарварии тоҷик ба ҳисоб мераванд, ба мушоҳида мерасад. Ба ин манзур, аксарияти ислохотхоҳон дар асарҳояшон ба ояту

ҳадисҳои қуръонӣ тақя намуда, ба исботи он кӯшидаанд, ки аз худ қардани илмҳои дунявӣ муҳолифи шариат нест. Кишварҳое, ки ба улуи дунявӣ – тиб, санъат, иқтисод, саноат, маориф тақя намудаанд, аз ҳар ҷиҳат пеш рафтаанд. Бо ин ва мисли ин далелу шаҳодат, ислоҳотхонаи Осиёи Миёна маорифпарварии ғарбӣ ва русро на инкор, балки ба он пайравӣ қарданро талқин намудаанд. Ба ин мазмун, муаллифи «Баёноти сайёҳи хиндӣ» таъкидан навиштааст, ки «Ҳукумати Бухоро яке аз мадрасаҳои бузургро мадрасаи тиббия таъин намояд ва ба ин мадраса яке аз дуктурони доноро мудир қарор бидиҳад. Аз Петербург ва ё шаҳрҳои бузурги Фарангистон муаллимҳои донишманд биёрад. Аз тарафи дигар, ҷавонони барӯшду закитабӣи бухориро дар Аврупо фиристода, илми тиб хононанд» [24, с.52].

Ҳамин тариқ, маорифпарварони тоҷик аз фазо ва имконияти иҷтимоиву фарҳангии замони худ истифода намуда, ҳам тавассути асарҳои бунёди ва ҳам бо роҳи нашрияҳои даврӣ ғояҳои ислоҳотхонаро инкишоф дода, барои таъсиси мактабу маорифи замонавӣ, рӯзномаву маҷаллаҳо, баҳри таҳсил ва аз худ қардани илмҳои замонавӣ ба хориҷи кишвар фиристонидани ҷавонон, эҳё ва рушди фарҳанги миллӣ, ташаккули публитсистикаи иҷтимоӣ, фалсафаи хоҷагидорӣ ва театри касбӣ замина фароҳам овардаанд.

Афкор ва осори публитсистики маорифпарварон бо вучуди рангорангии тарзи баён аз ҷиҳати ғоя, мақсад ва мавзӯ ба ҳам алоқаманданд. Ҷавҳари ин алоқамандӣ андешаи маорифпарварона аст. Онҳо, ки дар як замон ва як муҳит умр ба сар бурда маслакшон як буд, ба таъбири П. Гулмуродзода «дар ҳалли мушкилоти мардум қаламро алам қарда, бо сухани гирӯву шево ва бурро ба дарди ҷомеа даво меҷӯстанд» [6].

Маълум аст, ки дар сарғаҳи равшанфикрону маорифпарварони тоҷик Аҳмади Дониш қарор дорад. Ӯ мушкилоти аморати Бухороро хуб дарк намуда дар осори худ, ба вижа дар «Рисола ё худ мухтасаре аз таърихи салтанати амирони манғития» «на танҳо иллатҳои ҳаёти иҷтимоии даврро танқиду маҳкум мекунад, балки барои ислоҳи онҳо чанд пешниҳоди мушаххасу барҷой, аз ҷумла: бунёди корхонаи мовут, фабрикаи набот ё қанд, даъвати як марди донишманд аз Русия ба мақсади аз Омуя ё Сир ҷорӣ қардани об ба Бухоро, кашфу мавриди истифода қарор додани қанданиҳои ғоиданоки кишвар, даъвати муаллимони забондон, тупу туфангрёзӣ ва низомии аскардорӣ барин масъалаҳои ҳаллашон барои пешравии аморат басо муҳимро ба миён гузошт» [24, с.3]. Ин масъалаҳо минбаъд дар нигоштаҳои маорифпарварону ислоҳотхона ва рӯзноманигорону адабони тоҷик мавзӯи баҳси асосӣ қарор гирифт.

Осори ислоҳотхонаи Дониш дар афкори аҳли қалам инқилоби фикрӣ ба вучуд овард. Ҷунонҷ П. Гулмуродзода нигоштааст: «Агар Аҳмади Дониш бо таъкиди «инсонро ба дунё овардаанд, ки касби илму маориф кунад» аз ҷиҳати назариявӣ маорифпарвариро асоснок қарда бошад, пайравони ҷавонаш дар ибтидои садаи ХХ вобаста ба талаби давру замони нав ва воридшавии унсурҳои иқтисоди бозоргонӣ ба ҷомеа назарияро ба амал пайвастанд ва аввалин нишонаи тараққию тамаддунро дар ислоҳи мактабу маориф ва тайёр намудани мутахассисони ҷавобгӯи талаботи замони нав дарёфтанд, ки ин масъала дар бисёр мамолики Шарқ мавриди баҳс қарор гирифта буд» [5, с.35].

Пайравони Аҳмади Дониш (ҷадидон) бо таъсири асарҳои ӯ ва, ҳамчунин осори равшангарои мамолики Шарқ ва озару тотор дарк қардаанд, ки роҳи ягонаи расидан ба хушбахтӣ ва саодат босаводгардонӣ ва маърифатнокии комили мардум аст. Аз ин нигоҳ, ҳамаи онҳо ин мақсадро ғояи асосии асарҳои худ қарор дода, бо ғайолияти ташкиливу эҷодии худ кӯшиш намудаанд, ки дар ин роҳ сахм гузоранд. Ҳарчанд сахмгузориҳо дар бахшҳои гуногун сурат мегирад, аммо манзур як – ба вучуд овардани фазои мусоид баҳри баланд бардоштани илму маърифати ҷомеа аст.

Аз ҷумла, Мунзим дар баробари ташкили мактабҳои усули нав, ба роҳ мондани таълиму тарбияи замонавӣ ва касби муаллимӣ қасидаи «Мактаб»-ро эҷод намуд, ки саршори оҳанги иҷтимоиву публитсисти буда, дар он аҳамияти илму маърифат ва маорифу фарҳанг мадҳу сано ва ғояҳои маорифпарвариву адолатхона талқин гардидааст. Масалан:

Бувад файзу саодат ҳосили туллоб дар мактаб,
Ки аз файзи саодат ҳаст фатҳуллоб дар мактаб.

Шавад бо қаъбаи мақсуд восил зуд толиб ҳам,
Шавад дар замзами илму адаб шодоб дар мактаб...
Агар набвад муаллим соҳиби илму адаб, толиб,
Ба дарёи ризолат мешавад ғарқоб дар мактаб [ниг.10, с.86].

Абдуқодир Муҳиддинов ҳануз дар айёми наврасӣ ба матбуоти тоторӣ ҳамкорӣ намуда, проблемаҳои Бухоро ба баррасӣ кашид, беназмиву бетартибӣ ва беқонунӣ аморатро танқид кард. Мақолаи ӯ зери унвони «Аз аҳволи Бухоро», ки дар шумораи 585, моҳи феввали соли 1910-и рӯзномаи «Вакт» ба таъб расид, ба таъбири С. Айнӣ бо «чизҳои хеле таъсирнок ва муҳаққиқона навиштан диққати ҳамаи аҳолиро ба худ ҷалб карда буд». Муаллиф ҳолатҳои воқеиро аз ҳаёти ҳукуматдорони Бухоро ошкор намуда, аз шукргузории мардум нисбат ба «саломат мондан» ва «ислоҳотҳои ваъдашуда» баҳри зиндагии сабук, ки баъд аз ҳодисаи сунниву шиа баён доштаанд, изҳори нигаронӣ карда, ба таъкид менависад: «Вале мо аз ин ривочи нави ҳукумат, аз одил ва золим будани онҳо гап намезанем ва аз инҳо ислоҳот ва сабукиҳо низ интизор надорем, чунки аз рӯи урфу одати Бухоро ва қонуни ҳукумати тамоми ҳаракат ва муомилоти ҳаракат фақат вобаста ба ҳазрати амир аст. Дар дасти тамоми маъмурони ҳукумат, ҳатто вазир низ, ки қонишини амир мебошад, қуввате нест, зеро қонуне вучуд надорад, ки ба мучиби он амал карда шавад. Фақат барои пул ҷамъ кардан ба ҳама маъмурони ҳукумат ҳукуқи номаҳдуде дода шудааст. Ҳар маъмуре, ки ин қувватро кор фармуда натавонад, беқобилият шуморида мешавад...» [ниг. 10, с.124-125].

Фитрат, ки ба таъбири устод Айнӣ «тамом дар мактаби ҷадид ва инқилоб тарбия ёфтааст» дар оғози сади XX аз ҳама пештар ва бештар зарурати ислоҳоти иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии кишварро дарк карда, дар як муддати кӯтоҳ ду асари публитсистӣ – «Мунозара» ва «Баёноти сайёҳи ҳиндӣ»-ро таълиф намуд. Дар асари аввал, ба сурати баҳси мударрису бухориву фарангии аз ислом боҳабар, ақибмондагии таълиму тарбия дар аморати Бухоро фош гардида, таъкид мегардад, ки дар гузашта Ғарб аз Шарқ омӯхта пеш рафт, вақти он расидааст, ки мо аз ғарбиён омӯзем. Омили асосии пешравӣ омӯхтани илму дониши замонавӣ аст. Дар асари дуюм вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии аморати Бухоро мавриди муҳокимаҳои илмиву оммавӣ қарор гирифта, сарманшаву сабабҳои маризии он ба баҳс кӯшида шудааст. Ба хулосаи муаллиф сабаби асосии маризии аморати Бухоро ва, умуман, кулли сарзамини Осиёи Миёна гирифтории мардуми ба таассубу ҷаҳолат ва беилмӣ аст. «...Аз воқеа хеле ғамнок шуда, бо овози баланде гуфтам. «Ё Раббӣ! Гуноҳи умматони Муҳаммад чист?»

Чавони малаксимое, ки нури дониш аз чехрааш хувайдо буд, аз ақби сарам омада гуфт:

– Ҷаҳолат» [24, с.15].

Таъсиси нахустрӯзномаи «Бухорои шариф» ки бо кӯшишу Ҳиммати Мирзомуҳиддин, Мирзосирочи Ҳаким ва дастгирии дигарон сурат гирифт [ниг. 12], дар ташаккули андешаҳои маорифпарварона ва публитсистикаи матбуотӣ замина фароҳам овард. Дар публитсистикаи ин нашрия авзову аҳволи минтақаи ҷаҳон, бедории фикрӣ ва саводомӯзии ҷавонон, ташаккули маорифи нав, беҳбудӣ умури беҳдоштӣ, кишоварзӣ ва обёрӣ, ташвиқу тарғиби мардум ба корҳои тиҷорати миллӣ, таваҷҷуҳ ба тавсеаи муносибатҳои бозаргонӣ ва фарҳангӣ бо кишварҳои дигар, истифода аз пешрафтҳои фаннӣ, ҳимоят аз саноеъи маҳаллӣ, мубориза бар зидди ҷаҳл ва хурофот, эътибор ба рушди забони модарӣ, даъвати мусулмонон ба ваҳдат ва амсоли ин мавриди инъикос ва баррасӣ қарор гирифт, ки аз иртиботи умумии равшангароёну ислоҳотхоҳони тоҷик бо ҷараёнҳо ва ҷунбишҳои фикрӣ, тағйиру таҳаввулотҳои сиёсӣ ва иҷтимоии Русия, Эрон, Қазқоз, Афғонистон, Ҳиндустон ва давлати усмонӣ дарак медиҳад.

Дар «Бухорои шариф» ағлаби матолиб дар руҳияи маорифпарварӣ навишта шудааст. «Ба вижа мақолаҳои пурмухтавои Мирзо Ҷалол Юсуфзода – публитсист ва сардабири рӯзнома, ки дастпарвари мактаби адабии Мирзо Ҷалил Маҳмадқулизода ва Мирзо Алиасқари Собир буда, бо дигаргуниҳои ҳаёти иҷтимоии Эрон, Туркия ва Қазқоз ошноии амиқ дошт, хонандагонро ба андешаву мулоҳиза водор мекард» [5, с.14]. Ин ҷо ба далели фикр аз мақолаи силсилавии ӯ – «Вазоиф» ёд мекунем. Дар ин силсила шаш вазифаи маъмулӣ: сарони илму ирфон; роҳбарон ва сиёсатмадорон; ҳоким ва қозӣ;

раъият; равшанфикррон; рӯзноманигорон мавриди баррасӣ ва шарҳу маънидод қарор гирифтааст. Албатта, вазифаҳо аз рӯйи вижа гуногунанд, аммо дар баррасиҳои муаллиф ҷавҳари шинохт ва маърифати онҳо, пеш аз ҳама, ба илму дониш, дарку фаҳмиш ва инсофу адолат вобаста аст. Ҳатто барои деҳқонону кишоварзон донишгари илми соҳа зарур аст. Муаллиф сабаби қорношоям шудани заминҳои кишт ва паст гардидани ҳосилро ба надонишгари қоидаҳои муносибат ба кишт қор нисбат медиҳад. «Агар ҳукумати соиса мутаваҷҷеҳ гардад ва макотиби илмӣ ва фаннӣ барои руаё бикӯшад, албатта, сол ба сол, балки рӯз ба рӯз баъоидоти мамлакат хоҳад фузуд. Махсусан, дар Бухоро ва Туркистон, ки замини қобили зироат доранд, мактаби фалоҳат (деҳқонӣ) аз ҷумлаи фароиз аст.

...Ба воситаи будани мадраси фалоҳия... муаддими боиттилоъ ва соҳибсанъату кайфият тақвияти замин ва иҷрои қаноту наҳрқоро таълим намоянд ва аҳоли ба илму иттилоъ шуда, аз зироату кишт қори худ баҳра бардоранд» (Б.Ш.–1912.–№57.–17 май).

Нигоранда дар рафти баррасии вазифаҳо аз оёти Қуръони карим, ҳадиси набаъӣ, асарҳои адабиёти классикӣ тоҷиқу форс намуна ва аз пешрави кишварҳои дигар – Шветсария, Эрон, Туркия, Қавқоз ва ғайра мисолҳо оварда, аз як тараф фикрашро асоснок, аз ҷониби дигар, хонандаро ба зиндагии навин ва муносибати иҷтимоӣ ошно мегардонад. «Мамолики вайрону парешонро агар мардумони доно парасторӣ намоянд, оқибат рӯ ба ободӣ хоҳад гузошт» (Б. Ш.–1912.–№55.–15 май.).

Дар муҳити Аморати Бухоро илмро ба маънои дин ва динро ба маънои илмӣ комил мешинохтаанд. Ба ин маънӣ, шоҳаҳои дигари илм – фанҳои дақиқ, ҷамъиятшиносӣ, сиёсат, иқтисод ва ҳарбӣ бидъат ҳисобида мешуд. Мирзо Ҷалол ва дигар муҳбирони рӯзнома ба ин назари ғалат муҳолиф баромада, пешрафт ва муктадирии ҳар гуна ҷомеаро ба илму дониш, хусусан донишҳои замонавӣ вобаста донистаанд.

Масъалаи дигаре, ки дар публитсистикаи маорифпарваронаи «Бухорои шариф» мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст, бемории танбалии мусулмонон аст. Маорифпарварон хуруҷи ин беморию ба омилҳои гуногун нисбат диҳанд ҳам, сабаби асосӣ руҳонӣ чалласавод ва беасолат будаанд. Ба таъбири Мирзо Ҷалол: «ҳамин табакоти муҳтарама хонаи бечора мусулмони авомро хароб намудаанд. Инҳо ки муктадиёну роҳнамоёни ҷамоъат ҳастанд, мардуми бечораро ба танбалӣ ва бекорӣ одат додаанд. Муллоҳо гуфтанд «ҳадиси набаъӣ аст. «Ал ризқу мақсум», яъне рӯзи қисмат шудааст. Каму беш нахоҳад шуд. Сӯфиҳо гуфтанд: Бо Худо бош, ки қорҳо бо Ёст. Дарвешон гуфтанд: «Хавола ба Мавло аст» (БШ.–1992.–№60.–21 май).

Руҳияи маорифпарваронаи «Бухорои шариф» баъдан дар нашрияҳои Маҳмудхоҷа Беҳбудӣ, баҳусус дар маҷаллаи «Оина» вуҷуд пайдо кард. Сармақолаи шумораи аввали ин маҷалла, ки ба қалами Беҳбудӣ мансуб аст, аз ҳадафи маорифпарварони он дарак медиҳад.

«Дар ин замон баъзе ашхосе, ки ба нияти ҳақ филҷумла ҷашм қӯшодан ва ба аҳволи олам ва авзои умум ба сабаби шавқӣ табиат ва ё ба хондани илмӣ таърих ва ташаббуси возӣ воқиф гаштанд, албатта, толиби ислоҳ мебошанд. Вирди забони ин гуна қасон ислоҳ ва ислоҳ аст.

Агар аз онҳо пурсида шавад, ки ислоҳ аз қучо сар мешавад, ҷавоб хоҳанд гуфт, ки аз мактабу мадраса, ҷунки ҳаёти миллат вобаста ба мактабу мадраса аст. Мактаб ва мадрасаи қадом миллат ки обод аст, он миллат ҳудро мудофия мекунад, ҳам соҳиб ва ҳокими дигар миллатҳо мегардад. Ривочи дину миллат, тараққии улум ва диёнат, пешрафти фазлу ҳунар, ислоҳу ахлоқ одоб, ҳубии маишат ва зиндагонии ҳар миллатро сабаб мактаб ва мадраса аст...» [Беҳбудӣ. Оина чист? // Оина.–1913.–20 август].

Беҳбудӣ дар мақолаи проблемавии худ «Таърих ва ҷуғрофия» (Оина.–№27) зарурати омӯзонидани илмҳои дунявиро дар мактабҳо, ки ислом гуноҳ меҳисобид, исбот намудуда, донишгари таърих ва ҷуғрофияро мисли офтоб зарур меҳисобад. Ба назари ӯ «гузашта барои оянда меъёр аст».

Бо таъсиси нашрияи «Шуълаи инқилоб» С. Айни низ ба хидмати матбуот пардохт ва бо нигоштаҳои худ ҳаммиллатонашро ба хондан, илм омӯхтан аз дигарон ибрат гирифтанд, ба ҳаракат даромадан даъват кард. Аз ҷумла, ӯ дар мақолаи «Танвири афкор» мутолиаи рӯзномаро ҳамчун василаи ҳаракати фикр маънидод кард. «Бародарон! Ҳар

хафта як соат умратонро ба хондани ин рӯзнома сарф кунед, ба қадри иқтидоратон аз чарида, ки ба забони худатон нашр мешавад, истифода намоед, дар бадали як соат умре, ки аз рӯзнома мегиред, бо бародарони бесаводатон ба ҳам бинед, то ки худатон ва ҳамзабонони худатонро танвири афкор ҳосил ояд, то ки ба худ як хатти ҳаракат пайдо карда, ба дарди худатон ва ҳамватанон ва қавматон ва бани навъатон бархӯред. Ҳеч гоҳ аз хондан зарар намебинед, балки ҳамеша фоида мебинед» [Ш.И. №23].

Ҳамин тавр, публитсистикаи маорифпарварии тоҷик аз Аҳмади Дониш шуруъ гардида, то устод Айни ва ҳаммаслакони ӯ идома ёфт. Дар ин публитсистика ғояи ягона – бедории фикриву маънавии ҷомеа дар мабной назару усулҳои гуногун талқин карда шудааст, ки нишони дорои вижагиҳои хос будани он аст.

Як вижагиҳои публитсистикаи маорифпарварон – ҷадидон дар он аст, ки онҳо анъанаҳои маорифпарварии ниёгон, хосса замони Сомониёнро инкор накарда, балки тарғиб ва мардуми ғафлатзадаро барои ба таърихи гузаштаи нек рӯ овардан, онро фаромӯш насохтан даъват мекарданд. Чунончи Тошхӯҷаи Асирӣ фармудааст:

Муслмонон кунун огоҳ бошед,
Ба илму дину дунё шоҳ бошед.
Нигоҳ аз хоби ғафлат боз доред,
Ба таърихи ниёгон баргуморед [22, с.23].

Ва ё Мирзо Сироч навиштааст:

Услуби дигар ниҳем бунёд,
Созем равони Рӯдакӣ шод.
Равнақ бидиҳем илму фанро,
Обод кунем ин ватанро.

Аммо омӯхтани гузашта ва сохтани имрӯза бидуни мактабҳои усули нав ғайриимкон аст. Бинобар ин, Асири ҳалли ин масъаларо дар шакли назм чунин нишон медиҳад:

Макотибҳои нав эҷод кардан,
Раҳи дарси ҷадид иршод кардан,
Сари кори дигар бояд гирифтанд,
Ба роҳи тоза бояд пеш рафтанд.

Вижагии дигари публитсистикаи маорифпарварӣ танқиди ошкорои иртиҷоигароӣ ва тақфир будааст. Аз ҷумла ин масъала – танқиди уламои иртиҷоӣ ва рӯҳониёни Бухоро ва Самарқанд таваҷҷуҳи Сиддикии Аҷзиро ба худ кашид [ниг. 26, с.66-105]. Ӯ мисли ҳаммаслакони худ монетаи ҷиддии пешрави кишвар ва саодату хушбахтии мардумро ба муносибати амирону ҳокимони беҳунар, рӯҳониёну мударрисони ҷоҳил ва усули таълими мадрасаҳои кухна нисбат дода, дар достони худ «Анҷумани арвоҳ» амирону рӯҳониёнро он чуноне ба риштаи танқид кашид, ки соли 1914 амирону рӯҳониёни Бухоро ўро кофир эълон намуданд. Ин воқеа дар матбуоти даврӣ доман густурда, бо номи «масъалаи тақфир» машҳур гардид.

Эй фикри босавоб, биё, анҷуман кунем,
Эй ақл, ёр шав, ки салоҳи ватан кунем.
Эй гуфтугӯ, биё, зи маориф суҳан занем,
Эй ҷустуҷӯ, рафиқ шав, оғози фан кунем.
Андеша, пеш о, зи улуми ҷадида гӯй,
Асри нав аст, тарки ҳаёли куҳан кунем...
Афтодааст кулбаи вайрони мо хароб,
Гардида саъй фарз, ки ҳифзи ватан кунем.

Ҷиҳати дигари публитсистикаи ҷадидон боварӣ ба амир ва сохти иҷтимоии замон аст. Аксарияти онҳо ба амир ва сиёсати ӯ боварӣ пайдо карда, ба ӯ ҳамчун шахси (воситаи) асосии ҷорӣ намудани дархостҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангиву ахлоқии худ умед ҳам доштаанд. Ба ин маънӣ, ҷадидон ба муқобили сохти мавҷудаи феодали набаромада, балки шароит ва имконоти онро ба сифати омили нашъунамои илму дин эътироф менамуданд. Нашъунамои илму дин бо аз худ кардани донишҳои замонавӣ ба даст меояд. Ҳарчанд маншаи чунин донишҳо дар он замон илму фунуни кишварҳои Ғарб буд, аммо таъсирпазирии он бояд дар заминаи ақидаҳои иҷтимоии суннатҳои миллӣ

сурат меғрифт. Яъне, ҷадидон нек дарёфта буданд, ки тарақии зиндагӣ дар олами Ғарби асрҳои XIX – XX «дар натиҷаи таъба ба дастовардҳои фарҳангии гузаштагони Шарқ муяссар шудааст» [13, с.30].

Ҳамин тавр, публитсистикаи маорифпарварӣ дар минтақаҳои Кавқоз ва Осиёи Марказӣ ба ҳам шабоҳат дорад. «Ҳаракати зиёӣ пешқадами ин минтақаҳо самти фаъолияти умумӣ – бедор намудани майлу рағбати омма ба дониш, мубориза ба муқобили ҷоҳили ва таассуб, тарбияи ҷавонони бомаърифати бохабар аз қомеъҳои илмӣ ва технологӣ, ки ҳамчун қувва, барои таъғир додани ояндаи халқҳои Осиёи Марказӣ, Қавқоз қобилиятнок ва ба бунёди ҷомеаи нави озод мусоидаткунанда баррасӣ мешуданд, ба ҳам меорад» [8, с.12].

Мундариҷаи публитсистикаи аксари маорифпарваронро масъалаҳои ислоҳи мактабу маориф, баланд бардоштани сатҳи маърифати умум, густариши илмҳои замонавӣ, талош барои ҳудогоҳиву худшиносӣ ва амсоли ин ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, гоҳо як мавзӯ ва ё масъала дар асарҳои ҷудогонаи маорифпарварон бо тобишҳои гуногун такрор мешавад.

Қаъи назар аз ин ҳамаи ислоҳотҳои эътимод доштаанд, ки маҳз илму дониш, маърифат ва озодӣ мақоми мардумро баланд мебардорад ва иштироки баробарии онҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ таъмин менамояд. Ба умеди амалӣ гардонидани ин орзуҳо онҳо дар самти баланд бардоштани маърифати мардум, то дараҷаи халқҳои рушдкардаи Русия ва Аврупо расонидани сатҳи зиндагии иҷтимоии ҳамватанони худ кӯшиш намудаанд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
2. Амондуллоев, Б.С. Фалсафаи маорифпарварии Шарқи Наздик, Миёна ва Ҳинд Б. Амондуллоев. – Душанбе, 2019. – С. 190-197.
3. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Асозода. – Душанбе, 2014. – С.37-42; 54-60.
4. Бухорӣ, М.Ш. Аз пайи фаҳмиши нав / М.Ш. Бухорӣ // Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пашуҳишгоҳи фарҳанги форсӣ – тоҷикӣ, 2006. – С.11-32.
5. Гулмуродзода, П. Маорифпарварӣ ва низомии нави ҷаҳон / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 154 с.
6. Гулмуродзода, П. Биё, биншину бишнава рози тоҷик / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 64 с.
7. Гулмуродзода, П. Муроди ӯ танҳо насихат набуд / П. Гулмуродзода // Баёноти сайёҳи ҳиндӣ. – Душанбе: Ирфон, 2009. – С. 3-12.
8. История общественно-культурного реформаторства на Кавказе и в Центральной Азии (XIX – начало XX века). – Самарканд: МИЦАИ, 2012. – 335 с.
9. Мирзозода, Х. Афкори рангин / Х. Мирзозода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 352 с.
10. Муродӣ, М. Публитсистикаи тоҷик / М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2021. – 480 с.
11. Муродӣ, М. Воқеияти замон ва публитсистикаи тоҷик / М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2022. – 304 с.
12. Набавӣ, А. «Бухорои шариф» – сароғози матбуоти миллӣ / А. Набавӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 182 с.
13. Раҷабӣ, М. Ислоҳ: ҷадидия ва инқилоб (Маҷмуаи мақолаҳо) / М. Раҷабӣ. – 1997. – 245 с.
14. Раҷабӣ, М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1997. – 208 с.
15. Салимзода, О. Публитсистикаи Мирзо Ҷалол Юсуфзода / О. Салимзода. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 137 с.
16. Самад, В. Аз қаъри Ҳазар то авҷи Зухал / В. Самад. – Душанбе: Маориф, 1991. – 224 с.
17. Табаров, С. Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим / С. Табаров. – Душанбе: Дониш, 2011. – 280 с.
18. Табаров, С.Ш. Ҷаҳони андешаҳои Абдурауфи Фитрат / С.Ш. Табаров. – Душанбе: Дониш, 2008.
19. Усмонов, И. Мулк бе сиёсат пойдор намонад / И. Усмонов. – Душанбе, 1996. – С.59-73.
20. Усмонов, И. Журналистика. Қ.1 / И. Усмонов. – Душанбе, 2005. – С.260-263; 394-399.
21. Усмонов, И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе, 2008. – С.104-106.
22. Тошхӯча, А. Ашъори мунтахаб / А. Тошхӯча. – Душанбе: Адиб, 1987. – 260 с.
23. Фитрат, А. Мунозара / А.Фитрат. Ҳозиркунандаи нашр, таҳиягари луғату тавзеҳот ва муаллифи сарсухан П. Гулмуродзода. – Душанбе, 1992. – 54 с.
24. Фитрат, А. Баёноти сайёҳи ҳиндӣ / А.Фитрат. Баргардон, таҳия ва муаллифи сарсухан П. Гулмуродзода. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 92 с.
25. Ходизода, Р. Аҳмади Дониш / Р. Ходизода. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 264 с.
26. Шукуров, М. Садрӣ Бухоро / М. Шукуров. – Душанбе, 2005. – 305 с.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ПУБЛИТСИСТИКАИ МАОРИФПАРВАРИИ ТОЧИК

(охири садаи XIX ва ибтидои асри XX)

Дар мақола баъзе омилҳои пайдоиш ва ташаккули публитсистикаи маорифпарварии тоҷик ва вижагиҳои он ба таҳқиқи умумӣ шудааст. Ба адабиёт ва публитсистикаи маорифпарварии тоҷики охири садаи XIX ва ибтидои асри XX муҳаққиқони улуми иҷтимоӣ: фалсафа, сиёсатшиносӣ, адабиётшиносӣ ва публитсистиқашиносӣ тавачҷуҳ намуда, пажӯҳишҳои гуногуни илмиву оммавию ба анҷом расонидаанд. Бо вучуди ин баъзе омилҳои замони ва эҷодии ташаккули публитсистикаи маорифпарварӣ бо нигоҳи имрӯз баррасӣ нашудааст. Зухур ва ташаккули публитсистикаи маорифпарварии тоҷик ба омилҳои гуногун алоқаманд бошад ҳам, мустамликаи Россия гардидани Қавқоз ва Осиёи Марказӣ аз омилҳои асосӣ маҳсуб меёбад. Ин ҳодиса ҳарчанд характери таҷовузкорона дошт, аммо тадриҷан барои ташаккули афкори иҷтимоии ислохотхона шароит фароҳам овард. Дар ин замина, дар Осиёи Марказӣ равшанфикрҳои миллии эҷодкор ва иҷтимоигаро (ҷадидон) ташаккул ёфтанд. Бо қўшиши онҳо мактабҳои нави замонавӣ ташкил гардид, нашрияҳои даврӣ таъсис дода шуданд, навъҳои нави жанрҳои адабӣ ба вучуд омаданд, публитсистика ҳамчун навъи эҷод маъруф гардид. Публитсистикаи маорифпарварон бо вучуди рангорангии тарзи баён аз ҷиҳати ғоя, мақсад ва мавзӯ ба ҳам алоқаманд аст. Чавҳари ин публитсистиқаро андешаи маорифпарварона ташкил медиҳад. Дар он ғояи ягона – бедории фикриву маънавии ҷомеа дар мабной назару усулҳои гуногун талқин карда шудааст. Ислохотхон – ҷадидон анъанаҳои маорифпарварии ниёгон, хосса замони Сомониёнро инкор накарда, балки мардуми ғафлатзадаро барои ба таърихи гузаштаи нек рӯ овардан, онро фаромӯш насохтан даъват кардаанд. Дар публитсистикаи маорифпарварӣ танқиди ошкорои иртиҷоигароӣ, тақфир боварӣ ба амир ва соҳти иҷтимоии замон бартарӣ дорад. Аксарияти маорифпарварон ба муқобили соҳти мавҷудаи феодали набаромада, балки шароит ва имконоти онро ба сифати омилҳои нашъунамои илму дин эътироф намудаанд. Онҳо эътимод доштаанд, ки маҳз илму дониш, маърифат ва озодӣ мақоми мардумро баланд мебардоранд ва иштироки баробарии оммаро дар ҳаёти иҷтимоӣ таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: омил, публитсистикаи маорифпарварӣ, ислохотхон, забткорӣ, таъсир, Қавқоз, Осиёи Марказӣ, илм, дониш, мактаб, маънавиёт, инъикос, тасвир, асар.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТАДЖИКСКОЙ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ

(конец XIX и начало XX века)

В статье исследованы некоторые факторы возникновения и формирования таджикской просветительской публицистики и её особенности. Учёные социальных наук: философии, политологии, литературоведения и публицистиковедения провели различные научно-популярные исследования таджикской просветительской литературы и публицистики конца XIX и начала XX века. Несмотря на это, некоторые факторы формирования просветительской публицистики до сегодняшнего дня не рассматривались. Появление и становление таджикской просветительской публицистики связано с различными факторами, как бы то ни было, переход территорий Кавказа и Центральной Азии в подчинение России является основным фактором. Хотя эта ситуация по своей природе имела агрессивный характер, но постепенно создавала условия для формирования социально-реформаторского мнения. В этом контексте в Центральной Азии сформировались национальное творчество просветителей и течение джададизма. Усилиями реформаторов были созданы новые современные школы, заложено начало выпуска периодических изданий, появились новые виды литературных жанров, публицистика стала известна как вид творчества. Публицистика просветителей, несмотря на разнообразие способов выражения, с точки зрения идеи, цели и темы, тесно связана. Сущность такой публицистики является образовательным мнением. В нем отражена единая идея – мыслительное и духовное пробуждение общества в контекстах разных взглядов и приемов. Реформаторы-джадиды не отрицали традиции просвещения предков, особенно эпохи Саманидов. В просветительской публицистике имеет преимущество откровенная критика реакционного и религиозного отлучения, доверия к эмирам и социальной структуры того времени. Большинство просветителей не выступали против сложившейся феодальной структуры, признавая её условия и возможность в качестве фактора роста науки и религии. Они были уверены, что именно наука, знания, просвещение и свобода повысят статус народа и обеспечат равноправное участие масс в социальной жизни.

Ключевые слова: фактор, просветительская публицистика, реформа, завоевание, влияние, Кавказ, Центральная Азия, наука, знания, школа, духовность, отражение, изображение, произведение.

SOME FEATURES OF THE TAJIK EDUCATIONAL PUBLITSISM

(late XIX and early XX centuries)

The article examines some factors of the emergence and formation of Tajik educational publitsism and its features. Scientists of social sciences: philosophy, political science, literary studies and journalistic studies conducted various popular scientific studies of Tajik educational literature and publitsism of the late XIX and early XX centuries. Despite this, some factors of the formation of educational publitsism have not been considered until today. The emergence and formation of Tajik educational publitsism is associated with various factors, however, the transition of the territories of the Caucasus and Central Asia to the subordination of Russia is the main factor. Although this situation was aggressive in nature, it gradually created conditions for the formation of a social-reformist opinion. In this context, the national creativity of enlighteners and the current of Jadadism were formed in Central Asia. Through the efforts of the reformers, new modern schools were created, the beginning of the publication of periodicals was laid, new types of literary genres appeared, publitsism became known as a kind of

creativity. The publitsism of the enlighteners, despite the variety of ways of expression, is closely related in terms of ideas, goals and themes. The essence of such publitsism is an educational opinion. It reflects a single idea – the intellectual and spiritual awakening of society in the context of different views and techniques. The Jadid reformers did not deny the traditions of the enlightenment of their ancestors, especially the Samanid era. In educational publitsism, frank criticism of reactionary and religious excommunication, trust in the emirs and the social structure of that time has the advantage. Most enlighteners did not oppose the existing feudal structure, recognizing its conditions and opportunities as a factor in the growth of science and religion. They were sure that it was science, knowledge, enlightenment and freedom that would raise the status of the people and ensure equal participation of the masses in social life.

Key words: factor, educational publitsism, reform, conquest, influence, Caucasus, Central Asia, science, knowledge, school, spirituality, reflection, image, work

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муродӣ Мурод Бердӣ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуот. **Адрес:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: murodi-65@mail.ru

Сведения об автор: *Муроди Мурод Берди* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры печати. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудакӣ, 17. E-mail: murodi-65@mail.ru

Information about the author: *Murodi Murod Berdi* – Tajik National University, doctor of philology, professor of the department of printing. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: murodi-65@mail.ru

*Муъминҷонов З., Эшматов З.А.***Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Рушди босуръати технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар фаъолгардии воситаҳои электронии ахбори омма таъсири мусбӣи хешро расонида, дар очилӣ ба аҳоли расонидани иттилоот қадами устувор гузошта шудааст. Дастрасии васеъ ба Интернет ва ба воситаи асосии иртибот табдил ёфтани он воситаҳои электронии ахбори оммаи анъанавиро барои ба марҳилаи нав гузаштан водор намуд. Намуд ва усулҳои нави ҳамкориҳои техникӣ, ташкилӣ, истеҳсолӣ ва иқтисодӣ бо муштариён ба миён омаданд. Дар ин чараён телевизион ҳамчун воситаи электронии ахбори оммаи дастрастарин ба ин дигаргуниҳо мутобиқ гардида, фаъолияти хешро боз ҳам ҷоннок намуд. Имконият ба миён омад, ки ба бинандагон шаклҳои нави пешниҳоди маводи телевизионӣ бо сифати баланди технологияи рақамӣ пешниҳод гардад. “Ҳаёти имрӯзаро бе телевизион тасаввур намудан ғайриимкон аст. Шабакаҳои телевизиони давлатии Тоҷикистон 99,7 фоизи фазои иттилоотии ҷумҳуриро фаро мегиранд. Тавассути моҳвора барномаҳои шабакаҳои телевизионии Тоҷикистонро дар зиёда аз 50 мамлакати дунё тамошо карда метавонанд. Дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ аҳоли метавонад беамоният барномаҳои шабакаҳои телевизионии маҳаллиро тамошо кунад. Ба тамошобинон имконият фароҳам оварда шудааст, ки аз рӯйи интихоб барномаҳои ба худашон маъқуло аз шабакаҳои телевизионии мамлакатҳои хориҷӣ дар муқоиса бо шабакаҳои телевизиони ватанӣ тамошо кунанд. Аз ин рӯ, ба гурӯҳҳои эҷодӣ ва ҳам гурӯҳи техникӣ шабакаҳои телевизионии Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим аст, ки барои баланд бардоштани касбияти хеш вобаста ба талаботи чараёни ҷаҳонишавӣ ҷомеа кӯшиш намоянд” [6, с.44]. Ин имкон медиҳад бобати тағйирёбии шаклҳои пешниҳоди маводи телевизионӣ вобаста ба тағйирёбии махсусиятҳои техникӣи телевизион, ки бо таъсири чараёни конвергентӣ ва интегратсионӣ ба амал омадаанд, суҳан ғуем.

“Гузариш аз мономедиа ба мултимедиа (чандрасонаӣ), табдили номи анъанавии медиа –воситаҳои ахбори омма (ВАО) ба воситаҳои иртиботии омма (ВИО), дар натиҷаи рушди баланди технологӣ ва боҳамомехташавӣ муттаҳидгардӣ ба амал омада, ба пайдоиши хизматрасонии мултимедиявӣ (чандрасонаӣ) ва шабакавӣ, чараёни оммавигардии ҷомеа пурқувват гардида ба ин мусоидати воситаҳои иртиботии омма (ВИО), “журналистикаи мардумӣ” пайдо ва таъсираш ба ҷомеа пурзӯр ва бо ин то андозае паст шудани талаботи стандартӣи касбият дар журналистика, амали муоширати интерактивӣ тавассути технологияи рақамӣ ба шакли бозгашт, пурзӯр гардидани таъсири истеъмолкунандагони маҳсулоти медиавӣ ва расидани он то ба истеҳсолкунандагон, бартарият пайдо намудани намуди нави эҷоди конвейерӣ дар соҳаи медиа, бо назардошти истифодаи технологияи рақамӣ дар чараёни ҷаҳонишавӣ тағйирёбии тарзу шакли паҳнкунии маводи иттилоотӣ, як падидаи ҷудонопазири воситаҳои ахбори омма гардидани мафҳум ва намудҳои маҳсулоти таблиғотӣ ва брендӣ, бо таъсири технологияи рақамӣ дар тағйир будани муҳити иттилоотӣ ва муоширатӣ ва бо ин пешниҳод шудани қоидаҳои нави бозӣ ба сохторҳои тичоратӣи воситаҳои ахбори омма мегардад” [11, с.49-50]. Бо таъсири ин чараёнҳо табдилёбии табиати телевизион аз ҷиҳати физикӣ ба амал меояд. Хусусиятҳои табиати телевизионро аз замони пайдоишаш олимони соҳа 5 намуд муайян карда буданд:

- дар ҳама ҷо мавҷуд будан - қобилияти интиқоли мавҷҳои (алоқаи) телевизионии аз тарафи телевизион қабулмешуда ба ягон нуқтаи фазо (дар нуқтаҳои паҳши мавҷпаҳшкунҳо ва моҳвораҳо);

- экранӣ – усули интиқоли иттилоот дар шакли тасвири ҳаракаткунанда ва садои ҳамроҳшуда;

- ҳамзамонӣ – ҳамзамон будани мушоҳида ва намоиш, пешниҳоди намоиши телевизионӣ;

- фаврият - қобилияти эҷод ва паҳн кардани паёмҳои ғайримуқаррарӣ ё қобилияти телевизион, ки воқеаро ҳангоми рух доданаш дар шакли аудиовизуалӣ пешниҳод мекунад (пахши мустақим);

- шахсиятсозӣ - алоқаҳои миёнаравӣ - шахсии муаллиф, баранда, меҳмон, қаҳрамони барномаи телевизионӣ бо тамошобинони телевизион муайян кардани ин маълумот бо шахсияте, ки бо он муошират мекунад.

Аҳаммияти ин хусусиятҳо муҳим буда, вобаста ба он махсусиятҳои ифодакунандагӣ, сохторӣ, одобӣ ва дигар имкониятҳои телевизион ба миён меоянд. Аммо дар раванди табдилёбӣ дар зери таъсири технологияҳои нав ва шароити истеҳсолӣ номгӯи хусусиятҳои хосси телевизион вусъат ёфта, дар натиҷа дар шароити имрӯза телевизион чунин хусусиятҳои навро соҳиб гаштааст:

- шабонарӯзӣ;
- бисёршабакавӣ;
- бисёрфункционалӣ;
- интерактивӣ;
- универсалӣ.

Ҳар яки хусусиятҳои номбаршудаи телевизион ҷавобгӯи талаботи муайяни тамошобинон мебошанд. Дар охири солҳои 1990 ва аввали 2000-ум хоҳиши бештар вақти холигии худро дар назди телевизион гузаронидани бинандагон ба паҳнкунии шабонарӯзии барномаҳои телевизионӣ овард. Ин аз шабакаҳои телевизионӣ талаби азнавсозии барномасозиро ба миён гузошт. Агар пештар шабакаҳои телевизионӣ барномаҳои хешро соати 6.00-и саҳар оғоз намуда, соати 24.00 ба анҷом мерасониданд, бо ба роҳ мондани паҳши шабонарӯзӣ барномаҳои махсуси шабона барои бинандагон ба миён омаданд.

Бисёршабакавӣ - ин махсусияти телевизион баъди гузариш аз формати алоқаи аналогӣ ба рақамӣ ва рушди дастрасии васеъ ба Интернет ба миён омад. Ин технология сифати баланди паҳш ва дастрасии бинандагонро ба шабакаҳои зиёд ва қонеъ намудани талаботашон аз хизматрасониҳои васеи муосири шабакаи телевизионӣ таъмин мекунад. Бисёршабакавӣ инчунин ба бинанда доираи васеи хизматрасониро муҳайё намуда, вазифаи нави телевизион - бисёрфункционалиро ба миён овардааст. Акнун телевизион на танҳо ҳамчун фиристандаи иттилоот хизмат мекунад, балки имрӯз вай қодир аст бисёр вазифаҳои функционалиро иҷро намояд. Аз ҷумла, Интернет, серфинг, телефония, телебанкинг, зангҳои конфронс, видеоконфронс, назорати видеоӣ, хизматҳои видеоӣ, 4D, амнияти хона ва бисёр вазифаҳои дигар. Масалан, хизмати иловагии дар вақти воқеъ дар экранҳои телевизион якҷоя шудани видеои воқеъ бо унсурҳои виртуалии 4D. Ин хизмати калидии телевизиони муосир дар асоси махсусияти интерактивӣ ба миён омадааст.

Пештар интерактивӣ ҳамчун намуди алоқаи баръакс бо тамошобинон, тариқи телефон кардан ба студия ва мактуб навиштан ба редакция фаҳмида мешуд, аммо мебошад таъкид намуд, ки барои интерактиви пурраи ҳақиқӣ алоқаи мутақобилаи ВАО ва аудиторияи он зарур аст. Аз як тараф, интерактивӣ яке аз вазифаҳои сершумори дастгоҳҳои қабулкунандаи суроғавӣ (аз приставкаҳои рақамии алоҳида ё дарунсохт, смарт-телевизор, дастгоҳҳои мобилӣ) ва хусусияти муҳими Интернет мебошад. Дигар ин ки ба тамошобин имкон медиҳад, ки аз иттилоот қонеъ гардад, хоҳиши гирифтани маълумоти ҷолиб, мустақилона ҷустуҷӯ ва кор кардан, инчунин фикри хешро баён намуданро ба даст меорад. Ин ҳолати интерактивӣ на танҳо фикру ақидаи бинандаро таъмин мекунад, балки ба он имкон медиҳад, ки шарҳу эзоҳ низ ёбад. Мундариҷа, идора кардани ҷараёни иттилоот, тарзи шабакаи паҳш, яъне воқеан ба паҳши телевизион таъсир мерасонад.

Алоқаи интерактивӣ ҳамчун махсусияти нави телевизиони муосир ба воситаи асосӣ дар таъмини самарабахши муошират бо тамошобин аст. Дар давраи истифодаи телевизиони интерактиви рақамӣ истилоҳи “viewer” истифода мешавад (viewer - назораткунанда + user - истифодабаранда). Ин як намуди нави тамошобин аст, ки муколама ва шаклҳои гуногуни ҳамкориро аз телевизион талаб мекунад (муоширати зинда дар барномаи мустақим, посух ба шарҳҳо дар Интернет, истифодаи замимаҳои

интерактивӣ), аммо дар айни замон кӯшиш мекунад, ки танҳо ҳамчун як назораткунанда боқӣ монад. Яъне, бинандаи муосир дар тамошо ҳуқуқи интихоби дараҷаи фаъолият ва иштироки худро нигоҳ медорад ва дар ин ҳолат телевизионро лозим аст, ки ба бинанда имконоти гуногуни гирифтани маълумотро пешниҳод кунад. Замоне расидааст, ки телевизион ба системаи интерактивӣ, яъне интернет-телевизион гузарад, ки ба истифодабарандагон имконият медиҳад вақти тамошои барномаҳои телевизионро худ муайян намоянд.

Концепсияи телевизиони интерактивӣ қодир аст, телевизиони интернетиро амалӣ созад, ки модели он ҳанӯз дар режими тестӣ кор мекунад. Хусусиятҳои телевизиони интерактивии интернетӣ чунин аст:

- идоракунии бастаи обунаи ҳар як истифодабаранда;
- қобилияти танзим кардани интерфейс;
- ҳифзи мундариҷаи телевизионӣ дар ҳама сатҳ;
- пахши шабакаҳо дар формати баландсифат;
- намоиши барномаҳои телевизионӣ, аз ҷумла мавзӯи интерфейси истеъмоли “Барномаи электронии намоиш”;
- вазифаи сабти пахши телевизион;
- ҷустуҷӯи намоишҳои телевизионии гузашта барои тамошо;
- функцияи таваққуф барои шабакаи телевизионӣ дар вақти воқеӣ;
- бастаи инфиродии шабакаҳои телевизионӣ барои ҳар як истифодабаранда;
- имконияти ташаккули мустақил аз ҷониби истифодабарандаи барномаҳои интиқоли. Инҳо вазифаҳои мебошанд, ки, аллакай, дар телевизиони интернетӣ амалӣ шудаанд. Тахмин кардан мумкин аст, ки дар оянда истеҳсолкунандагон ин вазифаҳои нави телевизионро аз худ мекунанду вазифаи интерактивӣ ҳамчун вазифаи асосии телевизион мегардад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки бо мурури замон телевизион ба технологияи универсалӣ табдил меёбад [12, с.212-213].

Ҳамин тариқ, телевизион имрӯз технологияи рақамии универсалиро пешниҳод менамояд, ки ҳамзамон паҳнкунӣ ва истеҳсоли маводи иттилоотиро бо иштироки бинанда таъмин менамояд. Бояд таъкид намоем, ки доираи вазифаҳои функционалии телевизион ва имкониятҳои он вобаста ба пешрафти технологияи ҷомеа ва талаботи мушаххаси тамошобин доимо васеъ мегардад.

Хулоса, дар шароити рушди фаъолони технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ ва таъсири ҷараёни конвергентиву интегратсионӣ табдилшавии табиати технологияи телевизион ба амал меояд. Минбаъд дар баробари вазифаҳои анъанавӣ, инчунин вазифаҳои нав вобаста ба инъикоси махсусияти телевизион ҳамчун дастгоҳи муосири технологӣ илова мегарданд. Телевизион бо вазифаҳои нави дастрасии шабонарӯзӣ, бисёршабакавӣ, бисёрфункционалӣ, интерактивӣ, универсалӣ боз ҳам маъруфияти васеътар ва талабгори бештар аз байни тамошобинони имрӯза пайдо намуда, бо хусусияти нави хеш ҳамчун воситаи коммуникатсионии омма мавқеи қалбиро дар байни дигар воситаҳои ахбори омма ба даст хоҳад овард. Ҳамчунин ин хусусиятҳои нав ба телевизион имкон медиҳанд, ки боз усулҳои нави манфиатовари ҳамкорӣ вобаста ба талаботи тағирёбандаи бинандаҳо ба роҳ монда шаванд. Ин ҳама хусусиятҳои дар боло зикркардашуда дар шароити конвергенсия бо таври назаррас ба тағйирёбӣ ва бавучудоии шаклҳои нави пешниҳоди маводи телевизионӣ овардааст.

Хоҳиш ва талаботи нави тамошобин журналистро водор мекунад, ки ба навсозии мазмунӣ ва визуалии маводи телевизионӣ аҳамият диҳад. Имконоти технологӣ боиси васеъ истифода бурдани воситаҳои мултимедӣ ва ҳамкориҳои интерактивӣ бо аудитория боиси таъсиррасонӣ ба системаи жанрии маводи телевизиониву пайдо шудани шаклҳои нави пахши мавод гардиданд. Ба тағйирёбии системаи пахши маводи телевизионӣ инчунин омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва дигарҳо мусоидат мекунанд.

Дар истеҳсоли имрӯзаи маводи телевизионӣ технологияи мултимедӣ зиёд истифода мегардад, ки он иттилоотро то ҳадди имкон ҷашмрас ва ҷараёни иттилоърасонино ба аудитория шавқовар мегардонад. Мултимедиявӣ, форматикунони мундариҷа, вақтхушкунандагӣ, ҷашмрас ва ғайримуқаррариҳои он дарки тамошобинро пурзӯр намуда, ба навнамоии системаи пешниҳодӣ сабаб мегардад. Дар истеҳсоли маводи

телевизионии муосир вазифаи асосӣ ҷалбнамоӣ ва зиёдкунии аудитория мебошад ва аз ин рӯ, журналистони телевизион бештар ба шаклҳои нави пешниҳод таваҷҷуҳ мекунанд.

“Шакл (формат) ба ташкили истеҳсоли маводи телевизионӣ алоқаманд аст, дар ҳоле ки жанр касбият ва эҷодкориро дар маводи телевизионӣ дар бар мегирад. Асоси форматҳоро (шаклҳо) вазифаи фароғатӣ ташkil медиҳад, ки дар раванди рақобати байни шабакаҳои телевизионӣ барои ҷалби бештари тамошобин аҳаммияти калон мебозад” [1, с.28].

Дар спектри шаклҳои (форматҳо) муайяншудаи имрӯза **инфотеймен**, **эдютеймен** ва **технотеймен** калидӣ ба шумор мераванд:

Инфотеймен ин синтези иттилоот ва фароғат аст. Мақсади он дар намуди сабуки тамошой талаботи иттилоотии тамошобинро бо таъмини истироҳати ҷолиб қонеъ кардан мебошад;

Эдютеймен пешниҳоди иттилооти илмӣ ва таълимӣ дар намуди фароғатӣ бо мақсади омӯзиширо ҳадалимкон ҷолиб ва шавқовар кардан барои тамошобин аст. Аммо фароғатӣ намудан мақсади асосӣ набуда, воситаи ҷалби аудиторияи тамошобинон ва бо ин пайдо намудани имкони пешниҳоди иттилооти мураккаби илмӣ ба дастрасии тамошобини оддӣ (каторӣ) мебошад;

Технотеймен ин шакл (формат) нисбат ба шаклҳои инфотеймен ва эдютеймен камтар истифода бурда шуда, дар он муносибати махсус ба тарҳи берунаи маводи таълимӣ равона карда мешавад. Дар ин шакл унсурҳои фароғатӣ бо усулҳои пешниҳоди иттилоот тавассути татбиқи вазифаҳои фароғатии воситаҳои мултимедӣ ба амал бароварда мешаванд [14]. Формати мазкур ба пуррагӣ ташkil ва хусусиятҳои берунии маводи телевизиониро муайян намуда, онро барои тамошобин шавқовар менамояд. Вале на ҳама мундариҷаи ин маводро муайян карда метавонанд, сарфи назар аз маъруфияташон наметавонанд мавқеи жанрҳо ва намудҳои наздик ба жанрҳои телевизиониро танг намоянд.

Имрӯзҳо телевизион як раванди шадиди табдилшавии жанрҳоро аз сар гузаронида истодааст, ки он аз як тараф, пайдоиши жанрҳои ҷудогонаи нав, аз тарафи дигар, зухуроти анъанаҳои муайяни вобаста ба махсусиятҳои рушди ҷомеаи имрӯза ва табиату имкониятҳои визуалии телевизион мебошад [12]. Махсусан ба тағйирёбии жанрҳо **конвергенсияи** воситаҳои ахбори омма таъсир расонида, ҳамҷояшавии жанрҳои матбуотӣ, радиӣ, телевизионӣ ва ҳатто адабиётиву театрӣ ва киноӣ ба мушоҳида мерасанд. Дар натиҷаи ба унсурҳои хусусият ва мундариҷаи жанрҳои анъанавии журналистика ҳамроҳ шудани тарз ва усулҳои шоу, бозиҳо, сахнаҳои театрӣ ва консерти жанрҳои гибридӣ ба миён меоянд. Ба чунин жанрҳо реалит-шоу, шоуи телевизионии истеъдодҳо, докудрамҳо, докумилҳо, барномаҳои-инструксия ва ё мастер-классҳо ва ғайраҳо дохил мешаванд. Ғайр аз ин, вобаста ба ғайриҷалбии аудиторияи телевизионӣ, рушди босуръати WEB, васеъшавии интерактивии телевизион ва ба ҷалбсозии корбарон ба истеҳсоли маводи телевизионӣ дар бораи жанрҳои телевизионӣ мебошад гуфт. Дар байни онҳо пайдо шудани жанрҳои гибридӣ ба назар мерасанд. Пайдоиши онҳо дар натиҷаи ҳамроҳшавии имкониятҳои Интернет, интернет-жанрҳо дар доираи интернет-сервис ва ё интернет-платформа ба амал омадааст.

Ба жанрҳои гибридӣ инчунин **стрим** дохил мешавад. **Стрим** - дар оғоз ин интернет-транслятсия (пахшкунӣ)–и истифодабарандагони ҷараёни бозиҳои видеоист, ҳоло бошад ин пахши истифодабарандагон метавонад дилхоҳ лаҳзаи ҳаёти ҳеш дар шабакаи интернет-шабака ва ё хостинги шахсӣ бошад. Аз реалит-шоу стрим бо сатҳи баланди шахсият (қаҳрамони асосӣ – истифодабаранда) ва самти мушаххаси мавзӯӣ, ки бетағйир мемонад, ба манфиатҳои алоҳидаи корбар мувофиқат мекунад [9, с.54].

Пахншавии жанрҳои гибридӣ махсусан дар расонаҳои иҷтимоӣ, баъзан дар расонаҳои иҷтимоии телевизионӣ дида мешаванд. Рушди босуръати жанрҳо ва намудҳои наздик ба жанрҳо, табдилшавӣ ва ҳамроҳшавии онҳо ба система ва ба намудҳо ҷудо намуданро душвор намудааст.

Агар имкониятҳои нави телевизионро дар Интернет ва пайдоиши жанрҳои гибридро ба ҳисоб гирем, метавон чунин гурӯҳи жанрҳои мултимедиро муайян намуд. Аз як тараф, ин бо он вобастааст, ки дар асоси тамоми жанрҳои гибридии дар Интернет

истифодашаванда, бо истифодаи унсурҳои гуногуни мултимедӣ, ки амалигардиашро истифодаи платформаҳои гуногуни технологӣ талаб мекунад, мебошад. Аз тарафи дигар, чудо намудани чунин гурӯҳ на он қадар мантиқист, зеро маводҳои тариқи жанрҳои гибридӣ, метавонанд иттилоотӣ, таҳлилӣ ва публитсистӣ бошанд. Бехтар мебуд жанрҳои гибридӣ ва навро ба гурӯҳи нави дар марҳилаи имрӯза дар асоси конвергенсияи воситаҳои ахбори омма, тамоюлҳои иқтисодии истеҳсоли маводи телевизионӣ, истифодаи жанрҳои гибридӣ ва навро дар ҷараёни эҷодӣ, инчунин бо ба ҳисобгирии стратегияи муосири истифодаи иттилоот, мумкин аст чунин варианти нави системаи жанрҳои журналистикаи телевизионро пешниҳод намуд:

- **таъчилӣ-хабарӣ**: иттилооти хабарии шифохӣ, сюжети видеоӣ, хабари мултимедӣ, видео-лайф аз ҷойи рӯйдод, инфографикаи аниматсионӣ;
- **таъчилӣ-таҳқиқотӣ**: мусоҳибаи телевизионӣ, конфронси матбуотӣ, репортажи телевизионӣ, ҳисоботи телевизионӣ, реалит-шоу, стрим;
- **таҳқиқотӣ-хабарӣ**: шарҳи телевизионӣ, таҳқиқоти журналистии телевизионӣ, аниматсияи телевизионӣ;
- **таҳқиқотӣ**: ток-шоуи телевизионӣ, нигориши телевизионӣ, муҳофизаи телевизионӣ, баҳси телевизионӣ, суҳбати телевизионӣ, видеои интерактивӣ;
- **таҳқиқотӣ-образӣ**: филми ҳуҷҷатии телевизионӣ, эссеи телевизионӣ, скетч-шоу (скетчком), докудрама, мастер-класс, клуби телевизионӣ, бозии телевизионӣ [9, с.55-56].

Ҳамин тариқ, системаи навшудаи жанрҳои телевизионӣ имкон медиҳад, ки тағйиротҳои руҳода ба он дохил шуда, жанрҳои навро, намудҳои наздикбажанрӣ ва жанрҳои гибридро инъикос намояд. Бо вуҷуди ин, бо назардошти тағйирёбанда ва доимӣ набудан аз ҷиҳати технологӣ, истеҳсолӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ дар шароити рушди ҷомеа, ки равандҳои эҷодии фаъолияти касбии журналистони телевизион ба таъмини рӯзмаррагӣ ва арзиши амалӣ нигаронида шудааст, вобастагӣ доранд ба навсозии таснифоти жанрӣ ва таъмини он доимӣ ва давравӣ мемурад.

Бинобар ин, журналистони телевизионро зарур аст, ки дар фаъолияти касбии ҳеш вобаста ба навгонҳои технологӣ дониши технологияи худро баланд бардошта, вобаста ба талаботи рӯзафзуни тамошобинон бо навсозӣ маводи телевизионӣ таҳия намоянд. Аз ин рӯ, имрӯз зарурати таҳқиқи хусусиятҳои фаъолияти касбии журналистони телевизион дар шароити конвергенсия ба миён омадааст. Ду самти дигаргунии касби журналисти телевизионро дар шароити навро бозгӯӣ намудан мумкин аст: универсалӣ гаштани касбият ва универсалӣ шудани истеҳсолот.

Ҳамин тавр, дар телевизион журналист- стрингер пайдо шудааст, ки мустақилона наворбардорӣ, танзимкунии мавод ва пурра онро барои ба эфир пахш намудан тайёр мекунад. Албатта, ин ба маводи кӯтоҳи иттилоотӣ дахл дорад. Журналист-стрингерро мебарояд, ки дар баробари касбияти эҷодӣ касбияти технологиро аз бар намояд. Аммо мебарояд таъкид кард, ки журналист-стрингерро дар таҳияи барномаҳои таҳлилӣ ва публитсистикаи бадеии телевизионӣ масъул намудан ба ҳеҷ ваҷҳ мумкин нест. Зеро журналисте, ки худ ба наворбардорӣ, танзим ва режиссёрии маводи таҳлилӣ ва ё публитсистикаи бадеии телевизионӣ машғул мешавад, оҳиста-оҳиста аз таҳияи сценарияи телевизионӣ дур гашта, барномааш ғайрикасбӣ таҳия мегардад.

“Телевизион зина ба зина мавқеи худро дар байни воситаҳои ахбори омма ёфта, ба яке аз воситаҳои ахбори оммаи асосии ҷумҳурӣ табдил ёфтааст. Имрӯз дарёфти хонадоне, ки барномаҳои телевизиониро тамошо намекарда бошанд душвор аст. Ин воситаи ахбори омма оинаи ҳаёти ҳақиқии ҳамаи рӯзаи ҷомеа гашта, ба афкори умум ва ҷаҳонбинии мардум таъсири амиқ мерасонад” [6, с.43]. Аз ин рӯ, имрӯз зарурат ба миён омадааст, ки журналистони соҳавӣ тарбия карда шаванд, зеро соҳаеро надонида дар бораи он маводи телевизионӣ таҳия намудан ба ғайрикасбиятӣ мебарояд. Якраңгӣ, дар шакли шаблонӣ таҳия намудани барнома, сатҳӣ ва умумигӯӣ боиси он шудааст, ки имрӯз баъзе шабакаҳои телевизионии соҳавӣ ҷумҳуриявӣ тамошобини худро аз даст додаанд. Бинандаи имрӯза хеле зақӣ шудааст, барномаҳои шабакаҳои телевизионии Тоҷикистонро бо барномаҳои шабакаҳои телевизионии мамлакатҳои хориҷӣ муқоиса

карда, барномаи бо касбият таҳияшударо интихоб карда, тамошо мекунад. Аз ин рӯ, мебояд, ки кадрҳои журналистии телевизион вобаста ба соҳаҳои муҳимми ҳаёти ҷомеа тақмили ихтисос гиранд ва кадрҳои дар шӯъбаҳои факултетҳои журналистии донишгоҳҳову донишқадаҳо тарбиягиранда ҳатман вобаста ба яке аз соҳаҳо тарбия карда шаванд.

Ба ғайр аз барномаҳои кӯтоҳи иттилоотии телевизионӣ (ҳатто дар таҳияи барномаҳои иттилоотии телевизионӣ низ) дар таҳияи дигар барномаҳои телевизионӣ гурӯҳи калони эҷодӣ иборат аз журналист, режиссёр, наворбардор, танзимгар, режиссёри овоз, рассом, дизайнер ва дигар кормандони эҷодиву техникӣ бояд касбиёна якҷоя кор кунанд. Яъне, кори таҳияи барномаи телевизионӣ кори коллективист, ки гурӯҳи эҷодиву техникӣ дар якҷоягӣ бо маслиҳати ҳамдигар маводе омода мекунанд, ки онро як нафар ҳеҷ вақт омода карда наметавонад. Кори коллективӣ ва бомаслиҳат чи хеле, ки дар урфият меғӯянд: “Ҷомаи бомаслиҳат кӯтоҳ намеояд” ҳеҷ вақт ноқис ва ғайрикасбӣ намешавад. Ин монанд ба таҳияи филм аст, ки онро даҳҳо нафар дар ҳамҷоягӣ бо баҳсу машварат дар муддати дароз омода месозанд ва он ҳамеша диданӣ мегардад.

Хулоса, бисёре аз воситаҳои ахбори оммаи муосир усулҳои хабаррасониро ба муштарӣ тавассути ҳама шабакаҳо: ҷопӣ, радиой, телевизионӣ ва Интернетӣ ба роҳ мемонанд. Ин имкониятҳои нави технологӣ ба тағйирёбии вазифаҳои телевизион оварда, онро ба воситаи иртиботии омма тақдир додааст. Яъне телевизиони муосир дар шароити конвергенсия ба марҳилаи нави рушди ҳеш гузашта, талаботи тамошобини муосирро ба иҷро мерасонад. Дар ин ҳолат ба гурӯҳҳои эҷодӣ ва техникӣ телевизион зарур аст, ки бо дониш ва малакаи нави касбӣ мусаллаҳ бошанду мувофиқ ба талаботи замон фаъолият намоянд.

А Д А Б И Ё Т

1. Ильченко С.Н. Трансформация жанровой структуры современного отечественного телеконтента: актуализация игровой природы телевидения: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / С.Н. Ильченко. - М., 2012.
2. Кузнецов Г.В. Телевидение и общество / Г.В. Кузнецов // Телевизионная журналистика: учебник. Под ред. Г.В. Кузнецова, В.Л. Цвика, А.Я. Юровского. 4-е изд., исп. и доп. - М.: Высшая школа, 2008.
3. Муқим, Ҷ. Журналистикаи чандрасонаӣ / Ҷ. Муқим. - Душанбе, 2019. - 168 с.
4. Муъминҷонов, З. Телевизиони “Пойтахт” меваи Истиқлол / З. Муъминҷонов. - Душанбе, 2016. - 135 с.
5. Муъминҷонов, З. Жанрҳои журналистикаи телевизион / З. Муъминҷонов. - Душанбе, 2017. - 144 с.
6. Муминджонов, З. Эволюция Таджикского телевидения в годы независимости / З. Муминджонов. - Душанбе, 2021. - 336 с.
7. Муродӣ, М. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ / М. Муродӣ, О. Салимзода - Душанбе, 2022. - 360 с.
8. Усмонов И.К. Жанрҳои публитсистика / И.К. Усмонов. - Душанбе, 2009. - 139 с.
9. Универсальная журналистика. - М.: Аспект – пресс, 2016. - 408 с.
10. Уразова, С.Л. Мультимедийность рынка как критерий компетенций журналиста / С.Л. Уразова // Новые медиа в гуманитарном образовании: Электронный сборник статей к научно-практической конференции. Под ред. М.С. Корнева. - М.: РГТУ, 2013.
11. Хлызова, А.А. Интерактивность как новое свойство современного телевидения / А.А. Хлызова // Журналистика в 2014 году. СМИ как фактор общественного диалога: Сб. материалов международной научно-практической конференции. - М.: МедиаМир; ф-т журналистики МГУ им. М.В. Ломоносова, 2015.
12. Шестеркина Л.П. Современные подходы к формированию структуры жанров телерадиожурналистики // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ipk.ru/index.php?id=2115> (дата обращения: 24.01.2023).
13. Юровский, А.Я. Место телевидения в системе средств массовой коммуникации / А.Я. Юровский // Телевизионная журналистика: учебник. Под ред. Г.В. Кузнецова, В.Л. Цвика, А.Я. Юровского. 4-е изд., исп. и доп. - М.: Высшая школа, 2008.
14. Veltman, K. Edutainment, Technotainment and Culture / K. Veltman // URL: http://www.sumscorp.Com/img/file/2004_Edutainment_Technotainment_and_Culture.pdf (дата обращения: 28.01.2023).

ШАКЛҲОИ НАВИ ПЕШНИҲОДИ МАВОДИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ

Вобаста ба рушди Интернет ва таъсири он ба телевизион шаклҳои нави пешниҳоди маводи телевизионӣ ба миён омадаанд. Дар ин чараён воситаи электронии ахбори оммаи дастрастарин телевизион ба ин дигаргуниҳо мутобиқ гардида, фаъолияти ҳудро боз ҳам ҷоннок намуд. Ба муштарӣ шаклҳои нави пешниҳоди маводи телевизионӣ ба миён омад. Дар истехсоли имрӯзаи маводи телевизионӣ технологияи мултимедӣ зиёд истифода мегардад, ки он иттилоотро то ҳадди имкон ҷашмрас ва чараёни иттилоърасониро ба аудитория шавқовар мегардонад. Мултимедиявӣ, форматикунони мундариҷа, вақтхушкунандагӣ, ҷашмрас ва ғайримуқаррарӣ он дарки тамошобинро пурзур намуда, ба навнамоии системаи пешниҳодӣ сабаб мегардад. Дар истехсоли маводи телевизионии муосир вазифаи асосӣ ҷалбнамоӣ ва зиёдкунӣ аудитория мебошад ва аз ин рӯ, журналистони телевизион бештар ба шаклҳои

нави пешниҳод таваҷҷуҳ мекунад. Ин ҳама хусусиятҳои дар боло зикркардашуда дар шароити конвергенсия бо таври назаррас ба тағйирёбии шаклҳои пешниҳоди маводи телевизионӣ меоварад. Муайян намудани тағйирёбии шаклҳои пешниҳоди маводи телевизионӣ дар шароити конвергенсия бо сабаби технологӣ, дигаргуниҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии замон, вобаста ба робита бо муштариён (бинандагон), дар замони муосир хеле муҳим мебошад. Аз ин рӯ, муаллифи мақолаи илмӣ мазкур кӯшиш ба ҳарч додааст, ки шаклҳои нави пешниҳоди маводи телевизиониро баррасӣ намояд.

Калидвожаҳо: шакл, технология, мултимедӣ, журналист, телевизион, инфотеймен, эдютеймен, технотеймен, конвергенсия, стрим.

НОВЫЕ ФОРМЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ТЕЛЕВИЗИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ

Благодаря развитию Интернета и его влиянию на телевидение появились новые формы представления телевизионных материалов. При этом самое доступное электронное средство массовой информации, - телевидение приспособилось к этим изменениям и оживило свою деятельность. Появились новые формы представления телевизионного контента клиентам. В современном производстве телевизионного материала широко используются мультимедийные технологии, которые делают информацию максимально наглядной и подачу информации интересной для зрителей. Мультимедийность, форматирование контента, зрелищность, привлекательность и неконкретность его усиливают восприятие зрителя и приводят к обновлению системы подачи. При производстве современного телевизионного материала главной задачей является привлечение и увеличение аудитории, в связи с чем тележурналисты больше внимания уделяют новым формам подачи. Это сближает все вышеперечисленные черты в условиях конвергенции с существенными изменениями форм подачи телевизионного контента. Очень важно определить изменения формы подачи телевизионного материала в условиях конвергенции, обусловленные технологическими, экономическими, социальными и культурными изменениями времени в зависимости от взаимоотношений с заказчиками (зрителями). Поэтому автор данной научной статьи попытался рассмотреть новые формы подачи телевизионного материала.

Ключевые слова: формат, технология, мультимедия, журналист, телевидение, инфотеймен, эдютеймен, технотеймен, конвергенция, стрим.

NEW OFFER FORMS TV MATERIALS

Thanks to the development of the Internet and its influence on television, new forms of presentation of television materials have appeared. At the same time, the most accessible electronic media, television, have adapted to these changes and revived their activities. New forms of offering television content to customers have emerged. In the modern production of television material, multimedia technologies are widely used, which make the information as visual as possible and the presentation of information interesting for the audience. Multimedia, content formatting, entertainment, attractiveness and vagueness enhance the viewer's perception and lead to an update of the delivery system. In the production of modern television material, the main task is to attract and increase the audience, in connection with which television journalists pay more attention to new forms of presentation. This brings together all of the above features in the conditions of convergence with a significant change in the forms of presentation of television content. It is very important to determine the changes in the form of presentation of television material in the conditions of convergence, due to technological, economic, social and cultural changes of time, depending on the relationship with customers (viewers). Therefore, the author of this scientific article tried to consider new forms of presentation of television material.

Key words: format, technology, multimedia, journalist, television, infotainment, edutainment, technoteimen, convergence, stream.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муъминҷонов Зулфиддин* - Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи телевизион ва радиотелевизионии факултети режиссура, кино ва телевизион. **Суроға:** 734032, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Борбад, 73 а. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru. Тел.: (+992) 93-505-14-63

Эшматов Зафарҷон Аскарлович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи телевизион ва радиотелевизионӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: zafariaskar@mail.ru. Тел.: 93-465-84-22

Сведения об авторах: *Муминджонов Зулфиддин* – Таджикского государственного института культуры и искусств имени М.Турсунзаде, доктор филологических наук, профессор кафедры журналистики телевидения и радиовещания факультета режиссуры, кино и телевидение. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Борбад, 73 а. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru. Тел.: (+992) 93-505-14-63

Эшматов Зафарджон Аскарлович – Таджикский национальный университет, доцент кафедры телевидения и радиовещания. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17. E-mail: zafariaskar@mail.ru. Тел.: (+992) 93-465-84-22

Information about the authors: *Muminjonov Zulfiddin* - Tajik State Institute of culture and arts named after M.Tursunzade, doctor of philology, professor of the department of television journalism and broadcasting of the faculty of directing, film and television. **Address:** 734032, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad Ave., 73 а. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru. Phone: (+992) 93 505 14 63

Eshmatov Zafarjon Askarovich – Tajik National University, Associate Professor of the Department of Television and Radio Broadcasting. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: zafariaskar@mail.ru. Phone: (+992) 93-465-84-22

Сухробӣ Мирзоалӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX журналистикаи байналхалқӣ бештар маводи иттилоотӣ ва таҳлииро пешниҳоди аудитория мегардонид ва дар замони Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ҳамчунин таблиғот ва ташвиқот дар он афзоиш ёфт. Бештар намудани теъдоди забонҳои паҳш ва васеъ гаштани ҳудуди паҳншавии маводи ВАО-и байналхалқӣ далели ин воқеият аст. Аз ҷумла, «дар охири соли 1943 Би-Би-Си ба 43 забони дунё барнома паҳш мекард» [5, с.12]. Пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ бо дигаргун гардидани равобит миёни Иттиҳоди Шуравӣ ва ИМА як қатор дигаргуниҳо дар журналистикаи байналхалқӣ ба вуқӯ омад. Оғози «Ҷанги сард» ба фаъолияти расонаҳои байналхалқӣ низ бетаъсир намонд, теъдоди паҳши барномаҳои радиой барои аудиторияи ҷаҳонӣ зиёд карда шуд, зеро ирсоли мавҷи радио нисбат ба паҳн кардани матбуот осонтар ва арзиши гарон надошт. Ҳамкориҳои ВАО-и ИМА ва Иттиҳоди Шуравӣ коста гардид ва ҳамзамон рақобат барои ғасби фазои иттилоотии олам пуршиддат шуда буд. Ҷанги иттилоотии ошкоро миёни давлатҳои соҳти шуравӣ ва капиталистӣ авҷ гирифт. Дар ин давра касби журналисти байналхалқӣ хеле маълуму машҳур гардида, муаррифии кишварҳо, урфу одати халқҳои ҷаҳон, инъикоси авзои олам ва таҳлили муносибатҳои байналхалқӣ ба зиммаи онҳо вогузор буд. Баъд аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон бештар низоъҳои ҷарбии дохили давлатӣ ва байнидавлатӣ ба вуқӯ омаданд ва фаъолияти журналистони байналхалқӣ вобаста ба онҳо пуршиддат гардида, маъруфияти онҳо боло мерафт. Ҷангҳои Ветнам, нимҷазираи Корея ва Афғонистон майдони обутоби журналистони байналхалқӣ гардида буд.

Замони коҳишҳои нуфузи як қисми ВАО-и байналхалқӣ ба давраи пас аз ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ рост меояд, зеро расонаҳои байналхалқии шуравӣ заиф гаштанд ва ВАО-и байналхалқии кишварҳои ғарбӣ яккатоли фазои иттилоотии олам шуданд. Тараққиёти техникаи коммуникатсионӣ ва оммавигардии истифодаи Интернет ба густариши журналистикаи байналхалқӣ мусоидат намуд. Журналистикаи байналхалқӣ давраи онлайниро тай меамояд, ки «тавассути Интернет истифодабаранда ахбори нашрияҳо, телевизионҳо, радиоҳо ва агентҳои иттилоотиро дастрас карда метавонад» [9, с.12]. Дар ин марҳила вобаста ба талаботи журналистикаи интернетӣ дар журналистикаи байналхалқӣ на танҳо шакли иттилоърасонӣ ба аудитория дигаргун гашт, балки ташаккул ёфт ва равандҳои навро оғоз намуд. Аммо вобаста ба ин масъала назари муҳаққиқон ягона нест ва муҳаққиқони тоҷик Асадулло Саъдуллоев ва Маҳмудхон Шоев қайд намуданд, ки «баъзеҳо ривочи бемисли журналистикаи электронӣ ва интернетро чун инқилоб маънидод мекунанд. Ғуруҳи дигар ақидаи мутафовут доранд» [12, с.64]. Воқеан ҳам равандҳои муосир, аз ҷумла ҷаҳонишавии ВАО, пеш аз ҳама, ба оммавигардонии истифодаи Интернет саҳт иртибот доранд, ки он ба ташаккули журналистикаи онлайнӣ, мултимедиаӣ, журналистикаи шаҳрвандӣ, ВАО-и транснационалӣ (фаромиллӣ), блогнависӣ мусоидат намуд.

Бо инкишофи техника ва технологияи муосири иртиботӣ имкониятҳои журналистика хеле фарох гардид. Интернет на танҳо воситаи паёмрасонӣ ва иртибот аст, балки ҳамчун сарчашмаи иттилоот ва ё маълумот ба журналистон хизмат мекунад. Муҳаққиқ Муқимов М. ба ин назар аст, ки “интернет дар як муддати кӯтоҳ тавонист, ки ба индустрияи таъбу нашр таъсири амиқ гузошта, боиси пайдоиши қаринаҳои электронии матбуот гардад» [6, с.3]. Раванди муосири ташаккули журналистика ин журналистикаи чандрасонаӣ аст ва бештари ВАО-и байналхалқӣ ба паҳши мултимедиавии мавод машғуланд. Яке аз равандҳои нави ташаккули журналистикаи байналхалқӣ ин густариш пайдо намудани журналистикаи шаҳрвандӣ мебошад, зеро акнун аудиторияи журналистикаи шаҳрвандӣ дар доираи як кишвар маҳдуд нест ва сомона ва блогҳои журналистони шаҳрвандӣ дар тамоми ҷаҳон муштарӣ дорад. «Журналистони касбӣ вақтҳои охир журналистони шаҳрвандиро ҳамчун манбаи

пайдоиши иттилооти иловагӣ мешуморанд» [7, с.32]. Аксҳо ва наворҳои видео аз ҷойи воқеа дар блогҳо, ютубканалҳо ва сомонаҳои журналистони шаҳрвандӣ гузошта мешаванд, ки чунин иттилооти нодир аз ҷониби ВАО-и байналхалқӣ истифода мегардад. Аммо дар масъалаи касбияти журналистони шаҳрвандӣ баҳсҳо хеле зиёданд.

Ҳарчанд Интернет ба ташаккули журналистикаи байналхалқӣ мусоидат намуда бошад ҳам, дар баробари ин, теъдоди рақибони ВАО-и байналхалқиро бамаротиб афзоиш дод. Илова бар сомонаҳои расонаҳои миллий, блогҳо, ютубканалҳои расмӣи ВАО ва одамони алоҳида инчунин шабакаҳои иҷтимоӣи Фейсбук, Инстаграм, Вконтакте, Однокласники паёмрасонҳои Твитер, Телеграм ва ғайраҳо ҳамчун манбаҳои ғайримаммулии иттилоот аудиторияро дар саросари олам ба худ ҷалб намуданд.

Агар то пайдоиши интернет ВАО-и байналхалқӣи давлатҳои қудратманд дар паҳш намудани иттилоъ дар саросари олам ҳукмронӣ мекарданд, ҳоло давлатҳои заиф ва рӯ ба инкишоф низ дар шабакаи ҷаҳонӣи Интернет саҳифаҳои ВАО-и худро боз намуданд. Шабакаҳои телевизионӣи бисёри ин давлатҳо ба моҳвора низ пайваст шуданд ва онҳо аз кишварҳои истифодабарандаи маводи ВАО-и байналхалқӣ ба истехсолкунанда табдил ёфта, дар муаррифии кишвари худ ва ғимояи манфиатҳои миллиашон сатҳ гузошта истодаанд [4, с. 185]. Акнун ВАО-и миллий низ ҳамчун яке аз паҳнкунандагони ахбор ба фазои иттилоотӣи ҷаҳон ворид шуданд. Дар хусуси тавоноии интернет муҳаққиқон Асадулло Саъдуллоев ва Маҳмудхон Шоев дуруст қайд карда буданд, ки ба одам интернет имкониятҳои беҳудуд медиҳад [12, с.57].

Дар оғози пайдоиш Интернет ба бучаи ВАО-и байналхалқӣ зарбаи бузурги иқтисодӣ расонид, зеро дар бозори рекламаи ҷаҳонӣ мавқеи онҳо коҳиш ёфт ва танҳо пас аз ташкилҳои сомонаҳои ВАО-и байналхалқӣ вазъият каме беҳтар гардид. Вале дар он давра паҳншавии иттилоъ тавассути Интернет ройгон роҳандозӣ шуда буд ва он як зарбаи дигар ба ВАО-и байналхалқӣ гардид, ки барои ҷамъовариҳои ахбори байналхалқӣ маблағи зиёд масраф мекарданд. ВАО-и байналхалқӣ ба хоҳири коҳиш додани хароҷот намоёндагӣҳои худро олам кам намуданд ва дар миёни онҳо танҳо агентҳои иттилоотӣи ва ВАО-и байналхалқӣи кишварҳои қудратманд намоёндагӣҳои худро нигоҳ доштанд. Расонаҳои ҷаҳонӣ ба истифодаи маводи журналистони шаҳрвандӣ, ВАО-и кишварҳо ва журналистони озод аз тариқи интернет таваҷҷуҳ карданд ва ба ҷойи журналистони байналхалқӣ -журналистони озод – «фрилансерҳо» [15] ба майдон омаданд. Рақобат миёни журналистони байналхалқӣ ва фрилансерҳо боиси пайдоиши типи нави журналистика - *freeman journalism* – «журналистикаи оташнишонӣ» гардид. Зери ин мафҳуми маҷозӣ журналистоне дар назар дошта мешаванд, ки ҳамзамон дар якҷанд давлат фаъолият мекунанд. Яъне, журналистони байналхалқӣ дар якҷанд давлат ҳамзамон худро аккредитатсия карда, барои инъикоси ҳодиса зуд ба ҷойи воқеа, ба кишвари лозима мераванд. Ин гурӯҳи журналистонро «Журналистони зудамал» ва Журналист- сӯхторхомӯшкунак» ҳам мегӯянд [3, с.74]. Акнун ба чунин шакли фаъолияти журналистони байналхалқӣ дар ВАО-и байналхалқӣ бартарӣ медиҳанд, чунки он дар муқоиса бо нигоҳдории намоёндагӣи муҳбирони саросари олам камхарҷтар аст. Аз ҷумла, баҳши форсии ВВС дар Тоҷикистон теъдоди кормандони намоёндагӣи худро соли 2015 кам намуда, саҳифаи тоҷикиашро аз дохили сомонаи форсӣ ҳазф кард. Дар ин самт нишондиҳандаҳои баръакс дар ВАО-и байналхалқӣи Федератсияи Русия, Чин ва Эрон мушоҳида гардиданд ва омилҳои асосӣи бештар намудани фаъолияти ВАО-и байналхалқӣи ин кишварҳо муқобилият дар ҷангҳои иттилоотӣи ва муаррифии кишварҳо ва ғимояи манфиатҳои миллий дар сатҳи ҷаҳонӣ буд. Аз ҷумла, соли 2005 Русия телевизиони англисзабони «Раша Тудей»-ро бо бучаи 30 миллион доллар дар як сол таъсис дод [1, с.34]. Телевизиони мазкур ҳоло мақоми байналхалқиро касб карда, ба забонҳои англисӣ, арабӣ, испанӣ, франсузӣ, олмонӣ ва русӣ дар саросари олам тамошобин дорад.

Радиоҳои иттилоотӣ-таҳлили «Спутник» радиоҳои байналхалқӣи Русия ба шумор меравад, ки дар заминаи радиоҳои «Голос России» 9 декабри соли 2013 ташкил шуда, аз 1 апрели соли 2014 ба паҳши барномаҳо шуруъ намуда, аз 10 ноябри ҳамон сол дар сатҳи ҷаҳонӣ фаъолияти худро тақвият дод. Радиоҳои мазкур дар 42 давлат фаъолият дошта, вобаста ба ҳудуди фарогирии аудитория аз паси унвони радиоҳои номи давлате, ки ба он нигаронида шудааст, оварда мешавад. Расонаи мазкур ба 30 забон барномаҳои радиои ва

сомона дорад, ки ба иттилоърасонӣ ва шарҳи авзои олам аз нигоҳи Русия машғуланд. «Ҷиҳати ирсолӣ саривактии иттилоот шуъбаҳои минтақавии Спутник дар Вашингтон, Қоҳира, Пекин ва Монтевидео дар речаи 24/7 - соата амал менамоянд» [17].

Дар шабакаҳои байналхалқии иттилоотӣ, ки ба таври шабонарӯзӣ ахбор пахш мегарданд, аз журналистони байналхалқӣ омодагии 24 -соатаро талаб менамоянд. Аз ин рӯ, талаботи фаврият дар фаъолияти журналистони байналхалқӣ бештар гардид, ки онҳо ба сафари ғайриҷашмдошт, даъвати ногаҳонӣ ва таҳияи маводи фаврӣ омода бошанд. Дар баробари ин, талаботи асосӣ омодагии доимии журналисти байналхалқӣ ва асноди он ба ҳисоб меравад. Доштани раводиди мувофиқ ва иҷозатнома ба кишвари зарурӣ барои корманди ВАО-и байналхалқӣ ҳатмӣ аст. Ҷиҳати сарфаи вақт ва омодашавӣ ба сафари ногаҳонӣ ба журналистони байналхалқӣ лозим меояд, ки қаблан омода гарданд. Яъне, бо таҳлили авзои олам тахминан муайян намоянд, ки фардо онҳоро ба кучо мефиристанд. Навгонии дигар барои журналистони байналхалқии муосир, дар баробари донишони забонҳои байналхалқӣ, донишони якҷанд забони дигар зарур аст, зеро вобаста ба талабот ҳар рӯз эҳтимолияти иваз кардани минтақаи фаъолияти муҳбири ВАО-и байналхалқӣ ҷой дорад. Инчунин, ВАО-и байналхалқӣ метавонанд яку якбора фаъолияти худро ба ягон забони интишороти худ қатъ намоянд ва ё фаъолияти ин ё он шуъбаро ба забонҳои ғайрибайналмилалӣ маҳдуд гардонанд. Дар ин гуна маврид журналистони байналхалқиро ҳавфи бекор мондан ва ё қисман ихтисор шудан таҳдид мекунад ва дар чунин шароит журналистони байналхалқии донандаи якҷанд забон бекор намеремонанд. Журналисти байналхалқии муосир бояд ҳамқадами замон гардад ва аз навтарин техника ва технологияи иртиботӣ огоҳ бошад ва малакаи кор дар шароити журналистикаи чандрасонаиро дошта бошад, яъне маводро бо усули мултимедиавӣ омода намояд. Дар формати мултимедиавӣ омода кардани маводи расонаҳои интернетӣ имкон медиҳад, ки «хонанда аз мутолиаи матн хаста нашавад ва иттилоъро зуд дарк карда тавонад» [6, с.16].

Дар шинохти журналистикаи байналхалқӣ таҳаввулоти ҷиддӣ ба миён омад. Агар дар асри XX журналистикаи байналхалқӣ ба ташаккули афкори омма дар хусуси авзои кишварҳо, рақобати давлатҳо, муборизаҳои геополитикӣ ва равандҳои ҷаҳонӣ бештар машғул буд, пас дар замони муосир ин фаҳмиш иваз гашта, журналистикаи байналхалқӣ аз рӯйи ҳудуди паҳншавӣ баҳогузурӣ мегардад. Яъне ВАО-и байналхалқӣ ҳамон расонаест, ки бо як ё якҷанд забон дар тамоми олам ё қисме аз он дастраси аудитория аст. Инчунин аз ҷиҳати фарогирии ахбор низ таҳаввулот дар журналистикаи байналхалқӣ ба миён омад. ВАО-и байналхалқӣ бештар ба авзои кишварҳои пешрафта ва «нуқтаҳои доғи олам» маҳдуд гаштанд ва навигариҳои дигар давлатҳо хеле кам ва ё умуман нашр намешуданд. Зимни таҳқиқ маълум гардид, ки чунин ҳолат доимӣ набуда, вобаста ба авзои кишварҳо, ҷангҳо, фалокатҳои табиӣ ва техногенӣ ВАО-и байналхалқӣ ба рӯйдодҳои ин ё он кишвар таваҷҷуҳ бештар менамоянд.

Дар даҳсолаҳои охир баррасии масоили глобалӣ, экологӣ ва бемориҳои сироятӣ дар меҳвари фаъолияти расонаҳои байналхалқӣ қарор гирифта, ба як самти фаъолияти журналистони байналхалқӣ табдил ёфтааст. Масъалаи мубориза бо терроризм ва экстремизм, бемории ВИЧ-СПИД, нашъамандӣ, қочоқи инсон, мочароҳои яроқнок, нарасидани оби ошомиданӣ, тағйирёбии иқлим, биёбоншавӣ, паҳншавии яроқи ҳастай, дигар мушкилоти экологӣ ва амсоли онҳо аз проблемаҳои глобалие мебошанд, ки ВАО –и байналхалқӣ ба онҳо таваҷҷуҳ доранд. ВАО-и байналхалқӣ доимо ин масъалаҳоро баррасӣ менамоянд, вале мавқеи ҳамаи онҳо доир ба ин гуна мавзӯҳо ягона нест ва ҳар яке аз нигоҳи давлати худ ва ё мавқеи муассиси худ ба масъала баҳогузурӣ менамояд. Стандартҳои байналхалқии журналистика на ҳамеша риоя мегарданд. Маҳз андешаи гуногун ва баррасии ҷандҷониба боиси нигаронӣ аст ва шинохти ин масоилро барои аудитория мушкил намудааст. Масалан, барои ИМА Башор Асад президенти Сурия золим ва диктатор аст, ки бо кумаки Русия ва Эрон ба муқобили муҳолифини худ истодагарӣ дорад. Аз тарафи дигар барои Русия ҷонибе, ки ИМА, Фаронса, Олмон, Британия, паймони ҳарбии НАТО ташкил ва маблағгузурӣ намуда, ба муқобили Башор Асад истифода мебарад, гурӯҳҳои террористӣ мебошад. Чунин тазодҳо дар арсаи

байналхалқӣ хеле бештар буда, таҳлил ва шарҳ аз зовияи аҳдофи геополитикии абаркудратҳо ва давлатҳои манфиатдор амалӣ мегардад.

Бухронҳои ҷаҳонӣ дар баробари дигар соҳаҳо таъсири худро ба журналистика низ мерасонанд. Масалан, дар давраи пандемияи КОВИД-19 бештари расонаҳо ба фаъолияти онлайнӣ гузашта, дар масъалаи дастрасӣ ба иттилооти воқеӣ ва дарёфти манбаҳои сармоягузорӣ мушкилӣ доштанд. Платформаҳои гуногун, сомонаҳо ва ютубканалҳои бешумор дар Интернет бо паҳн намудани иттилооти нодуруст ва ваҳмнок ба руҳияи афсурдаю тарсидаи ҷомеа зарбаҳои нав ба нав ворид менамуд ва дар чунин ҳолати сардаргумӣ ба зиммаи журналистон масъулияти бузурге дар мубориза бо фейкҳо меистод. Баъзе давлатҳо бо ҷорӣ намудани маҳдудиятҳо дар паҳн намудани маълумоти бардурӯғ атрофи пандемия иқдом намуда, оромӣ ва суботро дар кишварашон нигоҳ доштан меҳостанд ва ҳамзамон ВАО мубориза бо ин зухуротро афзоиш дод. Соли 2021 СММ дар гузориши худ бахшида ба рӯзи матбуоти озод - 3 май аз нақши Интернет дар густариши фаъолияти ВАО дар замони пандемия ситоиш намуд. Ҳамзамон таъкид гардид, ки дар ҷаҳон якҷанд ширкати бузург ба хадамоти коммуникатсионӣ барои миллиардҳо одам фаъолият доранд. «Бисёр вақт онҳоро аз сабаби пешниҳоди иттилооти ғайривоқеӣ, хушунатбор ва носанҷида ба ивази маводи журналистӣ танқид менамоянд» [13]. Намунаи олии чунин ҳолат баста шудани хадамоти ширкати Мета: Фейсбук ва Инстаграм дар ҳудуди Русия пас аз созмони ифротӣ эътироф гардидашон мебошад. Дар солҳои охир муборизаҳои иттилоотӣ ба муқобили Русия бештар гардид ва дар ин самт аз имкониятҳои Инстаграм ва Фейсбук истифода бурда, гоҳо иттилооти носоҳеҳ ва иғвогарона паҳн гардид. ««Фейсбук» дар Федератсияи Россия аз 14 март соли 2022 баста шудааст» [8, с.246].

Муҳаққиқон анҷоми «Ҷанги сард»-ро соли 1991 мешуморанд, вале авзои байналхалқӣ нишон дод, ки он ба итмом нарасида, оташи он дубора пас аз соли 2006 фурӯзон гардид. Ин замоне буд, ки Русия дубора ба сиёсати бузург баргашт ва аз мавқеи худ ва аз манфиатҳои худ ғимоя мекард. Моҳи августи соли 2008 дар ҷараёни мочарои ҷарбӣ миёни Гурҷистон ва Русия расонаҳои дохилӣ ва байналхалқии кишварҳои ғарбӣ мавҷи нави ҷанги иттилоотиро ба муқобили Русия шуруъ намуданд. Дар ин самт ИМА хеле фаъол буда, дар баробари он «ба 61 забони миллий ва ба 125 кишвари дунё ҷанги иттилоотии густурда мебарад» [8, с.244]. Пуштибонии Федератсияи Русия аз ҳукумати Сурия ба муқобили ИМА ва ҳампаймоёни он аз соли 2011 инҷониб, бухронҳои сиёсӣ мочароҳои ҷарбии Украина пас аз соли 2014, тағйирёбии мавқеи ҳукумати ИМА дар замони ҳокимияти Доналд Трамп ва пасон Ҷо Байден нисбати Эрон ва Чин, афзоиши мочароҳои байнидавлатӣ дар даҳаи дуҷуми асри XXI ва дигар мушкилотҳои глобалӣ на танҳо боиси ҳалалдор гаштани субот дар муносибатҳои байналхалқӣ гардид, балки зиддият ба авҷи аъло расид. Дар чунин вазъият ВАО-и байналхалқӣ бештар ба ҷангҳои иттилоотӣ ҳамроҳ гашта, принципҳои байналхалқии журналистика ва этикаи касбиро вайрон намуданд. Саҳеҳияти ахбор, ҳолисона пешниҳод намудани ҳақиқат на ҳамеша риоя мегардад, ки дар натиҷа коста гардидани эътимоди аудитория ба ВАО-и байналхалқӣ афзуд.

Дигаргуншавии авзои олам пас аз ғасби ҳокимият дар Афғонистон моҳи августи соли 2021, шиддат гирифтани мочароҳои марзӣ миёни кишварҳо, муқобилияти ҷарбии кишварҳои ғарбӣ ва Русия дар мочароҳои кишварҳои африқоӣ ва Украина, бархӯрди ИМА ва Исроил бо Эрон, фаъолшавии Туркия дар майдонҳои ҷарбии кишварҳои Либия, Ироқ, Сурия, Озарбойҷон, Арманистон, Тоҷикистон, Қирғизистон ва дигар нобасомониҳо таваҷҷуҳ ба маводи таҳлилиро дар расонаҳои байналмилалӣ тезонид. Нисбат ба дигар давра аудиторияи ВАО-и байналхалқӣ низ афзоиш ёфтанд, вале ин нишондиҳандаҳо чун солҳои ҳафтодум, ҳаштодум ва навадум оӣ набуданд, зеро рақибони бешумор дар саросари олам ба муқобили онҳо меистоданд. Акнун коршиносони алоҳида, журналистон, журналистони шаҳрвандӣ дар сомонаҳо, блокҳо ва ютубканалҳои худ маводи таҳлилиро пешниҳоди аудитория мегардониданд.

Масъалаи таъмини амнияти фазои иттилоотии миллий беш аз пеш актуалӣ гардида, бештари давлатҳо дар алоҳидагӣ ба ҳалли ин мушкилот иқдом намуданд. Аз ҷумла, дар соли 2017 пас аз он ки вазорати Адлияи ИМА аз намоёндагии телевизиони русиягии

Раша тудей - RT-America талаб намуд, ки ҳамчун агенти хориҷӣ дар он кишвар сабти ном гарданд, Федератсияи Русия «Қонун дар бораи ВАО-и агенти хориҷӣ»-ро қабул намуд [14]. Дар идомаи ин иқдом фаъолияти расонаҳои байналхалқӣ, хориҷӣ ва журналистони алоҳида дар қаламрави ин кишварҳо қатъ ва ё маҳдуд гаштанд. Дар ин раванд аз намояндагҳои ВАО-и байналхалқӣ ва хориҷӣ талаб гардид, ки расман худро ҳамчун «агенти хориҷӣ» сабти ном намуда, фаъолият намоянд. Дар Русия ҳатто ҳунармандон ва ҳар афроди шинохтаеро, ки ба Ғарб майл доранд ва аз мавқеи онҳо ҷонибдорӣ намуданд, «агенти хориҷӣ» эътироф намуданд. Инчунин ба радиоҳо пешниҳод гардид, ки қабл аз паҳши суруд ва оҳангҳои ҳунармандони ҳамчун «агенти хориҷӣ» эътирофгардида «ин нуктаро ҳатман ба шунавандагон аз тариқи радио эълон намоянд» [2].

Истифодаи гардидани ВАО-и байналхалқӣ ба ҳадафҳои геополитикӣ яке аз мушкилоти муҳимми журналистикаи байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. ВАО-и байналхалқӣ кишварҳои абарқудрат дар ин масъала хеле сахм доранд. Вобаста ба ин масъала садҳои расонаҳои русиягӣ барои аудиторияи ғарбӣ маҳдуд гардида, фаъолияти телевизиони RT DE – бахши олмонии Раша тудей охири соли 2021 баста гардид. Президенти Фаронса Эмануэл Макрон Раша тудей ва Спутникро «нашароти тарғиботи дурӯғин» [10] номид. Пас аз огози амалиёти ҳарбии Русия дар Украина на танҳо маводи ВАО-и байналхалқӣ Русия, балки расонаҳои маҳаллӣ низ дар Ютуб ба маҳдудиятҳо дучор гардиданд. Дар хусуси талошҳои геополитикӣ давлатҳо маводи дуруст ва то андозае ба ҳақиқат наздикро аз ВАО-и кишварҳои бетараф ва ё тарафи сеюм пайдо кардан имконпазир аст.

Бо таъсири ҷаҳонишавӣ журналистикаи байналхалқӣ хеле ташаккул ёфта, аз имкониятҳои фаровон бархӯрдор гардида буданд. Дар давраи пандемияи КОВИД-19 ва баъдан бо шиддат гирифтани зиддият миёни давлатҳои абарқудрат ҷараёни коҳишёбии ҷаҳонишавӣ дар ҳама соҳаҳо ба назар мерасад, ки журналистикаи байналхалқӣ аз он дар канор намонд. Аз ҷумла, муҳаққиқ Сафарзода Ф.Ш. омили асосии бенизом гардидани равандҳои глобализатсияро натиҷаи «бархӯрди манфиати абарқудратҳо» [11, с.244] медонад. Масъалаи аккредитатсияи журналистони байналхалқӣ дар замони пуртазоди муосир боз ҳам мушкилтар гардида, баъзе давлатҳо ошкоро зид будан ба фаъолияти расонаҳои байналхалқиро эълон намуданд.

Соли 2022 марғи журналистон дар саросари олам бештар гардид, ки ин натиҷаи мочароҳои яроқнок буда, аз ҳама зиёдтар журналистон дар Украина 15 нафар, Мексика 13 нафар ва Гаити 7 нафар ҳалок шуданд. Кумитаи дифоъ аз журналистон аз марғи 67 нафар журналист дар соли 2022 хабар додааст [16]. Ин нишондиҳанда дар соли 2021 50 фоиз камтар буд.

Дар 30 соли охир тревел-журналистика, яъне журналистикаи сайёҳӣ ҳамчун як шохҳои нави журналистикаи байналхалқӣ хеле маъруф ва ташаккул ёфта буд. Аммо мушкилоти ҷаҳонии солҳои 2019-2023 инкишофи ин соҳаро заиф гардонид.

Зимни таҳқиқ муайян гардид, ки дар журналистикаи байналхалқӣ муосир ҳамоно масъалаҳои аккредитатсияи журналистони байналхалқӣ, озодии суҳан, рақобат миёни ВАО-и байналхалқӣ, миллий ва журналистикаи шаҳрвандӣ, риояи нагаштани ахлоқ ва этикаи касбӣ, дезинформатсия, истифодаи ВАО-и байналхалқӣ дар ҷангҳои иттилоотӣ, коҳишёбии объективият дар маводи расонаҳои байналхалқӣ, нақши журналистикаи байналхалқӣ дар муносибатҳои байналхалқӣ, коҳишёбии ҷаҳонишавӣ ва журналистикаи байналхалқӣ, баррасии яктарафаи масоили глобалӣ аз мушкилоти асосӣ ба ҳисоб мераванд. Бархӯрди ошкорои ҷаҳони Ғарб бо Русия, Чин, Эрон ва Кореяи Шимолӣ, мочароҳои яроқнок дар Украина, заминларзаи даҳшатбори Туркия ва Сурия таваҷҷуҳи аудиторияро ба ВАО-и байналхалқӣ бештар намуда, пешниҳоди навигариҳо ва шарҳи байналхалқӣ на танҳо дар ВАО-и байналхалқӣ, балки дар ВАО-и кишварҳои афзоиш ёфт.

Муқаррир: *Ҷ.Муқим* – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Верник, А.Г. Телеканал Russia Today как феномен отечественного телевидения: международное признание и интернет – экспансия / А.Г. Верник // Челябинский гуманитарий, 2013. - № 4(25) – С.33-37 [Манбаи электронӣ] - URL: cyberleninka.ru/article (санаи мурочиат: 10.02.2023).

2. В России предлагают сообщать слушателям радио о статусе музыкантов-иноагентов [Манбаи электронӣ] – URL: <https://tatar-inform.ru/news/v-rossii-predlagayut-soobshhat-slusatelyam-radio-o-statuse-muzikantov-inoagentov-5896338> (санаи мурочиат: 23.02.2023).
3. Мирзоалӣ, С. Журналистикаи байналхалқӣ дар замони муосир / С. Мирзоалӣ. – Душанбе, 2018. – 92 с.
4. Мирзоалӣ, С. Мушкилоти муосири журналистикаи байналхалқӣ / С. Мирзоалӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Дипломатияи об ва омилҳои фарогири он дар бозтоби воситаҳои ахбори оммаи кишварҳои Осиёи Марказӣ». – Душанбе, 25-26-уми ноябри с. 2019. - С.184-188.
5. Муқим, Ҷ. Радиои Би-Би-Си: дирӯз ва имрӯз / Ҷ.Муқим. – Душанбе: Деваштиҷ, 2006. - 144 с.
6. Муқим, Ҷ. Журналистикаи мултимедиавӣ / Ҷ.Муқим. – Душанбе, 2016. – 128 с.
7. Муқим, Ҷ. Журналистикаи чандрасонаӣ / Ҷ.Муқим. – Душанбе, 2019. – 168 с.
8. Муқимов, М.А. Муборизаҳои иттилоотӣ барои идора кардани афкори омма / М.А. Муқимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2022. - № 3. – С.243-251.
9. Орлова, В.В. Глобальные телесети новостей на информационном рынке / В.В. Орлова. - М.: изд-во. «РИП-Холдинг», 2003. - 168 с.
10. Петров, М. Свобода подпошвой: как США из журналистики сделали машину пропаганды / М. Петров [Манбаи электронӣ] – URL: <https://regnum.ru/amp/3740900> (санаи мурочиат: 24.02.2023).
11. Сафарзода, Ф.Ш. Тавсеаи ҷуғрофияи ҷангҳои иттилоотӣ ва усулҳои танзими идоранамоии фазои муборизаҳои иттилоотӣ / Ф.Ш. Сафарзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2022. - № 4. – С.244-254.
12. Саъдуллоев, А. Асосҳои журналистикаи телевизион / А.Саъдуллоев Шоев М. – Душанбе, 2010. – 112 с.
13. Свободная и независимая журналистика – наш величайший союзник в борьбе с дезинформацией [Манбаи электронӣ] – URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/05/402152> (санаи мурочиат: 21.10.2022).
14. СМИ - иноагенты. Порядок признания и статус [Манбаи электронӣ] – URL: <https://tass.ru/info/11230889> (санаи мурочиат: 24.02.2023).
15. Холодова, Е.И. Фриланс и его значение для современного рынка труда / Е.И. Холодова // Вестник Томского государственного университета. Экономика. - 2013. - №3 (23) [Манбаи электронӣ] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/frilans-i-ego-znachenie-dlya-sovremennogo-rynka-truda> (санаи мурочиат: 21.01.2018).
16. CPJ: 2022 год стал самым опасным для представителей СМИ за последние пять лет-убито 67 журналистов [Манбаи электронӣ] – URL: <https://rg.ru/2023/01/25/cjp-2022-god-stal-samym-opasnym-dlia-predstavitelej-smi-za-poslednie-piat-let-ubito-67-zhurnalistov.html> (санаи мурочиат: 12.02.2023).
17. О проекте [Манбаи электронӣ] – URL: <https://tj.sputniknews.ru/docs/index.html> (санаи мурочиат: 22.02.2023).

ТАҲАВВУЛОТ ДАР ЖУРНАЛИСТИКАИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Дар мақола вазъи журналистикаи байналхалқӣ, нағзҳои соҳа ва мушкилоти имрӯзаи он таҳқиқ гардидааст. Таъсири интернет, авзои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба журналистикаи байналхалқӣ таҳлил гардида, бурд ва боҳти соҳа ошкор шудааст. Ҳамзамон дар мақола мушкилоти актуалии журналистикаи муосири байналхалқӣ қайд гардидааст. Инчунин омилҳои таназзул ва ишқишофи журналистикаи байналхалқӣ, рақобат миёни ВАО-и миллий, байналхалқӣ ва журналистикаи шаҳрвандӣ, нақши ВАО-и байналхалқӣ дар фазои иттилоотии муосир, иштироки журналистони байналхалқӣ дар ҷангҳои иттилоотӣ, мушкилоти аккредитатсия, афзоиши марғи журналистон, бештар ғаштани маводи иттилоотӣ таҳлили ВАО-и байналхалқӣ дар замони мӯҷароҳои мусаллаҳона дар Украина, коҳишёбии объективият дар журналистикаи байналхалқӣ, нақши журналистикаи байналхалқӣ дар муносибатҳои байналхалқӣ, баррасии яқҷонибаи проблемаҳои глобалӣ ва дигар масъалаҳои муҳими журналистикаи байналхалқӣ таҳқиқ гардидааст. Муайян карда шуда, ки дар 30 соли охир тревел-журналистика, ҳамчун як шохаи нави журналистикаи байналхалқӣ хеле маъруф ва ташаккул ёфта, мушкилоти ҷаҳонии солҳои 2019-2023 инқишофи ин соҳаро заиф гардонид.

Калидвожаҳо: журналистики байналхалқӣ, Раша тудей, журналистикаи шаҳрвандӣ, журналистикаи мултимедиавӣ, аккредитатсия, ВАО-и байналхалқӣ, Спутник.

ЭВОЛЮЦИЯ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ЖУРНАЛИСТИКЕ

В статье рассматривается состояние международной журналистики, новинки этой области и ее нынешние проблемы. Было проанализировано влияние Интернета, политической, экономической и социальной ситуации на международную журналистику, были раскрыты достижения и недостатки отрасли. Кроме того, факторы снижения и развития международной журналистики, конкуренция между национальными и международными средствами массовой информации и гражданской журналистикой, роль международных СМИ в современном информационном пространстве, участие международных журналистов в информационных войнах, проблемы с аккредитацией, увеличение числа смерти журналистов, увеличение информационных и аналитических материалов международных средств массовой информации во время вооруженного конфликта в Украине, снижение объективности в международной журналистике, роль международной журналистики в международных отношениях, одностороннее рассмотрение глобальных проблем, состояние международной журналистики во время пандемии Covid-19 и другие важные вопросы международной журналистики. Определено, что за последние 30 лет тревел-журналистика, как новая отрасль международной журналистики, стала очень популярной и развитой, а глобальные проблемы 2019-2023 годов ослабили развитие этой сферы.

Ключевые слова: международная журналистика, Раша тудей, гражданская журналистика, мультимедийная журналистика, аккредитация, международные СМИ, Спутник.

DEVELOPMENTS IN INTERNATIONAL JOURNALISM

The article examines the state of international journalism, the novelties of the field and its current problems. The influence of the Internet, the political, economic and social situation on international journalism has been analyzed, and the industry's gains and losses have been revealed. Also, the factors of decline and development of international journalism, competition between national and international media and citizen journalism, the role of international media in the modern information space, the participation of international journalists in information wars, accreditation problems, the increase in the number of deaths of journalists, the increase in information and analytical materials of the international media during the armed conflict in Ukraine, the decline of activity in international journalism, the role of international journalism in international relations, the one-sided consideration of global problems, the state of international journalism during the COVID-19 pandemic, and other important issues of international journalism. It has been determined that over the past 30 years, travel journalism, as a new branch of international journalism, has become very popular and developed, and the global problems of 2019-2023 have weakened the development of this area.

Key words: International journalism, Russia Today, citizen journalism, multimedia journalism, accreditation, international media, Sputnik.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сухробӣ Мирзоалӣ* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, докторанти кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: suhrobjsm@mail.ru

Сведения об авторе: *Сухробӣ Мирзоали* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, дотцент, докторант кафедры международной журналистики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: suhrobjsm@mail.ru

Information about the author: *Suhrobi Mirzoali* – Tajik National University, associate of philological sciences, docent, Department of International Journalism. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. E-mail: suhrobjsm@mail.ru

**ОСВЕЩЕНИЕ ВОПРОСОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В
ИНФОРМАЦИОННЫХ ЖАНРАХ ЖУРНАЛИСТИКИ***Рахимов А.А.***Российско-Таджикский (Славянский) университет**

Журналистский продукт, в том числе материалы по теме гражданского общества и публикации гражданских журналистов, реализуется через определенные публицистические жанры, использование которых зависит от целей и задач автора.

Объективная важность проблемы заключается в том, что ее решение – это овладение профессией, приёмами мастерства. Необходимость жанров объясняется и тем, что без осознания жанрового единства трудно вводить читателя, зрителя и слушателя в систему мышления автора. Выбор жанра определяет характер взаимоотношений между создателем материала и его потребителем.

По мнению М.А. Абдуллаева именно наличие «собственной системы жанров» [1, с.18], выделяет журналистику (публицистику) в отдельный и самостоятельный вид творчества.

С.М. Гуревич так характеризует журналистские жанры: «под жанром журналистского произведения понимают устойчивые особенности его содержательно-тематических характеристик, типа отображаемой действительности, композиции, стилистики. Эти особенности жанра не зависят от воли журналиста» [8, с.178-179].

А.А. Тертычный отмечает: «Результаты исследования журналистом социальной действительности воплощаются в разнообразных текстах. Эти тексты относятся к определенным жанровым группам (жанрам)».

Как известно, жанры существуют во всех направлениях творчества: художественной, научной и публицистической. Творческие люди воплощают свои идеи через определенные жанровые формы. После выбора какой-либо определенной формы, как правильно отмечает тот же С.М. Гуревич, автор «вынужден считаться с его особенностями и возможностями» [8, с.178-179].

В современной журналистской науке существует ряд классификаций жанров журналистики. Традиционная классификация с разделением на три группы: информационных, аналитических и художественно-публицистических [18], классификация Л. Кройчика – оперативно-новостные, оперативно-исследовательские, исследовательско-новостные, исследовательские, исследовательско-образные [11], классификация С.М. Гуревича – жанры новостной информации, диалогические жанры, ситуативно-аналитические жанры, эпистолярные жанры, художественно-публицистические жанры, сатирические жанры, жанровые формы публикации других типов [23].

Все эти классификации предназначены для того, чтобы более точно и конкретно определить формы журналистского/публицистического текста с учетом трех основных способов отображения предмета: фактографического, аналитического, наглядно-образного.

Эти способы «воздействуют на предмет отображения через определенные ступени познания объекта субъектом – начиная с чувственного первоначального созерцания, продвигаясь к его абстрагированию, теоретическому освоению и заканчивая созданием обогащенного, наиболее полного и конкретного, в том числе художественного, образа предмета» [8, с.183].

Исходные формы отдельных журналистских/публицистических жанров сформировались в периодической печати, как первого вида СМИ. Другие виды СМИ, которые появились в XX веке, в соответствии со своими потребностями развили и применили жанры прессы. Например, эквивалент жанра заметки, на радио – радиосообщение, на телевидении – информационное сообщение (видеосюжет) и т.п. Помимо того, современное развитие всех видов СМИ привело к взаимопроникновению различных жанров и появлению новых (типа: лонгрид, блог и т.п.) жанров.

Информационные (или: новостные, оперативно-новостные) жанры журналистики образуют первую группу жанров всех видов СМИ, в том числе периодической печати. Цель информационных/новостных жанров - «стремиться сообщить читателям новость. Под новостью мы понимаем то, что неизвестно всей читательской аудитории газеты или хотя бы ее части. Однако не каждый факт, не каждое событие могут представлять интерес для читателей и стать новостью. Это зависит от актуальности факта – его общественного значения» [16, с.10].

Проблематика гражданского общества и темы гражданских журналистов освещаются через все жанровые направления. В содержательном плане их можно разделить на два направления: во-первых, это публикации, освещающие вопросы непосредственно касающиеся деятельности и положения гражданского общества в стране. Во-вторых, разные темы, прежде всего социального характера, которые освещаются в публикациях гражданских журналистов.

В настоящей статье мы рассмотрим публикации по теме гражданского общества, освещенные в информационных жанрах на примере материалов таких русскоязычных периодических изданий республики, как сетевая газета «Вечерка», «Народная газета» и «Азия-плюс».

Газета «Вечерка» в 2011 году выходит под редакцией известной журналистки Гульноры Амиршоевой. Следует отметить, что ранее она работала редактором газеты «Вечерний Душанбе», но затем в знак несогласия с политикой А. Сатторова с группой единомышленников создала альтернативную газету под названием «Вечерка». Газета стала сразу популярной за счет нового взгляда на проблемы общества и более интересного стиля изложения.

Бумажная версия газеты выходила в свет до конца июня 2020 года, а с первого июля того же года стала выходить только в электронном формате в качестве сетевой газеты.

Как известно, выход газет на интернет-площадку осуществляется по двум вариантам. Во-первых, это бумажный номер газеты, форматированный как PDF – файл, в котором сохраняется дизайн и композиция бумажного варианта. Как пишет С.М. Гуревич, «... электронный выпуск газеты может обладать существенными преимуществами по сравнению с ее бумажной версией. Последняя имеет строго определенный объем, что приводит к ограничению размеров ее публикаций, сокращению текстов или к переносу некоторых из них в следующие номера газеты. В электронном варианте можно при необходимости увеличивать размеры публикаций, обогащая их важными подробностями и деталями, сопровождать дополнительными иллюстрациями и даже публиковать здесь тексты, не вошедшие в бумажную версию» [8, с.250].

Второй вариант – это сетевое издание или интернет-газета, у которого нет бумажной версии. Есть периодические издания, которые изначально не имели бумажной версии, сразу создавались как электронные газеты (именно газеты), как например: dni.ru, polit.ru, gazeta.ru, vzglyad.ru и т.п.

Как было отмечено «Вечерка» выходила как традиционная газета, т.е. в бумажном варианте, потом по объективным причинам стала выходить в свет только в электронном варианте в качестве сетевой газеты. «Народная газета» издается в бумажном варианте, но также имеет свой сайт в качестве сетевой газеты. Медиагруппа «Азия-плюс» издает бумажный вариант одноименной газеты, а ее сайт представляет информационное агентство этого медиа-холдинга. Материалы бумажных вариантов газеты размещаются также на сайтах этих газет, т.е. мы отчетливо наблюдаем процесс конвергенции, т.е. процесс, когда происходит объединении различных форм предоставления информации.

На этой основе мы будем использовать и бумажные, и электронные версии материалов, так как приоритетом для нашей работы является освещение изучаемой проблемы в этих периодических изданиях (независимо от того, в бумажном или электронном варианте они опубликованы).

Необходимо заметить, что известные в нашей стране русскоязычные периодические издания «Азия-плюс» и «Вечерка», несмотря на то, что в их редакциях работают профессиональные журналисты, уделяют внимание подготовке гражданских журналистов и предлагает им сотрудничество. В рамках центраальноазиатской

медиапрограммы САМР обе газеты дали объявление о наборе гражданских журналистов.

Цель похожих объявлений – «Медиа-группа «Азия-Плюс» объявляет набор гражданских журналистов из Хатлонской, Горно-Бадахшанской автономной областей и Раштской группы районов» [24], и «Вечерка начинает проект по развитию региональной журналистики» [25], набрать активных граждан из регионов, умеющих хорошо писать, обучить их на тренингах по трем направлениям: «основным знаниям по журналистике, умению находить интересные истории, навыкам получения информации». В объявлении подчеркивается, что «после обучения гражданские журналисты приступят к работе в редакциях и будут получать за каждый подготовленный материал соответствующие денежные гонорары».

«Вечерка» помимо объявления, в материале «Гражданские журналисты» [25] популярно объясняет значение проекта, обосновывая его таким образом: «Что мы знаем о том, как и чем живут наши сограждане в отдаленных городах и поселках? Да практически ничего! В Таджикистане новости из регионов нашей страны, по разным причинам, очень слабо освещаются в СМИ. Проблемы и заботы жителей ГБАО, Хатлонской и Согдийской областей зачастую остаются нерешенными и о них практически ничего неизвестно жителям столицы. Именно об этом и будет рассказывать проект «Вечерки» по развитию гражданской журналистики в регионах республики» [25].

В данном случае особенность этого проекта заключается в том, что он нацелен на становление и развитие именно региональной гражданской журналистики. Причиной является то, что в городах профессиональная журналистика более развита, а в регионах, особенно в дальних горных районах, местные еженедельные газеты не могут охватить освещение всех событий. Исходя из этого, активные граждане, имеющие навыки сочинительства могут заполнить информационную пустоту.

Далее редакция дает также свое видение феномена гражданской журналистики и гражданских журналистов: «Гражданская журналистика – это разновидность журналистики или форма альтернативных медиа, получившая широкое распространение с развитием Интернета и новых цифровых технологий, которая подразумевает под собой деятельность непрофессиональных авторов. То есть иметь профессиональное образование в области журналистики совсем необязательно» [9]. Подчеркивается, что «гражданская журналистика в последнее время набирает обороты по всему миру, когда активные, неравнодушные представители общества рассказывают истории своих городов и поселков и освещают самые различные вопросы в соцсетях, личных блогах или работают в СМИ».

Как было отмечено материалы, опубликованные гражданскими журналистами в этих и других периодических изданиях, а также публикации профессиональных журналистов по гражданской проблематике будут рассматриваться с учетом их жанровой специфики.

Материал «Гражданские журналисты учатся работать со СМИ» [9], подготовлен в жанре информационного отчета. Цель этого жанра - освещение различных семинаров, конференций, симпозиумов, заседаний, съездов и т.п. Вышеуказанный текст информирует читателя о ходе тренинга, который был организован в рамках проекта развития гражданской журналистики, о людях, которых отобрали по конкурсу из числа активистов гражданского общества, проживающих и работающих в Горно-Бадахшанской Автономной области, Хатлонской и Согдийской областях.

В данном информационном отчете сообщается о том, что медиа-тренером выступает известная журналистка Лилия Гайсина, которая рассказала будущим региональным журналистам о простейших правилах подготовки журналистских текстов: «как писать, чтобы вас читали; как делать новости и репортажи; какими новости могут быть; что читателям может быть интересно, а что нет; какие правила нужно соблюдать при подготовке материалов». Также Л. Гайсина в ходе тренинга поделилась своим собственным опытом работы в прессе.

Далее в тексте сообщается о работе другого медиа-тренера профессионального фотографа и оператора Джамшеда Шоева, который научил участников специфике съемки и монтажа со смартфонов.

Приводятся слова участников тренинга, которые выражают удовлетворение качеством преподавания в процессе и говорят о том, что они готовы на определенном уровне подготовить медиатексты о социальных проблемах, примечательных событиях, интересных, инициативных личностях своих регионов, которые в большинстве случаев остаются вне поля зрения прессы.

Тренинг проходил 26 июня 2019 года, а публикация о его ходе была напечатана через день, т.е. 27-го июня, в День национального единства. С учетом этого значение развития гражданской журналистики в конце отчета связывается с этим знаменательным днем: «И быть может примечательно, что тренинг по развитию гражданской журналистики в регионах прошел в преддверии Дня национального единства. Освещение жизни людей в разных уголках нашей страны может наилучшим образом служить единению людей между собой».

Через день после праздника, т.е. 28 июня 2019 года в газете уже напечатан репортаж участников тренинга, освещающий ход празднования Дня национального единства в различных регионах республики. Репортаж участников недавнего тренинга – Азизы Тухтабаевой (Худжанд), Парвины Амрхоновой (Бохтар), Икрома Восидзода (Хорог) называется «Что таджикистанцы знают о Дне национального единства» [21]. Они, после тренинга возвратившись в свои регионы, лично посетили торжественные мероприятия, посвященные Дню национального единства.

Построение текста показывает, что недавно прошедшие тренинг гражданские журналисты отправили свои материалы в газету, а затем редакция собрала их в единый текст в жанре репортажа.

Репортаж начинается с лида, информируя читателей о том, что в 2019 году республика отмечает 22-ю годовщину Дня национального единства. Далее отмечается, что 27 июня 1997 года было подписано Соглашение о мире и согласии между правительством Республики Таджикистан и Объединенной Таджикской оппозицией.

Затем в первой части репортажа говорится о том, что в 2019 году основные торжества прошли в Раштском районе с участием Президента Таджикистан.

Азиза Тухтабаева о праздничных событиях в Худжанде передала, что в административном центре Согдийской области праздник отметили без официальных торжеств и только к вечеру, когда жара спала, жители вышли на гуляния в парки города. А. Тухтабаева взяла несколько коротких интервью у жителей города об этой знаменательной дате. Например, 77-летний коренной житель Худжанда Насим Камолов сказал следующее: «Сегодняшний день – это как праздник в семье. Ведь нам хорошо, когда в семье мир и уют, а на душе спокойно. И наша страна – это наша большая семья. Когда шла война, меня она не сильно коснулась. В 1993 году я женил сына, и мне было невдомек, как сложно было в Душанбе. Порой я до сих пор вспоминаю те страшные кадры из документальных фильмов, и злюсь: ведь я мог помочь тем, кто нуждался в куске хлеба. С праздником Таджикистан!».

Парвина Амирхонова из Бохтара передала, что «местные власти порадовали жителей города большим концертом, а также центральный парк в этот день работал бесплатно и отдыхающим в парке раздавали бесплатный плов. П. Амирхонова взяла несколько коротких интервью у жителей города. Например, 40-летняя Зулфия говорит следующее: «Это важный день, и я его воспринимаю как день дружбы и мира. Точных дат я не запомнила, но помню, что наш президент примирился с оппозицией». 70-летний пенсионер из Бохтара Махмуд Шодов сказал следующее: «Этот день спас нас от уничтожения и благодаря этому дню мы живем мирно. Для нашего поколения — это важная дата, мы знаем, что такое война и страх, но сегодня никто уже об этом не помнит».

Икром Восидзода из Хорога передал, что в административном центре ГБАО День национального единства «рано утром отметили праздничным шествием, в котором приняли участие госслужащие, преподаватели школ и вузов, школьники, пенсионеры и спортсмены». И. Восидзода также взял ряд коротких интервью у жителей Хорога,

спросив их о значении этой даты. Махмаднасим Гавхаров – глава ветеранов труда и войны ГБАО высказывает такое мнение: «Это историческая дата, которая привела с собой мир и покой. День единства тем велик, что является корнем независимости. Давайте представим день единства как большое дерево, а независимость – уже плоды этого дерева. Люди долго ждали этого дня, столько было пройдено дорог, столько боли и потерь мы пережили, казалось, что это событие никогда не наступит, но оно свершилось».

Репортаж завершается подчеркиванием того факта, что именно через достижение мира прекратилась кровопролитная гражданская война. И делается призыв к тому, что мы должны всегда как зеницу ока хранить достигнутый с таким трудом мир.

В расширенной заметке П. Амирхоновой «В Бохтаре прошла 3 ежегодная ярмарка ковров» [2], сообщается о ежегодной ярмарке ковров Кайраккумского коврового комбината. Заметка является расширенной, так как в ней не только есть краткое сообщение о самой ярмарке, но также содержится информация о традиции ковроткачества в истории таджикского народа и об условиях деятельности коврового комбината.

О традициях читателя информирует лид заметки: «Искусство изготовления ковров складывалось тысячелетиями. Ковер – неотъемлемая часть жизненного уклада таджиков. В течение столетий ковроделие было одним из самых массовых и традиционных видов прикладного искусства. Лучшие мастера таджикского народа вкладывали в ковер богатство души, понимание красоты мира и философское восприятие жизни».

Затем идет само сообщение о ярмарке, в котором говорится, что помимо Бохтара, ярмарки будут проведены также в Кулябе и Хороге. В тексте приведено интервью автора с дизайнером завода Эраджем Тохирзода, который рассказывает о вкусовых предпочтениях жителей Бохтара относительно ковров. По его мнению, «в Бохтаре предпочитают более яркие и более темные оттенки ковров. Поэтому мы привозим именно то, что нравится людям. В последние годы в Бохтаре предпочитают такие рисунки, как классика и модерн».

Наличие этого интервью еще раз указывает на расширенный характер заметки.

Завершается заметка, как и в случае с лидом о значении ковров и ковроделия: «ковры всегда пользовались спросом у таджикского народа, на протяжении многих веков ковер был не только символом достатка, но и предметом искусства, поскольку для его выделки требовался длительный кропотливый труд».

Расширенная заметка Азизы Тухтабаевой из Худжанда называется «В Таджикистане прошел международный мотофестиваль «Согдиана» [19], в ней рассказывается согласно лиду о «грандиозном событии, сборе байкеров разных стран, которое проходило на берегу таджикского водохранилища в г. Гулистон Ходжентской области 5-7 июля». Необходимо сразу же отметить ошибку автора: в Таджикистане нет «Ходжентской области», а город Гулистон находится в Согдийской области. Если автор хотел непременно отметить название древнего Худжанда, было необходимо примерно указать так: «в городе Гулистон вблизи древнего города Худжанда».

В тексте помимо описания хода мотофестиваля - «с насыщенной программой под открытым небом»; «парадом мотоциклистов по главной дороге от гостиницы Национального банка до Худжанда»; «объединением любителей и профессионалов мотожизни из стран СНГ» - есть еще три интервью.

Автор взяла интервью у вице-президента Мото клуба «Irbis MCC» Фориса Нурмухамедова, байкера по имени Икром и гости из Ферганы по имени Анжелика. Последняя «призналась, что ждала этот фестиваль и приехала в Таджикистан с удовольствием!».

В расширенной заметке с элементами интервью Парвины Амирхоновой под названием «Эх, дорога, пыль да грязь. Жители мучаются в связи с ремонтом трассы» [3], рассказывается о состоянии строительства дороги международного значения Душанбе-Бохтар. Следует отметить, что данная дорога сдана в эксплуатацию, а так как вышеназванный материал опубликован в июле 2019 года он освещает проблемы процесса строительства этой трассы.

В лиде заметки приведены не слова автора, а жалоба предпринимателя Валиджона, который сетует, что плохое состояние дороги в течение всего двух недель износило его автомобиль, и он ремонтируется. Он говорит: «Я перестану приезжать в Бохтар на своей машине, мне ремонт обойдется дороже потраченных средств на такси, просто невыносимо ездить так».

После этого читатель узнает следствие этой проблемы – это повышение цен на услуги перевозчиков, на ремонт автомобилей и в конце концов повышение цен на продукты.

Автор подробно описывает ход реконструкции дороги Душанбе-Бохтар, в том числе сообщает, что во время осуществления проекта будет построено шесть новых мостов; подрядчиком является китайская компания «Синьцзян Бейсин»; международным консультантом германская компания «КОКС»; на строительство в целом будет направлено 96 миллионов долларов, со стороны международных организаций и правительством Таджикистана.

Что касается процесса строительства, были проблемы, с которыми столкнулись как таксисты, и обычные пассажиры, так и предприниматели. Как видно уже из заголовка, смысл заметки в освещении проблем, с которыми столкнулись люди, в основном жители Бохтара, работа которых тесно связана со столицей.

А потому помимо вышеназванного Валиджона, автор взяла интервью также у других жителей областного центра: предпринимательницы Нодиры, таксистов Акмала и Низома, студента Файзиддина. Их мнения не едины, порой обвиняют друг друга в повышении цен, но все сводится к плохому состоянию дороги.

С учетом этого, можно назвать заметку также проблемной, так как в ней поднимаются вопросы, которые волнуют простых людей-тружеников.

Еще раз отметим, что вся «пыль и грязь дороги» и «мучения жителей» уже позади, так как дорога сдана в эксплуатацию.

Заметка Азизы Тухтабаевой «Национальный форум собрал более 200 подростков и молодых людей со всего Таджикистана» [20], соответственно, посвящена освещению данного форума. Если заголовок заметки сообщает о том, что в данном форуме участвовали более 200 подростков и молодых людей, то из лида узнаем, что этот форум имеет конкретное название: «Социальное предпринимательство и навыки XXI века – это важные компоненты устойчивого развития».

Заметка не проблемная, т.е. в ней нет постановки какой-либо проблемы и интервью. Текст полностью описательный, в ней сообщается только процесс прохождения форума. Читателю помимо официального открытия и закрытия мероприятия сообщается следующее: форум был организован программой обучения «Пешсаф» («Авангард») от ЮНИСЕФ Таджикистан; в ней участвовали представители госструктур; организована выставка инновационных проектов и дискуссионная панель с участием специалистов по социальному предпринимательству; представление пяти лучших проектов из числа приглашенных, целью которых было решение реальных социальных проблем общества и т.п.

В репортаже Довута Сулаймонова (г. Хорог), под названием «В Мургабе прошел фестиваль снежного барса «Таджикистан-2019» [17], дано подробное описание хода данного фестиваля. Репортаж сопровождается также фоторепортажем, а также содержание текста и снимков указывает на то, что автор непосредственно участвовал в данном мероприятии. То есть автором соблюдено одно из основных требований жанра репортажа - эффект присутствия.

После заглавия в лиде более подробно разъясняется сущность данного события: «В высокогорном селе Аличур Мургабского района Горно-Бадахшанской автономной области прошел очередной Фестиваль снежного барса «Таджикистан-2019».

Затем в самом тексте подробно рассказывается о том, что фестиваль посетили более пяти тысяч зрителей не только Мургабского района, но и жителей других районов ГБАО, а также около ста иностранных туристов; для жителей поселка Аличур это был настоящий праздник, потому что такие события там случаются не часто; в нем приняли участие исследователи, представители природоохранных организаций, общественных

объединений, волонтеры, певцы, танцоры, повара и ремесленники; ранним утром 4 августа аличурцы от млада до велика спешили в сторону школы, где проводилось мероприятие; в 10 часов на специальной площадке приземлился вертолет с председателем области Ёдгором Файзовым и другими гостями; Председатель области официально открыл Фестиваль и монумент снежного барса.

Приводится выдержка из выступления Ё. Файзова: «... за последние четыре года по всем районам ГБАО зафиксировано восемь случаев спасения барса от гибели. Находясь в отдаленных регионах Таджикистана, жители республики должны любыми способами привлекать внимание общественности к угрозе исчезновения снежного барса, обсуждать с людьми проблемы защиты и сохранения ареалов его обитания. Только нашими общими усилиями удастся способствовать развитию дополнительных возможностей для сохранения регионального биоразнообразия».

Автор репортажа, продолжая освещение происходящего, приводит также выдержку из выступлений президента Академии наук РТ Фархода Рахими, председателя Совета директоров ООО «Барс-2010» Каракуля Ярканди, а затем дает подробные сведения об инициаторах и организаторах данного Фестиваля и о самом снежном барсе.

При этом читателю даются подробные разъяснения. Во-первых, о том, что главным инициатором проведения мероприятия стала компания «Барс-2010», на территории которой «учрежден, построен и функционирует первый в стране Реабилитационный центр снежного барса, где реализуется программа по содержанию, лечению и воспроизводству барса». Помимо инициатора организаторами Фестиваля являлись Комитет по охране окружающей среды ГБАО, Общественное объединение «Кухҳои Помир» и джамоат Аличур Мургабского района.

Во-вторых, о самом снежном барсе, который занесен еще в 1963 году в Красную книгу из-за угрозы исчезновения, так как «находится на вершине биологической пищевой цепи, и любое нарушение хрупких экологических связей может привести к его исчезновению. В настоящее время численность снежных барсов, по различным оценкам, в мире составляет от 4 до 7 тысяч особей. По состоянию на 2016 год, охота на снежных барсов запрещена во всем мире».

Этими сведениями материал подытоживается. Нужно отметить, что в заглавии репортажа слово «фестиваль» написано строчной буквой, но затем в лиде и самом тексте прописной буквой – «Фестиваль», что указывает на определенную невнимательность автора.

В заметке Парвины Амирхоновой «В крепости «Хулбук» на юге страны обнаружена историческая находка» [4], дается информация об этом событии. В лиде разъясняется сущность события: «Сотрудники историко-культурного Музея-заповедника «Хулбук» в Восейском районе Хатлонской области во время археологической экспедиции обнаружили редкий исторический предмет».

Автор хорошо сформулировал заглавие и лид, сохранив определенную интригу. В них говорится о «редком историческом предмете», но читателю пока остается неизвестным конкретный обнаруженный предмет, а потому для этого нужно читать весь текст.

Источником информации для автора является директор историко-культурного комплекса «Хулбук» Абдуллоджон Ходжаев, приведя его слова о находке. Именно, из его слов читатель узнает, что на территории крепости найдена «обширная сеть водоснабжения, которая обеспечивала население данного региона питьевой водой». По мнению А. Ходжаева, «данная находка является важным археологическим достижением в честь 30-летия Государственной независимости нашей страны».

Затем в тексте даются общие сведения о значении Хулбука не только в истории таджикской, но и мировой цивилизации; о выставленных экспонатах в музее; об историко-культурном комплексе площадью в 70 га; о проведенной реконструкции комплекса; о раскопках, которые начались еще в 1953 году и т.п.

Недостатком материала является то, что автор в основном изложил уже общеизвестные сведения. О них можно было упомянуть вкратце в начале текста, а далее больше сконцентрировать внимание на описании самой находки, т.е. обширной сети

водоснабжения. Если бы автор описал именно саму находку и расспросил об этом директора комплекса, то материал получился бы более интересным для массовой аудитории.

Заметка Парвины Амирхоновой «Частичка Парижа в Кулябе» [5], посвящена новым объектам в городе Кулябе, которые были сданы ко 28-летию государственной независимости республики. Сообщая в лиде, о том, что к этому знаменательному дню были сданы 55 разных объектов, в самом тексте автор концентрирует внимание на капитально отреставрированный Центральный парк города имени Мир Саида Али Хамадони. Автор отмечает, что гробница и простирающийся за ней парк после реставрации стали еще благоустроеннее, с фонтанами, ярким освещением, вечнозелеными деревьями, газонами, тротуарами, спортивными площадками и т.п. В тексте приводятся их точное количество.

Помимо разных построек автору больше по душе построенная в другой стороне парка небольшая по высоте Эйфелева башня – этаким кусочек Парижа. Название самой заметки также исходит из этого необычного для Куляба объекта. П. Амирхонова выражает восхищение этой идеей, приводя общее мнение горожан: «Концепцию такого дизайна объясняют тем, что это просто «красиво» и ново для нашей страны. Сами горожане удивлены дизайном. Они считают, что частичка Парижа - это романтично и необычно. Ведь мы не всегда бываем в Европе».

Следует отметить, что П. Амирхонова сформулировала удачный заголовок, который сообщает, что в Кулябе появилась частичка далекого Парижа, но именно какая его часть пока не ясно для читателя. Ни лид, ни первая часть заметки также не уточняют этот интригующий момент. А потому для того, чтобы узнать, какая частичка Парижа появилась в древнем Кулябе, читателю необходимо прочесть весь текст.

Из заглавия заметки Тилава Расулзаде «Хлопкоробы Согда намерены собрать более 120 тысяч тонн хлопка - сырца» [14], сразу становится ясно конкретная цель автора. Первое предложение лида является повтором заглавия. Только затем отмечается, что «для этого есть все необходимые предпосылки. На полях в нынешнем году выращен большой урожай. Об этом сообщил «Вечерке» ведущий сотрудник Главного управления сельского хозяйства Согдийской области Абдуазиз Махмудов».

В тексте приводятся слова А. Махмудова и начальника Управления Бободжонгафуровского района Хомиджона Хакимбоева, которые высказывают свое мнение о непростых путях достижения поставленной цели. Например, по мнению Х. Хакимбоева, «только в случае получения с каждого гектара по 30 центнеров хлопка-сырца дехканин может получать определенную прибыль. В противном случае, уже в следующем году число желающих посева стратегического сырья может сократиться».

Этими словами Х. Хакимбоева текст завершается. Его слова указывают на то, что такого плана достичь, не так легко, что на пути к этому есть препятствия, но, к сожалению, по этому поводу нет вывода самого автора.

В информационной корреспонденции Тилава Расулзаде, под названием «Настоящая таджичка Лидия Яковлевна» [15], рассказывается о судьбе украинской девушки, вышедшей замуж за таджика, уроженца села Чоркух Исфаринского района Касыма Касимова и приехавшей на постоянное место жительства в Таджикистан из Приморского края.

Текст начинается с описания первоначальной реакции жителей села, которые «думали, что девушка, выросшая в городской среде, не привыкшая к сельскому образу жизни, скоро покинет Таджикистан и вернется в Россию». Но автор сразу же отмечает, что «однако Лидия не только не вернулась обратно, но и удивила своей воспитанностью и высокой культурой».

Эти черты привели ее к тому, что она полюбила таджикскую культуру, приняла ислам, начала соблюдать все обряды и обычаи, научилась местной кулинарии, а потому постепенно «люди меняли свое мнение относительно нее. Стали ее уважать и приглашать на все мероприятия, проводимые в селе».

Далее в материале рассказывается о том, как девушка познакомилась с таджикским парнем, приехала в солнечный Таджикистан, воспитала шестерых детей, ухаживала за

больной свекровью, хотя вначале “мать Касыма была не очень рада появлению русской невестки в семье”. Несмотря на все это, Лидия Яковлевна “с 1972 по 2000 годы работала товароведом и продавщицей в системе Потребсоюза города Исфары. За большие заслуги перед народом она была награждена медалью “Ветеран труда”. А ее магазин среди народа известен как “Магазин Лидии”.

Наступили новые времена и теперь все ее дети “имеют гражданство либо вид на жительство Российской Федерации”. О себе она говорит: “Хотя я уроженка Российской Федерации, но не имею российского гражданства. Я гражданка Таджикистана и горжусь этим”.

Эти слова говорят о высоком патриотизме украинской девушки полюбившей Таджикистан и ставшей для этой страны родной.

Информационная корреспонденция Парвины Амирхоновой «Новый Бохтар» [6] посвящена позитивным изменениям в административном центре Хатлонской области, который 20 января 2018 года из Курган-Тюбе был переименован в Бохтар.

Следует отметить, что, хотя топоним «Курган-Тюбе» существует на протяжении ряда веков, но топоним Бохтар имеет более чем двухтысячелетнюю историю. Переименование города в Бохтар – это возвращение к историческим и национальным истокам, с целью подъема патриотических чувств, не только у жителей города, но и всего населения страны.

Название материала имеет также символический характер: П. Амирхонова этим хочет сказать, что Курган-Тюбе, сменив название на древний топоним Бохтар, вновь возродился и в качестве современного города, в нем происходит много изменений. В связи с этим отмечается, что «за последние 2 года, было построено большое количество объектов и что самые важные изменения в сторону развития продолжаются: город и дальше будет реконструироваться».

В объекты реставрации входят реставрация центрального парка имени Мурчаева, парка «Водии Вахш», небольшого парка «Парчам», еще одного небольшого парка рядом с автовокзалом, парка имени Лохути, установление 9 футбольных площадок, расширение главных дорог, строительство Дома культуры, рассчитанного на 800 мест и т.п. Все эти и другие объекты подробно описываются автором со слов заместителя мэра города Мухаммаджонзода Дилшода Осими.

Вместе с тем, о сфере образования, отмечается, что «школа за последние 27 лет открыта всего одна. Это единственная частная школа в Бохтаре».

Автор выражает удовлетворение этими позитивными изменениями и завершает материал такими пожеланиями: «Мне, как жительнице Бохтара, было очень приятно узнать, что в городе было сделано так много. Это не решает всех проблем города, но дает надежду на дальнейшие изменения к лучшему».

П. Амирхонова как представитель гражданского общества и гражданский журналист не только освещает происходящие изменения в городе, но также призывает местную власть не останавливаться на достигнутом и продолжить благоустройство древнего и в то же время нового Бохтара.

В другом материале П. Амирхоновой «Обычный сундук или хранитель счастья» [7], подготовленном в жанре информационной корреспонденции на примере деятельности бохтарского мастера по изготовлению сундуков Маноба Турсунова освещается история этого ремесла и его востребованность в настоящее время. В лиде отмечается, что «сундук (или сандык) – не просто предмет для хранения вещей, а часть восточной культуры. С древности он является неотъемлемой частью приданого девушки».

Далее рассказывается о том, что, несмотря на использование современной мебели, эта традиция в таджикских семьях соблюдается до сих пор. Отмечается, что в приданое девушки обязательно входят украшения, многочисленные наряды, которых требует национальная традиция, а хранить все свои вещи молодая жена должна в сундуке. Указывается на то, что, хотя сейчас широко распространена современная мебель, но, несмотря на это, традиция свадебных сундуков до сих пор соблюдается.

Еще раз обращая внимание на то, что «в старые времена по количеству сундуков судили о богатстве невесты», автор переходит к подробному разъяснению процесса

изготовления сундуков: как расписываются узоры, как обшиваются железные листья, как вырезаются орнаменты, как используются современные технологии.

Затем все эти моменты поясняются через комментарии бохтарского мастера по изготовлению национальных сундуков Маноба Турсунова, который занимается этим ремеслом более двадцати пяти лет. Этому ремеслу он научился у своего отца, его отец у своего отца – и так из поколения в поколение. Продолжая традиции Маноб обучил своему ремеслу своих детей и других учеников.

Комментарии мастера являются еще более детальными, которые дают читателю исчерпывающую информацию по всем моментам данного ремесла. Автор информационной корреспонденции постаралась, чтобы все эти детали подробно передать и сделать такой вывод: «Несмотря на то, что сейчас есть огромный спрос на современную мебель, наши граждане по-прежнему предпочитают национальную мебель. Спрос на сундуки остается высоким, и это здорово, что мы не изменяем своими традициям. Для каждого таджикистанца сундук означает что-то своё: для кого-то это традиция, для кого – то предмет интерьера, а для кого-то хранитель счастья».

Этим выводом П. Амирхонова подчеркивает значение народных ремесел для таджиков, которые, несмотря на наступление глобализации, сохраняют верность своим национальным традициям.

Официальная «Народная газета» также уделяет определенное внимание освещению гражданского общества в стране, как в информационном, так и аналитическом жанрах. В качестве примера приведем два информационных материала, непосредственно посвященные этой теме и подготовленных в жанре отчета.

В отчете Гульчехры Мансуровой под заглавием «Р. Шомурод: Гражданское общество Таджикистана развивается стабильно» [12], излагается ход отчетной пресс-конференции министра юстиции Рустама Шомуроода о различных направлениях деятельности министерства в 2017 году. В тексте упоминаются все стороны работы данного министерства: участие делегации Таджикистана под руководством министра юстиции на 93 заседании Комитета ООН по ликвидации расовой дискриминации; на заседании Комитета ООН по правам ребенка; о национальных докладах Таджикистана в этих комитетах; об устранении противоречий между сорока семью законами и нормативно-правовыми актами страны с международным законодательством.

Отвечая на вопрос корреспондента «Народной газеты» «о количестве зарегистрированных на 1 января 2018 года неправительственных организаций и какова тенденция к увеличению или снижению их количества, министр обратил внимание журналистов на следующий факт: «На сегодняшний день в Министерстве юстиции Республики Таджикистан зарегистрировано более трех тысяч общественных организаций, однако из них действует всего 2484». На этой основе министр указал на то, что «...гражданский сектор Таджикистана развивается стабильно и каких-то скачков в направлении увеличения или уменьшения не наблюдается».

В отчете Джамшеда Юсупова, под названием «Проблемы развития гражданского общества в Республике Таджикистан: состояние и перспективы» [22], освещается состоявшийся круглый стол в ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан.

Отчет начинается с обозначения главной цели круглого стола, которую автор сформулировал таким образом: «обсуждение роли гражданского общества в развитии государства, состояние и перспективы развития гражданского общества в современных условиях Республики Таджикистан».

Далее в тексте сообщается об участниках круглого стола, представляющих как государственные, так и частные структуры, о контенте выступлений участников, о взаимодействии общественных объединений с государственными органами и т.п. В частности, автор, опираясь на высказанные тезисы участников круглого стола отмечает, что «в Таджикистане идут два процесса – возрождение таджикской государственности и формирование гражданского общества. В целом, это и создает благоприятные возможности для развития и укрепления демократических норм во всех сферах жизни».

Указывая специфику становления гражданского общества в нашей стране, участники круглого стола обратили внимание на то, что «процесс формирования

гражданского общества в Таджикистане имеет свои особенности. Таджикистан традиционно относится к тем странам, которые больше ориентированы на государство, чем на общество, что характерно почти для всех восточных народов. Данный факт нашел свое отражение в социально-политических учениях крупнейших мыслителей Востока: Аль Фараби, Ибн Сино, Низам-уль-мулка, Насриддина Туси, Саади Шерози, Абдурахмана Джами, Ахмада Дониша и других».

Текст завершается обозначением актуальности темы формирования гражданского общества в Таджикистане, которую, по мнению Дж. Юсупова, необходимо усилить.

Редакционный материал «Азии-Плюс» «Как гражданские журналисты пытаются изменить мир и у них это получается» [7], также можно отнести к жанру отчета с элементами опроса.

Информационным поводом для подготовки данного материала является международный конкурс MediaCampFest-2020 среди журналистов и блогеров, который стал своего рода показателем достижений в деле подготовки гражданских журналистов.

В связи с этим в лиде отчета сообщается: «Всего на конкурс было отправлено 282 работы из Таджикистана, Узбекистана, Кыргызстана и Казахстана, из которых до финала дошли всего 60. Победители определялись по 4 номинациям: «Власть и общество», «Время помогать», «Герои рядом», «Поколение без границ – Время возможностей». Среди победителей были журналисты, в том числе, гражданские, которые пишут для «Азия-Плюс».

Контент публикации состоит из описания деятельности победителей, опроса их мнений о конкурсе, а также интерпретации сущности гражданской журналистики. Участники опроса Алия Хамидуллина, Элшод Хасанов и Джамшед Хусаинов делятся своими впечатлениями о конкурсе, выражают свое удовлетворение по поводу заслуженной победы.

Сообщается, что лучшим гражданским журналистом Таджикистана стал Джамшед Хусаинов, публикации которого было напечатано на страницах «Азия-Плюс». В материале о нем отзываются такими словами: «...написал наибольшее количество материалов на довольно актуальные темы за период обучения и работы в редакции». На эти положительные отзывы сам Дж. Хусаинов реагирует следующим образом: «быть журналистом интересно, а если есть интерес, то сложности можно преодолеть. Не могу сказать, что это очень легко, были, конечно же, определенные преграды, когда к журналисту относятся с подозрением, не доверяют, но мы люди, и поэтому можно постараться найти подход к каждому, если у тебя получится, то сложностей не возникнет». Эти слова непрофессионального журналиста говорят о его большом уважении по отношению к роли и статусу журналиста и журналистики.

О целях и задачах проекта «Гражданские журналисты» более точно высказалась его координатор в газете «Азия-Плюс» Махпора Киროмова: «Проект был запущен 1 октября 2018 года и продолжится до 30 сентября 2022 года». Далее отмечается, что до сих пор «проект воспитал 160 гражданских журналистов, которые написали более 600 материалов».

Отчет завершается пояснением координатора проекта в Казахстане Анны Сухчевой, которая указывает на то, что данный «проект был запущен неспроста» так как «наблюдения показали, что аудитории не хватает настоящих, живых и человеческих историй», особенно из «глубинок наших стран».

Таким образом, различные проблемы гражданского общества в периодической печати республики освещаются в жанрах журналистики, в том числе в информационных жанрах, как наиболее оперативных. Учитывая предназначение своего материала, журналисты используют определенный информационный жанр или симбиоз жанров, чтобы максимально точно донести до массовой аудитории сущность того или иного события.

Рецензент: Муллоев Ш. – д.ф.н., профессор РТСУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаев, М.А. К вопросу о применении теории журналистики (публицистики) в научных исследованиях / М.А. Абдуллаев // Проблемы и перспективы развития теории и практики СМИ в Таджикистане. – Душанбе: РТСУ, 2017. – 164 с.
2. Амирхонова, П. В Бохтаре прошла 3 ежегодная ярмарка ковров / П.Амирхонова // <https://vecherka.tj/archives/38947>
3. Амирхонова, П. Эх, дорога, пыль да грязь. Жители мучаются в связи с ремонтом трассы / П.Амирхонова // <https://vecherka.tj/archives/39005>
4. Амирхонова, П. В крепости «Хулбук» на юге страны обнаружена историческая находка / П.Амирхонова // <https://vecherka.tj/archives/39939>
5. Амирхонова, П. Частичка Парижа в Кулябе / П.Амирхонова // <https://vecherka.tj/archives/39985>
6. Амирхонова, П. Новый Бохтар / П. Амирхонова // <https://vecherka.tj/archives/39750>
7. Амирхонова, П. Обычный сундук или хранитель счастья / П. Амирхонова // <https://vecherka.tj/archives/40309>
8. Гуревич, С.М. Газета: вчера, сегодня, завтра / С.М. Гуревич. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 288 с.
9. Гражданские журналисты учатся работать со СМИ <https://vecherka.tj/archives/38828> 27.06.2019
10. Как гражданские журналисты пытаются изменить мир и у них это получается / asiaplustj.info/ru/node/288049
11. Кройчик, Л.Е. Система журналистских жанров / Л.Е. Кройчик https://studref.com/319535/zhurnalistskaya/sistema_zhurnalistskih_zhanrov
12. Мансурова Г., Шомурод Р. Гражданское общество Таджикистана развивается стабильно / Г.Мансурова, Р.Шомурод // narodnaya.tj/index.php?option=com...view=article...r...
13. Проявление активности граждан в периодической печати в жанре письмо (на примере официального издания Республики Таджикистан – газеты «Джумхурият») // Вестник ТНУ. Серия филологических наук. - Душанбе: Издательский центр ТНУ, 2022. - №4. - С. 254-261.
14. Расулзаде, Т. Хлопкоробы Тогда намерены собрать более 120 тысяч тонн хлопка - сырца / Т.Расулзаде // <https://vecherka.tj/archives/39906>
15. Расулзаде, Т. Настоящая таджичка, Лидия Яковлевна! / Т.Расулзаде // <https://vecherka.tj/archives/40125>
16. Салихов, Н.Н. Жанровые особенности современных таджикских печатных и электронных СМИ, 2000-2016 гг. / Н.Н. Салихов. – Душанбе: РТСУ, 2017. – С. 10 (общ. 297 с.)
17. Сулаймонов, Д. В Мургабе прошел фестиваль снежного барса «Таджикистан-2019» / Д.Сулаймонов // <https://vecherka.tj/archives/39661>
18. Тертычный, А.А. Жанры периодической печати / А.А. Тертычный. – М.: Аспект Пресс, 2011. – 320 с.
19. Тухтабаева, А. В Таджикистане прошел международный мотофестиваль «Согдиана» / А.Тухтабаева // <https://vecherka.tj/archives/38947>
20. Тухтабаева, А. Национальный форум собрал более 200 подростков и молодых людей со всего Таджикистана / А.Тухтабаева // <https://vecherka.tj/archives/39098>
21. Что таджикстанцы знают о Дне национального единства [Электронный ресурс] // <https://vecherka.tj/archives/38876>
22. Юсупов, Дж. Проблемы развития гражданского общества в Республике Таджикистан / Дж.Юсупов // narodnaya.tj/index.php?...com...article...2019-09-26...216
23. <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/society/20190614/aziya-plyus-priglasht-k-sotrudnichestvu-grazhdanskikh-zhurnalistov-iz-regionov>
24. <https://vecherka.tj/archives/38470>
25. <https://vecherka.tj/grazhdanskije-zhurnalisty>

ИНЪИКОСИ МАСОИЛИ ЧОМЕАИ ШАХРВАНДӢ ТАВАССУТИ ЖАНРӢ ИТТИЛОӢ

Дар мақола вижагҳои инъикоси масоили чомеаи шаҳрвандӣ тавассути жанрҳои иттилоотии журналистика дар мисоли маводи матбуоти русзабони Тоҷикистон, ба мисли «Азия плюс», Народная газета» ва рӯзномаи интернетии «Вечерка» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд гардидааст, ки маводи журналистӣ, минҷумла, дар мавзуи чомеаи шаҳрвандӣ ва маводи журналистони шаҳрвандӣ тавассути жанрҳои муайяни публитсистиёи ифода меёбанд. Истифодаи намудани ин ё он навъи жанр аз мақсад ва вазифаи муаллиф вобастааст. Ба андешаи муаллиф, зарурияти истифодаи жанрҳо дар фаъолияти журналистӣ дар он аст, ки бе дарки ягонагии жанрӣ вориди сохтани хонанда, шунаванда ва бинанда ба системаи афкори муаллиф мушкил аст. Интиҳоби жанр хусусияти муносибатҳои байни муаллифи маводи журналистӣ ва истеъмолгарро муайян мекунад. Дар асоси маводи омӯхташуда, муаллиф муайян намудааст, ки матбуоти русзабони Тоҷикистон ба масъалаҳои чомеаи шаҳрвандӣ диққати махсус медиҳад. Барои инъикоси масоили чомеаи шаҳрвандӣ, ғайр аз жанрҳои таҳлилӣ, ҳамчунин жанрҳои иттилоотӣ, ба мисли ҳисобот, гузориш, хабар, минҷумла, хабари муфассал мавриди истифода қарор гирифтаанд. Тибқи хулосаи муаллиф дар матбуоти даврии ҷумҳурий жанрҳои хабарӣ ҳамчун жанрҳои хусусияти фаврӣ дошта бештар истифода шудаанд. Ҳамчунин, рӯзноманигорон бо дарназардошти мақсади маводи тайёрнамудаашон жанри муайян ё аз омезиши унсурҳои жанрҳои гуногун истифода менамоянд, то ки ба аудиторияи ҷанбаи асосии ин ё он ҳодисаро ба таври дақиқ расонанд.

Калидвожаҳо: чомеаи шаҳрвандӣ, жанрҳои иттилоотӣ, рӯзноманигорони шаҳрвандӣ, матбуоти даврӣ.

ОСВЕЩЕНИЕ ВОПРОСОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ИНФОРМАЦИОННЫХ ЖАНРАХ ЖУРНАЛИСТИКИ

В статье рассматриваются особенности освещения вопросов гражданского общества в информационных жанрах журналистики на примере материалов русскоязычных периодических изданий Таджикистана, таких как «Народная газета» и «Азия-плюс» и сетевая газета «Вечерка». Отмечается, что журналистский продукт, в том числе материалы по теме гражданского общества и публикации гражданских журналистов, реализуется через определенные публицистические жанры, использование которых зависит от целей и задач автора. Необходимость жанров в журналистской деятельности, по мнению автора, объясняется тем, что без осознания жанрового единства трудно ввести читателя, зрителя и слушателя в систему мышления автора. Выбор жанра определяет характер взаимоотношений между создателем материала и его потребителем. На основе изученного материала автором выявлено, что русскоязычные периодические издания Таджикистана уделяют особое внимание проблемам гражданского общества. Для освещения вопросов гражданского общества, кроме аналитических жанров, используют также такие информационные жанры как отчет, заметка, в том числе и расширенная заметка, информационная корреспонденция и репортаж. Автор приходит к выводу, что в периодической печати республики преобладают информационные жанры как наиболее оперативные. Также журналисты, учитывая предназначение своего материала, используют определенный информационный жанр или симбиоз жанров, чтобы максимально точно донести до массовой аудитории сущность того или иного события.

Ключевые слова: гражданское общество, информационные жанры, гражданские журналисты, периодический печать.

COVERAGE OF CIVIL SOCIETY ISSUES IN INFORMATION GENRES OF JOURNALISM

The article discusses the features of coverage of civil society issues in the information genres of journalism using the materials of Russian-language periodicals in Tajikistan as an example, such as "Narodnaya Gazeta" and "Asia Plus" and the online newspaper "Vecherka". It is noted that the journalistic product, including materials on the topic of civil society and publications of citizen journalists, is realized through certain journalistic genres, the use of which depends on the goals and objectives of the author. The necessity of genres in journalistic activity, according to the author, is explained by the fact that without the awareness of genre unity it is difficult to introduce the reader, viewer and listener into the author's thinking system. The choice of genre determines the nature of the relationship between the creator of the material and its consumer. On the basis of the studied material, the author revealed that the Russian-language periodicals of Tajikistan pay special attention to the problems of civil society. To cover the issues of civil society, in addition to analytical genres, they also use such information genres as a report, a note, including an extended note, informational correspondence and reporting. The author comes to the conclusion that information genres prevail in the periodical press of the republic, as the most operational. Also, journalists, taking into account the purpose of their material, use a certain information genre or a symbiosis of genres in order to convey the essence of an event to the mass audience as accurately as possible.

Key words: civil society, information genres, citizen journalists, periodicals.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳимов Абдуҳамит Абдибосирович* - Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. М. Турсунзода 30. E-mail: rtsuok@mail.ru. Тел.: (+992) 918-62-21-21

Сведения об авторе: *Рахимов Абдухамит Абдибосирович* - Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры отечественной и международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. E-mail: rtsuok@mail.ru. Тел.: (+992) 918-62-21-21

Information about authors: *Rahimov Abduhamit Abdibosirovich* –Russian-Tajik (Slavonic) University, candidate of philological sciences, associate professor of the department of domestic and international journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade Str., 30. E-mail: rtsuok@mail.ru. Phone: (+992) 918-62-21-21

Донаёрова С.З.

Хорогский государственный университет имени Моёншо Назаршоева

Появление того или иного издания считается положительным явлением в жизни общества и может отражать процессы, происходящие в обществе. Потому что пресса – единственный важный инструмент, который выявляет проблемы приобретений и потерь в обществе и показывает правильный путь решения этих проблем. Собственно, каждое издание создается в соответствии с политическими и социальными условиями общества.

В 80-е годы 20 века в жизни наций и народов Советского Союза произошли крупные политические и культурные изменения. В этот период советская власть начала приходить в упадок, что привело к выходу бывших союзных республик из состава СССР и принятию ими Декларации независимости. Наряду с другими республиками, 9 сентября 1991 года Республика Таджикистан также провозгласила свою независимость.

С обретением республикой независимости в жизни таджикского народа произошли коренные перемены, в том числе изменения были замечены и в системе средств массовой информации страны.

Рассматривая ситуацию этого периода, исследователи Ибрагим Усмонов и Давлат Давронов отмечают, что «с этого периода в политической, экономической и культурной жизни Таджикистана произошли большие изменения, суть которых заключалась в независимости. В области журналистики эти изменения были связаны с полной ликвидацией таджикской партийно-советской системы СМИ и появлением независимых СМИ, что было обусловлено новой правовой базой» [7, с.141].

Однако следует отметить, что правовые акты, провозглашающие свободу СМИ и свободу учреждения органов СМИ, были приняты еще до приобретения государством независимости. 1 августа 1990 года вступил в силу Закон СССР «О печати и других средствах массовой информации» на основе которого в 14 декабря 1990 года был принят Закон Республики Таджикистан «О печати и других средствах массовой информации». По сути 2 статья Закона имела революционный характер, так как провозглашала свободу печати и свободное выражение своего мнения: «Печать и другие средства массовой информации в Республике Таджикистан свободны. Каждый гражданин республики имеет право свободно выражать свои убеждения и мнения, распространять их в любых формах в печати и других средствах массовой информации. Государственная цензура и преследование за критику запрещается.

Таким образом, помимо прочих факторов, принятие законодательных актов в сфере средств массовой информации в таких политических, экономических и духовных условиях в стране привело к коренным изменениям в системе прессы Республики Таджикистан, содействуя ее значительному вкладу в изменение общественного сознания. Говоря об особом влиянии СМИ на общество в переходных периодах, Основатель мира и единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон во время встречи с журналистами, работниками средств массовой информации и ветеранами СМИ накануне важной историко-культурной даты 100-летия таджикской печати отметил: «Сегодня как никогда важна роль средств массовой информации в жизни современного общества. На самом деле пресса и средства массовой информации оказывают мощное и действенное влияние на формирование общественного мнения.

Они особенно важны в периоды развития и смены направлений, развития общества, смены идеологий, формирования нового социального видения. Любому демократическому обществу, особенно обществу стран, только вступивших на этот путь, необходимы средства массовой информации и их эффективная деятельность.

Однако следует отметить, что в начале 90-х годов XX века, в результате распада Советского Союза, обострилась политическая ситуация в Республике Таджикистан, возникли конфликты между политическими партиями. Эти противостояния привели к началу гражданской войны, в результате чего политическая, экономическая и культурная жизнь республики была парализована. Эта ситуация негативно сказалась и на мирной жизни жителей Горно-Бадахшанской автономной области, которая является одной из удаленных от центра областей. Кризис политического, экономического и культурного положения общества отрицательно сказался на моральных ценностях и национальном самосознании. Более того, из-за тяжелой экономической ситуации, обусловленной началом гражданской войны, многие периодические издания прекратили свое существование, сократились тиражи некоторых газет и журналов. Как отмечает исследователь М. Султонов, «сокращение тиража и количества периодических изданий произошло, прежде всего, за счёт провинциальных газет и журналов. Из-за экономических трудностей и дефицита бумаги многие областные и районные издания прекратили своё существование. В четырёх областных центрах газеты перешли на недельный график, а в отдельных случаях из-за материальных трудностей не представлялось возможным издавать даже номер в неделю. Количество изданий в областях сократилось до двух-трёх наименований. В Горно-Бадахшанской автономной области в первые годы гражданской войны выходила только областная еженедельная газета «Бадахшан», с тиражом в 1000 экз.» [6].

Именно в таких сложных общественно - политических и культурных условиях начало 90 - х годов появляется ежемесячное издание «Фарханги Бадахшон» («Культура Бадахшана»). Инициаторами создания ежемесячника выступили известные журналисты, работающие в редакции областной газеты «Бадахшони совети».

Задача нового культурно-литературного издания заключалась в том, чтобы оно способствовало стабилизации политической и духовной ситуации, информируя общественность об истории предков, обычаях и традициях, нравственных ценностях, местных языках и национальной литературе.

Говоря о значении ежемесячника, известные историки Рахим Масов и Хайдаршо Пирумшоев отмечают, что «издание «Фарханги Бадахшон» («Культура Бадахшана»), являясь литературно-художественным приложением газеты «Бадахшан», функционирует с 1991 году по инициативе известных журналистов Курбониддина Аламшаха и Наджмиддина Шахинбада. Оно появилось в очень тяжелых условиях, когда люди нуждались в хлебе и не издавались даже государственные издания. Тем не менее, газета выполнила свою миссию в сложнейших исторических условиях и сыграла неоценимую роль в научной и литературной жизни Горного Бадахшана, в деле укрепления национального единства. Это был первый ежемесячник в истории журналистики Бадахшана, который издавался в объеме 8 страниц размером А-3 в областной типографии города Хорога.

В период с 1991 по 1995 годы в газете «Фарханги Бадахшон» публиковались уникальные культурно-литературные и исторические материалы не только на таджикском, русском, кыргызском, но и на шугнанском, рушанском, язгулямском, ишкашимском и ваханском диалектах» [1, с.296].

В то время к работе издания «Фарханги Бадахшон» («Культура Бадахшана») были привлечены лучшие журналисты Бадахшана Ширин Бунёд, Курбон Аламшоев, Ато Мирходжа, Нажмиддин Шахинбад, Рано Мубориз и другие. Также известные ученые Додихудо Карамшоев, Нисормамад Шакармамадов, Амирбек Хабибов, Абусаид Шохуморов, Суннатullo Джонбобоев, Назардод Джонбобоев, Шохзодамухаммед Шерзодшоев, Лутфишо Додо, Мамадвафо Мамадлоиков регулярно публиковали на страницах ежемесячника интересные материалы научного характера, в частности, на тему истории, этнографии, лингвистики и т.д. Такая разнообразная тематическая палитра издания способствовала его широкой популярности среди читателей, ежемесячник получил известность не только на территории Бадахшана, но и за его пределами.

«Фарханги Бадахшон» (Культура Бадахшана), как литературно-художественное приложение к газете «Бадахшони совети» («Советский Бадахшан») отличается не только

тематическим разнообразием, но и жанровым. В нем наблюдается использование всех трех групп журналистских жанров: очерки, статьи, новости и интервью, анекдоты, а также такие литературные жанры, как стихотворение и рассказ, жанры устного народного творчества: пословицы, загадки и сказки. Все эти материалы публиковались под рубриками «Вспоминая предков», «Творческое наследие наших предков», «Наши спонсоры», «Книга и читатель», «Книга о лекарственных растениях», «Находки учёного», «К 100-летию присоединения Памира к России», «Знаменитые люди», «Рыночная политика - процветание страны», «Сдача оружия - гарантия безопасности», «Путевые заметки» и т.д.

В ежемесячнике имеется также сатирическая страница «Хандоханд» («Смех»), где опубликованы в основном, материалы сатирического характера в разных журналистских и литературных жанрах. Страница «Маркетолог» с объявлениями и рекламой направлена на выполнение рекламно – справочной функции издания.

Читатели и спонсоры ежемесячника У. Холдоров - директор Памирского биологического института, М. Наврузбеков - интеллигент, Б. Махмадзамонов – глава областного потребительского общества, М. Абдуллоев - заместитель председателя Фонда здоровья, Г. Джумаев - генеральный директор областной типографии, Х. Бурибеков – заслуженный работник культуры Таджикистана, Немат Мамадсаидов – редактор газеты «Шараф» – из Кубадиянского района, Мухаммадназим Мирзо, Ш. Давлатмиров - жители города Душанбе, М. Худоназаров - житель города Ош Кыргызстан, Р. Ааматшоев - начальник отдела нефтеснабжения, С. Шакармамадова - руководитель "Памиркварцсамоцветы", Далер Ходжаев - военнослужащий из города Франкфурта Германии, Исмаил Рахими - кандидат филологических наук из Ленинграда, Рустам Шотемур из Москвы, Ноёбшохи Зухробек - журналист из г. Душанбе писали письма и другие материалы в ежемесячник, тем самым выражая благодарность учредителям издания, а также излагая свои мысли и предложения по улучшению содержания ежемесячника [7, 8, 9, 16].

Таким образом, выход ежемесячника стал важным событием в культурной жизни региона и о необходимости издания литературного характера редакция в первом же номере опубликовала следующее: «Уважаемый читатель! Итак, приложение газеты "Советский Бадахшан" - ежемесячник «Фарханги Бадахшон» (Культура Бадахшана) в ваших руках. Очень интересно, что ровно 15 лет назад я и несколько творческих людей обсуждали идею о создании такого художественно-литературного приложения областной газеты. К сожалению, в тех условиях такая идея была только нашей мечтой. Необходимость такого художественно-литературного издания неоднократно доводилась до творческих организаций республики. В прошлом году у нас состоялся долгий разговор по этому поводу с друзьями Бекназаровым С., Тургуновым Е. И. и даже сейчас я и мои коллеги с трудом верим в эту реальность.

Мы спланировали работу нового приложения на основе творческих поисков, свободного редактирования и текущих потребностей читателей. Мы пытаемся оказать практическую помощь развитию культуры Бадахшана.

Можно с уверенностью сказать, что новое приложение придаёт новый импульс популяризации бадахшанских языков и их изучению. Для работы в издании привлечены лучшие творческие деятели М.Мамадризоев, Ш.Шохуморов, Ширин Бунёд, Н. Шохинбодов, Б. Бурибеков, К. Аламшоев, Раъно, Ато Мирходжа, М. Мамадлоиков, Д. Карамшоев, Варка, знатоки истории И. Ашурбеков, Ш. Шонаврузов, С. Амдинов. От читателей хотим, чтобы они регулярно читали и изучали. Поэтому и наше приложение начинается с изречения «Кто мудрый, тот и будет сильным».

Ваша сила, дорогой читатель, заключается в постоянном чтении. Удачи, «Фарханги Бадахшон» (Культура Бадахшана)!» [11, с.1].

Как вытекает из материала журналиста и политика Боймамада Алибахшова, в создании ежемесячника в те годы также активное участие принимали и властные структуры. Во взаимодействии с редакцией они внесли определенную лепту в развитие издания.

Безусловно, основной вклад в становление ежемесячника внесли выдающиеся журналисты Курбониддин Аламшах и Наджмиддин Шахинбад. По утверждению Курбониддина Аламшах, «Устод Наджмиддин был одним из основателей беспартийной

газеты «Фарханги Бадахшон» («Культура Бадахшана»), которая на долгое время приобрела большую известность в регионе и за его пределами. Это издание было лучшим пропагандистом искусства, этики, литературы, культуры и древних языков Бадахшана. Каждый его номер передавался из рук в руки и читатели у себя дома хранили эти номера» [3, с.292].

На первой странице первого номера ежемесячника редакция, обращаясь к читателям, пишет: «Мы предлагаем первый номер «Фарханги Бадахшон» (Культуры Бадахшана) уважаемым читателям и надеемся, что он послужит особой цели в повышении уровня знаний и мировоззрения, знакомстве с историей Бадахшана и его народа, лучшими образцами поэзии, рассказов и повестей на памирских языках. Редколлегия приложения в рамках намеченной цели продолжит издавать следующие номера с помощью и поддержкой дорогих читателей, любителей науки, знаний и литературы. Однако сложные экономические условия, отсутствие денег, бумаги и различных печатных средств вызывают множество проблем при издании новых номеров приложения. Одно время даже задерживался выпуск ежемесячника, и надо отметить, что появились люди среди просвещенных деятелей, которые, независимо от своей профессии и обязанностей, взяли его спонсировать и поддерживать. При поддержке директора Памирского биологического института АН Таджикистана У. М. Холдорова, главы треста "Помирстрой" Наврузбекова, первого секретаря обкома комсомола Ёдгора Файзова, начальника 8-го отдела дорожного строительства области Х. Махсумова, директора ассоциации «Таджикшифо» Г. Одинамадова, руководителя фонда «Милосердие и здоровье» области М. Абдуллоева, заместителя председателя областного общества «Дониш» А. Саодатова редакции удалось получить определенную финансовую помощь. Именно эта хорошая инициатива позволила вам сегодня иметь ежемесячник в своих руках.

В то же время необходимо было решить вопрос с регистрацией «Фарханги Бадахшон» («Культуры Бадахшана»), обеспечением доступности издания аудитории, привлекая при этом соответствующие организации и ведомства. При решении этих вопросов следует отметить поддержку и большую проделанную работу для улучшения содержания и качества приложения члена бюро ЦК КП Таджикистана, первого секретаря парткома Горно-Бадахшанской Автономной области, народного депутата СССР - С.Б. Бекназарова, народного депутата СССР, первого секретаря правления Союза писателей Таджикистана М. Каноатова и советника Союза журналистов Таджикистана Р.З. Шарифова, начальника идеологического отдела Б. Алибахшова, руководителя областной «Союзпечати» - Ш. Шолангарова, директора областного союза полиграфистов - Г. Джумаева, члена Союза художников СССР - Р. Кыргызбекова, ответственного работника Госбанка СССР - Э. Аноятова, члена Союза писателей СССР - Ш.Бунёд. «Фарханги Бадахшон» («Культура Бадахшана»), помимо своей специальной программы, имеет возможность выпуска специальных номеров для учреждений и организаций. К чествованию выдающихся людей будет издаваться специальный номер. Все эти меры направлены на увеличение количества читателей.

Редколлегия искренне благодарит всех, кто постарался и помог в выпуске издания и распространении «Фарханги Бадахшон» («Культуры Бадахшана»), желает им здоровья и больших успехов. Мы надеемся, что еще много руководителей предприятий и учреждений и частных лиц поддержат эту добрую инициативу и помогут нам в издании следующих номеров. Это долг совести и заботы о людях и их знаниях [11, с.1].

Следовательно в тот период, глубоко осознавая необходимость в изданиях, соответствующих требованиям и информационным потребностям нового времени, передовая и равнодушная интеллигенция, а также государственные ведомства и общественные организации приложили немало усилий для выхода ежемесячника «Фарханги Бадахшон».

В период, когда полыхало пламя гражданской войны и вся система жизни общества была парализована, ежемесячник сыграл значительную роль в сплочении оппозиционных сторон и стабилизации нравственного положения общества. В связи с этим, все государственные чиновники, известные деятели науки, искусства, литературы и других сфер всесторонне поддерживали издание.

В ежемесячнике опубликовано поздравление Председателя исполкома Совета народных депутатов Горно – Бадахшанской Автономной области - Гарибшоха Шахбозова и председателя исполкома народных депутатов этой же области - Балхиёра Замирова по случаю его выхода «От всей души поздравляем выпуск газеты "Фарханги Бадахшон" («Культура Бадахшана»)). Со дня своего основания это издание вносит свой вклад в развитие литературы и культуры Бадахшана и сплочение его населения, и мы надеемся, что эта добрая традиция сохранится и в будущем. Творческому коллективу ежемесячника «Фарханги Бадахшон» («Культуры Бадахшана») желаем удачи в благородном творческом деле в сфере журналистики. Благодарим за укрепление уз дружбы таджикского народа и отражение реальной действительности [12, с.1].

Известная журналистка (на тот период аспирантка Академии социологических наук при ЦК КПСС, член Союза журналистов СССР), а ныне доктор социологических наук - Халима Хушкадамова по случаю выхода издания новой тематической линии, обращаясь к редакции газеты, отмечает, что «на протяжении многих лет творческие явления на памирских языках не обнародовались на страницах печати, поэтому многим авторам пришлось отказаться от творческой деятельности. Благодаря эпохи перестройки, которая помогла преодолеть это препятствие, ежемесячник «Фарханги Бадахшон» («Культура Бадахшана») окажет неоценимую услугу в возрождении бадахшанской культуры. Я понимаю, что выпуск первого номера очень сложная задача, и коллеги потратили на него много сил. Но это не проходит даром, был заложен первый кирпичик - фундамент для возрождения языков, традиций и обычаев наших предков... У меня есть несколько предложений, чтобы сделать издание ещё содержательнее и интереснее. Прежде всего, предлагаю посвящать специальный раздел истории народных обычаев и пропагандировать самые популярные обряды. В наше время необходимо повышать уровень культуры каждого человека, так как это одно из основных требований развитого общества. Я хочу направить моих дорогих коллег на это доброе дело. Возможно, вам следует создать рубрику или страницу и пропагандировать через нее добрую мысль, доброе слово и добрые дела» [14, с.1].

Таким образом, многие представители интеллигенции видят задачу ежемесячника «Фарханги Бадахшон» в первую очередь, в освещении самобытности национальной культуры, нравственных ценностей, отражающих высокие гуманистические принципы. Такая тематическая линия и следование общечеловеческим нравственным принципам в публикациях способны направить молодежь в правильное русло. И в период гражданских противостояний «Фарханги Бадахшон» могла бы стать той трибуной, посредством которой можно вносить ценный вклад в воспитание у молодого поколения национального самосознания и чувства любви к культурно – духовным достояниям своих предков.

К читателям «Фарханги Бадахшон» («Культура Бадахшана») обращается также журналистка и поэтесса Раънои Мубориз, в частности, в своем небольшом обращении она отмечает, что «нет непрочитанных строк, стихов. Когда-нибудь они будут прочитаны... Я горжусь тем, что однажды после 15 лет и бессонных ночей появился мой читатель... Уважаемый читатель! Мы перенесем вас в мир поэзии, чудесной и живой истории. И однажды наши читатели вместо картинок с голыми женщинами, разных книг гаданий, жестоких военных романов из газетного киоска будут покупать газету «Фарханги Бадахшон» («Культура Бадахшана») [14, с.1].

Следует отметить, что, хотя ежемесячник «Фарханги Бадахшан» (Культура Бадахшана) рассматривался как научно-литературное и коммерческое приложение, но он также внес значительный вклад в стабилизацию политической ситуации региона. В частности, на страницах издания были напечатаны материалы, информирующие читателей о сдаче гражданами оружия, об их сотрудничестве с правоохранительными органами, об охране границы и борьбе с наркотиками, проблеме вынужденных беженцев и о восстановлении мира и спокойствия в Республике Таджикистан. Например, известный ученый Додихудо Карамшоев в своей статье «Превратите путешествие в искусство» отмечает: «Пока оружие в руках неразумных, смерть всегда подстерегает людей. Даже олени покинули свою родину из-

за звуков перестрелок. Наступило время, когда всем людям нужно объединиться и совместно с компетентными органами очистить регион от оружия» [13, с.7].

Как мы отмечали выше, начиная с первых номеров, ежемесячник опубликовал материалы на таджикском, русском, киргизском и памирских языках: ваханский, ишкашимский, язгулямский и шугнано-рушанской группы языков, что, соответственно, привело к увеличению количества читателей. Учитывая, что вышеупомянутые памирские языки все являются бесписьменными, то задачей ежемесячника стали также возрождение и популяризация этих языков. Мы солидарны с литературоведом Варка Охонниёзовым, который считает, что газета сыграла важную роль в пропаганде литературного творчества на местных языках [4, с.157].

Таким образом, проведенное исследование показало, что в условиях тяжелейшего кризиса 90-х годов XX столетия создание литературного приложения к региональной газете «Бадахшан» было продиктовано социально – политическими и культурными условиями, сложившимися в Республике Таджикистан после приобретения страной независимости.

Тематическая линия ежемесячника определялась в соответствии с целью и задачей издания, обусловленных тяжелым периодом для Таджикистана, и для Бадахшанского региона в частности. Тем не менее, несмотря на непростые условия функционирования, ежемесячник «Фарҳанги Бадахшон» («Культура Бадахшана») сумел внести значительный вклад в воспитание подрастающего поколения, пропаганду нравственных ценностей, познание истории легендарного края, знакомство с выдающимися историческими деятелями и выполнение своей исторической миссии.

Рецензент: Сохибназарбекова Р. – к.ф.н., доцент РТСУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Масов, Р. Файзи Истиклол дар “Боми ҷаҳон” / Р. Масов, Х. Пирумшоев. - Душанбе: Дониш, 2011. – 411 с.
2. Маҷмаи санадҳо ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои васоити ахбори омма. – Душанбе, 2006. - 176 с.
3. «Оинаи таърих» («Зеркало истории»). Под редакцией Ш. Афзалшоев. - Душанбе: Шарқи озод, 2021. - 400 с.
4. Охонниёзов, В. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон. Китоби аввал / В. Охонниёзов. - Душанбе: Сифат – Офсет, 2022. - 328 с.
5. Суханронии Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба садсолагии матбуоти тоҷик // Чашни фарҳундаи матбуоти тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 2012. - 279 с.
6. Султонов, М. Периодическая печать постсоветского Таджикистана: формирование и основные тенденции развития: дисс. канд. филол. наук / М.Султонов [Электронный ресурс]. - Москва, 2005. – 174 с. – Режим доступа: <http://www.dslib.net> (дата обращения: 23.02.2022).
7. Усманов И. История таджикской журналистики / И.Усманов, Д. Давронов. - Душанбе: Азия-Принт, 2008. - 280 с.
8. «Фарҳанги Бадахшон». - № 4 март 1991.
9. «Фарҳанги Бадахшон». - №1(10) январ 1992.
10. «Фарҳанги Бадахшон». - № 7(22) 1994.
11. “Фарҳанги Бадахшон”. - № 1, октябрь 1991. – С.1.
12. “Фарҳанги Бадахшон”. - № 1 (16), октябрь 1994. – С.1.
13. “Фарҳанги Бадахшон”. - № 1 (27) январь 1995. – С.7.
14. “Фарҳанги Бадахшон”. - № 2 (16), декабр 1991. – С.1.
15. “Фарҳанги Бадахшон”. - №2 декабр 1991.
16. “Фарҳанги Бадахшон”. - № 9 (24), 1994. – С.1.
17. “Фарҳанги Бадахшон”. - № 8, 1995. – С.3.

ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРӢ ВА МАВЗУИИ МОҲНОМАИ “ФАРҲАНГИ БАДАХШОН”

(замимаи рӯзномаи “Бадахшон”)

Мақола доир ба шаклу мазмуни моҳномаи “Фарҳанги Бадахшон” маълумот медиҳад. Дар ин мақола бори аввал дар асоси таҳлили моҳномаи “Фарҳанги Бадахшон” (замимаи рӯзномаи “Бадахшон”) хусусиятҳои асосии наشريи мазкур, саҳми он дар тарбияи насли ҷавон, тарғиби арзишҳои ахлоқӣ, таърих, ҷаҳоншиносии шахсонӣ таърихӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Мақолаҳои наشريи мазкур дар асоси таҳқиқоти илмӣ таҳлил шуда, дар қадом шароит таъсис ёфтани наشريи ҳамчун замимаи рӯзномаи вилоятии “Бадахшон”, саҳми зиёиёну рӯзноманигорон ва мақомоти маҳаллӣ дар таъсиси он, таҳқиқ гардид. Дар рафти таҳқиқот ошкор гардид, ки зарурати таъсиси моҳномаи “Фарҳанги Бадахшон” ба вазъи иҷтимоиву сиёсӣ, иқтисодию маънавияи он давр ва соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагии зиёд дошт. “Фарҳанги Бадахшон” ҳамчун замимаи адабӣ – бадеии рӯзномаи “Бадахшон” на танҳо аз ҷиҳати гуногунии мавзӯ, балки аз ҷиҳати жанр фарқияти зиёд дорад. Дар ин наشريи ҳамаи се ҷанрҳои журналистӣ: очерк, мақола, хабару мусоҳиба, лағифа, жанрҳои бадеӣ ба монанди шеър, ҳикоя, жанрҳои аз эҷодиёти даҳанакии халқ: зарбулмасалу ҷустуҷӯи афсона ва сегона истифода шудаанд. Аҳамияти амалии ин мақола дар он муайян мегардад, ки ҳулосаҳои ба дастовардашуда дар рафти таълим истифода бурда мешаванд. Ҳангоми таҳқиқи ин мавзӯ методҳои умумилармаӣ ва ҳамчунин методҳои касбии

тахлилий истифода гардидаанд. Таҳқикоти мазкур ба корҳои илмӣ муаллифони ватанӣ, ки ба таърихи Тоҷикистон ва таърихи журналистикаи тоҷик баҳсида шудаанд, таъямнамоёнд.

Калидвожаҳо: «Фарҳанги Бадахшон», рӯзнома, моҳнома, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, истиқлолият, муассис, нашрия, рӯзноманигор, сарпараст, ВАО.

СТРУКТУРНО – ТЕМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЕЖЕМЕСЯЧНИКА «ФАРХАНГИ БАДАХШОН» («Культура Бадахшана») (приложение газеты «Бадахшан»))

Статья посвящена рассмотрению роли структурно – тематической особенности ежемесячника «Фарханги Бадахшон» (Культура Бадахшана). Статья является первой научной работой, где на основе проведенного анализа ежемесячника «Фарханги Бадахшон» (Культура Бадахшана) (приложение газеты «Бадахшан») выявлены его структурно – тематические особенности и вклад издания в воспитании подрастающего поколения, пропаганде нравственных ценностей, познании истории, знакомстве с выдающимися историческими деятелями. Впервые в рамках настоящей статьи в научный оборот введены материалы уникального ежемесячника «Культура Бадахшана», которые до настоящего времени не были предметом изучения исследователей. В работе раскрыты условия, в которых создавался литературное приложение к региональной газете «Бадахшан», вклад интеллигенции, известных журналистов и местной власти в функционировании изучаемого издания. Выявлено, что создание ежемесячника «Культура Бадахшана» было продиктовано социально – политическими и культурными условиями, сложившимися в Республике Таджикистан после приобретения страной независимости. «Фарханги Бадахшон» (Культура Бадахшана), как литературно-художественное приложение к газете «Бадахшони совети» («Советский Бадахшан») отличается не только тематическим разнообразием, но и жанровым. В нем наблюдается использование всех трех групп журналистских жанров: очерки, статьи, новости и интервью, анекдоты, а также литературные жанры, как стихотворение и рассказ, жанры устного народного творчества: пословицы, загадки и сказки. Практическая значимость настоящей статьи определяется тем, что полученные выводы могут быть использованы в учебном процессе. При исследовании темы использовались как общенаучные, так и специфические методы исторического анализа. Исследование базируется на трудах отечественных авторов, посвященных истории Таджикистана и истории таджикской журналистики.

Ключевые слова: «Бадахшанская культура», газета, ежемесячник, Горно Бадахшанский Автономный область, независимость, учредитель, издания, журналист, спонсор, СМИ.

STRUCTURE THEMATIC FEATURES OF THE MONTHLY PUBLICATION "FARHANGI BADAKHSHON"

(Culture of Badakhshan) (appendix of the newspaper "Badakhshan")

The work is devoted to the consideration of the role of the structure thematic feature of the the monthly publication "Farhangi Badakhshon" (Culture of Badakhshan). The article is the first scientific work that, on structure thematic feature of the monthly publication "Farhangi Badakhshon" (Culture of Badakhshan) (the appendix of the Badakhshan newspaper), analyzed its thematic features and the publication's contribution to the upbringing of the younger generation, propaganda of moral values, learning of history, acquaintance with outstanding historical figures were revealed. For the first time in the framework of this article, the materials of the unique monthly publication "Culture of Badakhshan" were introduced into scientific circulation, as of now it was not the subject of study by researchers. The work revealed the conditions in which the literary supplement to the regional newspaper Badakhshan was created, the contribution of the intellectuals, famous journalists and local authorities to the functioning of the analyzed publication. It was revealed that the creation of the monthly publication "Culture of Badakhshan" was dictated by the socio-political and cultural conditions that developed in the Republic of Tajikistan after the country gained its independence. "Farhangi Badakhshon" (Culture of Badakhshan), as a literary and art supplement to the newspaper "Badakhshoni Soveti" ("Soviet Badakhshan"), is distinguished not only by thematic diversity, but also by genre. It observes the use of all three groups of journalistic genres: essays, articles, news and interviews, anecdotes, as well as literary genres, as a poem and a story, genres of oral folk art: proverbs, riddles and fairy tales. The study of the topic used both general scientific and specific methods of historical analysis. The study is based on the works of local authors devoted to the history of Tajikistan and the history of Tajik journalism.

Key words: Culture of Badakhshan newspaper, monthly Gorno-Badakhshan Autonomous Region, independence, independence, founder, publications, journalist, sponsor, media.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Донаёрова Сабоҳат Замирбековна* - Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, муаллими калони кафедраи адабиёт ва рӯзноманигорӣ. **Суроға:** 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хоруғ, Ш.Шохтемур, 28. E-mail: sabohatdon@mail.ru. Тел.: (+992) 93-585-40-01

Сведения об авторе: *Донаёрова Сабоҳат Замирбековна* - Хорогский государственный университет им М.Назаршоева, старший преподаватель кафедры литература и журналистика. **Адрес:** 736000, Республика Таджикистан, г.Хорог, Ш.Шохтемур, 28. E-mail: sabohatdon@mail.ru. Тел.: (+992) 93-585-40-01

Information about the autor: *Donayorova Sabohat Zamirbekovna* - Khorog State University named after M.Nazarshoev, senior teacher at literature and journalism department. **Address:** 736000, Republic of Tajikistan, Khorog, Sh.Shohthemur, 28. E-mail: sabohatdon@mail.ru. Phone: (+992) 93-585-40-01

МУНДАРИЧА-СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ-ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Раҳматуллозода С.Р., Ҷӯрабекзода Ф. Калимаҳои марбут ба узвҳои инсон дар ашъори Рӯдакӣ.....	5
Абдурахмонова М.А. Таҳқиқи масъалаҳои мубрами наҳви ҷумлаҳои мураккаби тобӣ дар забоншиносии тоҷик.....	11
Шодиев М. Усулҳои вожаҳои забони арабӣ.....	18
Абдуллоева Г.З. Мавқеи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар луғоти соҳаи хунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор.....	24
Ҳабибзода З.И. Нақши исм ва сифат дар сохтани сифатҳои мураккаб дар достони “Дувалронӣ ва Ҳизрхон”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ.....	31
Қурбонов Э. Мушкилоти типологияи калимаҳои иқтибосӣ.....	37
Зоиров Х. Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузы арабӣ дар осори мансури Ҳусайн Воизи Кошифӣ.....	43
Сатторова Д.Қ. Корбурди воҳидҳои фразеологӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ.....	50
Орзуева П.Ч. Ифодаи маъноҳои асосӣ ва вазифаҳои эзоҳии ҷумлаҳои пайрави сабаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	58
Ибодова С.М. Масдар ва хусусиятҳои он дар забонҳои тоҷикӣ англисӣ.....	65
Тағоев С.Х. Нигориши забонии антропонимияи романи «Фирдавсӣ»-и Сотим Улуғзода.....	72
Ғулomalieva Р.Қ. Нақши этнолингвистика дар паҷуҳиши забонҳои беҳат.....	79
Раҳмихудоева Т.М. Воҳидҳои фразеологияи формулаҳои одоби нутқ – саломдихӣ ва пазирай (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ).....	86
Сафялоева Л.С., Турсунов Ф.М. Функционирование параязыковых средств, репрезентирующих базовые эмоции, в художественном тексте (на материале таджикского и французского языков).....	96
Султанова Р.М. Переводческий аспект проблем передачи русских фразеологических единиц на таджикский язык.....	104
Толибова Г.Дж. К вопросу о модальном статусе глаголов dürfen и sich lassen.....	113
Саидов Д.И. Структурно-грамматическая характеристика русских обобщенно-личных предложений и способы их объективизации в английском и таджикском языках.....	120
Кенджазода М.С. Простые утвердительные и отрицательные предложения в современном таджикском языке (на примере современной таджикской прозы).....	127
Саидова Ф.З. Семантика простого предложения в русском и немецком языках (сравнительный аспект)....	134

АДАБИЁТШИНОСӢ-ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Солеҳов М.О., Наботӣ Р. Вазн - унсури зотии шеър.....	139
Солеҳов Ш.А., Наҷотов Ч. Забон ва сабки баёни тарҷумаи “Рисолаи кушайрия”.....	147
Ўлмасзода З.Х., Раҳимова Н.Қ. Намунаи ҳайкуҳои ҷопонӣ дар тарҷумаи Фарзона.....	154
Муҳаммадиев Ш., Манонзода Абубакр Манон. Нигоҳе ба сайри таърихии “Калила ва Димна” дар адаби форсии тоҷикӣ.....	159
Асозода З.С. Адабиёти танкидӣ бахшида ба Рашид Ҷаҳон.....	168
Беҳронов Ч. Маълумоти сарчашмаҳои марбут ба Носири Хусрав.....	175
Норова Г.Р. Вазни шеърҳои баъди баҷаҳои эҷоднамудаи Абдусалом Деҳотӣ.....	181
Ҳайдаров С. Устод Айнӣ дар бораи китоби «Таърихи мухтасари халқи тоҷик».....	192
Усмонова М.А. Баъзе махсусиятҳои насри Марҷумону Фарғонӣ.....	197
Сулаймони Аҳтам. Нақши “Шоҳнома” дар эҳёи ҷашну маросими миллий.....	203
Одилова З. Сурудаҳои шоирони тоҷик дар вақти Фаронса.....	210
Мурувватиён Дж.Дж. Проблемы, задачи и идеи художественного перевода в Таджикистане: 30-е годы XX века.....	216
Мусоева Ш.Ю. Драматический диалог: особенность, специфика (на материале драм «Великий исцелитель», «Аллома Адхам и другие», «Восз», комедии «Лучистый жемчуг»).....	223
Ҳабибуллоева Н.Н. Любовная поэзия Абулкасима Лахути.....	233
Шарипова З.М. Советизмы в современной прозе.....	239
Авалова З.С. Способы преобразований текстов в процессе художественного перевода.....	246

ЖУРНАЛИСТИКА

Муродӣ М.Б. Баъзе вижаҳои публицистикаи маорифпарварии тоҷик (охири садаи XIX ва ибтидои асри XX).....	253
Муъминҷонов З., Эшматов З.А. Шаклҳои нави пешниҳоди маводи телевизионӣ.....	262
Сухробӣ Мирзоалӣ. Таҳаввулот дар журналистикаи байналхалқӣ.....	269
Раҳимов А.А. Освещение вопросов гражданского общества в информационных жанрах журналистики.....	276

<i>Донаёрова С.З.</i> Структурно – тематические особенности ежемесячника «Фарҳанги Бадахшон» («Культура Бадахшана») (приложение газеты «Бадахшан»).....	289
--	------------

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ ДМТ»;
2. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
3. ҳаҷми мақола: формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. номи мақола;
6. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
7. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола кору фаъолият менамояд;
8. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъяс кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Паёми ДМТ» ба нашр расидааст;
11. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. аризаи муаллиф(он) ба редакция оид ба асолати мақола ва ризоияти чоп;
14. мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
15. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
16. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
17. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [ ];
18. рақамгузори нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
19. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.
20. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи силсиламаҷаллаҳои илмӣ ДМТ дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ:

1. Соблюдение «Публикационной этики научных журналов Таджикского национального университета»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 и не более 30 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия И.О. автора(ов)
7. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журналов Таджикского национального университета по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Заявление автора(ов) об оригинальности статьи и согласие на издание;
14. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
15. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
16. Информация об авторе(ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
17. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
18. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
19. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках).
20. Статьи, поступающие в редакцию журнала, рассматриваются редколлегией журналов в течение 30 дней.

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: 10.01.00 – Литературоведение и 10.02.00 – Языкознание. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

2023. №6

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.К.Ибодова
Ответственный редактор серии филологических наук: М.Н. Набиева
Редактор русского языка: О.Ашмарин

**Издательский центр
Таджикского национального университета**
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 31,125 усл. п.л. 8.
Подписано в печать 29.09.2023 г. Заказ №2018/04-01